

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ
ΠΑΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
2005

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΚΥΡΟΜΑΝΟΣ

Παναγιώτου Κ. Χρήστου
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ
ΠΑΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ
Τόμος Α'
Πρώτη έκδοσις 1971
Δευτέρα έκδοσις 1989

Copyright: ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΚΥΡΟΜΑΝΟΣ
Προξένου Κορομηλά 42, 546 22 Θεσσαλονίκη
Τηλ.: 2310/ 282 427 - Τηλεομ.: 2310/ 240 331
ISBN: 960-7812-06-9 set
960-7812-07-7

Α΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΙΩΓΜΩΝ

30 - 313

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περὶ τὸ ἔτος 30 μ.Χ. μικρὸς ὄμιλος ἀνθρώπων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, παρουσιάζει παραδόξους ἐκδηλώσεις· ἀνέρχονται καθ' ἑσπέραν εἰς εὐρύχωρον ὑπερῶν, παρθέτουν τὸ δεῖπνον τῆς ἀγάπης καὶ ἀναμένουν νὰ τοὺς ἐπισκεφθῇ ἐκ νέου ὁ Κύριος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνέλθει εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Ὁ ὄμιλος αὐτὸς ἡμέραν μετὰ τὴν ἡμέραν, χρόνον μετὰ τὸν χρόνον, ηὔξηθη ἀθορύβως ἕως ὅτου κατέκτησε τὸν κόσμον. Ἦσαν οἱ πρῶτοι μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ.

Πράγματι τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν τῶν δύο τελευταίων χιλιετιῶν ἔχουν σημαδεύσει ἀνεξίτηλα δύο καταπληκτικαὶ ἐξορμήσεις, ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Χριστιανικὴ, αἱ ὁποῖαι διεδέχθησαν ἢ μία τὴν ἄλλην μετὰ ἀπόστασιν τεσσάρων περίπου αἰῶνων. Ἡ πρώτη ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὸ κέντρον τοῦ μεσογειακοῦ χώρου καὶ ἤλλαξε τὸ πρόσωπον τῆς Ἀνατολῆς· ἡ δευτέρᾳ ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ τοῦ μεσογειακοῦ χώρου καὶ ἤλλαξε τὸ πρόσωπον τῆς Δύσεως. Καὶ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης ἡ ἀφετηρία ἦτο ταπεινὴ. Ἀλλ' ἡ πρώτη ἦτο θορυβώδης καὶ ταχεῖα, καὶ εἶχεν ἄμεσα ἀποτελέσματα· ἐνῶ ἡ δευτέρα ἦτο σιωπηλὴ καὶ βραδεῖα, καὶ ἐχρειάσθησαν τρεῖς αἰῶνες διὰ νὰ φανοῦν τ' ἀποτελέσματά της.

Εἰκόνα διὰ τὸν χαρακτῆρα τὸν ὁποῖον ἐνεφάνιζεν ὁ κόσμος εἰς τὸν ὁποῖον ἐγεννήθη ὁ Χριστιανισμὸς μᾶς δίδει ἡ ἐπιγραφή τοῦ Γολγοθᾶ· "καὶ ἦν γεγραμμένον ἑβραϊστὶ, ρωμαϊστὶ, ἑλληνιστὶ". Ἡ ἑβραϊκὴ εἶναι ἡ θρησκευτικὴ γλῶσσα τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ρωμαϊκὴ (λατινικὴ) εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς κυριαρχοῦντος δυνάμεως, ἑλληνικὴ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ πολιτισμοῦ. Τρεῖς ἐθνικαὶ ὁμάδες καὶ παραλλήλως τρεῖς διαφορετικοὶ τρόποι σκέψεως κυριαρχοῦν τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὸν χῶρον τῆς Μεσογείου. Εὐρίσκονται εἰς σύγκρουσιν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ εἰς ἀλληλεξάρτησιν καὶ ἐπαφὴν μετὰ τῶν. Προσέφεραν καὶ αἱ τρεῖς μετὰ γενναιοδωρίαν τὰ μέσα ὥστε ν' ἀνδρωθῇ ὁ Χριστιανισμὸς, διὰ νὰ τὸν πολεμήσουν ἔπειτα καὶ αἱ τρεῖς μετὰ μανίαν.

Κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον ἡ ὁποία ἀρχίζει μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ λήγει μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ παρὰ τῆς πολιτείας ὡς ἐπιτρεπομένης θρησκείας, ἡ

Ἐκκλησία διετέλει ὑπὸ ἐξόχως δυσχερεῖς συνθήκας· ἐξωτερικῶς μὲν ἐδιώκετο ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, τοῦ ἔθνικοῦ ὄχλου καὶ τῶν ἐθνικῶν λογίων, ἐσωτερικῶς δὲ ἐχειμάζετο ἐκ τῶν αἰρέσεων. Εἰς τὸν πολύμοχθον ἀγῶνα, διὰ τοῦ ὁποίου κατάρθωσεν αὕτη νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς δυσκολίας, κύριον ὄπλον ὑπῆρξεν ὁ λόγος, ὁ προφορικὸς καὶ ὁ γραπτὸς. Ἐντὸς τοῦ ἀγῶνος τούτου ἐθεμελιώθη ἡ χριστιανικὴ γραμματεία καὶ ἡ θεολογία.

Καὶ ὅμως ἀρχικῶς ὁ χριστιανισμὸς ἐπεδείκνυε πρὸς τὴν λογοτεχνίαν ἀδιαφορίαν ἐγγιζοῦσαν τὰ ὅρια τῆς περιφρονήσεως, ὅπως ἄλλωστε πρὸς ὅλας τὰς καλὰς τέχνας. Αὕτη ἡ στάσις δὲν ἔχει τίποτε τὸ παράδοξον, ὡς δύναται ν' ἀντιληφθῆ κανεῖς, ἂν λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς ἐπικρατούσας συνθήκας. Διότι αἱ καλαὶ τέχναι ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εὕρισκοντο πολὺ συχνὰ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν παρεκτροπῶν τὰς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀνεχθοῦν οἱ χριστιανοὶ καὶ συνεδέοντο ἐπίσης μὲ τὰ θρησκευόμενα τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Τυχὸν ἀποδοχὴ τῶν θ' ἀπετέλει ἀσύνητον καὶ ἀσυγχώρητον ἐπιείκειαν ἐνὸς νέου θρησκευόμενου ἐναντι τῆς παλαιᾶς λατρείας καὶ τοῦ κοσμικοῦ βίου. Παράδοξον θὰ ἦτο νὰ ἔμενεν ὁ Χριστιανισμὸς διὰ παντὸς ξένος πρὸς τὰς τέχνας, αἱ ὁποῖαι, ὡς σημειωθῆ ἔδῳ, ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὴν λατρείαν καὶ χάριν τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἦτο ἀναπόφευκτον νὰ τὰς προσλάβῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του, ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμον καὶ ἀπαραίτητον. Ἐδέχθη λοιπὸν μὲ τὴν σειρὰν τὴν μουσικὴν, τὴν λογοτεχνίαν, τὰς εἰκαστικὰς τέχνας καὶ δὲν περιεφρόνησε διαπαντὸς ἐντελῶς οὔτε τὸν χορὸν.

Τοὺς δισταγμοὺς ἀπέναντι τῆς λογοτεχνίας ἐπέτειναν αἷτια συνηρημένα μὲ τὸ ἄμεσον περιβάλλον τῆς ἀρχηγόνου Ἐκκλησίας καὶ τὰς ἐπαγγελίας τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ὀρθόδοξοι Ἰουδαῖοι τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ, εἰς οἵανδήποτε ὁμάδα καὶ ἂν ἀνήκον, ἀπέφευγον τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὴν συγγραφὴν, διὰ νὰ μὴ θίξουν τὴν ἀκεραιότητα τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς των. Διὰ τοῦτο παρέμειναν ἐπὶ μακρὸν προφορικαὶ ὄχι μόνον αἱ διδασκαλαὶ καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι των, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ μεταφράσεις τῆς Γραφῆς εἰς τὴν ἀραμαϊκὴν γλῶσσαν. Ὁ Γαμαλιήλ, ἰδὼν μετάφρασιν τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰὼβ εἰς τὴν ἀραμαϊκὴν, τὴν κατέστρεψεν. Ἐπρόκειτο νὰ παρέλθῃ πολὺς χρόνος ἕως ὅτου καταγραφοῦν εἰς τὴν Μισνὰ ὅλα ἐκεῖνα τὰ προφορικὰ ὑπομνήματα. Ἐξαίρεσιν ἀπετέλουν ἀφ' ἐνὸς μὲν οἱ ἑλληνισταὶ Ἰουδαῖοι, οἱ ὁποῖοι, ζῶντες εἰς ἑλληνικὰ πλαίσια, ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ προσαρμόζωνται εἰς αὐτά, ἔχοντες πάντοτε τὴν ἐπιδίωξιν νὰ διαφωτίζουσιν τοὺς ἰδιοὺς των καὶ νὰ εἰσαγάγουν

τὴν βίβλον των εἰς τὸν πνευματικὸν χῶρον τῆς ἐποχῆς· ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ζηλωταί, οἱ ὅποιοι ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην νὰ παρηγορήσουν τοὺς ὑποδούλους συμπατριώτας των καὶ ν' ἀναπτέρωσιν τὰς μεσσιανικὰς ἐλπίδας. Εἰς αὐτοὺς φυσικὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ Ἑσσαῖοι οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν διακεκριμένην ἀποκλειστικὴν κοινότητα.

Ἐξ ἄλλου ἡ λογοτεχνία, ὅσον καὶ ἂν δὲν εἶχεν ὁμοίους μὲ τὰς ἄλλας τέχνας δεσμοὺς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν τῶν εἰδωλολατρῶν, ἦτο πάντως μέσον ἐκφράσεως "τῆς σοφίας τοῦ κόσμου" τὴν ὁποίαν "ἐμύρανεν ὁ Θεός", ὅπως ἔλεγεν ὁ Παῦλος. Ἡ ἔντονος βίωσις τῆς παρουσίας τοῦ ἀναληφθέντος Χριστοῦ ἀπεξένωνε τοὺς πρώτους Χριστιανούς ἀπὸ τὸν κόσμον· ἠμαύρωνε τὴν συνειδήσιν τοῦ χρόνου καὶ παρέδιδε τὴν σκέψιν τῶν εἰς τὴν ταχεῖαν ἐπάνοδόν του. Κατὰ τὸ μικρὸν διάστημα τὸ ὁποῖον θὰ ἐμεσολάβει ἕως αὐτῆν, εἰς τί ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ἡ τέχνη τοῦ λόγου; Δὲν ἦρκει μόνον ὁ λόγος;

Τέλος ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς εἶχεν ἐπανειλημμένως ἐκδηλώσει τὴν ἀπαρέσκειάν του πρὸς τὰ τεχνητὰ πράγματα. Ἐζήτει ν' ἀνατάμη τὴν καρδίαν τῶν πραγμάτων καὶ περιεφρόνει τὴν μορφήν των. Τὸ πνεῦμα ζωοποιεῖ, τὸ γράμμα ἀποκτείνει. Μέσον ἐκφράσεως τοῦ πνεύματος εἶναι ὁ αὐθόρμητος καὶ κοπτερός ὡς μάχαιρα λόγος, ἐνῶ τὸ γράμμα καθ' ἑαυτὸ εἶναι τεχνητὸν μέσον πρὸς τέρψιν τῶν ἀναγνωστῶν. Εὐ-αγγέλιον εἶναι ἡ καλὴ ἀγγελία τὴν ὁποίαν μεταφέρει ὁ εἰς εἰς τὸν ἄλλον μὲ τὸ στόμα.

Οὕτως ἢ ἄλλως ἐντὸς δύο δεκαετιῶν ἡ Ἐκκλησία κατέστη ἀπέραντον σχολεῖον μὲ ἀναριθμήτους διακλαδώσεις. Εἰς τὰς βασικὰς του γραμμὰς τὸ ἄγγελμα ἐξηκολούθει νὰ φέρεται προφορικῶς, ἀλλ' ἡ στερέωσίς του εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν ἀπῆτει πολλὰς λεπτομερείας, τὰς ὁποίας ἠδύνατο βεβαίως νὰ χειρισθοῦν οἱ Ἀπόστολοι, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο οἱ μαθηταί των. Ἐξ ἄλλου καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀπόστολοι μετὰ πάροδον τόσου χρόνου ἐχρειάζοντο μνημόνιον διὰ τὴν ἀκριβῆ ἀναφορὰν εἰς λόγους καὶ ἔργα τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Ἰουστῖνος ὀνομάζει τὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης "ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων".

Ἡ συγγραφικὴ παραγωγή τῆς περιόδου ταύτης δὲν εἶχεν πάντοτε καλὴν τύχην. Βεβαίως τὰ μόνον εἰς σπαράγματα ἀποκείμενα πλέον κείμενα τῶν αἰρετικῶν μόλις ἐπιτρέπουν ν' ἀνιχνεύσωμεν τοὺς δαιδαλώδεις δρόμους τοὺς ὁποίους ἠκολούθει ἡ σκέψις αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα κατὰ μικρὸν μόνον ποσοστὸν διεσώθησαν, μεταξὺ δὲ τῶν ἀπολεσθέν-

των περιλαμβάνονται καὶ μερικὰ ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων. Πάντως τὰ διασωθέντα ἀρκοῦν διὰ νὰ παράσχουν ἀνέτως σαφῆ εἰκόνα περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψεως τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Πολλὰ ὄψεις τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου της ζωγραφοῦνται ὡσὰν μὲ χρυστῆρα ὑπὸ ἐπιδεξίων ζωγράφων εἰς ὀλίγας ἐπιστολάς, εἰς ὀλιγωτέρας συλλογὰς διατάξεων καὶ εἰς ἐλαχίστους ὕμνους. Τὸ μεγαλεῖον τῶν ἡρώων τῆς πίστεως, οἱ ὅποιοι ἔπιπτον εἰς τοὺς ἵπποδρόμους, τὰ ἀμφιθέατρα καὶ τοὺς δρόμους, διακρίνεται διὰ τῶν γραμμῶν τῶν εἰς περὶωρισμένον ἀριθμὸν σωζομένων μαρτυρολογίων. Περισσότερα εἶναι τὰ κείμενα, διὰ τῶν ὁποίων κατοχυρώνονται αἱ ἀλήθειαι τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔναντι τῶν ποικίλων πολεμίων αὐτῆς. Καὶ ἐπίσης σεβαστὸς εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν συγγραμμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἐπιχειρεῖται συστηματικὴ διερεύνησις τῶν θεολογικῶν προβλημάτων δι' αὐτῶν ὁ Χριστιανισμὸς ἀποικτᾶ τὴν θεολογίαν του.

1. Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

Τὰ εἰκοσιεπτὰ βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης ἐγράφησαν πρωτοτύπως εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἡ γλῶσσα αὕτη εἶχε φυσικὰ ὑποστῆ μερικὴν ἀλλαγὴν εἰς τὰ στόματα ἐκαστομμυρίων ἀλλοθινῶν, ὅπως ὑφίσταται σήμερον ἡ ἀγγλικὴ εἰς τὰ στόματα τῆς φυλετικῆς πανσπερμίας τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν. Κάθε λαὸς τῆς Μεσογείου προσέφερε τὰς γλωσσικὰς τοῦ ἀδυναμίας, ὥστε ἡ γλῶσσα αὕτη ἢ ὁποῖα εἶχε καλλιεργηθῆ καὶ ἐκλεπτυνθῆ μὲ ἰδιαιτέραν ἐπιμέλειαν εἰς τὴν βουλήν, τὰ θέατρα, τὰ γυμνάσια, τὰς σχολὰς καὶ τὰ σαλόνια τῶν Ἀθηνῶν τὸν Ε΄ καὶ Δ΄ αἰῶνα π.Χ., ν' ἀπλουστευθῆ εἰς σημεῖον νὰ φθάνῃ νὰ ἔχη ὡς μοναδικὸν σχεδὸν σύνδεσμον τὴν λέξιν "καὶ...καί". Τῆς Κ. Διαθήκης ἡ γλῶσσα εἶναι εἰς τὴν χειροτέραν περίπτωσιν κἀπως καλυτέρα μερικῶν αἰγυπτιακῶν παπύρων. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις εἶναι πολὺ ὑψηλότερα, ἀλλὰ παραμένει "κοινή".

Ἦτο ἀποτελεσματικὴ ἢ συμβολὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὄχι μόνον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διοργάνωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν.

Τὰ βιβλία αὐτὰ διακρίνονται εἰς εὐαγγέλια, πράξεις, ἀποκαλύψεις καὶ ἐπιστολάς. Μορφολογικῶς διαφέρουν βεβαίως ἀρκετὰ ἀπὸ τὴν κοσμικὴν γραμματείαν τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον τὰ ἰδιαίτερα λογοτεχνικὰ εἶδη καὶ ὀνόματα τὰ ὁποῖα δίδουν εἰς αὐτὰ ἰδιομορφίαν. Ὑπάρχει εἰς αὐτὰ εἰς διακεκριμένον τόνον πνευματικῆς εὐγενείας καὶ ἀσφαλείας, ὃ ὁποῖος δὲν ἀπαντᾶται πουθενὰ ἄλλου.

Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ κεῖμενα εἰς τὴν σημερινὴν των μορφήν χρονολογικῶς προηγοῦνται αἱ ἐπιστολαί· ἄλλα ὅμως ἦσαν τὰ πρῶτα γραπτὰ μνημεῖα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐφ' ὅσον πρωταρχικὸν μέλημα τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ ἦτο ἡ διακήρυξις τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ ὁποῖα ἐπραγματοποιήθη ὑπ' αὐτοῦ, τὴν προσοχὴν των εἴληκσαν πρῶτον ἐκεῖναι αἱ ἐνέργειαι καὶ περιπέτειαι τοῦ Χριστοῦ αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ κορυφωμα αὐτοῦ τοῦ σωτηριώδους ἔργου. Ὅλαι αἱ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ πάθος του κατεγράφησαν μὲ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ καλύπτουν τὸ εἰκοσιτετράωρον ἀπὸ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου τὴν παραμονὴν τοῦ ἰουδαϊκοῦ πάσχα, ὅποτε συνελήφθη ὁ Χριστός, ἕως τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου τὴν ἡμέραν τοῦ ἰουδαϊκοῦ πάσχα, ὅποτε

ἐνεταφιάσθη ὁ Χριστός. Εἰς τὰ ἐπεισόδια τῆς ἡμέρας αὐτῆς προσετέθησαν ὡς εἰσαγωγή ὠρισμένοι λόγοι καὶ ἐνέργειαι ἀπὸ τὰς ἀμέσως προηγουμένας ἡμέρας, ἐκλελεγμένοι μὲ τὴν ἐπίδωξιν νὰ ἐπισημάνουν τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὸν σταυρόν, καὶ ὡς λύσις τοῦ δράματος προσετέθη περιγραφή τῶν γεγονότων τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀναλήψεως. Οὕτω συνετάχθη τὸ πρῶτον χριστιανικὸν κείμενον, "τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ". Ὁλίγον βραδύτερον συνετάχθησαν καὶ ἄλλα κείμενα· συλλογαὶ λόγων τοῦ Κυρίου, ὅπως ἢ ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλία, παραβολῶν, διαλόγων, θαυμάτων. Δὲν πρέπει φυσικὰ νὰ νομισθῇ ὅτι εἰς ἕκαστον θέμα ἡσχολήθη εἷς μόνον συντάκτης. "Πολλοὶ ἐπεχείρησαν", ὅπως δηλώνει ὁ Λουκᾶς. Μὲ τὴν σύνθεσιν δὲ τοιούτων στοιχείων ἀπετελέσθησαν τὰ τέσσαρα κανονικὰ εὐαγγέλια, τὰ ὅποια συνετάχθησαν μεταξὺ τοῦ 55 καὶ τοῦ 95 μ.Χ.

Αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς σταδιακῆς διαμορφώσεως τοῦ λογοτεχνικοῦ εἴδους τῶν Εὐαγγελίων φανερῶνει ὅτι δὲν πρόκειται περὶ βιογραφίας τοῦ Χριστοῦ οὔτε περὶ συστηματικῆς ἐκθέσεως τῆς διδασκαλίας του. "Εὐαγγέλιον" δὲν εἶναι τὸ κήρυγμα ἢ ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐνὸς διδασκάλου τοῦ τύπου τῶν Στωϊκῶν καὶ τῶν Νεοπυθαγορείων ἢ τῶν Φαρισαίων. Ὁ Χριστὸς δὲν ἐκήρυξεν ἀπλῶς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐπίσης ἐπραγματοποίησε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Εἶναι ὁ ἀποκαλυπτὴς ὁ ὅποιος περικλείει εἰς τὴν ὑπαρξίν του τὸν Θεὸν καὶ φανερῶνει τὸν Θεὸν δυναμικῶς, ἀνανεώνων τὴν κτίσιν καὶ τὸν ἄνθρωπον. Εὐαγγέλια λοιπὸν εἶναι τὰ ἀρχεῖα εἰς τὰ ὅποια κατεγράφησαν αἱ ἐνέργειαι διὰ τῶν ὁποίων συνεστήθη ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπιλέγονται αἱ ἐνέργειαι κατὰ τοιοῦτον ἀκριβῶς τρόπον, ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦν αὐτὸν τὸν σκοπὸν· νὰ δώσουν εἰκόνα περὶ τῆς συστάσεως τῆς βασιλείας. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ κυριώτερον μέρος τῆς εὐαγγελικῆς διηγήσεως δὲν εἶναι τὸ πάθος, ἔστω καὶ ἂν εἶναι τὸ ἐκτενέστερον καὶ κεντρικώτερον· εἶναι ἡ λύσις του, ἡ ἀνάστασις.

Εὐαγγέλιον Συναντῶμεν τὸν τρόπον αὐτὸν ἐπιλογῆς ἐκτυ-
Κατὰ Μᾶρκον πον εἰς τὸ **Κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον**. Τὰ τέσσαρα δέκατα τῆς ἐκθέσεώς του καταλαμβάνονται ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὴν ἀνάστασιν. Τὸ Εὐαγγέλιον αὐτὸ ἐπιλαμβάνεται τῆς διηγήσεως εὐθὺς μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς δημοσίας ἀποστολῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀπεικονίζει τὴν προσωπικότητά του δυναμικῶς μὲ μίαν προσεκτικῶς ἐκλεγείσαν σειρὰν ἐπεισοδίων, θαυμάτων καὶ λογίων, εἰς ὕφος λαϊκὸν καὶ δωρικόν. Σπανίως δύναται κανεὶς νὰ συναντήσῃ ἄλλοῦ τοιαύτην ἀπλοϊκότητα καὶ τοιαύτην δεξιότητιαν νὰ συμβαδίζουν, μὲ ἀποτέλεσμα φυσικὰ μίαν ἀπροσδό-

κητον γοητείαν. Εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Μάρκου ὁ Χριστὸς ἐμφανίζεται ὡς πρόσωπον περιβεβλημένον μὲ ὑπερηκόσιον ἐξουσίαν καὶ θεῖαν δύναμιν. Εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἀγαπητός, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται εἰς μίαν θεοφανίαν διαρκείας. Δὲν εἶναι βεβαίως πάντοτε σαφὴς ἡ θεοφάνια, ἀλλ' εἰς ὠρισμένας περιστάσεις εἶναι σαφὴς καὶ ἐπιβλητικὴ, ὅπως εἰς τὴν βάπτισιν, τὴν μεταμόρφωσιν, τὴν σταύρωσιν, τὴν ἀνάστασιν. Εἶναι ἐπίσης εὐκόλον νὰ τὴν συναγάγῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν δύναμιν μὲ τὴν ὁποίαν οὗτος ἐνεργεῖ τ' ἀπειράριθμα θαύματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἰδιαιτέρως ἀρέσκειται ὁ εὐαγγελιστὴς αὐτός. Ὁ Ἰησοῦς ἐνεργεῖ ὡς Μεσσίας, Χριστός, Σωτήρ. Βεβαίως οἱ ὄχλοι ἐκπλήσσονται ἀπὸ τὴν διδαχὴν του, διότι τὸν ἔβλεπον νὰ ὁμιλῇ καὶ νὰ δρᾷ ὡς ἔχων θεῖαν ἐξουσίαν καὶ ὄχι ὡς οἱ γραμματεῖς. Μ' ὅλα ταῦτα εὐχερέστερον ἀναγνωρίζουν τὴν θεότητά του τὰ δαμόνια παρὰ οἱ ἄνθρωποι. Διότι ὁ Χριστὸς προσφέρει τὰ ἀποδείξεις διὰ τὴν ιδιότητά του μὲ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ βλέπουν τὰ ἔργα του μόνον ὅσοι ἔχουν ὀφθαλμούς, ν' ἀκούουν τοὺς λόγους του μόνον ὅσοι ἔχουν ὦτα καὶ νὰ ἐννοοῦν τὸ μήνυμά του μόνον ὅσοι ἔχουν νοῦν. Ἐνεργεῖ ὡς Μεσσίας, ἀλλὰ καὶ σωπᾷ ὡς Μεσσίας. Δὲν ἐπιδεικνύει τὴν μεσσιανικότητά του, διότι αὕτη ἦτο ιδιότης τὴν ὁποίαν ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς συνέδεε τότε εἰς τὴν σκέψιν του μὲ βασιλέα, ἀνάκτορα, στρατόν, κράτος, μὲ μίαν ἄλλην βασιλείαν ξένην πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ ἐξηγεῖ καὶ τὴν πελωρίων διαστάσεων σύγκρουσιν ἡ ὁποία ἐπῆλθε τελικῶς μεταξὺ λαοῦ καὶ Χριστοῦ. Ὁ Χριστὸς εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν τονίζει τὴν ἀνάγκην τῆς θυσίας. "Ὅς ἐὰν θέλῃ μέγας γενέσθαι ἐν ὑμῖν, ἔσται ὑμῶν διάκονος". Τὸ μεγαλεῖον εὐρίσκειται εἰς τὴν θυσίαν καὶ τοῦτο συμβαίνει ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Μεσσία. Ἄλλ' ὁ Μεσσίας, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν συνειδήσιν τοῦ πάσχοντος ἀπεσταλμένου τοῦ Θεοῦ, δὲν ἐλκύνει καὶ δὲν πείθει τὰ πλήθη, τὰ ὁποῖα ἀναμένουν Μεσσίαν ἔνδοξον καὶ ἐλευθερωτήν.

Ὁ Μᾶρκος, συγγραφεὺς τοῦ Εὐαγγελίου τούτου, ἦτο τέκνον πλουσίας οἰκογενείας τῶν Ἱεροσολύμων. Ἡ χήρα μητὴρ του ἀπετέλεσε μέλος τῆς ἀφωσικῆς εἰς τὸν Χριστὸν ομάδος, παρέδωσε δὲ τὴν οἰκίαν της εἰς αὐτὴν διὰ τὰς πρώτας συναθροίσεις της. Ὁ Μᾶρκος, ἀκολουθήσας κατ' ἀρχὰς τὸν θεῖον του Βαρνάβαν, ἐπεσηκέφθη ὡς συνοδὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ Παύλου τὴν Κύπρον, τέλος δὲ προσεκολλήθη εἰς τὸν Πέτρον καὶ διετέλεσε γραμματεὺς του. Θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας ὅπου ἀπέθανε μαρτυρικὸν θάνατον περὶ τὸ 62. Ἐγραψε τὸ Εὐαγγέλιον βάσει τοῦ κηρύγματος τοῦ

Εὐαγγέλιον Τὸ *Κατὰ Ματθαῖον* εὐαγγέλιον περιέχει μέγα *Κατὰ Ματθαῖον* μέρος τοῦ ἄνωτέρω ὑλικοῦ ὁμοῦ μὲ ἐκτενεῖς συλλογὰς λογίων. Αὐτὰ τὰ λόγια περιείχοντο μάλιστα εἰς τὸ βιβλίον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ Παπίας ἀπέδιδεν εἰς τὸν ἴδιον τὸν Ματθαῖον καὶ τὸ ὠνόμαζεν ἀκριβῶς *Λόγια*. Ὁ Ματθαῖος, τελώνης ἐν Καπερναοῦμ καὶ εἷς ἐν τῶν Δώδεκα στενῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, ἔμεινεν εἰς τὴν ἀφάνειαν καθ' ὅλον τὸν χρόνον τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ καὶ μετὰ ταῦτα. Κατὰ τὰς διηγήσεις τῶν ἀποκριφῶν ἐδίδαξεν εἰς τὰς ἀνατολικῶς καὶ νοτιανατολικῶς τῆς αὐτοκρατορίας κειμένας χώρας, καθὼς καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Τὰ Λόγια ἦσαν γραμμένα εἰς τὴν ἀραμαϊκὴν, ἀλλὰ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ὅπως εἶναι σήμερον, ἔχει γραφῆ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἂν καὶ εἰς τὸ ὑπόστρωμά του διακρίνεται τὸ σημιτικὸν ὑλικὸν τὸ ὁποῖον προέρχεται ἀπὸ ἐκείνην τὴν συλλογὴν. Ἐγράφη πιθανῶς περὶ τὸ 70.

Ὁ Ματθαῖος δὲν εἶναι τόσον λιτὸς εἰς τὴν ἔκφρασιν ὅσον ὁ Μᾶρκος, ἀντιθέτως μάλιστα, ἐνῶ περιιόπτει μερικὰς λεπτομερείας τῶν διηγήσεων, παρουσιάζει μὲ ἀρκετὴν ἔκτασιν τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ. Ἐλαφρὰ ἐπεξεργασία μαρτυρεῖται ἐδῶ πλὴν τοῦ κάπως ἐπιμελημένου ὕφους καὶ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ὑλικοῦ κατὰ ἐκτενεῖς ἐννοιολογικὰς ἐνότητας. Τὸ εὐαγγέλιον αὐτὸ ἐπιδιώκει νὰ καθησυχάσῃ τοὺς φόβους τῶν Ἰουδαίων σχετικῶς μὲ τὸν χαρακτῆρα τοῦ κηρύγματος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ τοὺς διαφωτίσῃ περὶ τῆς σεισμικῆς μεταβολῆς ἢ ὁποῖα συνέβη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. "Ὅ,τι εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, εἶναι συμπλήρωσις καὶ ὄχι κατάλυσις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. "Οὐκ ἦλθον καταλῦσαι ἀλλὰ πληρῶσαι", λέγει ὁ Χριστός. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, αὐτὸ τὸ ἴδιον πρᾶγμα εἶναι νέον καὶ δὲν συμβιβάζεται μὲ τὸ παλαιόν· δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν μὲ τὴν νομικὴν αὐτάρκειαν καὶ τὸν φαρισαϊκὸν αὐτοθαυμασμόν, τὸν ὁποῖον ἐγέννα ἢ στεγνὴ τήρησις τῶν διατάξεων τοῦ Νόμου. Τὸ βιβλίον τοῦτο περιέχει τὸ "εὐαγγέλιον τοῦ νέου νόμου". Τὸ παλαιὸν καὶ τὸ νέον φαίνονται εἰς τὸν πρόλογον καὶ τὸν ἐπιλογὸν του. Τὴν Ἰουδαϊκὴν προέλευσιν τοῦ Χριστοῦ ἐπισημαίνει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἢ διήγησις περὶ τῆς γεννήσεώς του· καὶ τὴν οἰκουμενικότητά του χαρακτηρίζει ἢ κατακλεῖς μὲ τὴν παραγγελίαν τῆς πορείας πρὸς ὅλα τὰ ἔθνη καὶ τῆς διδασκαλίας πρὸς αὐτά. Καὶ εἰς αὐτὸ τὸ εὐαγγέλιον ἐπίσης κέντρον τοῦ κηρύγματος εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Μεταξὺ τῶν παραβολῶν, αἱ ὁποῖαι συγκροτοῦν πέντε συλλογὰς, δεσπόζουν αἱ παραβολαὶ τῆς βασιλείας. Καὶ δὲν

εἶναι μοναδικὴ τοῦ εὐαγγελιστοῦ φροντὶς τὸ νὰ τονίσῃ ὅτι ἡ βασιλεία θὰ ἔλθῃ ταχέως καὶ ἀποτόμως, εἶναι καὶ τὸ νὰ διευκρινίσῃ ποῖοι θὰ μετᾶσχουν εἰς αὐτήν· εἶναι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, οἱ ταπεινοί, οἱ πρᾶοι, οἱ πονεμένοι, οἱ κατατρεγμένοι, οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, οἱ εἰρηνοποιοί. Αὐτοὶ θὰ μετᾶσχουν καὶ εἰς τὰ πλοῦσια συμπόσια τῆς βασιλείας, τὰ πνευματικά.

Εὐαγγέλιον Ὁ Λουκᾶς, Ἕλλην ἰατρὸς ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, *Κατὰ Λουκᾶν* ὑπῆρξε συνεργάτης τοῦ Παύλου, τὸν ὁποῖον συνώδευσεν εἰς ὠρισμένας περιοδεῖας του καὶ ἐπίσης κατὰ τὴν μεταγωγὴν του εἰς τὴν Ρώμην. Εἰργάσθη, ὅπως φαίνεται, ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τοὺς Φιλίππους, καὶ ἐμαρτύρησεν εἰς τὴν Βοιωτίαν. Τόσον τὸ Εὐαγγέλιόν του, ὅσον καὶ αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, γραφέντα περὶ τὸ 70, μαρτυροῦν κατοχὴν ὑψηλῆς παιδείας. Τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ δὲν ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τὸ τοῦ Ματθαίου, ἐνῶ ἀπὸ ἀπόψεως λογοτεχνικῆς ἀποτελεῖ σαφῆ πρόοδον. Βεβαίως τὸ ἀττικίζον ὕφος τοῦ προλόγου, "ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν", δὲν συνεχίζεται ἐπὶ τῆς ἰδίας στάθμης, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι ἀδύνατον διὰ σύγγραμμα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ μείνῃ πιστὸν εἰς σημιτικὰς πηγὰς· ἀλλὰ πάντως διατηροῦνται σταθερὰ ὁ πλοῦτος τῆς ἐκφράσεως καὶ ἡ ἐπιμέλεια εἰς τὴν ἔκθεσιν. Δὲν δύναται νὰ ἐξακριβωθῇ ἂν ὁ Λουκᾶς ἦτο πραγματικὸς ζωγράφος τοῦ χρωστῆρος, ὅπως τὸν θέλει ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις, ἀλλ' ὁπωσδήποτε εἶναι ζωγράφος τοῦ λόγου. Μία δὲ ἀπὸ τὰς εὐπροσδέκτους πρωτοτυπίας του εἶναι ἡ διάνθισις τῆς διηγῆσεως μὲ ὕμνους, πράγματι μὲ μερικοὺς ἀδάμαντας τῆς ὕμνογραφίας, τοὺς ὁποίους πιθανῶς ἐχρησιμοποιοῖ ἀπὸ τότε ἡ Ἐκκλησία καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ χρησιμοποιοῖ μέχρι σήμερον.

Φυσικὰ ὁ Λουκᾶς δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νὰ προσφέρῃ μίαν ἔκθεσιν διὰ τὰ ἔκτακτα γεγονότα τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ πρὸς μόνον τὸν φερόμενον ὡς ἀποδέκτην τοῦ εὐαγγελίου, τὸν κράτιστον Θεόφιλον. Αὐτὸς ὁ Ἕλλην συγγραφεὺς ἀπευθύνεται μέσῳ ἑνὸς ἄλλου Ἕλληνος πρὸς ὅλους τοὺς Ἑθνικοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀφιερώνει ὅλην τὴν συμπάθειάν του. Διαγράφει τὴν παγκοσμιότητα τῆς νέας πίστεως ἀπὸ τοὺς πρώτους στίχους του καὶ εἰς πᾶσαν σελίδα δεικνύει ὅτι ἡ πίστις αὐτὴ προορίζεται δι' ὅλας τὰς φυλὰς καὶ ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις, καὶ μάλιστα διὰ τοὺς ταπεινοὺς καὶ τοὺς καταφρονημένους. Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ὀλόκληρον εἶναι καθολικὸν κήρυγμα ἀγάπης καὶ λυτρώσεως ἀπὸ τὸν πόνον· τὸν πόνον τοῦ ὁποίου ὁ Λουκᾶς ὡς ἰατρὸς ἐγνώριζεν ὅ-

λας τὰς φυσιολογικὰς πτυχὰς καὶ ὡς εὐαγγελιστῆς ἐγνώριζεν ὅλας τὰς πνευματικὰς πτυχὰς. Εἶναι δὲ τὸ κήρυγμα πλήρες αἰσιοδοξίας, εἰς σημεῖον ὥστε νὰ προβάλλῃ πάντοτε εἰς τὸ προσηκόνιον ἢ χαρὰ τῆς νέας ζωῆς, κάπου κάπου μάλιστα εἰς εἰδυλλιακὰ πλαίσια, καὶ νὰ κατακλείεται ἢ ἐκθεσὶς μὲ τοὺς λόγους αὐτούς: "ὑπέστρεψαν εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ χαρᾶς μεγάλης καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ ὑμνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν". Ἄλλ' ὁ μέγας στόχος δὲν χάνεται οὔτε ἐδῶ· εἶναι ὁ φορεὺς τῆς σωτηρίας Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ τὸ εὐαγγέλιον εἶναι τὸ περιέχον τὸ ἐξαίρετον ἐκεῖνο λόγιον τοῦ Χριστοῦ· "ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν".

Τὰ τρία ὡς ἄνω εὐαγγέλια, παρ' ὅλας τὰς διαφορὰς των, ἔχουν κοινὸν περιεχόμενον κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος των καὶ κοινὴν δομὴν. Διὰ τοῦτο ὠνομάσθησαν Συνοπτικά.

Εὐαγγέλιον Ὁ Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ Ζεβεδαίου, ἠκολούθησε **Κατὰ Ἰωάννην** μαζί μὲ τὸν ἀδελφόν του Ἰάκωβον τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ τῶν πρώτων· ὠνομάσθησαν δὲ καὶ οἱ δύο ὑπ' αὐτοῦ "υἱοὶ βροντῆς" διὰ τὴν δύναμιν τῆς πίστεώς των. Ἀνῆκεν εἰς τὸ οἰκειότατον περιβάλλον τοῦ Χριστοῦ, ἦτο "ὁ μαθητῆς ὃν ἠγάπα", καὶ παρηκολούθησεν ἐκ τοῦ πλησίον τὴν μεταμόρφωσιν, τὴν προσευχὴν τῆς Γεθσημανῆ, τὴν σταύρωσιν. Μετὰ καρποφόρον δράσιν ἀπέθανεν εἰς τὴν Ἔφεσον περὶ τὸ 100, ἀφοῦ ὀλίγα ἔτη ἐνωρίτερον εἶχε γράψει τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν.

Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου διαφέρει ἀπὸ τὰ προηγούμενα, διότι κινεῖται εἰς ἄλλας διαστάσεις. Ἡ διαφορὰ μάλιστα ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἔκφρασιν. Ἡ γλῶσσα του, κοινὴ ἑλληνικὴ ὅπως τῶν ἄλλων, πλέκεται εἰς ὕφος ἀποφθεγματικὸν καὶ εἰς ἔκφρασιν μυστικὴν καὶ ἀπόκοσμον, ἢ ὅποια ἀνήκει εἰς τάξιν πνευμάτων· ὁ λόγος εἶναι γενικῶς ἐπίσημος καὶ τελετουργικός. Διάφορον εἶναι ἀκόμη καὶ τὸ ὕλικόν του μὲ μόνην φυσικὰ ἐξαίρεσιν τὴν περιγραφὴν τοῦ πάθους ἢ ὅποια παραμένει ἢ ἰδιά. Δὲν περιέχει καμμίαν ἀπὸ τὰς δεκάδας τῶν παραβολῶν αἱ ὅποιαι ἀπαντῶνται εἰς τὰ Συνοπτικά. Ἐπιλέγει ὀλίγα θαύματα, ὡς "σημεῖα" διὰ τὸ νόημα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὀλίγα ἐπεισόδια, καὶ τὰ συνδυάζει μὲ μακρὰς ὁμιλίαις του, αἱ ὅποιαι δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀγορεύσεις. Δεικνύεται μὲ αὐτὰ μία συγκλονιστικὴ ἀλήθεια· ὅτι τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς γῆς ὁ προαιώνιος Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἡ διαιλεκτικὴ ἐπεξεργασία τῶν ἐννοιῶν, Θεὸς καὶ κόσμος, αἰωνιότης καὶ χρόνος, ζωὴ καὶ θάνατος, φῶς καὶ σκότος, ἀλήθεια

καὶ ψεῦδος, πίστις καὶ ἀπιστία, ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νὰ ἐπιβραίωσῃ τὴν μεταβολὴν ἢ ὅποια ἔχει ἐπέλθει τώρα εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ συντελεσθῇ τοιαύτη μεταβολή, ἀφοῦ τὸ αἰώνιον εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, ὁ προαιώνιος Λόγος, ὁ ὁποῖος ἦτο "πρὸς τὸν Θεὸν" ἔγινε σὰρξ καὶ κατώκησε μεταξὺ ἡμῶν· "καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσηκώσεν ἐν ἡμῖν". Μετὰ τὸ γεγονός αὐτὸ ἀρχίζει μία πορεία περιλειούσα ὅλας τὰς ἀντιθέσεις, ἀλλ' ὀδηγοῦσα εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου μὲ τὸ θεῖον. "Ὅταν τὸ ἀνώτερον εἰσέρχεται εἰς τὸ κατώτερον, τότε καὶ τὸ κατώτερον θὰ ἐξυψωθῇ, τὸ ἐπίγειον θὰ ἐνωθῇ μὲ τὸ οὐράνιον. Τὸ ὕδωρ μεταβάλλεται εἰς οἶνον· τὸ ζῶν ὕδωρ δίδει εἰς ὅποιον τὸ πῖν τὸ πρὸνόμιον νὰ μὴ διψάσῃ ποτὲ καὶ ὁ ἐπουράνιος ἄρτος δίδει εἰς ὅποιον τὸν φάγῃ τὸ πρὸνόμιον νὰ μὴ πεινάσῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Εἰς αὐτὴν τὴν πορείαν προκαλεῖται μία ἀναγέννησις ἢ ὅποια ἀλλάσσει τὸν ἄνθρωπον ριζικῶς. Εἶναι ἡ γέννησις ἐν πνεύματος διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπάρχουν περιορισμοὶ ὡς οἱ ἐγκόσμιοι. "Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ". Οἱ ἀναγεννημένοι ἀνήκουν εἰς ἄλλον κόσμον. Εἰσέρχονται εἰς τοιαύτης φύσεως ἐνότητα μὲ τὸ θεῖον, ὥστε νὰ ἐκφεύγῃ ἀπὸ τὰ ἠθικιστικὰ πλαίσια καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν χῶρον τῆς ὄντολογίας. "Ἴνα πάντες ἔν ὣσι, καθὼς σύ, πατήρ, ἐν ἐμοὶ καὶ γὰρ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ὣσιν". "Ὅρος διὰ τὴν εἴσοδον εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εἶναι ἡ ἀποδοχή, ἡ πίστις. "Ὅποιος πιστεύει, μετέχει εἰς τὸν σαρκωθέντα Λόγον, καὶ ὅποιος μετέχει εἰς αὐτόν, συνδέεται μὲ τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀποικτᾷ τὴν αἰώνιαν ζωὴν. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὅλα αὐτά. "Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ". Αἰώνιος ζωὴ εἶναι ἓν εἶδος συνθήματος εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο, τὸ ὅποιον τελειώνει μὲ τὰς λέξεις "ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχητε".

Πράξεις τῶν Αἱ πράξεις συνετάχθησαν ἀπὸ τὸν Λουκᾶν ὡς **Ἀποστόλων** συνέχεια τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς "δεύτερος λόγος". Ἡ ἐκθεσις τῶν πραγμάτων, εἰς γλῶσσαν καθαρωτέραν ἐδῶ, ἔχει μερικὰ γνωρίσματα τὰ ὅποια φέρουν τὸ βιβλίον τοῦτο πλησίον τῆς παλαιότερας ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας. Ἄλλ' εἶναι ἐντελῶς διάφορον τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐκθέσεως εἰς αὐτό· εἶναι πνευματικῆς φύσεως ἀγῶνες διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ, ὄχι μάχαι καὶ κατακτήσεις. Ὁ Λουκᾶς δι' ἄλλους ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας αὐτοὺς ἔχει προσωπικὴν γνωριμίαν, ἄλλους τοὺς γνωρίζει ἀπὸ τὸ στόμα τῶν πρωταγωνιστῶν του ἢ ἀπὸ γραπτὰς ἀναφοράς. Αἱ πράξεις ἔχουν κοινὸν σημεῖον μὲ τὰ Εὐαγγέλια τὸ ὅτι ἀρνοῦνται εἰς ὠρισμένους ἐκλεκτὰς

διηγῆσαι καταλλήλους διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ χριστιανικοῦ κη-
 ρύματος, αἱ ὁποῖαι διανθίζονται μὲ ἀποστολικὰς ὁμιλίας εἰς
 συνεπτυγμένην μορφήν, ἀλλ' ἔχουν ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς γνη-
 σιότητος. Ἡ ἐπιθεσις ἀναφέρεται ἀρχικῶς εἰς τὸν βίον τῆς
 πρώτης χριστιανικῆς κοινότητος τῶν Ἱεροσολύμων, ἡ ὁποία
 διετέλει ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Ἰωάν-
 νου, βραδύτερον δὲ Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου. Ἐπειτα πα-
 ραδίδει ἐπ' ὀλίγον τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὸν Στέφανον καὶ
 τοὺς μαθητάς του, οἱ ὁποῖοι ἐπεξέτειναν τὴν ἐπιρροὴν τῆς
 χριστιανικῆς πίστεως διαδίδοντες αὐτὴν εἰς τὰς περὶ τὰ Ἱε-
 ροσόλυμα περιοχάς, ἀκόμη δὲ καὶ ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης. Τέ-
 λος παρακολουθεῖ ἐν τοῦ πλησίον τὸ μεγαλειῶδες ἔργον τοῦ ἀ-
 ποστόλου Παύλου εἰς τὰ μεγάλα κέντρα τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς
 Ἑλλάδος, ἕως τὴν ἰδίαν τὴν Ρώμην. Πρόκειται γενικῶς περὶ
 ἐπιθέσεως τῶν προσπαθειῶν αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν εἰς τὴν με-
 ταφορὰν τῆς χριστιανικῆς μαρτυρίας "Ἐν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ
 ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς",
 συμφώνως πρὸς τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου· ἐπιθέσεως περὶ τῆς
 αὐξήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν μικρὸν πυρῆνα τῆς Ἱερου-
 σαλὴμ εἰς τεράστιον ὄργανισμὸν, ὁ ὁποῖος κατέκτησε ταχέως
 καὶ τὴν καρδίαν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀφήνει τὸν Παῦλον εἰς
 τὰς φυλακὰς τῆς Ρώμης νὰ διδάσκη ἐπὶ μίαν διετίαν, καὶ ἔ-
 πειτα διακόπτει τὴν διήγησιν ἀποτόμως. Ὀφείλεται τοῦτο εἰς
 τὴν γραμμὴν καὶ τὰς ἐπιδιώξεις τοῦ Λουκᾶ, ὁ ὁποῖος δὲν βιο-
 γραφεῖ οὔτε ἱστοριογραφεῖ; Μᾶλλον ἀπίθανον. Ὀφείλεται εἰς
 λόγους τοὺς ὁποίους δὲν πρόκειται νὰ μάθωμεν ποτέ. Αἱ πρά-
 ξεις ἔχουν καὶ ἄλλα κοινὰ σημεῖα μὲ τὰ Εὐαγγέλια, καὶ κυ-
 ρίως τοῦτο· ὅτι οἱ μαθηταὶ εἶναι μιμηταὶ τοῦ Χριστοῦ ἐν παν-
 τί, εἰς τὰς θλίψεις, εἰς τὰ πάθη καὶ εἰς τὸ μαρτύριον. Ὅ-
 ταν μελετῶμεν αὐτὸ τὸ βιβλίον αἰσθανόμεθα ὡσαν νὰ εἴμεθα
 τοποθετημένοι εἰς μίαν ἐντελῶς αἰσιδόξον προοπτικὴν, ὁμοί-
 αν μ' ἐκείνην τὴν ὁποῖαν δημιουργεῖ τὸ συναίσθημα ἀγαλλιᾶσε-
 ως εἰς τὸ Κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον. Ἡ ἐπιτυχὴς πορεία τῆς
 νεαρᾶς Ἐκκλησίας προμηνύει θριαμβευτικὴν ἐπικράτησιν. Ὁ
 Λουκᾶς δὲν θὰ ἔγραφε διαφορετικᾶ, ἂν ἔζη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ
 Δ' αἰῶνος, εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, ὁ ὁποῖος
 εἶχεν ἴδει μὲ τοὺς ὀφθαλμούς του αὐτὸν τὸν θρίαμβον.

Ἀποκάλυψις Τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου ὁ-
 Ἰωάννου μοιάζει μὲ τὰς Πράξεις μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι
 ἀναφέρεται καὶ αὐτὸ εἰς τὰς τύχας τῆς Ἐκκλησίας· καὶ διαφέ-
 ρει καθ' ὅλα τὰ ἄλλα. Γλῶσσα του εἶναι ἡ δημωδεστέρα μορφή
 τῆς κοινῆς καὶ ὕφος του εἶναι ἡ ἀπουσία πάσης τεχνικῆς τοῦ

λόγου. Ἄλλ' αὐτὰ τὰ μειονεκτήματα παραδόξως προσθέτουν ἀντὶ ν' ἀφαιροῦν θέλητρον εἰς τὸ σύγγραμμα. Ἡ τέχνη ὅμως, ἐνῶ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν ἔκφρασιν, εἶναι πλουσία εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔργου. Τὰ ἐκτιθέμενα ἀποτελοῦν ἓν μεγαλειῶδες δράμα, τοῦ ὁποίου αἱ ζωηραὶ εἰκόνες πλέκονται μὲ πλῆθος ὁράσεων, συμβολικῶν παραστάσεων καὶ ὕμνων, καὶ διέρχονται ὡς ἀστραπαὶ ἐνώπιον τοῦ ἀναγνώστου. Ὁ Θεὸς — ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ἐρχόμενος, τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος — εἰς ποικίλας ἐμφανίσεις καὶ κυρίως ἐπάνω εἰς οὐράνιον θρόνον ἔχων ὄψιν ἰάσπιδος, βιβλίον σφραγισμένον μὲ σφραγίδας ἑπτὰ, τὸ ἐσφαγμένον Ἀρνίον τὸ ὁποῖον αὐτὸ μόνον δύναται ν' ἀνοίξῃ τὸ βιβλίον, ἄγγελοι ν' ἀνεβοκατεβαίνουν, οὐράνια σαλπίσματα σείοντα τὴν οἰκουμένην, ἄστρα τὰ ὁποῖα πίπτουν ἀπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ ἀνοίγουν φρέατα ἀβύσσου· ὅλα αὐτὰ εἶναι τὰ κραυγαλέα καὶ τρομακτικὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα θὰ προηγηθοῦν τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου, εἶναι τὸ προοίμιον τοῦ τελικοῦ θριάμβου τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος θὰ συντελεσθῇ συγχρόνως μὲ τὴν μεταποίησιν τῆς κτήσεως, δηλαδὴ μὲ τὴν δημιουργίαν "οὐρανοῦ καινοῦ καὶ γῆς καινῆς". Ἡ Ἐκκλησία θὰ εὑρίσκηται τότε ὑπὸ τὴν διακυβέρνησιν τοῦ ἐσφαγμένου Ἀρνίου, τοῦ συμβασιλεύοντος μὲ τὸν Θεὸν Πατέρα. Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἰωάννου, ἂν καὶ εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ ἀραιῶς ἀναγινωσκόμενα βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης καὶ ἐδυσκολεύθη νὰ σταθεροποιήσῃ τὴν θέσιν της εἰς τὸν κανόνα της, ἔχει γίνῃ πηγὴ ἐμπνεύσεως λογοτεχνῶν καὶ ζωγράφων καὶ προφητῶν εἰς παγκόσμιον κλίμακα.

Παῦλος Τὰ Εὐαγγέλια εὑρίσκοντο ἀκόμη εἰς τὸ ἀρχικὸν ἀποσπασματικὸν των στάδιον, ὅταν προεχώρει εἰς τὴν σύνταξιν τῶν πρώτων του ἐπιστολῶν ὁ Παῦλος, ὁ μεγαλύτερος ἐπιστολογράφος τῶν αἰώνων. Γέννημα τῆς Ταρσοῦ, πόλεως τῆς Κιλικίας μ' ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, ὠφελήθη πολὺ ἀπὸ τὰς πνευματικὰς ζυμώσεις αὐτῆς τῆς πόλεως ἢ ὁποῖα ἐφημιζετο διὰ τὰς πανεπιστημιακὰς της σχολάς. Ἴσως παρηκολούθησε διαλέξεις σοφῶν, ἀλλὰ δὲν φαίνεται νὰ ἐφοίτησε συστηματικῶς εἰς τοιαύτας σχολάς. Εἶχε πάντως ἀναγνώσει ὠρισμένας συλλογὰς ποιημάτων καὶ πεζογραφημάτων καὶ χρησιμοποίησεν ἀπὸ αὐτὰς στίχους εἰς τὰς ὁμιλίαις καὶ τὰς ἐπιστολάς του. Ἦτο τόσον φανατικὸς φαρισαῖος, ὥστε, καθ' ἦν ὥραν τὸ πλῆθος ἐλιθοβόλει τὸν Στέφανον, αὐτὸς ἐφύλαττε τὰ ἐπανωφόριά των. Ὁδεύων ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Συνεδρίου πρὸς Δαμασκὸν διὰ νὰ ὀργανώσῃ τὴν διώξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἔλαβε τὴν ἐμπειρίαν τοῦ ὁράματος καὶ τοῦ ἀκούσματος, τὸ ὁποῖον τὸν μετέβαλεν εἰς τὸν μεγα-

λύτερον ἀπόστολον τοῦ Χριστοῦ. "Ἐκτοτε νύκτα καὶ ἡμέραν, ἐν κόποις, ἐν φυλακαῖς, ἐν πληγαῖς, ἐν θανάτοις, ὤργωσε τὰς βορείας ἀκτὰς τῆς Μεσογείου κηρύττων καὶ ὀργανῶνων χριστιανικὰς κοινότητας. "Ὅπου εἰργάσθη ὁ Παῦλος, ἐκεῖ καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἦτο ἰσχυρότερος.

Ἐπιδιώκων ν' ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν κοινοτήτων τὰς ὁποίας ἱδρυσεν, ἤρχισε μὲ τὴν ἀπλουστάτην λογοτεχνικὴν μορφήν τοῦ 'γράμματος', τὴν ὁποίαν φέρουν αἱ περισσότεραι ἀπὸ τὰς σωζομένας ἐπιστολάς του, μικρὰς ἢ μεγάλας. Δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὰ κείμενα αὐτὰ ὡς γράμματα ἢ ὡς ἰδιωτικὰς ἐπιστολάς, διότι κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὸ προσωπικὸν στοιχεῖον, τὸν διάλογον μεταξὺ ἀποστολέως καὶ παραλήπτου, καὶ ἀπὸ τὰ τρέχοντα προβλήματα τῶν κοινοτήτων τοῦ "περὶ ὧν δὲ ἐγράψατέ μοι", "ἐδηλώθη δέ μοι περὶ ὑμῶν". εἶναι μέσα ἐπικοινωνίας προσωπικῆς μὲ τὰς κοινότητάς σου, τὰς ὁποίας τόσον πολὺ ἐνοστάλγει καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπεθύμει ὀλοψύχως νὰ εὑρίσκηται. ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, ἔγραφε πρὸς αὐτάς. Τὸ ὅτι πάντως αὐταὶ εἶναι προϊόντα περιστάσεων, δὲν ἀφαιρεῖ τίποτε ἀπὸ τὴν ἀξίαν τῶν γραφομένων.

Ἡ πολυπληθὴς καὶ ἀκμαία χριστιανικὴ κοινότης, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἱδρῦσει εἰς τὴν Κόρινθον ὁ Παῦλος μὲ πολύμηνον μόχθον, εἶχε τὰ προβλήματά της. Ἐδημιουργήθησαν μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Παύλου κατὰ τὴν δευτέραν περιόδον του· καὶ οἱ Κορίνθιοι ἔστειλαν ἀντιπροσωπεῖαν ἀπὸ ἐκλεκτοῦς ἀδελφοῦς νὰ τοῦ τὰ ἀναφέρουν καὶ πρὸ πάντων διὰ νὰ τοῦ δηλώσουν ὅτι εἰς τὴν κοινότητα εἶχον ἐμφιλοχωρήσει διχόνοιαι. Ἐγραψε τότε ὁ Παῦλος μίαν ἐκτενῆ ἐπιστολήν, τὴν *Α' πρὸς Κορινθίους*, μὲ τὴν ὁποίαν δίδει ἀπαντήσεις καὶ λύσεις εἰς πλῆθος ζητημάτων, μεγάλων καὶ μικρῶν, κυρίως ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν θίγει καὶ μερικὰ γενικώτερα θέματα. Πρῶτον ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ ἀξιολόγησις τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ ἐν συγκρίσει μὲ τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐκείνους Χριστιανοὺς τῆς Κορίνθου ἐβασανίζοντο ἀπὸ σύμπλεγμα κατωτερότητος, διότι ἀνῆκον εἰς χαμηλὰς κοινωνικὰς τάξεις καὶ δὲν ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν ἐκπρόσωποι τῶν τάξεων τῶν διανοουμένων καὶ τῶν εὐγενῶν. Ὁ Παῦλος διακηρύσσει· "τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφοὺς· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά· καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου καὶ τὰ ἐξουθενωμένα ἐξελέξατο, τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ". Ἡ σοφία τοῦ κόσμου εἶναι μωρία ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Δεύτερον θέμα εἶναι ἡ ἀξιολόγησις τῆς ἀρετῆς τῆς

ἀγάπης, τῆς ὁποίας πλέκει ἐκεῖνον τὸν ἀνεπανάληπτον ὕμνον.

"Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ
καὶ τῶν ἀγγέλων,
ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω,
γέγονα χαλιὸς ἤχῶν
ἢ κύμβαλον ἄλαλάζον·
Καὶ ἔὰν ἔχω προφητείαν
καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα
καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν
καὶ ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν,
ὥστε ὄρη μεθιστάναί,
ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω,
οὐδὲν εἰμί...".

"Ἐν ἅπῃ τὰ ἄλλα θέματα εἶναι ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν
καὶ ἡ ὑποταγὴ τῶν πάντων εἰς τὸν Θεόν, "ἵνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ
πάντα ἐν πᾶσιν".

Ἡ Β' πρὸς Κορινθίους εἶναι ἐπιστολὴ μὲ προσωπικώτερον
χαρακτῆρα, διότι εἶναι προῖον μιᾶς ἐντάσεως εἰς τὰς σχέσεις
μεταξὺ Παύλου καὶ μερικῶν Κορινθίων. Εἶναι γραμμένη, τοῦ-
λάχιστον κατὰ ἓν μέρος τῆς, "διὰ πολλῶν δακρύων", καὶ πε-
ρικλεῖται ὅλην τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ Παύλου εἰς τοὺς μαθητάς του.
Βεβαίως εὐρίσκει οὗτος καὶ πάλιν τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀναπτύξη
μερικὰ γενικώτερα ζητήματα, ὅπως εἶναι π.χ. τὰ ζητήματα τῆς
καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ θάνατον, ὅποτε οὗτος θὰ εὑ-
ρη ἀχειροποίητον αἰωνίαν οἰκίαν εἰς τοὺς οὐρανοὺς, μετὰ τὴν
κατάλυσιν τῆς ἐπιγείου σωματικῆς οἰκίας.

Ὁ Παῦλος εἶχε φύγει ἐσπευσμένως ἀπὸ τὴν Θεσσαλονί-
κην. Ὅπως γράφει εἶχεν ἀπορφανισθῆ ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ μαθητάς
του καί, τὸ χειρότερον, ἡ κατήχησις τῶν μαθητῶν του αὐτῶν,
μαθητῶν ὀλίγων μόλις ἑβδομάδων, εἶχε μείνει ἡμιτελής. Ὅ,τι
ἦτο ἑλλιπές, συμπληρῶνεται μὲ τὴν Α' πρὸς Θεσσαλονικεῖς
ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἰδιαίτερος ἐπαινεῖ τοὺς Χριστια-
νοὺς τῆς πόλεως αὐτῆς διὰ τὴν σταθερότητα εἰς τὴν πίστιν,
περὶ τῆς ὁποίας εἶχε μάθει ἀπὸ τὸν Τιμόθεον, ὁ ὁποῖος εἶχεν
ἔλθει ἀπὸ ἐκεῖ πρὸ ὀλίγων ἑβδομάδων. Ὁ Παῦλος ἐπιθέτει τὰς
ἀπόψεις του διὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα τοὺς ἀπησχόλουν· διὰ τὴν
τύχην αὐτῶν οἱ ὁποῖοι ἀποθνήσκουν, διὰ τοὺς χρόνους καὶ
καιροὺς τῆς δευτέρας παρουσίας καὶ ἄλλα. Παρόμοιον χαρακτῆ-
ρα ἔχει καὶ ἡ Β' πρὸς Θεσσαλονικεῖς, ἡ ὁποία δίδει ἰδιαιτέ-
ραν σημασίαν εἰς τὴν ἔλευσιν τοῦ Κυρίου.

Καὶ διὰ τῶν Φιλίππων τὴν κοινότητα, τὴν πρώτην ἐπὶ
εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους, ὁ Παῦλος ἔτρεφεν ἰδιαιτέραν συμπάθει-
αν. Δὲν ἠδύνατο νὰ τὴν ἐπισηκέπτεται τόσον συχνά, δὲν ἠδύ-

νατο μάλιστα νὰ τὴν ἐπισκεφθῆ καθόλου εἰς μίαν περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ἦτο ἔγκλειστος εἰς τὴν φυλακὴν, πιθανῶς εἰς τὴν Ἐφεσον. Ἐδέχθη εἰς τὴν φυλακὴν του δῶρα ἀπὸ τοὺς Φιλιππησίους, καὶ ὅταν ὁ ἐκπρόσωπός των ἐπέστρεφε, τοὺς ἔστειλε τὸ ἰδιόν του δῶρον, τὴν *Πρὸς Φιλιππησίους* ἐπιστολὴν, τὴν γεμάτην θερμὰ συναισθήματα καὶ παραινέσεις.

Ἡ ἐπιστολὴ *Πρὸς Φιλήμονα* εἶναι ἀπλοῦν σημεῖωμα γεμᾶτον ἀνθρωπισμὸν χάριν ἑνὸς δούλου, τοῦ Ὀνησίμου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποδράσει ἀπὸ τὸν κύριόν του καὶ τὸν ὁποῖον τώρα ὁ Παῦλος στέλλει ὀπίσω, ὄχι ὡς δοῦλον ἀλλ'ὡς ἀδελφόν.

Αἱ τρεῖς λεγόμεναι Πομπαντικαὶ ἐπιστολαί, *Α' Πρὸς Τιμόθεον*, *Β' πρὸς Τιμόθεον*, *Πρὸς Τίτον*, ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδίαν περίπτου κατηγορίαν μὲ τὰς προηγουμένας. Ἄν καὶ συνοψίζουσι συστηματικῶς τὰ καθήκοντα τῶν πομένων, ἔχουν περιστατικὸν καὶ αὐταὶ χαρακτῆρα. Ἐχουν ἐξ ἄλλου ἰδιαιτέραν ἀξίαν διὰ τὸν τρόπον ὀργανώσεως τῆς ἀρχαῖης Ἐκκλησίας. Γραμμέναι εἰς τὸ τελευταῖον στάδιον τοῦ βίου του, ἀποτελοῦν καὶ τοὺς τελευταίους πνευματικούς του καρπούς.

Οὔτε ἀπλᾶ γράμματα οὔτε περιστατικαὶ εἶναι ὅλαι αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου. Μὲ τὸν καιρὸν ἀντεμετώπιζεν οὗτος συνθετικώτερα προβλήματα, συνδεόμενα βεβαίως μὲ τὰς τρεχούσας τότε ἑτεροδιδασκαλίας, εἴτε τῶν ἰουδαϊζόντων εἴτε τῶν γνωστικίζόντων. Καὶ εἶναι δύο κυρίως τὰ προβλήματα· πρῶτον τὸ περὶ τῆς ἀξίας τῆς πίστεως καὶ τοῦ νόμου, δεύτερον τὸ περὶ τῆς μοναδικότητος τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ταῦτα δὲ διαπραγματεύεται οὗτος ἀντιστοίχως εἰς τὰς ἐπιστολάς *Πρὸς Γαλάτας* καὶ *Πρὸς Κολοσσαεῖς*. Εἰς τὴν πρώτην διδάσκει πόσον παρφημένα εἶναι πλέον διὰ τοὺς Χριστιανοὺς ὁ μωσαϊκὸς νόμος καὶ τὰ ἔργα τοῦ νόμου· ἡ σωτηρία προέρχεται μόνον ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς τὸν Χριστόν, ἡ ὁποία παρουσιάζει τὸν ἄνθρωπον νὰ μὴ ζῆ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ νὰ ζῆ μέσα του ὁ Χριστός. Εἰς τὴν δευτέραν διδάσκει πόσον ξένα πρὸς τὴν πνευματικὴν πραγματικότητα εἶναι τὰ κηρύγματα τῶν Γνωστικῶν, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν στρατιὰν πνευματικῶν ὄντων ἀποτελούντων δῆθεν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Τὰ προσωπικὰ στοιχεῖα, χωρὶς νὰ ἐξαφανίζωνται, ὑποχωροῦν σημαντικῶς εἰς τὰς δύο αὐτὰς ἐπιστολάς, ἐφ' ὅσον ἡ αἴρεσις εἶναι γενικὸν φαινόμενον.

Ἐὰν ἀγνοηθῆ ἡ ἑτεροδιδασκαλία καὶ τὰ προβλήματα θεωρηθοῦν ἀπὸ θετικὴν σκοπιάν, τότε ἡ διαπραγματεύσις γίνεται συστηματικὴ. Αὐτὴν τὴν μέθοδον ἠκολούθησεν ὁ Παῦλος κατὰ τὴν διαπραγματεύσιν τῶν θεμάτων πίστις καὶ νόμος, Χριστὸς καὶ Ἐκκλησία, εἰς τὰς δύο συστηματικὰς ἐπιστολάς του, *Πρὸς Ρωμαίους* καὶ *Πρὸς Ἐφεσίους*. Αἱ δύο αὐταὶ ἐπιστολαί, γραμ-

μέναι εἰς κάποιαν περίοδον ἀναπαύλης εἰς τὸ ἱεραποστολικόν του ἔργον, περιλαμβάνουν ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀποστόλου. Εἶναι πραγματεῖαι σταλεῖσαι ὑπὸ μορφήν ἐγκυκλίων πρὸς πολλὰς Ἐκκλησίας συγχρόνως καὶ ὡς ἐκ τούτου στεροῦνται τῶν προσωπικῶν στοιχείων, πλὴν ἐκεῖνων τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν εἰς τοὺς ἐπιλόγους τοὺς προστεθέντας ὑπὸ τοῦ Παύλου εἰς τὰ προωρισμένα διὰ συγκεκριμένας Ἐκκλησίας ἀντίγραφα, ὅπως φυσικὰ καὶ εἰς τοὺς προλόγους. Ἡ χειρόγραφος παράδοσις δίδει ἔκτυπον εἰκόνα διὰ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐπιστολῶν τούτων. Οὕτω ἡ *Πρὸς Ῥωμαίους* περιέχει βασικῶς τὴν θεολογικὴν πραγματείαν, ἔπειτα μίαν σύντομον ἠθικὴν πραγματείαν ὡς ἐπίλογον εἰς τὸ ἀντίγραφον τὸ ὁποῖον ἐστάλη πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Ῥώμης, τὸν πρόλογον τοῦ ἰδίου ἀντιγράφου καὶ μίαν σειρὰν ἀπὸ ἄλλους ἐπιλόγους προερχομένους ἀπὸ τὰ ἀντίγραφα τὰ ὁποῖα ἐστάλησαν πρὸς διαφόρους Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα τῆς Ἐφέσου.

Ὁ Παῦλος δὲν ἔγραφεν ὁ ἴδιος, ἀλλ' ὑπηγόρευεν εἰς γραφεῖς τὸ κείμενον, πλὴν τῆς ἐπιστολῆς Πρὸς Γαλάτας. Εἰς τὰς περιστάτικὰς μάλιστα ἐπιστολάς παρουσιάζει καὶ τοὺς συνεργάτας του ὡς μετόχους εἰς τὴν σύνταξιν. "Παῦλος καὶ Σελουανδὸς καὶ Τιμόθεος τῇ Ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων... χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη". Βεβαίως τοῦτο εἶναι ἀπλῆ φιλοφρόνησις καὶ ἔκφρασις τοῦ κοινοτικοῦ πνεύματος τῆς ἀρχηγόπου Ἐκκλησίας. Ὑπέγραφεν ὅμως πάντοτε ὁ ἴδιος μὲ τὴν χεῖρα του σημειῶνων τὸν χαιρετισμόν· "ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου". Οὕτω βασικῶς ὁ λόγος του εἶναι προφορικὸς, φυσικὰ συμπυκνωμένος, ὥστε νὰ ἐνταχθῇ εἰς τὰ ἐπιστολικὰ πλαίσια. Εἶναι σχεδὸν βέβαιον ὅτι οἱ γραμματεῖς του δὲν ἐπενέβαινον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐκφράσεως καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι οὔτε ὁ ἴδιος δὲν ἐβλέπεν ἐκ τῶν ὑστέρων ὅσα εἶχον γραφῆ. Δὲν ὑπῆρχε τότε ἡ συνήθεια τῆς "διορθώσεως τυπογραφικῶν δοκιμῶν". Διὰ τοῦτο ἡ σύνταξις τοῦ κειμένου δὲν εἶναι πάντοτε ὁμαλή· ἀλλὰ εἰς τὴν ἀνωμαλίαν συνετέλει πιθανῶς καὶ ὁ πλοῦτος τῶν σκέψεων τοῦ ἀποστόλου, αἱ ὁποῖαι μὴ δυνάμεναι νὰ περιληφθοῦν εἰς λέξεις, ὑπερεξεχειλίζον. Πάντως ὁ λόγος του ἔχει τόσην δροσερότητα, ὥστε αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ θεωρηθῇ μέγας τεχνίτης τοῦ λόγου, ἔστω καὶ ἂν δὲν δύναται νὰ διακρίνη πάντοτε τὰ εἶδη τοῦ ὑποθετικοῦ λόγου.

Ὁ Παῦλος ἐθεολόγει οἰκοδομῶν ἐπὶ ἐκεῖνων τὰ ὁποῖα ἐδιδάχθη καὶ παρέλαβεν ἀπὸ τὸν Κύριον, ὅπως βεβαιώνει ὁ ἴδιος. Κυριολεκτικῶς μάλιστα δὲν ἐθεολόγει ἀλλ' ἐθηρησιολόγη

γει, διότι κυρίως ἐπεδίωκε νὰ περιγράψῃ τὴν πνευματικὴν εὐφορίαν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν του μὲ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ἡ ὁποία εὐφορία δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ ἀπὸ ὁποῖονδήποτε ἄλλον. Φυσικὰ ἢ θρησκευτικὴ αὐτὴ ἐμπειρία εἶναι ἐντεταγμένη εἰς κάποια θεολογικὰ πλαίσια.

Χωρὶς ν' ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δίδει εἰς αὐτὸ νέον χρῶμα, στρέφων ὀλόκληρον τὴν διδασκαλίαν του περὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ. Καθὼς ἐπεθύμει ν' ἀντιπαραθέσῃ εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν ἀντίληψιν περὶ δικαιοσύνης μίαν νέαν ἀποψιν, παριστᾷ τὸν Θεὸν ὡς δίκαιον μὲν ἀλλ' ὄχι καὶ τιμωρόν· ὡς κριτὴν ὁ ὁποῖος δικαίῳναι ὄχι μὲ βίας ἐνεργείας ἀπαιτούμενας ἀπὸ τὸν μωσαϊκὸν νόμον, ἀλλὰ μὲ βίαν τὴν πίστιν καὶ κατὰ χάριν. Οἱ ὅροι περὶ δικαιοσύνης, λυτρώσεως καὶ χάριτος εἶναι παραστάσεις περιστάτικαί, ἐνῶ ἡ πίστις εἰς τὸν Θεὸν παρουσιάζεται ὡς θεμελιῶδες στοιχεῖον εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου. Ἡ πίστις συνδυάζεται μὲ τὴν διδασκαλίαν περὶ καθολικῆς ἀνακαινίσεως τοῦ σύμπαντος διὰ τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ· "τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα". Ὁ Ἰησοῦς, ὁ ὁποῖος ἔζησεν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἔπαθε καὶ ἀνέστη, ὁ θείας προελεύσεως Κύριος, ἀνένευσε τὴν ζωοδοτικὴν δύναμιν εἰς τὸν κόσμον καὶ ἔγινεν ἀρχηγὸς νέας ζωῆς. "Ὅσοι παραδίδονται εἰς αὐτόν, ἀπολαύουν νέας ζωῆς, τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ. Ὡς καθρέπται δέχονται τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου, διὰ νὰ μεταμορφωθοῦν εἰς τὴν ἰδίαν ἐκείνην εἰκόνα τὴν ὁποίαν δέχονται, ἀναβαίνοντες προοδευτικῶς ἀπὸ ἓνα βαθμὸν δόξης εἰς ἄλλον μὲ τὴν δύναμιν τοῦ Πνεύματος.

Αὕτῃ ἡ κατάληξις φανερώνει ὅτι καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Χριστιανικοῦ βίου δὲν εἶναι θλιβερά. Ὁ Παῦλος δυνατὸν νὰ ἀπέκοψε τὰς γεφύρας μὲ τὰς λογικὰς κατασκευὰς τῶν συγχρόνων του φιλοσόφων, μὲ τὸ κήρυγμά του περὶ τοῦ ὅτι ἡ μωρία τοῦ σταυροῦ εἶναι ὑψηλοτέρα ἀπὸ τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲν ἀπέκοψε τὰς γεφύρας μὲ τὸν ἀνθρώπινον βίον. Θέλει τοὺς ἀνθρώπους πλήρεις χαρᾶς, ἐφ' ὅσον οὗτοι εἶναι υἱοὶ τοῦ φωτὸς καὶ υἱοὶ τῆς ἡμέρας. Καὶ προσκαλεῖ εἰς ἓνα σεμνὸν καὶ εὐγενῆ ἀνθρωπισμόν.

"Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί,
 ὅσα σεμνά,
 ὅσα δίκαια,
 ὅσα ἀγαθὰ,
 ὅσα προσφιλῆ,
 ὅσα εὐφημα
 εἴ τις ἀρετὴ

καὶ εἴ τις ἔπαινος
ταῦτα λογίζεσθε".

"Ολοι ἔχουν θέσιν εἰς αὐτὴν τὴν πραγματικὰ ἀνθρωπιστικὴν ἀπὸ τὸ ἓν μέρος καὶ ἁγίαν ἀπὸ τὸ ἄλλο κοινωνίαν, χωρὶς φυλετικὰς καὶ πολιτιστικὰς διακρίσεις.

"Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην,
οὐκ ἔνι δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος,
οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ.
Πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἓστε
ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ".

Τὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου εἶναι πρόσκλησις εἰς εὐγενῆ ἀγῶνα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἡ χαρὰ γίνεται μεγαλυτέρα. Δύναμις εἰς τὸν κόσμον δὲν εἶναι ἡ ἀνάγκη τῶν φιλοσόφων ἢ ἡ μοῖρα τῶν μάγων, ἢ ὅποια σκιάζει καὶ φοβίζει τὰ πάντα, ἀλλ' ἡ ζωοδότις χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ κόπος τῶν ἀνθρώπων, τὰ ὅποια ὀδηγοῦν εἰς ἓν εὐτυχὲς τέρμα.

Πρὸς Ἑβραίους Ἡ *Πρὸς Ἑβραίους* ἐπιστολὴ κατὰ τὴν ἀρχαῖότητα δὲν ἀπεδίδετο ὁμοφώνως εἰς τὸν Παῦλον. Τὸ ὕψος τῆς, τὸ κομψότερον εἰς ὅλην τὴν Κ. Διαθήκην, δὲν ἔχει πολλὰ κοινὰ μὲ τὸ πληθωρικὸν καὶ ρευστὸν ὕψος τοῦ Παύλου. Δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς καθολικὴ ἐπιστολὴ γραφεῖσα ἀπὸ κάποιον ἀπόστολον. Παρουσιάζει ἐντυπωσιακὴν ὁμοιότητα μὲ μίαν ἄλλην ἐπιστολήν, ἀποδιδομένην ἀπὸ τὴν παράδοσιν ἐσφαλμένως εἰς τὸν Βαρνάβαν καὶ πιθανῶς συνταχθεῖσαν ὑπὸ μαθητοῦ τοῦ συγγραφέως ταύτης ἐδῶ. Εἶναι πραγματεία καὶ ὄχι ἐπιστολή, καθ' ὅσον ἐπεξεργάζεται ὠρισμένον θεολογικὸν θέμα χωρὶς ἄμεσον ἐξωτερικὴν ἀφορμὴν, τὸ θέμα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔναντι τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ὁ Θεός, λέγει, ὁ ὁμιλήσας ἄλλοτε πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τοὺς πατέρας, ἐλάλησεν ἐσχάτως ἐμφαντικώτερον μέσῳ τοῦ Υἱοῦ, τοῦ Ἰσοῦ πρὸς αὐτὸν εἰς μεγαλειότητα. Καὶ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐλάλησεν καὶ ἔπραξεν ὁ Θεός μεσῳ τοῦ Υἱοῦ δὲν ἔχει προηγούμενον εἰς τὴν ἱστορίαν, καὶ ἡ θρησκευτικὴ κοινότης ἢ ὅποια συνεστήθη δι' αὐτοῦ οὕτω δὲν ἔχει τὸ ὅμοιον.

Καθολικαὶ Αἱ ὀνομαζόμεναι *Καθολικαὶ ἐπιστολαὶ* εἶναι 7 τὸν *Ἐπιστολαὶ* ἀριθμὸν καὶ ἀνήκουν εἰς τὰ λογοτεχνικὰ εἶδη τὰ ὅποια συνηντήσαμεν εἰς τὸν Παῦλον. Δύο εἶναι σχεδὸν ἰδιωτικὰ γράμματα, μία εἶναι μικρὸν ἀντιρρητικὸν δοκίμιον, αἱ ἄλλαι τέσσαρες εἶναι πραγματεῖαι ἢ ὁμιλίαι αἱ ὅποια ἐστάλησαν καὶ ὡς ἐγκύκλιοι εἰς διαφόρους Ἑκκλησίας.

Ἡ *Ἐπιστολὴ Ἰακώβου* ἄλλοτε ἐνθυμίζει τὸν Παῦλον καὶ

ἄλλοτε τὴν Ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλίαν τοῦ Κυρίου. Ἀποτελεῖ ἠθικὸν κώδικα τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, εἰς τὸν ὁποῖον τονίζεται καθ' ὑπερβολὴν ἡ σημασία τῶν καλῶν ἔργων καὶ συνιστᾶται ἰδιαίτερα φροντὶς διὰ τοὺς πτωχοὺς. Φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ἦτο ὁμιλία ἡ ὁποία ἔλαβεν ἔπειτα ἐπιστολικὴν μορφήν, διὰ νὰ σταλῇ εἰς τοὺς Ἰουδαιοχριστιανοὺς τῆς διασπορᾶς. εἶναι γραμμένη μὲ πλούσιον λεξιλόγιον καὶ κομψὸν λόγον.

Ἡ *Α' Πέτρου* εἶναι ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τοῦ Πόντου, τῆς Γαλατίας, τῆς Καππαδοκίας, τῆς ἀνθυπατικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Βιθυνίας. Αἱ προτροπαί, ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν στήριξιν τῆς πίστεως, εἶναι ἐνσωματωμένα εἰς ἓν εἶδος ἠθικῆς πραγματείας μὲ γενιῶτερον περιεχόμενον. Ἡ *Β' Πέτρου* δὲν ἔχει εἰδικὸν ἀποδέκτην, ἀλλὰ φαίνεται ὡς δευτέρα ἐπιστολὴ πρὸς τὰς ἰδίας κοινότητας. Συνίσταται καὶ αὐτὴ εἰς συλλογὴν παραινέσεων μὲ ἰδιαίτεραν προτροπὴν πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τοὺς ψευδοδιδασκάλους.

Ἡ *Α' Ἰωάννου* εἶναι πραγματεία ἐκφράζουσα τὴν μαρτυρίαν τῶν αὐτοπτῶν καὶ τῶν μετόχων περὶ τῆς πνευματικῆς μεταμορφώσεως ἡ ὁποία ἔχει συντελεσθῆ μὲ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Κεντρικὴ τῆς ἔννοια εἶναι ἡ ἐξομοίωσις μὲ τὸν Θεόν. "νῦν τέκνα Θεοῦ ἐσμέν καὶ οὕτω ἐφανερῶθη τι ἐσόμεθα. Οἶδαμεν ὅτι, ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὁψόμεθα αὐτὸν καθὼς ἐστίν". Ἡ *Β' Ἰωάννου* εἶναι ἀπλοῦν γράμμα ἐπικοινωνίας μὲ κάποιαν κυρίαν, κάποιαν ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς κοινότητα, ἡ δὲ *Γ' Ἰωάννου* εἶναι ἐπίσης γράμμα ἐπικοινωνίας μὲ πρόσωπον ὀνομαζόμενον Γάϊον.

Τέλος ἡ *Ἐπιστολὴ Ἰούδα* εἶναι σύντομον κείμενον προειδοποιητικὸν περὶ τῶν κινδύνων οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπὸ γνωστικὴν αἵρεσιν, τὸν ἀντινομισμὸν.

2. ΑΠΟΚΡΥΦΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Δεν είχε παρέλθει πολὺς χρόνος ἀπὸ τῆς συμπληρώσεως τοῦ κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης, ὅτε ἤρχισεν ἡ ἐμφάνισις καὶ ἄλλων συγγραμμάτων ἀναφερομένων εἰς πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς Κ. Διαθήκης, τινῶν δὲ καὶ τῆς Π. Διαθήκης. Ταῦτα ἐγράφησαν εἰς μίαν μακροτάτην χρονικὴν περίοδον, ἡ ὁποία διήκει ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Α' αἰῶνος μέχρι τοῦ τέλους τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ τὰ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν ἐγράφησαν τὸν Β' καὶ τὸν Γ' αἰῶνα.

Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ἀνώνυμα ἢ φέρουν ὀνόματα ἱερῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὁ Εὐσέβιος τὰ ἀποκαλεῖ νόθα. Σήμερον δίδεται εἰς αὐτὰ συχνάκις ὁ χαρακτηρισμὸς "ψευδεπίγραφα", ὁ ὁποῖος ὅμως εἶναι ἀκατάλληλος, διότι ὀλίγα ἐξ αὐτῶν εἶναι ψευδεπίγραφα πράγματι, καὶ μάλιστα οὔτε αὐτὰ ἐπέδωκον ὅ,τι ἡμεῖς ἀναμένομεν ἀπὸ ἔργα με τοιοῦτον χαρακτηρισμόν. Λέγονται συνηθέστερον "ἀπόκρυφα", ἐπειδὴ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ παρουσιάζονται ὡς νὰ περιέχουν παράδοσιν ἀποστολικὴν διαβιβασθεῖσαν κατὰ τρόπον μυστηριώδη καὶ διατηρηθεῖσαν κατὰ τρόπον ἀπόκρυφον ὑπὸ ὀλίγων ἐκλεκτῶν.

Ἀποτελοῦν τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς διαθηκικῆς γραμματείας, ἔν εἶδος συμπληρώματος καὶ ἐπεκτάσεως τῆς Κ. Διαθήκης. Πολλὰ εἶναι τὰ κίνητρα τὰ ὀδηγήσαντα εἰς τὴν καλλιέργειαν αὐτῆς τῆς γραμματείας. Πρῶτον ἡ ἐπιθυμία νὰ εὑρεθῇ μαρτυρία με βιβλικὸν κῦρος, διὰ νὰ θεμελιωθοῦν ὠρισμένα νέα διδασκαλία αἰρετικῆς προελεύσεως. Δεύτερον ἡ ἐπιθυμία νὰ συμπληρωθοῦν ὠρισμένα κενὰ τῆς Κ. Διαθήκης σχετικῶς με τὸν βίον, τὸ ἔργον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν του. Εἰς αὐτὰ τὰ δύο κίνητρα προσετέθησαν καὶ ἄλλα δευτερογενῆ· ἀπολογητικαὶ ἀνάγκαι, φιλοδοξία μεγάλων τοπικῶν ἐκκλησιαστικῶν κέντρων ν' ἀναγάγουν τὴν ἰδρυσίν των εἰς ἀποστόλους προσωπικῶς, λογοτεχνικαὶ ἀναζητήσεις.

Ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς τὰ βιβλία αὐτὰ ἀποτελοῦν μίμησιν τῶν ἀντιστοιχῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης, ἐνῶ κατὰ τὸ περιεχόμενον διαφέρουν αὐτῶν. Τὰ "κανονικὰ" βιβλία ἐπιδιώκουν ἀκριβολογίαν, αὐτὰ ἐδῶ ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἐντύπωσιν τὴν ὁποίαν θὰ δημιουργήσουν. Ὅσονδήποτε εὐγενεῖς προθέσεις καὶ ἂν ἔχουν, ὅσα ἔχουν, εἶναι περίπου ὡσαν τὰ σημερινὰ μυ-

θιστορήματα. Ἄπευθυνόμενα εἰς τὸ εὐσεβὲς ἀναγνώστικόν κοινόν, δὲν παραλείπουν νὰ καταφύγουν εἰς τὴν ἀφήγησιν παιδαριωδῶν καὶ φανταστικῶν περιπετειῶν. Ἀξίζει νὰ σημειώσωμεν ὅτι αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, τὸν Β' αἰῶνα, ἤνθισε διὰ πρώτην φοράν ἡ ἑλληνικὴ μυθιστοριογραφία, ἡ ὁποία ἐπιδίδεται μὲ ἰδιαίτερον ζῆλον εἰς τὴν περιγραφὴν περιπετειῶν. Τότε συντάσσονται *Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα* τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου, *Τὰ περὶ Θεαγένην καὶ Χαρίκλειαν* τοῦ Ἡλιοδώρου, *Δάφνις καὶ Χλόη* τοῦ Λόγγου. Ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος κατὰ τὴν παράδοσιν ἔγινε Χριστιανός, τὸ ζεῦγος τῶν ἐρωτευμένων του ὑπῆρξαν γονεῖς τῶν ἁγίων Γαλακτίωνος καὶ Ἐπιστήμης, ὁ δὲ Ἡλιοδῶρος ἔγινεν ἐπίσκοπος Τρίκκης. Ὑπάρχει χωρὶς ἀμφιβολίαν κάποια ἀλληλεπίδρασις μεταξὺ τῆς χριστιανικῆς ἀποκρύφου γραμματείας καὶ τῆς μυθιστοριογραφίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὅσα πάλιν ἀπὸ τὰ ἀποκρυφα ἔχουν ὡς μοναδικὸν σκοπὸν νὰ διαδώσουν ὠρισμένας ἀρχὰς εἶναι εἰς μερικὰ σημεῖα τῶν ἀποκρυφιστικῶν.

Πολὺ εἶναι τὸ πλῆθος τῶν Εὐαγγελίων τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν. Τὸ μαρτυρεῖ καὶ ὁ Λουκιᾶς εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Εὐαγγελίου του περὶ τῆς πρωΐμου ἐκείνης ἐποχῆς. "Πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν". Ἐλάχιστα ὅμως ἐξ αὐτῶν ἐσώθησαν.

Μία σειρὰ Εὐαγγελίων προέρχεται ἀπὸ τὰς ποικίλας αἰρετικὰς γνωστικὰς ομάδας, αἱ ὁποῖαι ἤθελον δι' αὐτῶν ν' ἀντικαταστήσουν τὰ κανονικά. Πᾶσα γνωστικὴ ὁμάς, ὅπως καὶ μερικαὶ ὁμάδες ἄλλης αἰρετικῆς κατευθύνσεως, εἶχε τὸ Εὐαγγέλιόν της. Τὰ Εὐαγγέλια ταῦτα δὲν εἶναι εἰς ὅλην τὴν γραμμὴν διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ κανονικά· λαμβάνουν συνήθως ἀπὸ ἐκεῖνα τὸ ὑλικὸν καὶ τὸ μεταπλάσσουν θεολογικῶς. Τὰ ἀνευρεθέντα προσφάτως εἰς τὸ Nag Hamadi, τὸ ἀρχαῖον Χηνοβόσκιον, πολυάριθμα κείμενα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον Εὐαγγέλια αὐτῆς τῆς κατηγορίας.

Σπανίως ταῦτα δίδουν σημασίαν εἰς τὰ ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ, ἀφοῦ προέρχονται ἀπὸ γνωστικὰς ομάδας αἱ ὁποῖαι ἀπορρίπτουν τὴν ἀξίαν τοῦ παρόντος βίου. Διὰ τοῦτο μένουν ἀπλαῖ συλλογαὶ συντόμων λογίων, συντόμων ρητῶν, τὰ ὁποῖα ἀποδίδουν εἰς τὸν Χριστόν. Ἐν παράδειγμα ἔχομεν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ, τὸ εὐρεθὲν προσφάτως εἰς κοπτικὴν μετάφρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου. Εἰς ἐκάστην σελίδα του συναντᾶται ἡ γνωστικὴ διδασκαλία ἐνίοτε ἀνάμικτος μὲ ξένας πρὸς τὸν Γνωστικισμὸν ἀντιλήψεις, στίχους καὶ ἄλλας. "Ἐγώ

εἶμι τὸ φῶς, λέγει ὁ Ἰησοῦς, τὸ ὑπὲρ πάντα. Ἐγὼ εἶμι τὸ πᾶν. Τὸ πᾶν ἐξ ἐμοῦ προῆλθε καὶ τὸ πᾶν δι' ἐμοῦ κατορθοῦται. Σχίσσατε τὸ ξύλον, ἐκεῖ εἶμι. Ὑψώσατε τὸν λίθον ἐκεῖ εὐρήσατέ με". Συναντῶμεν ἐπίσης εἰς αὐτὸ καὶ τὴν οὕτως εἰπεῖν συνηθισμένην ἐπιφθόνην πολλῶν γνωστικῶν ὁμάδων περὶ ἀπολύτου ἐξισώσεως τῶν φύλων, τῆς ἐνοφυλίας· "πᾶσα γυνὴ ἀνήρ γενομένη εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν".

Ἐκ τῶν γνωστικῶν τούτων εὐαγγελίων σώζονται εἰς ἀνατολικὰς ἀποικειστικῶς μεταφράσεις, καὶ βασικῶς εἰς κοπτικήν, τὰ κάτωθι· *Εὐαγγέλιον Θωμᾶ, Εὐαγγέλιον Ἀληθείας, Σοφία Ἰησοῦ Χριστοῦ, Διάλογος Σωτήρος, Πίστις Σοφία, Βιβλία Ἰησοῦ, Εὐαγγέλιον Φιλίππου, Ἀπόκρυφον Ἰωάννου* καὶ ἄλλα τὰ ὁποῖα δὲν ἀνεγνώσθησαν ἀκόμη. Ἐξ ἐκείνων δὲ τῶν ὁποίων μόνον ἀποσπάσματα σώζονται ἀξιωματικῶς εἶναι τὸ *Εὐαγγέλιον κατ' Αἰγυπτίους*, τὸ *Εὐαγγέλιον Πέτρου*, τὸ *Εὐαγγέλιον Τελειώσεως* καὶ τὰ ἐπ' ὀνόματι τῶν μεγάλων αἵρεσιάρχων.

Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν τῶν Εὐαγγελίων ἀνήκουν ἐπίσης καὶ αἱ ἁρμονικαὶ συνόψεις, ὡς τὸ *Διατεσσάρων* τοῦ Τατιανοῦ, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν ἀπομακρύνονται τῶν κανονικῶν Εὐαγγελίων.

Ἐξ ἄλλου ὠρισμένα κείμενα τοῦ εἴδους τούτου προήρχοντο ἀπὸ τοὺς Ἰουδαιοχριστιανικοὺς κύκλους, ὡς εἶναι τὸ *Καθ' Ἑβραίους Εὐαγγέλιον* καὶ τὸ *Εὐαγγέλιον τῶν Ἑβριωνιτῶν*.

Εἰς τὴν δευτέραν ὁμάδα ὑπάγονται τὰ εὐαγγέλια τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Κυρίου, ἀποσκοποῦντα εἰς τὴν πλήρως πραγματικῶν κενῶν τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται εἰς τὰ κανονικά. Προερχόμενα ἄλλα ἐξ ὀρθοδόξων καὶ ἄλλα ἐξ αἱρετικῶν κύκλων, ἀπετέλουν προσφιλέστατον ἀνάγνωσμα τῶν Χριστιανῶν.

Ἐξ αὐτῶν τὸ *Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰακώβου* περιγράφει μὲ ἀέπλοῦν ὕφος τὴν θαυμαστὴν γέννησιν τῆς Μαρίας, τὴν ἀφιέρωσιν αὐτῆς εἰς τὸν ναόν, τὸν μετὰ τοῦ Ἰωσήφ γάμον, τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ, τὴν σφαγὴν τῶν νηπίων καὶ τὸν φόνον τοῦ Ζαχαρίου. Ἡ σωζομένη παραλλαγή αὐτοῦ προέρχεται ἐκ συνδέσεως τριῶν αὐτοτελῶν τμημάτων συνταχθέντων τὸν Β' αἰῶνα. Τὰ *Παιδικὰ τοῦ Θωμᾶ* περιγράφουν τὰ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τρόπον χονδροειδῆ, παρουσιάζοντα αὐτὸν τυφλοῦντα ἢ θανατοῦντα ἄνδρας καὶ παιδιά, διότι τὸν παρηνώχλουν, κατασκευάζοντα ἐκ πηλοῦ πτηνὰ καὶ δίδοντα εἰς αὐτὰ ζωὴν κ.τ.τ. Ἡ *Ἱστορία Ἰωσήφ τοῦ Τέκτονος* ἐξιστορεῖ τὸν ὅλον βίον τοῦ Ἰωσήφ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, συμβάντα εἰς ἡλικίαν 111 ἐτῶν, μετὰ τὸν ὁποῖον τὸ σῶμα του μεταφερθὲν εἰς τοὺς οὐρανοὺς παρ' ἀγγέλων διετηρήθη ἄφθαρτον. Ἡ *Μετὰστασις τῆς Θεοτόκου* περιγράφει διὰ στόματος Ἰωάννου τὸν

θάνατον αὐτῆς ἐν Βηθλεέμ, ὅπου ἐπέστρεψεν αὕτη μόλις ἀντελήφθη τὴν προσέγγισιν αὐτοῦ. Οἱ περὶ αὐτὴν συγκεντρωθέντες Ἀπόστολοι ἐνεταφίασαν τὸ σῶμα, ἀλλὰ τοῦτο μετὰ τριήμερον μετεφέρθη εἰς οὐρανοὺς παρ' ἀγγέλων.

Εἰς τὴν τρίτην ὁμάδα περιλαμβάνονται ὠρισμένα εὐαγγέλια, τὰ ὅποια, ἐπιδιώκοντα νὰ ἀρυσθοῦν ἔξωθεν μαρτυρίας ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ, δύνανται νὰ ὀνομασθοῦν ἀπολογητικά. Συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Πιλάτου ἢ ἄλλων ἐπισήμων προσώπων. Αἱ *Πράξεις Πιλάτου*, περιγράφουσαι τὴν σταύρωσιν καὶ τὴν ταφὴν τοῦ Κυρίου, καταβάλλουν ἰδιαιτέραν προσπάθειαν ἀπαλλαγῆς τοῦ Πιλάτου τῆς εὐθύνης διὰ τὴν καταδίηκν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀποδόσεως αὐτῆς καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τοὺς Ἰουδαίους. Τὸ κείμενον τοῦτο ἐνεσωματώθη εἰς τὸ *Εὐαγγέλιον Νικοδήμου*, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει ἐπίσης συζήτησιν περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ συνέδριον τῆ συμμετοχῆ τοῦ Νικοδήμου καὶ διήγησιν δύο αὐτοπτῶν μαρτύρων ἐγερθέντων ἐκ τῶν μνημείων περὶ τῆς εἰς Ἄβου καθόδου τοῦ Χριστοῦ. Ἐδῶ πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ ἡ *Ἐπιστολὴ Ἀποστόλων*, γραφεῖσα τὸν Β' αἰῶνα καὶ περιέχουσα κυρίως ἀποκαλύψεις τοῦ ἀναστάντος Κυρίου πρὸς τοὺς Ἀποστόλους, ὡς καὶ διήγησιν περὶ τῆς ἀναλήψεως. Ἡ ἀξία τῆς εἶναι ἀδόμη μεγαλυτέρα, διότι περιέχει καὶ τὸ ἀρχαιότερον σωζόμενον ἐπεξεργασμένον σύμβολον τῆς πίστεως.

Τρία ἄλλα κείμενα μὲ εἰδικωτέραν ἐπιδίωξιν τὴν δικαιολόγησιν χρήσεως εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ *Διήγησις Βερονίκης*, ἥτοι τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου θεραπευθείσης ἐκ ρύσεως αἵματος γυναικός, ἡ *Ἐπιστολὴ Δεντούλου*, ἐπάρχου Ἰουδαίας, καὶ ἡ *Περὶ Ἀβγάρου διήγησις*.

Ἀπὸ ἀπόψεως γραμματολογικῆς καὶ ἱστορικῆς παρουσιάζουν πολὺ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον αἱ ἀπόκρυφοὶ Πράξεις. Πέντε ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς κύκλους εὐρισκομένους ὑπὸ σοβαρὰν γνωστικὴν ἐπίδρασιν, χωρὶς νὰ χάνουν τελείως τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ φρονήματος. Εἰς πᾶν ἐπεισόδιόν των συναντᾶ ὁ ἀναγνώστης κοινὰς τάσεις, ἐγγρατευτικὰς, φυτοφαγικὰς, κοινωνιοκρατικὰς, γυναικοκρατικὰς. Εἶναι ἐξαιρέτα λογοτεχνικὰ κείμενα, τὰ ὅποια, ἂν καὶ ἀρχικῶς ἐγράφησαν ἕκαστον χωριστά, πρέπει νὰ ἔχουν ὑποβληθῆ εἰς διασκευὴν ἀπὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ὅλα, ἐφ' ὅσον παρουσιάζουν τόσον πολλὰ κοινὰ γνωρίσματα.

Ἀπὸ τὰς *Πράξεις Πέτρου* σώζονται μερικὰ ἀποσπάσματα εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον καὶ εἰς μεταφράσεις, περιέχοντα ἐπεισόδια, ἄλλοτε χονδροειδῆ καὶ ἄλλοτε εὐγενῆ, ἀπὸ τὴν με-

τάβασιν τοῦ Πέτρου εἰς Ρώμην καὶ τὸ μαρτύριόν του. Ἀξιόμνημόνευτος εἶναι ὁ διαγωνισμὸς θαυματουργίας μεταξὺ Πέτρου καὶ Σίμωνος τοῦ Μάγου. Ὁ Σίμων εἶχε παρασύρει πλεῖστα μέλη τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς Ρώμης εἰς τὴν ἰδικὴν του ὁμάδα μὲ τὴν προπαγάνδαν καὶ τὴν περίεργον θαυματουργίαν του. Εἰς τὸ κορύφωμα τῶν ἐπιτυχιῶν του ἐπιτυχάνει μίαν θαυμασίαν πτῆσιν ὑπεράνω τῆς πόλεως, καὶ τότε ὁ Πέτρος μὲ προσευχὴν προκαλεῖ τὴν πτώσιν του καὶ μένει νικητῆς. Ὁ διωγμὸς ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν τῆς Ρώμης, προκληθεὶς κυρίως ἐκ τῆς ἐγκρατευτικῆς στάσεως τῶν ἐπισήμων γυναικῶν ἐναντι τῶν συζύγων των, εἶναι σκληρὸς καὶ ἐλάχιστοι ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὸν Χριστόν. Ἀδόμη καὶ ὁ Πέτρος φεύγει ἀπὸ τὴν πόλιν διὰ ν' ἀποφύγη τὰς διώξεις. Εἰς τὸν δρόμον του ὅμως ἐμφανίζεται ὁ Χριστὸς μ' ἐπιτιμητικὴν διάθεσιν. Ὁ Πέτρος τὸν ἐρωτᾷ "ποῦ ᾔδε, Κύριε;". Εἶναι τὸ γνωστὸν εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν "quo vadis, Domine". Καὶ αὐτὸς ἀπαντᾷ ὅτι πηγαίνει εἰς τὴν Ρώμην διὰ νὰ σταυρωθῇ ἐκ νέου, ἀφοῦ ἀδόμη καὶ ὁ Πέτρος τὴν ἐγκατέλειψεν. Κατησχυμένος ὁ Ἀπόστολος, ἐπιστρέφει εἰς τὴν πόλιν καὶ σταυρώνεται ἀνάστροφα ἀπὸ τοὺς διώκτας.

Τὰ *Κλημέντεια* ἀνήκουν εἰς τὴν γραμματεῖαν ἣ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Πέτρου, ἂν καὶ ἡ διήγησις των πλέκεται περὶ τὰς περιπετείας τοῦ Κλήμεντος καὶ τῆς οἰκογενείας του. Οἱ γονεῖς τοῦ ρωμαίου εὐπατρίδου Κλήμεντος καὶ οἱ ἀδελφοὶ του ἐξαφανίζονται, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ ἴδιος. Μετὰ πολλὰς περιπετείας ἀπαντῶνται καὶ ἀναγνωρίζονται, ἐξ οὗ μία λατινικὴ διασκευὴ ἔχει τὸν τίτλον *Recognitiones* δηλαδὴ "Ἀναγνωρισμοί". Τότε δὲ εἶναι πλέον ὅλοι Χριστιανοί. Τὸ βιβλίον ἔχει διπλοῦν σκοπὸν. Πρῶτον νὰ δώσῃ εἰς τὸν Ἰάκωβον Ἀδελφόθεον καὶ εἰς τὸν Πέτρον κυρίαρχον θέσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἔπειτα νὰ δείξῃ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ ὀρθὴ μορφή τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἰδιαιτέρως πολεμεῖ τὸν Παῦλον. Προέρχεται λοιπὸν ἀπὸ μίαν μερίδα Ἰουδαϊζόντων Χριστιανῶν, Ἐβωνιτικὴν, τοῦλάχιστον κατὰ τὰς σωζομένας παραλλαγὰς.

Μεταξὺ τῶν ἐπεισοδίων, τὰ ὁποῖα σώζονται ἀπὸ τὰς *Πράξεις Παύλου*, ἀξιόλογα εἶναι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν Θέκλαν καὶ εἰς τὸν λέοντα. Κόρη εὐγενοῦς οἰκογενείας ἣ Θέκλα, ἐγκατέλειψε τὸν μνηστῆρα της, διὰ ν' ἀκολουθήσῃ τὸν Παῦλον, μόλις τὸν ἤκουσε νὰ διδάσῃ εἰς τὸ Ἰκόνιον. Ἐνθουσιασμένη ἀπὸ τὴν ἐγκρατιτικὴν διδασκαλίαν, ἐπιδίδεται εἰς τὴν ἱεραποστολὴν καὶ τὴν διδασχὴν καὶ ὑφίσταται διωγμούς, ἀλλὰ πάντοτε κατορθώνει νὰ διαφύγῃ. Τὸ ἄλλο ἐπεισῶδιον τοποθετεῖται εἰς τὴν Ἔφεσον. Φυλακισμένος ὁ Παῦλος ὀδηγεῖται

εἰς τὸ ἀμφιθέατρον, διὰ νὰ παραδοθῆ εἰς τὰ θηρία· ἀλλ'ὁ λέων ὁ ὁποῖος εἶχεν ὀρισθῆ νὰ τὸν κατασπαράξῃ, μόλις τὸν βλέπει, μένει ἤρεμος. Ὁ Παῦλος, ἀντιληφθεὶς τοῦτο, τὸν ἐρωτᾷ μήπως εἶναι αὐτὸς ὁ λέων τὸν ὁποῖον κάποτε εἶχε συναντήσῃ καὶ βαπτίσει· ἀκριβῶς αὐτὸς ἦτο. Εἶναι προφανῶς τὸ θέμα Ἀνδροκλέους καὶ Λέοντος. Ἡ περὶ τοῦ Παύλου ἀπόκρυφος γραμματεία εἶναι βεβαίως ἐκτενεστέρα, περιλαμβάνουσα ἐπιστολάς αὐτοῦ Πρὸς Κορινθίους καὶ Πρὸς Λαοδικεῖς καὶ ἀλληλογραφίαν του μεταξύ τοῦ Σενέκα, παριστανομένου ὡς ἀσπασθέντος τὸν Χριστιανισμόν.

Τρία ἐπεισόδια σώζονται ἀπὸ τὰς *Πράξεις Ἀνδρέου* εἰς τὰς Πάτρας. Εἶναι ἐπίσης καὶ αὐταὶ ἐγκρατιτικά. Τὸ ἐγκρατικὸν δὲ ἀκριβῶς κήρυγμα εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον τὸν ὀδηγεῖ εἰς τὸ μαρτύριον ἐπὶ σταυροῦ σχήματος Χ. Ἄλλα ἐπεισόδια ἀπὸ τὴν δραστηριότητα τοῦ Ἀνδρέου προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὸν κείμενον τὸ ὁποῖον τὸν ἀποστέλλει εἰς τὴν χώραν τῶν ἀνθρωποφάγων, ὅπου ὁμοῦ μετὰ τοῦ Μαθθίου παχύνεται ἐπὶ ἕνα μῆνα διὰ ν' ἀποτελέσῃ ἐκλεκτὴν τροφήν τῶν ἐντοπίων.

Μυθῶδη εἶναι ἐπίσης τὰ ἐπεισόδια τὰ ὁποῖα περιγράφονται εἰς τὰς *Πράξεις Ἰωάννου*. Εἰς ἓν ἐξ αὐτῶν ὁ Λυκομήδης κατασκευάζει εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ'ὁ Ἰωάννης τὸν ἐπιτιμᾷ, λέγων ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖται εἶναι ἡ κατασκευὴ εἰκόνης ἐντὸς τῆς καρδίας μὲ τὴν τήρησιν τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ. Εἰς ἄλλο τεμάχιον γίνεται λόγος δι' ἓνα παράδοξον χορὸν ὃν ὁποῖον ἔσυρεν ὁ Χριστὸς ἀκολουθούμενος ἀπὸ τοὺς μαθητάς του τὴν νύκτα τῆς συλλήψεως. Ἀφοῦ ὠμίλησε πρὸς αὐτοὺς μὲ τρόπον παράξενον, τοὺς ἐτοποθέτησεν εἰς κύκλον, αὐτὸς ἔσυρε τὸν χορὸν ἄδων καὶ ἐκεῖνοι ἀπήντων μὲ ἐφύμνιον "ἀμήν".

- Σωθῆναι θέλω καὶ σώσαι θέλω
Ἄμήν
- Λυθῆναι θέλω καὶ λῦσαι θέλω
Ἄμήν
- Βρωθῆναι θέλω καὶ βρῶσαι θέλω
Ἄμήν
- Γεννᾶσθαι θέλω καὶ γεννᾶν θέλω
Ἄμήν.

Τὸ βιβλίον εἶναι γεμᾶτον ὕμνων, εὐχὰς καὶ εὐχαριστίας, ἐμφανίζει δὲ τὰς συνηθισμένας εἰς τὰς Πράξεις γυναικοκρατίας καὶ ἐγκρατιτικὰς τάσεις.

Αἱ ἐκτενεστέρας ὄλων τῶν πράξεων εἶναι αἱ *Πράξεις Θωμᾶ*, αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνουν 13 ἐπεισόδια. Διὰ τοῦ κλήρου, τὸν ὁποῖον ἔβαλαν οἱ Ἀπόστολοι πρὸς καθορισμὸν τῆς

περιοχῆς δράσεως ἐκάστου, εἰς τὸν Θωμᾶν ἔπεσαν αἱ ἀπομακρυσμένοι Ἰνδίαι. Ἐπειδὴ ὁμοῦ οὗτος ἐδίστασε ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον, ὁ Χριστὸς τὸν ἐπώλησεν εἰς ἓνα Ἰνδὸν ἔμπορον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλαβε καὶ κανονικὴν ἀπόδειξιν. Εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἰνδιῶν Γουνδαφὸρ συνιστᾶται ὡς ἀρχιτέκτων καὶ ἐκεῖνος τοῦ δίδει χρήματα διὰ νὰ τοῦ κτίσῃ ἀνάκτορον, ὅταν δὲ βραδύτερον δὲν ἔβλεπε νὰ γίνεταί τίποτε τὸν ἠρώτησε, διατι ἄργοποιεῖ· αὐτὸς τότε τοῦ ἀπαντᾷ ὅτι ἡ οἰκοδομὴ ἔπερατώθη ἤδη. Ἐκπληκτος ὁ βασιλεὺς ἀκούει ὅτι ὁ Θωμᾶς τοῦ ἔκτισεν ἀνάκτορον εἰς τοὺς οὐρανοὺς διανείμας τὰ χρήματα εἰς τοὺς πτωχοὺς. Τὸ ἐγκρατικὸν κήρυγμα προκαλεῖ καὶ ἐδῶ, ὅπως παντοῦ, ἀναταραχὴν ὀδηγοῦσαν εἰς τὴν θανάτωσιν τοῦ ἀποστόλου.

Διαφορετικοῦ χαρακτῆρος εἶναι ἄλλαι πράξεις, ἐκ τῶν ὁποίων μνημονεύομεν μόνον τὰς *Πράξεις Θαδδαίου*, αἱ ὁποῖαι περιγράφουν τὰ τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Ἑδεσσαν τῆς Μεσοποταμίας. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἑδέσσης Ἄβγαρος ἀσθενήσας προσεκάλεσε τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν δι' ἐπιστολῆς νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν πόλιν του, διὰ νὰ τὸν θεραπεύσῃ καὶ παραμείνῃ μετ' αὐτοῦ. Ὁ Χριστὸς μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀπέστειλε τὸν Θαδδαῖον, ὅστις ἐθεράπευσε τὸν βασιλέα ὅποτε ἐπίστευσαν οἱ Ἑδεσσηνοί. Κατὰ μίαν παραλλαγὴν ὁ ταχυδρόμος τοῦ βασιλέως Ἀνανίας ἐφιλοτέχνησεν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ τὴν ὁποῖαν μετέφερῆν ἐξ Ἰουδαίας εἰς τὴν Ἑδεσσαν.

Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν Ἀποκαλύψεων ἄξια μνείας εἶναι δύο. Ἡ *Ἀποκάλυψις Πέτρου*, τῆς ὁποίας τμῆμα σώζεται αἰθιοπιστί, περιγράφει τὴν τελικὴν κρίσιν, τὴν μακαριότητα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὰς τρομερὰς βασάνους εἰς τὸν Ἄδην.

Ἡ *Ἀποκάλυψις Παύλου*, σωζομένη εἰς πολλὰς παραλλαγὰς, συνετάχθη βάσει τῆς περιγραφῆς τῆς Β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς περὶ ἄρπαγῆς τοῦ ἀποστόλου ἕως τρίτου οὐρανοῦ, ὅπου ἤκουσε μυστηριώδεις λόγους.

3. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Πολὺ ἐνωρὶς κατεφάνη ἡ ἀνάγκη νὰ καθορισθοῦν σαφεῖς ἀρχαὶ αἱ ὁποῖαι θὰ διεῖπον τὸν βίον, τὴν λατρείαν καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία εἰς τὴν ἔρμηνείαν τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ ἀταξίαν. Ἦσαν λοιπὸν ἀπαραίτητοι συγκεκριμένοι κανονισμοί, ὁδηγίαι καὶ παραινήσεις. Ἀπὸ τὴν ἀνάγκην αὐτὴν προέκυψαν διατάξεις καὶ κανόνες.

Αἱ διατάξεις περιλαμβάνονται εἰς συλλογὰς δυναμένας κατὰ τὴν νεωτέραν ὀρολογίαν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἐγχειρίδια κανονικοῦ δικαίου, λειτουργικῆς καὶ ἠθικῆς, ὑποτυπώδους πάντοτε μορφῆς. Αἱ συλλογαὶ φαίνεται ὅτι ἦσαν πολυάριθμοι καὶ, δεδομένης τῆς αὐτοτελείας τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, ἐκάστη εἶχε τὴν ἰδικήν της συλλογὴν, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι αὐταὶ διέφερον μεταξύ των. Μέχρις ἡμῶν ὅμως διεσώθησαν μόνον ὀλίγοι. Βραχεῖαι κατ' ἀρχάς, καθίσταντο σὺν τῷ χρόνῳ ἐκτενέστεραι διὰ προσθήκης νέων στοιχείων. Αἱ σωζόμεναι παρουσιάζουν στενὴν μεταξύ των σχέσιν, δικαιολογουμένην πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ ὅτι ὅλαι ἀναφέρονται εἰς τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα, δεύτερον δὲ ἐκ τοῦ ὅτι ἔχουν ὑποστῆ ἀλληλεπίδρασιν ἢ ἐκ τοῦ ὅτι ἔχουν προέλθει ἐκ κοινῶν προτύπων. Ἡ προσωπικότης τῶν συντακτῶν ἀπουσιάζει ἀπ' αὐτῶν τελείως, διότι αὐταὶ εἶναι τρόπον τινὰ συλλογικὰ ἔργα. Παρεδίδοντο λοιπὸν συνήθως ἀνωνύμως καὶ, ὡς διατηροῦσαι τὸ πνεῦμα τῶν Ἀποστόλων, ἀνήγοντο εἰς αὐτούς. Ἐξ ἐπόψεως ὕφους καὶ μεθόδου εἶναι λιταὶ καὶ ἀπλοῖκαί.

Διδαχὴ Ἡ ἀρχαιότερα τῶν συλλογῶν τούτων φέρει τὸν Ἀποστόλων τίτλον *Διδαχὴ Ἀποστόλων*. Γνωσθεῖσα εἰς τὸν νεώτερον κόσμον πολὺ ἀργὰ διὰ τοῦ Φιλοθέου Βρυεννίου (1883), προεκάλεσε πολὺν ἐνθουσιασμόν, διότι παρὰ τὴν συντομίαν της διεφώτισε σπουδαίως πολλὰ σημεῖα τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου τῆς ἀρχαῖνης Ἐκκλησίας. Ἄν καὶ ἀπήλαυεν ὑψηλῆς ἐκτιμήσεως παλαιότερον, ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἐτέθη εἰς ἀχρηστίαν καὶ ἐλησμονήθη, διότι αἱ ἐμφανισθεῖσαι νέαι συλλογαί, αἱ ὁποῖαι ἠκολούθουν παρομοίαν ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης μέθοδον, ἦσαν πληρέστεραι.

Ἰὺπὸ τὴν παροῦσαν τῆς μορφῆν ἡ Διδασχὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρα τμήματα. Εἰς τὸ πρῶτον ἐκθέτει τὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν δύο ὁδῶν τοῦ βίου, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα καὶ εἰς τὴν Π. Διαθήκην, ἀνεπτύχθη δὲ μεθοδικώτερον εἰς τὸν Πίνακα Κέβητος, ἔργον τοῦ Α΄ π.Χ. αἰῶνος. Ἡ ἐκθεσις ἀνοίγει διὰ τῆς προτάσεως· "ὁδοὶ δύο εἰσὶ, μία τῆς ζωῆς καὶ μία τοῦ θανάτου, διαφορὰ δὲ πολλὴ μεταξὺ τῶν δύο ὁδῶν". Ἡ ἐπεξεργασία τῶν δύο ὁδῶν γίνεται κατὰ τρόπον ξηρὸν διὰ παραθέσεως καταλόγων μεγάλου πλήθους ἀρετῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων δεσπόζουν αἱ κοινωνικαί, καὶ ὀλιγωτέρων κακιῶν. Ἡ κατακλις τοῦ τμήματος τούτου φανερῶνει ὅτι εἶχεν ἤδη σχηματισθῆ κύκλος τελειοτέρων Χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐβάσταζον βαρύτερον ζυγόν· "εἰ μὲν γὰρ δύνασαι βαστάσαι ὅλον τὸν ζυγὸν τοῦ Κυρίου, τέλειος ἔσῃ· εἰ δ' οὐ δύνασαι, ὁ δύνῃ, τοῦτο ποίει".

Τὸ δεύτερον τμῆμα περιλαμβάνει διατάξεις περὶ βαπτίσματος, προσευχῆς, νηστείας καὶ θείας εὐχαριστίας. Τὸ βάπτισμα εἰς τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ὁ τριαδικὸς τύπος, καθορίζεται νὰ τελῆται διὰ καταδύσεως εἰς ζῶν, ἢτοι ρέον ὕδωρ, καὶ μόνον ἐν ἀνάγκῃ εἰς ἄλλο ὕδωρ ἢ διὰ ραντισμοῦ. Διὰ πρῶτην φορὰν ὀρίζεται νὰ τηρῆται νηστεία κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν· παραγγέλλεται δὲ ἡ τρὶς τῆς ἡμέρας ἀπαγγελία τῆς Κυριακῆς προσευχῆς. Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ ὁδηγίαι περὶ τελέσεως τῆς θείας εὐχαριστίας, εἰς τὴν ὁποίαν προηγεῖται ἡ εὐλογία τοῦ ποτηρίου καὶ ἔπεται ἡ τοῦ ἄρτου, ὡς εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ, ὡς πρότυπα δὲ δίδονται τρεῖς σύντομοι καὶ ἱκανῶς ξενίζουσαι εὐχαί.

Τὸ τρίτον τμῆμα, ἀπευθυνόμενον πρὸς ἀπομονωμένας ὀρεινὰς κοινότητας, περιέχει ὁδηγίας περὶ τῆς θέσεως τῶν περιουσιῶν ἀξιοματούχων καὶ τῆς ἐκτιμῆσεως πρὸς τοὺς μονίμους. Ἰδιαιτέρος λόγος γίνεται περὶ τῶν προφητῶν, τῶν ὁποίων ὁ θεσμός, διαβεβρωμένος ἤδη ὑπὸ ἐκμεταλλευτῶν, εἶχεν ἀρχίσει νὰ παρακμάζη. Ἐπρεπε τώρα πάντως νὰ ἰσχυροποιηθῆ ἡ μόνιμος ὀργάνωσις· "χειροτονήσατε οὖν ἑαυτοῖς ἐπίσκοπους καὶ διακόνους ἀξιούς τοῦ Κυρίου. Ὑμῖν γὰρ λειτουργοῦσι καὶ αὐτοὶ τὴν λειτουργίαν τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων". Πρεσβύτεροι δὲν μνημονεύονται, διότι ὁ ὅρος 'ἐπίσκοπος' ἐκάλυπτεν ἀκόμη τότε συγχρόνως καὶ τὸν ὑπὸ σημερινὴν ἔννοιαν ἐπίσκοπον καὶ τὸν πρεσβύτερον.

Τὸ τέταρτον τμῆμα ἐκθέτει συντόμως τὰ περὶ τῶν ἐσχάτων, παρουσιάζον ἐγγὺς τὴν ἔλευσιν τοῦ Κυρίου.

Τὰ τμήματα αὐτὰ συνετάχθησαν χωριστά, πιθανῶς κατὰ ζεύγη, τὸ πρῶτον μὲ τὸ τέταρτον καὶ τὸ δεύτερον μὲ τὸ τρί-

τον, ὑπὸ δύο συγγραφέων, μετὰ τινος δὲ δεκαετίας περὶ τὸ 100 τὰ δύο αὐτοτελῆ μέρη ἠνώθησαν ὑπ' ἄλλου προσώπου καὶ ἐπεκταθέντα μὲ μικρὰς προσθήκας ἀπετέλεσαν ἓν ἑνιαῖον ἔργον ὑπὸ τὴν παροῦσαν του μορφῆν.

Διδασκαλία Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος συνετάχθη εἰς τὴν *'Αποστόλων* Βόρειον Συρίαν ἡ *Διδασκαλία 'Αποστόλων*, ὑπὸ τινος ἱατροῦ πιθανῶς. Τὸ πρότυπον ἑλληνικὸν κείμενόν της, ἀπολεσθέν, ἐκπροσωπεῖται σήμερον ὑπὸ συριακῆς μεταφράσεως. Ἄπευθυνομένη πρὸς ποικίλον ἀναγνωστικὸν κοινόν, δίδει κατὰ πρῶτον παραινέσεις ἠθικὰς πρὸς ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἔπειτα ὁδηγίας περὶ καταστάσεως καὶ καθηκόντων τῶν κληρικῶν, περὶ λατρείας καὶ νηστείας, καὶ περὶ τῶν δογμάτων. Διεπομένη ὑπὸ σόβαρῶν ἀντιουδαϊκῶν τάσεων, ἐπικρίνει τοὺς Χριστιανοὺς οἱ ὅποιοι ἐθεώρουν ἀναγκαῖον τὸν τελετουργικὸν νόμον. Ἐπιεικῆ στάσιν δρίζει ἔναντι τῶν μετανοούντων ἁμαρτωλῶν.

'Αποστολική Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Ἰππολύτου *Παράδοσις* ἢ *'Αποστολική Παράδοσις*. Τὸ ἑλληνικὸν πρότυπον καὶ αὐτῆς, ἀπολεσθέν, ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ κοπτικῆς καὶ ἄλλων ἀνατολικῶν μεταφράσεων, ὡς καὶ λατινικῆς. Ὅταν κατὰ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀνευρέθη ἡ κοπτικὴ μετάφρασις τοῦ ἔργου, δὲν ἀνεγνωρίσθη ἀμέσως ἡ ταυτότης του, διὰ ὠνομάσθη *Αἰγυπτιακὴ ἐκκλησιαστικὴ διάταξις*. Τὸ ἔργον ἀρχίζει μὲ περιγραφὴν τῆς ἀκολουθίας τῆς χειροτονίας ἐπισκόπου, πρεσβυτέρου καὶ διακόνου, ἀπλουστάτης καὶ συνισταμένης εἰς σύντομον ἀναφορὰν καὶ εὐχαριστήριον εὐχὴν. Ἀκολουθῶς περιέχει διατάξεις περὶ τῶν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν τάξεων καὶ τῶν καθηκόντων αὐτῶν.

Διαταγαί Ἐκ τῶν ἄλλων μεταγενεστέρων ἔργων τῆς κατη-
'Αποστόλων γορίας ταύτης ἀξιόλογον εἶναι τὸ φερόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον *Διαταγαί 'Αποστόλων* καὶ συνδεόμενον μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κλήμεντος Ρώμης. Στηρίζεται εἰς τὰ προηγουμένως μνημονευθέντα συγγράμματα, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον μεταπλάσσει καὶ ἐπεκτείνει· ἦτοι τὴν *Διδασκαλίαν 'Αποστόλων* διὰ τὰ βιβλία 1-6, τὴν *Διδαχὴν* διὰ τὸ βιβλίον 7 καὶ τὴν *'Αποστολικὴν Παράδοσιν* διὰ τὸ βιβλίον 8, τὸ ὅποιον παρουσιάζει μεγαλυτέραν πρωτοτυπίαν ἀπὸ τὰ ἄλλα. Συνετάχθη περὶ τὸ 380 εἰς τὴν Συρίαν ὑπὸ Ἰουδαίζοντος συγγραφέως, ὁ ὅποιος ἐμφανίζει τὸν Χριστὸν ὡς διδάσκαλον καὶ νομοθέτην, καὶ δίδει ἐντολὴν περὶ τηρήσεως τῆς ἀργίας τοῦ Σαββάτου μαζί μὲ

τὴν τῆς Κυριακῆς. Λόγῳ ἐπίσης τῆς ἰουδαϊζούσης χριστολογίας του κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς Πενθέκτης ἐν Τρούλλῳ συνόδου (692).

Ἀποστολικοὶ Αἱ διατάξεις ἐν γένει εἶναι συνθετικώτεραι καὶ
Κανόνες ἔχουν συνοχὴν καὶ συνέπειαν, ἐνῶ οἱ κανόνες διατυπώνουν εἰς συντόμους προτάσεις ποικίλα θέματα ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας ἄνευ συνοχῆς. Ἡ πρώτη συλλογὴ κανόνων εἶναι ἢ ὑπὸ τὸν τίτλον **Ἀποστολικοὶ Κανόνες**, φερομένη ἄλλοτε ὡς παράρτημα τῶν Διαταγῶν Ἀποστόλων καὶ ἄλλοτε ἀνεξαρτήτως. Μερικοὶ ἐκ τῶν κανόνων τούτων καθορίζουν γενικὰ καθήκοντα τῶν Χριστιανῶν, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἀναφέρονται εἰς τὴν κατάστασιν καὶ τὰ ἔργα τῶν κληρικῶν. Προέρχονται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ συνόδων τοῦ Δ' καὶ τοῦ Ε' αἰῶνος, ἰδίως δὲ ἐκ τῆς ἐν Ἐγκαινίοις συνόδου. Ἡ Πενθέκτη σύνοδος (692) ἀνεγνώρισε τὸ κῆρος αὐτῶν ὡς συμφωνούντων μὲ τὸ ἀποστολικὸν πνεῦμα, οἱ 50 δὲ πρῶτοι ἐξ αὐτῶν ἐνεσωματώθησαν καὶ εἰς τὸ Corpus Juris τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας.

4. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ

Ἐχει ἐπιδειχθῆ ἀξιόλογον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀνίχνευσιν τῶν ριζῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως καὶ ἔχουν διατυπωθῆ περὶ τῆς προελεύσεώς της θεωρίαι, αἱ ὁποῖαι φαίνονται προκατειλημμένοι, διότι ἐρμηνεύουν τὰ παλαιὰ στηριζόμεναι μόνον εἰς νεώτερα.

Κατὰ τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφία ἔχει τὴν καταγωγὴν της ἀπὸ τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβίδ. Εἶναι φυσικὰ ἀληθές ὅτι οἱ βιβλικοὶ ψαλμοὶ ἀπετέλεσαν τὸν σκελετὸν τῆς νυχθημέρου ἀκολουθίας, ἀλλ' αὐτὸ συνέβη πολὺ ἀργότερα. Βιβλικοὶ ψαλμοὶ δὲν χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν λατρείαν τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' εἰσάγονται μόλις κατὰ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος, καὶ μάλιστα ὡς προφητικὰ ἀναγνώσματα καὶ ὄχι ὡς ὕμνοι. Εἰς τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος ἀρχίζει ἡ ἐμμελὴς ἀπαγγελία των ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὴν μελώδησιν των. Ἐπομένως οἱ δαβιδοὶ ψαλμοὶ ἀσκοῦν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ὑμνογραφίας μόλις ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος, ἐνῶ ἡ ὑμνογραφία αὐτὴ ὑφίσταται ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Κ. Διαθήκης.

Ἡ δευτέρα θεωρία, ὅτι οἱ ἑλληνικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι κατάγονται ἀπὸ τὴν συριακὴν ὑμνογραφίαν, εἶναι ἀκόμη ἀσθενεστέρα. Ὡς σειρά μεταβάσεως προτείνεται Ὁδοὶ Σολομῶντος (τοῦ Β' αἰῶνος μ.Χ.), Ψαλτήριον Βαρδησάνους, Ἐφραὶμ Σῦρος, Ρωμανὸς Μελωδός. Καὶ οὕτως ἂν εἶχον τὰ πράγματα, ἡ πρὸ τοῦ Β' αἰῶνος ἑλληνικὴ ὑμνογραφία ποίαν προέλευσιν ἔχει; Καὶ πῶς κόπτεται τὸ νῆμα τῆς συνεχείας εἰς τὸν Β' αἰῶνα; Διότι οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ὑπάρχει συριακὴ γραμματεία πρὸ τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ. Ἐπειτα αἱ Ὁδοὶ Σολομῶντος δυνατὸν νὰ σώζωνται σήμερον συριακά, ἀλλὰ τὸ κείμενόν των προέρχεται ἀπὸ μετάφρασιν ἐνδὸς ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου καὶ ἐπομένως δὲν ἐκπροσωπεῖ σημιτικὴν ὑμνογραφίαν. Τοῦ Βαρδησάνους πάλιν οἱ ψαλμοὶ ἔχουν ἑλληνικὸν χρωματισμόν, ἀφοῦ συντάκτης των ἦτο ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρμόνιος ὁ ὁποῖος εἶχεν εἰδικῶς σπουδάσει εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ κατηγορεῖται ὡς μιμητῆς ἑλληνικῶν προτύπων. "Ἀρμόνιον φασὶ διὰ τῶν παρ' Ἑλλησι λόγων ἀχθέντα, πρῶτον μέτροις καὶ νόμοις μουσικοῖς τὴν πάτριον φωνὴν ὑπαγαγεῖν καὶ χοροῖς παραδοῦναι". Λοιπὸν ἀντὶ ἡ ἑλληνικὴ ὑμνογραφία νὰ ἔ-

χη συριακήν καταγωγήν, ἢ συριακὴ ὑμνογραφία ἔχει ἑλληνικήν, ὅπως βεβαιώνουν αἱ παλαιαὶ μαρτυρίαι.

Ἡ χριστιανικὴ ποιήσις εἶναι ἐνδογενὲς προϊόν, ἂν καὶ ἔχει ὅλας τὰς ἀναποφεύκτους καὶ χρησίμους ἐπιδράσεις· καὶ παρουσίαζε ἀπὸ τὴν ἀρχὴν μίαν ποικιλίαν, ὅπως φαίνεται εἰς ἓν χωρίον τοῦ Παύλου. "Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν πάσῃ σαφίᾳ διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτούς, ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ". Εἰς τὸ πολυσυζητημένον αὐτὸ χωρίον βλέπομεν ὅλα τὰ εἶδη τῆς ποιήσεως τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τὴν ἀρχαῖκὴν Ἑκκλησίαν. Ψαλμοὶ εἶναι τὰ χριστιανικὰ ᾄσματα τὰ ὁποῖα ἦσαν συντεθειμένα με πρότυπα τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαβὶδ καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὰς ἰουδαϊκοχριστιανικὰς κοινότητας. Ὕμνοι εἶναι τὰ χριστιανικὰ ᾄσματα τὰ ὁποῖα ἦσαν συντεθειμένα με κάποιαν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν ἀπὸ τοὺς ἑλληνικοὺς ὕμνους καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὰς ἑλληνοχριστιανικὰς κοινότητας. Καὶ πνευματικαὶ ᾠδαὶ εἶναι αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἀλλοῦ ὁ Παῦλος ὑπαινίσσεται με τὴν φράσιν "ψαλῶ τῷ πνεύματι", τῆς ὁποίας ἡ ἔννοια διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ "ψαλῶ τῷ νοῦ". Τὰ τελευταῖα αὐτὰ ᾄσματα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀπήγγελλον εἰς τὰς συναθροίσεις Χριστιανοὶ ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τοῦ Πνεύματος καὶ ἦσαν συνήθως ἀκατανόητα, διότι δὲν παρουσίαζον λογικὴν συνέχειαν. Δὲν ἐπέζησαν πολὺ μετὰ τὴν ἀποστολικὴν περίοδον.

Ὕμνοι Τῆς πρώτης μορφῆς συναντῶμεν τέσσαρα ᾄσματα **Κ. Διαθήκης** εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ: τὴν ᾠδὴν τῆς Θεοτόκου, τὴν ᾠδὴν τοῦ Ζαχαρίου, τὴν ᾠδὴν τῶν ἀγγέλων καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ Συμεῶν. Ψάλλονται ὅλα καὶ σήμερον εἰς τὰς χριστιανικὰς ἀκολουθίας. Εἶναι συντεθειμένα κατὰ τὴν τεχνικὴν τῆς ἑβραϊκῆς ποιήσεως με κύριον στοιχεῖον τὸν παραλληλισμὸν τῶν μελῶν ἢ τὴν ἀντίθεσιν.

"Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων
καὶ ὕψωσε ταπεινοὺς·
πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν
καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς".

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἑβραϊκῶν γνωρισμάτων με τὴν ἑβραϊκὴν ποιήσιν ἔχουν κοινὸν κάτι περισσότερον· μαρτυροῦν τὸν ἴδιον τρόπον ἀντικρύσματος τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὰ πλάσματά του.

Τὴν ὑμνογραφίαν τῶν ἑλληνικῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων ἐκπροσωποῦν εἰς τὴν Κ. Διαθήκην οἱ ὕμνοι οἱ ὁποῖοι ἀπαντοῦν εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ πολλοὶ ἐξ ἐκείνων οἱ ὁ-

ποῖοι ἀπαντοῦν εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ Ἰωάννου. Μελετῶντες τοὺς ὕμνους τοῦ Παύλου μεταφερόμεθα εἰς νέον ἐντελῶς περιβάλλον. Οἵτιοι δὲν ἀπομακρύνονται ἀπλῶς ἀπὸ τὴν τεχνικὴν τῶν ἑβραϊκῶν ὕμνων, ἀλλὰ περικλείουν καὶ οὐσιαστικώτερον κάτι νέον, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ποίησιν· νέαν πίστιν καὶ νέον φρόνημα. Οἱ ὕμνοι αὐτοὶ ἀπαγγέλλονται ἐμμελῶς εἰς τὰς συναθροίσεις τῶν πιστῶν διὰ τὴν τέλει τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ ἴσως ἔχουν συνταχθῆ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Παῦλον. Εἶναι σύντομοι καὶ ἡ δομὴ των δεικνύει ὅτι ἀπετέλουν τὸ τέλος τῶν εὐχῶν. Ἡ εὐχὴ ἐξεφέρετο ἀπὸ τὸν προϋστάμενον, τὸ τέλος τῆς εὐχῆς ἀπηγγέλλετο ἀπὸ ὅλους τοὺς πιστοὺς ὡς ἐφύμνιον· αὐτὸ ἦτο ὁ ὕμνος. Γενικῶς ὁ ἀρχαῖος ὕμνος διεμορφώθη εἰς σύνδεσμον μὲ τὴν εὐχὴν καὶ τὴν ὁμολογίαν πίστεως.

Μεγαλυτέραν ποικιλίαν ρυθμῶν καὶ ἐννοιῶν παρουσιάζουν οἱ ὕμνοι τῆς Ἀποκαλύψεως, εἰς τὴν ὁποίαν μάλιστα τονίζεται προγραμματικῶς ἡ ἀνάγκη νέας ὑμνογραφίας.

"Καὶ ᾄδουσιν ᾠδὴν καινὴν λέγοντες,
ἄξιός ἐστι λαβεῖν τὸ βιβλίον...".

Ἀρχικῶς δὲν ὑφίστατο καθωρισμένον πρόγραμμα ἀκολουθιῶν εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν. Εἰς πᾶσαν λατρευτικὴν συνάθροισιν ὑπῆρχεν ἀκολουθία ἡ ὁποία ἀπὸ τόπου εἰς τόπον εἶχε στοιχεῖα ὅμοια κατ' εἶδος ἀλλ' ὄχι καὶ καθ' ἕλην. Τὰ λατρευτικὰ στοιχεῖα εἰς τὰς λεπτομερείας ἦσαν ἐλεύθερα· ἡ εὐχὴ, ἡ διδαχὴ, ὁ ὕμνος. Εἰς αὐτὴν τὴν ἐλευθερίαν ἔθεσε τέρμα ὁ φόβος τοῦ Γνωστικισμοῦ.

ᾠδαὶ Οἱ Γνωστικοὶ εἰς τὴν προσπάθειάν των ν' ἀντικαταστήσουν τὸν Χριστιανισμὸν ἐν συνόλῳ παρεμέρισαν τοὺς παλαιοὺς ὕμνους καὶ συνέθεσαν νέους. Μία γνωστικὴ συλλογὴ εἶναι αἱ λεγόμεναι «ᾠδαὶ Σολομῶντος». Ἔργον τοῦ Β' αἰῶνος μ.Χ., γραμμένον εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ὅπως εἶδομεν, σώζεται σήμερον εἰς συριακὴν μετάφρασιν. Τὰ ποιήματα αὐτῆς τῆς συλλογῆς περικλείουν μυστικὰς ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἄγνωστοι εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν ποιητικὴν παράδοσιν καὶ ὑπενθυμίζουν ἑλληνιστικὰς συγκρητιστικὰς ἀντιλήψεις. Παριστάνουν τὸν πιστὸν νὰ βυθίζεται εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἐνώνεται μὲ αὐτόν. Εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν λέγεται·

"Συνήντησα τὸ πρόσωπον
καὶ τὴν μορφήν μιᾶς νέας ὑπάρξεως·
εἰσῆλθον εἰς αὐτὴν καὶ ἐσώθην".

Ἡ θεία εὐχαριστία περιγράφεται μὲ μίαν τολμηρὰν εἰκόνα ἡ ὁποία δεικνύει ὅτι ἡ χρησιμοποιοῦσα αὐτοὺς τοὺς ὕμνους

ὁμὰς ἀπέφευγε τὸν οἶνον, ἦτο ἐγκρατευτική.

"Ἐνα ποτήρι γάλα μου ἔδόθη,
ἀνακατεμένον με γλυκασμὸν τοῦ Κυρίου·
τὸ ποτήρι εἶναι ὁ Υἱός,
ὁ ἀρμεγμένος εἶναι ὁ Πατήρ
καὶ ὁ ἀρμεκτής τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα".

Τὸ Πνεῦμα προσφέρει ἀπὸ τὸ γάλα εἰς τοὺς Αἰῶνας καὶ ὅσοι πίνουν μεταβαίνουν εἰς τὸ πλήρωμα.

Ἐκκλησιαστικοὶ Ἡ γνωστικὴ ὑμνογραφία ἀπετέλει κίνδυνον διὰ τὴν ἀκεραιότητα τῆς χριστιανικῆς πίστεως· αἰρετικὰ στοιχεῖα ἠδύναντο νὰ εἰσάγωνται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μαζὶ με τοὺς ὕμνους ἀνεπαισθήτως. Διὰ τοῦτο σὺν τῷ χρόνῳ ἐτερματίσθη ἡ ἐλευθερία συνθέσεως νέων ὕμνων καὶ ἡ ὑμνογραφία ἐτοποθετήθη ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς.

Ἐκκλησιαστικοὶ Ὁρθόδοξοι χριστιανικοὶ ὕμνοι αὐτῆς τῆς ἐποχῆς σώζονται πολὺ ὀλίγοι. Ὁ σπουδαιότερος εἶναι ὁ "ὕμνος τοῦ λυχνικοῦ", ὁ ὁποῖος ψάλλεται ἀκόμη εἰς τὸν ἑσπερινὸν καὶ συγκινεῖ τοὺς εὐλαβεῖς. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο στροφὰς με ἐφύμνιον τὸ ὁποῖον σήμερον ἔγινε καὶ αὐτὸ στροφή. Εἰς τὸ ἐφύμνιον, καλλιτεχνικώτερον ἀπὸ τὰς στροφὰς, παρατηροῦμεν ὁμοιοκαταληξίαν, ἰσοσυλλαβίαν, ὁμοτονίαν.

"Ἰδόντες φῶς ἑσπερινὸν	υ - υ - υ υ υ -
ὑμνοῦμεν Πατέρα, Υἱὸν	υ - υ υ - υ υ -
καὶ Ἅγιον Πνεῦμα Θεὸν	υ - υ υ - υ υ -

Εἰς ἓκ τῶν ὕμνων τοῦ Γ' αἰῶνος, τοὺς ὁποίους διατηροῦν αἱ Διαταγαὶ Ἀποστόλων, ἀποτελεῖ ὑποτυπώδη μορφήν τοῦ πρώτου μέρους τῆς σημερινῆς δοξολογίας εἰς τέσσαρας στροφὰς. Δύο ὕμνοι τοῦ Γ' αἰῶνος, περιεχόμενοι εἰς τὸν ἀλεξανδρινὸν κώδικα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, εἶναι ἐπίσης ἐνσωματωμένοι εἰς τὴν δοξολογίαν καὶ ἀποτελοῦν μάλιστα τὸν κύριον κορμὸν τῆς. Εἰς ἄλλος, ἐνσωματωμένος εἰς τὴν σημερινὴν ἀκολουθίαν τῆς τραπέζης, εὐλογεῖ τὸν Κύριον τὸν δίδοντα τροφήν εἰς πᾶσαν σάρκα καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ γεμίση εὐφροσύνην τὰς καρδίας.

Εἰς ἀκέφαλος καὶ κολοβὸς ὕμνος τοῦ Γ' αἰῶνος, διασωθεὶς εἰς πάπυρον τῆς Ὁξυρρύχου, ἔχει ἀξίαν ἢ ὅποια αὐξάνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ὁ μόνος ἀρχαῖος χριστιανικὸς ὕμνος ὁ ὁποῖος διατηρεῖται μετὰ τὰ σημαδόφωνα του, ἂν καὶ δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ μουσικολόγοι τὰ μετέγραψαν με ἀκρίβειαν. Οἱ πρῶτοι στίχοι του εἶναι εἰς ἀναπαιστικὰ μέτρα, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἀκολουθοῦν εἰς πεζὸν ρυθμὸν, διότι πλέκονται με

τὴν τυποποιημένην τριαδικὴν δοξολογίαν.

"...ἢ σιγάτω
μηδ' ἄστρα φαεσφόρα λείπε
ποταμῶν ροθίων πᾶσαι,
ὑμνούντων δ' ἡμῶν
Πατέρα χ' Υἱὸν χ' Ἅγιον Πνεῦμα...".

"Ἄν καὶ δὲν ἦσαν τόσον πολυπληθεῖς ὅσον εἶναι σήμερον οἱ ὕμνοι εἰς τὴν ἀρχαῖκὴν Ἐκκλησίαν, πάντως ἦσαν πολὺ περισσότεροι ἀπὸ ὅσους ἐσώθησαν. Εἰς πᾶσαν ἀκολουθίαν ἴσως δὲν ἐψάλλοντο περισσότεροι ἀπὸ ἓνα ἢ δύο ὕμνους, ἀλλὰ πᾶσα Ἐκκλησία εἶχε συνήθως τὸ τοπικόν τῆς ὑμνολογίας καὶ ἐπομένως ὑπῆρχεν ἀριετὴ ποικιλία. Δὲν εἶναι καθόλου παράδοξον ὅτι ἀπὸ τούτων πολλοὺς ἐκείνους ὕμνους δὲν σώζονται παρὰ μόνον ὀλίγα σπαράγματα. Οἱ ὕμνοι αὐτοὶ ἦσαν συλλογικὸν προῖον τῆς χριστιανικῆς κοινότητος καὶ δὲν εἶχον αὐτοτέλειαν, ἀλλ' ἀπετέλουν μέρος τῆς λατρείας. Εἰς πᾶν βῆμα ἀναπτύξεως τῆς λατρείας διήρχοντο καὶ οἱ ὕμνοι ἀπὸ ἓν στάδιον ἐπεξεργασίας. Ἡ οἱ ὕμνοι ὀδοκλήροι ἠλλάσσον μορφήν μὲ προσθήκην νέου ὑλικοῦ ἢ τὸ ὑλικόν των ἐνεσωμάτων εἰς νέους ὕμνους. Οὕτω ὅλη ἐκείνη ἡ ὑμνογραφία ἐπιζῆ εἰς τὴν σημερινὴν ὑμνογραφίαν τῆς Ἐκκλησίας μετημφιεσμένη.

Ἡ ἀρχαῖκὴ ἑλληνικὴ στιχουργικὴ στηρίζεται εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς συλλαβικῆς ποσότητος κατὰ ὠρισμένους νόμους· μακραὶ καὶ βραχεῖαι συλλαβαὶ ἐχρησιμοποιοῦντο κατὰ ποικίλους τρόπους ὥστε νὰ σχηματίζουσι εἰδικὰ στιχουργικὰ μέτρα. Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς στιχουργικῆς ἐλέγετο προσωδία. Ἡ πλειονότης τῶν χριστιανικῶν ποιημάτων, καθὼς δὲν εἶναι ἔργα λογίων, στεροῦνται τῶν τεχνικῶν γνωρισμάτων τῆς προσωδίας. Τὸ εἶδος τῆς τεχνικῆς τὸ ὁποῖον ἀκολουθοῦν ἔχει ἄλλα στοιχεῖα, καὶ πρὸ πάντων ρυθμόν· διὰ τοῦτο ἡ ποίησις αὐτὴ λέγεται ρυθμικὴ. Εὐρίσκομεν εἰς αὐτὴν συντόμους καὶ ἀποφθεγματικὰς φράσεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν ἢ τὴν μελώδησιν λαμβάνουσι ἔντονον κίνησιν. Ἡ ρυθμικὴ αὐτὴ τεχνικὴ εἶναι προῖον δύο παραγόντων· πρῶτον τοῦ ὅτι κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους ἔπαυσε νὰ ἔχη ἀξίαν ἡ ποσότης τῶν συλλαβῶν, δεύτερον, τοῦ ὅτι τὸ πηγαῖον ὑλικόν τῶν χριστιανικῶν ὕμνων ἦτο πολὺ συχνὰ τυποποιημένον καὶ δὲν ἦτο ἐπιτρεπτόν νὰ μεταβληθῆ, διὰ νὰ δαμασθῆ καὶ συμμορφωθῆ μὲ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς στιχουργίας. Φαίνεται ὅτι πρῶτος ἐπανεφέρεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν προσωδίαν καθαρὰν ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, ἀλλὰ δὲν τὸν ἠκολούθησαν πολλοί.

Λογία Ἡ θεολογικὴ διδασκτικὴ ποιήσις εἶναι σπανία κατὰ *Ποίησις* τὴν περίοδον αὐτήν. Τὰ ὀλίγα ποιήματα τὰ ὅποια σώζονται εἶναι ἐκλεκτῆς ποιότητος, διότι προέρχονται ἀπὸ ἐξαιρετικῆς δυνάμεως γραφίδας, τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ Μεθοδίου. Δι' αὐτοὺς λέγομεν ὅσα χρειάζονται εἰς ἄλλην συνέχειαν. Πρέπει ἐδῶ νὰ μνημονευθῇ εἰς ἀξιόλογος ὕμνος τοῦ Γ' αἰῶνος, σωζόμενος εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ λόρδου Amherst καὶ περιγράφων τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐμπειρίαν τοῦ νέου Χριστιανοῦ. Δὲν γνωρίζει κανεὶς ἂν ἀποτελῇ μετάβασιν ἀπὸ τὴν ποσοτικὴν προσωδίαν εἰς τὴν τονικὴν ρυθμικὴν, ἢ τὸ ἀντίστροφον. Πάντως προτιμᾷ τὸν τονισμόν τῶν μακρῶν συλλαβῶν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 24 ἀλφαβητικὰς τριστίχους στροφὰς καὶ ὅλοι οἱ στίχοι ἐκάστης στροφῆς ἀρχίζουσι μὲ τὸ ἴδιον γράμμα.

"Ξένους ξένιζε Θεὸν διατρέφων
 Ξένους καὶ μὴ δυναμένους
 Ξένιζε, τὸ πῦρ ἵνα διαφύγῃς".
 "Ὁν ἔπεμψε Πατὴρ ἵνα πάθῃ,
 Ὁ λαβὼν ζωὴν αἰώνιαν,
 Ὁ λαβὼν κράτος ἀθανασίας".

Δαικὴ Πενιχρὰν ἐκπροσώπησιν ἔχει καὶ ἡ λαϊκὴ χριστιανικὴ *Ποίησις* ποιήσις, ἡ ὅποια μάλιστα εἶναι δανεισμένη. Ἀξιομνημόνευτος εἶναι πρῶτον ἡ συλλογὴ Ἀποφθεγμάτων τοῦ Σέξτου ἡ ὅποια ἀπετελέσθη μὲ μεταφορὰν παλαιῶν ἐθνικῶν ποιημάτων εἰς χριστιανικὰ πλαίσια. Τὰ συμπλήματα αὐτά, τὰ ὅποια ἐφιλοτεχνήθησαν τὴν ἐποχὴν τῆς ἐξάρσεως τῶν ἐγκρατευτικῶν ἀντιλήψεων, περὶ τὸ 200 μ.Χ., καθορίζουσι αὐστηροτάτας ἀρχὰς συμπεριφορᾶς. Ἄλλωστε καὶ οἱ κύκλοι προελεύσεως τῶν ποιημάτων αὐτῶν, νεοπυθαγορικοί, ἦσαν ἐπίσης αὐστηρότατοι.

Οἱ *Σιβυλλικοὶ Χρησμοὶ* ἀποτελοῦν ἄλλην μεταφορὰν, ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ εἰς τὰ ἰουδαϊκὰ πλαίσια ἀρχικῶς καὶ ἔπειτα ἀπὸ αὐτὰ εἰς τὰ χριστιανικὰ. Συμφώνως μὲ παλαιότητα παράδοσιν οἱ χρησμοὶ τῶν μυστηριωδῶν προφητικῶν αἰ ὅποια φέρουσι τὸ ὄνομα Σίβυλλα εἶχον γραφῇ εἰς ἠρωϊκὰ ἐξάμετρα πολλοὺς αἰῶνας πρὸ Χριστοῦ. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ρώμης Ταρκίνιος ὁ Ὑπερήφανος ἐλέγετο ὅτι εἶχεν ἀγοράσει μὲ μυθώδη ποσὰ τὰ βιβλία τῆς Σιβύλλης Ἡροφίλης ἐξ Ἐρυθρῶν. Οἱ χρησμοὶ προέλεγον συνήθως τὰ δεινὰ τὰ ὅποια ἔμελλον νὰ πέσουν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἦσαν γεμᾶτοι κατάρας, χωρὶς ν' ἀπουσιάζῃ ἀπὸ αὐτοὺς καὶ κάποια προσπάθεια ἠθικῆς ἐρμηνείας τῆς ροῆς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Τὸ ἐσχατολογικόν των περιεχόμενον ταχέως μετεβλήθη εἰς πολιτικόν· ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Σιβυλλῶν

κρύπτονται πλέον οἱ ἐχθροὶ τῶν καθεστώτων. Διὰ τοῦτο οἱ Ρωμαῖοι ἐτιμῶρουν μὲ θάνατον τοὺς ἀναγνώστας τῶν σιβυλλικῶν βιβλίων. Τὴν ἐποχὴν τῆς μακκαβαϊκῆς ἐξεγέρσεως ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων τῆς Συρίας μέρος τῶν χρησμῶν διεσκευάσθη ἀπὸ Ἰουδαίους· ἔλαβε νέα στοιχεῖα, μονοθεϊστικὰς παραστάσεις καὶ κατάρας κατὰ τῶν ἐθνικῶν. Εἰς νέας διασκευάς, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ τῶν Ἱεροσολύμων, προστίθενται κατάραι ἐναντίον τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ οἴκου τῶν Φλαβίων καὶ εὐμενεῖς προβλέψεις περὶ ἐπανόδου τοῦ φονευθέντος Νέρωνος. Ἡ Ρώμη λαμβάνει τὸ ὄνομα Βαβυλῶν. Τὰ βιβλία αὐτὰ ἦσαν συνολικῶς 15. Μερικὰ τεμάχιά των περιῆλθον εἰς χριστιανικὰς χεῖρας, διὰ νὰ ὑποστοῦν νέαν ἐπεξεργασίαν, ἐνῶ προσετέθησαν καὶ νέα ποιήματα εἰς τὰ παλαιά. Εἰς ἓν ἐξ αὐτῶν τῶν νέων ποιημάτων ἀπαντᾷ ἡ ἀκροστιχὶς τοῦ ἰχθύος "Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ".

5. ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ

Κατὰ τὴν ἀμέσως μετὰ τοὺς ἀποστόλους ἐποχὴν ἡ Ἐκκλησία ἀπετέλει ἓνα σφριγῶντα θρησκευτικὸν ὄργανισμὸν μὲ πλῆθος κοινοτήτων εἰς ὀλοκληρωτὴν τὴν ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν. Ἐν καὶ ἕξῃ εἰς ὀλοκληρωτικὴν σχεδὸν ἀπομόνωσιν ἀπὸ τὸν περιβάλλοντα αὐτὴν κόσμον, ὑφίστατο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὰς θλιβερὰς συνεπείας τοῦ ἐκσπάσματος τοῦ μίσους τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων. Ἐξ ἴσου ἀπειλητικὸς ἦτο καὶ ὁ κίνδυνος νοθεύσεως τῆς πίστεως ἐκ μέρους αἱρετικῶν ὁμάδων εὕρισκομένων ὑπὸ διαμόρφωσιν. Ἡ Ἐκκλησία, ἂν καὶ εἶχε συνειδησιν τῶν δυνάμεων τῆς, διησθάνετο τοὺς ἐπικρεμαμένους κινδύνους.

Ἡ μεταποστολικὴ περίοδος ὑπῆρξεν ἀποφασιστικὴ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἀναπτύξεως τῶν θεσμῶν τῆς διοικήσεως καὶ συγκροτήσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας. Παρουσιάζονται δύο συστήματα διοικήσεως, εἰς μὲν τὴν Συρίαν καὶ τὴν Μ. Ἀσίαν τὸ μοναρχικόν, εἰς δὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἄλλοι, ἴσως ἀκόμη καὶ τὴν Ἰταλίαν, τὸ πρεσβυτεριακόν· ἀλλ' ἡ διαφορὰ ἦτο φαινομενικὴ, διότι τὰ συστήματα εἶναι ἀπλῶς δύο ὅψεις τοῦ αὐτοῦ καθεστῶτος. Ἐξ ἀρχῆς δηλαδὴ εἰς ἐκάστην κοινότητα ὑπῆρτε ὁμὰς πρεσβυτέρων· εἰς δὲ ἐξ αὐτῶν κατεῖχε τὴν θέσιν τοῦ προέδρου, ὅστις ἐνιαχοῦ μὲν καὶ αὐτὸς ἐλέγετο πρεσβύτερος, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ αὐτὸς καὶ ὅλοι οἱ πρεσβύτεροι ἐλέγοντο ἐπίσκοποι. Ὅτε σὺν τῷ χρόνῳ ἡ διάκρισις προέδρου καὶ μελῶν τοῦ πρεσβυτερίου κατέστη σαφεστέρα, τότε πλέον περιωρίσθη τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου εἰς δήλωσιν μόνον τοῦ προέδρου, τὸ δὲ τοῦ πρεσβυτέρου εἰς δήλωσιν τῶν ὑπ' αὐτὸν προϊσταμένων τῆς κοινότητος. Μετ' ὀλίγον ὁ ἐπίσκοπος κατέστη πρόεδρος περισσοτέρων τῆς μιᾶς κοινοτήτων, ἀφοῦ λόγῳ αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Χριστιανῶν εἰς ἐκάστην πόλιν ἢ μίαν ἐνορίαν διεσπάσθη εἰς πολλάς.

Εἰς τὰ ἀνώνυμα καὶ τὰ ἀμφιβόλου ἐπωνυμίας συγγράμματα συναντῶμεν ἑλαφρὰν προτίμησιν πρὸς τοὺς ἀνοργανώτους χαρισματούχους λειτουργούς, ἐκπροσωπούμενους ἤδη κυρίως ὑπὸ τῶν προφητῶν. Τοῦτο ἀντικατοπτρίζει προσπάθειαν διατηρήσεως τῶν ἀρχαίων θεσμῶν. Μερικοὶ τῶν ἐνταῦθα ἐξεταζομένων συγγραφέων εἶναι προφηταί. Ἄλλ' ὁ θεσμὸς οὗτος δὲν ἠδυνή-

θη νὰ ἀνθέξη ἐπὶ πολὺν χρόνον, μόνον δὲ βραδύτερον ἐπανεισήχθη ὑπὸ τῶν Μοντανιστῶν. Ὁ θεσμὸς τῶν διδασκάλων ἐνεσωματώθη κατ'ὀλίγον εἰς τὴν μόνιμον ὀργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας.

Αἱ κατὰ τόπους Ἐκκλησίαι ἦσαν καθ'ὅλα αὐτάρκειαι καὶ αὐτοτελεῖς, ἀλλ'εἶχον παρὰ ταῦτα στενὸν μεταξύ των σύνδεσμον. Σπουδαῖα γεγονότα, εὐτυχῆ ἢ ἀτυχῆ, ἀνηγγέλλοντο δι' εἰδικοῦ ταχυδρόμου καὶ διὰ γραμμάτων, εἰδικαὶ δὲ ἀντιπροσωπεῖαι ἐστέλλοντο διὰ νὰ ἐκδηλώσουν τὴν συμπάρασιν εἰς χευμαζομένας κοινότητας.

Ὁ βίος τῶν Χριστιανῶν ἐπλέκετο περίξ τῶν θεμελιωδῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ βαπτίσματος μὲ τὴν μακροχρόνιον προπαρασκευὴν του καὶ τῆς εὐχαριστίας μὲ τὴν ἀδιάκοπον ἐπανάληψίν της. Ἡ αὐστηρότης τῶν ἡθῶν, ἐπηρεαζομένη ὑπὸ τῶν ἐντόνων ἐσχατολογικῶν προσδοκιῶν ἦτο ἀπόλυτος. Κατὰ τόπους τὰ βαρέα ἁμαρτήματα, τὰ ὅποια ἐντὸς τῶν μοντανιστικῶν κύκλων ἐπρόκειτο βραδύτερον νὰ ὀρισθοῦν εἰς τρία-ἐκπτώσιν, φόνον, πορνείαν-, ἔμενον ἀσυγχώρητα ἢ ἐπαφίεντο εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ἀλλαχοῦ παρείχετο συγγνώμη καὶ δι' αὐτά. Ἡ πρὸς ἑαυτοὺς σκληρότης τῶν Χριστιανῶν ἠπαλύνετο διὰ τῆς πρὸς τοὺς συνανθρώπους συμπεριφορᾶς των. Παρομιώδεις ἦσαν ἡ φιλανθρωπία καὶ ἡ φιλοξενία των. "Ὅλαι αἱ ἀρεταὶ αὐταί, καθὼς καὶ ἡ ἡθικὴ αὐστηρότης καὶ ὁ κοινωνικὸς ἀπομονωτισμὸς, προεκάλουν τὸν φθόνον τῶν εἰδωλολατρῶν, ὁ ὅποιος ἀπέληγεν εἰς ἀποκρουστικὰς συκοφαντίας καὶ ἀπηνεῖς διώξεις.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἡγέται τῆς περιόδου ταύτης ἐπέδειξαν πολὺπλευρον δραστηριότητα. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἀνεδείχθησαν καὶ εἰς δοκίμους συγγραφεῖς, γράψαντες εἴτε ἐπωνύμως εἴτε ἀνωύμως. Χαρακτηρίζονται ὡς ἀποστολικοὶ πατέρες, δι' ἐνὸς ὀνόματος δηλαδὴ τὸ ὅποιον σημαίνει ὅτι ἦσαν μαθηταὶ καὶ ἄμεσοι διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων καὶ ὅτι προεκάλουν μέγαν σεβασμὸν εἰς συγχρόνους καὶ μεταγενεστέρους. Γενικώτερον πατέρες λέγονται οἱ ἐπίσκοποι, οἱ ὅποιοι κατὰ τινα τρόπον ἐγένων πνευματικῶς τοὺς πιστοὺς. "Ὅπως εἶναι γνωστόν, ἄλλη μορφή τῆς λέξεως "πατήρ" εἶναι "πάπας", ὄνομα τὸ ὅποιον ἔφερον πολλοὶ ἐπίσκοποι τότε, ἀλλὰ σήμερον διατηροῦν μόνον δύο· κυρίως τῆς Ρώμης καὶ δευτερευόντως τῆς Ἀλεξανδρείας. Τὸ ὄνομα "πατέρες" κατὰ μίαν εἰδικὴν τιμητικὴν σημασίαν δηλώνει ἐκείνους τοὺς χριστιανοὺς ἡγέτας τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς οἱ ὅποιοι διεκρίθησαν διὰ τὴν μεγάλην δραστηριότητά των, τὴν ἀγιότητα βίου, τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν καὶ τὴν ὑψηλῆς ποιότητος συγγραφικὴν παραγωγὴν.

Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ συγγράμματα τῶν Ἀποστολικῶν πατέρων εἶναι ἔργα περιστάσεων. Εἶναι κυρίως μέσα ἐπικοινωνίας μεταξὺ διαφόρων Ἐκκλησιῶν ἢ ἐκπροσώπων διαφόρων Ἐκκλησιῶν, μὲ σκοπὸν τὴν γνωστοποίησιν χαρᾶς ἢ λύπης διὰ τὰ συμβαίνοντα καὶ τὴν μετάδοσιν συμβουλῶν καὶ παραινέσεων. Ὡς συγγραφεῖς περιστάσεων οἱ ἄνδρες αὐτοὶ ἀποδίδουν ὀλιγώτερα ἀπὸ τὰς δυνατότητάς των· πᾶν ὅ,τι εἶναι περίστατικόν, κλείει ἐντός του κάτι τὸ πρόχειρον καὶ προσωπικόν.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως ἔχουν αὐτὰ τὰ συγγράμματα τὴν ἀξίαν των, διότι περιλαμβάνουν τὸ πνεῦμα καὶ τὸν παλμὸν τῆς νεανικῆς Ἐκκλησίας τῶν μεταποστολικῶν χρόνων καὶ εἶχον τότε ἀκόμη μεγαλύτεραν ἀξίαν. Πολὺ συχνὰ ἀνεγινώσκοντο εἰς τὰς λατρευτικὰς συναθροίσεις μαζί μὲ τὰ βιβλικὰ κείμενα καὶ ὅπωςδήποτε ἐβοήθησαν ἀποτελεσματικῶς τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν προσπάθειάν της νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς δημιουργουμένας κατὰ καιροῦς κρίσεις.

Ἀπὸ τὰ 13 συνολικῶς συγγράμματα αὐτῆς τῆς ομάδος, τὰ ὁποῖα διατηρεῖ ἡ χειρόγραφος παράδοσις, τὰ 11 ἀνήκουν εἰς τὸ ἐπιστολογραφικὸν εἶδος τὸ ὁποῖον εἶχε τοποθετήσῃ εἰς ἕξ ὄχως τμητικὴν θέσιν ἡ ἐπιστολογραφία τοῦ Παύλου. Μερικαὶ ἀπὸ αὐτὰς τὰς ἐπιστολάς φαίνονται ὡς ἅπλα γράμματα, ἀλλ' ἔχουν μίαν ἰδιαιτέραν ἀπόχρωσιν, διότι προωρίζοντο ἐξ ἀρχῆς πρὸς δημοσίαν ἀνάγνωσιν καὶ χρῆσιν. Ἄλλαι πάλιν φέρουν ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς λογοτεχνικῆς ἐπιστολογραφίας· εἶναι δηλαδὴ ἐπιστολιμαῖοι λόγοι ἢ πραγματεῖαι ἐπιστολικῆς μορφῆς. Τὰ ὑπόλοιπα δύο ἀνήκουν εἰς διάφορον ἕκαστον λογοτεχνικὸν εἶδος· ἓνα εἶναι ἐρμηνευτικὸν καὶ ἓνα ἠθικολογικὸν εἰς ἀποκαλυπτικὰ πλαίσια.

Ἐπιστολὴ Βαρνάβα Ἡ Ἐπιστολὴ Βαρνάβα εἶναι δοκίμιον τὸ ὁποῖον κηρύσσει τὴν κατάργησιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ τελετουργικοῦ νόμου καὶ ἐξαίρει τὴν πνευματικότητα τῆς λατρείας. Δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Βαρνάβα, ὅπως φέρεται εἰς τὸν τίτλον της, ἀλλὰ πιθανῶς ὑπὸ μαθητοῦ αὐτοῦ, διδασκάλου ἢ προφήτου, κατὰ τὰ τέλη τοῦ Α' αἰῶνος εἰς τὴν Αἴγυπτον.

Τὸ κύριον μέρος της εἶναι θεολογικὴ πραγματεία ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν κατάδειξιν τῆς ἀληθινῆς λατρείας. Ἐπιδιώκει μάλιστα νὰ καθορίσῃ τὴν διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς προοριζομένην τελείαν χριστιανικὴν γνῶσιν, ἡ ὁποία βεβαίως δὲν κατανοεῖται εὐκόλως ἀπὸ τὸν κοινὸν ἄνθρωπον, τὸν ἀρνούμενον εἰς τὴν ἅπλῃν πίστιν. Οὕτω ἡ πραγματεία φέρει γνωστικίζοντα χαρακτηριστῆρα, ὃ ὁποῖος μάλιστα ἐνισχύεται δι' ἀντιουδαϊκῶν στοιχείων.

Τρία εἶναι τὰ κύρια ἀγαθὰ τὰ ὁποῖα ἀπορρέουν ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Κυρίου· "ζωῆς ἐλπίς, ἀρχὴ καὶ τέλος πίστεως ἡμῶν καὶ δικαιοσύνη, κρίσεως ἀρχὴ καὶ τέλος· ἀγάπη, εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιᾶσεως, ἔργων δικαιοσύνης, μαρτυρία" (1,6). Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εὐρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς φαινομενικὰς διατάξεις τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, ὅστις εἶναι ἄνευ ἀξίας, ἐὰν ἐκληφθῆ κατὰ γράμμα· ὁ Θεὸς ἐλάλησεν ἐν πνεύματι καὶ ὄχι ἐν γράμματι. Ἡ διαθήκη τοῦ Μωυσέως ἐσκοπεῖ ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ ἐξαγγεῖλη τὴν πραγματικὴν διαθήκην τοῦ Χριστοῦ διὰ μεταφορικῶν ἐντολῶν καὶ θεσμῶν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἢ τύποι τῶν μελλόντων, ἢ ἀλλ' ἀλληγορίαι περὶ τῶν μελλόντων. Ἡ στάσις τοῦ Μωυσέως μ' ἐκτεταμέναις τὰς χεῖρας κατὰ τὴν ἐναντίον τοῦ Ἀμαλῆκη μάχην καὶ ὁ ὑψωθείς ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἔρημον χαλκοῦς ὄφις εἶναι τυπολογικὴ πρόρρησις περὶ τοῦ σταυρωθησομένου Χριστοῦ, ὁμοίαι δὲ πρόρρησις εἶναι καὶ ἡ ἐντολὴ πρὸς περιτομὴν τῶν 318 οἰκογενειῶν τοῦ Ἀβραάμ, σημαίνουσα τὸν Ἰησοῦν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ (318 - ΤΙΗ' ἦτοι Τ - σταυρός, ΙΗ - Ἰησοῦς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ). Ἡ ἀργία τοῦ Σαββάτου, τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, σημαίνει τὴν ἀνάπαυσιν κατὰ τὴν ἑβδόμην χιλιετίαν τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Γίνεται ἐν εἶδος ἀπομυθεύσεως· ὁ τελετουργικὸς νόμος ὑποκαθίσταται διὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ὁ λίθινος ναὸς παραχωρεῖ τὴν θέσιν του εἰς τὸν ἐν ταῖς καρδίαις πνευματικὸν ναόν. Μὴ ἀντιληφθέντες τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῶν ἐντολῶν οἱ Ἰουδαῖοι, παρεθεώρησαν τὸ πνεῦμα καὶ ἐφήρμωσαν τὸ γράμμα τῶν ἐντολῶν.

Τὰ κεφ. 18-20 περιέχουν τὴν περὶ δύο ὁδῶν διδασκαλίαν, αἱ ὁποῖαι φέρουν ἐδῶ τὰ ὀνόματα ὁδοῦ τοῦ φωτὸς καὶ ὁδοῦ τοῦ σκότους. Τὸ τμήμα ὅμως τοῦτο, συνταχθὲν αὐτοτελῶς, προσετέθη εἰς τὴν πραγματείαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ Β' αἰῶνος.

Ἑρμᾶς Ὁ Ἑρμᾶς (ἀκμὴ 90-140) εἶναι προφήτης τῆς μετανοίας διαπνεόμενος ἀπὸ ἰσχυρὸν πνεῦμα αἰσιοδοξίας. Εἰς τὸ σύγγραμμά του περιέλαβε μερικὰς πληροφορίας περὶ τινῶν περιπετειῶν τοῦ βίου του, αἱ ὁποῖαι δὲν φαίνονται πλασταί. Δοῦλος τῆς πλουσίας Ρόδου, τὴν ὁποίαν ἐσέβετο καὶ ἠγάπα καθ' ὑπερβολὴν, ἀπηλευθερώθη, ἐπλούτησε διὰ τῆς ἐμπορίας καὶ ἀπέκτησε σύζυγον καὶ τέκνα. Κατὰ τὴν διάρκειαν ὅμως διωγμοῦ ἐπτώχευσε καὶ περρωρίσθη εἰς τὴν καλλιέργειαν μικροῦ κτήματος παρὰ τὴν καμπανίαν ὁδόν. Συνεπεῖρα τῶν περιπετειῶν του εἶχε καταστῆ περιδεὴς καὶ ἔτρεφε τὴν σκέψιν του μὲ παλαιὰς ἀναμνήσεις, αἱ ὁποῖαι τοῦ ἐγέννησαν τὴν συνειδήσιν ὅτι τὸ κατάντημά του ὤφειλετο πρῶτον μὲν εἰς τὰ ἴδια, ἔπειτα δὲ καὶ εἰς τὰ τῶν οἰκείων του ἁμαρτήματα. Παρὰ ταῦτα

διετήρησε τὴν αἰσιοδοξίαν του καὶ παρέμεινε πάντοτε γελῶν, ἐπέζησε δὲ διὰ τὸ ἴδιον τὴν ἐξ ὅλης καρδίας μετάνοιαν τῶν οἰκεῶν του.

Τὸ ἔργον τοῦ Ἑρμᾶ, τιτλοφορούμενον *Ποιμὴν*, ἐπιδιώκει εὐρυτέραν προβολὴν τοῦ κηρύγματος μετανοίας καὶ ἐπιστροφῆς εἰς τὴν παλαιὰν ἀγνότητα βίου.

Διαιρεῖται οἴκοθεν εἰς 5 ὁράσεις, 12 ἐντολὰς καὶ 10 παραβολάς, γραφεύσας σταδιακῶς ἀπὸ τοῦ 100 μέχρι τοῦ 130 περίπου. Εἰς τὰς ὁράσεις ὁ συγγραφεὺς περιγράφει εἰς αὐτὸν ἐμφάνισιν πρῶτον τῆς ἀποθανούσης ἤδη Ρόδης, ἔπειτα δὲ τῆς Ἐκκλησίας ὡς κυρίας ὑπὸ διαδοχικὰς μορφὰς καὶ τέλος παμμεγέθους θηρίου προαναγγέλλοντος ἐπερχομένην ἐκ διωγμῶν θλιψίν. Κατὰ τὰς ἐμφανίσεις ταύτας ἀκριβῶς ἔλαβε συνειδήσιν τῆς βαθυτέρας σημασίας τῆς ἁμαρτίας. Ἀκόμη καὶ τὸ ὅτι κάποτε εἶχε θαυμάσει τὸ κάλλος τῆς Ρόδης, καθὼς αὕτη ἐξήρχετο ἐκ τοῦ λουτροῦ γυμνῆ, ἐπίσθη πλέον ὅτι ὑπεδήλωνε κρυφὸν πόθον, παρὰ τὴν φαινομενικὴν ἀθωότητα.

Διὰ τῆς πέμπτης ὁράσεως ἀνοίγεται νέος κύκλος παραστάσεων. Ὁ ἄγγελος τῆς μετανοίας ὑπὸ μορφήν ποιμένος, ὄθεν καὶ ὁ τίτλος τοῦ ἔργου, συνοδεύει τὸν Ἑρμᾶν καὶ ὑπαγορεύει εἰς αὐτὸν τὰς ἐντολὰς καὶ τὰς παραβολάς.

Διὰ τῶν ἐντολῶν δίδονται ἠθικὰ παραγγέλματα, ἀρχόμενα ἀπὸ τῆς πίστεως καὶ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ. Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν διπλὴν ὄψιν τῆς διαγωγῆς, τὴν πονηρὰν καὶ τὴν ἀγαθὴν, καὶ εἰς τὴν διψυχίαν.

Διὰ τῶν παραβολῶν αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι μᾶλλον συμβολικαὶ ὁράσεις, περιγράφονται τὰ ἐκδηλώματα τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν εἰς τὸν χριστιανικὸν βίον. Ἀπλαῖ καὶ σύντομοι κατ'ἀρχὰς αἱ παραβολαὶ καθίστανται ἐκτενέστεραι καὶ πολυπλοκώτεραι ὅσον προχωροῦν. Εἰς μίαν ἀπὸ αὐτὰς ἡ Ἐκκλησία εἰκονίζεται ὡς παμμεγέθους ἰτέα, ἡ ὁποία συνάγει ὑπὸ τοὺς κλάδους ὅλους τοὺς Χριστιανούς. Ράβδοι, ἀποκοπτόμεναι ἀπὸ τὴν ἰτέαν καὶ φυτευόμεναι εἰς τὴν γῆν, συμβολίζουν τὰς τάξεις εἰς τὰς ὁποίας κατὰ τὴν διαγωγὴν των διακρίνονται οἱ Χριστιανοί. Ἄλλοι εἶναι χλωροί, ἄλλοι ξηροί, ἄλλοι ἡμίχλωροι. Μὲ μίαν ἄλλην παραβολὴν εἰς τὸ ὄροπέδιον τῆς Ἀρκαδίας - ἴσως ἰδιαίτερας πατρίδος τοῦ Ἑρμᾶ - δεικνύεται πύργος οἰκοδομούμενος ἐπὶ πέτρας· εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Ὁ Κύριος ἐρχόμενος πρὸς ἐπιθεώρησιν διατάσσει διακοπὴν τῶν ἐργασιῶν, διὰ τὸ δοθῆναι εὐκαιρίαν νὰ πελεκηθοῦν πάλιν οἱ ἀκατάλληλοι λίθοι, δηλαδὴ οἱ ἀσυνεπεῖς Χριστιανοί. Ἡ δὲ νέα ἐπεξεργασία σημαίνει ἀναπροσαρμογὴν τῆς διαγωγῆς εἰς τὰς θείας ἐντο-

λάς.

Ὁ Ἑρμᾶς εἶναι προφήτης βλέπων συνεχῶς οὐράνια πρόσωπα νὰ τοῦ ἀποκαλύπτουν ἀληθείας εἰς δράματα καὶ παραβολάς. Ὁμιλεῖ εἰς πρῶτον πρόσωπον καὶ ὑποκρίνεται ἄγνοιαν διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ περισσοτέρας ἀποκαλύψεις. Τὸ ἔργον τοῦ ὅμως διαφέρει ἀπὸ τὰς ἄλλας ἰουδαϊκῆς προελεύσεως ἢ ἐμπνεύσεως ἀποκαλύψεις, ὅχι μόνον κατὰ τὸ ὅτι δὲν εἶναι ἀνώνυμον ἢ ψευδώνυμον, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὅτι παρουσιάζει τὰς ἀποκαλύψεις εἰς ἓν εἰδυλλιακὸν καὶ γεμᾶτον αἰσιοδοξίαν περιβάλλον. Τὸ σκηνηκὸν βεβαίως εἶναι πλάσμα λογοτεχνικὸν προοριζόμενον εἰς τὸ νὰ πλαισιώσῃ τὴν ἠθικολογίαν. Τὸ πρῶτον ἐπεισόδιον ἐκτυλίσσεται εἰς τὴν ἰταλικὴν Κύμην, ἔδραν μιᾶς τῶν σπουδαιότερων Σιβυλλῶν, πολλαὶ δὲ παραστάσεις τοῦ ἔργου προέρχονται ἀπὸ τὸν νεοπυθαγόρειον Πίνακα Κέβητος.

Βαθὺς ψυχολόγος ὁ Ἑρμᾶς, προσπαθεῖ νὰ ἀνατάμῃ τὰ βάθη τῆς ψυχῆς του, διὰ νὰ εὕρῃ ἐκεῖ ὅλα τὰ συσσωρευμένα βάρη τῆς συνειδήσεως. Ἡ συνειδητὴ ὑπαρξις εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ τελείως ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ νὰ κατευθυνθῇ πρὸς τὸν προορισμὸν τῆς ἢ πλήρης κατανόησις ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν κἀθοδον εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς προσωπικότητος. Δύναται ὁ συγγραφεὺς νὰ χαρακτηρισθῇ κατόπιν τούτου ὡς πρόδρομος τῶν μελετητῶν τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους.

Ἡ ἠθικολογία του συνοδεύεται ἀπὸ καταλόγους ἀρετῶν καὶ κακιῶν, προσωποποιημένων μάλιστα συμφώνως πρὸς ἑλληνικὰ πρότυπα, τῶν πρώτων ὡς παρθένων, τῶν δευτέρων ὡς μαυροφορεμένων γυναικῶν. Συνοδεύεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν περὶ δύο ὁδῶν. Σχετικὴ δὲ μὲ αὐτὴν εἶναι ἡ διδασκαλία περὶ διψυχίας καὶ παρουσίας εἰς τὸν ἄνθρωπον δύο δυνάμεων ἢ δύο ἀγγέλων, τῶν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀδικίας. Ἄλλ' ὁ συγγραφεὺς δὲν πιστεύει ὅτι αἱ δυνάμεις αὗται παρεμποδίζουν τὴν λειτουργίαν τῆς βουλήσεως ἢ ἰδική τῆς δύναμις εἶναι ἐπιβλητικὴ "ἐὰν σὺ σεαυτῷ προθῆς ὅτι δύνανται (αἱ ἐντολαὶ) φυλαχθῆναι, ἀκόπως αὐτὰς φυλάξεις καὶ οὐκ ἔσονται σιληραί. Ἐὰν δὲ ἐπὶ τὴν καρδίαν σου ἀναβῇ μὴ δύνασθαι αὐτὰς ὑπὸ ἀνθρώπων φυλαχθῆναι, οὐ φυλάξεις αὐτάς". Εἶναι λοιπὸν ζήτημα ἐμπιστοσύνης εἰς τὸν ἑαυτὸν μας.

Θεωρεῖ τὸν πλοῦτον ἐμπόδιον διὰ τὴν ἠθικὴν τελείωσιν. Ἡ γυνὴ - Ἑκκλησία - λέγει εἰς τὸν Ἑρμᾶν νὰ κρίνῃ τὰ πράγματα βάσει τῶν προσωπικῶν του περιπετειῶν. "Ὅτε ἐπλούτεις, ἄχρηστος ἦς, νῦν δὲ εὐχρηστος εἶ καὶ ὠφέλιμος τῇ ζωῇ". Αὐτὸ φυσικὰ δὲν εἶναι ἀπόλυτον καὶ τροποποιεῖται μὲ τὴν ἄλλην διδασκαλίαν τοῦ Ἑρμᾶ περὶ τοῦ ὅτι ὁ Θεὸς χορηγεῖ τὸν πλοῦτον εἰς ὠρισμένους ἀνθρώπους ὡς οἰκονόμους, διὰ νὰ τὸν δια-

χειρίζονται ἀπολογιστικῶς χάριν τοῦ συνόλου.

Γενικῶς ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἑρμᾶ εἶναι ἐλαστικὴ. Θέτει μίαν βάσιν ἠθικῆς διαγωγῆς ὅποιος τὴν φθᾶση εἶναι ἀξιέπαινος, ὅποιος τὴν ὑπερβῆ, θ' ἀποκτήσῃ μεγαλυτέραν δόξαν, ὅποιος ὑστερήσῃ, ἔχει εἰς χεῖρας του τὸ σωτήριο ὄπλον τῆς μετανοίας· "τὸ μετανοῆσαι σύνεσις ἐστὶ μεγάλη". Ἐνῶ δὲ ἀρχικῶς ἀνεγνώριζε μόνον μίαν δευτέραν μετὰ τὸ βάπτισμα μετάνοιαν, καὶ μάλιστα ὑπὸ προθεσμίαν, ἦτοι διὰ τοὺς ἔχοντας μόνον μέχρι τότε πιστεύσει, βραδύτερον μεταβαλὼν γνώμην ἐπεξέτεινε καὶ τὸν χρόνον μετανοίας καὶ τὸν κύκλον τῶν ἐχόντων ἐπ' αὐτῆς δικαίωμα.

Δοκιμώτατος ἠθικολόγος ὁ Ἑρμᾶς, εἶναι ἀδόκιμος θεολόγος. Τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ χάνεται εἰς τὴν ἠθικολογίαν. Δέχεται ἀρχικὴν δυάδα (Θεός, Πνεῦμα), ἡ ὁποία διευρύνεται διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Πνεύματος, ὅποτε διαμορφώνεται καὶ τρίτον θεῖον πρόσωπον, ὁ Υἱός.

Τὸ ἔργον του περικλείει πηγαίαν δύναμιν ἐκφράσεως. Ἡ ἀριστοτεχνικὴ ἐναλλαγὴ μονολόγου καὶ διαλόγου, καθὼς καὶ ἡ παραστατικότης τῆς ἐκθέσεως δίδουν πλαστικότητα καὶ ζωντανειαν εἰς τὴν διαπραγματεύσιν. Ὁ Δάντης, παρουσιάζων ὡς ὁδηγόν του τὴν Βεατρίνην καὶ τὸν Βιργίλιον, εἶναι πιθανὸν ὅτι εἶχεν εἰς τὸν νοῦν του τὴν Ρόδην καὶ τὸν ποιμένα τοῦ Ἑρμᾶ. Εἰς τὸ πρῶτον μάλιστα ῥῆμα τῆς Θείας Κωμωδίας, ὁ Δάντης μαρτυρεῖ ὅτι δὲν δύναται νὰ εὔρη τὸν δρόμον, ὅπως ὁ Ἑρμᾶς εἰς τὴν πρώτην ὄρασιν. Τὸ ἐνδεικτικώτερον δὲ εἶναι ὅτι ὁ Ἑρμᾶς τοποθετεῖ τὸ ἐπεισόδιον εἰς τὴν Κύμην, εἰς τὸν χώρον δηλαδὴ ὅπου ἡ Σίβυλλα ὠδήγησε τὸν Αἰνεΐαν εἰς τὸν Ἄδην κατὰ τὸν Βιργίλιον. Τὸ δὲ θέμα τῆς λουομένης γυμνῆς κόρης ἐπεξεργάσθη ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης εἰς τὸ ἀριστοτεχνικόν του διήγημα "Ὀνειρο στὸ Κῦμα". Ὁ νεαρὸς βοσκός, καθὼς ἀνασύρει ἀπὸ τὰ ὕδατα τὴν Μοσχούλαν, αἰσθάνεται "ἐν συνειδήσει ἀθῶος". Ὁ Ἑρμᾶς πάλιν αἰσθάνεται ἀδελφικὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν Ρόδην, καθὼς τὴν βλέπει νὰ ἐξέρχεται γυμνὴ ἀπὸ τὰ ὕδατα. Ἀλλὰ καὶ οἱ δύο αἰσθάνονται ὑποσυνειδήτως ἔρωτα καὶ εἶναι διὰ τοῦτο ἀνήσυχτοι.

Κλήμης Ἡ ὡς **Α' Κλήμεντος** φερομένη ἐπιστολὴ ἐστάλη ἀπὸ **Ρώμης** τὴν Ρώμην πρὸς τὴν Ἑκκλησίαν τῆς Κορίνθου, συνταραχθεῖσαν ἐπὶ τινα χρόνον ὑπὸ ἔριδος, τὴν ὁποίαν ἀνεκίνησαν ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ ἔπαρσις ὀλίγων νεαρῶν. Τὰ περὶ τῆς ἔριδος ταύτης διεδόθησαν εὐρύτατα, σχετικαὶ δὲ πληροφορίες ἔφθασαν καὶ εἰς τὴν Ρώμην πιθανῶς διὰ ταξιδιωτῶν ἐπιφορτισμένων ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων τῆς Κορίνθου. Οἱ Ρωμαῖοι Χρι-

στιανοὶ ἀπέστειλαν τὴν ἀναμενομένην ταύτην ἐπιστολὴν μὲ καθυστέρησιν, λόγῳ ὑφισταμένου διωγμοῦ εἰς τὴν πόλιν των.

Κατὰ τὴν παράδοσιν ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη ἀπὸ τὸν Κλήμεντα ἐπίσκοπον Ρώμης (92-101), περὶ τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν μόνον ὅσα λέγονται εἰς τὰ ἀπόκρυφα Κλημένεια, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐν συνόλῳ σχεδὸν φανταστικά, καὶ ὅσα προέρχονται ἀπὸ ὀλίγας ἄλλας εἰδήσεις. Ἡ ἐπιστολὴ δὲν λέγει τίποτε περὶ αὐτοῦ καὶ ὅσα ἱστοροῦν δι' αὐτὸν οἱ μεταγενέστεροι εἶναι ἐπίσης σπαραγματικά. Διὰ τοῦτο ἀτελείωτα εἶναι τὰ προβλήματα περὶ τὸ πρόσωπόν του καὶ κυρίως τὴν καταγωγὴν καὶ τὸ τέλος του. Εἶναι ὁ συνεργάτης τοῦ Παύλου Κλήμης ἢ ὁ ἐξάδελφος τοῦ αὐτοκράτορος Δομιτιανοῦ Φλάβιος Κλήμης, ὁ ὁποῖος κατεσφάγη ὑπ' αὐτοῦ; Εἶναι Ἰουδαῖος ἢ Ἑθνικός; Ἄγνωστα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι γνωρίζει ἐξ ἴσου καλῶς τὴν Π. Διαθήκην καὶ τὴν στωικὴν φιλοσοφίαν. Καὶ τὸ τέλος του εἶναι ἄγνωστον. Φέρεται ὅτι ἐμαρτύρησεν εἰς τὴν Χερσῶνα τῆς σημερινῆς Ρωσίας καὶ τιμᾶται ὡς μάρτυς.

Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ἴσως ὅ,τι γράφει περὶ αὐτοῦ ὁ Εὐσέβιος. Ἐπεσκόπευσεν εἰς τὴν Ρώμην ἀπὸ τὸ 92 μέχρι τὸ 101, κατ' αὐτὸ δὲ τὸ διάστημα εἰς μὲν τὴν ἔδραν του ἐξερράγη σιληρὸς διωγμός, ὁ διωγμὸς τοῦ Δομιτιανοῦ, εἰς δὲ τὴν χριστιανικὴν κοινότητα Κορίνθου συνέβησαν αἱ μνημονευθεῖσαι παραχαῖ μὲ πρωτοστάτας μερικοὺς ὠργισμένους νέους, οἱ ὁποῖοι εἶχον βαρεθῆ νὰ κυβερνῶνται διαρκῶς ἀπὸ τοὺς ἰδίους πρεσβυτέρους καὶ φαίνεται ὅτι ἐζήτησαν μερίδιον εἰς τὴν ἐξουσίαν ἢ ἤθελον ν' ἀγτιδράσουν εἰς τὸν νεοκαθιερούμενον τότε θεσμὸν τοῦ ἐπισκόπου. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἐμεσολάβησε συμβουλευτικῶς μὲ τὴν ἐκτενεστάτην αὐτὴν ἐπιστολὴν, σταλεῖσαν τὸ 96 μ.Χ.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Κλήμεντος συγκεντρώνεται κατ' ἀρχὰς εἰς δύο σημεία· νὰ δείξῃ πρῶτον πόσον εἰρηνευμένη καὶ ἁρμονικὴ καὶ εὐσεβὴς ἦτο ἄλλοτε ἡ ζωὴ τῆς κορινθιακῆς κοινότητος καὶ πόσον λαμπρὰ ἦτο ἡ ἀνάμνησις τὴν ὁποίαν διετήρουν ὅλοι ὅσοι εἶχον τὴν τύχην νὰ τὴν ἐπισκεφθοῦν· καὶ ὅλα αὐτὰ ἔσβησαν μὲ τὰς ἐνεργείας μερικῶν αὐθαδῶν νεαρῶν, αἱ ὁποῖαι βαρυτέραν αἰτίαν ἔχουν τὸν φθόνον τὸν εὐρισκόμενον εἰς τὰς ρίζας ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων δεινῶν. Καὶ ἔπειτα νὰ δείξῃ πόσον ἁρμονικὴ εἶναι ἡ λειτουργία ὅλης τῆς κτίσεως μὲ μίαν περιγραφὴν στωικοῦ χρωματισμοῦ· ἡ ἁρμονία συναντᾶται παντοῦ· εἰς τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν εὐτακτον κίνησιν τῶν ἀστρῶν εἰς τὸν χρόνον μὲ τὴν συνεχῶς ἐπαναλαμβανομένην διαδοχὴν νυκτὸς καὶ ἡμέρας καὶ εἰς πλῆθος ἄλλων φαινομένων. Τίποτε δὲν ἐκφεύγει ἀπὸ αὐτὴν τὴν θεῖαν τάξιν.

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν τὸ σύνολον τῶν ἀρετῶν παρουσιάζεται νὰ συγκροτῆ ἓνα ἀξιόλογον χριστιανικὸν ἀνθρωπισμόν, τοῦ ὁποίου αἱ ἐκδηλώσεις καλύπτουν ἀκόμη καὶ τὴν εὐημερίαν τῶν ἐχθρῶν. Εἶναι ἐξόχως ἡρωικὸν τὸ φαινόμενον νὰ εὕχεται μία Ἐκκλησία, ἡ ὁποία μόλις πρὸ ὀλίγου ἐπέρασεν ἀπὸ τὸν σάλον ἐνὸς σκληροῦ διωγμοῦ, ὑπὲρ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων οἱ ὁποῖοι ἐκίνησαν τὸν διωγμόν. Ἀπὸ τὰς ἀρετὰς ὁ συγγραφεὺς ἐπιλέγει τὰς καταλλήλους διὰ τὴν περίστασιν καὶ αὐτῶν τὰ ἐκδηλώματα ἀναπτύσσει ἐν ἐκτάσει τὴν ταπεινοφροσύνην, τὴν ὁμόνοιαν, τὴν φιλοξενίαν. Καὶ ὑπεράνω ὅλων τῶν ἀρετῶν, ὡς πηγὴν τῶν, τοποθετεῖ τὴν ἀγάπην, εἰς τὴν ὁποίαν συνθέτει ἓνα ὕμνον ἀντίστοιχον πρὸς τὸν ὕμνον τοῦ Παύλου.

"Τὸν δεσμόν τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ
 τίς δύναται διηγῆσασθαι;.....
 τὸ ὕψος εἰς ὃ ἀνάγει ἡ ἀγάπη
 ἀνεκδιήγητόν ἐστιν....
 Ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς τῷ Θεῷ...
 Ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν
 πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ
 δίχα ἀγάπης
 οὐδὲν εὐάρεστόν ἐστι τῷ Θεῷ".

Πρὸς περιγραφὴν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ χρησιμοποιεῖ τὰς εἰκόνας τοῦ σώματος καὶ τοῦ στρατεύματος. Εἰς τὴν σκέψιν του τὰ πάντα ἱεροκρατοῦνται, ὡς ὑπεδηλώθη ἤδη. "Ὅπως δὲ εἰς τὰ οὐράνια σώματα καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, οὕτω καὶ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ὑφίσταται καθωρισμένη θεία τάξις τὴν ὁποίαν οὐδεὶς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ παραβιάσῃ" "ἕκαστος ἡμῶν τῷ ἰδίῳ τάγματι εὐαρεστεῖτω Θεῷ, ἐν ἀγαθῇ συνειδήσει ὑπάρχων, μὴ παρεκβαίνων τὸν ὥραϊον τῆς λειτουργίας αὐτοῦ κανόνα ἐν σεμνότητι". Ὁ Χριστὸς ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οἱ Ἀπόστολοι ἔλαβον ἐντολὴν παρὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ οὗτοι ἐγκατέστησαν τοὺς μονίμους λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας. "Ὅποιος τυχὸν παραβιάσῃ τὸν κανόνα αὐτόν, πρέπει νὰ εἶναι ἀρκετὰ γενναῖος καὶ νὰ ἔχῃ ἀρκετὴν ἀγάπην, ὥστε νὰ τὸ ὁμολογήσῃ καὶ νὰ δηλώσῃ ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν γνώμην τῆς ὀλότητος.

Ἡ πρὸς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐκτίμησις ὑπῆρξε πάντοτε μεγάλη, καθὼς δὲ παρήρχετο ὁ χρόνος ηὔξανε περισσότερο. Ἡ ἐκτίμησις δὲ αὕτη συνετέλεσεν ὥστε νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὸν κανόνα τῆς Κ. Διαθήκης καὶ νὰ παραμείνῃ εἰς αὐτὸν ἐπὶ μακρόν.

Β' 'Επιστολή Κλήμεντος Εἰς τὸν Κλήμεντα Ρώμης ἀπεδόθησαν πολυάριθμα συγγράμματα, τῶν ὁποίων μερικὰ μνημονεύονται εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν. Σπουδαῖον μεταξὺ αὐτῶν εἶναι τὸ φερόμενον ὡς **Β' 'Επιστολή Κλήμεντος**. Τὸ ὕφος τῆς εἶναι διάφορον τοῦ τῆς πρώτης ἐπιστολῆς καὶ πάντως αὕτη δὲν εἶναι ἐπιστολή ἀλλὰ ὁμιλία ἐκφωνηθεῖσα περὶ τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος εἰς τὴν Κόρινθον. Ἐπειδὴ ἀντίγραφον αὐτῆς ἐφυλάσσετο μαζὶ μὲ τῆς Α' Κλήμεντος, ἀπὸ σύγχυσιν ἐθεωρήθη καὶ αὕτη ἔργον τούτου.

Ἄν καὶ δὲν ἀποφεύγει κάποιον γνωστικὸν χρωματισμόν, εἰς μερικὰ σημεῖα ἔντονον, ἡ γραμμὴ τῆς κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι γνησίως χριστιανική. Διδάσκει ὅτι ὅσον ταπεινοτέραν περὶ Χριστοῦ γνώμην ἔχει κανεὶς, ὡς συμβαίνει μὲ τοὺς Ἰουδαίους εἰδικῶς, τόσον ὀλιγώτερα πρέπει νὰ ἐλπίζει ὅτι θὰ κερδίσῃ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Ὁ Χριστὸς εἶναι Θεὸς καὶ κριτῆς τῶν ὄλων· οἱ δὲ Χριστιανοὶ εἶναι πάροικοι εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων ἢ ὡς ἀθληταὶ ἀγωνιζόμενοι εἰς τὸ στάδιον μὲ τὴν προσδοκίαν τοῦ στεφάνου· ἀναμένουν ἀμοιβὴν ἀποκειμένην εἰς τοὺς οὐρανοὺς.

Ἰγνάτιος Ἡ ἱστορία εἶδε τὸν Ἰγνάτιον (50 - 113) ὡς δι-
Θεοφόρος ἄπτοντα ἀστέρα· ἐνεφανίσθη καὶ ἐξηφανίσθη ἀπὸ τὴν σικηνὴν τῆς με ἀπίθανον ταχύτητα, ἐντὸς ὀλίγων ἑβδομάδων. Αἱ πολλαὶ δεκαετίαι τῆς ζωῆς καὶ δράσεώς του εἰς τὴν Ἀντιόχειαν μένουν εἰς τὴν ἀφάνειαν καί, ἂν εἶχεν ἀποθάνει ἐπὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου, θὰ ἦτο γνωστὸς μόνον ἀπὸ τοὺς ξηροὺς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου. Ἀλλὰ δὲν εἶχεν αὐτὸ τὸ τέλος. Ἐμαρτύρησεν εἰς τὴν Ρώμην τὸ 113, ἀφοῦ διέσχισε δεμένος ἀπὸ δέκα λεοπαρδάλεις, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος, δηλαδὴ στρατιώτας μιᾶς λεγεῶνος ἢ ὁποῖα ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦτο, τὴν μικρασιατικὴν καὶ τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον. Κατὰ τὰς τελευταίας ἑβδομάδας πρὸ τοῦ θανάτου του ἐγέμισε μὲ τὴν παρουσίαν του τὴν ζωὴν τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων αἱ ὁποῖαι εὐρέθησαν εἰς τὸν δρόμον του ἕως τὴν Ρώμην καὶ ἐχάρισεν εἰς τὸν κόσμον τὰς γεμάτας πίστιν καὶ ζῆλον καὶ δύναμιν ἐπιστολάς του.

Ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἀπεφασίσθη νὰ ἐκτελεσθῇ εἰς τὴν Ρώμην ὁ Ἰγνάτιος ἦτο ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Τραϊανός, ὅστις ἀπουσίαζεν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἤθελε νὰ δώσῃ ἓν θῦμα εἰς τὴν θεὰν Ρώμην καὶ ἓν θέαμα εἰς τὸν λαόν τῆς. Καὶ ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ὠδηγήθη ἐκεῖ μὲ πεζοπορίαν ἦτο ὅτι αἱ ρωμαϊκαὶ ἀρχαὶ ἤθελον νὰ δώσουν ἓν κινούμενον παράδειγμα πρὸς νοθετήσιν τοῦ λαοῦ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι

ἦσαν προθυμότεροι εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἄλλ' ἀντὶ τρομοκρατήσεως συνέβη τὸ ἀντίθετον. Παντοῦ τὸ πέρασμά του συνεκίνησε τὰ χριστιανικὰ πλήθη καὶ προεκάλεσε τὸν θαυμασμόν τῶν εἰδωλολατρῶν. Ἀδόμη καὶ εἰς τὸ διήγημα τοῦ Λουκιανοῦ *Περὶ τῆς Περεγρίνου τελευτῆς* εὐρίσκομεν ἀπηχῆσεις περὶ τῆς μαρτυρικῆς περιπετείας του. Περιγράφει εἰρωνικῶς ἓνα κυνικὸν φιλόσοφον ὃ ὁποῖος ἀσπάζεται τὸν Χριστιανισμόν καὶ βραδύτερον φυλακίζεται εἰς τὴν Συρίαν. Αἱ χριστιανικαὶ κοινότητες τῆς Ἀσίας στέλλουν πλησίον του ἀντιπροσώπους των. Τελικῶς ὁ Περεγρίνος αὐτοπυρπολεῖται, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι ὁ Λουκιανὸς θέλει νὰ παρουσιάσῃ τὸ μαρτύριον ὡς αὐτοκτονίαν.

Ὁ Ἰγνάτιος εἶναι γεννημένος συγγραφεύς, ἂν καὶ ὁ ἴδιος δὲν τὸ εἶχε διαπιστώσει ἢ τὸ εἶχε λησμονήσει. Ὄταν ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων τὸ ἐνεθυμήθη, ἦτο πλέον ἀργὰ διὰ νὰ ἐπιδοθῇ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὸ συγγραφικὸν ἔργον. Σήμερον ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν μόνον ἑπτὰ ἐπιστολάς τὰς ὁποίας ἔγραψεν εἰς τὴν Σμύρνην καὶ τὴν Τρωάδα ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν.

Αἱ ἕξ ἀπὸ αὐτάς, παρὰ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικῶν, ἔχουν κοινὴν βᾶσιν· τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐν Χριστῷ. Αἱ τρεῖς ἐγράφησαν εἰς τὴν Σμύρνην. Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν εἶχον σταλῆ ἀντιπρόσωποι ἀπὸ τὰς κοινότητας τῆς Ἐφέσου, τῆς Μαγνησίας καὶ τῶν Τράλλεων, διὰ νὰ συναντήσουν τὸν Ἰγνάτιον καὶ νὰ τοῦ παρασταθοῦν. Κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των ἔφεραν εἰς τὰς Ἐκκλησίας των δείγματα ἀγάπης ἀπὸ αὐτόν, τὰς ἐπιστολάς. Ὁ δεσμώτης ἐπαινεῖ τοὺς ἀντιπροσώπους καὶ τὰς κοινότητας, ἐπισημαίνει τὸν κίνδυνον ἀπὸ τὰς αἱρέσεις καὶ τονίζει τὴν ἀνάγκην ἐνότητος περὶ τὸν ἐπίσκοπον. Καὶ τελειώνει μὲ τὴν ἐπφδόν· νὰ προσεύχωνται ὑπὲρ τῆς τάλαιπωρουμένης Ἐκκλησίας τῆς Συρίας.

Αἱ ἄλλαι τρεῖς ἐπιστολαὶ ἐγράφησαν ἀπὸ τὴν Τρωάδα καὶ ἀπευθύνονται πρὸς τὰς Ἐκκλησίας τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπισκεφθῆ ὁ Ἰγνάτιος εἰς τὸ πέρασμά του, τῶν Φιλαδελφῶν καὶ τῶν Σμυρναίων, καθὼς καὶ πρὸς τὸν Πολύκαρπον ἐπίσκοπον Σμύρνης. Ἐπειδὴ δὲ εἶχε προσωπικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ κινδύνου τῶν αἱρέσεων ἐδῶ, ἐφιστᾷ ἐντονωτέραν τὴν ἀνάγκην συσπειρώσεως περὶ τὸν ἐπίσκοπον καὶ προσφέρει μίαν συνοπτικὴν ἔκθεσιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, εἰς ἀντιπαραβολὴν μὲ τὰς αἱρετικὰς δοξασίας. Ἡ ἐπφδὸς ἐδῶ εἶναι διάφορος, διότι ἡ Ἐκκλησία τῆς Συρίας εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ εἰρηνεύσει· παρακαλοῦνται αἱ παραλήπτρια Ἐκκλησίαι νὰ στείλουν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν πρεσβευτὰς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς χαρᾶς.

Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς Ῥωμαίους, γραφεῖσα ἐπίσης εἰς τὴν Σμύρνην, εἶναι τελείως διάφορος εἰς περιεχόμενον, τὸ δὲ ὕφος τῆς, τὸ ὁποῖον βασικῶς μένει τὸ ἴδιον, λαμβάνει χρωματισμικὸν καὶ ἐξομολογητικόν. Δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μαρτυρολόγιον πρὸ τοῦ μαρτυρίου. Ὁ Ἰγνάτιος τὴν ἔγραψεν εἰς τὴν Σμύρνην, μόλις ἔμαθε ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ῥώμης ἐφρόντιζον ν' ἀναθεωρηθῇ ἡ καταδικαστικὴ περὶ αὐτοῦ ἀπόφασις. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ θέμα τῆς· νὰ παύσουν νὰ κινουῦνται δι' ἀπαλλαγὴν του, διότι αὐτὸς δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ σώσῃ τὴν σωματικὴν του ὑπαρξιν, ἀλλὰ νὰ γίνῃ μιμητὴς τοῦ Χριστοῦ.

Αἱ ἐπιστολαὶ εἰς τὴν μορφήν ἀκολουθοῦν τὸν ἑλληνικὸν ἐπιστολογραφικὸν τύπον. Ἀνοίγονται μὲ τὸ "χαίρειν" τοῦ προλόγου καὶ κλείονται μὲ τὸ "ἔρρωσθε" τοῦ ἐπιλόγου. Εἰς τὸν πρόλογον ὁ Ἰγνάτιος εἶναι πλούσιος εἰς χειμαρρῶδεις ἐκφράσεις. Ἔως ὅτου φθάσωμεν ἀπὸ τὸ ὄνομα "Ἰγνάτιος" εἰς τὸ "χαίρειν", μεσολαβεῖ πλῆθος λέξεων, ἀπὸ 15 ἕως 93, συνοψίζουσιν μὲ ἰδιόρρυθμον τρόπον ὁλόκληρον τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ ζωὴν. Ἄλλ' εἶναι φειδωλὸς εἰς τὸ κύριον μέρος· μία λέξις του πολὺ συχνὰ χρειάζεται πολὺστικὸν πρότασιν διὰ ν' ἀποδοθῇ.

Ἡ λογοτεχνικὴ κατασκευὴ των εἶναι ἀτημέλητος, ἀλλ' ἡ ἄφθαστος ἐκφραστικὴ δύναμις των τὰς μεταβάλλει εἰς μικρὰ ἀριστουργήματα. Αἱ λέξεις πλέκονται μὲ τρόπον ποιητικόν, ἄλλοτε λυρικὸν ἄλλοτε δραματικόν, μὲ παραλληλισμούς, ἀντιθέσεις, ἰσοκίωλα, ἀποφθέγματα, εἰκόνας. Καὶ αὐτὸς ὁ ἐξωτερικὸς ρυθμὸς ἀνταποκρίνεται εἰς μίαν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν σκέψεων.

Αἱ ἐπιστολαὶ αὐταὶ εἶναι μνημεῖα ἀγάπης, ἀλλὰ κυρίως εἶναι θεολογικὰ μνημεῖα κηρύσσοντα τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀρετὴν τῆς θυσίας. Ἐπιδίωξις καὶ προσδοκία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀπόκτησις τῆς ἀληθινῆς ζωῆς· ἐνὸς εἴδους ζωῆς ὑψηλοτέρας στάθμης καὶ τελειότερας ὑφῆς, ἐχούσης θέσιν περισσότερον μεταξὺ ἐπουρανίων παρὰ μεταξὺ ἐπιγείων πραγμάτων. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰγνατίου. Πιστεύει καὶ διακηρύσσει ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἀπόκτησις τῆς ζωῆς αὐτῆς. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον χρειάζεται πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ ἐνότης· ὅπου ὑπάρχει ἐνότης, ὑπάρχει ὁλοκλήρωσις καὶ τελείωσις.

Ἀντιμετωπίζει τὴν ἐνότητα ἀπὸ τρεῖς πλευράς. Πρῶτον ἐντὸς τῆς σφαίρας τοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἀντικρύζει μόνον ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τῆς ἀποκαλύψεως. Βλέπει διαρκῶς παρόντα Θεόν, ὁ ὁποῖος ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν κόσμον μὲ ἀδιαλείπτους ἐνεργείας. Πραγματοποιεῖ τὰς βουλὰς του καὶ εἰς τὸν χρόνον καὶ εἰς τὴν ἄπειρον αἰωνιότητα. Αὐταὶ αἱ βουλαί, ἀρχικῶς

κρυμμένοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀπὸ τὰς δυνάμεις τῆς πο-
νηρίας, εἶναι, θὰ ἐλέγομεν, ἀδρανεῖς· καὶ μετὰ τὴν κινήτο-
ποίησίν των δὲ δὲν ὑποπίπτουν πάντοτε εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀν-
θρώπων. Ἡ τριαδολογικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰγνατίου τοποθετεῖ-
ται εἰς αὐτὴν τὴν γραμμὴν· θέλει νὰ δείξῃ τὸ ἔργον τοῦ Θε-
οῦ εἰς τὸν κόσμον καὶ ὄχι νὰ διερευνήσῃ τὴν οὐσίαν του. Εἰς
τὸν κόσμον ἐνεργεῖ ὁλόκληρος ἡ Τριάς καὶ ἡ ἐνέργεια εἶναι
ἐνιαία.

Ὁ Χριστιανισμὸς διδάσκει ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἶ-
ναι βασικῶς ἐλεύθερον, καὶ ὅτι, βοηθούμενον ἀπὸ τὴν θεῖαν
χάριν, δύναται νὰ εὔρη τὸν δρόμον τῆς προόδου. Ἡ θεία χά-
ρις ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον μὲ τὴν κἀθοδὸν τοῦ Λόγου, ἡ ὁποία
εἶναι πραγματικὴ καὶ ὄχι φαινομενικὴ. Εἶχε νὰ πολεμήσῃ ἐν
προκειμένῳ ὁ Ἰγνάτιος μὲ τοὺς Δοκητάς, τοὺς ἀπαισιοδόξους
αἰρετικούς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἠθέλον νὰ παραδεχθοῦν ὅτι τὸ θεῖ-
ον στοιχεῖον δύναται ν' ἀναμιχθῇ μὲ τὸ ἀνθρώπινον, τὸ ἀπελ-
πιστικῶς βυθισμένον εἰς τὸν ἐγκόσμιον μηχανισμόν τῆς φθορᾶς,
ἀφοῦ ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰγνάτιος ἐπιμέ-
νει ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι

"ἀόρατος, δι' ἡμᾶς ὁρατός,
ἀπαθής, δι' ἡμᾶς παθητός".

Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι κἀτι τὸ ὁποῖον ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὸν Θε-
όν, ἀλλὰ κἀτι τὸ ὁποῖον ζητεῖ νὰ πλησιάσῃ τὸν Θεόν. Ὁ δὲ
Χριστὸς συνδέει εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὰς δύο ἀντιθέτους
καταστάσεις, θεῖαν καὶ ἀνθρωπίνην, καὶ διὰ τοῦτο δύναται νὰ
ἐνώσῃ τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸν Θεόν.

Δευτέρα πλευρὰ τῆς ἐνότητος εἶναι ἡ ἀπαντῶσα ἐντὸς
τῆς Ἐκκλησίας, τῆς νέας κοινωνίας ἡ ὁποία περιλαμβάνει ὅ-
λους τοὺς πιστοὺς καὶ κρατεῖ τὴν νέαν ζωὴν, διὰ νὰ τὴν δίδῃ
εἰς αὐτούς. Βεβαίως οἱ πιστοὶ ὡς ἄτομα δυνατὸν νὰ στεροῦν-
ται τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς χάριτος, ὅπως ἀναποφεύ-
κτως συμβαίνει ὅταν ἡ ἀνταπόκρισις των εἰς τὸ θεῖον θέλημα
δὲν εἶναι ἡ πρέπουσα· ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία ὡς θεσμὸς κατέχει ὁ-
λόκληρον τὴν χάριν. Τὸ αἶτημα δι' ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας εὑ-
ρίσκειται εἰς ἄρμονίαν μὲ τὸ γεγονός ὅτι εἰς εἶναι ὁ ἀρχηγὸς
καὶ ἡ κεφαλὴ τῆς, ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ὅπου εὑρίσκειται ὁ Χρι-
στός, ἐκεῖ εἶναι καὶ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία. Οἱ πιστοὶ μὲ τὸ
βάπτισμα γίνονται μέλη ἐνὸς καὶ τοῦ ἰδίου σώματος, τῆς Ἐκ-
κλησίας, καὶ μέλη τῆς κεφαλῆς του, τοῦ Χριστοῦ. Ἐπομένως
ἡ συμφωνία καὶ ἡ σύμπνοια ἀποτελοῦν ἐκδηλώματα μιᾶς ὁμαλῆς
καταστάσεως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Οὕτω περιγράφει ὁ Ἰγνάτιος
τὴν ἄρμονίαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἐφέσου. "Τὸ ἀξιονόμα-
στον ὑμῶν πρεσβυτέριον, τοῦ Θεοῦ ἄξιον, οὕτω συνήρμωσται

τῷ ἐπισκόπῳ ὡς χορδαὶ κιθάρα. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ ὁμοιοῖα ὑμῶν καὶ συμφώνῳ ἀγάπῃ Ἰησοῦς Χριστὸς ᾄδεται. Καὶ οἱ κατ' ἄνδρα δὲ χορδὸς γίνεσθε, ἵνα σύμφωνοι ὄντες ἐν ὁμοιοῖα, χρῶμα Θεοῦ λαβόντες ἐν ἐνότητι, ᾄδετε ἐν φωνῇ μιᾷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Πατρὶ, ἵνα ὑμῶν καὶ ἀκούσῃ καὶ ἐπιγινώσκῃ, δι' ὧν εὖ πράσσετε, μέλη ὄντας τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. Χρήσιμον οὖν ἐστὶν ὑμᾶς ἐν ἀμώμῳ ἐνότητι εἶναι, ἵνα καὶ Θεοῦ πάντοτε μετέχητε".

Ποῦ εὐρίσκεται ἡ ἀληθινὴ ζωὴ; Μόνον εἰς τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτο, ἡ τελευταία πλευρὰ τῆς ἐνότητος εἶναι ἡ ἐνότης μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Κατὰ τὸν Ἰγνατίου συντελεῖται ὅταν ὁ ἄνθρωπος κατορθώσῃ νὰ συναντήσῃ τὸν Θεόν, "Θεοῦ ἐπιτυχεῖν". Ἡ πολύμορφος ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὸν ἕνα παράγοντα διὰ τὴν ζωοποίησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· ὁ ἄλλος εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ ἰδίου τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἄποψις αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη δυναμένη νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὴν παρουσίαν ἐλευθερίας εἰς τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς προσφέρει τὸ δῶρον, ὁ ἄνθρωπος ἐκτείνει τὴν χεῖρα του διὰ νὰ τὸ παραλάβῃ. "Θέλουσι γὰρ ὑμῖν εὖ πράσσειν, Θεὸς ἕτοιμος εἰς τὸ παρασχεῖν". Τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐκόλον μόνον ὅταν ἀποδυθῇ κανεὶς μὲ ζῆλον εἰς ἕνα κοπιαστικὸν ἀγῶνα. Δύο μεγάλαι δυνάμεις ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος, ἡ πίστις καὶ ἡ ἀγάπη· "ἀρχὴ μὲν πίστις, τέλος δὲ ἀγάπη". Πρέπει νὰ μαθητεύσῃ κανεὶς εἰς τὸν Χριστὸν καὶ νὰ γίνῃ μιμητὴς του, ἀκόμη καὶ εἰς τὸ μαρτύριον. Οὕτω θὰ γίνῃ πραγματικὸς ἄνθρωπος. Ὁ πόθος τοῦ μαρτυρίου, τὸ ὁποῖον τόσον πραγματικῶς καὶ ζωηρῶς περιγράφεται εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν τοῦ Ἰγνατίου, συνδέεται μὲ τὸν πόθον τῆς ἐνώσεως μὲ τὸν Χριστόν.

"Ἐκεῖνον ζητῶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντα,
ἐκεῖνον θέλω, τὸν δι' ἡμᾶς ἀναστάντα".

"Ὅταν κανεὶς κατέχεται ἀπὸ τὸν πόθον αὐτόν, ζῆ ἐντόνως τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ, καθίσταται χριστοφόρος καὶ θεοφόρος, ἔστω καὶ ἂν δὲν ὑποστῇ τὸ μαρτύριον. Ἡ ἐνωσις συχνὰ ἐκφράζεται μὲ τὴν ὀρολογίαν τῆς κοινωνίας τῆς θείας εὐχαριστίας.

"Ἄρτον Θεοῦ θέλω,
ὃ ἐστὶ σὰρξ Ἰησοῦ Χριστοῦ
καὶ πόμα Θεοῦ θέλω,
τὸ αἷμα αὐτοῦ,
ὃ ἐστὶν ἀγάπη ἄφθαρτος".

Πολύκαρπος Τοῦ ἐπισκόπου Σμύρνης Πολυκάρπου (82-168), ὁ **Σμύρνης** ὁποῖος ἐφιλοξένησε δι' ὀλίγον τὸν περαστικὸν Ἰγνάτιον καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ἐπιστολήν, σώζεται μία ἐπιστολή *Πρὸς Φιλιππησίους*, ἡ ὁποία πράγματι ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο. Οἱ Φιλιππηῖοι ἐζήτησαν ἀπὸ αὐτὸν ἀντίγραφα τῶν πρὸς τὰς μικρασιατικὰς Ἐκκλησίας ἀποσταλειῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἰγνατίου, αὐτὸς δὲ ἱκανοποιῶν τὸ αἶτημα ἔστειλε μαζὶ καὶ ἰδικὸν του σημεῖωμα (τὰ κεφ. 13 καὶ 14). Μετ' ὀλίγον ἀπηύθυνε πρὸς αὐτοὺς καὶ δευτέραν ἐπιστολήν (κεφ. 1-12), ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς πρακτικὰ καὶ ἠθικὰ ζητήματα. Ὁ Πολύκαρπος μμειῖται τὸν Ἰγνάτιον, χωρὶς νὰ κατορθῶνῃ νὰ δώσῃ εἰς τὸ κεῖμενόν του τὴν πνοὴν ἐκείνου. Πράγματι ἡ ἐπιστολή δὲν τὸν ἐκπροσωπεῖ γνησίως.

Ὁ πατὴρ αὐτὸς ἔχει σπουδαιότητα περισσότερον ὡς ἡ προσωπικότης ἡ ὁποία κατηύθυνε τὰς τύχας τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας τῆς Δυτικῆς Μ. Ἀσίας ἐπὶ μίαν ἑξηκονταετίαν, παρὰ ὡς συγγραφεὺς αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς ἢ ὁποιοῦδήποτε ἄλλου κειμένου. Ὁ Ἱερώνυμος τὸν παρουσιάζει ὡς " Totius Asiae Princeps ", ἡγέτην ὅλης τῆς Ἀσίας.

Τρία ἐπεισόδια εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴν δραστηριότητά του. Κάποτε συνηντήθη μὲ τὸν αἵρεσιάρχην Μαρκίωνα, ὁ ὁποῖος τὸν παρεκάλεσε νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ.

- Ἐπιγίνωσκε ἡμᾶς.

- Ἐπιγινώσκω, ἐπιγινώσκω σε τὸν πρωτότοκον τοῦ Σατανᾶ, ἀπήντησεν ὁ Πολύκαρπος.

Γέρων πλέον ἐπεσκέφθη τὴν Ρώμην (155 μ.Χ.) πρὸς ρύθμισιν τῆς διαφορᾶς εἰς τὸν ἑορτασμὸν τοῦ Πάσχα. Καὶ ἡ μὲν διαφορὰ δὲν διηθετήθη, ἀλλ' αὐτὸς καὶ ὁ πάπας Ἀνίκητος συνελειτούργησαν καὶ ἀπεχωρίσθησαν εἰρηνικῶς.

Τελευταῖον ἐπεισόδιον εἶναι τὸ μαρτύριόν του. Δι' ἄγνωστον λόγον εἰδωλολατρικὰ πλήθη εἶχον φανατισθῆ ἔναντίον του. "Οὗτός ἐστὶν ὁ τῆς Ἀσίας διδάσκαλος, ὁ πατὴρ τῶν Χριστιανῶν", ἐκραύγαζον. Οὕτω ὁ ἱεράρχης ὑπεβλήθη εἰς τὸ μαρτύριον ἐπὶ τῆς πυρᾶς τὸ ἔτος 168 μ.Χ.

Παπίας Ὁ ἐπίσκοπος Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας Παπίας **Ἱεραπόλεως** (περὶ τὸ 140) εἶναι ὁ δεύτερός μικρασιάτης ἀπὸ τοὺς ἀποστολικοὺς Πατέρας. Τὸ σύγγραμμά του *Λογίων Κυριακῶν Ἐξηγήσεις* ἦτο πραγματικὸν μεταλλεῖον τῆς με εὐρυτέραν ἔννοιαν παραδόσεως τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ ἑρμηνευτὴς αὐτὸς διακρίνει τὴν παράδοσιν εἰς γραπτὴν καὶ ἄγραφον. Ὡς πρὸς τὴν Γραφὴν ἐκθέτει τὰ περιστατικὰ τῆς συγγραφῆς τῶν Εὐαγγελίων, κυρίως τοῦ Μάρκου καὶ τοῦ Λουκᾶ, ἀπὸ

δὲ τὴν ἄγραφον παραθέτει ἄφθονον ὑλικὸν, ἐπεισόδια ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ καὶ λόγους καὶ παραβολὰς του, ἐπεισόδια ἀπὸ τὴν δρᾶσιν τῶν Ἀποστόλων, ἐρμηνευτικὰ σχόλια εἰς ἐδάφια τῆς Π. Διαθήκης, μυθώδη περιγραφὴν τῶν ἐσχάτων.

Ἄν καὶ ἐγνώριζε καλῶς τὰ Εὐαγγέλια, ἀπέδιδε μεγαλύτεραν σημασίαν εἰς τὴν ζωντανὴν παράδοσιν, τὴν διατηρουμένην εἰς τοὺς λόγους τῶν πρεσβυτέρων καὶ εἰς τὰ θέσμια τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο, καθὼς βεβαιώνει ὁ ἴδιος, ἔταξε σκοπὸν τῆς προσπαθείας του νὰ συναντήσῃ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερους μαθητὰς τῶν Ἀποστόλων, διὰ νὰ λάβῃ ἓν εἶδος συνεντεύξεων, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, σχετικῶς μὲ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ ἔργον ἐκείνων.

Ὅσον σπουδαῖα καὶ ἂν εἶναι τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ συγγράμματος διὰ τὴν γνῶσιν τῶν περιστατικῶν συγγραφῆς τῶν Εὐαγγελίων, εἶναι πολὺ ὀλίγα διὰ νὰ διατυπώσωμεν ἀσφαλῶς περὶ αὐτοῦ κρίσιν· παρὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἦτο ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων ἀξιόλογον.

6. ΜΑΡΤΥΡΟΛΟΓΙΑ

Ὁ Χριστιανισμὸς συνήντησε τὴν ἐχθρότητα τοῦ κόσμου, διότι εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον ὡς κάτι θεῖον καὶ ξένον πρὸς τὸν κόσμον. "Ὑπὸ Ἰουδαίων ὡς ἀλλόφυλοι πολεμοῦνται καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων διώκονται", λέγεται εἰς τὴν πρὸς Διόγνητον Ἐπιστολήν. Ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ὑπῆρξε ταυτοχρόνως πατρὶς καὶ διώκτις τοῦ Χριστιανισμοῦ. Καὶ αἱ μὲν παρὰ τῶν Ἰουδαίων διώξεις, ἐκδηλωθεῖσαι ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων του, δὲν ἦσαν ἀποτελεσματικά, ἀλλ' αἱ ἐκ μέρους τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἶχον βαρεῖας συνεπελάς.

Ἡ νέα θρησκεία, παραδόξως ἐκ πρώτης ὄψεως, συνήντησε πρώτην τὴν ἐχθραν τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου, ἣ ὅποια, ἀναφανείσα εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, διετηρήθη ἐπὶ πολὺν χρόνον, μόνον δὲ βαθμιαίως ἐμειώθη, μέχρις ὅτου εὐρέθη τρόπος συνυπάρξεως τῶν δύο ομάδων. Ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ πλήθη, τὰ ὅποια εὐχαρίστως ἐδέχοντο πᾶσαν θρησκευτικὴν ἐξ Ἀνατολῆς προσφορὰν, θ' ἀνεμένετο κατ' ἀρχὴν νὰ ὑποδεχθοῦν εὐμενῶς καὶ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἣ ὅποια μάλιστα ὡς θεμέλιον τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων σχέσεων ἔθετε τὴν ἀγάπην. Τοῦτο δὲν συνέβη λόγῳ τοῦ ἰδιαίτοντος χαρακτῆρος τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἡ ἐχθρα ἐξεκίνησε βεβαίως ἀπὸ τὴν ζημίαν οἰκονομικῶν συμφερόντων ὠρισμένων ἐπαγγελματικῶν τάξεων, ἥτοι τοῦ παγανικοῦ ἱερατείου, τῶν κρεοπωλῶν καὶ τῶν ἀργυροχόων. Ἐξ ἄλλου οἱ Χριστιανοὶ ἀπεξενώθησαν τῆς ἐθνικῆς κοινωνίας λόγῳ τῆς ὑπερβολικῆς αὐστηρότητός των. Ἐπειδὴ περιεφρόνουσαν τὸν ἀτάκτως ζῶντα ὄχλον καὶ διεβίουν ἀπομεμονωμένοι, ἦτο ἀναπόφευκτον νὰ περιφρονηθοῦν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὸν λαόν. Διὰ νὰ τοὺς περιφρονῇ δὲ οὗτος καὶ νὰ τοὺς διώκῃ δεδικαιολογημένως, ἔπρεπε νὰ εὔρη σοβαρὰς αἰτιολογίας, τὰς ὅποιας πράγματι εὔρεν εἰς τὸν χῶρον τῆς φήμης, τῆς φαντασίας καὶ τῆς κακίας. Ἡ λαϊκὴ φαντασία ἐπλασε τὸν μῦθον περὶ ἀνθρωποφαγίας (θυεστείων δεῖπνων), βάσει ἀκουομένων κατὰ τὴν λατρείαν λόγων, ὡς "λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου", καὶ τὸν ἄλλον μῦθον περὶ αἱμομιξίας (οἰδιποδείων μίξεων), βάσει τῆς διαπιστώσεως ὅτι συνήρχοντο ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἰς ἰδιαιτέρας λατρευτικὰς συναθροίσεις, ἀντήλλασσον φίλημα εἰρήνης

κ.τ.τ. Σὺν τῷ χρόνῳ ἀπεδόθη εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἡ κατηγορία περὶ καταστροφῆς τῆς "εἰρήνης τοῦ Θεοῦ" διὰ τῆς ἀπιστίας των καὶ οὕτω οὗτοι ἐθεωρήθησαν αἴτιοι τῶν λυμῶν, τῶν ἐπιδημιῶν καὶ πάσης συμφορᾶς.

Τὰ ὑπάρχοντα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ φιλοσοφικὰ συστήματα, φέροντα κατὰ τὸ πλεῖστον θρησκευτικὸν χαρακτήρα, ὑπετάγησαν κατ'ὀλίγον εἰς αὐτόν, πρῶτον ἡ Στοά, ἔπειτα κατὰ σειράν τὰ ἄλλα καὶ τελευταῖον ὁ Νεοπλατωνισμός. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως πολλοὶ ἐθνικοὶ διανοούμενοι ἐξεδήλωσαν ἐχθρικὰς διαθέσεις ἔναντι αὐτοῦ. Καὶ πρῶτον ἀντεμετώπισαν τοὺς Χριστιανοὺς εἰρωνικῶς καὶ περιφρονητικῶς ὡς δεισιδαίμονας ὁ Πλίνιος, ὁ Λουκιανός, ὁ Μ. Αὐρήλιος καὶ ἄλλοι. Σημαντικὴ μεταβολὴ ἐπῆλθεν, ἀφ' ὅτου οἱ φιλόσοφοι ἤρχισαν νὰ ἐκλαμβάνουν τὸν Χριστιανισμὸν ὡς φιλοσόφημα, ὅποτε μερικοὶ μὲν προσεχώρησαν εἰς αὐτόν, ἐνῶ ἄλλοι τὸν κατεπολέμησαν καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ διότι οὗτος συνετέλει εἰς μείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν των, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ Κρήσιος καὶ ὁ Φρόντων. Παραλλήλως ἐβάδιζε καὶ ἡ σοβαρωτέρα ἀντιμετώπισις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκ μέρους καλοπίστων φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι δὲν ἠδύναντο νὰ εὔρουν λογικὴν θεμελίωσιν ὠρισμένων χαρακτηριστικῶν διδασκαλιῶν αὐτοῦ, ὡς καὶ αἱ περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ, θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀναστάσεως τῆς σαρκός. Μεταξὺ αὐτῶν διεκρίθησαν ὁ πλατωνικὸς Κέλσος γράψας περὶ τὸ 178 τὸν *Ἀληθῆ Λόγον* καὶ ὁ νεοπλατωνικὸς Πορφύριος γράψας περὶ τὸ 270 *δεκαπέντε βιβλία Κατὰ Χριστιανῶν*. Ὁ εἰσηγητὴς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ Ἀμμώνιος Σακκάς, γόνος χριστιανικῆς οἰογενείας, ἔδειξε τὴν αὐτὴν ἔλλειψιν κατανοήσεως τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀλλὰ δὲν ἐπολέμησεν αὐτόν. Ἐν τέλει οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀντελήφθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ προσφέρουν εἰς τὸν ἐθνικὸν λαὸν προσωπικότητα ἰκανὴν ν' ἀνταγωνισθῇ τὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπέλεξαν πρὸς τοῦτο τὸν Ἀπολλώνιον Τυανέα.

Ἡ πολιτεία ἐβράδυνε πολὺ νὰ ἐνδιαφερθῇ διὰ τὸν Χριστιανισμὸν. Ὡς ὄργανωσιν τὸν ἀντεμετώπισε πράγματι ἀπὸ τοῦ 202 ἢ ἔστω ἀπὸ τοῦ 177, ἐνῶ ὅλαι αἱ κατ' αὐτοῦ διώξεις τῶν προηγουμένων χρόνων ἀπετέλουν ἐνεργείας εἴτε ἀνευθύνων παραγόντων εἴτε τοπικῶν διοικητῶν, κινουμένων ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῶν ὁποίων ἐθίγοντο συμφέροντα. Καὶ οἱ ἐπίσημοι δὲ τότε διωγμοὶ ὠφείλοντο εἰς προσωπικὰς δυσκολίας αὐτοκρατόρων, τοῦ Νέρωνος καὶ τοῦ Δομιτιανοῦ, καὶ ἦσαν περιωρισμένοι τοπικῶς.

Πᾶσα νέα θρησκεία ἠδύνατο νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τὸ ρωμαϊ-

κὸν κράτος ὡς *religio licita*, ἐφ' ὅσον δὲν ἀπηγόρευε τὴν συμμετοχὴν τῶν πιστῶν αὐτῆς εἰς τὴν ἐπίσημον λατρείαν· ἄλλως ἐθεωρεῖτο *religio illicita*, ἀπηγορευμένη. Ἡ ἐλευθερία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, εἶχεν ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς ἀρχικῆς συνθήκης μετὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐνῶ ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἀπετέλει ἔθνικὴν κοινότητα, διὰ τὰ δύναται νὰ συνάψῃ τοιαύτην συνθήκην.

Ἐπὶ ἓνα σχεδὸν αἰῶνα αἱ ἐνέργειαι τῶν τοπικῶν διοικητῶν ἐνεπνέοντο ἀπὸ τὸ λαϊκὸν ἀντιχριστιανικὸν αἶσθημα καὶ ἐρρυθμίζοντο ἀπὸ τὸν κανονισμὸν τοῦ Τραϊανοῦ, καθ' ὃν ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν μόνον ἐνυπόγραφοι καταγγελίαι περὶ τῆς χριστιανικῆς ιδιότητος τῶν καταγγελλομένων καὶ οἱ ἀρνούμενοι τὴν χριστιανικὴν ιδιότητα ἐμπράκτως, ἦτοι διὰ θυσίας, ἀφήνοντο ἐλεύθεροι. Μὲ τὴν χειροτέρευσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως ἐχειροτέρευσε καὶ ἡ θέσις τῶν Χριστιανῶν, διότι τότε κατέστη φανερὸν ὅτι οὗτοι ἔβλαπτον καὶ κατ' ἄλλον τρόπον τὴν πολιτείαν, ἦτοι διὰ τῆς ἀρνήσεως νὰ στρατεύωνται, ὅπερ παρέσχεν ἀφορμὴν νὰ ἐνταθοῦν αἱ ὑποψίαι περὶ συνωμοσιῶν κατὰ τὰς κρυφίας συναθροίσεις των. Διὰ ταῦτα ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος ἀπηγόρευσε μὲ αὐστηρὰς ποινὰς τὸν προσηλυτισμὸν, ὁ δὲ Δέκιος καὶ ὁ Διοκλητιανὸς ἔλαβον ἀκόμη αὐστηρότερα μέτρα.

Οἱ Χριστιανοὶ ἀντεμετώπιζον εὐθαρσῶς τὰς συνήθεις δοκιμασίας, κακώσεις, βιασμούς, δημεύσεις, συχνότατα δὲ καὶ τὸ καθ' αὐτὸ μαρτύριον, τελούμενον μὲ φρικώδη βασανιστήρια. Μερικοὶ ὅμως ὑπέκυπτον πρὸ τοῦ κινδύνου καὶ ἀπετέλουν τὴν τάξιν τῶν πεπτωκότων (*lapsis*). Εἴτε ἐθυσίαζον (*sacrificati*) ἢ ἐθυμιάζον (*thurificati*), εἴτε ἐξησφάλιζον διὰ συγγενῶν ἢ φίλων ἢ διὰ χρημάτων βεβαίωσιν περὶ ἐγγραφῆς εἰς τοὺς καταλόγους τῶν θυσιασάντων (*libellatici*). Κατόπιν μετανοίας ἐγίνοντο πάλιν δεκτοὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ βεβαίως ὑπῆρχον καὶ οἱ ὀλιγόπιστοι, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον διάθεσιν νὰ εἰσέλθουν εἰς νέας περιπετείας καὶ δὲν ἐπανήρχοντο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Οἱ πλεῖστοι ὅμως ἐκ τῶν βασανιζομένων, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά, ἐδέχοντο τὸ μαρτύριον ἀγογγύστως. Συχνάκις Χριστιανοὶ ἐκ τῶν θεατῶν, βλέποντες τὸν πόνον τῶν ἀδελφῶν των, ἤλεγχον τὰς ἐνεργείας τῶν ἀρχόντων καὶ διὰ τοῦτο ὑπεβάλλοντο καὶ αὐτοὶ εἰς τὸ μαρτύριον. Ἡ πράξις των αὕτη ἐκαλεῖτο "εἰσπήδησις". Ἐνίοτε δὲ καὶ εἰδωλόλατραι ἐκλυόμενοι ἀπὸ τὴν αὐτοπεποιθήσιν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῶν μαρτύρων, ἐμμοῦντο αὐτούς, καὶ ἐμαρτύρουν ὑφιστάμενοι τὸ βάπτισμα τοῦ αἵματος. Οἱ τυχὸν ἀπολυόμενοι μετὰ τὸν βασανισμὸν ἐκαλοῦντο ὁμολογηταὶ καὶ ἀπήλαυον μεγάλου σεβασμοῦ. Εἶναι ἀδύνατος

ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαρτυρησάντων Χριστιανῶν, ἀλλὰ πάντως οὗτος εἶναι μέγας.

Ἡ θανάτωσις Χριστιανοῦ ὁμολογοῦντος τὴν πίστιν του καλεῖται μαρτύριον· ἀλλ' ἡ ἰδία λέξις ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν εἰς δήλωσιν ἐπίσης τοῦ βωμοῦ ὃ ὁποῖος ἀνηγείρετο ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ περιέχοντος τὰ συλλεγένητα λείψανα τοῦ μάρτυρος καὶ εἰς τὸν ὁποῖον συνήρχοντο οἱ Χριστιανοὶ κατὰ τὴν "γενέθλιον ἡμέραν", τὴν ἐπέτειον τοῦ μαρτυρίου του. Ἐπίσης δὲ ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ τὴν διήγησιν περὶ τῶν ἐπεισοδίων τῆς θανατώσεως. Σὺν τῷ χρόνῳ κατηρτίσθησαν μαρτυρολόγια, ἥτοι κατάλογοι εἰς τοὺς ὁποίους κατεγράφοντο οἱ μάρτυρες ἐκάστης Ἐκκλησίας καὶ περιλαμβάνοντο καὶ αἱ σχετικαὶ διηγήσεις, τὰ "μαρτύρια". Βραδύτερον τὰ μαρτυρολόγια ἀντικατεστάθησαν ἀπὸ τὰ μηνολόγια ἢ μηναιᾶ, ὅπου τὰ μαρτύρια ἔλαβον τὴν σύντομον μορφήν τῶν συναξαρίων. Σήμερον πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως προτιμᾶται ἡ λέξις μαρτυρολόγιον εἰς δήλωσιν ἐκάστης μεμονωμένης διηγήσεως περὶ τῶν παθῶν τοῦ μάρτυρος.

Τὰ πρότυπα τῶν μαρτυρολογίων εὐρίσκονται εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ πάθους τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ διακόνου Στεφάνου. Ὅπως οἱ μάρτυρες ἐμμοῦντο τὸν Χριστόν, οὕτω καὶ οἱ συντάκται τῶν παθῶν ἐμμοῦντο τοὺς εὐαγγελιστάς.

Ἐπάρχουν δύο εἰδῶν ἀρχαῖα μαρτυρολόγια· τὰ πρακτικὰ τῆς ἐνώπιον τῶν ἀνθυπάτων ἢ ἄλλων ἀρχόντων διαδικασίας (πράξεις, *acta* ἢ *gesta proconsularia*), τὰ ὁποῖα διατηροῦν τὰς ἐρωταποκρίσεις καὶ τὰς ἀποφάσεις τῶν κριτῶν, καὶ τὰ "πάθη" (*passiones*), ἥτοι ἐκτενεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦτον διηγήσεις ἀπὸ αὐτόπτας ἢ τοῦλάχιστον συγχρόνους συγγραφεῖς.

Ἀφ' οὗτου ἔπαυσαν πλέον οἱ διωγμοί, ἐδόθη νέα μορφή εἰς τὰ μαρτυρολόγια, τὰ ὁποῖα ἤδη κατέστησαν "βίοι" ἐκτενεῖς περικλείοντες ὀλίγα ἱστορικὰ στοιχεῖα καὶ πολλὴν θαυμαστοποιᾶν καὶ φαντασίαν. Ἐκτοτε οἱ συντάκται ἐνδιεφέροντο ὄχι διὰ τὰ γεγονότα καθ' ἑαυτὰ ἀλλὰ διὰ τὴν κατάλληλον ἀπόδοσιν τῶν γεγονότων πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς εὐσεβοῦς περιεργείας τῶν ἀναγνωστῶν καὶ ἀκροατῶν.

Τὰ ἀρχαῖα μαρτυρολόγια περιγράφουν κατὰ πρῶτον μὲν τὴν σύλληψιν, ἐν συνεχείᾳ τὸν διάλογον, εἰς τὸν ὁποῖον δεικνύεται ἡ σκληρότης καὶ πονηρία τοῦ κριτοῦ καὶ ἡ σταθερότης τοῦ μάρτυρος, ἔπειτα δὲ τὰ βασανιστήρια, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναδεικνύεται ὁ ἥρωισμὸς τοῦ μάρτυρος. Περαιτέρω περιέχουν τὰ

πρὸ τοῦ μαρτυρίου ὀράματα, διάφορα ἀπολογητικὰ στοιχεῖα καὶ τέλος τὴν θανάτωσιν. Ἀναγινωσκόμενα ἀπλήστως ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν εἴτε εἰς συναθροίσεις εἴτε κατ' ἰδίαν συνέβαλον σπουδαίως εἰς τὴν σταθεροποίησιν τῆς πίστεως αὐτῶν.

Ὅπως ὅλα ἐν γένει τὰ λειτουργικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα ἄλλωστε συνήθως παραδίδονται ἄνωνύμως, τὰ μαρτυρολόγια εἶναι κτῆμα τῆς κοινότητος καὶ ὑφίστανται ἐπανειλημμένας διασκευὰς καὶ ἀλλοιώσεις. Διὰ τοῦτο μικρὸν μόνον μέρος αὐτῶν διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἀνέπαφον. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἄλλα μὲν ἐξηφανίσθησαν τελείως, ἄλλων δὲ τὸ ὑλικὸν ἐνεσωματώθη εἰς μεταγενέστερα κείμενα.

Τὰ πρῶτα μαρτυρολόγια ἐγράφησαν ἑλληνιστί, ἀλλ' ἀπὸ τὸ 200 μ.Χ. ἀρχίζει ἡ σύνταξις διγλώσσων μαρτυρολογίων, εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν, ἔπειτα δὲ καὶ ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν λατινικὴν, ὡς καὶ εἰς τὴν συριακὴν.

Τὰ ἀξιολογώτερα ἐκ τῶν σωζομένων μαρτυρολογίων εἶναι τὸ τοῦ Ἰουστίνου (165), ἀνήκον εἰς τὸ εἶδος τῶν πρακτικῶν, τὸ τοῦ Πολυκάρπου (167), περιέχον τὴν περιγραφὴν ἐν εἴδει ἐπιστολῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Φιλομηλίου, τὸ τῶν ἐν Βιέννη καὶ Λουγδούνῳ μαρτύρων (177), περιγράφον τὰ πάθη ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Φρυγίας, τὸ τοῦ Κάρπου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, καὶ τὸ τῆς Περπετούας καὶ τῶν σὺν αὐτῇ (202).

Μόνον ὡς παραδείγματα θὰ ἐξετασθοῦν ἐδῶ δύο ἢ τρία μαρτυρολόγια, πρῶτον δὲ τὸ *Μαρτυρολόγιον τοῦ Ἰουστίνου*, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀρχαιότερον τῶν σωζομένων (165 μ.Χ.). Μετ' αὐτοῦ ἐμαρτύρησαν ἐπίσης πέντε μαθηταὶ καὶ μία μαθήτριά του, μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς μικρασιάται. Ἀνήκον εἰς τὸ εἶδος τῶν πράξεων, περιγράφει τὴν διαδικασίαν ἐνώπιον τοῦ ἐπάρχου Ρώμης Ρουστικοῦ, διδασκάλου καὶ φίλου τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Ὁ Ἰουστίνος, ἀπολογούμενος πρῶτος, διατηρεῖ ὅλην τὴν ἡρεμίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον ψυχῆς τὸ ὁποῖον διαφαίνεται εἰς τὰς Ἀπολογίας του. Προσπαθεῖ ἀρχικῶς ν' ἀποφύγη τὰς εὐθείας ἀπαντήσεις, διὰ νὰ μὴ δώσῃ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα θὰ ὠδήγουν εἰς σύλληψιν καὶ ἄλλων μαθητῶν του, ἀλλ' ἔπειτα προχωρεῖ εἰς τὸν διάλογον ἀφόβως, χωρὶς πάλιν ν' ἀποκαλύπτῃ τίποτε ἄλλο πλὴν τῆς κατοικίας του.

- Ποῦ συνέρχεσθε;

- Ἐνθα ἐκάστῳ προαίρεσις καὶ δύναμις ἐστι.

- Εἶπε ποῦ συνέρχεσθε ἢ εἰς ποῖον τόπον ἀθροίζεις τοὺς μαθητάς σου.

- Ἐγὼ ἐπάνω μένω τινὸς Μαρτίνου τοῦ Τιμοθίνου βαλανείου.

- Οὐκοῦν λοιπὸν χριστιανὸς εἶ;

- Ναί, χριστιανός εἰμι.

Ἡ εἰρωνία τοῦ Ρουστικοῦ σχετικῶς μὲ τὰ δόγματα τῆς ἀθανασίας καὶ ἀναστάσεως δὲν ταρασσει τὸν ἀπολογητὴν. Λέγει ἐκεῖνος πρὸς τὸν Ἰουστίνον.

- Ἄκουε ὁ λεγόμενος λόγιος καὶ νομίζων ἀληθινούς λόγους εἶδέναι. Ἐὰν μαστιγωθείς ἀποκεφαλίσθῃς, πέπεισαι ὅτι μέλλεις ἀναβαίνειν εἰς τὸν οὐρανόν;

- Ἐλπίζω ἔξαιε αὐτοῦ τὰ δώματα, ἔὰν ὑπομένω ταῦτα.

- Σὺ οὖν ὑπονοεῖς ὅτι ἀναβήσῃ εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀμοιβάς τινας ἀποληψόμενος;

- Οὐχ ὑπονοῶ, ἀλλ' ἐπίσταμαι καὶ πεπληροφόρημαι.

Εἰς τὸ *Μαρτυρολόγιον τοῦ Κάρπου καὶ τῶν συνοδῶν του* διεξάγεται πλὴν τῶν ἄλλων καὶ ὁ ἐξῆς διάλογος μεταξὺ τοῦ τοῦ ἀνθυπάτου καὶ Παύλου.

- Τέκνα ἔχεις;

- καὶ πολλὰ διὰ τὸν Θεόν.

Ἄλλ' εἰς ἐκ τῶν εἰδωλολατρῶν ἀκροατῶν παρεμβαίνει, διὰ νὰ δηλώσῃ ὅτι ὁ μάρτυς ἐννοεῖ τέκνα κατὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ ὄχι φυσικά.

- Διατὶ ψεύδη λέγων τέκνα ἔχειν;

- Θέλεις μαθεῖν ὅτι οὐ ψεύδομαι ἀλλ' ἀληθῶς λέγω; Ἐν πάσῃ ἐπαρχίᾳ καὶ πόλει εἰσὶ μου τέκνα κατὰ Θεόν.

Ἀπὸ τὰ μαρτυρολόγια τῆς ἄλλης κατηγορίας, τὰ πάθη, τὸ ἀξιολογώτερον εἶναι τὸ *Μαρτυρολόγιον τῆς Περπετούας καὶ τῶν συνοδῶν τῆς*. Διατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ εἰς τὴν λατινικὴν, ἡ πιθανωτέρα δὲ ἐξήγησις τούτου εἶναι ὅτι καθὼς εἶναι συντεταγμένον κατὰ τὴν μεταβατικὴν περίοδον τῆς διγλωσσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Β. Ἀφρικῆς, ἦτο ἐξ ἀρχῆς δίγλωσσον. Ὑπὸ πολλῶν ἀποδίδεται εἰς τὸν Τερτυλλιανόν, ὑπόθεσις ἡ ὁποία εὐνοεῖται ἀπὸ τὴν λαμπρότητα τοῦ ὕφους καὶ τὸ μοντανιστικὸν χρῶμα ὠρισμένων δοξασίῶν. Ἡ ἐκθεσις, ἔχουσα τὸν χαρακτῆρα θρησκευτικοῦ πραγματισμοῦ, δίδει εἰς τὸν ἀναγνώστην τὴν βεβαιότητα ὅτι συνετάχθη ἀπὸ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ζῆ τὰ γεγονότα. Θέμα τοῦ μαρτυρολογίου εἶναι τὰ πάθη τῆς Βιβίας Περπετούας, τοῦ διδασκάλου τῆς Σατούρου καὶ τεσσάρων ἄλλων μαθητῶν τούτου εἰς τὴν Καρχηδόνα. Οἱ δύο πρωταγωνισταὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς φυλακίσεώς των βλέπουν ὀράματα ἐνδεικτικὰ περὶ τῆς τύχης των καὶ τὰ περιγράφουν οἱ ἴδιοι εἰς ἐκθέσεις μὲ θαυμασίαν ἐνάργειαν. Τὸ καθ' αὐτὸ μαρτύριον εἰς τὸ ἀμφιθέατρον περιγράφεται βεβαίως ἀπὸ τὸν συν-

τάκτην. Οἱ δεσμοφύλακες ἐπιχειροῦν νὰ τοὺς ἐνδύσουν - ὡς εἰς θεατρικὴν παράστασιν - μὲ φορέματα τοῦ Σατούρνου (Κρόνου) καὶ τῆς Δήμητρος, ἀλλ' αὐτοὶ ἀρνοῦνται νὰ τὰ δεχθῶν. Αἱ δαμονώδεις κραυγαὶ τοῦ πλήθους ἐξουδετερώνονται ἀπὸ τὴν γαλήνην καὶ ἀταραξίαν τῶν μαρτύρων, οἱ ὅποιοι ἐρρίφθησαν εἰς τὰ θηρία, ἀφοῦ ἐνηγαλίσθησαν ἀλλήλους. Εὐρίσκοντο εἰς τοιοῦτον σημεῖον ἐκστάσεως, ὥστε ἡ Περπέτουα εἰς μίαν στιγμήν ἠρώτησε· "πότε βαλούμεθα εἰς τὴν δάμαλιν, ἢν λέγουσιν;" καὶ ἔδειξε νὰ ἐκπλήσσεται, ὅταν τὴν ἐπληροφόρησαν ὅτι, ὄχι μόνον εἶχε ρωθῆ ἤδη εἰς τὴν δάμαλιν, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἡμικρεουργηθῆ. Εἰς τὸ τέλος καταβροχθίζονται ἀπὸ τὰ θηρία.

7. ΑΠΟΛΟΓΗΤΑΙ ΤΟΥ Β' ΑΙΩΝΟΣ

Πρῶτοι δῶνται τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρξαν οἱ Ἰουδαῖοι, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἐγεννήθη οὗτος, ἀλλὰ λόγῳ τῆς πολιτικῆς ἀδυναμίας αὐτῶν ἢ πολεμικῆ των δὲν ἀπέβη ἀποτελεσματικῆ. Οἱ Χριστιανοὶ ὠθήθησαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν γραμματείας ἀποσκοπούσης εἰς τὴν δικαίωσιν τῆς πίστεως των ἐνώπιον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ εἰς προσηλυτισμὸν τῶν Ἰουδαίων. Ἡ γραμματεία αὕτη καθίσταται μεθοδικῆ διὰ τοῦ Ἀρίστωνος Πέλλης καὶ τοῦ Ἰουστίνου, συνεχίζεται δὲ ἐπὶ μακρόν.

Πόλοι τῆς ἀντιἰουδαϊκῆς ἀπολογητικῆς ἦσαν ὁ νόμος καὶ ἡ σημασία του, ἡ προφητεία καὶ τὸ νόημά της. Τὸν πρῶτον οἱ Ἰουδαῖοι ἐθεώρουν ὡς ἔχοντα μόνιμον ἀξίαν, ἐνῶ οἱ Χριστιανοὶ ἀνεγνώριζον μόνον ὡς παιδαγωγὸν εἰς Χριστόν. Τῆς δευτέρας τὸ μήνυμα οἱ Ἰουδαῖοι περιώριζον εἰς τὰς τύχας τοῦ ἔθνους των, ἐνῶ οἱ Χριστιανοὶ ἐπεξέτειναν εἰς ὅλα τὰ ἔθνη καὶ ἀνέφερον εἰς Χριστόν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν.

Μεγίστην βαρύτητα διὰ τὸ μέλλον τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶχον αἱ ποικίλης προελεύσεως καὶ μορφῆς ἀντιδράσεις ὡς πρὸς τὴν ἐντὸς τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου θέσιν αὐτοῦ, κατὰ τὰ λεχθέντα εἰς προηγούμενον κεφάλαιον.

Τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ διωκομένου Χριστιανισμοῦ ἀνέλαβον πεπαιδευμένοι ἄνδρες, προερχόμενοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ φιλοσοφικῶν σχολῶν, οἱ ἀπολογηταί. Εἶναι κοινὴ ἢ ἐντύπωσις ὅτι ἡ ἀπολογητικὴ περιορίζεται χρονικῶς εἰς τὸν Β' αἰῶνα. Πράγματι ὅμως αὕτη συνεχίσθη μέχρι τῆς ὀριστικῆς παρακμῆς τῆς ἐθνικῆς σκέψεως, ἀνεζωογονήθη δὲ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Μωαμεθανισμοῦ καὶ ἐπίσης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους πρὸς ἀπόκρισιν ἀντιχριστιανικῶν ἢ ἀθεϊστικῶν κηρυγμάτων. Ἄλλ' οἱ ἀπολογηταὶ τοῦ Β' αἰῶνος ἔχουν τὸ προνόμιον ὅτι ἔθεσαν τὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς ἀπολογητικῆς.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀπολογηταὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν ἀσχολοῦνται μὲ τὰ αὐτὰ θέματα, περὶ Θεοῦ, ὕλης, ψυχῆς, προνοίας, ἐνίοτε δὲ καὶ μὲ εἰδικώτερα προβλήματα, χρησιμοποιοῦντες στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς φιλοσοφίας. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν περίοδον τῶν διωγμῶν κατ' ἀνάγκην παρουσιάζονται ὡς "δικηγόροι" τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ ὁποῖος κατεδικάζεται ἀνυπεράσπιστος. Ὁ Τερτυλλιανὸς παριστᾷ τὴν ἀλήθειαν ὡς τοποθετημένην ἐπὶ τοῦ ἐ-

δωλίου καὶ ἔρχεται αὐτόκλητος εἰς ὑπεράσπισίν της. Οἱ ἀπολογηταὶ ὑποβάλλουν τὰ συγγράμματά των εἰς τὰς ἀρχὰς ἐν εἴδει ἀνοικτῶν ἐπιστολῶν καὶ γνωστοποιοῦν τὰ παράπονά των. Τονίζουσι ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ζοῦν ἐντίμως καὶ σέβονται ἀπολύτως τὰς ἀρχάς, διὰ τοῦτο δὲ ἀπαιτοῦν ἰσοτιμίαν, ἢ ὅποια εἶναι ἀνύπαρκτος. "Ὅλοι οἱ πολῖται ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίσων ἑαυτοὺς εἰς τὸ δικαστήριον, ὅταν δικάζωνται δι' ἀξιοποιήτους πράξεις, ὅλοι πλὴν τῶν Χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι μάλιστα δὲν δικάζονται διὰ πράξεις ἀλλὰ διὰ τὸ ὄνομα "Χριστιανός". Τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα δύνανται ἀνεμπόδιστα νὰ διδάσκουν ἠθικὴν ἢ ἀνηθικότητα, τὰ θρησκευόμενα δύνανται ἀκαταδίωκτα νὰ τελοῦν ὀργιαστικὴν λατρείαν· μόνον δὲ οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα ἀσκήσεως τῆς ἀμωμήτου λατρείας των.

Πρὸς διασκέδασιν τῶν ἀνησυχῶν τῆς ρωμαϊκῆς ἐξουσίας περὶ συνωμοσίας καὶ τῶν ὑποψιῶν περὶ ἀνηθικότητος ὁ Ἰουστινὸς ἠναγκάσθη νὰ ἐκθέσῃ τὰ τῆς διεξαγωγῆς τῶν δύο βασικῶν μυστηρίων τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς εὐχαριστίας. Πρὸς ἀντίκρουσιν δὲ τῆς κατηγορίας ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι νέα καὶ ἄρα ἀπηγορευμένη θρησκεία, καταφεύγουσιν εἰς τὸ ἐπιχείρημα ὅτι εἶναι τόσον παλαιὰ ὅσον καὶ ὁ Μωϋσῆς. Αἱ ἀνάγκαι τῆς ἀπολογητικῆς ὑπῆρξαν, ὡς βλέπομεν, κύριον αἷτιον τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν Π. Διαθήκην μετὰ τὴν ἀρχικὴν ἀπομάκρυνσιν.

Δὲν ἐπιμένουν πολὺ εἰς τὰς λαϊκὰς κατηγορίας, διότι αὐταὶ ἀνεσκευάζοντο εὐκόλως. Δυσκολώτερα ἦσαν τὰ πράγματα ὡς πρὸς τὰς αἰτιάσεις τῶν φιλοσόφων, ἐναντι τῶν ὁποίων τονίζουσι ὅτι τὰ χριστιανικὰ δόγματα δὲν εἶναι παράλογα, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀνταποκρίνονται καλύτερον οἷωνδήποτε ἄλλων εἰς τὰς ἀνάγκαις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Εἰς τοὺς ἐχθρικοὺς ἀφορισμούς, ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ βαρβάρων καὶ ἀγραμμάτων ἀντιτείνουσι ὅτι ἐδόθησαν ἐξ ἀποκαλύψεως.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου τὰ συγγράμματα τῶν ἀπολογητῶν ἀποτελοῦν πραγματικὰς ἀπολογίας, ἀλλὰ καθὼς προχωροῦν περαιτέρω, καθίστανται πολεμικὰ καὶ καθορίζουσι ὡς στόχον των ὅλον τὸν βίον καὶ τὴν σκέψιν τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου· τὰς ἀταξίας τῶν θεῶν, τὴν ὀργιαστικὴν λατρείαν, τὴν ἀνηθικότητα τῆς τέχνης, τὰς συγκρούσεις μεταξὺ τῶν φιλοσόφων καὶ τὴν ἀστάθειαν τῶν διδασμάτων των. Ὡς πρὸς τὰ πρῶτα ἀντικείμενα εἶναι σύμφωνοι ὅλοι οἱ ἀπολογηταί, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἢ στάσις κυμαίνεται.

Οὕτως ὁ Τατιανὸς καὶ ὁ Τερτυλλιανὸς ἀνευρίσκουσι τὰ μελανὰ σημεῖα, διασύρουσι τὸν βίον τῶν φιλοσόφων καὶ προβάλλουσι μόνον τὰς ἀντιθέσεις μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ Χριστιανι-

μοῦ. Ὁ Τερτυλλιανὸς δὲν εὕρισκει γέφυραν μεταξύ των, τίποτε κοινὸν μεταξύ Ἀθηνῶν καὶ Ἱεροσολύμων. Ταῦτα βεβαίως μὲ τοὺς λόγους· διότι εἰς τὴν πρᾶξιν οἱ ἴδιοι χρησιμοποιοῦν μίαν γέφυραν. Δανερίζονται τὸν τρόπον ἐκφράσεως καὶ διατυπώσεως ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Πραφανῶς ἡ στάσις αὕτη ἔχει μεταξύ ἄλλων καὶ φυλετικὰ αἴτια. Οἱ δύο ἀνωτέρω ἀπολογηταὶ δὲν ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλὰ ξένοι· σῦρος ὁ πρῶτος, λατινοαφρικανὸς ὁ δεύτερος. Ὡς ξένοι δὲν εἶχον κανένα ἰδιαιτέρον λόγον νὰ ἐκτιμοῦν τὴν φιλοσοφίαν, τὸ καλύτερον ἴσως γέννημα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἄν ἠγκαινίασαν τὴν συγγραφικὴν των σταδιοδρομίαν μὲ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ οἱ δύο, αὐτὸ ἔγινε διότι ἡ ἑλληνικὴ ἦτο τότε τὸ κοινὸν ὄργανον ἐκφράσεως καὶ ἐπικοινωνίας, ἰδίως μεταξύ τῶν Χριστιανῶν. Δὲν ἤργησαν ὅμως καὶ οἱ δύο νὰ τὴν ἀπορρίψουν βραδύτερον. Ὁ Τατιανὸς κατέστη εἰσηγητὴς τῆς συριακῆς γλώσσης εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν καὶ ὁ Τερτυλλιανὸς εἰσηγητὴς τῆς λατινικῆς. Δὲν εἶναι ἄσχετος μὲ αὐτὴν τὴν τάσιν ἡ μετάπτωσις τοῦ ὀνόματος "Ἕλλην" ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἔννοιαν, τὴν ἔννοιαν τοῦ εἰδωλολάτρου.

Ἀντιθέτως ἄλλοι προσεγγίζουσι ἐπιεικέστερον τὴν φιλοσοφίαν· θέλουσι νὰ ὁμιλήσουσι γλῶσσαν ἠχοῦσαν οἰκειῶς εἰς τοὺς λόγους τοῦ παγανικοῦ κόσμου καὶ προσπαθοῦσι νὰ εὔρουσι σημεία μᾶλλον ἐπαφῆς παρὰ συγκρούσεως. Βεβαίως καὶ αὐτοὶ ἀποδίδουσι μέρος τῶν φιλοσοφικῶν ἀληθειῶν εἰς τὸν δανεισμὸν ἀπὸ τὴν μωσαϊκὴν γραμματείαν, ἀλλ' ἀποδίδουσι ἐπίσης ἄλλας εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, καθὼς ἐξυψώνεται μὲ τὸν σπερματικὸν λόγον ἢ μὲ μίαν εἰδικὴν ἀποκάλυψιν. Ἀργότερα ἢ Ἐκκλησία προεχώρησε πολὺ μακρύτερον· ἐτοποθέτησε τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἄλλους σοφοὺς τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὸν νάρθηκα τῶν χριστιανικῶν ναῶν.

Τὸ ἔργον τῶν ἀπολογητῶν αὐτῶν εἶχε ἀνυπολογίστους συνεπειάς. Ἴσως δὲν ἐβοήθησε τόσον πολὺ εἰς τὴν κατασίγασιν τοῦ καταδιωκτικοῦ μένουσι τῶν ἐθνικῶν, ἂν δὲν τὸ ἐδυνάμωσεν, ἀλλ' ἠνοιξε τοὺς ὀρίζοντας τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὸν εἰσήγαγεν εἰς τοὺς κύκλους τῶν καλλιεργημένων ἀνθρώπων, παρουσιάζον αὐτὸν ὡς τὸ κορύφωμα τῆς διανοητικῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου νὰ κατανοήσῃ τὴν θεῖαν ἀποκάλυψιν, ὡς τὴν ἀληθινὴν φιλοσοφίαν. Οἱ ἀπολογηταὶ διατηροῦν πολλὰς ἀπὸ τὰς φιλοσοφικὰς συνηθείας· ὀνομάζονται φιλόσοφοι, φέρουσι τὸ φιλοσοφικὸν τριβῶνιον — καὶ αὐτὸς ὁ Τερτυλλιανὸς μάλιστα — καὶ ἀνοίγουσι σχολάς. Δι' αὐτοὺς ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ νέα φιλοσοφία.

Ἡ θεολογία των βεβαίως εἶναι ἀνεπαρκής. Ἡ φύσις τοῦ

ἔργου των εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπη ἑνασχόλησιν μὲ τὰ ἐπὶ μέρους θεολογικὰ προβλήματα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γενικὰ ἐκεῖνα θέματα τὰ ὅποια ἐνδιέφερον τοὺς ἔθνικοὺς διανοομένους. Ἦναγκάσθησαν ὅμως νὰ θίξουν μερικὰ ἀπὸ αὐτά.

Ἡ καθ' αὐτὸ χριστιανικὴ ἀπολογητικὴ ἔχει κοιτίδα τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, τὴν παλαιὰν πατρίδα τῆς φιλοσοφίας, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Χριστιανισμὸς παρουσιάζει μίαν ἀπροσδόκητον ἀνθισιν αὐτὴν τὴν ἐποχὴν. Τέσσαρες τουλάχιστον ἀπολογηταὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν πόλιν ἐνεφανίσθησαν ἐντὸς τοῦ Β' αἰῶνος, ὁ εἰς σπουδαιότερος ἀπὸ τὸν ἄλλον· Κοδράτος, Ἀριστείδης, Ἀθηναγόρας, Κλήμης. Τὸν Κλήμεντα θὰ συναντήσωμεν εἰς ἄλλο κεφάλαιον. Τοῦ Κοδράτου ἡ ἀπολογία δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ διότι δὲν σφίζεται. Αἱ πληροφορίες πάλιν διὰ τὸ πρόσωπόν του εἶναι συγκεχυμένα.

Ἀριστείδης Ἐπίσης καὶ διὰ τὸν Ἀριστείδην (περὶ τὸ 140) **Ἀθηναῖος** δὲν εἶναι γνωστὸν τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ μίαν σύντομον εἰδήσιν τοῦ Εὐσεβίου, ἡ ὁποία ἄλλωστε δὲν εἶναι καὶ ἐντελῶς ἀκριβής. Ἔστειλε μίαν ἀπολογίαν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀντωνῖνον περὶ τὸ 140 ἡ ὁποία εὐρέθῃ διασκευασμένη εἰς τὸ βυζαντινὸν μυθιστόρημα τοῦ Η' αἰῶνος *Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ*. Ὁ Ἀριστείδης ἀρχίζει τὴν ἀπολογίαν του μὲ τὴν διατύπωσιν τοῦ κοσμολογικοῦ στοιχείου τῆς ἀποδείξεως περὶ Θεοῦ, ἀριστοτελικῶς χρωματισμένην.

"Ἐγὼ βασιλεῦ, προνοία Θεοῦ ἦλθον εἰς τόνδε τὸν κόσμον καί, θεωρήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, ἠλιόν τε καὶ σελήνην καὶ τὰ λοιπά, ἐθαύμασα τὴν διακόσμησιν τούτων. Ἰδὼν δὲ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα, ὅτι κατ' ἀνάγκην κινεῖται, συνῆκα τὸν κινουῦντα καὶ διακρατοῦντα εἶναι Θεόν. Πᾶν γὰρ τὸ κινουῦν ἰσχυρότερον τοῦ κινουμένου".

Διακρίνει τρία θρησκευτικὰ γένη ἀνθρώπων, τοὺς εἰδωλολάτρας, τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Χριστιανούς, καὶ δίδει τὰ χαρακτηριστικὰ των. Παρουσιάζει τὸν Χριστιανισμὸν ὡς τελείως ξένον πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμὸν καὶ δεικνύει κατανόησιν καὶ ἠπιότητα πρὸς τὸν ἔθνικὸν κόσμον. Αὐτὴ ἡ κατανόησις ἀπετέλεσε τὴν στερεὰν βᾶσιν εἰς τὴν ὁποίαν ῥυθωμένη ἢ μετέπειτα ἀπολογητικὴ. Οὕτω ὁ Ἀριστείδης εἶναι πρόδρομος τοῦ Ἰουστινίου, ἂν ὄχι καὶ διδάσκαλός του.

Ἄθηναγόρας Ὁ Ἄθηναγόρας (περὶ τὸ 180) ἠγνοήθη ἀπὸ Ἄθηναῖος τοὺς ἀρχαίους γραμματολόγους, ἀλλ' εἶχε τὴν τύχην νὰ διατηρηθοῦν καὶ τὰ δύο συγγράμματά του. Φιλόσοφος εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐμελέτησε τὴν χριστιανικὴν Γραφὴν διὰ νὰ τὴν καταπολεμήσῃ, ἀλλὰ κατέληξεν εἰς τὸ ἀντίθετον ἔγινεν ὑπερασπιστὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὰ συγγράμματά του μαρτυροῦν εὐρὺν καταρτισμὸν εἰς τὴν ρητορικὴν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν φιλολογίαν. Καὶ τὸ περίτεχνον καὶ κλασικίζον ὕψος τὸν ἀναδεικνύει εἰς τὸν γλαφυρότερον χριστιανὸν συγγραφέα τοῦ Β' αἰῶνος.

Τὸ ἓν ἀπὸ τὰ ἔργα του ἔχει τίτλον *Πρεσβεία περὶ Χριστιανῶν*. Ἀπευθύνεται εἰς τὸν Μάρκον Αὐρήλιον καὶ τὸν Κόμμοδον (177-180). Μνημονεύει ἓν ἐχθρικὸν πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς διάταγμα, αὐτὸ τὸ ὁποῖον ὑποτίθεται ὅτι ἐξέδωσεν ὁ Μ. Αὐρήλιος, ὁ φιλόσοφος ὁ ὁποῖος κατεπολέμησε σκληρῶς τὸν Χριστιανισμὸν. Ὁ Ἄθηναγόρας ἀνασκευάζει ἐδῶ μὲ μέθοδον καὶ λεπτότητα τὰς κατηγορίας ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀνοίγει τὴν ἔκθεσιν περίπου ὅπως ὁ Ἰουστίνος τὴν Α' Ἀπολογία, παραπονούμενος ὅτι, ἐνῶ ὅλαι αἱ ἐθνικαὶ θρησκευτικαὶ ὁμάδες τῆς αὐτοκρατορίας διατηροῦν τὴν ποικιλίαν τῶν ἠθῶν καὶ δογμάτων των χωρὶς νὰ ἐλέγχωνται καὶ ἐνῶ ὀλόκληρος ἡ οἰκουμένη ἀπολαύει εἰρήνης, μόνον οἱ Χριστιανοὶ μισοῦνται καὶ διώκονται ἀπὸ ὅπου ἔπρεπε νὰ περιμένουν προστασίαν, ἀπὸ τὴν πολιτείαν, καὶ μάλιστα διώκονται ὄχι διὰ τὴν διαγωγὴν των ἀλλ' ἀπλῶς διὰ τὸ ὄνομα "Χριστιανοί".

Πρόσχημα τῶν διωκτῶν εἶναι ἡ δῆθεν ἀθεΐα τῶν Χριστιανῶν. Τοὺς λέγουν ἀθέους διότι λατρεύουν ἓνα μοναδικὸν Θεόν' ἀλλὰ παρομοίαν πίστιν διακηρύσσουν καὶ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι, χωρὶς νὰ διώκωνται αὐτοί. Ἡ κατηγορία δι' ἠθικὰ παραπτώματα, καὶ οἰδιποδεῖους μίξεις ὑπενθυμίζει τὴν παροιμίαν "ἡ πόρνη τὴν σάφρονα". Οἱ Χριστιανοὶ ἀδιαφοροῦν διὰ τὰ ἐγκόσμια, διότι ἔχουν τὴν ἐλπίδα των ἀναπαυμένην εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν. Παράλογος εἶναι ἡ κατηγορία διὰ θυέστεια δεῖπνα ἐναντίον ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι, μὴ ἀνεχόμενοι οὔτε νὰ ἴδουν αἷμα ἀποφεύγουν τὴν παρακολούθησιν αἱματηρῶν ἀγώνων.

Τὸ ἄλλο ἔργον, *Περὶ ἀναστάσεως*, πολὺ τυπικῶς φιλοσοφικόν, προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ τὴν δυνατότητα καὶ ἀνάγκην τῆς ἀναστάσεως μὲ βάσιν κυρίως τὴν ἀριστοτελικὴν τελολογικὴν θεωρίαν. Εἶναι γραμμένον διὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰς τότε ἀντιρρήσεις τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ γνωστικισμοῦ διὰ τὴν ἀνάστασιν.

Ὁ Ἄθηναγόρας εἶναι θεολόγος τοῦ τύπου τοῦ Ἰουστίνου, μὲ σχολὴν καὶ τρίβωνα. Παραμερίζων τὴν θεωρίαν τοῦ

σπερματικοῦ λόγου, τὴν ἀντικαθιστᾶ μὲ τὴν διδασκαλίαν περὶ θείας πνοῆς ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία κάμνει ποιητὰς καὶ φιλοσόφους νὰ θεολογοῦν ἀνεπαρκῶς μὲν ἀλλ' ὀρθῶς. Βεβαίως πρόκειται περὶ συγγενοῦς διδασκαλίας. "ποιηταὶ γὰρ καὶ φιλόσοφοι ἐπέβαλον στοχαστικῶς, κινηθέντες μὲν κατὰ συμπάθειαν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ πνοῆς ὑπὸ τῆς αὐτὸς αὐτοῦ ψυχῆς ἕκαστος ζητῆσαι εἰ δυνατὸς εὐρεῖν καὶ νοῆσαι τὴν ἀλήθειαν". Φυσικὰ δὲν εὔρον τὸ ὄν, διότι τὸ ἐζήτησαν μὲ τὰς ἰδικὰς τῶν δυνάμεις. Τὰ θέματά του εἶναι εἰλημμένα ἀπὸ τὸ κοινὸν θησαυροφυλάκιον τῶν ἀπολογητῶν. Κυριαρχεῖ καὶ εἰς αὐτὸν ἡ ἰδέα τῆς μονοθείας, πρὸς τὴν ὁποίαν ἄλλωστε ἔτειναν καὶ οἱ προφῆται, οἱ ἄριστοι τῶν Ἰουδαίων. Ὁ Θεὸς φανερώνεται εἰς τὴν κτίσιν ἡ ὁποία εἶναι ἐν "ἐμμελὲς ὄργανον" καὶ ἐκφράζει αὐτὸν ὁ ὁποῖος τῆς ἔδωσε τὴν ἁρμονίαν. Ἡ παρατήρησις τοῦ κόσμου εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς τρόπους θεογνωσίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὑπάρχει καὶ ὁ ἔχων ὡς ἀφετηρίαν τὴν θεῖαν πνοήν. Εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἡ θεῖα πνοὴ γίνεται θεῖον πνεῦμα καὶ ἐμπνέει ἀποτελεσματικώτερον τοὺς προφήτας. Ἀλλὰ φυσικὰ τὴν ἀλήθειαν ὀλόκληρον ἔχουν μόνον οἱ Χριστιανοί.

Δέχεται τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν συνδέει μὲ τὸ σῶμα κατὰ τρόπον τόσον ἐναρμόνιον, ὥστε νὰ καθίσταται ἀναγκαῖα ἡ ἀνάστασις. Διὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἐπιστρέφει εἰς τὸν Πλάτωνα, χωρὶς νὰ συμφωνῇ μὲ αὐτὸν εἰς ὅλην τὴν γραμμὴν. Τὸ σῶμα δὲν εἶναι φυλακὴ μιᾶς ξένης ἀθανάτου ψυχῆς, ἀλλὰ σύζυγος ἐνὸς οἰκείου πνευματικοῦ στοιχείου· ἐπομένως εἶναι ἀγαθὸν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τὸ τέλος.

Ἰουστίνος Ὁ Ἰουστίνος (110-165) εἶναι ὁ ἀπολογητὴς ὁ ὀ-
 ὁ *Φιλόσοφος* ποῖος ἔδωκεν ἀφθονώτερα ἀπὸ πάντα ἄλλον εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τὰ ὄπλα διὰ νὰ ἐπεκταθῇ εὐρέως εἰς τὰς τάξεις τῶν διανοουμένων. Γεννημένος εἰς τὴν Νεάπολιν τῆς Σαμαρείας περὶ τὸ 110 ἀπὸ ἑλληνικὴν οἰκογένειαν, εἶχε μίαν ἀνήσυχον νεότητα, μετέλλασε διδάσκαλον μετὰ διδάσκαλον καὶ ἔπιπτε ἀπὸ ἀπογοήτευσιν εἰς ἀπογοήτευσιν, ἕως ὅτου τὸν ἀνέπαυσε κάπως ὁ πλατωνικὸς διδάσκαλος μὲ τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν.

Εἰς μίαν στιγμὴν ὀνειροπολήσεως, ὅπως διηγεῖται, τὸν συνήντησεν εἰς γέρων ὁ ὁποῖος μὲ μίαν ἐνδιαφέρουσαν συζήτησιν ἀνήρεσε τὰς πλατωνικὰς δοξασίας περὶ ἀθανασίας καὶ μετεμψυχώσεως καὶ τὸν διεβεβαίωσε ὅτι νοῦς ἀνθρώπου δὲν δύναται νὰ ἴδῃ τὸν Θεόν, ἂν δὲν εἶναι προικισμένος μὲ τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα τὸ ὁποῖον δίδει ζωὴν καὶ εἰς τὴν ψυχὴν καὶ εἰς τὰ πάντα. Καὶ ἔπειτα ἐξηφανίσθη. Ὁ γέρων αὐτὸς δύναται νὰ παίζῃ τὸν ρόλον τοῦ Σωκράτους εἰς τὸν πλατωνικὸν *Φαίδωνα*,

ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸν θεωρήσωμεν φανταστικὸν πρόσωπον. Τὴν μεταβολὴν ἣ ὁποία συνετελέσθη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ περιγράφει ὁ Ἰουστῖνος μὲ αὐτοὺς τοὺς λόγους· "Ἐμοὶ δὲ παραχρῆμα φῶς ἐν τῇ ψυχῇ ἀνήφθη καὶ ἔρως εἶχέ με τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐκεινῶν, οἳ εἰσι Χριστοῦ φίλοι". Χριστιανὸς πλέον, ἤρχισε μίαν πορείαν ἣ ὁποία τὸν ἔφερεν ὀριστικῶς εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἐδίδαξεν εἰς ἰδιὴν τοῦ σχολῆν φέρων πάντοτε τὸ φιλοσοφικὸν τριβῶνιον. Ἡ σχολὴ τοῦ εἶναι ἡ πρώτη γνωστὴ ἀνωτέρα χριστιανικὴ σχολὴ ἔπειτα ἀπὸ τὴν τοῦ Παύλου εἰς τὴν Ἐφεσον.

Αἱ ἀπολογίαι τοῦ πρὸς τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορας ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν δὲν ἴσχυσαν νὰ σώσουν οὔτε αὐτὸν τὸν Ἰδιον. Τὸ 165 ἐμαρτύρησε μαζὶ μὲ μερικοὺς μαθητάς του. Καὶ ἦτο μάλιστα τότε αὐτοκράτωρ εἰς φιλόσοφος, ὁ Μ. Αὐρήλιος. Ὁ φθόνος τῶν φιλοσόφων δὲν ἔπαιξε μικρὸν ρόλον εἰς τὴν καταδίκην του. Εἰς λίθος εἰς τὸ κοιμητήριον τῆς Πρισκίλλης μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΜΧΟΥΣΤΙΝΟΣ (μάρτυς Ἰουστῖνος) ἴσως ἔκρυβε τὰ λείψανά του.

Ἀπὸ τὰ πολλὰ συγγράμματα τοῦ Ἰουστίνου σώζονται σήμερον τρία. Ὁ *Διάλογος πρὸς Τρύφωνα* περιέχει τὴν συζήτησιν καὶ τὸ ἀπαραίτητον σκηνικὸν εἰς μίαν συνάντησιν μεταξὺ τοῦ Ἰουστίνου καὶ τοῦ ἑβραίου νομοδιδασκάλου Ταρῶν περὶ τὰ 135. Ἄν καὶ εἰς τὴν σημερινὴν του μορφήν εἶναι κατὰ δύο δεκαετίας μεταγενέστερος, φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν εἶχε συνταχθῆ εὐθύς ἀμέσως μετὰ τὴν διεξαγωγὴν του. Ὁ Ἰουστῖνος ἠθέλε νὰ δώσῃ κάτι ἀντίστοιχον καὶ συγχρόνως ἀντίθετον πρὸς τὸν πλατωνικὸν διάλογον, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιτύχῃ ἐπαρκῆ κίνησιν τῶν διαλεγομένων προσώπων. Τὸ γεγονόςδ ὅτι τὸ λογοτεχνικὸν αὐτὸ εἶδος ἐγκατελείφθη ἀπὸ τὸν ἴδιον σημαίνει ἴσως ὅτι δὲν εἶχε ἀπήχησιν εἰς τοὺς ἀναγνώστας του. Ἡ οἰκονομία τοῦ ἔργου ὑποχρεώνει νὰ δεχθῶμεν τὴν ἱστορικότητα τοῦ διαλόγου· πρῶτον διότι ἐμφανίζει ὅλα τὰ ἐλαττώματα τῆς προφορικῆς συζητήσεως καὶ δεύτερον διότι παρουσιάζει τοὺς συζητητὰς νὰ χωρίζωνται χωρὶς νὰ μεταστραφῆ ὁ ἀντίπαλος τοῦ συγγραφέως, ἀπίθανον τέλος δι' ἓν ἔργον μὲ πλαστὸν πλαίσιον. Εἰς ὅλην τὴν συζήτησιν κυριαρχοῦν τὰ θέματα τῆς ἀξίας τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου καὶ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Ἡ θέσις τοῦ Ἰουστίνου εἶναι ὅτι τὸ Πνεῦμα ἀπεκάλυψε τὰς θείας ἀληθείας μὲ τύπους καὶ παραβολάς, ὥστε ν' ἀσκήσουν οἱ ἄνθρωποι αὐτενέργειαν διὰ τὴν κατάκτησίν των, καὶ ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἀπὸ μωρίαν παρενόησαν τὴν οὐσίαν τῆς ἀληθινῆς θρησκείας καὶ τὴν ἀλλοίωσαν. Καὶ ἡ ἀλλοίωσις προεκάλεσε τὴν ἀνάγκην νὰ συναφθῆ νέα διαθήκη, διὰ μέσου τοῦ Χριστοῦ

Τὸ μέγα παράπονον τῶν Χριστιανῶν ἦτο ὅτι μόνον αὐτοὶ ἀπὸ ὅλας τὰς θρησκευτικὰς δμάδας δὲν ἀπήλαυον ἰσονομί-
 ας εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος. Πᾶς ὑπόδικος διώνεται δι' ἀξιόποι-
 νον πρᾶξιν καὶ μόνον αὐτοὶ δὲν διώνονται διὰ πρᾶξιν ἀλλὰ δι'
 ἓν ὄνομα, τὸ ὄνομα "Χριστιανοί". "Ὅσοι ὁμολογοῦν τὴν χρι-
 στιανικὴν τῶν ἰδιότητα καταδικάζονται χωρὶς ἄλλο εἰς θάνα-
 τον, ὅσοι τὴν ἀρνοῦνται ἀθωώνονται. Καὶ ἐνῶ λείπουν κατη-
 γορίαι δι' ἀτομικὰ ἐγκλήματα, ἐκτοξεύονται δι' ἐγκλήματα συλ-
 λογικά· οὕτω οἱ Χριστιανοὶ κατακρίνονται ὅλοι μαζί ὡς ἄθεοι,
 συνωμόται καὶ ἀνήθικοι, κατηγορίαι αἱ ὁποῖαι εἶναι γεννήματα
 τῆς φήμης καὶ τοῦ φόβου. Αὐτὰ ἀπετέλεσαν τὴν ἀφορμὴν συν-
 τάξεως τῆς *A' Ἀπολογίας* καὶ μέχρις ἐνδὸς σημείου τὸ περιε-
 χόμενόν της. Ὁ Ἰουστῖνος ἀναίρει μίαν πρὸς μίαν τὰς κατη-
 γορίας, προβάλλει τὴν προσωπικότητα τοῦ Χριστοῦ, φωτιζομέ-
 νην ἀπὸ τὰς ῥήσεις τῶν προφητῶν, καὶ ἀνακρίνει τοὺς λόγους
 τῶν φιλοσόφων, οἱ ὁποῖοι ὅταν εἶναι ἀληθινοί, εἶναι δάνεια ἀ-
 πὸ τῆς Π. Διαθήκης. Εἰς τὸ τελευταῖον τμῆμα ἐκθέτει, πρῶ-
 τος αὐτός, εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἐθνικῶν τὰ θεμελιώδη μυστήρια
 τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ βάπτισμα καὶ τὴν εὐχαριστίαν, ὥστε νὰ
 μάθουν οἱ αὐτοκράτορες τὴν ἀλήθειαν δι' ὅσα τελοῦνται εἰς
 τὰς συναθροίσεις τῶν Χριστιανῶν. Τὸ λαμπρὸν αὐτὸ κείμενον
 κλείει μὲ μίαν ἀποστροφὴν πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας, μὲ τὴν ὁ-
 ποίαν ζητεῖται, ἂν θεωροῦν σοβαρὰ τὰ γραφόμενα, νὰ τὰ τι-
 μήσουν, ἂν τὰ θεωροῦν μικρά, νὰ τὰ περιφρονήσουν, ὅχι ὅμως
 καὶ νὰ καταδικάζουν εἰς θάνατον ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι δὲν ἔ-
 βλαψαν κανένα εἰς τίποτε.

Ἡ ἀπολογία αὕτη ἐγράφη πρὸ τοῦ 150 μ.Χ.. Ἀρκετὰ
 ἔτη ἀργότερα ἐγράφη ἡ *B' Ἀπολογία* ἡ ὁποία εἶναι πολὺ συν-
 τομωτέρα. Ἐκτὸς ἀπὸ δύο ἢ τρία μικροτέρας σημασίας θέματα,
 ἔχει ὡς βασικὸν ἀντικείμενον τὴν ἀντιπαραβολὴν φιλοσοφίας
 καὶ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τὸ προηγούμενον βιβλίον ὁ Ἰουστῖνος
 εἶχε γράψει ὅτι, ὅσοι φιλόσοφοι καὶ ποιηταὶ ἐπλησίασαν τὴν ἀ-
 λήθειαν, τὸ κατῶρθωσαν δανειζόμενοι ἀπὸ τοὺς προφήτας ἢ
 ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τοὺς δαίμονας. Δὲν ἦτο κατάλληλον διὰ μίαν
 ἀπολογίαν αὐτὸ τὸ στοιχεῖον καὶ φαίνεται ὅτι διὰ τοῦτο ἡ ἀ-
 πολογία ἀντὶ νὰ ὑφελήσῃ ἔβλαψεν. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ὁ ὁ-
 ποῖος μὲ τὸν καιρὸν ἀπέκτα περισσοτέραν ἐπιρροὴν εἰς τὴν
 κυβέρνησιν καὶ οἱ φιλόσοφοι τῆς συνοδείας του πρέπει νὰ εἴ-
 χον ἐρεθισθῆ ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ ἀπολογητοῦ. Οὕ-
 τω τώρα ὁ Ἰουστῖνος μεταβάλλει γραμμὴν, ἀλλὰ εἰς αὐτὸ ἀ-
 σφαλῶς συνετέλεσεν καὶ ἡ βαθυτέρα μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν
 πνευματικῶν καὶ θρησκευτικῶν προβλημάτων. Τώρα λοιπὸν λέγει

ὅτι, ὅπως διώκονται οἱ Χριστιανοί, οὕτως ἐδιώχθησαν καὶ οἱ φιλόσοφοι, διότι διεκήρυξαν τὴν ἀλήθειαν. Καὶ πῶς τὴν εὐρον ἔστω καὶ μερικῶς; Ὁδηγούμενοι ἀπὸ τὸν σπερματικὸν λόγον ὁ ὁποῖος ἐνεργεῖ, ὥστε νὰ ὁμοιάζουν τὰ διδάγματα τῶν μὲ τὰ Χριστιανικά.

Ὁ Ἰουστῖνος δὲν εἶχε δυνατὸν συγγραφικὸν καὶ ρητορικὸν χάρισμα. Ἡ ἐκφρασίς του εἶναι ἀφελῆς καὶ ἐνίοτε ἀνώμαλος, καὶ ἡ σύνθεσις εἶναι ἀμέθοδος. Τὰ ἐλαττώματα ὅμως αὐτὰ ἐξαφανίζονται ἐνώπιον τοῦ ἀναμφισβητήτου πλούτου καὶ τῆς θερμῆς μὲ τὴν ὁποίαν διατυπώνει αὐτὰς ὁ ἀπολογητής.

Θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸν τοῦ φιλόσοφου καὶ ἐνεργεῖ ὡς φιλόσοφος. Προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι καὶ ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ εἶναι φιλόσοφοι, ἐφ' ὅσον ἀκολουθοῦν τὴν ἀληθινὴν φιλοσοφίαν. Τρέφει ἀγάπην πρὸς τὴν ὑγιᾶ φιλοσοφίαν, διότι ὁ ἴδιος προσπαθεῖ νὰ εὔρη τοὺς αἰτιώδεις λόγους τῶν πραγμάτων. Λέγεται ὅτι μὲ τὸν Ἰουστῖνον ἡ Ἐκκλησία ἐκέρδισε δύο φιλοσόφους, αὐτὸν τὸν ἴδιον καὶ τὸν Πλάτωνα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν εἰσήγαγε τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν ἢ ὁποία ἐπέτρεπεν εἰς τὸν Πλάτωνα νὰ φιλοσοφῇ ὀρθῶς. Εἶναι ὅμως ἐπίσης ἀλήθεια ὅτι ἡ εἰσβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἢ ὁποία παρατηρεῖται μετὰ τὴν ἐμφάνισίν του ἀπετέλεσε τὸ σημαντικώτερον γεγονός εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας.

Πέραν τούτου ὁ Ἰουστῖνος διέθετε θερμὴν πίστewς καὶ ζωῆς ἢ ὁποία καθιστᾶ τὸ σύστημά του εὐπρόσδεκτον καὶ ἀγαπητόν, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν ἡμῶν. Εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν διετύπωσε σύστημα φιλοσοφικῆς θεολογίας, ἀλλ' ἐπλεξε μίαν σειρὰν σκέψεων περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Θεοῦ. Ἐνδιαφέρον του δὲν ἦτο νὰ δημιουργήσῃ ἕνα Θεὸν τῆς διανοίας, ἀλλὰ νὰ ζωγραφίσῃ τὸν Θεὸν τὸν ὁποῖον ἐπίστευε, τὸν ὁποῖον ἠγάπα καὶ ἐλάτρευε.

Βεβαίως θεμέλιον τῆς ἐπιχειρηματολογίας του δὲν εἶναι ὁ Θεός, διότι εἰς τοὺς κύκλους τῶν διανοουμένων τοὺς ὁποίους ἔχει ὑπ' ὄψιν του οὔτε ἡ ὑπαρξις οὔτε ἡ ἐνότης τούτου εἶχον τεθῆ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν. Θεμέλιόν της εἶναι τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ. Διὰ νὰ γίνῃ κατανοητός, ἐχρησιμοποίησε τὸν ὄρον τὸν ὁποῖον εἶχον ἀποδεχθῆ ὁ Ἰωάννης, ὁ Ἰγνάτιος καὶ μερικοὶ Γνωστικοί, τὸν ὄρον "Λόγος". Ἦτο πολὺ προσφιλῆς τότε εἰς τοὺς Στωικοὺς καὶ τοὺς Πλατωνικοὺς, οἱ ὁποῖοι εὗρισκον μίαν θεῖαν δύναμιν διαποτιζοῦσαν ὅλα τὰ ἐπὶ μέρος ὄντα καὶ πράγματα ὡς σπερματικὸς λόγος. Ὁ Ἰουστῖνος φυσικὰ θεωρεῖ τὸν λόγον πρόσωπον καὶ ὄχι δύναμιν. Ὄταν αὐτὸς ἐνεργῇ τὰς θεοφανείας εἰς τὴν Π. Διαθήκην εἶναι Τέλειος Λόγος, ὅταν χαρίζῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ λογικὰ σπέρματα

εἶναι Σπερματικὸς Λόγος. Ὁ Τέλειος Λόγος ἐνήργησε τὴν ὀριστικὴν θεοφάνειαν, τὴν παρουσίαν του εἰς τὸν κόσμον μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν, ὡς Ἰησοῦς Χριστός.

Ὡς πρὸς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν τριαδικῶν προσώπων ὑπῆρχεν ἐκείνην τὴν ἐποχὴν μία ρευστότης ἢ ὁποῖα εἶναι ἔδηλος καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰουστίνου. Ὁ Λόγος καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι διὰ τὸν Ἰουστίνον κάπως κατώτεροι ἀπὸ τὸν Πατέρα. Λέγει μάλιστα ὅτι ὁ Λόγος εἶναι εἶδος μεσολαβητοῦ μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου καὶ ὅτι γεννᾶται ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ Πατρὸς καὶ ὄχι κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι θὰ ἠδύνατο καὶ νὰ μὴ γεννηθῆ. Ἀλλὰ εἰς αὐτὰς τὰς ἐκφράσεις ἴσως πρέπει νὰ διδῶμεν ἀπλὴν προσπάθειαν παραστάσεως τῆς κινήσεως καὶ κοινωνικότητος ἢ ὁποῖα ὑπάρχει ἐντὸς τοῦ Θεοῦ.

Σύγχυσιν προκαλεῖ καὶ ἡ ἀνθρωπολογία του. Δὲν θεωρεῖ φυσικῶς ἀθάνατον τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ χαριστικῶς "ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ ζῆν αὐτὴν ὁ Θεὸς βούλεται. Οὕτως ἄρα καὶ οὐ μεθέξει ποτέ, ὅταν αὐτὴν μὴ θέλοι ζῆν". Τὴν ἰκανότητα αὐτὴν δίδει ἕν τρίτον στοιχεῖον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὑπὲρ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, τὸ πνεῦμα. Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ Ἰουστίνος δέχεται ὅτι μετὰ θάνατον ζοῦν καὶ οἱ ἄδικοι καὶ τιμωροῦνται αἰωνίως. Ἀφοῦ αὐτοὶ δὲν ἔχουν τὸ πνεῦμα, ἄρα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τοὺς ἐπιτρέπει νὰ ζοῦν εἶναι ἢ ψυχὴ. Ὁ ἀπολογητὴς ἔχει ἀστάθειαν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, διότι θέλει ν' ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. "Ὅ,τι θέλει νὰ εἰπῆ μετὰ τὸν θάνατον τῆς ψυχῆς μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ πνεύματος, εἶναι ὅτι ἢ ψυχὴ δὲν ἔχει πρωτογενῆ, φυσικὴν, ἀλλ' ἐπίκτητον ἀθανασίαν, ὡς ἀκτινοβολίαν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Καταπολεμεῖ οὕτω τὴν πλατωνικὴν δοξασίαν περὶ προϋπάρξεως καὶ αὐθυπαρξίας τῆς ψυχῆς. Ἐδημιουργήθη οὕτω χάσμα μεταξὺ τῆς πλατωνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, τὸ ὁποῖον ἐζήτησαν ἀργότερον νὰ καλύψουν ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Ἀθανάσιος, καὶ ἄλλοι.

Ἡ ἐπαφὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ πραγματοποιεῖται μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν ἢ ὁποῖα ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ἀρχίζει. Εἰς τοὺς πατριάρχας καὶ τοὺς προφήτας τῆς Π. Διαθήκης ἢ ἀποκάλυψις εἶναι πληρεστέρα, διότι πραγματοποιεῖται δι' ἐμφανίσεως τοῦ Λόγου καὶ ἐμπνεύσεως τοῦ Πνεύματος. Εἰς τοὺς ἐθνικοὺς εἶναι ἀτελεστέρα, διότι πραγματοποιεῖται δι' ἐμπνεύσεως τοῦ Σπερματικοῦ Λόγου. Τὰ σπέρματα, τὰ ὑπάρχοντα εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, μόνον ἀπὸ ὀλίγους ἐκλεκτοὺς ἐκαλλιεργήθησαν, καὶ αὐτοὶ ἔφθασαν εἰς ἀξιόλογα ἐπιτεύγματα. Οὕτω "οὐκ ἀλλότρια ἔστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα

τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλ' οὐκ ἔστι πάντῃ ὅμοια, ὥσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων Στωικῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγγραφέων. "Ἐκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θεοῦ λόγου τὸ συγγενὲς ὄρων καλῶς ἐφθέγγετο". Διὰ τοῦτο ἐπίσης ὑπάρχουν Χριστιανοὶ πρὸς Ἰησοῦν "οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες Χριστιανοὶ εἰσι καὶ ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον ἐν Ἑλλήσι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ τούτοις ὅμοιοι...". Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ παρουσία μονοθεϊστικῶν στοιχείων εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ποιήσιν. Αὐταὶ αἱ ἀντιλήψεις ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Ἰουστίνον νὰ δανεισθῇ ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν ἐννοίας, ἐκφράσεις καὶ ὄρους τοὺς ὁποίους ἐνεσωμάτωσεν ἐπιτυχῶς εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν.

Ὁ Ἰουστίνος φρονεῖ ὅτι εἰς τὰ ἀνθρώπινα ἔχουν μερίδα καὶ οἱ δαίμονες, οἱ ὁποῖοι φροντίζουν μὲ πάντα τρόπον νὰ ἐκτροχιάσουν τὴν ἀνθρωπίνην διαγωγὴν ἀπὸ τὴν γραμμὴν τὴν ὁποίαν καθώρισαν τὰ θεῖα σχέδια. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀλήθειαν, οἱ δαίμονες προκαλοῦν τὰ πάθη καὶ ὑποκινοῦν τοὺς διωγμοὺς κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ὅπως παλαιότερον κατὰ τῶν ἀγαθῶν φιλοσόφων. Οἱ ἄνθρωποι βεβαίως δὲν εἶναι ἔρμαια τῶν δαιμόνων, διότι ἔχουν ἰδικήν των τὴν δύναμιν τοῦ αὐτεξουσίου. Αὐτὸς ὁ ἀγὼν προσδίδει δραματικὸν χαρακτήρα εἰς τὴν ἰουστίνειον θεώρησιν τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία τερματίζεται μὲ τὴν ἔνδοξον δευτέραν ἔλευσιν τοῦ Ἰησοῦ, τὴν σύστασιν μιᾶς προσωρινῆς χιλιετοῦς βασιλείας, καὶ τὴν τελικὴν κρίσιν.

Θεόφιλος Ὁ Θεόφιλος, ἕκτος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας (περὶ Ἀντιοχείας ρι τὸ 180) διεκρίθη ὡς ἀγωνιστὴς ἐναντίον τῶν αἱρέσεων καὶ ὡς συγγραφεὺς. Ἀπὸ τὰ συγγράμματά του σώζεται μόνον ἓν εἰς τρία βιβλία, τὸ *Πρὸς Αὐτόλυκον*. Ὁ Αὐτόλυκος παρουσιάζεται ὡς ἐπίσημος προσωπικότης καὶ ὡς φίλος δυσανασχετῶν ἐπὶ τῇ εἰδήσει ὅτι ὁ Θεόφιλος προσεχώρησεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Οἱ δύο φίλοι εἶχον ἐπανειλημμένα συζητήσεις, τῶν ὁποίων τὰ πορίσματα περιέχονται ἐπεξεργασμένα εἰς τὰ τρία βιβλία μὲ σποραδικὴν ἐμφάνισιν διαλογικῶν στοιχείων. "Ὅλοι οἱ μορφωμένοι ἄνδρες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ ὁποῖοι συνέβαινε νὰ προσχωρήσουν εἰς τὸν Χριστιανισμόν δέχονται ἀπὸ ἔθνικοὺς φίλους τὴν ἐκφρασιν ἐκπλήξεως καὶ δυσαρεσκείας, καὶ διὰ τοῦτο αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην ν' ἀπολογηθοῦν εἰς αὐτούς, μερικοὶ ἐγγράφως. Ὡς δεῖγμα τοιοῦτου φίλου παρουσιάζεται ἐδῶ ὁ Αὐτόλυκος ὁ ὁποῖος δυνατὸν νὰ εἶναι εἴτε πλαστὸν εἴτε ὑπαρκτὸν πρόσωπον.

Κύριον θέμα τοῦ συγγράμματος εἶναι ἡ θεογνωσία, ἡ κοσμολογία μαζί με τὴν ἀνθρωπολογία, καὶ ἡ ἀξιολόγησις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν συγκρίσει μετὰ τὴν φιλοσοφίαν.

Ὁ Αὐτόλυκος ἐκπλήσσεται ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν ὅτι ὁ Θεόφιλος εἶναι πλέον Χριστιανός. Τοῦ λέγει ὅτι δὲν ὑπάρχει δικαιολογία διὰ τὸ διάβημά του, ἀφοῦ ὁ Χριστιανικός Θεὸς εἶναι ἀόρατος καὶ χωρὶς αἰσθητῆν παράστασιν, εἶναι λοιπὸν ἀνύπαρκτος· "δειξόν μοι τὸν Θεόν σου". Ὁ Θεόφιλος προβαίνει εἰς δεξιολογίαν ἐκθεσίων περὶ τοῦ τρόπου τῆς θεογνωσίας. Ἀντιλέγει, "δειξόν μοι τὸν ἄνθρωπόν σου, καὶ ἐγὼ σοὶ δείξω τὸν Θεόν μου", πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ἡ θεὸς γινώσκῃ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ποιότητα τῆς ἀνθρωπίνης διαγωγῆς. Ὁ καθαρὸς κατὰ τὴν ψυχὴν βλέπει τὸν Θεόν, ὁ μὴ καθαρὸς ἀδυνατεῖ νὰ τὸν ἴδῃ. Ἡ γινώσκῃ τελικῶς ἀναλύεται εἰς πίστιν ἢ ὁποῖα εἶναι καθολικὸν καὶ παγκόσμιον φαινόμενον· "ἅπαντων πραγμάτων προηγεῖται πίστις". Ἐμπιστευόμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς εἰς τὸν Θεόν—ὅπως τὸν σπέρρον εἰς τὴν γῆν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν εἰς τὸν πλοίαρχον—διὰ νὰ τὸν προσεγγίσωμεν. Καὶ ἡ πίστις συνδεομένη ἀρρήκτως μετὰ τὴν ἠθικὴν καθαρότητα, ὁδηγεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν θέαν αὐτοῦ· "βλέπεται γὰρ ὁ Θεὸς τοῖς δυναμένοις αὐτὸν ὁρᾶν". Δὲν ἔχουν ὀφθαλμοὺς νὰ ἴδουν ὅσοι δὲν πιστεύουν. Ὁ νοῦς εἶναι ἄχρηστος διὰ τὴν περίστασιν αὐτήν, ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ἀπερινόητος, ἀπρόσιτος εἰς τὰς λογικὰς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Παραμερίζει ὁ ἀπολογητὴς τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ περιορίζεται εἰς τὴν προσέγγισιν τῆς προσωπικότητός του. Παρατηρεῖ τὰ κτίσματα εἰς τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀποτυπωθῆ ἡ σοφία, ἡ πρόνοια καὶ τὸ κάλλος τοῦ Δημιουργοῦ. Τὸ ὄνομα Θεὸς παρετυμολογεῖ συμφώνως πρὸς παλαιότερα πρότυπα ἀπὸ τὸ "θεοεικέναι" καὶ τὸ "θεῖν", δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ὁποίας θέτει τὸ πᾶν εἰς κίνησιν. Τὸν Λόγον θεωρεῖ ὑπουργὸν τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ μηδενὸς δημιουργίαν. Προαιωνίως ἦτο εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὅταν αὐτὸς ἀπεφάσισε νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν, ἐγέννησεν τὸν Λόγον μετὰ τῆς Σοφίας. Οὕτω συνεκροτήθη ἡ Τριάς. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Θεόφιλος εἶναι ὁ πρῶτος θεολόγος ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ρητῶς τὸ ὄνομα "Τριάς", καὶ μάλιστα εἰς τυπολογικὸν πλαίσιον.

Ἡ κοσμολογία του εἶναι κατ' οὐσίαν ἡ ἰουδαϊκὴ. Οὐδεὶς ἄλλος ὀρθόδοξος συγγραφεὺς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν εὐρίσκειται τόσον πλησίον τῆς Π. Διαθήκης ὅσον ὁ Θεόφιλος. Ἀπὸ ὅλην τὴν κοσμολογίαν τοῦ ἀξιόλογον εἶναι τὸ μέρος τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Δίδωγ ἐξαιρετικῶς

ἀξίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον, τολμᾷ νὰ τὸν τοποθετήσῃ εἰς θέσιν περιβλεπτον, ἀμέσως μετὰ τὰ τριαδικὰ πρόσωπα, διὰ νὰ σχηματίσῃ τετράδα· Θεός, Λόγος, Σοφία, Ἄνθρωπος. Εἰς τὴν διατύπωσιν αὐτὴν ἀσφαλῶς διακρίνονται ἴχνη πλατωνικῆς ἰδεολογίας καὶ γνωστικῆς αἰωνολογίας, ἀλλ' αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν τῆς διδασκαλίας τοῦ Θεοφίλου. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ ἄνθρωπος φθάνει τόσον ὑψηλὰ ὑστερογενῶς. Ἀποικτᾷ τὴν ἀξίαν του μὲ προοδευτικὴν τελείωσιν ἀπὸ μίαν νηπιακὴν κατάστασιν· "τῇ δὲ οὔσῃ ἡλικίᾳ ὅδε Ἄδὰμ νήπιος ἦν· διὸ οὐπω ἠδύνατο τὴν γνῶσιν κατ' ἀξίαν χωρεῖν". Εἶναι λοιπὸν δυσεξήγητον, πῶς ὁ Θεόφιλος ἀποδίδει ἔπειτα τὴν πτῶσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς κακὴν χρῆσιν τοῦ αὐτεξουσίου, ἀφοῦ τὸ νήπιον δὲν δύναται νὰ εἶναι ἠθικῶς αὐτεξούσιον. Μὲ τὴν πτῶσιν ὁ ἄνθρωπος ἔχασε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γίνῃ ἀθάνατος, διότι προηγουμένως δὲν ἦτο οὔτε θνητὸς οὔτε ἀθάνατος. Τὴν χαμένην εὐκαιρίαν ἀποικτᾷ ἐκ νέου, ἂν ἐπωφεληθῇ τῶν μέσων τῆς θεογνωσίας. Οὕτω μὲ τὴν παρακοὴν δὲν ἔχασεν ὁ πρωτόπλαστος κανένα ἐξαιρετικὸν προσόν· ἔχασεν ἀπλῶς μίαν σπουδαίαν εὐκαιρίαν. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, μαζὶ μὲ τὴν ὅλην ἀπολογητικὴν οἰκονομίαν τοῦ ἔργου διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Θεόφιλος παραθεωρεῖ τὸ σωτηριῶδες ἔργον τοῦ Χριστοῦ.

Ἐπιπλήρωσε πάντοτε μία πρόκλησις τῶν ἐθνικῶν πρὸς τοὺς Χριστιανούς· ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι νέα καὶ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ κῆρος. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον διεμορφώθη ἢ κατάλληλος ἀπάντησις· ὁ Χριστιανισμὸς ἔχει τὴν ἰδικὴν του παράδοσιν τῆς Π. Διαθήκης. Ὁ Θεόφιλος, ἂν καὶ ἑλληνοχριστιανός, εἶναι τόσον πολὺ προσκολλημένος εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν παράδοσιν, ὥστε ὡς Γραφὴν του νὰ θεωρῇ τὸν Μωυσῆν καὶ τοὺς προφήτας, ὡς προγόνους του τοὺς Ἰουδαίους. Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι εἶναι οἱ ξένοι οἱ ὁποῖοι ἠστόχησαν εἰς τὴν προσπάθειάν των. Ἄλλοτε χρησιμοποιοῦν ἐναντίον των σκληρὰν γλῶσσαν, ἄλλοτε δέχεται ὅτι ἐνίοτε ἔφθασαν εἰς τὴν ἀλήθειαν, ὅπως ὅταν ἀναγνωρίζουν τὴν μονοθεΐαν, τὴν κρίσιν καὶ ἀνταπόδοσιν, καθὼς καὶ ἄλλας θρησκευτικὰς ἀξίας. Ἀποδίδει τὸ ἐπίτευγμα αὐτὸ εἰς ἓν ἰδιότυπον ξύπνημα τῆς ψυχῆς. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι γνωρίζει ἀριετὰ καλὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν.

Πρὸς Ἡ μικρὰ πραγματεία Πρὸς Διόγνητον δὲν εἶναι Διόγνητον γνωστὸν ἀπὸ ποῖον ἐγράφη οὔτε πότε ἐγράφη οὔτε εἰς ποῖον ἀπευθύνεται. Ἐν χωρίον τῆς ὑπενθυμίζει τὸ ἀδήλωτον διάταγμα τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ εἰς ἐκ τῶν διδασκάλων αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος ἐλέγετο Διόγνητος· αὐτὸς

λοιπὸν ἴσως εἶναι ὁ ἀποδέκτης.

Ἐν ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα τῶν ἐθνικῶν πρὸς τοὺς Χριστιανούς ἦτο τοῦτο· διατὶ ἐβράδυνεν τόσο πολύ νὰ ἐμφανισθῆ ὁ Χριστιανισμός. Μερικοὶ ἀπήντων ὅτι δὲν ἐβράδυνε καθόλου, διότι εἶναι τόσο παλαιὸς ὅσον ὁ μωσαϊκὸς νόμος. Ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς τῆς πραγματείας ἀπαντᾷ ὅπως ὁ Ἀριστείδης, μὲ μίαν καθαρῶς χριστιανικὴν θέσιν. Ἀποδίδει τὴν βραδύτητα ἐνεργείας εἰς τὴν ἀνάγκην δημιουργίας τῶν προϋποθέσεων διὰ τὴν ἀποδοχὴν του. Ἐβράδυνε δηλαδή, διὰ νὰ συναισθανθοῦν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν τὴν ἀναξιότητά των καὶ νὰ δεχθοῦν τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν βασιλείαν του. Τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ὠλοκληρώθη ἡ ἀδικία, ὁ δὲ θάνατος ἦτο ὤρμος, τότε ἦλθεν ὁ καιρὸς νὰ φανερώσῃ ὁ Θεὸς τὴν χρηστότητά του καὶ τὴν δύναμίν του· τότε ἔστειλε τὸν Υἱόν του ὡς λύτρον.

Ἄλλο ἐντυπωσιακώτερον θέμα εἶναι ἡ σύγκρισις τοῦ ὑπερκόσμου βίου τῶν Χριστιανῶν μὲ τὸν ἐγκόσμιον βίον, εἰς γλῶσσαν γεμάτην ποιητικὸν ρυθμόν.

Χριστιανοὶ ... πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι, μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη πατρίς αὐτῶν καὶ πᾶσα πατρίς ξένη· ἐπὶ γῆς διατρεβουσιν, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται... ἀγαπῶσι πάντας καὶ ὑπὸ πάντων διώκονται".

Προέρχονται ἀπὸ ἄλλην σφαιραν, ἀλλὰ συμβιοῦν μὲ τὸν κόσμον καὶ κατέχουσι εἰς αὐτὸν τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν κατέχει ἡ ψυχὴ εἰς τὸ σῶμα. Οἱ Χριστιανοὶ εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου. Εἰς αὐτὰς τὰς γραμμάς εὐρίσκομεν τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς θεωρίας περὶ τῶν δύο πολιτειῶν τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξαν ἀργότερον ὁ Μ. Βασίλειος καὶ πρὸ πάντων ὁ ἱερὸς Αὐγούστίνος.

Τατιανὸς Ὁ Τατιανὸς ἦτο μαθητὴς τοῦ Ἰουστίνου, ἀλλὰ δι-
ὁ Σῦρος ἀφέρει ἀπὸ αὐτὸν εἰς νοοτροπίαν ὅσον ἴσως κα-
 νεῖς ἄλλος ἀπολογητὴς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Συνιστᾷ τὸν ἑ-
 αὐτόν του μὲ λόγους οἱ ὁποῖοι ἀποκλείουσι πᾶσαν παρεξήγησιν
 τῶν προθέσεων του. "Ταῦθ' ὑμῖν, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, ὁ κατὰ
 βαρβάρους φιλοσοφῶν Τατιανὸς συνέταξα, γεννηθεῖς μὲν ἐν τῇ
 τῶν Ἀσσυρίων γῆ, παιδευθεῖς δὲ πρῶτον μὲν τὰ ὑμέτερα δεύ-
 τερον δὲ ἄτινα νῦν κηρύττειν ἐπαγγέλλομαι". Θέλει νὰ εἴπῃ
 ὅτι αὐτὸς ὁ βάρβαρος δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν μὲ τὸν ἑλ-
 ληνισμόν, καὶ ἂν φιλοσοφῇ, φιλοσοφεῖ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς
 βαρβάρου φιλοσοφίας, δηλαδή τῆς Π. Διαθήκης. Φθάνει εἰς

αὐτὸ τὸ σημεῖον διὰ τρεῖς λόγους. Πρῶτον, διότι εἶχε προφητικὴν νοοτροπίαν μὴ ἀνεχομένην καμμίαν παρέκκλισιν. Δεύτερον διότι ἦτο βαρβαρικῆς, ὅπως λέγει, καταγωγῆς. Ὅπισθεν τῆς πολεμικῆς του διακρίνεται ἡ ὑποσυνειδήτος ροπή ἐνὸς βαρβάρου νὰ κρημνίσῃ τὴν δόξαν τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι πρὸ αἰῶνων εἶχον κατακτήσει τὴν πατρίδα του. Οὕτως ὀπισθεν τῆς θρησκευτικῆς ἀντιθέσεως κρύπτεται ἡ φυλετικὴ. Τρίτον διότι ἡ στάσις τοῦ ἔθνικοῦ κόσμου ἔναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο εὐτελής. Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι ἀπεικάλουν βαρβάρους ὅλους τοὺς πρῶτους Χριστιανούς, ἐπειδὴ σπανίως ἦσαν μορφωμένοι, κατὰ τὰ ἰδικὰ των πρότυπα, καὶ ἀσφαλῶς βάρβαρον ἀπεικάλουν καὶ τὸν λόγιον Τατιανόν. Τί ἠδύνατο λοιπὸν νὰ κάμῃ αὐτός, παρὰ ν' ἀποδώσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι ἦσαν οἱ δημιουργοὶ ἐνὸς πολιτισμοῦ, ἓνα σπῖλον, μὲ τὴν ἐπισήμανσιν τῶν τρωτῶν τοῦ πολιτισμοῦ των; Τὸ ὄνομα "Ἕλλην" ἀρχίζει τώρα νὰ χρωματίζεται μὲ ἐντονώτερον θρησκευτικὸν χρῶμα, μέχρις ὅτου ἔγινε συνώνυμον τῆς λέξεως "εἰδωλολάτρης". Εἰς τὸ ἐξῆς κανεῖς Χριστιανὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ὀνομάζεται "Ἕλλην" (εἰδωλολάτρης)· καὶ εἰς αὐτὸ ὀφείλεται ἡ ἀπόρριψις τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ ἡ χρησιμοποίησις, διὰ μὲν τὴν πολιτικὴν ὑπηκοότητα τοῦ ὀνόματος "Ῥωμαῖος" χωρὶς ἔθνικὴν διάκρισιν, διὰ δὲ τὴν ἔθνικότητα τοῦ ὀνόματος "γραικός". Ὑπάρχει καὶ τέταρτος λόγος· ἡ ἀποτυχία τῆς συμβιβαστικῆς προσπαθείας τοῦ Ἰουστίνου, ὁ ὅποιος, ἂν καὶ εἶχε προβῆ εἰς ὅλας τὰς δυνατὰς παραχωρήσεις καὶ παρ' ὅλον ὅτι τότε ἐκυβέρνα εἰς φιλόσοφος αὐτοκράτωρ, ἐθανατώθη. Ἦτο φανερόν ὅτι κανεῖς συμβιβασμὸς μὲ τοὺς δῶκτας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ καὶ ὅτι ἡ ἀπολογητικὴ δὲν ἠδύνατο νὰ φέρῃ ἀποτέλεσμα. Διὰ τοῦτο ὁ Τατιανὸς υἰοθέτησε τὴν πολεμικὴν. Οἱ ἀνωτέρω παράγοντες ἔδωσαν εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν συμπεριφορὰν του ἀγωνιστικὸν τόνον καὶ τὸ παράδειγμά του ἠκολούθησε μετ' ὀλίγας δεκαετίας εἰς ἄλλον "βάρβαρον", ὁ Τερτυλλιανός, εἰς τὴν Δύσιν αὐτός. Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ ὁ τίτλος τοῦ μόνου σωζομένου συγγράμματος τοῦ Τατιανοῦ, *Λόγος πρὸς Ἕλληνας*.

Ὁ Τατιανὸς μετὰ πολλὰς περιπετείας ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Ῥώμην καὶ ἐμαθήτευσεν εἰς τὸν Ἰουστίνον. Ἦνοιξε μάλιστα καὶ αὐτὸς σχολήν. Ἡ τύχη τοῦ Ἰουστίνου τὸν ἠνάγκασε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Φεύγων ἔγραψε τὸ βιβλίον τοῦτο ὡς ἓν ράπισμα πρὸς τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον. Συνιστᾷ εἰς τοὺς Ἕλληνας, δηλαδὴ εἰς ὅλον τὸν ἔθνικὸν κόσμον, νὰ μὴ ὑποτιμοῦν τοὺς βαρβάρους, διότι ὅ,τι καλὸν ἔχουν οἱ ἴδιοι, ἀπὸ αὐτοῦ προέρχεται, καὶ ἂν ἔχουν κάτι ἰδικόν των,

αὐτὸ δὲν εἶναι καλόν. Παραβάλλει τὸν χριστιανικὸν βίον μετὰ τὸν ἔθνικόν, διὰ τὸ νὰ δείξη τὴν ἀνωτερότητα τοῦ πρώτου καὶ ἀποδεικνύει τὴν ἀξίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητά της, τὴν μωσαϊκὴν καταγωγὴν της. Οὕτω ταυτίζει σχεδὸν τὴν βιβλικὴν θεολογίαν μετὰ τὸν Χριστιανισμόν. Ἡ μόνη ἀλήθεια εἰς τὸν κόσμον εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς Π. Διαθήκης. Εἰς τὴν πραγματείαν αὐτὴν ὑπάρχουν καὶ μερικαὶ ἐνδιαφέρουσαι θεολογικαὶ καὶ ἀνθρωπολογικαὶ ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὰς ἀντιστοιχίας τοῦ Ἰουστίνου. Ὁ Τατιανὸς εἶναι ὁ πρῶτος θεολόγος ὁ ὁποῖος κάμνει διάκρισιν, ἀσαφῆ πάντως, μετὰ τὸν ἐσωτερικὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ Λόγου.

Ὅταν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀνατολήν, τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ χαρακτῆρός του τὸν ὠδήγησεν εἰς νέας ἀναζητήσεις. Ἄτεγκτος εἰς ὅλα, δὲν ἠδύνατο νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὰς νέας ἐπιεικεστέρας γραμμὰς τῆς Ἑκκλησίας. Ἐγινε λοιπὸν εἰσηγητῆς καὶ ἀρχηγὸς τῆς αἵρέσεως τῶν Ἐγκρατιτῶν καὶ ἐδέχθη ὠρισμένα στοιχεῖα ἀπὸ τὸν Γνωστισμόν. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίοδον τῆς σταδιοδρομίας του προέρχεται τὸ ἔργον *Διατεσσάρων Εὐαγγέλιον*. Ἡ λέξις "διατεσσάρων" εἶναι μουσικὸς ὅρος σημαίνων ἀρμονίαν μετὰ διάστημα τεσσάρων φθόγγων, τετραφωνίαν περίπου. Ἡ Ἑκκλησία ἀπὸ πολλὰ κυκλοφορούμενα Εὐαγγέλια εἶχεν ἀναγνωρίσει μόνον τέσσαρα, ἐνῶ πᾶν γνωστὸν σύστημα εἶχεν ἓν ἄλλο ἰδικόν του. Ὅταν ὁ Τατιανὸς ἐγένεν αἱρετικὸς, ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῇ τοὺς ἄλλους αἱρεσιάρχας· ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦτο τόσον μακρὰν τῆς Ἑκκλησίας, ἀντὶ νέου ἰδικῆς του ἐμπνεύσεως εὐαγγελίου, ἔκαμε μίαν ἀρμονίαν μετὰ βάσιν τὸν Μᾶρκον καὶ ἐνσωμάτωσιν κατὰ στίχους στοιχείων ἀπὸ τὰ ἄλλα τρία φυσικὰ μετὰ ὠρισμένας παραλείψεις. Τὸ ἔργον εἰς τὴν ἀρχὴν συνετάχθη ἑλληνιστῶς καὶ ἔπειτα μετεφράσθη ἀπὸ τὸν ἴδιον εἰς τὴν συριακὴν. Εἰς τὴν συρόφωνον Ἑκκλησίαν κατέστη κανονικὸν εὐαγγέλιον ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας. Σώζεται μόνον εἰς τὸ ὑπόμνημα τὸ ὁποῖον ἐφιλοτέχνησεν ὁ Ἐφραῖμ ὁ Σῦρος, καὶ μάλιστα εἰς ἀρμονικὴν μετάφρασιν. Τοιαύτας ἀρμονίας συνέταξαν βραδύτερον καὶ ἄλλοι θεολόγοι, ὅχι ὅμως διὰ λατρευτικόν, ἀλλὰ δι' ἐρμηνευτικὸν προορισμόν.

Ἀνώνυμοι Ὑπάρχει μία σειρὰ ἀκόμη ἀπολογητικῶν ἔργων *Ἀπολογία* τῆς περιόδου αὐτῆς ἀγνώστου προελεύσεως. Τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν ἀπεδόθησαν μεταγενεστέρως εἰς τὸν Ἰουστίνον. Ὁ Λόγος πρὸς Ἕλληνας εἶναι γλαφυρὰ καὶ νευρώδης προσφώνησις, δικαιολογοῦσα τὴν εἰς τὸν Χριστιανισμόν προσχώρησιν τοῦ συγγραφέως, ὅστις εἶναι πιθανῶς ὁ μαθητῆς

τοῦ Ὁριγένους Ἀμβρόσιος. Εἰς τὸν *Λόγον παραινετικὸν πρὸς Ἕλληνας* συγκρίνονται μὲ μεθοδικότητα οἱ ἔθνη οἱ διδάσκαλοι πρὸς τοὺς Χριστιανούς, ὡς καὶ αἱ ἀντίστοιχοι διδασκαλαὶ αὐτῶν. Τὸ σύντομον δοκίμιον *Περὶ ἀναστάσεως* ἀνήκει εἰς μαθητὴν τοῦ Ἰουστίνου.

Διὰ τὴν εἰρωνικὴν εἰς βάρος τῶν φιλοσόφων πραγματείαν *Διασυρμὸς τῶν ἔξω Φιλοσόφων* τοῦ Ἑρμείου δὲν χρειάζεται νὰ λεχθῆ τίποτε ἄλλο πέραν τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ τὸν ἀκραιῶν σταθμὸν εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἀντεπιθέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τῆς ἀρχαίας διανοήσεως.

8. ΑΙΡΕΤΙΚΟΙ ΤΟΥ Β' ΚΑΙ Γ' ΑΙΩΝΟΣ

Κατὰ τὴν πρῶτον ἐκείνην ἐποχὴν, ὡς εἶναι εὐλόγοι δὲν παρουσίαζον ὅλοι οἱ ὅπαδοι τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸν αὐτὸν βαθμὸν κατανοήσεως τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ. Εἰς τὴν διαφοροποίησιν συνετέλεσε πλὴν τῆς διαφορᾶς νοοτροπίας καὶ διανοήσεως καὶ ἡ διαφορὰ θρησκευτικοῦ, φιλοσοφικοῦ καὶ ἠθικοῦ περιβάλλοντος προελεύσεως τῶν καθ' ἕναστον Χριστιανῶν. Τοῦτο ὠδήγησεν εἰς παρερμηνεῖαν ὠρισμένων σημείων τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἐκ τῆς ὁποίας διεμορφώθησαν αἱ πρῶται αἵρέσεις.

Ἡ λέξις "αἵρεσις" ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἐκλογῆς περιωρίσθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν δήλωσιν προτιμήσεως ὠρισμένου συστήματος, ἰδίως φιλοσοφικοῦ ἢ καὶ θρησκευτικοῦ. Αἵρέσεις ὀνομάζονται εἰς τὴν Κ. Διαθήκην καὶ αἱ θρησκευτικαὶ μερίδες τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Ἐπειδὴ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐλέγοντο καὶ σχολαί, ἡ λέξις "αἵρεσις" ἐνηλλάσσετο συχνάκις μὲ τὴν λέξιν "σχολή". Οἱ εἰσηγηταὶ παρεκκλίσεων ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας, ἰδρύοντες σχολὰς καὶ ἀποικτῶντες ὅπαδους ὀνομάζοντο αἵρεσιάρχαι, τὰ δὲ συστήματα αὐτῶν ἐχαρακτηρίζοντο ὡς αἵρέσεις. Ἐκτοτε ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν χριστιανικὴν γλῶσσαν ὑπὸ τὴν δυσμενῆ ταύτην ἐννοίαν.

Ἦτο φυσικὸν ἡ πρώτη αἵρεσις τοῦ Χριστιανισμοῦ νὰ εἶναι Ἰουδαϊκῶς χρωματισμένη· ἀπέρρευσε κατὰ τὴν προσπάθειάν του ν' ἀποδεσμευθῆ ἀπὸ τὸ Ἰουδαϊκὸν περιβάλλον του. Ἡ φυλετικὴ ἀποικλειστικότης τῶν Ἰουδαίων προεκάλεσεν ἀξιολόγους ἀντιδράσεις ἐναντίον τῆς ἀποδεσμεύσεως, ἡ ὁποία ἐσήμαινεν ἐγκατάλειψιν τῆς Ἰουδαϊκῆς παραδόσεως.

Οἱ ἀρνηθέντες νὰ συμπορευθοῦν μὲ τοὺς πολλοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, χωρὶς νὰ παύσουν νὰ εἶναι Χριστιανοί, ὀνομάσθησαν Ἰουδαίζοντες, μετὰξὺ δὲ αὐτῶν ἐξέχουσαν θέσιν ἔχουν οἱ Ἑβριναῖοι. Μένοντες πιστοὶ εἰς τὴν μονοθεΐαν τῆς Π. Διαθήκης ἀρνοῦνται τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν παρθενικὴν γέννησίν του. Ἡ θεία υἱότης του μέχρι τῆς βαπτίσεώς του ἦτο μόνον ἠθικὴ καὶ κατωρθώθη μὲ τὴν τήρησιν τοῦ νόμου, ὅπως ἠδύνατο νὰ συμβῆ εἰς πάντα ἄλλον ἄνθρωπον. Ἐπειτα τὸ βάπτισμα ἔθεσεν εἰς τὸν Ἰησοῦν τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητός του, ὅποτε αὐ-

τὸς ἔγινε Μεσσίας. Ἡ δύναμις ἣ ὅποια κατῆλθε εἰς αὐτόν, ἂν καὶ ἀπετέλει ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν, τὸν Χριστόν, δὲν ἦτο Θεός, ἀλλὰ δημιούργημα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἡ ἔνωσις τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὸν Χριστόν ἦτο τεχνητῆς καὶ διαλυτῆς μορφῆς. Διὰ τοῦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ Χριστοῦ ἦτο προφητικὸν καὶ ὄχι λυτρωτικόν. Ἡ υἱοθετικὴ αὐτῆ δοξασία ἀπαντᾶται εἰς δυναμικοὺς μοναρχιανούς. Ἐπὶ πλέον δὲν ἐδέχοντο τὴν ἀποστολικότητα τοῦ Παύλου, ἐτήρουν τὴν περιτομὴν καὶ τὸ Σάββατον μαζὶ μὲ τὴν Κυριακὴν.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Ἑβριωνάιους προσεχώρησαν εἰς τὸν Γνωστικισμόν. Ἀπέρριπτον οὗτοι τότε μέρος τοῦ νόμου καὶ ἐπίστευον ὅτι ὁ Χριστός, ὁ ὅποιος ἐνεσαριώθη εἰς τὸν Ἰησοῦν, εἶναι ἡ ἰδία προσωπιότης ἡ ἐνσαρνωθεῖσα καὶ εἰς τὸν Ἀδὰμ. Ἀπὸ τοὺς κύκλους τούτους τῶν γνωστικῶν Ἑβριωνάιων προῆλθον οἱ Ἑλιεσαΐται οἱ ὅποιοι ἔχουν περισσότερον ἐπεξεργασμένην γνωστικὴν θεολογίαν.

Οἱ Ἰουδαϊζόντες Χριστιανοὶ ἦσαν μοναρχιανοί, ἐδέχοντο δηλαδὴ ἀπόλυτον μονοθεΐαν καὶ δὲν ὠμίλουν ποτὲ περὶ Τριάδος. Ἀλλὰ δὲν ἤσηκον καμμίαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, διότι ἀπεμονώθησαν εἰς τὰ περιθώρια τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἐξηφανίσθησαν. Αὐτοὶ ἦσαν μοναρχιανοὶ λόγῳ τῆς Ἰουδαϊκῆς τῶν προελεύσεως· μερικαὶ ὅμως ἑλληνοχριστιανικαὶ ὁμάδες κατέστησαν μοναρχιανὰ παρὰ τὴν ἑλληνικὴν τῶν προέλευσιν. Τὸ ἔπραξαν ἀπὸ τὴν ἀνάγκην ἀντιδράσεως πρὸς τὴν γνωστικὴν πολυαρχίαν ἢ δυαρχίαν. Αὐτὸς ὁ μοναρχιανισμὸς εἶναι διπλοῦς, ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς ταυτίσεως τοῦ Υἱοῦ μὲ τὸν Πατέρα καὶ ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς ἀρνήσεως τῆς φυσικῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ. Μὲ βάσιν αὐτὴν τὴν διάκρισιν διεμορφώθησαν δύο κύρια μοναρχιανὰ ρεύματα· τῶν Πατροπασχιτῶν καὶ τῶν Υἱοθετιστῶν.

Οἱ πρῶτοι ὀνομάζονται ἐπίσης καὶ Τροπικοὶ Μοναρχιανοί. Ἡ διδασκαλία τῶν διεμορφώθη ὀριστικῶς περὶ τὸ 200, ἀλλὰ στοιχεῖα τῆς ὑπῆρχον καὶ ἐνωρίτερον. Ὁ Σίμων Μάγος, συμφώνως πρὸς ὅσα μαρτυροῦν αἱ πηγαὶ ἡμῶν, ἰσχυρίζετο ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος ἦτο ὁ ἐμφανισθεὶς εἰς τὴν Σαμάρειαν ὡς Πατήρ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν ὡς Υἱὸς καὶ εἰς τὰ ἔθνη ὡς Ἅγιον Πνεῦμα. Ἄν καὶ εἶναι ἀπίθανον ὅτι ταῦτα ἰσχυρίσθη ὁ ἴδιος ὁ Σίμων, εἶναι βέβαιον ὅτι τοιαύτη ἄποψις ἐπεκράτει μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τοῦ τῶν Β' αἰῶνα.

Συστηματικὴν μορφήν ἔλαβεν ἡ διδασκαλία ὀλίγον πρὸ τοῦ 200 εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὁπόθεν μετεφέρθη εἰς τὴν Ρώ-

μην εὐθὺς ἀμέσως. Πρῶτος καθαρὸς μοναρχιανὸς ἀναφέρεται ὁ Νοητός, ὁ ὁποῖος ἐχαρκτηήριζε τὸν Θεὸν ἀντιθετικῶς, ὡς ἀόρατον καὶ ὄρατόν, ἀγέννητον καὶ γεννητόν, Πατέρα καὶ Υἱὸν συγχρόνως. Ὄταν μετηνάστευσεν εἰς τὴν Ρώμην, ἐπηρέασε τόσον τὰ θεολογικὰ πράγματα, ὥστε ὁ πάπας Ζεφυρίνος ἔλεγε ὅτι δὲν γνωρίζει ἄλλον Θεὸν ἐκτὸς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἦλθεν εἰς τὴν Ρώμην ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσίαν ὁ Πραξέας, ὁ ὁποῖος ἐταύτιζεν ἐπίσης τὸν Υἱὸν μὲ τὸν Πατέρα, μὲ τὴν διαφορὰν μόνον ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ὁ Πατὴρ μὲ προσθήκην τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Φυσικὰ δὲν ἐδέχετο ἰδιαίτεραν ὑπόστασιν τοῦ Πνεύματος. Ὁ Τερτυλλιανὸς λοιπὸν τὸν κατηγορεῖ διὰ δύο ἐγκλήματα, ὅτι ἐσταύρωσε τὸν Πατέρα καὶ ἀπεμάκρυνε τὸ Πνεῦμα.

Αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν διεμόρφωσε πλατύτερον ὁ Σαβέλλιος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' αἰῶνος, εἰς τὴν Ρώμην καὶ αὐτός. Ὡς βᾶσιν ἔθεσε τὴν θεϊαν οὐσίαν τὴν ὁποίαν ἐξελάμβανε μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀριστοτελικῆς "πρώτης οὐσίας", Ὁ Ἄριστοτέλης, ὅταν ἔλεγε "πρώτη οὐσία", ἠννόει τὴν οὐσίαν ὅπως φέρεται ἀπὸ μίαν συγκεκριμένην ὑπόστασιν. Κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν ὑπάρχει μία μόνον θεία οὐσία· οὕτω ὁ Σαβέλλιος συνεπέρανεν ὅτι ὑπάρχει ἓν μόνον θεῖον ὄν, ἓν θεῖον πρόσωπον, μία θεία ὑπόστασις, ἀφοῦ οὐσία καὶ ὑπόστασις εἶναι ἓν πρᾶγμα. Τὸν Δ' αἰῶνα ἐπεκράτει ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Σαβέλλιος ἐθεώρει τριπλῆν τὴν ἀποκάλυψιν αὐτῆς τῆς ἐνιαίας θεότητος, δηλαδὴ εἰς τρία "πρόσωπα", μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ κλασικοῦ προσωπείου τῶν ἡθσοποιῶν. Δηλαδὴ ὁ εἷς Θεὸς ἐμφανίζεται εἰς τὸν κόσμον μὲ διαφορετικὰ προσωπεῖα, ἄλλοτε τοῦ Πατρὸς ἄλλοτε τοῦ Υἱοῦ καὶ ἄλλοτε τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Δυνατὸν νὰ μὴ διετύπωσεν ὁ ἴδιος τὰ πράγματα οὕτω, ἀλλὰ νὰ τὸ ἐπραξάν οἱ ὄπαδοί του. Πάντως τὰ τρία πρόσωπα παρουσιάζονται ὡς τρεῖς τρόποι ἀποκαλύψεως τοῦ ἰδίου Θεοῦ. Καὶ αὐτὸ μεταγενεστέρως ἔδωσεν εἰς τοὺς ὄπαδοὺς τοῦ Σαβέλλiou τὸ ὄνομα Τροπικοί.

Ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦν τὸ ἄλλο ρεῦμα τοῦ μοναρχιανισμοῦ ἔχουν ὡς ἀφετηρίαν τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι μόνος. Ἄλλ' ἐνῶ οἱ προηγούμενοι, οἱ Τροπικοί, ὑπερτονίζουν τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, ταυτίζοντες αὐτὸν μὲ τὸν Πατέρα, οὗτοι τὴν ἀρνοῦνται, ἐμμένοντες εἰς παλαιὰς ἰουδαϊστικὰς ἀντιλήψεις ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦτο ἀπλοῦς ἄνθρωπος καὶ ἔγινε Θεὸς δι' υἱοθεσίας λόγῳ τῆς μεγάλης του προσωπικῆς ἀξίας.

Καὶ αὐτῆς τῆς γραμμῆς ἡ χάραξις ἔγινεν εἰς τὴν Ρώμην ἀπὸ ἀνατολικοὺς θεολόγους. Τελικῶς ὅμως τὴν διεμόρφω-

σεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιοχείας Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, ὀλίγον μετὰ τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος. Ἔκαμε τὰς ἐξῆς διακρίσεις. Πρῶτον, ὁ Λόγος καὶ τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι πρόσωπα, ἀλλὰ δυνάμεις ἀπρόσωποι τοῦ ἑνὸς Θεοῦ καὶ μάλιστα μία δύναμις καὶ τὰ δύο. Δεύτερον, ὁ Λόγος καὶ ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα· ὁ Λόγος εἶναι θεία δύναμις, ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὅπως πᾶς ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὑψηλοτέρας ἀρετῆς. Αὐτὸς ὁ λαμπρὸς ἄνθρωπος ἔλαβε τὴν θείαν δύναμιν κατὰ τὸ βάπτισμα, καὶ μάλιστα εἰς βαθμὸν πλουσιώτερον ἀπὸ τοὺς προφήτας. Οὕτω τὸ θεῖον ἦλθεν εἰς συνάφειαν μὲ τὸ ἀνθρώπινον. Μία σειρὰ ἀπὸ συνόδους κατέληξεν εἰς τὴν καταδίηνη τῆς διδασκαλίας αὐτῆς τοῦ Παύλου καὶ τὴν ἐκθρόνισίν του. Ἀλλ' ἡ δοξασία ἔμεινε διὰ τὴν ταλαιπωρήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν ὀλόκληρον τὸν Δ' αἰῶνα καὶ ἀκόμη περισσότερον.

Ἀπὸ τὴν Φρυγίαν, κοιτίδα τῆς λατρείας τῆς Κυβέλης, προῆλθεν εἰς νέος χριστιανικὸς προφητισμὸς εἰς τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος, μία αἴρεσις ἀποκαλυπτικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ. Ἡ ἀναμονὴ τῆς νέας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἦτο ἔντονος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ ἀναμένων ἐναγωνίως συντομεύει εἰς τὴν σήμεριν του τὸν χρόνον ἐλεύσεως τοῦ ἀναμενομένου καὶ ζῆ μὲ ἰδιαιτέραν προσοχὴν ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἀποτελοῦν τὰ βάρη τοῦ Μοντανισμοῦ.

Τὸ 156 ἐμφανίζεται εἰς τὴν Φρυγίαν ὡς προφήτης ὁ Μοντανός, εἰς προσφάτως βαπτισμένος πρῶην ἱερεὺς τῆς Κυβέλης. Διεκήρυξεν ὅτι ὁ Θεὸς Πατήρ, ὅστις ἄλλοτε ἀπεικάλυψεν ἑαυτὸν ἐν Χριστῷ, τώρα ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν Παράκλητον, τὸν ὁποῖον προανήγγειλεν ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης. Ἐκήρυττεν "ἐγὼ εἰμι ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ ὁ Παράκλητος", ἐννοῶν βεβαίως ὅχι ὅτι εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἀλλ' ὅτι μέσῳ αὐτοῦ ὁμιλοῦν τὰ τρία πρόσωπα. Αὐτὸς εἶναι λύρα τὴν ὁποίαν παίζει ὁ Θεός· "ἰδοὺ, ἄνθρωπος ὡσεὶ λύρα, καὶ γὰρ (Παράκλητος) ἴσταμαι ὡσεὶ πληκτρὸν· ὁ ἄνθρωπος κοιμᾶται καὶ γὰρ γρηγορῶ". Ὁ Μοντανὸς ἐπίστευεν ὅτι εἶναι φορεὺς τῆς ἀναγγελίας τῆς τελικῆς ἀποκαλύψεως καὶ τῆς τελικῆς κρίσεως, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ τὰς ἡμέρας του, εἰς τὴν Πέπουζαν, ἱερὰν πόλιν τῆς αἰρέσεώς του.

Ὁ βίος τὸν ὁποῖον ἐπέβαλεν ἠκολούθει αὐστηροτάτας ἀρχάς. Τὰ τρία βαρῆα ἁμαρτήματα, ἀποστασία, μοιχεία, φόνος, ἔμενον διὰ παντὸς ἀσυγχώρητα καὶ ὁ γάμος ἦτο ἀπηγορευμένος. Ἀκαταμάχητος ἦτο ὁ ζῆλος τῶν ὁπαδῶν του πρὸς τὸ μαρτύριον, τὸ ὁποῖον συχνάκις ἐπεζήτουν ἀφόβως. Ὅλα αὐτά, προφητεία, προσδοκία τῆς ταχείας ἐλεύσεως, αὐστηρότης ἡθῶν,

ένθυμίζουσαν τὴν ἀρχαῖαν χριστιανικὴν κοινότητα καὶ παρουσιάζουσαν τοὺς Μοντανιστὰς ὡς νοσταλγοὺς τοῦ πρωτοχριστιανικοῦ βίου.

Τὸν Μοντανὸν ἠκολούθουν προφῆται καὶ προφήτιδες, πολλαὶ τῶν ὁποίων εἶχον ἐγκαταλείψει τοὺς συζύγους των. Διάσημοι μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν ἡ Πρίσιλλα, ἡ Μαξιμίλλα καὶ ἡ Κυϊντίλλα, ὅλαι μὲ λατινικὰ ὀνόματα, ὅπως καὶ ὁ ἀρχηγὸς των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐμβάλλει εἰς ὑποψίαν ὅτι τὸ κίνημα αὐτὸ ἐξεκίνησε ἀπὸ κύκλους τῆς λατινικῆς παροικίας τῆς Ἀσίας. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἐσταδιοδρόμησε πολὺ ἀνετώτερον εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου εἶχε καὶ τὸν διαπρεπέστερον ἐκπρόσωπόν του, τὸν Τερτυλλιανόν.

Τὸ στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς ἀσθηρότητος δὲν ἰδιάζει μόνον εἰς τοὺς Μοντανιστὰς. Τὸ εἶδομεν καὶ εἰς μερικὰς γνωστικὰς μερίδας, τὸ βλέπομεν δὲ ἐπίσης εἰς ἄλλας αἰρετικὰς ομάδας, ὅπως τοῦ Τατιανοῦ. Κύκλοι ἀσθηρῶν ἐδημιούργησαν τὸν Γ' αἰῶνα σχίσματα εἰς τὰς Ἑκκλησίας τῆς Ρώμης καὶ τῆς Καρχηδόνος. Ὅλοι αὐτοὶ εἶναι ἐγκρατῖται ἢ ἐγκρατευταὶ καὶ ἀπὸ αὐτοὺς προῆλθεν ὁ μοναχικὸς βίος.

9. Ο ΓΝΩΣΤΙΚΙΣΜΟΣ

Είναι πολὺ παράδοξον ὅτι ἐλάχιστα μνημεῖα τοῦ Γνωστικισμοῦ ἔχουν διασωθῆ, ἐνῶ αὐτὸς εἶναι μία τῶν σπουδαιότερων πνευματικῶν κινήσεων τῆς ἱστορίας. Ἴσως αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἦτο ἓν εἶδος νόθου κινήσεως· οὔτε φιλοσοφικὴ οὔτε θρησκευτικὴ, ἀλλὰ παραφιλοσοφικὴ καὶ παραθρησκευτικὴ. Εἰς τὴν κίνησιν αὐτὴν ἀνήκει μέγας ἀριθμὸς φιλοσοφικοθρησκευτικῶν συστημάτων, τὰ ὅποια ἐπιδιώκουν τὴν λύτρωσιν τοῦ ταλαιπωρημένου ἀνθρώπου μὲ τὴν "γνώσιν" ἀποκρύφων ἀληθειῶν αἱ ὅποια ἀποκαλύπτονται ἄνωθεν ἢ κατακτιῶνται. Ὁ Γνωστικισμὸς ἔχει ἱστορίαν καὶ προἱστορίαν. Πρὶν διαμορφωθῆ ὀριστικῶς ὑπῆρχε τοιοῦτου εἶδους γνώσις ὡς μέθοδος σκέψεως περιλειούσα καὶ μίαν ἰδιότυπον διαγωγὴν.

Αὐτὴ ἡ γνώσις φυσικὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν προβλημάτων τὰ ὅποια παρουσιάζουν τὰ αἰώνια ἀντικείμενα τῆς γνώσεως, ὁ Θεὸς, ὁ κόσμος, ἡ ζωὴ. Ἡ ρίζα τῆς εὐρίσκειται εἰς τὰ τραγικὰ ἐρωτήματα τὰ βασανίζοντα τὸν ἄνθρωπον, ὅπως τὰ θέτει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς· "τίνας ἦμεν, τί γέγοναμεν, ποῦ ἦμεν, ποῦ ἐνεβλήθημεν, ποῦ σπεύδομεν, πόθεν λυτρούμεθα, τί γέννησις, τί ἀναγέννησις;" Αἱ ἐκάστοτε διδόμεναι ἀπαντήσεις συγκροτοῦν συστήματα σκέψεως καὶ ἐνεργείας ἀνάλογα μὲ τὰ ἐλατήρια τὰ ὅποια ἐπικρατοῦν εἰς ὅσους τὰ ἀντιμετωπίζουν. Ἡ φοβισμένη καὶ ἀγωνιώδης ἀναζήτησις ἀσφαλείας ἀναθέτει τὰς ἀπαντήσεις εἰς ἀορίστους πολυπλόκους δυνάμεις καὶ δημιουργεῖ τὸν Γνωστικισμὸν.

Ἡ γνώσις μὲ τὴν εἰδικὴν αὐτὴν ἔννοιαν χρησιμοποιεῖ πᾶσαν ἀνθρωπίνην δύναμιν διὰ νὰ διασπάσῃ τὸ παραπέτασμα τὸ χωρίζον τὸν κόσμον ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ νὰ κατακτήσῃ τὸ μυστήριον· χρησιμοποιεῖ τὴν νόησιν, τὴν διαίθησιν, τὴν φαντασίαν, τὴν ἐκστασιν, ἀκόμη καὶ τὴν αἴθησιν καὶ τὸν αἰσθησιασμόν. Διμορφώθη εἰς σύστημα κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν, μίαν ἐποχὴν ταραχώδη μὲ ἀδιαλείπτους πολέμους καὶ συνεχεῖς μετακινήσεις πληθυσμῶν. Πολλοὶ ἀνήσυχτοι ἄνθρωποι ἀπέδωσαν τὰ δεινὰ εἰς μίαν ὑπερανθρωπίνην πραγματικότητα, τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, τὰς πλανητικὰς θεότητας, αἱ ὅποια καθωρίζουν τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἀνεζήτησαν τρόπον νὰ θραύσουν τὰ δεσμὰ τῆς εἰμαρμένης, τῆς μοίρας, τῶν ἄστρον.

Ὁ συγκρητισμὸς εἶναι φαινόμενον εὐρύτερον ἀπὸ τὸν Γνωστικισμὸν. Ὑπάρχουν τρία εἶδη συγκρητισμοῦ αὐτὴν τὴν περίοδον, φιλοσοφικός, θρησκευτικός καὶ φιλοσοφικοθρησκευτικός. Ἀπὸ τὸ τελευταῖον εἶδος ἀπέρρευσε ὁ Γνωστικισμὸς. Ἐνεφανίσθη ταυτοχρόνως εἰς πολλὰ σημεῖα, ἐντοπιζόμενος κυρίως εἰς τὰς χώρας τῆς ἀνατολικῆς ἐξαπλώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅπου ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν τέσσαρες μεγάλοι πολιτισμοί, ὁ ἑλληνικός, ὁ αἰγυπτιακός, ὁ βαβυλωνοπερσικός καὶ ὁ ἰουδαϊκός. Ἡ οἰκονομία του μαρτυρεῖ ὅτι δὲν εἶναι προϊόντα τὰ ὅποια ἔφερον οἱ ἀνατολιῖται εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον πρὸς διάθεσιν, ἀλλὰ κατασκευάσματα τὰ ὅποια ἐδημιούργησαν αὐτοὶ δανειζόμενοι καὶ νοθεύοντες τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν. Οἱ πρῶτοι γνωστικοὶ ἦσαν ἀσφαλῶς ἀνατολιῖται στοχασταὶ οἱ ὅποιοι, θαμβωμένοι ἐνώπιον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἠθέλησαν νὰ τὸ κατακτήσουν, μὴ διαθέτοντες ὅμως οἱ ἴδιοι ἀνεπτυγμένην φιλοσοφικὴν διανόησιν, προσήρμοσαν τὴν φιλοσοφίαν εἰς ἕτερογενῆ στοιχεῖα.

Θεμέλιον τοῦ Γνωστικισμοῦ εἶναι τὸ πλατωνικὸν σύστημα ἰδεῶν. Ἡ ἐπιστήμη κατὰ τὸν Πλάτωνα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ γνῶσις τῶν ἰδεῶν, ὅπως αὐτὴ ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον, ὅταν εἶναι καθαρὸς καὶ ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὰς αὐταπάτας τῶν αἰσθήσεων. Εὐθύς ἀμέσως συνεδέθησαν μετὰ τὰ πλατωνικὰ στοιχεῖα αἱ ὀρφικαὶ ἀντιλήψεις περὶ διαστάσεως μεταξὺ Θεοῦ καὶ ὑλικοῦ κόσμου καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης λυτρώσεως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, τὰ ὅποια τὴν ἔχουν αἰχμαλωτισμένην, καθὼς καὶ ἡ πυθαγόρειος συμβολικὴ τῶν ἀριθμῶν καὶ ἀσηκητικὴ. Δεύτερον στρῶμα ἀπετέλεσαν αἱ ἀνατολικαὶ θρησκευτικαὶ δοξασαί. Ἔχομεν ἔκτυπον παράδειγμα ἀναμίξεως ἑλληνικῶν καὶ ἀνατολικῶν στοιχείων εἰς τὰ Ἑρμητικὰ βιβλία. Προερχόμενα ἀπὸ τὸν Γ' αἰῶνα μ.Χ., διασώζουν παλαιότερον ὑλικὸν καὶ περιέχουν τὸ ἀποκαλυπτικὸν κήρυγμα τοῦ Ἑρμῆ Τρισμεγίστου, δηλαδὴ τοῦ αἰγυπτιακοῦ θεοῦ Θῶθ. Οἱ ἑλληνοαιγυπτιακοὶ κύκλοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους προέρχονται δὲν εἶχον ἄλλην λατρείαν ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως τῶν βιβλίων αὐτῶν, τὴν ἀπαγγελίαν ὕμνων καὶ τὴν τέλεσιν ὠρισμένων μαγικῶν πράξεων. Ἦτο εἶδος ὑποκαταστάτου θρησκείας. Μεταξὺ τῶν βιβλίων αὐτῶν μετὰ τὸ ποικίλον περιεχόμενον, θεοσοφικόν, ἀστρολογικόν, βοτανολογικόν, ἰατρικόν, μαγικόν, διακρίνονται τὸ *Βροντολόγιον* καὶ ὁ *Ποιμάνδρης*. Συνδυάζουν δημιουργικὴν φαντασίαν μετὰ θρησκευτικὴν πνοήν. Ἄν καὶ ὑπάρχη ἐνιαία γραμμὴ γενικῶς, εἰς τὰς λεπτομερείας παρατηροῦνται διαφοραὶ, ἀκόμη καὶ ἀντιφάσεις. Κυριαρχεῖ ἡ ἰδέα τοῦ ἐνὸς Θεοῦ, τῆς Μονάδος, αἰτίας τῶν πάντων, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπορρέει ὁ

Λόγος. Ἄλλ' ὁ κόσμος ἀντιμετωπίζεται δυαρχικῶς, διακρινόμενος εἰς νοητὸν καὶ αἰσθητὸν. Ὁ τελευταῖος εἶναι ἐχθρικός πρὸς τὸν Θεόν, ἀντίληψις ἢ ὁποία εὐρίσκεται πέραν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ πλησιάζει τὸν Γνωστικισμόν. Ἄλλοτε πάλιν, ἀντιθέτως, τὸ σύμπαν θεωρεῖται πεπληρωμένον μὲ τὸν Θεόν, συμφώνως μὲ τὴν στωικὴν παράδοσιν. Παρομοία ἀντίφρασις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν. Ἄλλοτε τονίζεται ἡ τελολογικὴ συγκρότησις τοῦ σύμπαντος καὶ ἄλλοτε τὸ σῶμα θεωρεῖται φυλακὴ τῆς ψυχῆς. Ἐκτὸς τοῦ κόσμου ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔρμαιον τῆς μοίρας καὶ τῆς κακῆς ἐπιρροῆς τῶν πλανητῶν. Εὐτυχῶς ὅτι ἔρχεται βοηθὸς ὁ Λόγος, ὁ ὁποῖος ἀφυπνίζει, διδάσκει καὶ φωτίζει. Διδάσκει τὴν πραγματικὴν γνῶσιν τοῦ θεοῦ μὲ τὴν ὁποίαν ἡ ψυχὴ ὑψώνεται ἀπὸ τὰ γήινα καὶ ἔρχεται εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ θεοῦ.

Ἄλλο παράδειγμα, προσωποπαγὲς αὐτό, εἶναι τοῦ Ἀπολλωνίου Τυανέως, ὁ ὁποῖος ἀπὸ ἐφηβικὴν ἡλικίαν εἶχεν εἰσέλθει εἰς νεοπυθαγορικὴν κοινότητα καὶ ἔπειτα κατέστη περιουδευτῆς ἱεροκήρυξ. Παρεδέχετο τὰς παλαιὰς θεότητας, ἀλλ' ἐτοποθέτει ὑπεράνω ὅλων τὴν Μονάδα. Ὁ φιλόστρατος ἀρχικῶς καὶ ὁ ἱεροκλῆς ἔπειτα προσεπάθησαν νὰ τὸν μεταβάλουν ἀπὸ γόητα λαϊκῆς μορφῆς εἰς θεῖον φιλόσοφον καὶ εἰς υἱὸν θεοῦ, καὶ νὰ τὸν παρουσιάσουν ὡς ἀνταγωνιστὴν τοῦ Χριστοῦ, χωρὶς νὰ εὔρουν ἀπήχησιν.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐθεμελίωσε τὸ κήρυγμά του πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τῆς ἐντυπώσεως τὴν ὁποίαν ἀπεικόμισεν ἀπὸ τὴν ὑπαρξιν βωμοῦ εἰς τὸν Ἄγνωστον Θεόν. Τοιοῦτοι βωμοὶ ἦσαν ὑψωμένοι εἰς πολλὰς πόλεις. Οἱ Γνωστικοὶ διατηροῦν τοὺς παλαιοὺς θεοὺς ὡς δευτερευούσας θεότητας, ἀλλ' ἐμφανίζουν καὶ κάτι νέον, ἓνα θεὸν ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐκκινοῦν τὰ πάντα. Ἄλλοι τὸν ὀνομάζουν Μονάδα καὶ ἄλλοι Ἄγνωστον Θεόν. Αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι θέλουν νὰ τονίσουν ὅτι ὑπεράνω τῶν γνωστῶν θεῶν ὑπάρχει κάποιος ἀνώτερος, ἄγνωστος, καὶ ὅτι αὐτοῦ τοῦ ἀγνώστου φέρουν αὐτοὶ τὴν γνῶσιν εἰς τὸν κόσμον.

Ὀλίγον μετέπειτα προστίθεται εἰς τὸν Γνωστικισμόν τὸ ἰουδαϊκὸν στρώμα, τρίτον κατὰ σειράν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρισμένας ἀντιλήψεις, ὅπως τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν γνωσταὶ διὰ τοῦ Φίλωνος καὶ ἄλλων ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀπὸ μερικὰ παλαιοδιαθηκικὰ ὀνόματα. Τὴν ἀνάμειξιν ἔκαμαν ἀκόμη καὶ μερικαὶ ἰουδαϊκαὶ ὀμάδες. Οἱ Ἑσσαῖοι ἔδιδον ὄρκιον ν' ἀποκρύπτουν τὰς πεποιθήσεις των ἀπὸ τοὺς ξένους καὶ τὸ *Βιβλίον Πειθαρχίας* παραγγέλλει "ἀπόκρυψιν τῶν μυστηρίων τῆς γνώσεως". Εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀπαντᾷ μία

ἐγνόςμιος δυαρχία" "ἀπὸ τὴν πηγὴν τοῦ φωτὸς προέρχονται αἱ γενεαὶ τῆς ἀληθείας καὶ ἀπὸ τὸ φρέαρ τοῦ σκότους αἱ γενεαὶ τῆς πλάνης". Εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἑσσαίων συνητηθήσαν ὁ Πυθαγορισμὸς καὶ ὁ Παρσισμὸς μὲ τὸν Ἰουδαϊσμόν.

"Ὅτι οἱ Μανδαῖοι οἱ ὅποιοι ἐνεφανίσθησαν τὸν Α' αἰῶνα μ.Χ., εἶναι Γνωστικοί, φανερώνει ἤδη τὸ ὄνομά των (μάνδα = γνῶσις). Ἐξ ἄλλου οἱ τρεῖς γνωστοὶ σαμαρεῖται αἰρεσιάρχαι, Δοσίθεος, Σίμων Μάγος, Μένανδρος, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡγέται μικρῶν γνωστικῶν κοινοτήτων. Ὁ Σίμων μάλιστα ἔπαιξε πολὺ σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν ὀριστικὴν διαμόρφωσιν τοῦ Γνωστικισμοῦ.

Μὲ τὴν προσθήκην ἐνὸς τετάρτου στοιχείου, τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, ὁ Γνωστικισμὸς γίνεται χριστιανικός. Αὐτὸ συνέβη πολὺ ἔνωρις, ἀφοῦ οἱ τρεῖς μνημονευθέντες Σαμαρεῖται εὐρίσκονται εἰς τὸ μεταίχμιον Ἰουδαϊκοῦ καὶ χριστιανικοῦ Γνωστικισμοῦ. Ὑπῆρχον βεβαίως καὶ ἄλλοι, ἀνώνυμοι δι' ἡμᾶς, συζηρητισταί, τοὺς ὁποίους ὁ Παῦλος καὶ ὁ Ἰωάννης συνήνητησαν κατὰ τὰς περιόδους των καὶ κατεπολέμησαν. Αὐτοὶ ἀκριβῶς ἦσαν οἱ διαμορφωταὶ τοῦ χριστιανικοῦ Γνωστικισμοῦ.

Ἀντινομισμοὶ— Εἰς τὰς τάξεις τῶν Γνωστικῶν ἐδημιουργήθη ἔνωρις ἀντιουδαϊκὸν φρόνημα, τὸ ὁποῖον ὠδήγησεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Ἀντινομισμοῦ, ὀλοκλήρου κινήματος διακηρύττοντος κατ' ἀρχὰς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἐν τῇ συνόλῳ του καὶ ἔπειτα καταλήξαντος εἰς τὴν συγχρότησιν συστήματος ἀντιθέτου ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν μωσαϊκὸν νόμον. Ὁ χριστιανικὸς Γνωστικισμὸς γενικῶς εἶναι καὶ ἀντινομιστικός, ἀφοῦ πολεμεῖ τὸν μωσαϊκὸν νόμον, ἠθικὴν ὅμως ἀντινομίαν καλλιέργου ἑν μερικῶ μόνον ἀπὸ τὰ γνωστικὰ συστήματα.

Εἰς ἐκ τῶν πρώτων, ἂν ὄχι ὁ πρῶτος, εἰσηγητῶν τοῦ Ἀντινομισμοῦ εἶναι ὁ Κήρινθος, ὁ ὁποῖος ἔδρασεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν περὶ τὸ 90 μ.Χ. Εἶναι γνωστὸν τὸ ἐπεισόδιον μὲ τὸν Ἰωάννην Θεολόγον εἰς τὸ δημόσιον λουτρόν. "Ὅταν ὁ Ἰωάννης εἶδεν ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ εὐρίσκετο ὁ αἰρεσιάρχης, εἶπεν, "ὅς φύγωμεν, μήπως πέσῃ ὀλόκληρον τὸ λουτρόν, ἀφοῦ εἶναι ἐντὸς ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀληθείας". Ὁ Κήρινθος διέκρινε δύο θεότητας, τὴν ὑψίστην, δηλαδὴ τὸν Ἄγνωστον Θεόν, καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν, δηλαδὴ τὸν Δημιουργόν, ὁ ὁποῖος δὲν ἐγνώριζε τὸν ὑψιστον. Ὁ ἄνθρωπος Ἰησοῦς ἐδέχθη ἐντὸς του τὸν Χριστὸν κατὰ τὸ βάπτισμα καὶ τότε ἤρχισε ν' ἀποκαλύπτῃ τὸν Ἄγνωστον Θεόν. Ἡ χιλιαστικὴ ὑλιστικὴ ἐσχατολογία τοῦ Κηρίνθου μὲ τὸν πλήρη ἀπολαύσεων παράδεισον δεικνύει καθαρῶς ὅτι

αί ἀντινομιστικάί του τάσεις φθάνουν εἰς τὴν στενωῶς ἠθικὴν περιοχὴν. Εἶναι εἰς αὐτὸ πρόδρομος τοῦ Μωαμεθανισμοῦ.

Δύο χωρισταὶ ὁμάδες Ἀντινομιστῶν εἶναι οἱ Νικολαῖται καὶ οἱ Καρποκρατιανοί. Θεωρεῖται πιθανὸν ὅτι τῶν πρώτων ἡγέτης ἦτο ὁ Κήρινθος, τῶν ἄλλων ἦτο ὁ Καρποκράτης. Ὁ δεύτερος, ἀκαδημαῖκός φιλόσοφος εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β' αἰῶνος μ.Χ., εἶναι ὁ περισσότερον ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Πλάτωνα γνωστικός. Ὑπὸ τὸν ἀγέννητον Θεὸν τοποθετεῖ ἐν δημιούργημα του, τὸν νοητὸν κόσμον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προῆλθον οἱ δημιουργοὶ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου καὶ γεννήτορες τῶν παθῶν. Εἰς τὸ ὑλικὸν πνεῦμα ἐνεκλείσθη αἰχμάλωτος ἡ ψυχὴ. Εἶναι δοξασία συναντωμένη καὶ εἰς τὰ Ἑρμητικά καὶ βασανίσασα ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν. Ὁ Ἰησοῦς, δικαιότερος ὅλων τῶν ἀνθρώπων, κατώρθωσε μὲ τὴν βοήθειαν τῆς θείας δυνάμεως, ἡ ὁποία ἦλθεν εἰς αὐτὸν ὡς βράβευσις τῆς ἀρετῆς του, νὰ καταργήσῃ τὸν μωσαϊκὸν νόμον. Ἐκείνος δὲ δύναται ν' ἀποκτήσῃ αὐτὴν τὴν δύναμιν, ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ πίστιν καὶ ἀγάπην, καὶ νὰ ἐπιδίδεται εἰς τὰς γενετησίας ἀπολαύσεις ἐντόνως, διὰ νὰ καταστρέψῃ τὴν σάρκα, τὴν μισητὴν φυλακὴν.

Ὁ υἱὸς του Ἐπιφάνης ἐξέλαβε τόσον πολὺ κατὰ γράμμα τὰς διδασκαλίας τοῦ πατρὸς του, ὥστε εἰς ἡλικίαν 17 ἐτῶν ἀπέθνησκεν ἤδη ἀπὸ τὰς γενετησίους καταχρήσεις. Εἶχεν ὅμως προλάβει νὰ ἐπεξεργασθῇ εὐρύτερον τὰς πατρικὰς θέσεις εἰς τὸ ἔργον του *Περὶ Δικαιοσύνης*, ὅπου μεταξὺ ἄλλων προβάλλει κοινοκτημοσύνην καὶ κοινογαμίαν. Παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον αὐτὸς ὁ μακρινὸς πρόδρομος τῆς συγχρόνου κοινογαμικῆς οἰκογενείας νομαδικοῦ χαρακτῆρος.

Ὀφῖται Αἱ Ὀφίτικαὶ ὁμάδες ἠσχολοῦντο ἐπιμόνως μὲ ἓνα παράδοξον θεογονικὸν μῦθον. Δίδουν σπουδαίαν θέσιν εἰς τὸν ὄφιν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλαβον καὶ τὸ ὄνομα. Τοῦ ἀπηύθυναν μάλιστα καὶ ὕμνους. Αὐτὸ τὸ ζωολατρικὸν στοιχεῖον μαρτυρεῖ αἰγυπτιακὴν προέλευσιν. Ὁ Ἀντινομισμὸς εἶναι εἰς αὐτοὺς θεωρητικὸς καὶ ἠθικός. Ὁ Ἰουδαϊκὸς θεὸς ἔδωκεν εἰς τοὺς πρωτοπλάστους ἐντολὴν νὰ μὴ φάγουν ἀπὸ τὸ δένδρον τῆς γνώσεως· ὁ ὄφιν τοὺς ὑπέδειξε νὰ παραβιάσουν τὴν κακὴν συμβουλήν καὶ οὕτως ἐσώθησαν ἀπὸ τὸ σκότος.

Οὐαλεντῖνος Μὲ τὸν Οὐαλεντῖνον ὁ ἀντινομισμὸς ἐξευγενίζεται. Βεβαίως καὶ αὐτοῦ, ἢ τοῦλάχιστον τῶν μαθητῶν του, ἡ διδασκαλία ἀναπτύσσεται περὶ ἓνα πολύπλοκον μῦθον ὁ ὁποῖος ἐκφράζει τὸν ἄνομον γενετήσιον πόθον καὶ

τοὺς καρπούς του. Ὁ μῦθος ἔχει δραματικὴν πλοικὴν. Ἐκινεῖ ἀπὸ τὰς περιπετείας τῆς τελευταίας θεότητος τοῦ "πληρώματος", τῆς Σοφίας, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦνται ἀπὸ τὸν πόθον τῆς πρὸς τὸν ὕψιστον θεόν, τὸν Βυθόν, τὸν πατέρα ὁ ὁποῖος ἴσταται ἀγέννητος καὶ ἀκατάληπτος εἰς ἀπρόσιτα ὕψη, ἔχων εἰς τὸ πλευρόν του σύζυγον τὴν Σιγὴν. Ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν περιπετειῶν εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ ἡ αἰχμαλώτισις τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου εἰς τὸ ὑλικόν. Λύσις εἶναι ἡ λύτρωσις τοῦ πνεύματος.

Βασι- Κατὰ τὸν Εἰρηναῖον ὁ Βασιλειῶδης ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὴν *λειῶδης* πλατωνίζουσαν ἀντίληψιν περὶ μεγίστης ἀποστάσεως μεταξὺ τοῦ ἀγεννήτου ἀνωλύμου Θεοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ ὑλικοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτο ἐτοποθέτησε μακρὰν σειρὰν θεοτήτων, αἰώνων, εἰς τὸ ἐνδιάμεσον, ὥστε νὰ γεμίσῃ τὸ κενόν. Αἱ ὀνομασθαί των (Νοῦς, Λόγος, φρόνησις, Σοφία κ.λ.π.) δεικνύουν τὴν προτίμησίν του εἰς τὴν προσωποποίησιν νοητικῶν λειτουργιῶν. Μὲ τὴν διαδοχικὴν ἀπορροὴν σειρῶν αἰώνων ἐδημιουργήθησαν 365 οὐρανοὶ ἢ κόσμοι, ἕκαστος τῶν ὁποίων εἶναι συνεχῶς ἀποχρωματιζόμενον ἀντίτυπον τοῦ ἀμέσως προηγουμένου. Τελευταῖος οὐρανὸς εἶναι αὐτὸς εἰς τὸν ὁποῖον ζῶμεν. Τὸ σύνολον τῶν αἰώνων λέγεται πλήρωμα καὶ ἐκφράζεται μὲ τὸ ὄνομα Ἀβραάμ, τοῦ ὁποῖου κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀριθμογραφίαν οἱ χαρακτῆρες ἀνέρχονται εἰς 365 μονάδας. Ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ θεοῦ νὰ ὑποτάξῃ τὰ ἔθνη εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἐδημιουργήθη εἰς τὸ πλήρωμα σάλος. Ὁ ὕψιστος Θεὸς ἔστειλε τότε τὸν πρωτότοκον υἱὸν του, τὸν Νοῦν, νὰ λυτρώσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν τυραννίαν, αὐτὸς δὲ ἔλαβε ἀνθρωπίνην μορφήν φαινομενικῶς, δοκητικῶς. Φαινομενικῶς ἐπίσης ἐσταυρώθη, ἐνῶ πραγματικῶς ἔπαθεν ἀντὶ αὐτοῦ ὁ Σίμων Κυρηναῖος, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὴν μορφήν του. Ὅποιος γνωρίζει αὐτὸ τὸ μυστικόν, ὅτι δὲν ἐσταυρώθη ὁ Χριστός, θ' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν δαμόνων. Εἶναι ἀδύνατον νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὴν σκέψιν τῶν Γνωστικῶν ὁποιασδήποτε μορφῆς πάθος τοῦ πνεύματος.

Τὸ βασιλειδιανὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον περιγράφει ὁ Ἰππόλυτος, εἶναι κάπως διάφορον, διότι παρουσιάζει εἰς τὴν βᾶσιν τοῦ σύμπαντος τὸ Μὴ Ὄν. Ἀπὸ αὐτὸ προέρχεται ἐν ὧν περικλεῖον τὴν πανσπερμίαν ὅλων τῶν ὑπαρκτῶν.

Βαρδη- Ὁ μετριοπαθὴς γνωστικὸς καὶ σαφὲς διανοητὴς Βαρσάνης δησάνης ἐπηρέασε τὴν χριστιανικὴν γραμματεῖαν περισσότερο μὲ τὰ ποιήματά του, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζονται πολὺ

ὀλίγα. Τὸ ἀντιουδαϊκὸν φρόνημα φαίνεται ἀπὸ τὸ ἐγχείρημά του νὰ συνθέσῃ 150 νέους ψαλμούς, διὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς 150 δαβιδικοὺς. "Ἐν ἀπὸ τὰ σωζόμενα ὀλιγόστιχα κείμενά του παριστάνει τὸν ἀνθρώπινον πόθον διὰ τὴν θέαν τοῦ οὐρανοῦ συμποσίου καὶ τὴν Σοφίαν νὰ κάθεται εἰς τὰ γόνατα τοῦ πατρὸς της.

"Πότε θὰ ἴδωμεν τὴν θυγατέρα σου
ποῦ κρατεῖς εἰς τὰ γόνατά σου
καὶ γλυκὰ τὴν νανουρίζεις;"

Μαρκίων Ὁ Μαρκίων, υἱὸς ἐπισκόπου τῆς Σινώπης, εὗρίσκειται εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Γνωστικισμοῦ. Διεμόρφωσεν ἰδικόν του θρησκευτικὸν σύστημα ἐκκινῶν ἀπὸ δύο διαπιστώσεις. Πρῶτον ὅτι μεταξὺ Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης παρατηρεῖται ἀντίθεσις γραμμῆς θεολογικῆς εἰς τὴν Παλαιὰν ἐπικρατεῖ ὁ νόμος ὁ ὁποῖος ἀμείβει διὰ τὴν τήρησιν καὶ τιμωρεῖ διὰ τὴν παράβασιν εἰς τὴν Καινὴν ἐπικρατεῖ ἡ χάρις ἡ ὁποία σκορπίζει ἀπλόχερα εἰς ὅλους ὅσοι θέλουν νὰ λάβουν. Δεύτερον ὅτι εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον διακρίνονται δύο ἀντίρροποι ἠθικαὶ δυνάμεις, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀγάπη. Διὰ νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὰς τὰς ἀντιθέσεις ὁ Μαρκίων ἔφθασεν εἰς διαρχίαν παρεδέχθη δύο ἀνεξαρτήτους θεούς, τὸν σιληρὸν τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸν ἀγαθὸν τῆς ἀγάπης, τὸν κατώτερον τῆς Π. Διαθήκης καὶ τὸν ἀνώτερον τῆς Κ. Διαθήκης. Ὁ δίκαιος καὶ σιληρὸς εἶναι γνωστός, ὁ ἀγαθὸς εἶναι ἄγνωστος, καὶ μόνον μέσῳ τοῦ Χριστοῦ ἀπεκαλύφθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ ἠθικὴ τοῦ Μαρκίωνος εἶναι συνηρητημένη μὲ τὴν διαρχικὴν θεολογίαν του. Συμφωνεῖ μὲ τὴν τῶν αὐστηρῶν Γνωστικῶν ἐκτεινομένην πρὸς τὰ ἄκρα. Τὸ σῶμα εἶναι ἐχθρικὸν πρὸς τὸν ἄνθρωπον στοιχειῶν δι' αὐτὸ κάθε τι συντελοῦν εἰς τὴν αὔξησίν του ἀπορρίπτεται κρέας, οἶνος, τὰ γενετήσια. Ἔκαμε τὴν εὐχαριστίαν μὲ ἄρτον καὶ τυρόν, οἱ ὄπαδοί του ἐλέγοντο ὡς ἐκ τούτου ἀρτοτυρεῖται. Εἰς τὰ ὀργανωτικὰ ζητήματα Ὁ Μαρκίων ἠκολούθησε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἔγινεν ἐπικίνδυνος ἀνταγωνιστῆς τῆς ἀμέσως μὲ τὴν ἐμφάνισίν του, εἰς τὰ μέσα τοῦ Β' αἰῶνος μ.Χ. Μόνον μὲ τὴν πολεμικὴν διαπρεπῶν θεολόγων, ὅπως ὁ Ἰουστίνος, ὁ Εἰρηναῖος, ὁ Τερτυλλιανός, ἐκλονίσθη ἡ ἐπιρροή του.

Μανιχαῖ- Ἐξ Ἰσοῦ ἐπικίνδυνος, καὶ περισσότερον μάλιστα, ἔσμος γινε διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ὁ Μανιχαῖσμός. Καὶ ἐδῶ ἐχρειάσθη ὁ κόπος μεγάλων θεολόγων διὰ ν' ἀνακόψῃ τὴν

ὀρμήν του. Ὁ σπουδαιότερος ἀπὸ αὐτὸν εἶναι ὁ Αὐγουστίνος, ὁ ὁποῖος εἶχε θητεύσῃ εἰς αὐτοὺς ἀρκετὸν χρόνον. Τὸ σύστημα τοῦ Μάνεντος, πέрсου θεολόγου, ἐντάσσεται εἰς τὰς γραμμὰς τοῦ χριστιανικοῦ Γνωστικισμοῦ. Ἡ δυαρχία εἶναι εἰς αὐτὸ ἀπολύτως σαφής. Τὸ σύστημα πλέκεται περὶ τὸ δράμα τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος εὐρίσκειται ἐντὸς τοῦ κόσμου κυριαρχουμένου ὑπὸ τοῦ κακοῦ. Εἰς τὸν χῶρον τῆς μεταφυσικῆς τὸν προαιώνιον ὑπάρχουν δύο ἀρχαί, τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκοτοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ὕλης. Εἶναι ὀργανωμένοι εἰς δύο βασιλεία με ἀρχοντας, ἀδρανῆ ἀρχικῶς, διὰ νὰ εἰσέλθουν ἀργότερα εἰς πόλεμον. Τότε δημιουργεῖται ὁ κόσμος ἀνάμιτος ἀπὸ στοιχεῖα ἀγαθὰ καὶ κακὰ καὶ γίνεται ἀγὼν διὰ τὴν κατοχὴν των. Αὐτὸς εἶναι ὁ δεύτερος αἰὼν. Μετὰ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Ἰησοῦ ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὸ σκοτὸς ἡ θεία οὐσία καὶ κατ'ὀλίγον ἀνέρχεται. Οὕτως ἀρχίζει ὁ τρίτος αἰὼν, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐπανέρχονται εἰς τὰ βασιλεία ὁ ἀρχέγονος χωρισμὸς καὶ ἡ ἀδράνεια. Τὸ φῶς εἶναι πάλιν χωρισμένον ἀπὸ τὸ σκοτὸς. Ἡ ἠθικὴ αὐστηρότης καὶ τοῦ Μανιχαϊσμοῦ εἶναι φυσικὰ ἀπόλυτος.

Αἱ γνωστικαὶ ὁμάδες διελύθησαν ἐνωρίς. Ὅσαι ἀπέκτησαν ὀργανώσιν καὶ ἔγιναν ἐκκλησιαὶ διετηρήθησαν περισσότερο. Ἀλλ' ὅλων αἱ δοξασίαι ἐπεβίωσαν ὑπὸ ἄλλα συστήματα καὶ ὀνόματα, ἐνίοτε μάλιστα μέχρι τῆς ἰδικῆς μας ἐποχῆς.

Ὁ Γνωστικισμὸς εἶναι σαφῶς ἀνθρωποκεντρικὴ καὶ ἐγωκεντρικὴ θρησκεία. Καθιστᾷ τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἀτόμου. Οὕτως ἐξηγοῦνται αἱ ἐπιτυχίαι τῶν περιοδευτῶν κατὰ τὰς ἐπισκέψεις των εἰς τὰς οἰκίας. Μετὰ τὸν παραμερισμὸν τῆς ἱστορικότητος τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἐκπνευμάτωσιν τοῦ Εὐαγγελίου παρέστησε τὴν σωτηρίαν ὡς κατὰστάσιν ἄσχετον μετὰ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου.

Ὅπως ἐσημειώθη ἀνωτέρω οἱ Γνωστικοὶ ἀντεμετώπιζον τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς μοίρας τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τοῦ πόνου. Εἰς τί ἀφείλεται ὁ πόνος; Εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ κακοῦ. Τί εἶναι τὸ κακόν; Οἱ Γνωστικοί, ταυτίζοντες τοῦτο μετὰ τὴν ὕλην, τοῦ ἔδιδον ὀντολογικὴν ὑπόστασιν.

Οὕτως εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ διασπάσουν τὴν θεότητα, διότι δὲν δύναται εἰς Θεὸς ὁ ὁποῖος ἔπλασε τὴν ὕλην, τὸ κακόν, νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ἀγαθός. Ὑπάρχει λοιπὸν εἰς ὕψιστος Θεός, ἀγαθός, ἀγέννητος, ἀκατάληπτος, ἀγνωστος καὶ ξένος· καὶ εἰς ἄλλος ὁ ὁποῖος εἶναι δημιουργὸς τῆς ὕλης.

κόσμου κατώτερος, δίκαιος καὶ κακός. Αὐτὸς ὁ δεύτερος θεὸς προέρχεται βεβαίως ἀπὸ τὸν πρῶτον, οὕτω δὲ ἡ δυαρχία εἶναι περιωρισμένη, πλὴν τῶν συστημάτων τοῦ Μαρκίωνος καὶ τοῦ Μάνεντος. Πῶς δύναται ὁ Θεός, ὁ ξένος καὶ ὑψιστος, νὰ ἔχη ἐπαφήν μὲ τὸν κόσμον; Διὰ τῶν αἰώνων, κατωτέρων θεοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἀπορρέουν παρ' αὐτοῦ καὶ καλύπτουν τὸ χάσμα εἰς μίαν ἐπεξεργασμένην ἱεράρχησιν. Εἷς ἐξ αὐτῶν, συνήθως ὁ τελευταῖος, εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ ὑλικοῦ κόσμου. Τώρα, διατὶ ἡ ὕλη εἶναι κακή, δὲν φαίνεται πάντοτε καθαρὰ. Εἰς μερικὰς περιπτώσεις τοῦτο ἀποδίδεται εἰς τὴν ἐκδιηγητικότητα ἢ τὸν ἐγωισμόν τοῦ δημιουργοῦ. Οὕτως ὁ κόσμος εἶναι κακός, διότι εἶναι ἔργον ἑνὸς κακοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ, ἐνῶ εἰς τὸν Πλάτωνα εἶναι κακός διότι μετέχει ἀνεπαρκῶς εἰς τὸ εἶναι. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις καὶ ἐδῶ ἀνεπάρκεια συμμετοχῆς εἰς τὸ εἶναι παρατηρεῖται. "Ὅσον ἀπομακρύνονται, διὰ τῶν συνεχῶν ἀπορροῶν, ἀπὸ τὸν ὑψιστον Θεὸν οἱ αἰῶνες, τόσον ἀτελέστερα ὄντα δύναται νὰ παραγάγουν. Ἀπὸ ἐδῶ ἐκκινεῖ τὸ μῖσος ἐναντίον τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία τῶν Γνωστικῶν.

"Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται μὲ τὰς ἰδίας προϋποθέσεις καὶ ἔχουν σπέρματα ἀπὸ ὅλα τὰ στοιχεῖα, πνεῦμα, ψυχὴν, σῶμα. Βραδύτερον διακρίνονται εἰς πνευματικούς, ψυχικούς, ὑλικούς. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τοὺς διαφοροποιεῖ εἶναι ἡ καταβολὴ ὠρισμένων προσπαθειῶν διὰ τὴν τελειοποίησιν τῶν ὑψηλοτέρων σπερμάτων. Οἱ πνευματικοὶ εἶναι ὁμοούσιοι μὲ τὸν Θεόν.

Αἱ ἠθικαὶ συνέπειαι τῶν δοξασιῶν αὐτῶν ἦσαν ἀνομοιογενεῖς, εἰς τὸ θέμα δὲ τοῦτο οἱ Γνωστικοὶ χωρίζονται εἰς δύο παρατάξεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἡ μία ἐπιδιώκει τὴν ἐγκράτειαν, ἡ ἄλλη τὴν ἀκολασίαν. Ἡ περιοδευτικὴ τακτικὴ τῶν πρώτων Γνωστικῶν ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐντὸς τῶν τάξεων τῶν προηγῆθη ἡ ἐπιζήτησις τῆς ἀκολασίας. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν θεωροῦν τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὰ γενετήσια ὡς στοιχεῖον τῆς γνώσεως. Ἄλλοι ἐπιδίδονται εἰς αὐτὰ διὰ νὰ φθείρουν τὴν σάρκα, φορέα τῆς κακῆς ὕλης. Ἄλλοι ἀκολουθοῦν αὐτὴν τὴν τακτικὴν διὰ ν' ἀντιδράσουν εἰς τὴν ἐντολὴν τοῦ δημιουργοῦ, τοῦ Ἰουδαϊκοῦ θεοῦ· ἀφοῦ οὗτος προστάσσει "οὐ μοιχεύσεις", αὐτοὶ παραγγέλλουν τὸ ἀντίθετον, "μοιχεύσεις".

"Ἄλλαι ὁμάδες ἀντιθέτως κηρύσσουν αὐστηροτάτην ἐγκράτειαν, διὰ ν' ἀποφύγουν τὰ κακὰ ὑλικά πράγματα καὶ νὰ ἐπιτύχουν τὴν νέκρωσιν τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου τοῦ ἀνθρώπου. Ἐγκρατευτικαὶ εἶναι χαρακτηριστικῶς αἱ ὁμάδες αἱ τείνουσαι εἰς τὴν δυαρχίαν. Ἡ γενετήσιος ὁρμὴ διαγωνίζεται τὴν ὕλην, ἄρα παρατείνει τὴν κυριαρχίαν τοῦ κακοῦ εἰς τὸν κόσμον· δι' αὐτὸ ἀποικρούεται. Ἡ ἐπιδίωξις ἐξισώσεως τῆς γυναικὸς μὲ τὸν

ἄνδρα εἶναι εἰς πολλὰς ομάδας ἔντονος, ὅπως ἐπίσης καὶ τῆς ἔνοφυλίας.

Οἱ Γνωστικοὶ εἶχον ἰδικὰς τῶν τελετῶν. Ὁ ἐκστατικὸς χορὸς, ἡ μαγεία, συνδυασμένη μετὰ χρῆσιν ἐπωδῶν, φίλτρων, ὀνειροκρισίας, ἀπετέλουν τελετουργικὰ στοιχεῖα. Συχνὰ αἱ μαγικαὶ τελετουργίαι τῶν συνωδεύοντο ἀπὸ γενετησίους πράξεις.

Τὰ περισσότερα χριστιανικὰ γνωστικὰ συστήματα δέχονται τὴν ἰδέαν σωτηρίας καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ σωτῆρος. Ἐδῶ διασποῦν διὰ δευτέραν φοράν τὴν θεότητα, διότι ὁ σωτὴρ δὲν εἶναι πάλιν ὁ ἴδιος μετὰ τὸν ὑψιστον θεόν. Εἶναι συνήθως εἰς τῶν πρώτων ἢ διασημοτέρων αἰώνων. Ὅλοι σχεδὸν τὸν ταυτίζουσι μετὰ τὸν Χριστόν. Μερικὰ συστήματα δέχονται ὅτι κατέρχεται ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ὡς ἄνθρωπος, ἀλλ' ἢ ἐνανθρώπησις εἰς αὐτοὺς εἶναι φαινομενική, ἀφοῦ τὸ πνεῦμα δὲν δύναται νὰ συμβῶσιν μετὰ τὴν ὕλην κατὰ τὴν ἀντίληψίν των· διὰ τοῦτο ὀνομάζονται "δοκηταί". Ἄλλοι δέχονται ὅτι ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ εἶναι αὐτὸ τὸ ὁποῖον κατέρχεται εἰς τὸν ἄνθρωπον Ἰησοῦν. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις δὲν διδεται ἀρκετὴ σπουδαιότης εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐμφάνισιν τοῦ σωτῆρος, ἀφοῦ αὐτὴ ἔχει σχέσιν μετὰ τὸν ἐπίγειον κόσμον. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἔργον του καὶ τὸ πάθος του παραγνωρίζονται καὶ παραμερίζονται, ἐνῶ ἡ ἀποκαλυπτικὴ του διδασκαλία εὐρίσκει ἔντονον προβολήν. Ὁ σωτὴρ εἶναι ἀπλοῦς διαφωτιστής, ὁ ὁποῖος ἐγνωστοποίησεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸν ἄγνωστον καὶ ξένον θεόν. Δὲν σώζει ὁ σταυρὸς ἀλλ' ἡ γνῶσις τοῦ ξένου Θεοῦ. Καὶ ἡ κατάστασις ἀπὸ τὴν ὁποίαν σώζει αὐτὴ ἡ γνῶσις εἶναι ὁ ἐγκλεισμὸς τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ὕλην, εἰς τὸ χάος τῆς γῆς, ἢ μετάρθεσις του εἰς τὸν οὐρανόν.

10. ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΑΙΡΕΣΕΩΣ

Ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῶν αἵρετικῶν παρατηρήθη καὶ ἀντίδρασις ἐναντίον των, ἀλλ' εἶναι φυσικὸν ὅτι ἡ ἀντίδρασις ἐσυστηματοποιήθη ἀκριβῶς καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ αἵρεσις ἤπειλει νὰ συντρίψῃ τὸν ὀρθόδοξον καθολικισμόν.

Ἡ λέξις "αἵρεσις" κατὰ τὴν κλασικὴν ἐποχὴν ἐσημεινεν ἐκλογὴν καὶ προτίμησιν. Ἐπειτα προεχώρησεν εἰς τὴν δήλωσιν ἑνὸς φιλοσοφικοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον προετίμα κανεῖς. Καὶ ἐπειδὴ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ἐδιδάσκοντο εἰς διακεκριμένας σχολάς, ἡ λέξις αἵρεσις ἐδήλωνε καὶ τὴν σχολήν. Τὰ γνωστικὰ συστήματα τοῦ Β' αἰῶνος δὲν εἶχον ἐκκλησιαστικὴν ὀργάνωσιν· μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ μετεφέροντο ἀπὸ τοὺς περιοδευτὰς καὶ ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν· ἄλλα εἶχον σχολὰς εἰς τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα. Διὰ τοῦτο ὠνομάσθησαν ἐπίσης σχολαί. Σήμερον ἡ λέξις αὕτη περιορίζεται εἰς τὴν δήλωσιν θρησκευτικοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ παρέκκλισιν ἀπὸ τὸν ὀρθὸν δρόμον καὶ παρὰ ταῦτα εἰς γενικὰς γραμμὰς κρατεῖ τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν μὲ τὸν κύριον κορμόν. Διὰ τοῦτο αἵρέσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ ὀνομάζονται ἐκεῖναι αἱ ὁμάδες, αἱ ὁποῖαι μένουσιν χριστιανικαί, ἀλλὰ διαφέρουσιν ἀπὸ τὴν ὀρθοδοξίαν εἰς βασικά ζητήματα πίστεως. Ὅσα συστήματα δὲν διατηροῦν τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ Χριστιανισμοῦ, δὲν θεωροῦνται αἵρέσεις του, ἀλλὰ χωριστὰ θρησκευτά. Τοιοῦτον σύστημα εἶναι ὁ Γνωστικισμός. Προηγουμένως τὸν διεκρίναμεν ἀπὸ τὰς χριστιανικὰς αἵρέσεις· ἐδῶ διὰ λόγους μεθοδολογίας τὸν συνδέομεν μὲ αὐτάς.

Πολλοὶ ἦσαν οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους αἱ αἵρέσεις ἐνήργουν τὴν διάβρωσιν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Β' αἰῶνα. Καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀντέδρασε μὲ ἀντιστοίχους τρόπους.

Πρῶτον. Αἱ αἵρέσεις συνέταξαν μίαν ἀτελείωτον σχεδὸν σειρὰν ἀπὸ εὐαγγέλια καὶ ἄλλα βιβλία· οἱ πιστοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ γνωρίζουν ποῖα ἦσαν γνήσια καὶ ποῖα ὄχι. Διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία ἐσταθεροποίησε τὸν "Κανόνα" τῆς Κ. Διαθήκης, δηλαδὴ τὴν συλλογὴν τῶν βιβλίων τῆς τὰ ὁποῖα ἦσαν 27 καὶ δὲν ἠδύναντο οὔτε ν' αὐξηθοῦν οὔτε νὰ μειωθοῦν. Ὅσα βιβλία ἐκτὸς αὐτῶν προέβαλλον ἀξιώσεις, ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, κηρύττονται νόθα. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὕτην σώ-

ζεται εἰς τοιοῦτος κατάλογος ἀναφέρων τὰ γνήσια βιβλία τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Λέγεται *Κανὼν τοῦ Μουρατόρι* ἀπὸ τὸν ἰταλὸν βιβλιοθηκᾶριον ὁ ὁποῖος τὸν ἀνεκάλυψε πρὸ 200 ἐτῶν περίπου.

Δεύτερον. Οἱ αἵρεσιάρχαι ἠξίουσαν ὅτι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ γνῶσις εἶχον μεταδοθῆ εἰς αὐτοὺς κατὰ τρόπον ἀπόκρυφον, καὶ μάλιστα, διὰ νὰ παρασύρουν μέλη τῆς Ἐκκλησίας ἰσχυρίζοντο ὅτι ἡ μετάδοσις εἶχε γίνεαι ἀπὸ ἀποστόλους ἢ μαθητὰς ἀποστόλων. Αὐτὸ ὅμως ἦτο καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἡ πεποιθήσις ὅτι ἡ ἀλήθεια μεταδίδεται ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους εἰς τοὺς διαδόχους των καὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἰς τοὺς νέους διαδόχους. Εἶναι ἡ παράδοσις ἡ ὁποία μεταφέρεται (παρα-δίδεται) ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα καὶ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα. Ποῖοι ὅμως εἶναι οἱ διάδοχοι; Εἶναι συγκεκριμένα πρόσωπα, οἱ κατὰ τόπους ἐπίσκοποι. Διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ γνησιότης, ἐχρειάσθησαν προσπάθειαι ἐξακριβώσεως τῶν διαδόχων ἕως τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης διαδόσεως τοῦ Γνωστικισμοῦ. Οὕτω ἐσχηματίσθησαν οἱ ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν κέντρων μὲ τὰ ὀνόματα ὄλων τῶν ἐπισκόπων κατὰ σειράν.

Τρίτον. Αἱ αἵρέσεις διέδιδον τὰς ἀπόψεις των ἐκτὸς ἄλλων καὶ μὲ ὕμνους καὶ εὐχὰς. Ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἡ λατρεία δὲν εἶχε καθωρισμένα ἀπολύτως στοιχεῖα, ὡς λέγεται ἀλλαχοῦ ἕκαστος ἐπίσκοπος, πρεσβύτερος ἢ λαϊκὸς ἠδύνατο νὰ συνθέσῃ ὕμνον καὶ νὰ τὸν ἐντάξῃ εἰς τὴν λατρείαν. Τὸ ἴδιον ἔπραττον καὶ οἱ αἵρετικοί, οἱ ὁποῖοι καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον εἰσῆγον, χωρὶς νὰ γίνουσαν ἀντιληπτοί, τὰς ἀντιλήψεις των εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Διὰ νὰ ἀντιδράσουσαν εἰς τοῦτο οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἠγάται, ἔθεσαν περιορισμοὺς εἰς τὴν λατρείαν. Ἐσταθεροποίησαν τὰ ἀναγνώσματα ἀπὸ τὰ κανονικὰ μόνον βιβλία, τὸ κήρυγμα ὠρίσθη νὰ γίνεται μόνον ἀπὸ κληρικοὺς καὶ μάλιστα γνωστοὺς εἰς τὴν κοινότητα, ἐπεβλήθησαν καθωρισμένοι ὕμνοι. Τότε ἀκριβῶς οἱ δαβιδικοὶ ψαλμοὶ ἤρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὡς ὕμνοι. Οἱ ψαλμοὶ αὐτοὶ δὲν εἶχον τίποτε τὸ ὑποπτον, ἐνῶ πᾶς νεοεμφανιζόμενος ὕμνος ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγείρῃ ὑποψίας. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τὰς εὐχὰς.

Δύο ἀκόμη θετικὰ μέσα ἐχρησιμοποίησαν ἡ Ἐκκλησία, τὴν ὁμολογίαν καὶ τὴν συγγραφὴν. Ὁμολογία εἶναι σύντομος διατύπωσις τῆς πίστεως ἀποτελοῦσα διακριτικὸν γνώρισμα τῶν μελῶν μιᾶς ὠρισμένης θρησκευτικῆς παρατάξεως. Εἰς τοὺς πρωτοχριστιανικοὺς χρόνους ὡς τοιοῦτον γνώρισμα ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπίσης καὶ συμβολικὰ σημεῖα, ὅπως εἶναι ὁ ἰχθύς, τοῦ ὁποίου τὰ γράμματα συμπίπτουν μὲ τὰ ἀρχικὰ τῆς φράσεως Ἰη-

σοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ. Τοῦτο συνετέλεσεν ἀκόμη περισσότερον ὥστε ἡ ὁμολογία νὰ ὀνομασθῆ σύμβολον. Εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ σύμβολον ἦτο βαπτισματικόν, ἀπηγγέλλετο ἀπὸ τὸν νεόφυτον πρὸ τοῦ βαπτίσματος, καὶ ἦτο ἐπίσης πολὺ σύντομον· τὸ ἀπετέλουν μία ἢ τρεῖς φράσεις.

" Πιστεύω εἰς Θεὸν Πατέρα Παντοκράτορα
καὶ εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν Υἱὸν αὐτοῦ μονογενῆ
τὸν Κύριον ἡμῶν,
καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ "Ἅγιον".

Ἐκάστη τοπικὴ Ἐκκλησία εἶχε τὸ ἴδιόν της σύμβολον, ἀλλ' ὅλαι αὐταὶ εἶχον τὰ ἴδια βασικὰ στοιχεῖα μὲ ὀλίγας φραστικὰς διαφορὰς. Διὰ τὴν ἀντιμετώπισον καὶ μὲ τοῦτο τὸ μέσον τὴν αἵρεσιν, ἐπλούτισαν τὰ σύμβολα μὲ νέας φράσεις καὶ ἐννοίας. Οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ τὰ σύμβολα, ὄχι μόνον διωκώθησαν, ἀλλ' ἔγιναν καὶ ἀντιαιρετικά.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἀντιαιρετικὴ γραμματεία τῆς περιόδου αὐτῆς ἦτο πλουσιωτάτη, ἀλλὰ μόνον ὀλίγα κείμενα αὐτῆς ἔχουν διασωθῆ, καὶ μάλιστα δύο κυρίως συγγραφέων, τοῦ Εἰρηναίου καὶ τοῦ Ἰππολύτου.

Εἰρηναῖος Ὁ Εἰρηναῖος (140-202) εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς ἀναριθμήτους μικρασιάτας οἱ ὅποιοι μετηνάστευσαν αὐτὴν τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν Γαλλίαν, συνεχίζοντες τὴν ἀρχαιοελληνικὴν παράδοσιν. Ἡ ἀκμαία χριστιανικὴ κοινότης τῆς Λυῶνος ἦτο ἑλληνικὴ καὶ ἐκυβερνᾶτο ἀπὸ Ἑλληνας. Ὁ Εἰρηναῖος, πρὶν φύγη δι' ἐκεῖ, εἶχεν ἀκούσει μαθήματα τοῦ γέροντος ἐπισκόπου Σμύρνης Πολυκάρπου, συμφώνως πρὸς ὅσα λέγει ὁ ἴδιος· εἶναι λοιπὸν προφανὲς ὅτι εἶχε γεννηθῆ εἰς τὴν Σμύρνην περὶ τὸ 140.

Ἦτο πρεσβύτερος εἰς τὴν Λυῶνα, ὅταν ἐξερράγη εἰς τῶν σκληροτέρων διωγμῶν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, τὸ 177 μ. Χ. Τὸ φρόνημα τῶν Χριστιανῶν εὗρίσκετο εἰς ἕξαρσιν καὶ πολλοὶ ὁμολογηταί, κλεισμένοι εἰς τὰς φυλακάς, ἔγραφαν μεσολαβητικὰς ἐπιστολάς, χάριν τοῦ μοντανιστικοῦ προφητισμοῦ τῆς πατρίδος των, ὁ ὅποιος ἐπροπαγάνδιζε τὸ μαρτύριον. Μίαν ἐξ αὐτῶν μετέφερον ὁ Εἰρηναῖος εἰς τὸν πάπαν Ρώμης Ἐλεύθερον καὶ ἔγινεν αἰτία νὰ σωθῆ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸ μαρτύριον. Ὁ ἐπίσκοπος Λυῶνος Ποθεινὸς μαζί μὲ πολλοὺς ἀπὸ τὸ ποιμνίον του ἐμαρτύρησε καὶ διὰ τὸν ἀγῶνα των ἐφιλοτεχνήθη ἕν ἀπὸ τὰ ὑραιότερα μαρτυρολόγια, ἴσως ἀπὸ τὸν Εἰρηναῖον.

Τότε ἀκριβῶς ἀνέλαβε τὸν ἐπισκοπικὸν θρόνον τῆς Λυῶνος ὁ Εἰρηναῖος, ὁ ὅποιος μὲ τὴν δραστηριότητά του διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν καταπολέμησιν τῶν αἱρέσεων

καὶ τὴν διευθέτησιν οἰκουμενικῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, ὅπως τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, τὸν μετέβαλεν εἰς μητροπολιτικὸν θρόνον. Ὁ ἴδιος ἐμαρτύρησε κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Σεβήρου (202).

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δίδει εἰς τὸν Εἰρηναῖον ἰδιαίτεραν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ θεολογικὴ γραμμὴ ἢ ἡ ὁποία διακρίνεται εἰς τὰ συγγράμματά του. Ἀνέλαβε τὴν συγγραφὴν μὲ ἀξιόλογον προπαρασκευὴν καὶ ἀπόδοσιν. Εἶχε λαμπρὰν γνῶσιν τῶν χριστιανικῶν πηγῶν, σαφῆ ἀντίληψιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως, θερμὸν ζῆλον καὶ ὄχι εὐκαταφρόνητα συγγραφικὰ ἐφόδια. Τὸ κύριον σύγγραμμά του παρουσιάζει βεβαίως κάποιαν ἀδυναμίαν εἰς τὴν σύνθεσιν, ἀλλ' αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπανειλημμένην ἀλλαγὴν κατευθύνσεως. Τὸ ἄλλο σωζόμενον σύγγραμμά του εἶναι μεθοδικώτερον ἀλλὰ μικροτέρας ἀξίας.

Ὁ Εἰρηναῖος ἰσχυρίζεται ὅτι συνήντα δυσκολίας εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς διότι, ζῶν ἐπὶ τόσα χρόνια μεταξὺ ξενολόγισσων ἐντοπίων, λατίνων καὶ κελτῶν, ἠναγκάζετο νὰ χρησιμοποιοῖ βάρβαρον γλῶσσαν. Τὰ ὀλίγα ἀποσπάσματα τὰ ὁποῖα σώζονται εἰς τὴν ἑλληνικὴν δὲν μαρτυροῦν τοιαύτην ἀδυναμίαν, ἀλλ' οὔτε ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσωμεν ἀκριβῆ καὶ ὠλοκληρωμένην εἰκόνα διὰ τὸ ὕφος του.

Ἡ χειρόγραφος παράδοσις δὲν ἐφάνη τόσον εὐμενῆς πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς τῆς περιόδου τῶν διωγμῶν. Διετήρησε μόνον ἐλάχιστα προϊόντα των. Οὕτω συνέβη καὶ μὲ τὸν Εἰρηναῖον, τοῦ ὁποῖου διέσωσε μόνον δύο ἔργα, καὶ μάλιστα εἰς μεταφράσεις, εὐτυχῶς πάντως τὰ κυριώτερα.

Κύριον μέλημα τοῦ Εἰρηναίου ἦτο νὰ τοποθετήσῃ φραγμὸν εἰς τὴν αἵρετικὴν πλήμμυραν ἢ ἡ ὁποία κατέκλυζε τὰ πάντα. Ἐν σύγγραμμά του ἀπὸ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ διεκρίνετο τῶν ἄλλων καὶ εὐτυχῶς ἐσώθη εἰς λατινικὴν μετάφρασιν. Φέρει τὸν τίτλον *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*. Εἶναι σαφές ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶχεν ἐπωφεληθῆ τῆς προηγουμένης ἀντιαιρετικῆς γραμματείας, ἀλλ' ὁ ἴδιος παρουσίασε κάτι τὸ συστηματικώτερον καὶ ὠλοκληρωμένον, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώκῃ μάλιστα ἐν ἀρχῇ.

Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ προοίμιον ἐκδηλώνει τὴν στενοχωρίαν του, διότι οἱ πιστοὶ Χριστιανοὶ ἀπὸ ἀγνοίαν καὶ ἑλλειψιν κατανοήσεως ἀρπάζονται ἀπὸ τοὺς μετημφιεσμένους αἵρετικούς ὡς πρόβατα ἀπὸ λύκους καὶ ἐκφράζει τὴν βεβαιότητα ὅτι τὸ κακὸν θ' ἀνεχαιτίζετο, ἂν ἐφανερώνετο τὸ πολύπλοκον τῆς οὐαλεντινικῆς διδασκαλίας καὶ τὸ ἀνάρμοστον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον ἐκθέτει τὸ σύστημα

τῶν οὐαλεντινικῶν ομάδων περὶ "πληρώματος" τῆς θεότητος καὶ τὸ ἐλέγχει. Ἀρχικῶς δὲν ἐσκόπευε νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω. Ἄλλ' ὅταν ἐτελείωσε τὴν ἔκθεσιν, κατενόησεν ὅτι αὕτη θὰ ἦτο μετέωρος· τότε ἀπεφάσισε νὰ κάμῃ μίαν ἀναδρομὴν εἰς τὸ παρελθὸν ἀπὸ τοῦ Σίμωνος Μάγου μέχρι τῶν συγχρόνων του αἵρετικῶν. Εἰς τὸ δεῦτερον βιβλίον ἀνασκευάζει τὴν διδασκαλίαν τῶν αἵρετικῶν. Τώρα ἡ ἔκθεσις ἦτο πλήρης, ἀλλ' ὁ Εἰρηναῖος μετὰ τὴν πρώτην ἐπέκτασιν εὗρεν ἀναγκαίαν καὶ μίαν ἄλλην, τὴν θετικὴν ἔκθεσιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, διὰ νὰ δύνανται οἱ ἀναγνῶσται νὰ διακρίνουν εὐκόλως τὸ ὀρθόδοξον ἀπὸ τὸ αἵρετικόν. Οὕτω προσετέθησαν τρία ἀκόμη βιβλία.

Τὸ ἄλλο βιβλίον του, διδακτικὸν αὐτό, μὲ τὸν τίτλον *Ἐπίδειξις τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος*, σώζεται εἰς ἀρμενικὴν μετάφρασιν. Ὅπως λέγει εἰς τὸν πρόλογον, εἶναι μία ἐπιτομὴ τοῦ συνόλου τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ τόσοσ μεθοδικῶς φιλοτεχνημένη, ὥστε νὰ συμπληρώνη μίαν ζηλευτὴν εἰκόνα διὰ τὴν συγγραφικὴν δραστηριότητα τοῦ Εἰρηναίου, ὁ ὁποῖος φαίνεται ἰκανὸς καὶ εἰς τὴν ἀνάλυσιν καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν. Αὐτὸ τὸ βιβλίον εἶναι τὸ πρῶτον δογματικὸν ἐγχειρίδιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας.

Οἱ ἀπολογηταί, ἀπευθυνόμενοι πρὸς τοὺς διανοουμένους τῶν χρόνων των καὶ ἐπιθυμοῦντες νὰ τοὺς ἐλκίσουν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, χρησιμοποιοῦν τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς παραστάσεις τῆς φιλοσοφίας, ἀκόμη καὶ ὅταν τὴν ἀπέρριπτον. Ὁ Εἰρηναῖος δὲν τοὺς ἐμμήθη· ἔγινεν ἀκούραστος σκαπανεὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ ὠμίλησε μόνον τὴν γλῶσσαν τῆς Ἐκκλησίας.

Βασικὴ ἐπιδίωξις τῆς θεολογίας του εἶναι νὰ δείξῃ, ποία εἶναι ἡ γνησία πίστις. Εἰς τὴν γνῶσιν τῶν Γνωστικῶν τὴν ψευδώνυμον αὐτὸς ἀντιπροβάλλει τὸν "κανόνα τῆς πίστεως", τοῦ ὁποῖου ἐγγυητὴς εἶναι ἡ αὐθεντία τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ κανὼν περιέχει πᾶν τὸ παραδιδόμενον εἰς τοὺς πιστοὺς κατὰ τὸν χρόνον τῆς κατηχήσεώς των καὶ συνοψίζεται εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. Ὁ Εἰρηναῖος παραθέτει τὸ σύμβολον εἰς τὰ ἔργα του μὲ ποικίλας μορφάς. Ὁ κανὼν, ἀποτελῶν βᾶθρον τῆς Ἐκκλησίας, ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς μαθητάς του φανερῶς, ὄχι ἀποκρύφως καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐδόθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡ ὁποία τὸν φυλάττει πιστῶς. Περιλαμβάνει ὅλας τὰς θεολογικὰς ἀρχὰς αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας.

Πλαίσιον τοῦ κανόνος τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ διπλῆ παράδοσις, ἡ ἄγραφος καὶ ἡ γραπτὴ. Ἡ πρώτη δυναμένη νὰ ὀνο-

μασθῆ καὶ ἄγραφος Κ. Διαθήκη, εἶναι ἰσόκυρος μὲ αὐτήν. Καὶ ἂν δὲν εἶχον ἀρήσει καμμίαν γραφήν οἱ Ἀπόστολοι, λέγει ὁ Εἰρηναῖος, θὰ ἔπρεπε ν' ἀρνηθῶμεν τὴν παράδοσιν τὴν ὁποῖαν ἔδωσαν εἰς ὅσους ἐμπιστεύθηκαν τὴν Ἐκκλησίαν; Καὶ ὅμως ὁ Εἰρηναῖος εἶναι κατ' ἐξοχὴν βιβλικὸς θεολόγος· ἐξύψωσε τὸ κῦρος τῆς Π. Διαθήκης καὶ συγχρόνως ἀνέδειξεν αὐτοτελὲς τὸ κῦρος τῆς Κ. Διαθήκης.

Εἶναι εἷς ἀπὸ τοὺς πρώτους μάρτυρας τοῦ κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης, ὁ ὁποῖος διεμορφώθη, ὅπως εἴπομεν, εἰς τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν αἰρετικῶν. Τονίζει ἰδιαιτέρως τὴν ἀξίαν τῶν εὐαγγελίων, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ ὡς ἓν σῶμα· διὰ τοῦτο τὰ λέγει "τετράμορφον εὐαγγέλιον" διεπόμενον ἀπὸ ἓν πνεῦμα. Εἶναι τέσσαρα, διότι ἀποτελοῦν στήριγμα τῆς Ἐκκλησίας, ὡς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος. Τετραπρόσωπα εἶναι καὶ τὰ Χερουβεῖμ, τὰ ὁποῖα εἶναι εἰκόνες τῶν ἐξουσιῶν τοῦ Χριστοῦ. Τὸ πρῶτον εἶναι λέων συμβολίζων τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ἐξουσίας καὶ ἀντιστοιχῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου, τὸ δεύτερον μόσχος συμβολίζων τὸ ἱερατικὸν τῆς ἐξουσίας καὶ ἀντιστοιχῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ, τὸ τρίτον ἄνθρωπος συμβολίζων τὴν ἐνανθρώπησιν καὶ ἀντιστοιχῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου, τὸ τέταρτον ἀετὸς συμβολίζων τὸ δῶρον τοῦ πνεύματος τὸ ὁποῖον πνέει ὑπὲρ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀντιστοιχῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Μάρκου. Ἡ εἰκονογραφικὴ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας παρέλαβε τὸν συμβολισμὸν μὲ ἑλαφρὰν διαφοροποίησιν, ἀποδίδουσα τὸν ἀετὸν εἰς τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Λέοντα εἰς τὸν Μᾶρκον, ὅπως ἤρμοζε καλύτερον.

Τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς παραδόσεως εἶναι ἓν καὶ φέγγει εἰς ὀλόκληρον τὸν κόσμον, ὅπως εἷς εἶναι ὁ ἥλιος ὁ φωτίζων τὸν κόσμον.

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εἰρηναίου μία καὶ καθολικὴ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ὅλας τὰς κοινότητας αἱ ὁποῖαι ἰδρύθησαν εἰς τὴν οἰκουμένην ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ φυλάττει τὰς ἀληθείας αἱ ὁποῖαι παρεδόθησαν ὑπ' αὐτῶν μαζὶ μὲ τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα. Τὴν συνιστοῦν ὄχι μόνον ὅλα τὰ μέλη της, κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδίᾳ ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὸ εὐρισκόμενον ἐντὸς αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἡ Ἐκκλησία προηγεῖται ἀπὸ τοὺς πιστοὺς, εἶναι μήτηρ αὐτῶν.

Ὁ Εἰρηναῖος θεωρεῖ τὴν διερεύνησιν τοῦ προβλήματος τοῦ Θεοῦ δύσκολον καὶ περιττήν. Οἱ ἰσχυρισμοὶ τῶν Γνωστικῶν, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζονται μὲ τρόπον ἐντυπωσιακόν, στηρίζονται εἰς τὴν φαντασίαν καὶ ὄχι εἰς τὴν λογικὴν ἢ τὴν ἐμπειρίαν· εἶναι διὰ τοῦτο ἀπορριπτέοι, ἐνῶ ὅσα ἐξαρτῶνται ἀ-

πρὸ τὴν παράδοσιν εἶναι ἀποδεκτά. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀπλοῦ-
κοὶ ἄνθρωποι, μὴ γνωρίζοντες οὔτε τοὺς χαρακτῆρας τοῦ ἀλ-
φαβήτου ἀλλ' ὁμολογοῦντες πίστιν καὶ μετέχοντες εἰς τὴν
πνευματικὴν ζωὴν, ἔχουν τὰ ἴδια προνόμια μὲ τοὺς μορφωμέ-
νους. Ἀλλὰ δὲν δύναται ὁ Εἰρηναῖος νὰ παραμερίσῃ τελείως
τὸ πρόβλημα, διότι τότε θὰ ἄφηνε ἀναπαντήτους τοὺς ἰσχυρι-
σμοὺς τῶν Γνωστικῶν. Δεικνύει λοιπὸν ἐνδιαφέρον νὰ τονίσῃ
τὸ ἐνιαῖον τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ νὰ ταυτίσῃ τὸν ὕψιστον Θεὸν
μὲ τὸν Δημιουργόν, ἢ, μὲ ἄλλους λόγους, τὸν Θεὸν τῆς Π.
Διαθήκης μὲ τὸν Θεὸν τῆς Κ. Διαθήκης. Καὶ ἐπιθυμεῖ ἐπίσης
νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἐνότητα καὶ εἰς τὰ τριαδικὰ πρόσωπα, μετα-
ξὺ τῶν ὁποίων δὲν δέχεται οὐσιώδη χωρισμόν. Αὐτὸ θὰ ἦτο ἀ-
συγχώρητος παραχώρησις πρὸς τοὺς Γνωστικούς. Ἀφοῦ ὅμως
θεολογεῖ μὲ βάσιν τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, ὅπου ὑπάρχει σα-
φὴς χωρισμός, δέχεται ὑποστατικὸν χωρισμὸν ἐκδηλούμενον κυ-
ρίως εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Λόγος καὶ τὸ Πνεῦμα
εἶναι αἱ δύο χεῖρες τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὴν ἀνθρωπολογία ὁ Εἰρη-
ναῖος ἀκολουθεῖ βασικῶς τὸν Ἰουστίνον, διὰ νὰ προχωρήσῃ ἐ-
πειτα εἰς ἄλλας διατυπώσεις αἱ ὁποῖαι ἐνθυμιζοῦν τὸν Θεόφι-
λον. Τὰ δύο μόνιμα συστατικὰ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ σῶμα καὶ
ἡ ψυχὴ· ἐν τρίτον εἶναι τὸ πνεῦμα, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἔχουν μόνον
ὅσοι θέτουν τοὺς ἑαυτοὺς τῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἁγίου
Πνεύματος. Ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι ζωὴ, ἀλλὰ μετέχει
τῆς ζωῆς μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ· ἐπομένως ψυχὴ καὶ ζωὴ εἶ-
ναι δύο διαφορετικὰ πράγματα. Καὶ ἡ μὲν χάρις τοῦ Θεοῦ χο-
ρηγεῖ εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ζωὴν προσωρινῶς, ἡ δὲ κατοχὴ τοῦ
Πνεύματος τῆς χορηγεῖ τὴν ζωὴν διὰ παντός, τὴν καθιστᾷ ἀ-
θάνατον. Εἰς αὐτὴν τὴν τελευταίαν κατάστασιν ὁ ἄνθρωπος εἶ-
ναι τέλειος καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἔχει καὶ τὴν εἰκόνα
τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ὁμοίωσιν μετ' αὐτοῦ. Ἀποκτᾷ ὅμως κατόπιν
σκληροῦ ἀγῶνος τὴν τελειότητα. Ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου
γένους ἔχει δραματικὸν χαρακτῆρα. Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐξε-
κίνησεν μὲ τὴν ἱκανότητα νὰ φθάσῃ πρὸς τὴν τελείωσιν, ἀλλ'
ἡ πορεία πρὸς αὐτὴν ἦτο μακρὰ καὶ ἐλευθέρα. Ἐπειδὴ εἰς αὐ-
τὴν τὴν πορείαν παρεξέκλινεν, ἀπεμάκρυνε τὸ πνεῦμα τὸ ὁ-
ποῖον εἶχε καὶ ἐπομένως ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὸν Θεόν. Ἐπεσεν
οὕτω εἰς τὰ δίκτυα τοῦ θανάτου, ἀφοῦ χωρισμὸς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ
σημαίνει θάνατον.

Ἡ ἀστοχία αὐτὴ ἐκράτησεν ἡμιτελὲς τὸ ἔργον τῆς δη-
μιουργίας, τὸ ὁποῖον πλέον ἐχρειάζετο νέαν ἐνέργειαν ἐξ ἀρ-
χῆς διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ τέλος του. Αὐτὸς ὁ ὁποῖος εἶχε δη-
μιουργηθῆ διὰ τὴν ζωὴν, μὲ τὴν πτώσιν του εὔρε τὴν μοῖραν
τοῦ θανάτου· μόνον μία νέα θαυμαστὴ γέννησις ἠδύνατο νὰ ὑ-

περκεράση τὴν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ θανάτου ὑποκειμένην γέννησιν. Μὲ τὴν πρώτην γέννησιν ἐκληρονομήθη ὁ θάνατος, μὲ τὴν νέαν ἔπρεπε νὰ κληρονομηθῇ ἡ ζωὴ. "Ὁλη αὐτὴ ἡ οἰκονομία τῆς νέας γεννήσεως, ἡ ὁποία κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Λόγου, ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Εἰρηναίου "ἀνακεφαλαίωσις". Πρῶτον ὁ Χριστὸς ἀνακεφαλαιώνει τὸν Ἀδὰμ καὶ γίνεται ἀντίπους αὐτοῦ, ἐνῶ ἡ Παναγία γίνεται ἀντίπους τῆς Εὐας. "Ἐπειτα ἀνακεφαλαιώνεται ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης. Οὕτως ἡ δημιουργία συνεχίζεται ἢ ἐπαναλαμβάνεται μὲ νέας βάσεις.

Οἱ καρποὶ τῆς ἀνακεφαλαίωσεως προσλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς πίστεως καὶ τῶν μυστηρίων, ἀλλ' ἡ πορεία εἶναι προοδευτικὴ καὶ ἡ τελείωσις ἀνάλογος πρὸς τὴν ὠρίμανσιν. Τρεῖς πλευραὶ τῆς τελείωσεως εἶναι ἴσα Θεοῦ, μέθεξις Θεοῦ, θέωσις.

Ἰππόλυτος Ὁ Ἰππόλυτος εἶναι μία προσωπικότης ἡ ὁποία **Ρώμης** εἶχε χαθῆ εἰς τὰ βάθη τῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διὰ σειρᾶς εὐρημάτων ἐφωτίσθη ἀρκετὰ. Ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον εἶχε χαθῆ εἶναι ὅτι τὸ 217 μ.Χ. εἶχεν ἀνακηρυχθῆ ἐπίσκοπος Ρώμης, ἀντίπαλος τοῦ κανονικοῦ ἐπισκόπου τῆς Καλλιῆς. Ἡ ρωμαϊκὴ παράδοσις τὸν ἠγνόησε διὰ τοῦτο τελείως. Τὸν ἠγνόησεν ὅμως καὶ δι' ἓνα ἄλλον λόγον ὅτι ἔγραψεν ἑλληνιστί. Εἶναι ὁ τελευταῖος Ἕλληνας συγγραφεὺς τῆς Δύσεως.

Ἐπὶ τῆς μαρτυρίας ὅτι ἦτο μαθητὴς τοῦ Εἰρηναίου. Ἴσως λοιπὸν ἦτο ἀπὸ τὴν Λυῶνα ἢ ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσίαν μετανάστης εἰς τὴν Λυῶνα. ἦτο φιλόσοφος καὶ διετήρησε πάντοτε τὸ τριβώνιον. Εἰργάσθη κυρίως εἰς τὴν Ρώμην, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Μοναρχιανισμὸς εὐρίσκειτο εἰς μεγάλην ἔξαρσιν. Ὁ ἴδιος ἀντετάχθη εἰς αὐτὸν μὲ ὄλας του τὰς δυνάμεις, ἀλλ' ὁ πάπας Ζεφυρίνος δὲν εἶχε καμμίαν διάθεσιν νὰ φθάσῃ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Μοναρχιανούς, καθὼς καὶ ὁ διάδοχός του Κάλλιστος, τοῦλάχιστον ἐν ἀρχῇ. Μὲ τὸν Κάλλιστον εἶχε καὶ ἄλλον λόγον διαφωνίας. Ὁ Κάλλιστος, ἄνθρωπος μὲ εὐρείας ἀντιλήψεις, θέλων τὴν Ἐκκλησίαν νὰ προσαρμόζεται ἐξωτερικῶς εἰς τὰς ἀνάγκας καὶ νὰ ἐπιβιώνῃ εἰς πᾶσαν κατάστασιν, συνεχῶρει τὰ βαρῆα ἁμαρτήματα. Ὁ Ἰππόλυτος, αὐστηρὸς καὶ συντηρητικὸς, ἐνδιεφέρετο νὰ διατηρήσῃ ἡ Ἐκκλησία τὴν παλαιάν της καθαρότητα. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ διείπετο βασικῶς ἀπὸ τὰ ἴδια μὲ τοὺς Μοντανιστὰς κίνητρα, ὅπως καὶ ὁ σύγχρονός του Τερτυλλιανὸς εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ἰταλίας ἀκτὴν τὴν Καρχηδόνα.

Τὸ προκληθὲν σχίσμα διετηρήθη μέχρι τοῦ διωγμοῦ τοῦ Μαξιμίνου τοῦ Θρακῆς (236). Τότε καὶ ὁ Ἰππόλυτος καὶ ὁ Ποντιανός, δεύτερος διάδοχος τοῦ Καλλίστου, ἐξωρίσθησαν εἰς τὴν Σαρδικὴν καὶ ἀπέθανον ἐκεῖ ἀπὸ τὰς κακουχίας. Τὰ λείψανα τοῦ Ἰππολύτου ἐνεταφιάσθησαν εἰς ἓνα ὠραῖον κτῆμα ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς Ρώμης, κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος κατεσκευάσθη, πρᾶγμα πρωτοφανὲς τότε διὰ τὸν Χριστιανισμόν, ἀνδριάς του, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο χαραγμένον καὶ εἰς κατάλογος τῶν συγγραμμάτων του. Οἱ ὄπαδοί του δὲν φαίνεται νὰ διελύθησαν· μετὰ 15 ἔτη ἐπήνδρωσαν ἐν νέον σχίσμα, τοῦ Νοβατιανοῦ.

Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, λατινικὴ πλέον, δὲν εἶχε διάθεσιν νὰ διατηρήσῃ τὰ συγγράμματα ἑνὸς σχισματικοῦ ἐπισκόπου τῆς, γραμμένα μάλιστα εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν δὲν ἦσαν ἀρκετὰ γνωστά. Διὰ τοῦτο, ἐκτὸς ὀλίγων, ἐχάθησαν. Εὐτυχῶς ὅτι ἀρκετὰ ἐξ αὐτῶν εἶχον προλάβει νὰ μεταφρασθοῦν εἰς ἀνατολικὰς γλώσσας καὶ τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο ἀπεκαλύφθησαν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους. "Ὅσα σώζονται φανερόνουν ὅτι ὁ Ἰππόλυτος χρησιμοποιεῖ ὁμαλὴν καὶ καθαρὰν γλῶσσαν. Ἐχουν χαρακτήρα ὁμιλίας ἢ διδαχῆς. Ἐπειδὴ διετήρει τὸ φιλοσοφικὸν τριβώνιον, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι διηύθυνε σχολήν, ἴσως δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ του κοινότης νὰ ἦτο περιωρισμένης ἐκτάσεως καὶ νὰ ὁμοιάζε με σχολήν. Τὰ γραπτὰ του λοιπὸν εἶναι προϊόντα τῆς διδασκαλίας του, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι δὲν ἔχουν ἀκαδημαϊκὸν χαρακτήρα. Εἶχε καλὴν γνῶσιν τῆς Γραφῆς καὶ τῆς παλαιότερας ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἐπιφλεῖται ἀπὸ ὄλας καὶ διανθίζει τὴν ἐκθεσίαν του μὲ γνώμας ἄλλων.

Τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν τῶν βιβλίων εἶναι ἀντιαιρετικά. Σκληρὸς ἀγωνιστής, ἀνεμίγνυε καὶ τὰ προσωπικά του προβλήματα εἰς τοὺς ἀγῶνας, πρᾶγμα πολὺ συνηθισμένον τότε. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι τόσον συστηματικὸς ὅσον ὁ Εἰρηναῖος. Δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν παρὰ μόνον τὸ κύριον ἀντιαιρετικὸν σύγγραμμά του, ἔχον τίτλον συγγενῆ μὲ τὸ ἀντίστοιχον ἔργον τοῦ Εἰρηναίου, *Κατὰ πασῶν τῶν Αἵρέσεων ἔλεγχος*. Ἐχων σκοπὸν ν' ἀποδείξῃ ὅτι πᾶσα αἵρεσις ἔχει τὸ πρότυπόν της εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐθνικὴν λατρείαν, δίδει εἰς τέσσαρα βιβλία περιγραφὴν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, τῆς λατρείας, τῆς μαγείας καὶ τῆς ἀστρολογίας. Τὰ βιβλία αὐτά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα λείπουν τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον, λέγονται καὶ "Φιλοσοφούμενα". Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὴν τὴν εἰσαγωγὴν ὁ Ἰππόλυτος ἐκθέτει εἰς τὰ ἐπόμενα πέντε βιβλία καὶ ἀνασκευάζει

την διδασκαλίαν 30 αἰρέσεων. Ἐάν καὶ λαμβάνη ὑλικὸν ἀπὸ τὸν Εἰρηναῖον, προσθέτει πολλὰ νέα στοιχεῖα καὶ ἡ ἔκθεσις τοῦ δια τὰς τελευταίας αἰρέσεις εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπος.

Εἰς τὸ τελευταῖον, τὸ δέκατον, βιβλίον δίδει μίαν ἐκτενῆ περιλήψιν καὶ τέλος μίαν σύντομον ἔκθεσιν τῆς ὀρθῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, "τοῦ τῆς ἀληθείας λόγου". Εἰς τὸ ἕνατον βιβλίον ἡ διαπραγματεύσις ἔχει προσωπικὸν χαρακτῆρα, διότι εἰσέρχεται εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἀγώνων τοῦ Ἰππολύτου ἐναντίον τῶν Μοναρχιανῶν καὶ τοῦ Καλλίστου. Ὁ Ἰππόλυτος ὀνομάζει τὸν Κάλλιστον μοναρχιανὸν καὶ ὁ Κάλλιστος κατηγορεῖ τὸν Ἰππόλυτον ὡς διθειτῆν. Πραγματικῶς ὁ δεύτερος εἶναι πολὺ προσκολλημένος εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Λόγου ὁ ὁποῖος πηδᾷ ἀπὸ τὸν Πατέρα ἀκριβῶς πρὸ τῆς δημιουργίας. Πρωτύτερα ὑπῆρχε μόνον ὁ Θεός· "οὐδὲν πλὴν αὐτὸς ἦν· αὐτὸς δὲ μόνος ὢν· πολὺς ἦν". Ὁ Λόγος ἦτο τότε "ἐνδιάθετος" εἰς τὸν Πατέρα, κλεισμένος δηλαδὴ εἰς τὴν σκέψιν του. "Ὁταν τὸ ἠθέλησεν ὁ Πατήρ, ἔγινε προφορικὸς, ἐγεννήθη. Μὲ αὐτὰς τὰς συνθήκας δὲν δύναται βεβαίως νὰ εἶναι πλήρης ἡ ἰσοτιμία Πατρὸς καὶ Λόγου. Ὁ Ἰππόλυτος δὲν εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι εἰσήγε δύο Θεούς, ἀλλὰ πάντως ὑπέτασσε τὸν Λόγον εἰς τὸν Πατέρα.

Ἐδειξε πολὺν ζῆλον εἰς τὸ νὰ διαλευκάνη τοὺς χρόνους καὶ τοὺς καιροὺς, ὅπως προλέγονται καὶ ὀρίζονται εἰς τὰ ἀποκαλυπτικὰ βιβλία. Μὲ τὸ Ἑπόμνημα εἰς τὸν Δανιήλ, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἀρχαιότερον πλήρες ὑπόμνημα εἰς βιβλίον τῆς Γραφῆς, καταβάλλει προσπάθειαν ν' ἀνακαλύψῃ τὴν ἔννοιαν τῶν 4 βασιλείων· τὸ ἴδιον πράττει καὶ μὲ τὸ ἔργον *Περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχριστοῦ*. Οἱ Χριστιανοὶ οἱ ὁποῖοι μὲ τὸν διωγμὸν τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (202) ἔβλεπον τὴν ἀπειλὴν νὰ κρέμαται εἰς τὰς κεφαλὰς των, διηρωτῶντο ἕως πότε πρόκειται νὰ κρατήσῃ αὐτό, ἕως πότε θὰ συνεχίζεται ἡ τυραννία τῆς Ρώμης; δὲν ἐπλησίαζε τὸ τέλος τῆς; Ὁ Ἰππόλυτος καθησύχασε τὴν κοινὴν χριστιανικὴν γνώμην· ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία εἶναι τὸ τέταρτον βασίλειον τοῦ Δανιήλ, τὸ συμβολιζόμενον μὲ τὸ κερασφόρον θηρίον, ἐνῶ τὰ ἄλλα βασίλεια εἶναι τῆς Βαβυλῶνος (Λέαινα), τῆς Περσίας (ἄρκτος), τῶν Ἑλλήνων (πάρδαλις). Καὶ τὸ συνδέει μὲ τὸ θηρίον τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὁ Ἀντίχριστος εἶναι ψευδὴς Χριστός, τοῦ ὁμοιάζει, ἀλλὰ πραγματικὸς πρόδρομος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν δευτέραν ἔλευσιν εἶναι ὁ Ἡλίας.

Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ ὁ Ἰππόλυτος συνέταξε τὸ *Χρονικόν*, τὸ ὁποῖον σώζεται μόνον ἐν μέρει. Ἐξετάζει τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ἕως τὸ 234 μὲ πρῶμα τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ. Διαβλέπει μίαν ἀντι-

στοιχίαν μεταξύ τῶν ἡμερῶν τῆς δημιουργίας καὶ τῶν χιλιετιῶν τῆς ἱστορίας. "Ἐξ εἶναι αἱ ἡμέραι, ἕξ εἶναι αἱ χιλιεταί. "Ἐως τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστοῦ εἶχον παρέλθει 5.500 ἔτη, ὑπολείπονται ἄλλα 500 ἕως τὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Δηλαδή κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς του εἰς τὸ 500 μ.Χ. τοποθετεῖται τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Αὐτὸν τὸν ὑπολογισμὸν τῶν χρόνων με κατεύθυνσιν τὴν συντέλειαν, τὸν ὁποῖον εἶχε προσφάτως τότε εἰσαγάγει ὁ Ἰούλιος Ἀφρικανὸς καὶ ἀπεδείχθη ἀργότερα ἀπὸ τὰ πράγματα ἐσφαλμένος, ἀπέρριψε τελικῶς ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας. Δύο κεφάλαια τῶν Χρονικῶν με τίτλους "Διαμερισμὸς" (μοίρασμα τῆς γῆς εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Νῶε) καὶ "Σταδισμὸς" (μέτρησις τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου) ἐχρησιμοποιοῦντο εὐρύτατα, πρὸ πάντων τὸ δεύτερον, ἀπὸ τοὺς ναυτικούς.

Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ Ἀποστολικὴ Παράδοσις ἢ ὁποία σώζεται εἰς ἀνατολικὰς μεταφράσεις, καὶ περὶ τῆς ὁποίας γίνεται ἄλλοῦ λόγος.

Ἄλλων ἀντιαιρετικῶν συγγραφέων, μεταξύ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ὁ Διονύσιος Κορίνθου καὶ ὁ Ἡγήσιππος, ἀρχαιότεροι τῶν δύο ἀνωτέρω ἐξετασθέντων, δὲν διεσώθησαν συγγράμματα.

11. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Τὸν Β΄ αἰῶνα ὅλαι αἱ περιοχαὶ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας συνέβαλον εἰς τὴν οἰκοδόμησιν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, μὲ μίαν μόνον ἑξαίρεσιν, τὴν Αἴγυπτον. Καὶ ἑξαίφνης τὸν Γ΄ αἰῶνα ἡ Ἀλεξανδρεία, ὅχι ἀπλῶς μετέχει εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον, ἀλλὰ λαμβάνει τὴν πρωτοπορίαν καὶ τὸ ἀναβιβάζει εἰς ἀξιοζήλευτα ἐπίπεδα. Πῶς ἐξηγεῖται τὸ φαινόμενον τοῦτο;

Θὰ ἦτο ἀπὸ τὰ ἀπίστευτα, ἂν ἡ κοσμούπολις ἐκείνη μὲ τὴν ζωηρὰν πνευματικὴν ζύμωσιν δὲν ἔδιδε τίποτε εἰς τὴν χριστιανικὴν σκέψιν ἐπὶ ἑκατὸν καὶ περισσότερα ἔτη. "Ἐδωσεν" ἀλλ' αὐτὸ ἀνήκει εἰς τὸν χῶρον τοῦ Γνωστικισμοῦ, διότι εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν περίοδον φαίνεται ὅτι ὁ ἀλεξανδρινὸς Χριστιανισμὸς εἶχεν ὑποδουλωθῆ εἰς τὸν Γνωστικισμὸν. Καὶ μόνον εἰς τὰ τέλη τοῦ Β΄ αἰῶνος κατάρθωσεν εἰς μικρὸς κατ' ἀρχὰς κύκλος ὀρθοδόξων νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς χεῖρας του.

Πολὸν ἐβοήθησαν εἰς τοῦτο αἱ θεολογικαὶ σχολαὶ Ἀλεξανδρείας. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πᾶσα τοπικὴ Ἐκκλησία εἶχε κατηχητικὴν σχολὴν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς. "Ὅπου ἐνεφανίζοντο σπουδαῖαι προσωπικότητες, ἦνοιγον ἐπίσης φιλοσοφικοθεολογικὰς σχολὰς, ὅπως ὁ Ἰουστῖνος, ὁ Ἰππόλυτος καὶ ἄλλοι. Τὸ ἴδιον ἔπραξαν εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν ὁ Πάνταινος, ὁ Κλήμης καὶ ὁ Ὠριγένης. "Ἔως τὸ 231 αἱ σχολαὶ αὐταὶ ἦσαν, κατὰ τὰ συνηθιζόμενα εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, προσωποπαγεῖς καὶ ἰδιωτικαί" ἀνήκον εἰς τὸν σχολάρχην. Ἀπὸ τότε ὁ δυναμικὸς ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Δημήτριος τὴν κατέστησεν ὀργανικὸν τμῆμα τῆς Ἐκκλησίας.

Εἰς αὐτὰς τὰς σχολὰς ἐδιδάσκοντο ὡς προπαιδευτικὰ ἀντικείμενα ἡ φιλολογία καὶ ἡ φιλοσοφία, ὡς κύριον δὲ ἡ θεολογία. Τὸ εὐρύτατον πρόγραμμα τῶν σχολῶν, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀνοικτὸν εἰς ἄνδρας καὶ γυναῖκας, εἰς Χριστιανούς, Ἰουδαίους καὶ εἰδωλόατρας, ἐδημιούργησεν ἓν ἐκλεκτὸν φυτῶριον διανοουμένων, ὅπου ἐκαλλιεργήθησαν μὲ ἑξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν τὰ χριστιανικὰ γράμματα.

Οἱ μεγάλοι θεολόγοι τῆς Ἀλεξανδρείας τὸν Γ΄ αἰῶνα καὶ τοὺς δύο ἐπομένους εἶχον ὠρισμένα κοινὰ γνωρίσματα τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν νὰ ὀμιλοῦμεν περὶ "σχολῆς" μὲ τὴν ἔννοιαν

ένδος συστήματος σκέψεως. Είναι ἡ ἀλεξανδρινὴ σχολὴ ἢ ὁποία ἤσκησεν ἔντονον ἐπιρροὴν εἰς τὴν καὶ ἔκτος τῆς Αἰγύπτου θεολογίαν.

Πηγαὶ τῆς θεολογήσεως τῶν Ἀλεξανδρινῶν εἶναι βασικῶς ἡ παράδοσις, ἡ γραπτὴ καὶ ἡ ἄγραφος. Μελετοῦν οὗτοι ἐξαντλητικῶς τὸν διπλοῦν κανόνα τῆς Γραφῆς, διὰ ν' ἀνακαλύψουν εἰς αὐτὸν ἀπαντήσεις εἰς τὰ μεγάλα προβλήματα. Ἐπίσης ὅμως δίδουν σπουδαίαν θέσιν καὶ εἰς τὸν κανόνα πίστεως ὡς ἀποκρυστάλλωμα τῆς παραδομένης διδασκαλίας. Δευτέρα πηγὴ εἶναι δι' αὐτοὺς ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Μελετοῦν ὅλους τοὺς φιλοσόφους, ἔκτος ἀπὸ τοὺς ἐπικουρείους καὶ τοὺς ἀθεϊστὰς, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν ἄλλωστε ἀσήμαντον ἐπεισόδιον εἰς τὴν πορείαν τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως. Ἀλλ' ὑπεράνω ὅλων τὴν προσοχὴν των προσελκύει ὁ Πλάτων. Ὅπισθεν τῶν βασικῶν γραμμῶν τῆς θεολογίας τῶν Ἀλεξανδρινῶν συναντᾶται ἡ πλατωνίζουσα διαπίστωσις ὅτι ἡ μόνη ἀληθινὴ πραγματικότης εἶναι ὁ πνευματικὸς κόσμος καὶ ὅτι ἀπέναντι αὐτοῦ ὅλα τὰ πράγματα τοῦ παρόντος κόσμου εἶναι σκιαί. Ἡ ἀλληγορικὴ ἢ πνευματικὴ ἑρμηνεία τῶν Γραφῶν, ἡ ἔμφασις ἐπὶ τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ, ἡ ἔξαρσις τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου εἰς τὸν ἐνανθρωπήσαντα Υἱόν, εἶναι πράγματα τὰ ὅποια δύνανται νὰ ἐξηγηθοῦν εὐκόλως, ὅταν ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ἐκεῖνην τὴν βάσιν τῆς ἀλεξανδρινῆς θεολογίας.

Ὁ ἀνθρώπινος λόγος καταλαμβάνει εἰς αὐτὴν θέσιν ἢ ὁποία ἐνίοτε ἐνθυμίζει τὴν διαλεκτικὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐνῶ ἄλλα στοιχεῖα τῆς ἐνθυμίζουν τὰς ἀναζητήσεις τῶν Γνωστικῶν. Οὕτω τὸ σύστημά των ἠδύνατο νὰ παρουσιασθῇ εἰς τοὺς Ἕλληνας ὡς φιλοσοφία, εἰς τοὺς Γνωστικούς ὡς νέα γνῶσις. Εἰς τὴν πραγματικότητά παραμένει χριστιανικὸν μὲ χρωματισμὸν ἄλλοτε ἀπὸ τῆς μιᾶς καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τῆς ἄλλης πηγῆς.

Κλήμης Ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς (150-215) παρὰ τὸ Ἄλεξανδρεὺς ἐπώνυμόν του ἦτο ἀθηναῖος ἀθηναῖος φιλόσοφος προσχωρήσας εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ συνεχίσας τὰς σπουδὰς του, χριστιανὸς πλέον, εἰς πλῆθος διδασκάλων, ἕως ὅτου ἀνεπαύθη εἰς τὸν Πάνταινον, τὴν "σικελικὴν μέλλισαν", ὁ ὁποῖος ἐδίδασκεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ὁ Κλήμης ἦνοιξε σχολὴν τοῦ τύπου τὸν ὁποῖον ἀνεφέραμεν προηγουμένως, εἶτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πανταίνου εἴτε πρὸ αὐτοῦ. Τὸ ἔργον του εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐτερμάτισεν ὁ σκληρὸς διωγμὸς τοῦ Σεβήρου (202), ὁ ὁποῖος τὸν ἠνάγκασε νὰ ζητήσῃ καταφύγιον εἰς τὴν Καισάρειαν Καππαδοκίαν, διὰ νὰ ὀργανώσῃ

ἐκεῖ ἄλλην σχολήν.

Ἄνεδειχθη εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς ἱανωτέρους καὶ ἐπιδρα-
στικωτέρους χριστιανοὺς συγγραφεῖς. Ἴσως δὲ κανεῖς ἄλλος
δὲν εἶχε καλύτερον ἀπ' αὐτὸν ἐξοπλισμὸν εἰς τοῦτο. Τὴν κλα-
σικὴν γραμματείαν ἐγνώριζεν ὅσον ὀλίγοι. Εἰς τὰ ἔργα του πα-
ραθέτει ἑκατοντάδας χωρίων ποιητῶν, ἱστοριογράφων, φιλοσό-
φων, τὰ ὅποια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλαβεν ἀπὸ ἀνθολογίας
τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως θέλουν νὰ πιστεύουν μερικοὶ ἐρευ-
ταί. Ἐγνώριζεν ἐπίσης ἄριστα Ἀγίαν Γραφήν καὶ ἐκκλησιαστι-
κὴν παράδοσιν.

Ἡ συγγραφικὴ δεξιότητια του ἐκδηλώνεται εἰς τὴν δυ-
νατὴν καὶ ἐνίοτε ἀκαταμάχητον ἐπιχειρηματολογίαν καὶ εἰς τὴν
λαμπρὰν ἔκφρασιν. Τὸ ὕφος του βεβαίως εἶναι κάπως ἐπηρεα-
σμένον ἀπὸ τὴν συνεχῆ χρῆσιν τῆς Γραφῆς, ἀλλὰ μένει πάντο-
τε καθαρὸν. Ἄν καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ ν' ἀττικίσῃ οὔτε νὰ παρα-
σύρῃ μὲ τὴν καλλιπέειαν, ἔχει λόγον ρέοντα, ἀνεπιτήδευτον,
εὐστροφον, πλούσιον εἰς εἰκόνας. Μερικὰ κείμενά του ἠχοῦν
ὡς μελωδίαί. Ὑστερεῖ μόνον εἰς τὴν μέθοδον κατατάξεως τοῦ
ὕλικου, ἂν καὶ τοῦτο συνάγεται μόνον ἀπὸ τὸ ἐκτενέστερον
σύγγραμμά του, τὸ ὅποιον προφανῶς δὲν προέλαβε νὰ ἐπεξερ-
γασθῆ ὀριστικῶς. Πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ κρίνωμεν τὰ βιβλία του
ὡς καρποὺς τῆς προφορικῆς του διδασκαλίας ἀπὸ τὴν ἔδραν καὶ
ὄχι ὡς προϊόντα τοῦ γραφείου.

Εἶχε πρόγραμμα τριμεροῦς διδασκαλίας. Παραλαμβάνει
τοὺς μαθητάς του ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸ ἓν στάδιον εἰς τὸ ἄλλο, ἐκ-
τελῶν κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Χριστοῦ χρέη πρῶτον προτρεπτι-
κῶ, ἔπειτα παιδαγωγῶ, τέλος διδασκάλου. Εἰς τὰς δύο πρῶ-
τας ιδιότητας ἀντιστοιχοῦν δύο συγγράμματα του ἀκόμη καὶ
κατὰ τὸν τίτλον. Ἄν ἀντεστοίχει καὶ τὸ τρίτον ἀπὸ τὰ σωζό-
μενα κύρια ἔργα του, τότε θὰ εἴχομεν μίαν τριλογίαν.

Τὸ πρῶτον τῶν ἔργων αὐτῶν εἶναι ὁ *Προτρεπτικός*.
Γραμμένον μὲ ὕφος δροσερὸν καὶ ρυθμικόν, ἀναλύει μὲ τέχνην
τὰς θρησκευτικὰς καταστάσεις. Εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ λαμπρότερα
μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Ὁ Κλήμης δὲν αἰσθά-
νεται τὴν ἀνάγκην ν' ἀπολογηθῆ διὰ χονδροκομμένας κατηγορί-
ας κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, αἱ ὅποια εἶχον ξεπερασθῆ πλέον.
Παρουσιάζει τὴν χριστιανικὴν πίστιν μὲ τοιοῦτον περίβλημα ὥ-
στε νὰ ἐλκίσῃ τοὺς μορφωμένους εἰδωλολάτρας. Εἰς τὴν ἀρχὴν
μὲ λυρικὸν καὶ ἀλληγορικὸν τόνον ἀντιπαραθέτει τὸ νέον ἄσμα
τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ μυθικὰ ἄσματα τῶν Ἑλλήνων. Μὲ τὴν μου-
σικὴν ὁ Ἀμφίων ὁ Θηβαῖος ἐτείχισε τὴν πόλιν του, ὁ Ἀρίων
ὁ Μηθυμναῖος ἐγοήτευσε τὸν δελφῖνα, ὁ Ὀρφεὺς ὁ Θράκιος
ἠμέρωσε τὰ θηρία, ὁ Εὐνομος ὁ Λοκρὸς κατέστησε τὸν τέττι-

γα συνοδὸν τῆς κιθάρας του. Ἄλλ' ὁ νέος μουσικός, ὁ Χριστός ἡμερώνει τ' "ἀργαλεώτατα θηρία", τ' ἀγριώτερα, τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ τὸ νέον ἄσμα του κατασκευάζει ἀνθρώπους ἀπὸ λίθους καὶ ἀνθρώπους ἀπὸ θηρία. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τὸ ἀκούσουν ὅλοι. Ἡ ἔκθεσις συνεχίζεται ἀρνητικῶς καὶ θετικῶς. Ἄφου περιγράφει τὰ χριστιανικὰ μυστήρια, προσκαλεῖ εἰς συμμετοχὴν· "εἰ βούλει καὶ σύ μουῦ, καὶ χορεύσεις μετ' ἀγγέλων ἀμφὶ τὸν ἀγέννητον Θεὸν".

Ὁ παιδαγωγὸς ἔπαιζε σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος καὶ ἀργότερα. Αὐτὸς ἦτο ὁ παραστάτης τοῦ εὐγενοῦς καταγωγῆς νέου μέχρι τῆς ἐνηλικιωσέως του· τὸν παρελάμβανεν ἀπὸ τὴν οἰκίαν καὶ τὸν συνώδευε εἰς τὸ γυμναστήριον, τὸ σχολεῖον, τὸν κῆπον, τὸν περὶπατον. Αὐτὸς τοῦ ἐδίδασκεν εἰς τὴν πράξιν τοὺς κανόνας συμπεριφορᾶς καὶ διαγωγῆς. "Ὅπως εἴπομεν, εἰς τὴν δευτέραν τάξιν τῆς σχολῆς τοῦ ὁ Κλήμης ἐδίδασκε τοὺς κανόνας τοῦ ἠθικοῦ βίου. Σύνοψίν των παρουσιάζει εἰς τὸ ἔργον του *Παιδαγωγός*. Συνιστᾷ εἰς τοὺς ἀναγνώστας, μᾶλλον δὲ εἰς τοὺς ἀκροατάς, νὰ ἔχουν ὁδηγὸν εἰς τὸν καθημερινὸν βίον τὸν Χριστόν, τὸ αἰώνιον πρότυπον τοῦ παιδαγωγοῦ. Εἰς τρία βιβλία περιγράφει τὸν αἰώνιον παιδαγωγὸν καὶ τὸ ἔργον του, τὴν ὁδὸν τοῦ καθημερινοῦ βίου μὲ πᾶσαν λεπτομέρειαν, τὸ ἀληθινὸν κάλλος τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ παράστασις του περὶ τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ κάλλους. Εἰς τοὺς πλουσίως στολισμένους ναοὺς τῶν Αἰγυπτίων ὁ ἐπισκέπτης βλέπει προπύλαια περικαλλῆ, αὐλὰς στεφανωμένας μὲ πολυαριθμοὺς στύλους καὶ τοίχους, οἱ ὅποιοι στήλβουν ἀπὸ πολυτίμους λίθους καὶ ἐντέχνους εἰκόνας. Ἄλλ' ὅταν εἰσέρχεται διὰ νὰ ἴδῃ, δοκιμάζει τρομερὰν ἔκπληξιν· βλέπει ἀντὶ Θεοῦ ἕνα κροκόδειλον ἢ ὄφιν, διότι ὁ ἐνοικος τῶν μεγαλοπρεπῶν αὐτῶν οἰκοδομημάτων εἶναι ἔρπετόν. Οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες, αἱ ὅποια χρυσοφοροῦν καὶ καλλωπίζονται ἐξωτερικῶς μόνον, ὁμοιάζουν μὲ πίθηκον. Τὸ βιβλίον αὐτὸ τελεῶναι μὲ ἕν ἐξαίρετον ποίημα, τὸν ὕμνον τῶν παιδων, εἰς ἀναπαίστους.

Οἱ *Στρωματεῖς* εἶναι σύγγραμμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει γραφῆ ἀκόμη. Εἶναι μία πρώτη ταξινόμησις ὑλικοῦ διδασκομένου ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος ἐπὶ ἔτη εἰς τὴν σχολὴν του, καὶ μάλιστα εἰς ὅλας τὰς τάξεις, μὲ σκοπὸν νὰ τὸ ἐπεξεργασθῆ κάποτε. Ἄλλὰ φαίνεται ὅτι τὸν προέλαβεν ὁ θάνατος ἀπὸ τοῦ νὰ τὸ πράξῃ. Τοῦ ἔχει δώσει μόνον μερικὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα συγγράμματος. Ἐὰν τὸ σύγγραμμα εἶχε συνταχθῆ ὀριστικῶς, θὰ εἶχε λάβει ἄλλην μορφήν καὶ ἄλλον τίτλον. Δυνά-

μεθα ὅμως καὶ τώρα νὰ παρατηρήσωμεν ὠρισμένην τάσιν ἢ ὁποία ὑποδηλώνεται καὶ εἰς τὸν τίτλον — ὁ πλήρης τίτλος εἶναι "Κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων στρωματεῖς"— καὶ εἰς τὴν διαπραγματεύσιν. Ἡ τάσις εἶναι ν' ἀποδειχθῆ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ ἀληθινὴ φιλοσοφία καὶ ἡ ἀληθινὴ γνῶσις. Εἰς τὰ ἑπτὰ βιβλία τῶν Στρωματέων ἐξετάζονται μὲ τὴν σειρὰν τὰ προβλήματα· σημασία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας διὰ τὴν χριστιανικὴν σκέψιν, σχέσις πίστεως καὶ γνώσεως, ὁ χριστιανικὸς γάμος, τὸ μαρτύριον, πίστις καὶ θρησκευτικὸς συμβολισμὸς, φιλοσοφία καὶ γνωστικὸς, ὁ ἀληθινὸς γνωστικὸς.

Εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος* δοκίμιον ὁ Κλήμης λαμβάνει ἀφορμὴν ἀπὸ τὸν νεαρὸν τοῦ εὐαγγελίου ὁ ὁποῖος ἠρνήθη νὰ διαθέσῃ τὰ ἀγαθὰ του εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ ν' ἀκολουθήσῃ τὸν Κύριον, διὰ ν' ἀξιολογήσῃ τὸν πλοῦτον. Ὁ Χριστὸς μὲ τοὺς λόγους του περὶ πωλήσεως τῶν ἀγαθῶν καὶ διανομῆς δὲν ἠννῶει ὅτι οἱ πλούσιοι πρέπει νὰ διάλυσουν τὰς περιουσίας των, διότι τότε θὰ διελύετο καὶ ἡ κοινωνία. Τὸ χρῆμα εἶναι κάτι τὸ ἠθικῶς ἀδιάφορον. "Ἄν τὸ χρησιμοποιοῦσμεν δικαίως, καθίσταται ὑπηρέτης δικαιοσύνης· ἂν τὸ χρησιμοποιοῦσμεν ἀδίως, καθίσταται ὑπηρέτης ἀδικίας. Τὸ χρῆμα πρέπει νὰ εἶναι ὑπηρέτης· ἂν κυβερνᾷ αὐτό, τότε εὐρίσκειται ἔξω ἀπὸ τὸν προορισμὸν του. Ἐπομένως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐζήτησεν ὁ Χριστὸς μὲ τὴν ἐντολὴν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὸν πλοῦτον εἶναι ἡ καταστροφὴ τῶν παθῶν καὶ ἀπόκτησις πλοῦτου πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ. Ἡ σύνταξις τοῦ δοκιμίου αὐτοῦ προεκλήθη ἀπὸ τὸν φόβον τῶν πλουσίων τῆς Ἀλεξανδρείας, μὴ τυχόν προσχωροῦντες εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ὑποχρεωθῶν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν περιουσίαν των.

Τὰ ποικίλα χαρίσματα μὲ τὰ ὁποῖα ἦτο πλουσίως προικισμένος ὁ Κλήμης τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ συγκροτήσῃ σύστημα σκέψεως, τὸ ὁποῖον τοῦ ἔδωσε σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Δὲν εἶναι σύστημα θεολογίας, διότι οὗτος δὲν εἶχε καμίαν διάθεσιν νὰ συνθέσῃ παρόμοιον· εἶχε τὴν πεποιθήσιν ὅτι ἡ καθ' αὐτὸ θεολογία πρέπει νὰ μέγῃ ἄγραφος, νὰ εἶναι ἀντικείμενον τοῦ λόγου καὶ ὄχι τοῦ γράμματος. Ἄλλ' ἔχων εὐρυτάτην ἀντίληψιν τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς οἰκονομίας τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἠνῶσεν εἰς ἕν τὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτιστικὰ ἰδεώδη καὶ ἠθέλησε νὰ χαραῖξῃ τὰς γραμμὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ προχωρῇ ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων. Δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὁ πρῶτος μέγας χριστιανὸς ἀνθρωπιστής.

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν ἡμερῶν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι κατηγοροῦν τὸν Κλήμεντα ὅτι εἶναι ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους νοθευτὰς τοῦ Χρι-

στιανισμού με τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα. Θὰ ἠδύνατο ὅμως νὰ κατηγορηθῆ ἐπίσης ὅτι ἐξεχριστιάνισε τὸν Ἑλληνισμόν. Ἐντὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς ὁ "ἑλληνισμὸς" ἀδιαμόρφωτος. Χωρὶς αὐτὸν δὲν θὰ ὑπῆρχε Χριστιανισμὸς ἢ ἂν ὑπῆρχε, θὰ ἦτο ἰουδαϊκός. "Ἄνδρες ὡς ὁ Κλήμης ἔδωσαν μορφὴν εἰς αὐτὸ τὸ στοιχεῖον, καὶ οὕτως ὁ Χριστιανισμὸς ἀπέκτησεν ἐξωτερικῶς τὴν ὀριστικὴν του προσωπικότητα.

Καμμίαν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους δὲν θεωρεῖ ματαίαν ὁ Κλήμης. Ἡ συνεχὴς παιδαγωγικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀπέληξεν εἰς τὴν συγκρότησιν τριῶν "λαῶν", ἑλληνικοῦ, ἰουδαϊκοῦ, χριστιανικοῦ. Ἡ φιλοσοφία ἐπαιδαγώγει πρὸς τὸν Χριστιανισμόν τοὺς "Ἕλληνας, ὁ νόμος τοὺς Ἑβραίους. Φιλόσοφοι καὶ προφῆται εἶναι ἰσότιμοι ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως. Δυνατὸν νὰ μὴ ἐπέτυχον μερικῶς, εἴτε δανειζόμενοι ἀπὸ τὴν ἰουδαϊκὴν σοφίαν εἴτε εὐρίσκοντες αὐτὴν μετὸν στοχασμόν των εἴτε βλέποντες αὐτὴν μετὸν θείαν ἔμπνευσιν. Καθὼς δοκιμάζει νὰ παρουσιάσῃ τὰ καλὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὡς προφητείας, δοκιμάζει ἐπίσης νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἰουδαϊκὴν παράδοσιν ὡς φιλοσοφίαν, ἀκολουθῶν τὸν Φίλωνα. Ἡ προπαρασκευὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ἔγινε μόνον εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν. Βεβαίως ὁ Δαβὶδ εἶναι τύπος τοῦ Χριστοῦ, διὰ πολλοὺς λόγους, εἰς δὲ ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων εἶναι ὅτι οὗτος ἔγραψε ψαλμούς· καὶ ὁ Χριστὸς ἐπρόκειτο κάποτε νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν Θεὸν τὸν μόνον τέλειον ὕμνον. Ἄλλ' ὕμνους ἔγραψε ἐπίσης καὶ ὁ Ὀρφεύς· καὶ αὐτὸς λοιπὸν εἶναι τύπος τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ χριστιανικὴ παράδοσις, ἓν συνεχὲς ρεῦμα κατερχόμενον ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεάς, εἶναι διμερής· πρῶτον ἡ διδασκαλία ἢ ἀναφερομένη εἰς τὸ φανερὸν τμήμα τοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ δεύτερον ἡ καθ' αὐτὸ παράδοσις ἢ ὁποία δὲν γράφεται οὔτε κἂν διδάσκειται εἰς ὅλην τὴν ἔκτασίν της, ἀλλὰ μεταδίδεται μυστικῶς. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Γραφήν, τὴν πρώτην πηγὴν τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως, παρατηρεῖται αὐτὴ ἡ διάκρισις· τὰ μυστήρια κρύπτονται εἰς παραβολὰς καὶ σύμβολα, διὰ νὰ κατανοηθοῦν ἀπὸ τοὺς ἐγκρίτους καὶ ἐκλεκτούς. Δὲν πρέπει λοιπὸν τὰ γραφικὰ κείμενα νὰ ἐκλαμβάνωνται σαρκικῶς, κατὰ γράμμα, ἀλλὰ νὰ ἐρευνῶνται μετ' ἐμβρίθειαν, διὰ νὰ εὐρεθῆ τὸ κρυμμένον νόημά των. Διὰ τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν των πρέπει φυσικὰ νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν τὸ σταθερὸν περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον ὁ Κλήμης ὀνομάζει "ἐκκλησιαστικὸν κανόνα", καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ παράδοσις· νὰ λαμβάνεται ἐπίσης ὑπ' ὄψιν ἡ ἴδια ἡ Γραφή. Ἡ Γραφή ἐρμηνεύεται

διὰ τῆς Γραφῆς.

Οἱ δρόμοι τῆς σοφίας οἱ ὁποῖοι ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἀλήθειαν εἶναι ποικίλοι. Εἷς ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ πίστις, ἡ ὀρθὴ τοποθέτησις τῆς συνειδήσεώς μας, ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ· εἶναι μία χάρις ἡ ὁποία ἀναβιβάζει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰς ἀναποδείκτους ἀρχὰς — τὰ "ἀξιώματα" θὰ ἐλέγομεν — εἰς τὸ καθόλου. Τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν ἔχει εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τὸ αὐταπόδεικτον ἀξίωμα, ἔχει εἰς τὴν θρησκευτικὴν γνῶσιν ἡ πίστις· δίδει εἰς τὴν γνῶσιν στοιχεῖα δι' ἐπεξεργασίαν. Αἱ δύο αὐταὶ λειτουργίαι, πίστις καὶ γνῶσις, χαρακτηρίζονται μὲ θαυμάσιον τρόπον εἰς τὸν σύντομον τοῦτον ὀρισμόν· "ἡ μὲν πίστις σύντομός ἐστι τῶν κατεπειγόντων γνῶσις, ἡ γνῶσις δὲ ἀπόδειξις τῶν διὰ πίστεως παρειλημμένων ἰσχυρὰ καὶ βέβαιος". Δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διακριθοῦν σαφῶς, διότι ἡ καθεμία ἔχει στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἄλλην· "πιστὴ τοίνυν ἡ γνῶσις, γνωστὴ δὲ ἡ πίστις". Καὶ δὲν ὑπάρχει ἡ μία χωρὶς τὴν ἄλλην.

Ἡ ἀρχικὴ ἀλήθεια ἦτο βεβαίως ἐνιαία, ἀλλ' αἱ φιλοσοφικαὶ αἰρέσεις τὴν κατεσπάραξαν, ὡς αἱ Βάνχαι τὸν Πενθέα. Διὰ τοῦτο τώρα ὑπάρχει ἡ διπλῆ γνῶσις, ἡ ἀνθρωπίνη καὶ ἡ θεία. Ἡ πρώτη ἀσχολεῖται μὲ ὀνόματα, μὲ τὸ ἐξωτερικὸν περιβλεπόμενον τῶν πραγμάτων, ἡ δευτέρα, μὲ τὰ πράγματα τὰ οὐσιώδη. Παρὰ ταῦτα αἱ γνώσεις ἀποτελοῦν μίαν ἀλυσίδα εἰς τὴν ὁποίαν τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ὑπηρετοῦν τὴν κυρίαν τῶν φιλοσοφίαν, καὶ ἡ φιλοσοφία ὑπηρετεῖ τὴν ἰδικὴν τῆς κυρίαν, τὴν θείαν σοφίαν. Ἡ ἐγκόσμιος σοφία, ἂν καὶ εἶναι ὡς τὰ στραγάλια, "τρωγάλια", εἶναι χρήσιμος. Ἡ χριστιανικὴ γνῶσις ἐπιτελεῖ τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιφρονῇ τὰ ἐγκόσμια ἀγαθὰ ὁ Κλήμης, ἀφοῦ εἰς αὐτὰ βλέπει τὸν δημιουργόν των. Καὶ τὸ κάλλος τοῦ σώματος ἐπίσης δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄξιον περιφρονήσεως, ἀρκεῖ νὰ εἶναι ἀληθινὸν ἀρχέτυπον τοῦ καλοῦ. Συνιστᾷ τὰ λουτρά καὶ τὴν γυμναστικὴν εἰς ἄνδρας καὶ γυναῖκας. Ἀλλὰ πιστεύει ὅτι ὅλα αὐτὰ εὐρίσκονται εἰς τὸν προθάλαμον τῆς ζωῆς. Ἐνώπιον τοῦ μαρτυρίου π.χ., τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ στέρησιν ὅλων αὐτῶν, δὲν ἔχουν καμμίαν ἀξίαν. Καὶ πάλιν ὁ Κλήμης κάμνει μίαν σπουδαίαν μετάβασιν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. "Ὅταν τὸ αἵματηρὸν μαρτύριον ἔρχεται ἔξωθεν, δὲν εἶναι πρέπον νὰ τὸ ἀποφεύγῃ ὁ καλὸς Χριστιανός, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ τὸ ἐπιδιώκῃ. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ εἶναι τὸ ἀναίμακτον μαρτύριον· νὰ μαρτυρῇ κανεὶς τὴν νύκτα καὶ τὴν ἡμέραν, μὲ τὸν λόγον καὶ μὲ τὴν διαγωγὴν.

Ὁ Κλήμης εἶναι ὁ πρῶτος θεολόγος ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ἀναγνώρισιν βαθμίδων κατὰ τὴν θρησκευτικὴν προκοπὴν διέκρι-

νεν ἰδιαιτέρας τάξεις μεταξύ τῶν Χριστιανῶν. Ἡ τήρησις τῶν ἠθικῶν ἐντολῶν καὶ ἡ κάθαρσις ἀνήκουν εἰς τὸ πρῶτον στάδιον, τὸ στάδιον τῆς πίστεως· ἔπειτα ἔρχεται τὸ στάδιον τῆς γνώσεως τὸ ἀπαιτοῦν ἐντονωτέραν πνευματικὴν προσπάθειαν καὶ τέλος ἀνοίγεται τὸ στάδιον τῆς ἐποπτείας. Ὁ Χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ζητῇ εἰς τὴν ἡρεμίαν καὶ ἡσυχίαν, καὶ νὰ προσεύχεται· νὰ ζητῇ τὸν Θεόν, ν' ἀναπνέῃ τὸν Θεόν, νὰ συμπορεύεται μὲ τὸν Θεόν. Εἰς τοῦτο κινεῖται ἀπὸ τὸν θεῖον ἔρωτα ὁ ὁποῖος προκαλεῖται ἀπὸ τὸν θεῖον Λόγον.

Ἀπὸ ὅσα εἶπομεν ἀνωτέρω περὶ τῆς αἰτίας διὰ τὴν ὁποίαν ἀποφεύγει ὁ Κλήμης νὰ "θεολογήσῃ" κατὰ κυριολεξίαν, διαλύεται ἡ ἀπορία ἢ προκαλουμένη ἀπὸ τὴν ἀπουσίαν καὶ ἐνδὲς ἔστω κεφαλαίου περὶ τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ βιβλία του. Πρέπει ν' ἀνασυγκροτήσωμεν τὰς ἀπόψεις του ἀπὸ ὅσα γράφει χάριν τῶν "βεβήλων". Θὰ ἴδωμεν τότε ὅτι παριστάνει τὸν Θεὸν μὲ δύο ὄψεις, τὴν φιλοσοφικὴν, ὡς ἄγνωστον καὶ ἀπρόσιτον ὄν, καὶ τὴν θρησκευτικὴν, ὡς ποιητὴν καὶ προνοητὴν τοῦ σύμπαντος. Πολλοὶ πατρολόγοι εὗρισκουν ἐδῶ ἀντίφασιν τὴν ὁποίαν νομίζουν ὅτι προσπαθεῖ ὁ ἴδιος νὰ ἄρῃ μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Λόγου. Ἄλλ' ἡ ἀντινομία ὑφίσταται ἀντικειμενικῶς εἰς τὸν Θεὸν κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην θεώρησίν του. Εἰς τὰ ὄμματα τοῦ κόσμου ὁ ἐνιαῖος Θεὸς εἶναι ταυτοχρόνως καὶ ἀπρόσιτος καὶ οἰκειὸς· οἱ Γνωστικοί, ἀπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ κατανοήσουν, διέσπων τὸν ταυτοχρόνως ὕψιστον καὶ δημιουργὸν Θεὸν εἰς δύο.

Διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν ἀκατάληπτον Θεόν, πρέπει ν' ἀπολουθήσωμεν τὴν ἀποφατικὴν ὁδόν, ἀφαιροῦντες ὅλα τὰ ὑλικά καὶ εἰσερχόμενοι εἰς τὸ ἀχανές· τότε θὰ γνωρίσωμεν, ὅχι τί εἶναι ὁ Θεός, ἀλλὰ τί δὲν εἶναι. Μόνον ἡ χάρις προσφέρει κάποιαν θετικωτέραν γνῶσιν.

Ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ ἀϊδίως καὶ ὄχι εἰς τὸν χρόνον ὁ ὁποῖος ἐδημιουργήθη μαζί μὲ τὸν κόσμον. Εἰς ἡμᾶς, ἀπὸ ἀδυναμίαν συλλήψεως, ἡ γένεσις φαίνεται ὡς νὰ πραγματοποιηθῆ εἰς χρονικὴν διαδοχὴν, ἀλλὰ διὰ τὸν ἀίδιον Θεὸν εἶναι ἄχρονος. Παρὰ ταῦτα ὁ κόσμος εἶναι προῖδν θελήσεως. Εἰς αὐτὸν ζητῇ ὁ μικρόκοσμος ἄνθρωπος ἔχων ἐντὸς ἑαυτοῦ τὴν θεῖαν εἰκόνα. Ὁ κόσμος εἶναι ἔκφρασις τῆς δημιουργικῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ· ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἔκφρασις τῆς σωτηριώδους θελήσεως τοῦ Θεοῦ. Αὐτὴ εἶναι μία πραγματικότης τὴν ὁποίαν ἐκυοφόρησεν ὁ κύριός της μὲ σαρκικὰς ὠδῖνας εἰς τὸν σταυρόν, τὴν ἐσπαργάνωσεν μὲ τὸ τίμιόν του αἷμα καὶ τῆς δίδει νὰ τρέφῃ τὰ τέκνα της ἀντὶ γάλακτος τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν του.

Ὁριγένης Ἡ Ἐκκλησια Ἀλεξανδρείας εἶχεν κατὰ τὴν **Ἀλεξανδρεὺς** ἐποχὴν ταύτην τὴν τύχην ν' ἀναδείξῃ μίαν τῶν μεγαλυτέρων προσωπικοτήτων τῆς ἱστορίας, τὸν Ὁριγένην (185-254). Τὸ ὄνομα αὐτὸ σημαίνει "ἄπὸ τὸ γένος τοῦ Ὁρου", τοῦ αἰγυπτιακοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖνος λοιπὸν ὁ γιγάντιος συστηματοποιητῆς τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἔχει εἰδωλολατρικὸν ὄνομα. Ἐξηγεῖται μὲ αὐτὸ ἡ μαρτυρία τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πορφυρίου ὅτι ὁ Ὁριγένης "ἔλλην (εἰδωλολάτρης) ἐν Ἑλλησι παιδευθεὶς λόγοις πρὸς τὸ βάρβαρον (χριστιανικὸν) ἐξώκειλε τόλμημα". Ὁ πατήρ του Λεωνίδας προσεχώρησεν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Ὁριγένους. Διὰ τοῦτο ἐνέπιπτε εἰς τὸ διάταγμα τοῦ Σεπτίμιου Σεβήρου καὶ ἐδιώχθη. Ὁ Ὁριγένης ἦτο τότε 17 ἐτῶν. Ὁ ζῆλος τοῦ ἐνέπνευσε ἀγάπην πρὸς τὸ μαρτύριον καὶ θὰ ἠκολούθει τὸν ἔγκλειστον πατέρα του, ἂν δὲν τοῦ ἀνέκοπτε μὲ ἓνα δραστηκὸν τρόπον τὸν ζῆλον ἢ μῆτηρ του· τοῦ ἔκρυψε τὰ ἐνδύματά του. Τότε αὐτὸς ἔκαμε τὸ μόνον ὅπερ ἠδύνατο νὰ κάμῃ· ἔγραψεν εἰς τὸν πατέρα του ἐνθαρρυντικὸν γράμμα τοῦ ὁποῦ μόνον λείψανον ἔμεινεν ἢ χαρακτηριστικὴ φράσις, "ἔπεχε μὴ δι' ἡμᾶς ἄλλο τι φρονήσης". "Πρόσεχε μὴ ἀλλάξης γνώμην πρὸς χάριν μας".

Ὄταν ἐμαρτύρησεν ὁ Λεωνίδας (202), συμφώνως μὲ τὸν νόμον ἐδημεύθη ἢ περιουσία του καὶ ὁ ἔφηβος Ὁριγένης εὐρέθη ἐξαίρνης προστάτης μιᾶς ὀκταμελοῦς οἰογενείας. Διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν ἄρτον τῆς, ἐπεδόθη εἰς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γραμματοδιδασκάλου. Εἶναι ὁ πρῶτος Χριστιανὸς διὰ τὸν ὁποῖον ἔχομεν σαφῆ μαρτυρίαν ὅτι ἦσκει τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο.

Ἡ κατηχητικὴ σχολὴ Ἀλεξανδρείας εἶχε κλείσει τὸν καιρὸν τοῦ διωγοῦ. Τότε μερικοὶ νέοι ἐθνικοὶ ἐπιθυμοῦντες νὰ κατηχηθοῦν, παρεκάλεσαν τὸν Ὁριγένην νὰ τοὺς διδάξῃ, καὶ αὐτὸς συνεφώνησεν. Ἐντὸς ὀλίγου ὅλοι οἱ μαθηταὶ ἔγιναν μάρτυρες ἐκτὸς ἄπὸ τὸν Ἡρακλᾶν. Ἀλλὰ τὸ ἔργον δὲν ἐτερματίσθη. Ὄταν μάλιστα ἐτελείωνεν ὁ διωγμός, ὁ ἐπίσκοπος Δημήτριος τοῦ ἀνέθεσε τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπισήμου κατηχητικῆς σχολῆς, αὐτὸς δὲ τότε ἐγκατέλειψε τὸ ἐπάγγελμά του, ἀρνούμενος εἰς 4 ὄβολους τοὺς ὁποῖους ἐλάμβανε καθ' ἡμέραν ἀπὸ τὸν βιβλιοπώλην εἰς τὸν ὁποῖον εἶχε διαθέσει τὰ βιβλία του. Φαίνεται ὅτι ἡ οἰογένειά του εἶχε κατ' ἄλλον τρόπον ἐξασφαλισθῆ. Αὐτὸς εἶχε περιορισμένας ἀνάγκας καὶ δὲν ἠσθάνετο καμμίαν εὐχαρίστησιν εἰς κοσμικὸν βίον. Τὸ ἦθος τοῦ ἦτο ἀδαμάντινον. "Ἐλεγον περὶ αὐτοῦ· "οἶον τὸν λόγον τοιόνδε τὸν τρόπον καὶ οἶον τὸν τρόπον τοιόνδε τὸν λόγον ἐπεδείκνυτο".

Αἱ ἀπαιτήσεις τῶν μαθητῶν του σὺν τῷ χρόνῳ ἠΰξανον. Ὁ διδάσκαλος εἶχε καλὸν καταρτισμὸν ἀπὸ τὰς σχολὰς τοῦ Πανταίνου καὶ τοῦ Κλήμεντος, ἀλλ' ὄχι ἀριετόν, διὰ ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον καθηγητοῦ. Ἐπρεπε νὰ διευρύνῃ τὰς σπουδὰς του πρὸς δύο διευθύνσεις, τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Τὸ κατῴρθωσε παραχωρῶν μέρος τῶν καθηκόντων του εἰς τὸν Ἡρακλᾶν.

Τὴν φιλοσοφίαν ἐσπούδασε πλησίον τοῦ Ἀμμωνίου Σακηᾶ, τοῦ ἀχθοφόρου (σακηᾶ), ὁ ὁποῖος ἀνεδείχθη εἰς ἰδρυτὴν τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ. Χριστιανὸς ὁ Ἀμμώνιος, ἀπεξενώθη βαθμιαίως ἀπὸ τὴν μυστηριακὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς ν' ἀποξενωθῆ ἔντελως ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἀπὸ στοιχεῖα της τὰ ὁποῖα ἐκράτησεν ἀνάμικτα μὲ ἄλλα πλατωνικὰ καὶ ἀριστοτελικὰ καὶ στωικὰ συνεικρότησε σύστημα τοῦ ὁποίου δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὴν δομὴν διότι δὲν ἄφησε τίποτε γραπτόν. Ἀλλ' ἂν δὲν γνωρίζωμεν τί ἀκριβῶς ἐδίδασκεν ὁ Ἀμμώνιος, γνωρίζομεν τί ἀκριβῶς παρήγαγεν ἓνα Πλωτῖνον καὶ ἓνα Ὠριγένην, δύο ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας διανοίας τῆς ἱστορίας. Αὕτῃ εἶναι ἡ μεγάλη του δόξα.

Μὲ πλούσιον πλέον ἐπιστημονικὸν καταρτισμὸν ὁ Ὠριγένης ὠργάνωσε μίαν σπουδαίαν φιλοσοφικοθεολογικὴν σχολήν. Ἡ φήμη του ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς Αἰγύπτου. Προσηλῆσεις καταφθάνουν ἀπὸ μακρινὰ μέρη καὶ ἀποστολαὶ εἰς ἄλλα εἶναι κἀτι συνηθισμένον δι' αὐτόν. Ἴσως εἰς τὴν Ρώμην μετέβη μὲ ἰδικὴν του πρωτοβουλίαν· εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ συμβουλευθῆ ἐκεῖ τὸν Ἰππόλυτον εἰς πολλὰ ζητήματα. Ἀραβία, Παλαιστίνη, Συρία, ὅπου εἶχε φιλοσοφικὰς συζητήσεις μὲ τὴν βασιλομήτορα Ἰουλίαν Μαρμαίαν, Ἑλλάς, εἶναι αἱ χῶραι τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον. Εἰς τὸ πρὸς Ἑλλάδα ταξίδιον τὸ 230 συνέβη κἀτι τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε προβλέψει καὶ ἔθεσεν ὀρόσημον εἰς τὴν σταδιοδρομίαν του. Καθὼς διήρχετο ἐκ τῆς Παλαιστίνης διὰ τὴν Ἑλλάδα, οἱ φίλοι του ἐπίσκοποι Ἀλέξανδρος Ἱεροσολύμων καὶ Θεόκτιστος Καισαρείας τὸν ἐχειροτόνησαν πρεσβύτερον, χωρὶς προσυνηννόησιν μὲ τὸν ἰδικόν του ἐπίσκοπον. Ἡ παρέμβασις αὕτῃ τῶν παλαιστινεῶν ἐπισκόπων προεκάλεσε σπασμωδικὴν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τοῦ Δημητρίου, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ὀριστικὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Ὠριγένους ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Λόγος δι' αὐτὴν τὴν ἀντίδρασιν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀνωτέρω ἐπεισόδιον ἦτο ὅτι ὁ διδάσκαλος πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχε προβῆ εἰς τὴν παράδοξον πρᾶξιν τῆς αὐτοεκτομῆς καὶ ὅτι παρουσίαζε μερικὰς παρεκκλίσεις ἀπὸ τὴν παραδεδεγμένην διδασκαλίαν. Βαθύτερος ἴσως λόγος ἦτο ὅτι ὁ Δημήτριος ἤθελε νὰ ἐντάξῃ τελείως εἰς τὴν Ἐκκλη-

σίαν τὴν θεολογικὴν σχολὴν, ἣ ὁποία ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἰδιὴν τῆς κατηχητικῆς σχολῆς εἶχε προέλθει.

Τότε ὁ Ὁριγένης ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης (231 ἢ 232), ἀφοῦ ἄφησε διὰ παντὸς τὴν πόλιν ὅπου εἶχε γεννηθῆ καὶ μοχθήσει ἀπὸ τῆς ἐφηβικῆς του ἡλικίας. Ἰδρυσε ἐκεῖ νέαν σχολὴν ἣ ὁποία προσεέλκυσε πλῆθος μαθητῶν. Συνέχισε τὸ ἔργον του μὲ διακοπὰς δι' ἱεραποστολικὰ ταξίδια ἢ ἐξ αἰτίας διωγμῶν. Τέρμα εἰς τὴν δραστηριότητά του ἔθεσεν ὁ διωγμὸς τοῦ Δεκίου. Αἱ καιουχίαι εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβλήθη τότε εἰς τὰς φυλακάς, τὸν κατέστησαν, ὅπως φαίνεται ἀνάπηρον, ἀπέθανε δὲ ὀλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα.

Ὁ Ὁριγένης εἶναι ἴσως ὁ πολυγραφώτερος συγγραφεὺς ὄλων τῶν αἰώνων καὶ ἔγραψε τόσον πολλὰ ὅσα ὀλίγοι ἄνθρωποι δύνανται ν' ἀναγνώσουν εἰς ὅλην τὴν ζωὴν. Φαίνεται ὡς νὰ εἶχε γεννηθῆ διὰ νὰ ὀμιλῇ καὶ νὰ γράφῃ. Ἐγραφε μὲ τόσῃν εὐκολίᾳ ὥσθιν εἶχε εἰς νεώτερος δημοσιογράφος εἰς θέματα ἐπικαιρότητος. Εἶχε δὲ πρὸς τοῦτο θαυμαστὸν ἐξοπλισμὸν, διότι κατεῖχε καλῶς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν κλασσικὴν γραμματείαν, τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, τὴν Γραφὴν καὶ ὅλην τὴν παράδοσιν τῆς χριστιανικῆς σκέψεως.

Δὲν εἶχεν ἀρκετὸν χρόνον διὰ νὰ καταγράψῃ ὁ ἴδιος τὰς σκέψεις του. Διὰ τοῦτο ἢ ὑπηγόρευεν εἰς στενογράφους ἢ οἱ στενογράφοι κατέγραφον τὰς ὀμιλίας καὶ τὰς διαλέξεις του. Συχνάκις τὰ ἔργα του μαρτυροῦν τὴν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παράδοσίν των, ἣ ὁποία δικαιολογεῖ τὰ ἐλαττώματα τῶν πλατυασμῶν καὶ τῶν ἐπαναλείψεων, τὴν ἔλλειψιν κομψότητος ὕψους, τὴν συνεχῆ παράθεσιν ξένων ἐδαφίων.

Εἶχε συνδεθῆ ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀκόμη μὲ τὸν πλούσιον Ἀμβρόσιον, ὁ ὁποῖος ἔγινε μαθητῆς, φίλος καὶ ἀδελφός του. Τὸν ὠνόμαζεν "ἐργοδιώκτην", δηλαδὴ ἐργοδότην του. Τοῦ εἶχε διαθέσει ὅσους στενογράφους καὶ καλλιγράφους ἐχρειάζετο διὰ τὴν ταχεῖαν ἀντιγραφὴν τῶν ἔργων του καὶ δὲν τοῦ ἄφηνε καιρὸν δι' ἀνάπαυσιν οὔτε τὴν νύκτα οὔτε τὴν ὥραν τοῦ φαγητοῦ· παντοῦ ἐνεφανίζοντο οἱ στενογράφοι. Ὁ Ἀμβρόσιος δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ὁ ἀρχαιότερος γνωστὸς ἐκδότης βιβλίων. Σκοπὸς τοῦ ἐργαστηρίου του ἦτο νὰ τροφοδοτῆ τοὺς σπουδαστὰς μὲ "σημειώσεις" καὶ νὰ διαδίδῃ εὐρύτερον τὰ ἔργα τοῦ διδασκάλου. Ὁ ἴδιος ὁ Ὁριγένης ὅμως ἦτο ἐπιφυλακτικὸς εἰς τὸ δεῦτερον τοῦτο σημεῖον, διότι ἤθελε μέρος τῆς διδασκαλίας νὰ κρατήσῃ μυστικόν, ἐσωτερικὸν εἰς στενὸν κύκλον μαθητῶν.

Δὲν ἤρχισε νὰ γράφῃ πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 33 ἐτῶν, ἀλλὰ συνέχισεν ἕως τὸ τέλος. Ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν ὄγ-

κον τῶν ἔργων του ἔχει σωθῆ πολὺ μικρὸν μέρος, ἱκανὸν πάντως διὰ νὰ καλύψῃ μίαν ἢ δύο δεκάδας μεγάλων τόμων. Ἡ ἱστορία ἐφάνη δυσμενῆς εἰς τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς τῶν ὁποίων ἠφάνισε τὰ ἔργα καὶ ἴσως εὐμενῆς εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ μέλλοντος τοὺς ὁποίους ἀπήλλαξεν ἀπὸ δυσβάστακτον φορτίον. Δυνάμεθα ν' ἀνασυγκροτήσωμεν τὸ σύστημα τοῦ Ὁριγένους ἀπὸ ὅσα σώζονται καί, ἂν ὑπάρχῃ κάποια ἰδιαιτέρα εὐχή, εἶναι νὰ εἶχε σωθῆ τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον τοῦ ἔργου του *Περὶ Ἀρχῶν* αὐτὸ θὰ ἦρκει.

Θ' ἀφήσωμεν καὶ ἀπὸ τὰ σωζόμενα κείμενα πολλά, διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰ κύρια ἔργα του. Πρῶτον ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἡ κριτικὴ ἔκδοσις τῆς Π. Διαθήκης, πρωτοφανῆς καὶ ἀδευτέρως διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν. Σκοπὸς τοῦ μνημειώδους αὐτοῦ ἔργου ἦτο ἡ κάθαρσις καὶ βελτίωσις τοῦ κειμένου τῆς μεταφράσεως τῶν Ὁ' κατόπιν ἀντιπαραβολῆς μὲ τὰς ἄλλας μεταφράσεις καὶ τὸ ἑβραϊκὸν πρωτότυπον. Ἐχώρισε πρὸς τοῦτο τὸ κείμενον εἰς μικρὰς παραγράφους καὶ τὸ παρέθεσεν εἰς ἕξ παραλλήλους στήλας ἀπὸ τὰς ὁποίας τοῦτο ἔλαβε τὸ ὄνομα *Ἐξαπλᾶ*. Τὸ ἔργον ἤρχισεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, συνεχίσθη εἰς τὴν Καισάρειαν καὶ ἐτελείωσεν εἰς τὴν Τύρον μετὰ 28 ἔτη. Ἐτοποθετήθη εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Καισαρείας, διὰ νὰ καῖ κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Ἀράβων τὸν Στ' αἰῶνα. Σώζονται τεμάχια του.

Παρόμοιον μόχθον κατέβαλεν ὁ Ὁριγένης διὰ τὴν ἔρμηνείαν τῶν Γραφῶν. Εἶναι ὁ ἀποδοτικώτερος ἀπὸ ὅλους τοὺς ἔρμηνευτάς. Μὲ ἐπιδίωξιν νὰ μὴ ἀφήσῃ κανὲν τμῆμα τῆς Γραφῆς ἀνερμήνευτον, τὴν παρέλαβε ἀπὸ τὴν Γένεσιν, τὸ πρῶτον βιβλίον, καὶ τὴν ἐγκατέλειψε μὲ τὴν Ἀποκάλυψιν, τὸ τελευταῖον. Καὶ τὴν ἠρμήνευσε μὲ τρεῖς τρόπους· μὲ σχόλια εἰς δυσνόητα χωρία, μὲ ὁμιλίαι εἰς ἐκλεκτὰς περικοπὰς καὶ μὲ ἐκτενῆ ὑπομνήματα εἰς ὀλόκληρα βιβλία διηρημένα εἰς τμήματα (τόμους). Ἀπὸ ὀλόκληρον τὸ ὑλικὸν τοῦτο μένουσιν σήμερον δύο περίπου ἑκατοντάδες ὁμιλίαι, αἱ περισσότεραι εἰς λατινικὴν μετάφρασιν καὶ τρεῖς περίπου δεκάδες τόμοι. Ἀπὸ αὐτοὺς πρέπει νὰ διακρίνωμεν τοὺς 9 ἀπὸ τοὺς 32 συνολικοὺς τόμους εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Ἰωάννου.

Ὁ Πλατωνικὸς φιλόσοφος Κέλσος εἶχε συντάξῃ τὸ 178 τὸν *Ἀληθῆ Λόγον*, τὸ πρῶτον συστηματικὸν ἀντιχριστιανικὸν κείμενον. Τὸν γνωρίζομεν μόνον ἀπὸ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Ὁριγένους *Κατὰ Κέλσου*, εἰς τὴν ὁποίαν παρατίθενται τὰ τρία τέταρτα περίπου τοῦ ὑλικοῦ του. Ὁ Κέλσος εἶχε προετομάσει τὴν ἐπίθεσίν του· εἶχε μελετήσῃ τὴν Γραφὴν καὶ μερικὰ χριστιανικὰ βιβλία καὶ εἶχε παρακολουθήσῃ τὴν ὀργάνωσιν καὶ

τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας. Παραθέτει τὰς κατηγορίας καὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Ἑθνικῶν ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Ὠριγένης ἀναιρεῖ μὲ τὴν σειρὰν ὅλας τὰς κατηγορίας, ἔχων κεντρικὴν γραμμὴν, ν' ἀποδείξῃ τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὰς προφητείας, τὰ θαύματα καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι φανερῶνουν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι αὐτοτελὴς θρησκεία καὶ ἡ ἀληθινὴ θρησκεία. Ἡ κατὰ πόδας παρακολούθησις τοῦ συγγράμματος τοῦ Κέλσου δὲν ἀφήνει περιθώρια ἐλευθερίας εἰς τὴν κίνησιν τῆς σκέψεως καὶ τὸν ἀναγκάζει εἰς ἐπαναλήψεις. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι παρ' ὅλα ταῦτα λαμπρὸν δεῖγμα τῆς πολυμαθείας τοῦ διδασκάλου.

Ἡ κορωνὶς ὅλων τῶν ἔργων τοῦ Ὠριγένους εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖόν ὁ ἴδιος δὲν ἤθελε νὰ ἐκδοθῇ, τὸ *Περὶ Ἀρχῶν*, δηλαδὴ περὶ τῶν στοιχειωδῶν δογμάτων. Εἶναι φυσικὸν ὅτι ὁ Ὠριγένης ἐδίδασκε τὰς ἀρχὰς αὐτὰς ἀφ' ὅτου ἠνοιξε τὴν θεολογικὴν σχολὴν καὶ οἱ μαθηταὶ του ἐκράτουν σημειώσεις αἱ ὁποῖαι ἐκάστοτε ἐβελτιώνοντο. Τὸ 220 μ.Χ. αἱ σημειώσεις ἔλαβον διὰ χειρὸς τοῦ διδασκάλου ὠλοκληρωμένην ἀλλὰ πάντως πρόχειρον μορφήν. Ἐκυκλοφόρουν μόνον μεταξὺ τῶν φοιτητῶν. Διὰ δύο λόγους ὁ διδάσκαλος δὲν ἤθελε νὰ διαδοθοῦν εὐρύτερον· πρῶτον διότι δὲν εἶχεν ἐπιμεληθῆ αὐτῶν ὅσον ἀπῆτει τὸ περιεχόμενον των καὶ δεύτερον διότι ἐπίστευεν ὅτι τὰ αὐστηρῶς δογματικοῦ περιεχομένου βιβλία δὲν εἶναι διὰ τοὺς πολλούς. Ἀλλ' ὁ Ἀμβρόσιος μόλις εἶδε τὸ ἔργον, ἐνθουσιάσθη τόσον πολὺ, ὥστε τὸ ἐξέδωσε κρυφίως, πρὸς μεγάλην λύπην τοῦ Ὠριγένους. Τὸ ἔργον προεκάλεσε ζητήματα καὶ τότε καὶ ἀργότερα. Δυστυχῶς ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον σώζονται μόνον τεμάχια, ἡ δὲ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ Ρουφίνου δὲν εἶναι καθ' ὅλα ἀξιόπιστος, διότι οὗτος ἠλλαξε μερικὰ σημεία τὰ ὁποῖα ἐνεφάνιζον κακοδοξίας. Βεβαίως τὸ ἔργον, ἀπὸ τὰ πρῶτα τοῦ Ὠριγένους, διὰ τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους ἐμνημονεύσαμεν δὲν ἀποδίδει γνησίας τὰς γνώμας του. Ἄλλωστε κατὰ τὴν ὠριμὸν ἡλικίαν του εἶχε μεταβάλλει τὰς γνώμας του εἰς πολλὰ προβλήματα. Παρὰ ταῦτα δεικνύει, δι' ἀπλῆς ἀναγνώσεως ἀκόμη, ὅτι εἶναι προῖον συγκροτημένης σκέψεως καὶ συνθετικῆς ἰκανότητος. Δικαίως λοιπὸν προκαλεῖ τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν διὰ τὰς ἀρετάς του, καὶ διὰ τὸ ὅτι περιέχει τὸ πρῶτον ὠλοκληρωμένον σύστημα χριστιανικῆς θεολογίας, τῆς ὁποίας τὴν ἀνάπτυξιν ἐπηρέασε σπουδαίως εἰς τὰ μεταγενέστερα στάδιά της. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὁ Ὠριγένης τονίζει ὅτι εἰς τὸ μέσον τῶν διχογνωμιῶν διακρίνεται μία ἀλήθεια, αὐτὴ δὲ εἶναι ἐκεῖνὴ ἡ ὁποία συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀπο-

στολικὴν παράδοσιν. Ἐπειτα εἰς τὰ τέσσαρα βιβλία τοῦ ἔργου ἐξετάζονται τὰ θέματα περὶ Θεοῦ καὶ πνευματικῶν ὄντων, περὶ δημιουργίας τοῦ παρόντος κόσμου, ἐνανθρωπήσεως, ἐπιφοιτήσεως τοῦ Πνεύματος, ἀναστάσεως καὶ αἰωνίας μακαριότητος, περὶ αὐτεξουσίου καὶ περὶ θεοπνευστίας τῆς Γραφῆς.

Ὁ Ὠριγένης μὲ τὴν πολυμαθειαν καὶ τὴν δύναμιν συλλήψεως ἰδεῶν συνεδύαζε ἐκλεπτυσμένην πνευματικότητα. Ὅσα ἐπίστευεν αὐτός, ἐφρόντισε ν' ἀποικτήσῃ τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατο νὰ τὰ διατυπώσῃ πειστικὰ καὶ διὰ τοὺς ἄλλους. Οὕτω μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου διεμόρφωσε θεολογικὸν σύστημα χωρὶς οὔτε στιγμὴν νὰ παραβλέψῃ τὴν αὐθεντίαν τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως. Τὸ σύστημα καλύπτει ὅλας τὰς πτυχὰς τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως. Καὶ εἰς ὅλας διακρίνομεν τὴν διπλὴν αὐτὴν γραμμὴν· τὰ πνευματικὰ εἶναι ἡ ἀλήθεια, τὰ ὑλικά εἶναι ἡ σκιά· ἡ κἀθοδος ἀπὸ τὸν Θεὸν πρὸς τὸν κόσμον καταλήγει εἰς μίαν ἐπιστροφὴν καὶ ἄνοδον.

Αἱ πηγαὶ θεολογήσεως τοῦ Ὠριγένους εἶναι αἱ αὐταὶ μὲ τοῦ Κλήμεντος· φιλοσοφία, Γραφή, παράδοσις. Ἡ κρίσις του διὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν φαίνεται ἀντιφατικὴ κατὰ πρώτην ἐκτίμησιν, ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς ἀντικειμενικὴ· παραδέχεται καὶ τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς. Μεγάλῃ ἀδυναμία εἶναι ὅτι οἱ φιλόσοφοι θεωροῦν ἰδικὰ των τὰ ἐπιτεύγματα· μέγα ἐπίτευγμα εἶναι ὅτι ἔφθασαν ὡς ἓν σημεῖον τὴν ἀλήθειαν. Ὠφέλησαν τὴν ἀνθρωπότητα πολὺ, καὶ μάλιστα κατὰ βαθμὸν ἀντίστροφον πρὸς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν θεωρημάτων των· ἡ στολισμένη φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος ὠφέλησεν ὀλίγους, ἡ ἀπλοῖκῃ τοῦ Ἐπικτήτου πολλούς.

Ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι ἠνωμένη μὲ τὴν Ἐκκλησίαν εἰς κοινὸν σῶμα. Διὰ τοῦτο δὲν διακρίνεται ἀπὸ τὴν παράδοσιν, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον τῆς μέρος. Ὁ Ὠριγένης ἐφαρμόζει τὴν ἀληγορικὴν μέθοδον ἐρμηνείας, ἡ ὁποία ἀρμόζει εἰς τὴν προσπάθειαν ὀρθῆς ἀξιολογήσεως τοῦ πνευματικοῦ καὶ ὑλικοῦ στοιχείου. Ὅπως τρία εἶναι τὰ συστατικὰ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἓν πολυτιμώτερον ἀπὸ τὸ ἄλλο, σῶμα, ψυχὴ καὶ πνεῦμα, καὶ μὲ βάσιν αὐτὴν τὴν διάκρισιν τρεῖς εἶναι αἱ τάξεις τῶν ἀνθρώπων, οὕτω τριπλᾶ εἶναι καὶ τὰ νοήματα τῶν κεμένων, ἱστορικά, ἠθικά, πνευματικά, διὰ νὰ οἰκοδομοῦνται ὅλοι, καὶ οἱ ἀπλοῖκοι καὶ οἱ προχωρημένοι καὶ οἱ τέλειοι. Εἶναι ἀνάγκη νὰ διεισδύσωμεν εἰς τὰ βάθη τοῦ εὐαγγελίου διὰ νὰ διερευνήσωμεν καὶ ἀνεύρωμεν γυμνὴν τὴν ἀλήθειαν. Τὸ αἰσθητὸν εὐαγγέλιον πρέπει νὰ μεταβάλωμεν εἰς πνευματικὸν μὲ ἓν εἶδος καθάρσεως ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια στοιχεῖα, ἀπομυθεύσεως. Ἡ ποικιλία

νοημάτων όφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Θεὸς ὠμίλησε μὲ αἰνίγματα καὶ σύμβολα· τὸ ἔπραξεν ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὴν ὑπάρχη χωρὸς ἀσκήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ εἰς τὴν προσπάθειαν ἀνευρέσεως τοῦ κρυμμένου νοήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἡ ἰδία ἡ φύσις τῶν πραγμάτων ἐπέβαλλε τὴν ἔχη καὶ ἡ Γραφή σῶμα, τὸ γράμμα, ὅπως ἔχει καὶ ὁ ἄνθρωπος, οὕτως ὥστε τὸ γίνεται κατανοητὴ ἀπὸ τὸ ὅμοιον.

Θὰ ἦρκει καὶ μόνη ἡ εἰσαγωγή τῶν ὄρων "φύσις", "ὑπόστασις", "οὐσία", "ὁμοούσιος", "θεάνθρωπος" εἰς τὴν θεολογίαν διὰ τὴν δώση εἰς τὸν Ὁριγένην σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν χορείαν τῶν θεολόγων· ἀλλ' ἡ προσφορά του εἶναι πολὺ εὐρυτέρα. Τὸ ἀντικείμενον τῆς θεολογίας του εἶναι καθολικόν· σκέπτεται μόνον συνολικῶς καὶ ὄχι λεπτομερειακῶς. Διέρχονται ὅλα ἐνώπιόν του ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τὸ τέλος, ἀπὸ τὸν Θεὸν ἕως τὸν Θεόν.

Ἡ κατανόησις τοῦ Θεοῦ δὲν ἔχει εἰς αὐτὸν ἀρνητικὴν μορφήν, ὅπως εἰς τὸν Κλήμεντα. Ἄν ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δὲν δύναται τὴν συλλάβῃ καθ' ἑαυτόν, δύναται τὴν γνωρίσῃ ὡς γεννήτορα τοῦ σύμπαντος ἀπὸ τὴν ὠραιότητα τῶν ἔργων του καὶ τὴν εὐκοσμίαν τῶν κτισμάτων. Εἶναι ὄν ἀπλοῦν, μία Ἐνὰς ἀπὸ τὴν ὁποίαν πηγάζει πᾶσα νοερὰ φύσις. Ἄν καὶ ἄπειρος, δὲν εἶναι χωρὶς ὅρια, διότι τότε δὲν θὰ εἶχεν αὐτοσυνειδησίαν. Δηλαδή ἡ οὐσία καὶ ἡ ἐνέργειά του περιορίζονται ἀπὸ τὴν σοφίαν του. Τὸ τὴν εἶναι παντοδύναμος δὲν σημαίνει ὅτι δύναται ν' ἀδικῇ, διότι αὐτὸ εἶναι ἀντιφατικὸν πρὸς τὴν θεότητα.

Διὰ τὰ τριαδικὰ πρόσωπα ὁ Ὁριγένης χρησιμοποιεῖ τὸν ἀριστοτελικὸν ὄρον "ὑποκείμενον" μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνεξαρτήτου προσώπου καὶ τὸν μὴ ἀριστοτελικὸν "ὑπόστασις". Ὑπόστασις σημαίνει τὸ ἄτομον τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν πραγματικὴν ὑπαρξιν. Αἱ τρεῖς θεῖαι ὑποστάσεις ἔχουν κοινὴν οὐσίαν ὡς τρία εἶδη τοῦ ἰδίου γένους· ἐπομένως εἶναι "ὁμοούσιοι". Παρὰ τὴν ὀρολογίαν αὐτὴν ὅμως ἡ Τριάς παρουσιάζεται δυναμική. Ὁ Πατὴρ συνέχει τὰ πάντα, ὁ Υἱὸς φθάνει εἰς τὰ λογικά, τὸ Πνεῦμα περιορίζεται μόνον εἰς τοὺς ἁγίους. Καθίσταται φανερὰ μία διαβάθμισις τῶν τριαδικῶν ὑποστάσεων. Ὁ Λόγος εἶναι δεῦτερος Θεός, ἂν καὶ μαζὶ μὲ τὸν Πατέρα ἀποτελεῖ "μίαν δύναμιν". Ἡτο ἀναγκαῖον γέννημα τοῦ Πατρὸς ὡς ὄργανον τῆς δημιουργίας, ἀφοῦ αὐτὸς καθὼς εὐρίσκειται πέραν ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ δὲν δύναται τὴν δημιουργήσῃ· ἀλλὰ δὲν εἶναι φυσικόν, δηλαδή ἀναγκαῖον γέννημα. Εἶναι προῖον θελήσεως καὶ δύναται τὴν μὴ εἶχε γεννηθῆ. Ἡ θεωρία τῆς ὑποταγῆς ἐδῶ εἶναι σαφεστάτη. Μόνον ἡ ἰδέα ὅτι δὲν τὸν ἐγέννησε διὰ μιᾶς ὁ Πατὴρ

ἀλλὰ τὸν γεννᾶ διὰ παντὸς "αἰεὶ γεννᾶ αὐτόν", δίδει εἰς τὸν Υἱὸν κάποιαν ὑπεροχὴν ἔναντι τῆς ἄλλης κτίσεως τῆς ἐπίσης προαιωνίας.

Πράγματι ὁ παντοδύναμος Θεὸς δὲν ἐκράτησε ποτὲ τὴν δύναμίν του κρυμμένην. Τὴν ἐξεδήλωσεν ἀπὸ τὴν ἀρχήν. "Ἄλως δὲν θὰ ἦτο οὔτε παντοδύναμος οὔτε ἀναλλοίωτος. Καὶ ἀφοῦ πάντοτε ἐδημιούργει, ποτὲ δὲν ὑπῆρχε χρόνος ἢ κατάστασις χωρὶς κόσμον. Ἐπάρχει προαιωνία διαδοχικὴ σειρὰ κόσμων κατὰ τὸν Ὁριγένην ἐνθυμίζουσα Γνωστικισμόν. Πρὸ τοῦ παρόντος κόσμου ὑπῆρχον ἄλλοι καὶ μετ' αὐτὸν θὰ ἔλθουν ἄλλοι, ἕκαστος διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἄλλον.

Πρῶτος ἐκτίσθη ὁ κόσμος τῶν πνευμάτων, τῶν νόων οἱ ὅποιοι εἶναι στολισμένοι μὲ τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Δημιουργημένα ἀπὸ τὴν ἀρχήν, ὑφίστανται μαζὶ μὲ τὸν Θεόν, εἶναι ἀθάνατα. Ἐζησαν εἰς τὸν πρῶτον κόσμον καὶ ἐξακολούθουν νὰ ζοῦν εἰς τοὺς ἐπομένους. Κανὲν δὲν εἶναι κακόν, ἀφοῦ τὸ κακὸν εἶναι ἀνύπαρκτον, εἶναι "οὐκ ὄν". Τὸ κακὸν διεμορφώθη ὑστερογενῶς· δὲν ἔχει αἰτίαν οὔτε εἰς τὸν Θεόν, οὔτε εἰς τὴν ὕλην, ἀλλὰ εἰς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν τῶν λογικῶν ὄντων, καθὼς ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸν Θεόν. Εἶναι λοιπὸν ἀπλῶς ἠθικὴ κατάστασις τὸ κακόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ θεμελιώδη ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Γνωστικισμόν. Τὰ λογικὰ ὄντα δύνανται νὰ διακρίνουν τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ μὴ ἀγαθόν· ὀφείλουν νὰ προτιμοῦν τὸ πρῶτον, ἀλλὰ δύνανται νὰ πράξουν καὶ τὸ ἀντίστροφον. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὸ ἀκριβῶς ἔκαμαν ὑπεβλήθησαν εἰς οὐσιώδεις μεταβολάς, καὶ ἐδιαφοροποιήθησαν εἰς ἀγγέλους, δαίμονας, ψυχάς. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι αἱ ψυχαὶ προϋπάρχουν τῶν σωμάτων, καὶ μάλιστα ὠνομάσθησαν οὕτω διότι εἶναι πνεύματα "ψυχθέντα". Ἡ σημερινή των κατάστασις εἶναι ἀνάλογος μὲ τὴν ἁμαρτίαν τὴν ὁποίαν εἶχον διαπράξει. Τὰ ὑλικὰ σώματα εἶναι οἱ δερμάτινοι χιτῶνες οἱ ὅποιοι ἐκλείσαν, ὡς εἰς φυλακὴν, τὰς ψυχὰς μετὰ τὴν ἁμαρτίαν. Σώματα ἄλλης μορφῆς ἔχουν καὶ τ' ἄλλα πνεύματα. Ὁ παρῶν ὑλικὸς κόσμος ἐκτίσθη ἀκριβῶς ὡς τόπος τιμωρίας καὶ καθάρσεως τῶν πνευμάτων.

"Ἄν κρίνη κανεῖς αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν ἀπὸ τὴν ἕως ἐδῶ πορείαν τῆς, θὰ τὴν θεωρήσῃ πολὺ ἀπαισιόδοξον· ἢ συνέχειά τῆς ὅμως τῆς δίδει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς αἰσιοδοξίας.

Διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῆς καθάρσεως τῆς ψυχῆς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ὁ Χριστός. Κατὰ τὸν Ὁριγένην ἡ κάθοδος τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον εἶναι δυνατὴ μόνον εἰς σύμβολα. Αὐτὸ θὰ ἐσήμαινε γνωστικὸν δοκητισμόν. Διὰ νὰ μὴ περιπέσῃ εἰς αὐτόν, ἐχρησιμοποίησε τὴν ἰδέαν τοῦ μεσάζοντος, ἢ ὁποῖα πά-

λιν παραχώρησιν εἰς τὸν Γνωστικισμὸν ἀποτελεῖ. Μεσάζων εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ Χριστοῦ, ἡ ὁποία προϋπάρχει καὶ αὐτὴ ὅπως ὅλαι αἱ ψυχαί, ἀλλ' ἐνῶ αἱ ἄλλαι ἡμάρτησαν, αὐτὴ ἔμεινε καθαρὰ καὶ δὲν ἐνεκλείσθη εἰς σῶμα. Καταβαίνει τώρα καὶ λαμβάνει σῶμα ἀπὸ τὴν Παρθένον Μαρίαν. Αὐτὴ ἡ καλὴ ψυχὴ συνέδεσε τὸν Λόγον μὲ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ οὕτω προῆλθεν ὁ Θεάνθρωπος, ὅπως πρῶτος ὁ Ὁριγένης ὠνόμασε τὸν ἐνανθρώπησαντα Θεόν. Τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ, ὅσον μέγα καὶ ἂν εἶναι, εἰς τὰ ὄμματα τοῦ Ὁριγένους πρέπει νὰ εἶναι περιορισμένης σημασίας, ἀφοῦ ἡ ἰδίᾳ ἡ δημιουργία τοῦ παρόντος κόσμου ἔχει λυτρωτικὸν σκοπὸν καὶ οἱ ἀγῶνες ἐκάστου ἀνθρώπου φέρουν μόναι τῶν καλῶν ἀποτελέσματα. Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Χριστοῦ, ὅστις κυρίως εἶναι διδάσκαλος, ἔχει ἐπεισοδιακὸν καὶ ὄχι κεντρικὸν χαρακτήρα. Ἀλλὰ κάπου κάπου ὁ Ὁριγένης πετᾷ καὶ μερικὰς σκέψεις διὰ τὸν σωτηριώδη θάνατον τοῦ Χριστοῦ αἱ ὁποῖαι δένουν τὸ σύστημά του στενωτέρον μὲ τὸ θεμελιῶδες γεγονὸς τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ ἀντινομία ἐντείνεται μὲ τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ φύλακα τοῦ κανόνος τῆς πίστεως καὶ ἐκτὸς τῆς ὁποίας τονίζει ὅτι δὲν ὑπάρχει σωτηρία. Ὁ κανὼν τῆς πίστεως εἶναι διὰ τοὺς πολλοὺς βεβαίως, ἐνῶ διὰ τοὺς ὀλίγους ἐκλεκτοὺς ὑπάρχει κάτι πέραν αὐτοῦ. Καὶ ὅμως ὁ Ὁριγένης ἔπειτα ἐναγκαλιζέται τὸ σύμπαν ὀλόκληρον καὶ διακηρύσσει ὅτι θὰ σωθοῦν οἱ πάντες καὶ ὁ διάβολος ἀκόμη. Ὁ συνεπὴς πρὸς τὰς ἀρχάς του διανοούμενος συγκρούεται μὲ τὸν εὐσεβῆ Χριστιανὸν εἰς αὐτὸ τὸ σύστημα. Ὁ Ὁριγένης ἢ δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ συμβιβάσῃ εἰς τὴν σκέψιν του τὰς δύο γραμμὰς ἢ, ἂν τὰς εἶχε συμβιβάσει, δὲν διετηρήθησαν ἕως ἡμᾶς τὰ σχετικὰ κείμενα.

Εἰς τὸν πνευματικὸν βίον προχωρεῖ πάντοτε μὲ τριαδικὰς διακρίσεις. Τρεῖς εἶναι αἱ γνωστικαὶ δυνάμεις ταξινομημέναι εἰς βαθμίδας χωρὶς ἀλληλοσποικίσεων· πίστις, γνῶσις, σοφία. Πίστις εἶναι ἡ πεποιθῆσις εἰς τὸν Θεόν. Ἄλλο ὅμως εἶναι νὰ πιστεύῃς ἀφελῶς εἰς τὸν Θεόν καὶ ἄλλο νὰ γνωρίζῃς τὸν Θεόν. Πολλοὶ ἐπίστευαν, ἀλλὰ ὀλίγοι ἐγνώρισαν τὸν Θεόν. Πίστις εἶναι ἡ ὕλη ἐπὶ τῆς ὁποίας οἰκοδομεῖται ἡ γνῶσις, τὸ "εἶδος", ἡ ὁποία ἄλλωστε εἶναι κατ' οὐσίαν βαθυτέρα καὶ καθαρωτέρα πίστις. Τέλος ἡ θεία σοφία ἀποτελεῖ πληρεστέραν διεξόδυσιν εἰς τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ. Αὐταὶ αἱ δυνάμεις, δῶρα τοῦ Θεοῦ, οἰκοδομοῦνται ἐπὶ στοιχείων τὰ ὁποῖα εἶναι "οἰκογενῆ" καὶ "σύμφυτα" εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Τρεῖς εἶναι ἐπίσης καὶ κάπως ἀντίστοιχοι μὲ αὐτὰς αἱ ἠθικαὶ καὶ πνευματικαὶ δυνάμεις· πρᾶξις, θεωρία, θεολογία.

"Καὶ διὰ μὲν πρακτικῆς κτᾶται ὡς οἰκοδεσπότην αὐτὸν (τὸν Χριστόν), διὰ δὲ φυσικῆς θεωρίας ὡς βασιλέα καὶ πάλιν διὰ θεολογίας ὡς Θεόν". Αὐτὴ ἡ τριμερὴς διαίρεσις ἀπετέλεσε πρότυπον διὰ τὴν μεταγενεστέρα μυστικὴν θεολογίαν.

Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐλευθερίαν βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν ἀναιρέσης τὸ ἐκούσιον τῆς ἀρετῆς, ἀναιρεῖς τὴν οὐσίαν τῆς ἀρετῆς. Τὴν ἰμανότητα αὐτὴν ἔχουν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τῆς δημιουργίας των, ὅταν ἔλαβον τὸ "κατ' εἰκόνα" ὡς παρὸν χάρισμα καὶ τὸ "καθ' ὁμοίωσιν" ὡς δυνατότητα κατακτήσεως. Ἡ αὐτογνωσία εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν πνευματικὴν πρόδοον. Ἡ νύμφη τοῦ Ἄρματος Ἄρμάτων, ἂν δὲν γνωρίσῃ τὸν ἑαυτὸν τῆς, ἂν δὲν γνωρίσῃ ὅτι αἰτία τῆς ὠραιότητός τῆς εἶναι τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἀπὸ τὸ ὅποιον πηγάζει τὸ φυσικὸν κάλλος, τότε δὲν πρόκειται νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν δρόμον τῆς τελειώσεως· προτιμότερον εἶναι νὰ μεταβῇ εἰς τὰ ποίμνια, ὅπου θὰ ζήσῃ βίον ζωῆς. Ὅποιος γνωρίσῃ τὸν ἑαυτὸν τοῦ θὰ ἐπιδιώξῃ νὰ ζῆ ὡς ὁ Θεός. Ἡ μίμησις τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ θεμέλιον τοῦ πνευματικοῦ βίου.

Ὁ ἠθικὸς βίος εἶναι περιπετειώδης ἀγὼν τὸν ὅποιον προτυπώνει ἡ πορεία τοῦ Ἰσραὴλ ἀναμέσον τῆς ἐρήμου. Εἰς τὸ πρῶτον στάδιον, τὸ ἠθικόν, κύριον στοιχεῖον εἶναι ἡ γύμνωσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ πάθη. Εἰς τὸ ἐπόμενον, τὸ πνευματικόν, κυρίαν θέσιν κατέχει ἡ προσευχή, ἡ ἔντονος καὶ ἀδιάλειπτος, ἡ ὁποία κάμνει νὰ ἐκπέμπεται ἀπὸ τὴν διάνοιαν φῶς. Μία ἔκτακτος δύναμις, ἡ ἔκστασις, προκαλεῖ ὑπέρβασιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ ἄνοδον πρὸς τὰ θεῖα. Κατὰ τὴν ἄνοδον πρὸς τὰς ὑψηλὰς πνευματικὰς κορυφὰς ἐπιτυγχάνεται ἡ θέα καὶ ἀπόλαυσις τοῦ Θεοῦ μὲ μίαν εἰδικὴν λειτουργίαν, τὴν πνευματικὴν αἴσθησιν. Μέσα μας ὑπάρχουν δύο αἰσθητήρια, τὸ φθαρτὸν καὶ ἀνθρώπινον, τὸ ἄφθαρτον καὶ θεῖον.

Τὰ παρόντα πράγματα δὲν εἶναι τίποτε περισσότερον ἀπὸ σκιὰς καὶ εἰκόνας τῶν αἰωνίων. Ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ πραγματικότης εὐρίσκονται εἰς τὸν οὐράνιον κόσμον. "Τὰ ἀληθῆ ἀγαθὰ οὐκ ἔστιν ἐν τῇ κατηραμένῃ γῆ, ἀλλὰ τὰ ἀληθῆ ἀγαθὰ ἔστιν ἐν οὐρανῷ". Ἐκεῖ εἶναι ὁ τόπος τῶν ψυχῶν. Ὅταν αἱ ψυχαὶ φθάσουν εἰς προχωρημένον στάδιον τελειώσεως, συμφιλιώνονται μὲ τὸν Θεόν, κοινωνοῦν μὲ αὐτόν. Ἄλλαι φθάνουν εἰς τὸ στάδιον αὐτὸ τώρα, εἰς τὸν παρόντα κόσμον, ἄλλαι, τῶν ἀσεβῶν, θὰ φθάσουν μετ' αὐτόν. Τῶν τελευταίων ἡ τελείωσις θὰ ἐπιτευχθῇ μὲ μίαν ἢ περισσοτέρας μετενσαρκώσεις εἰς ἄλλους κόσμους. Ἔως ἐκεῖ φθάνει ἡ θλιψις καὶ ὁ βασανισμὸς τῶν πνευματικῶν ὄντων. Μετὰ τὴν γενικὴν κάθαρσιν θὰ ἔλθῃ ἡ ὥρα νὰ νικηθῇ ὁ Διάβολος, δηλαδὴ νὰ ὑποταγῇ καὶ αὐτός. Ὅταν

συμφιλιωθῶν τὰ πάντα θὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ περὶφημος "ἀποκατάστασις τῶν πάντων". Ἀποκατάστασις σημαίνει ὅτι τὰ πάντα θὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν ἀρχέγονον κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποῖαν ὅλα τὰ δημιουργήματα ἦσαν λογικὰ καὶ πνευματικὰ μόνον, καὶ ἔζων ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τὸν Θεόν. Οὕτω τὰ ἔσχατα θὰ εἶναι ὅπως τὰ πρῶτα. Τὰ ὄντα θὰ σκέπτονται, θὰ βλέπουν καὶ θὰ κατέχουν τὸν Θεόν, ὅστις θὰ εἶναι ὁ ρυθμιστὴς ὅλων τῶν ἐνεργειῶν των. Ὁ Θεὸς θὰ εἶναι "τὰ πάντα ἐν πᾶσιν".

Διονύσιος Ἀλεξανδρείας Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν λοιπῶν ἀλεξανδρινῶν τῆς περιόδου μνημονεύομεν ὡς ἐπιφανέστερον τὸν μαθητὴν τοῦ Ὁριγένους Διονύσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας κατὰ τὰ ἔτη 248 - 265. Διεκρίθη κυρίως ὡς ἐκκλησιαστικὸς πολιτικός. Ἐφάνη ἐπιεικὴς εἰς τὸ ζήτημα τῆς ὑποδοχῆς τῶν πεπτωκότων κατὰ τοὺς διωγμοὺς καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀναγνώσεως τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν. Πολεμῶν τὸν Μοναρχιανισμόν, διεκήρυξε κατ' ἀρχὰς τὸν Υἱὸν ὡς ὑποτεταγμένον εἰς τὸν Πατέρα, ἀλλ' ἔπειτα, προκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Διονυσίου Ῥώμης, διώρθωσε τὴν πλάνην του. Εἰς τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον του *Περὶ ἐπαγγελιῶν* ἀπέρριπτε τὸν χιλιασμόν καὶ ἀπέδιδε τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως εἰς ἄλλον Ἰωάννην παρὰ τὸν Εὐαγγελιστὴν.

12 ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΑΙ ΚΑΙ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΟΙ

Μελίτων Ἡ θεολογικὴ κίνησις εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν εἶναι ζωη-
Σάρδεων ρὰ αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, διὰ δὲ τοῦ Εἰρηναίου καὶ
πολλῶν ἄλλων μεταφέρεται εἰς τὴν Δύσιν. Εἷς ἐκ τῶν πρώτων
ἐκπροσώπων τῆς θεολογικῆς τάσεως τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦν ὁ
Εἰρηναῖος καὶ ὁ Ἰππόλυτος, εἶναι ὁ Μελίτων Σάρδεων (περὶ
τὸ 175). Πολυγραφώτατος καὶ πολυμερέστατος συγγραφεύς, ἐκ-
προσωπεῖται σήμερον μὲ μόνον ἓν μικρὸν κείμενον, ἀλλὰ τοῦτο
εἶναι ἓν τῶν ἀξιολογωτέρων μεταξὺ ὧν ἐκκληροδότησεν εἰς ἡ-
μᾶς ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία, ἀπὸ ἀπόψεως δὲ μορφῆς δὲν ἔχει τὸ
ὅμοιον του. Εἰς τέσσαρα κείμενα διαχωριζόμενα μεταξὺ των
σαφῶς μὲ τὴν ἰδίαν δοξολογίαν γίνεται ἡ σύγκρισις μεταξὺ πα-
λαιοῦ καὶ νέου. Τὸ χριστιανικὸν μυστήριον τῆς θυσίας καὶ τῆς
ἀναστάσεως ὡς τύπος μὲν εἶναι παλαιόν, ὡς ἀλήθεια δὲ εἶναι
νέον.

Δέν γνωρίζει κανεὶς τί ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἔργον αὐτό·
ὁμιλία, πραγματεία, διήγησις, ποίημα. Ὑπενθυμίζει εἰς πολ-
λὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ πάθους καὶ πιθανῶς εἶναι μέρος τῆς ἀ-
κολουθίας τῶν Τεσσαρεσκαίδεκατιτῶν τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπως τὴν
συνέταξεν ὁ Μελίτων.

Εἶναι ἀξιόλογος θεολόγος μὲ εὐρυτέραν ἀπὸ τὸν Εἰρη-
ναῖον προοπτικὴν, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν ἀρ-
κετὰ κείμενά του διὰ ν' ἀνασυγκροτήσωμεν τὴν θεολογίαν του.
Πρῶτος αὐτὸς ἠσχολήθη μὲ τὴν διερεύνησιν τῆς ἱστορίας τῆς
σωτηρίας, ἐνῶ σημαντικὴ εἶναι ἡ συμβολὴ του εἰς τὴν διατύ-
πωσιν τῆς τριαδολογίας καὶ χριστολογίας. Πολεμῶν συγχρόνως
τὰ δύο ἄκρα, τοὺς Δοκητὰς καὶ τοὺς Ἐβιωναίους, ἐθεολόγησε
κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε ὁ Χριστὸς νὰ μὴ θεωρῆται οὔτε ἀ-
πλοῦς ἄνθρωπος οὔτε φαινομενικὸς ἄνθρωπος, ἀλλὰ τέλειος
Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. Καὶ προτρέχων τῆς ἐποχῆς του διακρίνει
δύο οὐσίας εἰς τὸν Χριστόν· τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὴν
θεϊαν φύσιν.

Μεθόδιος Εἰς τὸν Μεθόδιον (περὶ τὸ 300) ἀποδίδεται μία
Ὀλύμπου ἕξασ τοῦλάχιστον ἐπισκοπῶν τῆς Ἀσίας, ἐνῶ ἴσως
δὲν ἦτο κἂν ἐπίσκοπος. Ἀπὸ πληροφορίας ἄλλων πηγῶν καὶ ἀ-
πὸ εἰδήσεις τῶν συγγραμμάτων του βλέπομεν ὅτι ἦτο λόγιος

ἀσχολούμενος μὲ τὴν μελέτην τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας, καὶ τὴν συγγραφὴν βιβλίων· λόγιος ὁ ὁποῖος μετέβαινεν ἀπὸ τὴν Μίλητον εἰς τὰ Πάταρα, διὰ νὰ μετάσχη εἰς ἓνα διάλογον ὀργανούμενον ἐκεῖ μὲ θέμα τὴν ἀνάστασιν, καὶ ὁ ὁποῖος ἐπεσκέπτετο τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς Λυκίας καὶ τῆς γειτονικῆς Παμφυλίας, ἐνίοτε καὶ περισσότερον ἀπομακρυσμένας. Ὅλα αὐτὰ συνθέτουν εἰκόνα ὅχι ἐπισκόπου ἀλλὰ διδασκάλου τοῦ τύπου τοῦ Ὀριγένους, ἐνὸς διδασκάλου ὁ ὁποῖος ἴσως δὲν ἔγινε ποτὲ ἐπίσκοπος καὶ ἐμαρτύρησε τὸ 311 εἰς τὴν Χαλκίδα. Εἰς προγενεστέρους χρόνους δυνατὸν νὰ ὑπῆρχεν ἄλλος Μεθόδιος ἐπίσκοπος Ὀλύμπου ἢ Πατάρων, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἐμαρτύρησεν. Αἱ εἰδήσεις διὰ τοὺς δύο Μεθοδίους, συνδεδεμέναι εἰς ἓνα πρόσωπον, προεκάλεσαν τὴν σύγχυσιν.

Ὁ Ἰερώνυμος, ἑκατὸν ἔτη βραδύτερον, ἐκφράζεται δι' αὐτὸν μὲ λόγους ἐπαινετικούς, τὸν χαρακτηρίζει διαλεκτικώτατον καὶ εὕρισκει τὸν λόγον του λαμπρόν. Εἶχε βεβαίως ἐκεῖνος τὸ πρωτότυπον κείμενον πολλῶν συγγραμμάτων του. Ἀπὸ αὐτὰ σήμερον μόνον ἓν σώζεται ὀλόκληρον εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἐνῶ ἄλλων σώζονται τμήματα, μικρὰ ἢ μεγάλα. Περισσότερα διατηροῦνται εἰς σλαβικὴν μετάφρασιν.

Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὸ λογοτεχνικὸν εἶδος τοῦ διαλόγου, εἰς τοῦτο δὲ ἐπίσης διαφαίνεται ἡ ἐπιδίωξις τοῦ Μεθοδίου νὰ ὑφαίνη διὰ τὰς σκέψεις του λογοτεχνικὸν ἔνδυμα. Μόνον σποραδικῶς εἶχε χρησιμοποιηθῆ προηγουμένως ἀπὸ Χριστιανοῦς ὁ διάλογος. Ὁ πλοῦτος τῆς φαντασίας καὶ ἡ κομψότης τοῦ ὕφους καθιστοῦν τοὺς διαλόγους του ἀρκετὰ ἐλκυστικούς, ἂν καὶ στεροῦνται οὗτοι τῆς ποικιλίας καὶ τῆς σκηνηκῆς ζωηρότητος τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, τοὺς ὁποῖους εἶχον ὡς πρότυπον. Ἦτο δύσκολον δι' ἓνα Χριστιανὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης νὰ δώσῃ τὸν παιγνιώδη τόνον ὁ ὁποῖος προσφέρει τόσῃ χάριν εἰς τοὺς διαλόγους τῶν πρώτων περιόδων τοῦ Πλάτωνος.

Τὸ ἑλληνιστὶ σωζόμενον ἔργον εἶναι τὸ *Συμπόσιον*. Ὁ Πλάτων ἤθελε νὰ ἐξυψώσῃ τὸν ἔρωτα ἀπὸ τὰ ὡραῖα σώματα εἰς τὰς ὡραίας ψυχάς. Ὁ Μεθόδιος τώρα τὸν μεταφέρει εἰς ἄλλα ἐπίπεδα, ὅπου δὲν ἔχει καμμίαν θέσιν ἢ γενετήσιος ὁρμῆς, εἰς τὸν οὐράνιον Νυμφίον. Οὕτω τὸ Συμπόσιον τοῦ Μεθοδίου ἐπιτελεῖ προώθησιν τῶν θέσεων τοῦ Πλάτωνος καὶ δίδει χριστιανικὴν ἀπάντησιν εἰς αὐτάς. Τὸ συμπόσιον πραγματοποιεῖται εἰς τὸν κῆπον τῆς Ἀρετῆς, θυγατρὸς τῆς φιλοσοφίας, ὁ ὁποῖος εὕρισκεται εἰς τὰ ἀνατολικά, ὅπως ὁ παράδεισος, καὶ κάτω εἰς τὴν σκιὰν δένδρου μὲ συμβολικὸν ὄνομα, τοῦ ἄγνου, δηλαδὴ λυγαριᾶς. Ὁλόκληρον τὸ σκηνηκὸν εἶναι συμβολικὸν

διὰ τὸ συζητούμενον θέμα. Δέκα παρθένοι συγκεντρωμένοι περὶ τὴν Ἀρετὴν λαμβάνουν μὲ τὴν σειρὰν τὸν λόγον διὰ νὰ ἐξυμνήσουν τὴν παρθενίαν. Οὕτω τὸ ἔργον εἶναι μᾶλλον ἔν συνολον μονολόγων, οἱ ὁποῖοι ἐνίοτε διακόπτονται ἀπὸ διαλογικὴν συζήτησιν. Εἶναι ὡς νὰ ἔδωκε μία καθηγήτρια τῆς ρητορικῆς τὸ αὐτὸ θέμα εἰς δέκα μαθητρίας καὶ αὐταὶ μὲ τὴν σειρὰν ἀπαγγέλλουν τὰ δοκίμιά των καὶ δέχονται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν παρατηρήσεις. Αὐτὸ εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς διδασκαλικῆς ιδιότητος τοῦ Μεθοδίου. Εἰς τὸ τέλος ἡ Ἀρετὴ, συνοψίζουσα τοὺς λόγους, τονίζει ὅτι ἡ παρθενία δὲν εἶναι μόνον ἐγκράτεια ἀπὸ τὰ γενετήσια, ἀλλὰ καὶ ἀποφυγὴ πάσης κακίας. Ἐπαινεῖ τὰς κόρας καὶ τὰς στεφανώνει διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐμφανισίαν των, δίδουσα τὸν πρῶτον στέφανον εἰς τὴν Θέκλαν. Τότε σηκώνονται ὅλοι διὰ νὰ σχηματίσουν κύκλον χορευτικόν. Ἡ Θέκλα ψάλλει ὕμνον εἰς τὴν Παρθένον Μαρίαν καὶ αἱ ἄλλαι ὑπηχοῦν τὸ ἐφύμνιον,

"ἄγνεύω σοι καὶ λαμπάσι φαεσφόροις, Νυμφίε, ὑπαντάνω σοι",

μεθ' ἐκάστην στροφὴν. Ὁ ὕμνος ἀποτελεῖται ἀπὸ 24 ἀλφαβητικὰς στροφὰς εἰς ἰαμβικοὺς στίχους μὲ ὑποχωρημένον τὸ ποσοτικὸν στοιχεῖον καὶ ἐμφανιζόμενον τὸ τονικόν. Εὐρισκόμενος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ρυθμικῆς ποιήσεως, ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὕμνους οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸ ὄνομα "κοντάκια".

Ἡ δομὴ ἄλλων διαλόγων τοῦ Μεθοδίου, ὅπως οἱ *Περὶ Αὐτεξουσίου*, καὶ *Περὶ Ἀναστάσεως*, εἶναι παρομοία εἰς τὰς γενικὰς γραμμάς. Ἡ μεγάλη διαφορὰ εἰς αὐτοὺς εἶναι ὅτι ἀπουσιάζει τὸ χορευτικὸν μέρος καὶ ὅτι ὁ διάλογος μεταξὺ τῶν προσώπων, ἀνδρικῶν ὄλων, εἶναι πυκνότερος.

Τὸ ὄνομα τοῦ Μεθοδίου ἐχρησιμοποιήθη ἀργότερα διὰ νὰ στεγάσῃ διάφορα ἀποκαλυπτικὰ ἔργα. Ἐν ἑξ αὐτῶν εἶναι αἱ *Ἀποκαλύψεις Μεθοδίου*, μία συλλογὴ χρησμῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς τύχας τῶν Σαρακηνῶν καὶ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου.

Ἡ θεολογία τοῦ Μεθοδίου ἀποσκοπεῖ, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ δώσῃ εἰς τὰ θεμελιώδη κοσμολογικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα λύσιν σύμφωνον μὲ τὴν γνησίαν χριστιανικὴν παράδοσιν καὶ εὐληπτον ἀπὸ τὸν κοινὸν νοῦν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ καθορίσῃ τὰ μέσα διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς πνευματικῆς τελειότητος. Καὶ εἰς τὰ δύο σημεῖα εἶναι βαθέως ἐπηρεασμένος ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀλεξανδρινοὺς θεολόγους, ἀλλ' εἰς τὸ πρῶτον ἐμφανίζει σοβαρὰν παρέκκλισιν ἀπ' αὐτῶν διὰ τοῦτο τὸ ἔργον του χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἐρευνητὰς ὡς ἀντιωριγενι-

στικόν. Πράγματι ἀπέρριπτε τὰς ὠριγενιστικὰς δοξασίας περὶ αἰωνίας δημιουργίας, προϋπάρξεως ψυχῶν, μετενσαρκώσεως, ἐνῶ παραλλήλως ἀναζητεῖ τὸ βαθύτερον νόημα τῶν γραφικῶν κειμένων μὲ τυπολογικὴν ἐρμηνείαν, ἔστω χωρὶς καταφυγὴν εἰς τὸν ἄκρατον ἀλληγορισμόν, δέχεται τὴν πνευματικὴν διδασκαλίαν τῶν Ἀλεξανδρινῶν, καὶ ἐκτιμᾷ ἐξ ἴσου μὲ αὐτούς, ἂν ὄχι περισσότερον, τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν. Δὲν πολεμεῖ, ὅπως εἶναι ἢ κοινὴ ἐντύπωσις, τὸν Ὁριγένην, τὸν ὁποῖον μάλιστα ἐν ἀρχῇ ἐξετίμα βαθύτατα· δὲν τὸν πολεμεῖ, διότι, καθὼς εἶναι ἢ πίου χαρακτήρος, δὲν δύναται νὰ πολεμήσῃ ἀλλὰ κρίνει καὶ δέχεται ἢ ἀπορρίπτει. Εἶναι λοιπὸν μᾶλλον διορθωτῆς τοῦ Ὁριγένους. Ἡ γραμμὴ του γίνεται αἰσθητὴ εἰς τὴν μεταγενεστέραν θεολογίαν, ἂν καὶ δὲν μνημονεύεται συχνὰ τὸ ὄνομά του.

Γρηγόριος Βορειότερον εἶχεν ἀκμάσει ἤδη ὁ Γρηγόριος **Νεοκαισαρείας** Νεοκαισαρείας (213-270). Μαθητῆς τοῦ Ὁριγένους, ἐκτιμᾶται ἰδιαιτέρως διότι εἰς τὸν *Χαριστήριον Λόγον*, τὸν ὁποῖον τοῦ ἀφιέρωσεν ἀποφοιτῶν τῆς σχολῆς Καισαρείας, περιγράφει τὸ πρόγραμμα καὶ τὴν μέθοδον τὴν ὁποίαν ἠκολούθει οὗτος, ἀλλ' ἐπίσης καὶ διὰ τὸ ἀξιόλογον ἱεραποστολικόν του ἔργον ἀνὰ τὸν Πόντον. Κυριώτερον σύγγραμμά του εἶναι τὸ *Περὶ ἀπαθουῶν καὶ παθητοῦ Θεοῦ*, σωζόμενον εἰς συριακὴν μετάφρασιν.

Ὁ Γρηγόριος ὡς διδάσκαλος τῆς μάμμης τοῦ Μεγάλου Βασιλείου Μακρίνης ἀπετέλεσε γέφυραν μεταξὺ τοῦ Ὁριγένους καὶ τῶν Καππαδοκῶν.

Ἰούλιος Ἀφρικανὸς Ὁ Ἰούλιος Ἀφρικανὸς (ἀρχὰς Γ' αἰῶνος), δια-κριθεὶς ὡς ἀξιωματικὸς τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ εἰς ἐκστρατείας καὶ κυνήγια, συνεκέντρωσε ποικίλον ὕλιδον εἰς μίαν ἐγκυκλοπαιδικὴν ἔκδοσιν ὑπὸ τὸν τίτλον *Κεστοὶ ἢ Παράδοξα*. Ἡ *Χρονογραφία* αὐτοῦ, ἥτοι συγχρονιστικὴ ἱστορία τοῦ κόσμου, εἶναι ἢ πρώτη εἰς τὸ εἶδος τῆς. Διήρει τὴν ὅλην ἱστορίαν τῶν ἀνθρώπων εἰς ἕξ χιλιετεῖς ἡμέρας ἢ περιόδους καὶ ἀνέμενε τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ τέλος τῆς ἕκτης, δηλαδὴ τὸ 500 μ.Χ. Τὴν Χρονογραφίαν ταύτην ἐμμήθησαν οἱ μεταγενέστεροι, μὲ πρῶτον τὸν σύγχρονον αὐτοῦ Ἰππόλυτον, μολονότι δὲ ὁ Εὐσέβιος ἔσπασε τὸ φράγμα τῶν χιλιετηρίδων, καὶ συνεπῶς τοῦ χιλιασμοῦ, καὶ ὡς ἀρχὴν τῆς Χρονογραφίας του ἔθεσε τοὺς χρόνους τοῦ Ἀβραάμ ἀντὶ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου, αὕτη διετῆρει καὶ μετέπειτα μέρος τῆς ἐπιρροῆς τῆς.

Πάμφιλος Ὁ Πάμφιλος (περὶ τὸ 300), πρεσβύτερος ἀνα-
Καισαρεὺς διοργάνωσας τὴν θεολογικὴν σχολὴν τῆς Καισα-
ρείας Παλαιστίνης, ἐφιλοτέχνησε κριτικὴν διόρθωσιν τοῦ κει-
μένου τῶν Ὁ' μὲ βάσιν τὰ *Ἐξαπλᾶ* τοῦ Ὠριγένους. Ἡ ση-
μασία ὅμως αὐτοῦ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὑπῆρξε διδάσκαλος καὶ
προστάτης τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας καὶ ὅτι ἔγραψεν *Ἀπολο-
γίαν ὑπὲρ Ὠριγένους*. Ἀπέθανεν ὡς μάρτυς.

13. ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΝΗ ΣΧΟΛΗ

Αἱ πρῶται τάσεις πρὸς διαμόρφωσιν ἀντιοχειανῆς σχολῆς διαφαίνονται τὸν Β΄ αἰῶνα διὰ τοῦ Θεοφίλου Ἀντιοχείας, ἀνεπτύχθησαν δὲ ἐντονώτερον τὸν Γ΄ αἰῶνα. Γνωρίσματα τῆς τάσεως ταύτης εἶναι ἡ συνθετικὴ περὶ πνευματικοῦ καὶ ὑλικοῦ κόσμου ἀντίληψις καὶ ἡ συνακόλουθος πρὸς αὐτὴν ἀντίληψις περὶ ἁρμονικῆς συζεύξεως τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου στοιχείου ἐν τῷ Χριστῷ ἄνευ οὐσιώδους ἐνώσεως. Σύμφωνος πρὸς τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς εἶναι καὶ ἡ χρῆσις τῆς ἱστοριοφιλολογικῆς μεθόδου ἐρμηνείας τῶν Ἀγίων Γραφῶν. Οἱ Ἀντιοχειανοὶ ἦσαν κατ' ἐξοχὴν βιβλικισταί. Ἄμα τῇ ἐμφανίσει αὐτῆς ἡ σχολὴ αὕτη ἐξέπεσεν εἰς τὴν χριστολογικὴν αἵρεσιν ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν κατάρθωσεν εὐκόλως νὰ ἐξέλθῃ.

Τὸν Παῦλον Σαμοσατέα εἶδομεν ἤδη ὡς κύριον ἐκπρόσωπον καὶ διαμορφωτὴν τῆς διδασκαλίας τῶν Υἱοθετιστῶν ἢ Δυναμικῶν Μοναρχιανῶν. Ὑπουργὸς τῆς βασιλείσεως τῆς Παλμύρας Ζηνοβίας, κατέστη ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας τὸ 260. Ἐξεδήλωσεν ἐνωρὶς τάσεις ὑποτιμήσεως τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ, διακρίνων τὸν Λόγον ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ, διὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν βιβλικὴν περὶ αὐτοῦ εἰκόνα. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἱστορικὸν πρόσωπον, γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, διάφορος δὲ αὐτοῦ εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι ἡ θεία δύναμις ἢ ἐνοικήσασα εἰς τὸν ἄνθρωπον Ἰησοῦν ὡς εἰς ναόν. Ὁ Λόγος εἶναι "ὁμοούσιος" πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ δὲν εἶναι πρόσωπον, εἶναι δύναμις. Ὁμιλῶν περὶ Τριάδος ὁ Παῦλος ἐνόει τὴν τρίμορφον ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ.

Οἱ ὀρθόδοξοι καὶ κυρίως οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ὁριγένους κατεπολέμησαν τὴν διδασκαλίαν ταύτην, τὴν ὁποίαν κατεδίωξαν διὰ συνόδου τὸ 268. Ὁ Παῦλος ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἔδραν του τῇ ἐπεμβάσει τοῦ ρωμαίου αὐτοκράτορος Ἀυρηλιανοῦ.

Ἰδρυτὴς τῆς θεολογικῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας ὡς ὀργανισμοῦ ἦτο ὁ Λουκιανὸς Σαμοσατεύς, ὅστις ὡς βᾶσιν αὐτῆς ἔθεσε τὴν σπουδὴν τῆς Γραφῆς κατὰ τὴν φιλολογικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐννοίαν τῶν περιεχομένων αὐτῆς. Γνώστης τῆς ἑβραϊκῆς, ἐπεδόθη εἰς κριτικὴν ἀναθεώρησιν καὶ ἔκδοσιν τῆς μεταφράσεως τῶν Ὁ' πρὸς ἀπαλλαγὴν αὐτῆς ἀπὸ τῶν αἵρετικῶν καὶ

ἄλλων νοθειῶν. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐκυριάρχησεν ἀπὸ τῆς Ἀντιοχείας μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ εἰς τὴν λοιπὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην ἐπικράτουν ἀντίγραφα τοῦ κειμένου τοῦ Ὁριγένους, εἰς δὲ τὴν Αἴγυπτον ἐπικράτει τὸ κείμενον τοῦ Ἡσυχίου. Ὁ Λουκιανὸς αὐτὸς ἐμαρτύρησεν.

Διάφορος τούτου ὑπῆρξεν ἄλλος Λουκιανὸς ἐκ Σαμοσάτων, πιθανῶς ἐπίσης μάρτυς, ὅστις προέστη τῆς αἵρέσεως τῶν Υἱοθετιστῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παύλου. Τούτου τὰς δοξασίας ἐδέχθησαν ὁ Ἄρειος, ὁ Εὐσέβιος Νικομηδείας καὶ ἄλλοι, ἀποκαλούμενοι διὰ τοῦτο λουκιανισταὶ καὶ μεταξὺ των "συλλουκιανισταί".

14. ΛΑΤΙΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, κατέχουσα κυρίαρχον θέσιν εἰς ὀλίγηρον τὴν ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν, ὑπῆρξεν εὐλόγως κοινὴ γλῶσσα καὶ ὅλων τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἀνεξαρτήτως ἐθνικῆς καταγωγῆς. Ἐπειδὴ οἱ Χριστιανοὶ τῶν μεγάλων πόλεων τῆς Δύσεως, Ρώμης, Μεδιολάνου, Λουγδούνου, ἦσαν κατ' ἀρχὰς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες, οἱ δὲ ὀλίγοι Λατῖνοι καὶ Γαλάται μεταξὺ αὐτῶν ἐξωκιοῦντο εὐκόλως πρὸς τὴν ἑλληνικὴν, δὲν παρέστη ἔνωρις ἀνάγκη χρησιμοποίησεως τῆς λατινικῆς γλώσσης. Ἀντιθέτως εἰς τὴν πέραν τῆς Κυρηναϊκῆς Ἀφρικὴν ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς δὲν εἶχεν ἐξαιρετικῶς ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν, ἢ δὲ ἑλληνικὴ ἦτο ἀνεπαρκῶς γνωστὴ εἰς τοὺς πολλοὺς, ἐνῶ ἡ λατινικὴ, ὁμιλουμένη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν, τῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν λογίων, κατέστη γλωσσικὸν ὄργανον καὶ τῶν ἐντοπίων σὺν τῷ χρόνῳ. Διὰ τοῦτο οἱ ἀφρικανοὶ Χριστιανοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 200 περίπου ἤναγκάσθησαν νὰ χρησιμοποιήσουν εἰς τὰ ἔργα των τὴν λατινικὴν. Φαίνεται ὅτι εἰς τὴν λατινικὴν πρῶτος ἔγραψεν ὁ Τερτυλλιανός, ταχέως δὲ ἄλλοι τὸν ἐμμήθησαν εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ βραδύτερον εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οὕτως ἡ Ἑκκλησία τῆς ρωμαϊκῆς ἐστίας ἐξελατινίσθη τῇ ἐπίδρασει τῆς παλαιᾶς ἀντιπάλου τῆς Ρώμης, δηλαδὴ τῆς Καρχηδόνας.

Οἱ λατῖνοι συγγραφεῖς τῆς περιόδου ταύτης, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν δικηγόροι καὶ ρητοροδιδάσκαλοι, ἠσχολήθησαν πρωτίστως μὲ θέματα ἀπολογητικά. Οἱ Ἕλληνες ἀπολογηταί, ὡς πρῶην φιλόσοφοι, παρουσιάζουν τὴν φιλοσοφικὴν ἄποψιν· οἱ Λατῖνοι ἀπολογηταί, ὡς πρῶην δικηγόροι, παρουσιάζουν τὴν νομικὴν ἄποψιν. Οἱ Ἕλληνες διαλέγονται, οἱ Λατῖνοι ἀντιλέγουν. Κατὰ δεύτερον ἠσχολήθησαν μὲ θέματα ἠθικά, τὸ ἠθικὸν δὲ στοιχεῖον ὑπόκειται ἀκόμη καὶ εἰς τὰ δογματικῶν περιεχομένου ἔργα των.

Τερτυλλιανός Ὁ πρῶτος Χριστιανὸς ὅστις ἔγραψέ ποτε πλήρες ἔργον εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ὑπῆρξεν καὶ ὁ μεγαλύτερος θεολόγος τῆς Δύσεως μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Αὐγουστίνου. Εἶναι ὁ Τερτυλλιανός (155-222).

Γεννηθεὶς εἰς τὴν Καρχηδόνα, ἐσπούδασε φιλοσοφίαν

εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ νομικὴν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἐγκατεστάθη καὶ διέπρεψεν ὡς διηγόρος καὶ ὡς ρητοροδιδάσκαλος. Φίλος τοῦ κόσμου κατ' ἀρχάς, περιεφρόνει τοὺς Χριστιανούς, ἀλλ' ἤλλαξε γνώμην παρατηρῶν τὸ θάρρος μὲ τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐβάδιζον πρὸς τὸ μαρτύριον καὶ τὴν καθαρότητα τοῦ βίου των. Ὄταν ἐβαπτίσθη (194), ἠθέλησε νὰ θραύσῃ ὅλα τὰ δεσμὰ τὰ ὁποῖα τὸν ἤνωνον μὲ τὸ παλαιὸν περιβάλλον του. Ἀντικατέστησεν ἀκόμη τὴν ρωμαϊκὴν τήβεννον μὲ τὸν φιλοσοφικὸν τρίβωνα.

Ἀπὸ τὸ ἴδιον ἴσως ἔτος ἐγκατεστάθη ἐκ νέου εἰς τὴν Καρχηδόνα καὶ ἔθεσεν ἀμέσως τὰς πνευματικὰς του δυνάμεις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἀπολογητῆς του. Διακρινόμενος διὰ τὴν ἰδιορρυθμίαν καὶ αὐστηρότητα, προὐχώρησεν ἐνωρὶς πρὸς τὰ ἄκρα. Ὁ Μοντανισμός, ἀπαιτῶν πλήρη διακοπὴν τῶν σχέσεων μὲ τὸν κόσμον, εἴλικυσε τὴν προσοχὴν του ἐνωρὶς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διακόψῃ οὗτος τὴν ἐπαφήν του πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ 207, ἂν καὶ δὲν προσεχώρησεν πλήρως εἰς τὸν Μοντανισμόν. Οἱ ὀπαδοί του, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν ἰδίαν Ἐκκλησίαν καὶ ὠνομάζοντο Τερτυλλιανισταί, ἐπεβίωσαν μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγουστίνου, ὅστις τοὺς ἐπανάφερεν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Τὰ πρῶτα του συγγράμματα ἔγραψεν ὁ Τερτυλλιανὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἀκολουθῶν τὸν συρμόν, ἀλλὰ βραδύτερον συνέτασεν αὐτὰ δίγλωσσα καὶ τέλος, ἀφοῦ παρετήρησεν ὅτι ἡ διατύπωσις τῶν γνώμῶν εἰς τὴν λατινικὴν ἀπέβαινε περισσότερον ἀποτελεσματικὴ, περιωρίσθη μόνον εἰς αὐτήν. Τὸ δικανικὸν ὕφος του ἀποζημιώνει τὸν ἀναγνώστην μὲ τὴν ἀποφθεγματικότητα καὶ ζωηρότητα του.

Τὸ κυριώτερον ἐκ τῶν ἀπολογητικῶν ἔργων, ὁ *Apologeticus*, ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς διοικητὰς τῶν ρωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν, τοὺς ὁποίους ἄλλοτε πολεμεῖ καὶ ἄλλοτε προσπαθεῖ νὰ πείσῃ. Εἰς ὕφος δικανικὸν ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀλήθεια τοποθετεῖται ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἀρχόντων εἰς τὸ ἐδῶλιον τοῦ κατηγορουμένου καὶ καταδικάζεται πρὶν ἀκουσθῆναι, ἀνασκειάζει τὰς ἀφελεῖς κατηγορίας κατὰ τῶν Χριστιανῶν, τῶν εὐσεβῶν καὶ φιλανθρώπων, καὶ ἐπικρίνει τὰ ἥθη καὶ τὴν πίστιν τῶν Ἐθνικῶν. Διὰ τῆς ἄλλης πραγματείας *De testimonio animae* ζητεῖ ν' ἀντλήσῃ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν μικρόκοσμον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

Ὁ Τερτυλλιανὸς ἐπολέμησε πεισμόνως τοὺς αἵρετικούς, τοὺς ὁποίους εἶχε τὴν ἰκανότητα ν' ἀποστομῶνῃ μὲ εἴρωνίαν. Πρὶν εἰσέλθῃ δὲ εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἐπὶ μέρος αἱρέσεων, ἐξέδωκε τὸ γενικὸν ἀντιαιρετικὸν σύγγραμμα *De praescripti-*

one. Praescriptio (ἔνστασις) εἶναι ἡ διαδικαστικὴ ἐνέργεια κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κατηγορούμενος πρὸ τῆς δίκης ἀναιρεῖ τὰς βάσεις τῆς κατηγορίας καὶ ματαιώνει τὴν περαιτέρω διαδικασίαν. Οἱ αἵρετικοὶ στηρίζουν τὰς δοξασίας των εἰς τὴν Γραφήν, ἀλλ' αὕτη δὲν ἀνήκει εἰς αὐτούς, ἀνήκει εἰς τοὺς καθολικοὺς Χριστιανούς· ἄρα ἐκεῖνοι δὲν δικαιοῦνται νὰ χρησιμοποιοῦν γραφικὰς μαρτυρίας, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἀντὶ χρήσεως κάμνουν κατάχρησιν αὐτῶν. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Εἰρηναίου. Μὲ τὸ *Adversus Marcionem*, τὸ ἐκτενέστερον τῶν συγγραμμάτων του καὶ τὴν κυρίαν περὶ Μαρκίωνος πηγὴν, ἀναιρεῖ τὰς δυαρχικὰς δοξασίας καὶ τὰς περὶ Γραφῆς ἀπόψεις τοῦ αἵρεσιάρχου τούτου. Διὰ τοῦ τελευταίου ἀντιαιρετικοῦ ἔργου του *Adversus Praxeam* καταπολεμεῖ τὸν Μοναρχιανισμόν. Ἐπειδὴ ὁ Πραξέας εἶχεν ἀντιμοντανιστικὰς ἀντιλήψεις, ὁ Τερτυλλιανὸς ἐπικρίνει ἰδιαιτέρως αὐτόν, ἐπισημαίνων ὅτι οὗτος ἀπεμάκρυνε τὸν Παράκλητον καὶ ἐσταύρωσε τὸν Πατέρα, δηλαδὴ ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀφῆρει ἀπὸ τὴν Τριάδα τὸ ἓν πρόσωπον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐταύτιζε τὰ δύο ἄλλα.

Εἰς μίαν μακρὰν σειρὰν πραγματειῶν ἐξετάζει ἠθικὰ ζητήματα ἀπὸ μοντανιζούσης πλευρᾶς.

Ἡ πολεμικὴ τοῦ Τερτυλλιανοῦ κατὰ τοῦ ἀντιχριστιανικοῦ κόσμου ὑπῆρξεν ἀσίγαστος. Δὲν εὔρισκε τίποτε κοινὸν μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἱεροσολύμων, μεταξὺ Ἀκαδημίας καὶ Ἐκκλησίας, μεταξὺ μαθητοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ μαθητοῦ τοῦ οὐρανοῦ, μεταξὺ φιλοσόφου καὶ Χριστιανοῦ. Καὶ ἐφρόνει ὅτι ἡ γνησίᾳ θρησκευτικῇ ἐμπειρίᾳ δὲν ἀρμόζει εἰς τὰς ψυχὰς αἱ ὁποῖαι ἐμορφώθησαν εἰς τὰς στοὰς καὶ τὰς ἀκαδημίας καὶ ἐξεπαιδεύθησαν εἰς τὰς σχολὰς καὶ τὰς βιβλιοθήκας, ἀλλ' εἰς τὰς ψυχὰς τοῦ δρόμου καὶ τοῦ ἐργαστηρίου, αἱ ὁποῖαι ἔμειναν ἀπλαῖ καὶ ἀνεπιτήδευτοι. Θεωρεῖ εὐλόγον τὴν καταδίωξιν τῶν Χριστιανῶν ὑπὸ τοῦ κόσμου καὶ εἶναι βέβαιος περὶ τῆς νίκης αὐτῶν, διότι τὸ χυνόμενον αἷμα των εἶναι σπóρος ὁ ὁποῖος πολλαπλασιάζεται, *semen est sanguis Christianorum*.

Ἀκόλουθος τῆς πεποιθήσεως ταύτης εἶναι καὶ ἡ ἀποφυγὴ τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου, τῶν διασκεδάσεων, τῆς πολυτελείας, τοῦ δευτέρου γάμου. Ἡ ἠθικὴ αὐστηρότης αὐτοῦ ἐπηρέασε καὶ τὴν ἐκκλησιολογίαν του. Ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἐθεώρει τὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ὀρθόδοξον ἀποψιν ὡς ταμεῖον τῆς πίστεως καὶ φύλακα τῆς ἀποκαλύψεως, ὅταν προσεχώρησεν εἰς τὰς μοντανιστικὰς ἀντιλήψεις, ἐθεώρει αὐτὴν ὡς τὸ πνεῦμα καθ' ἑαυτό, συντριβῶν τὴν ἀξίαν τοῦ θείου τούτου καθιδρύματος.

Εἰς τὸ θεολογικὸν πρόβλημα ἠκολούθει τὴν ὀρθόδοξον

ἄποψιν. Ἐδέχετο τρία θεῖα πρόσωπα, ὄχι εἰς ποσότητα ἀλλ' εἰς ἀποτελεσμα, ὄχι εἰς οὐσίαν ἀλλ' εἰς μορφήν, ἐχρησιμοποίησε δὲ πρὸς περιγραφὴν τῆς τριαδικότητος τὰς τριττὰς λειτουργίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐδανείσθη καὶ ἐπεξέτεινε βραδύτερον ὁ Αὐγουστῖνος.

Ἡ προσφορὰ τοῦ Τερτυλλιανοῦ εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν εἶναι ἀνυπολογίστου ἀξίας. Ἐδωκε τὴν γλῶσσαν εἰς τὸ λατινικὸν τμήμα τῆς Ἐκκλησίας, διεμόρφωσε λατινικὴν θεολογικὴν ὀρολογίαν, ἐξέφρασεν ἐνδιαφερούσας ἀπόψεις εἰς πολλὰ θεολογικὰ προβλήματα καὶ ἐνεψύχωσε τοὺς Χριστιανούς.

Μινούκιος Φήλιξ Ὁ εἰς τὴν Ρώμην ζῶν ἀφρικανὸς ρήτωρ Μινούκιος Φήλιξ (περὶ τὸ 200) συνέγραψε τὸν ἀπολογητικὸν διάλογον *Octavius*, εἰς τὸν ὁποῖον παρουσιάζει δύο φίλους, ἓνα χριστιανὸν καὶ ἕτερον ἔθνικόν, συζητοῦντας περὶ Θεοῦ καὶ θρησκείας καὶ καταλήγοντας εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ χριστιανικὴ περὶ αὐτῶν θέσις εἶναι ἡ ὀρθότερα. Ὁ διάλογος διακρίνεται διὰ τὴν μεθοδικότητα καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ ὕφους.

Κυπριανὸς Καρχηδόνης Ὁ Κυπριανὸς Καρχηδόνης (210-258) διεκρίθη ὄχι *Καρχηδόνης* μόνον ὡς θεολόγος ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς ἄρχων.

Γεννηθεὶς ἐν πλουσίας οἰκογενείας εἰς τὴν Καρχηδόνα, ἠδυνήθη νὰ μορφωθῆ ἱκανοποιητικῶς καὶ νὰ ἀσκήσῃ ἀκολούθως τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου καὶ διδασκάλου. Ὄτε προσῆλθεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἐμοίρασε τὴν περιουσίαν του εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ ἐμελέτησε τὴν θεολογίαν βάσει τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Τερτυλλιανοῦ.

Μετὰ δύο ἔτη (248) ἐξελέγη ἐπίσκοπος Καρχηδόνης πρὸς μεγάλην χαρὰν τοῦ λαοῦ καὶ πικρίαν μερικῶν ἀρχαιοτέρων πρεσβυτέρων οἱ ὁποῖοι ἐπεδίωκον ἕκαστος δι' ἑαυτὸν τὸ ἀξίωμα. Τὰς προσεκτικὰς φροντίδας πρὸς κατάλληλον διαποίμανσιν τῆς Ἐκκλησίας του διέκοψεν ὁ τρομερὸς διωγμὸς τοῦ Δεκίου (250), ὁ ὁποῖος ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ καταφύγῃ εἰς ἀσφαλῆ θέσιν. Μολονότι ἀποίμαινε καὶ ἐν τοῦ καταφυγίου τὴν Ἐκκλησίαν του, προεκλήθη σοβαρὰ δυσἀρέσκεια μεταξὺ ὠρισμένων κύκλων, συγκρινόντων τὴν φυγὴν ταύτην μὲ τὸ μαρτύριον ἄλλων. Εὐλόγως ὁ Κυπριανὸς ἀπήντα ὅτι ἡ φυγὴ εἶναι σύμφωνος μὲ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου. Μετ' ὀλίγον συνέβαλε καὶ ἄλλος λόγος εἰς τὴν δημιουργίαν ἀνωμάλου καταστάσεως. Μερικοὶ ὁμολογηταί, ἐκμεταλλευόμενοι τὴν ἐκτίμησιν τῆς ὁποίας ἀπήλαυον, ἔδωσαν συγχώρησιν εἰς πεπτωκότας καὶ ἐζήτησαν τὴν

ἐκ νέου ὑποδοχὴν των εἰς τὰς τάξεις τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κυπριανὸς ἀπέρριψε τὸ αἷτημα, συνεκροτήθη σχισματικὴ ὁμὰς ἐπεικινῶν πρεσβυτέρων, ὁμολογητῶν καὶ ἐκπεσόντων, τῆς ὁποίας ἐπίσκοπος ἀνεδείχθη ὁ Φορτουναῖος. Βραδύτερον ἐσχηματίσθη καὶ αὐστηρὰ ὁμὰς ὑπὸ ἐπίσκοπον τὸν Μάξιμον.

Ἐπανελθὼν μετὰ τὸ τέλος τοῦ διωγμοῦ εἰς τὴν ἔδραν τοῦ εἰργάσθη δραστηρίως διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν καὶ εἰρήνευσιν τῆς ἐπαρχίας του ἐπὶ τινα ἔτη, μέχρις ὅτου ἀπεκεφαλίσθη ἐνώπιον τοῦ ποιμνίου του.

Ἡ συγγραφικὴ δραστηριότης τοῦ Κυπριανοῦ ἦτο περιστατικὴ καὶ πρακτικὴ. Πλὴν ὀλίγων μικρῶν πραγματειῶν ἀπολογητικῆς φύσεως ἔγραψε κυρίως ἐπὶ προβλημάτων ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως. Ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἐξ αὐτῶν αἱ *De Lapsis*, ἥτοι περὶ πεπτωκότων, καὶ *De Ecclesiae unitate*, ἥτοι περὶ ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας. Παρουσιάζει τὴν Ἐκκλησίαν ὡς μητέρα καὶ ὡς κιβωτόν, ἐντὸς τῆς ὁποίας μόνης ἐπιτυγχάνεται ἡ σωτηρία· "*salus extra ecclesiam non est*". εἶναι ἐνιαία, ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν μίαν ἐπισκοπὴν, τὴν ὁποίαν κατὰ μέρος μὲν διοικεῖ ἕκαστος ἐπίσκοπος, ὡς σύνολον δὲ ὅλοι ὁμοῦ οἱ ἐπίσκοποι, ὄντες μεταξύ των ἴσοι, ὡς ἦσαν καὶ οἱ Ἀπόστολοι.

Εἰς τὰ ἠθικὰ ζητήματα ἐπεδείκνυεν αὐστηρότητα προσεγγίζουσαν τὴν θέσιν τοῦ Τερτυλλιανοῦ, τὴν ἰδίαν δὲ στάσιν ἐτήρησε καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς ὑποδοχῆς τῶν αἵρετικῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀπήτει μετάνοιαν καὶ ἀναβαπτισμόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ρώμην, ἡ ὁποία ἦτο ἐπεικειστέρα.

Νοβατιανὸς Καὶ ὁ Νοβατιανὸς (περὶ τὸ 250) κατήγετο πιθανῶς ἐξ Ἀφρικῆς, ἂν καὶ ὑπάρχη πληροφορία ὅτι προήρχετο ἐκ Φρυγίας. Βαπτισθεὶς εἰς τὴν ἐπιθανάτιον κλίνην καὶ διαφυγὼν τὸν κίνδυνον, ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος. Λόγῳ τῆς μορφώσεώς του κατεῖχεν ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης καὶ ἠλπίζεν ὅτι θὰ καθίστατο ἐπίσκοπος αὐτῆς, ἀλλ' ἡ ἐλπίς του διεψεύσθη τὸ 251, ὅτε ἐξελέγη ὁ Κορνήλιος.

Ἐναντι τῶν Μοναρχιανῶν ἠκολούθησε τὴν γραμμὴν τοῦ Ἰππολύτου καὶ τοῦ Τερτυλλιανοῦ, ὡς δεικνύει τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ *De Trinitate*, εἰς τὸ ὁποῖον διακρίνονται σαφῶς τὰ τριαδικὰ πρόσωπα. ἠκολούθησεν αὐτοὺς ὁμοίως καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν αὐστηρότητα. Ἡ αὐστηρότης αὐτοῦ ἔναντι τῶν πεπτωκότων καὶ τῶν ἁμαρτανόντων, ὁμοῦ μετὰ τῆς πικρίας διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου, ἔφερεν αὐτὸν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν ἐπίσημον Ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης. Γενόμενος σχισματι-

κὺς ἐπίσκοπος, ἀπέκτησεν Ἐκκλησίαν μὲ ἰδίαν ἱεραρχίαν. Ἀπέθανεν ὡς μάρτυς. Οἱ ὄπαδοί του, λεγόμενοι εἰς μὲν τὴν Δύσιν Νοβατιανοί, εἰς δὲ τὴν Ἀνατολὴν Καθαροί, ἐπληθύνθησαν καὶ διετηρήθησαν ἐπὶ αἰῶνας, βραδύτερον δὲ συνεχωνεύθησαν μὲ ποικίλας ἐγκρατευτικὰς ὁμάδας.

Ἀρνοβίος Ὁ Ἀρνοβίος (περὶ τὸ 300) ἦτο διάσημος ρητοροδιδάσκαλος εἰς τὴν Σίκκαν τῆς Νουμιδίας. Ἐνῶ κατεπολέμει τὸν Χριστιανισμὸν ὡς φανατικὸς ἐθνικός, αἰφνιδίως εἰς προκεχωρημένην ἡλικίαν προσεχώρησεν εἰς αὐτὸν κατόπιν ὄνειρου. Εὐλόγως λοιπὸν ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ ἐδυσπίστει ὡς πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν τῆς μεταβολῆς, ὁ δὲ Ἀρνοβίος πρὸς διαβεβαίωσίν του συνέταξε τὸ ἀπολογητικὸν ἔργον *Adversum Nationes*, Κατὰ τῶν Ἐθνικῶν. Ἐκφράζει εὐγνωμοσύνην εἰς τὸν Χριστὸν διότι ὠδηγήθη εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας καὶ τονίζει ὅτι εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐλπίδα ἢ ἀθανασία εἶναι βεβαιότερα ἀπὸ ὅσον εἶναι εἰς τοὺς φιλοσοφικοὺς διαλογισμοὺς καὶ τὰς μυστηριακὰς τελετάς.

Λακτάντιος Ὁ Λακτάντιος (320), μαθητὴς τοῦ Ἀρνοβίου, εἶναι ὁ συστηματικώτερος ὅλων τῶν λατίνων χριστιανῶν συγγραφέων τῆς περιόδου ταύτης. Ὡς πτωχὸς ρητοροδιδάσκαλος εἰς τὴν Ἀφρικὴν ἔγραψε διάφορα φιλολογικὰ ἔργα. Τὰς ἐλπίδας του διὰ μίαν καλυτέραν τύχην ἀνεπτέρωσεν ἢ πρόσκλησις τοῦ Διοκλητιανοῦ πρὸς ἐγκατάστασιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν του Νικομήδειαν. Ἀλλὰ διεψεύσθη, διότι εἰς τὴν ἑλληνικὴν ταύτην πόλιν ἐλάχιστοι ἦσαν διατεθειμένοι νὰ παρακολουθήσουν μαθήματα λατινικῆς γλώσσης. Ἐκέρδισεν ὅμως ἐκεῖ κάτι πολυτιμώτερον τὴν χριστιανικὴν πίστιν.

Κατὰ τοὺς σκληροὺς διωγμοὺς μετεκόμισεν εἰς τὴν Δύσιν. Ἦτο γέρων πλέον, ὅταν διὰ πρώτην φοράν εὔρε κάποιαν οἰκονομικὴν ἄνεσιν, γενόμενος διδάσκαλος τοῦ Κρίσπου, υἱοῦ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Λακταντίου εἶναι γραμμένα εἰς λαμπρὸν ὕφος καὶ καθαρὰν λατινικὴν, ὁμοίαν τῆς ὁποίας οὐδεὶς ἄλλος ἔγραψε κατὰ τὸν Γ' καὶ Δ' αἰῶνα μ.Χ. Ἀπὸ τοὺς παλαιότερους φιλολόγους ἐκαλεῖτο Χριστιανὸς Κικέρων. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ τρία εὐσύνοπτα εἶναι ἀπολογητικοῦ περιεχομένου. Εἰς τὸ *De orificio Dei*, ἧτοι Περὶ τοῦ δημιουργήματος τοῦ Θεοῦ, ἀξιολογεῖ τιμητικῶς τὸν ἄνθρωπον ὡς ἁρμονικὴν σύνθεσιν ψυχῆς καὶ σώματος. Ἡ ἐλεεινὴ μοῖρα τῶν αὐτοκρατόρων οἱ ὅποιοι ἐδίωξαν τὸν Χριστιανισμὸν διεκτραγωδεῖται εἰς τὸ ἔργον *De mortibus persecutorum*. Τέλος εἰς τὸ

De ave phoenice, περιγράφεται εἰς στίχους ἡ μυθολογούμενη ἀναγέννησις τοῦ εἰς τὸν ἀνατολικὸν παράδεισον ζῶντος πτηνοῦ φοίνικος καθ' ἑκάστην χιλιετηρίδα. Ὁ μῦθος συμβολίζει τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν εἰς αὐτὸν πιστῶν.

Τὸ σπουδαιότερον πάντως σύγγραμμα τοῦ Λακταντίου εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Institutiones divinae*, ἥτοι θεῖαι διδασκαλαί, τὸ ὁποῖον σημειώνει τὴν πρώτην προσπάθειαν συστηματοποιήσεως τῆς Χριστιανικῆς θεολογίας εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἡ θεολογία αὐτοῦ εἶναι ἀσταθῆς. Τοποθετεῖ τὸν Θεὸν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ σύμπαντος. Πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου προῆλθον ἐκ τοῦ Θεοῦ δύο πνεύματα ὅμοια μὲ αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τούτων μόνον τὸ ἓν ἔμεινεν εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὡς Υἱός, ἐνῶ τὸ ἕτερον ἐξέπεσεν ὡς διάβολος ἢ ἀντίθεος. Ὁ Υἱὸς εἶναι ἡ δεξιὰ χεὶρ τοῦ Θεοῦ, ὁ διάβολος εἶναι ἡ ἀριστερά. Τὸ παράδειγμά των ἠκολούθησαν ἀντιστοίχως οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ δαίμονες. Ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ. Λόγω τῆς συγκρούσεως μεταξὺ ἀγαθῶν καὶ κακῶν δυνάμεων ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη διὰ δευτέραν φοράν μὲ ἀνθρωπίνην δὲ τῶρα μορφήν. Ἐδίδαξε τὴν ἀρετὴν καὶ ἠνοιξε τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ἀθανασίαν, τῆς ὁποίας ἡ ἐπίτευξις εἶναι ζήτημα θελήσεως. Παρὰ τὰς γνωστικίζουσας ἀπόψεις εἰς ὠρισμένα σημεία ἡ προσπάθεια τοῦ Λακταντίου ὑπῆρξε πολὺ καρποφόρος.

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΕΩΣ

313 - 451

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ περίοδος ἣ ὁποία ἄρχεται διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος τοῦ Μεδιολάνου (313) χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐργώδη προσπάθειαν τῶν ἡγετῶν τῆς Ἐκκλησίας νὰ ἱκανοποιήσουν ὅλας τὰς ἀνάγκας ἑνὸς ὀργανισμοῦ αὐξανομένου εἰς ὄγκον καὶ ἔκτασιν καθημερινῶς. Εἶναι ἡ περίοδος τῶν μεγάλων συνόδων, τῶν μεγάλων ναῶν, τῶν μεγάλων συγγραμμάτων, τῶν μεγάλων πατέρων. Ἡ ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ σύγκρουσις μεταξὺ τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ μὴ χριστιανικοῦ κόσμου, ἀντιπροσωπευομένου ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἔφθασεν εἰς τὴν σκληροτέραν φάσιν της κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος. Ἦτο προφανὲς ὅτι εἰς ἓκ τῶν δύο ἀντιπάλων θὰ ἠττάτο ὀριστικῶς, καὶ αὐτὸς ἦτο βεβαίως ὁ εἰδωλολατρικὸς κόσμος. Διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ Μεδιολάνου πρώτην φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν διεκηρύχθη ἐπίσημος ἡ ἀνεξιθρησκεία καὶ παρεσχέθη εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἐξωτερικὴ ἄνεσις πρὸς περαιτέρω ἐπέκτασιν, ἀνάπτυξιν καὶ ὀργάνωσιν. Ἐκτοτε εἰς τὴν πράξιν οἱ αὐτοκράτορες ἐφρόντιζον νὰ ἐξισορροπηθῆ ἡ προστασία ἐπὶ τῶν θρησκειῶν μὲ προτίμησιν πρὸς τὴν χριστιανικὴν, ἐξαιρουμένου τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησεν ἐπαναφορὰν τοῦ παλαιοῦ θρησκευτικοῦ καθεστῶτος, ἀλλὰ, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἀπέτυχε, διότι ὁ Χριστιανισμὸς ἦτο ἡ μόνη ἀξία λόγου πνευματικῆ δύναμις εἰς τὸ κράτος. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ἀπέτυχε καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, τοῦ ὁποῖου ἄλλωστε ὁπαδὸς ἦτο ὁ Ἰουλιανός, νὰ ἐπιβληθῆ ὡς θρησκεῦμα μμιούμενον τὸν Χριστιανισμὸν. Ριζικώτερον μετεβλήθη ἡ κατάστασις ὅταν ὁ Θεοδόσιος Α' ἀνεκήρυξε τὸν Χριστιανισμὸν ὑπὸ τὴν ὀρθόδοξον μορφήν του ὡς ἐπίσημον θρησκείαν τῆς πολιτείας, καθεστῶς τὸ ὁποῖον διετηρήθη ἀναλλοίωτον μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τὸ καθεστῶς τοῦτο ἐπέτρεπεν ἐνίοτε παρεμβάσεις τῆς πολιτείας, τὰς ὁποίας ἡ Ἐκκλησία ἐθεώρει ἀπαραδέκτους, ἂν καὶ ἐνεφανίζοντο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἄνδρες πρόθυμοι νὰ προσαρμοσθοῦν καὶ ὑποταγοῦν εἰς τὰς κυριαρχικὰς τάσεις τῆς πολιτείας, ὅπως ὑπῆρχον ἄλλαι αἱ ὁποῖαι εἶχον τοιαύτας τάσεις εἰς βᾶρος τῆς πολιτείας. Κανονικαὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ὀργανισμῶν ἦσαν αἱ τῆς συνεργασίας, κατὰ τὴν ὁποίαν

ὁ μὲν αὐτοκράτωρ ἦτο καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὄργανον, ὁ δὲ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἦτο καὶ τῆς πολιτείας ὄργανον· ἀλλ' αὐτὰ ἔλαβον τὴν ὀριστικὴν μορφήν των κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη ἐπηρέασε τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν γραμματεῖαν εἰς μέγαν βαθμόν, καὶ δὴ εὐνοϊκῶς, ἂν καὶ ἐνίοτε εἶχε καὶ δυσμενεῖς ἐπιδράσεις.

Ἡ ἀποδέσμευσις ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ζυγοῦ προεκάλεσεν ἀποδέσμευσιν καὶ τῶν ἐριστικῶν τάσεων μεταξὺ ὠρισμένων ομάδων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔλειπον βεβαίως καὶ προηγουμένως, ἀλλὰ τῶρα ἀπέληξαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν πολυπληθῶν αἱρέσεων. Μεταξὺ τούτων εἰς μὲν τὴν Ἀνατολὴν σπουδαίαν θέσιν κατέλαβον ὁ Ἀρειανισμὸς μὲ ὅλας τὰς ποικιλίας του εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνονται ἡ διδασκαλία τῶν Ἀνομοίων καὶ ἡ Πνευματομαχία, ὁ Νεστοριανισμὸς καὶ ὁ Μονοφυσιτισμὸς, εἰς δὲ τὴν Δύσιν ὁ Δονατισμὸς καὶ ὁ Πελαγιανισμὸς. Τὰς αἱρέσεις ταύτας, ὡς καὶ τὸν προϋπάρχοντα Μανιχαϊσμὸν καὶ τὰ λείψανα τῶν παλαιότερων αἱρέσεων, κατεπολέμησαν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας διὰ λόγου, γραφίδος καὶ συνόδων.

Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἐπέτρεψεν ἀθρόαν προσέλευσιν νέων μελῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησε δύσκολα προβλήματα ὡς πρὸς τὴν ἐξεύρεσιν οἴων λατρείας διὰ τὰ συνεχῶς αὐξανόμενα χριστιανικὰ πλήθη, τὴν κατὰ μάζας κατάρτισιν νέων κληρικῶν καὶ τὴν κατήχησιν τῶν νέων μελῶν. Ἡ ἐξ ἀντικειμένου δὲ ἀνεπάρκεια τοῦ κατηχητικοῦ ἔργου ἐπέτρεψε τὴν μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ ἐκκοσμίευσιν τῶν χριστιανικῶν ἡθῶν.

Ὁ ἀσκητικὸς βίος δὲν ἀπετέλεσεν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ἐκκοσμιεύσεως τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὡς πιστεύεται κοινῶς, διότι προϋπῆρχεν αὐτῆς. Εἶναι μεταφορὰ τοῦ ἐγκρατικοῦ βίου ὠρισμένων χριστιανικῶν ομάδων τῶν πόλεων εἰς τὰς ἐρημίας, πραγματοποιηθεῖσα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν σκληρῶν διωγμῶν τοῦ Δεκίου, τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τοῦ Μαξιμιανοῦ. Ἄλλ' ὁ τρόπος οὗτος ἔλαβεν ἄνευ προηγουμένου ἕκτασιν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Ἡ γραμματεία τῆς περιόδου ἀπεσικόπει εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἀνωτέρω ὑποδηλωθεισῶν ἀναγιῶν, τὴν ἀναίρεσιν τῶν αἱρετικῶν δοξασιῶν, τὴν ἐκθεσιν τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας, τὴν κατήχησιν τῶν νέων μελῶν καὶ τὴν οἰκοδομὴν τῶν παλαιῶν, τὴν ἐρμηνείαν τῶν γραφικῶν κειμένων, τὴν σύνταξιν πνευματικῶν διατάξεων καὶ πνευματικῶν ὀρισμῶν.

Ἐννοιαὶ καὶ κατηγορίαι τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας βοή-

θοῦν εἰς μεγαλύτερον τώρα βαθμὸν παρὰ κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ διατύπωσιν τῶν πατερικῶν σκέψεων. Τὰ διδάγματα τοῦ Πλάτωνος ἐφαίνοντο λόγῳ τῆς πνευματικωτέρας ἀφετηρίας των ὡς πλησιέστερα πρὸς τὰς βάσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων ὑπῆρξεν ὁ προσφιλέστερος εἰς τοὺς χριστιανοὺς φιλόσοφος ἀπὸ τοῦ Β' αἰῶνος καὶ ἔξῃς. Ὁ Ἀριστοτέλης ἤρχισε νὰ εἰσάγεται διστακτικῶς ἀπὸ τοῦ ΣΤ' κυρίως αἰῶνος, μολονότι ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἐχρησιμοποιεῖτο ἀφειδῶς ἀπὸ μερικοὺς αἰρετικούς. Βραδύτερον ὑπῆρξαν Χριστιανοὶ οἱ ὅποιοι ἐτόλμησαν νὰ τὸν χαρακτηρίσουν ὡς δέκατον τρίτον ἀπόστολον. Ἐκτοτε παρατηρήθη ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τῶν δύο φιλοσόφων μ' ἐπικράτησιν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς συνέβη καὶ εἰς τὴν Δύσιν, καθ' ὅσον τοῦ Πλάτωνος τὸ ὄνομα ἦτο συνδεδεμένον μὲ τὸν τελευταῖον ἀντίπαλον τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸν Νεοπλατωνισμὸν. Πρέπει ὅμως νὰ τονισθῇ ἐν προκειμένῳ ὅτι οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας οὐδέποτε προσεκολλήθησαν εἰς κοσμικὰ φιλοσοφήματα, ἀλλ' ἐχρησιμοποιοῦν κατὰ περιστάσεις ἐννοίας καὶ ὅρους φιλοσοφικοῦς, πρὸς διεκόλυνσιν τῆς διατυπώσεως τῆς διδασκαλίας των.

Α' ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

1. ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ

Παλαιότερον ἔλειπεν ἀπὸ τοῦς ἐκκλησιαστικοῦς συγγραφεῖς τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, τοῦτο δὲ ὀφείλεται εἰς ποικιλίαν λόγων, ὡς εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα προσδοκία ταχείας ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου, ἡ ἀντιλήψις περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦς ἄλλους θεσμοῦς ὡς θείου καθιδρύματος καὶ ἡ διαπίστωσις ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκευτικὴ ἐμπειρία εἶναι πραγματικότης ζῶσα καὶ μὴ ἔχουσα ἀνάγκην ἀναγωγῆς εἰς τὸ παρελθόν. Σποραδικαὶ ἀναμοχλεύσεις τοῦ παρελθόντος ὑπὸ συγγραφέων, ὡς ὁ Παπίας, ὁ Ἡγήσιππος καὶ ὁ Εἰρηναῖος, εἶχον ὡς σκοπὸν τὴν ἀνεύρεσιν στοιχείων πρὸς στήριξιν ὠρισμένων ἀπόψεων καὶ διδασκαλιῶν ἢ καταπολέμησιν ἄλλων.

Τώρα ὅμως εὐρισκόμεθα εἰς ἀποχὴν ἀπέχουσαν ἐπαρκῶς ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ἡ Ἐκκλησία ἔχει πλέον ἱστορίαν μακρὰν καὶ ἡρωϊκὴν, ἔχει δὲ ἐπίσης καὶ μέλλον κατὰ τὴν πεποιθήσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν, οἱ ὅποιοι παρεμέρισαν τὰς ἀντιλήψεις περὶ ταχείας συντελείας τοῦ κόσμου. Εἶναι εὐλογον ὅτι τώρα ἀνακινεῖται ζῶρον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων διὰ τὴν ἔρευναν τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐπραγματοποιήθη ὁ θρίαμβος τῆς Ἐκκλησίας.

Εὐσέβιος Πρῶτος συγγραφεὺς ἀσχοληθεὶς σοβαρῶς μὲ τὴν **Καισαρείας** ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν εἶναι ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας (280-340), ὁ ὁποῖος ἐξ ἄλλου εἶναι καὶ ὁ γνησιώτερος ἐκπρόσωπος τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Γεννηθεὶς πιθανῶς εἰς τὴν Καισάρειαν ἐμαθήτευσεν εἰς τὸν Πάμφιλον, ὅστις τὸν εἰσήγαγεν εἰς τὸν ὠριγενισμόν καὶ τοῦ ἔδωσεν ἐπίσης τὸ ὄνομά του —διότι εἰς τὰς πηγὰς λέγεται Εὐσέβιος Παμφίλου—. Ἐφρόντισε διὰ τὸν πλουτισμὸν καὶ τὴν ἀξιοποίησιν τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης τῆς Καισαρείας.

Ἐμείνεν ἀρρωστωμένος εἰς τὸν Πάμφιλον καὶ μετὰ τὴν σύλληψίν του τὸν ἐπεσκέπτετο εἰς τὴν φυλακὴν, παρηγορῶν καὶ βοηθῶν αὐτὸν εἰς τὴν σύνταξιν τῆς **Ἀπολογίας ὑπὲρ Ὠριγένους**. Αἱ διώξεις τὸν ἠνάγκασαν νὰ μετακινήθῃ εἰς Τύρον καὶ Αἴγυπτον, δὲν διέφυγε δὲ οὔτε αὐτὸς τὴν ἐπί τινα χρόνον

φυλάκισιν εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην χώραν.

Τὸ 314 κατέστη μητροπολίτης Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης συνεδέετο δὲ τόσον στενῶς μετὰ τὴν πόλιν ταύτην, ὥστε ἠρνήθη ν' ανταλλάξῃ τὴν θέσιν ταύτην μετὰ τὴν ἐπίζηλον ἀρχιεπισκοπὴν Ἀντιοχείας ἣ ὅποια τοῦ προετάθη. Συνῆψε στενὰς φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Μεγάλου Κωνσταντίνου, τὸν ὅποιον ἐφεξῆς ἐπηρεάσεν ἐντόνως εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν του πολιτικὴν.

Εἶναι εὐλόγον ὅτι, ἀνατραφεὶς εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ὠριγενιστικῆς θεολογικῆς παραδόσεως, ἐτάχθη μετὰ τὸ μέρος τοῦ Ἀρείου, ὅταν οὗτος διετύπωσε τὰς ὑποτιμητικὰς διὰ τὸν Υἱὸν δοξασίας του. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν Α' Οἰκουμενικὴν σύνοδον ἦτο ὑπόδικος, ἀλλὰ τελικῶς μετὰ τινὰς δισταγμοὺς ὑπέγραψε τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας. Ὅπως καὶ ὁ φίλος του αὐτοκράτωρ, ἐφρόνει ὅτι αἱ ἀντιμαχόμεναι μερίδες συνεζήτουν "περὶ μικρῶν καὶ ἐλαχίστων", ἀπέκτησε δὲ μέγα κῦρος ὡς συμβιβαστῆς τῶν ἄκρων καὶ ἐδέσποσε σχεδὸν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ δεκαπενταετίαν. Εἰς τὴν πραγματικότητά ὅμως ἐφέρετο φιλικώτερον πρὸς τοὺς ἐλισσομένους Ἀρειανοὺς παρ' ὅσον πρὸς τοὺς ἀτέγκτους Ὀρθοδόξους. Μετέσχε διαφόρων τοπικῶν συνόδων αἱ ὅποιαι κατεδίκαν τὸς μεγάλους ὀρθοδόξους ἡγέτας τῆς Ἀνατολῆς Εὐστάθιον Ἀντιοχείας, Ἀθανάσιον Ἀλεξανδρείας καὶ Μάρμελλον Ἀγκύρας.

Ὁ Εὐσέβιος ἦτο ὁ πολυμαθέστερος ἀνὴρ τῆς ἐποχῆς του. Κατεῖχε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὅσον ὀλίγοι καὶ ἐγνώριζε καλῶς τὴν ἑλληνικὴν γραμματεῖαν. Τὰ ἀπολογητικὰ του ἔργα περιέχουν ἐν ἀφθονίᾳ παραθέματα ἐκ κλασικῶν συγγραμμάτων. Ὡς ἀπολογητῆς ἐτόνιζε συχνάκις τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ἀνεγνώριζε καὶ τὰ ἐπιτεύγματα αὐτῆς· ἰδιαιτέρως μάλιστα εὔρισκε τὸν Πλάτωνα νὰ παρουσιάσῃ πλεῖστα σημεῖα συγγενείας πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἐξ ἄλλου ἐγνώριζεν εἰς βάθος τὴν Ἀγίαν Γραφὴν τὴν ὅποιαν ἠρμήνευσε καὶ διεσάφησε ποικιλοτρόπως. Ὑπεράνω δὲ ὅλων ἐγνώριζε τὴν ἱστορίαν, πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν.

Ἡ ἐνασχόλησις τοῦ Εὐσεβίου μετὰ τὴν ἀπολογητικὴν ὀφείλεται εἰς τὴν πολεμικὴν ὠρισμένων λογίων τῆς ἐποχῆς του κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ εἰς τὴν κρισιμότητα τῆς θέσεως τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Κυρίως δὲ εἶχεν οὗτος ὑπ' ὄψιν τὴν πολεμικὴν τοῦ Πορφυρίου καὶ τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἱεροκλέους ν' ἀναδειξῇ τὸν Ἀπολλώνιον Τυανέα εἰς θεῖαν προσωπικότητα, εἰς ἀνταγωνιστὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὁλόκληρος σειρὰ νεανικῶν συγγραμμάτων ἐπεσιόσθη ὑπὸ τῶν ἔργων *Εὐαγγελικὴ προπαρασκευὴ* καὶ *Εὐαγγελικὴ ἀπό-*

δειξίς. Τῆς Προπαρασκευῆς σκοπὸς εἶναι ν' ἀνατρέψῃ τὴν κατηγορίαν ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἀποδέχονται τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας των "ἀλόγῳ πίστει καὶ ἀνεξετάστῳ συγκαταθέσει" καὶ τὴν ἄλλην κατηγορίαν ὅτι οὗτοι προὔδωσαν τὴν πατρῶαν εὐσέβειαν διὰ νὰ προσκολληθοῦν εἰς ξένα καὶ ἄθεα δόγματα. Εἰς τὰ 15 βιβλία τῆς κατὰ πρῶτον μὲν ἐξετάζονται αἱ ἔθνικαὶ κοσμογονίαι, οἱ μῦθοι, ἡ κρατικὴ θρησκεία, οἱ χρησμοί, ἡ πίστις εἰς τὴν εἰμαρμένην καὶ ἀποδεικνύεται τὸ ἀντιπραγματικὸν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ πολυθεϊσμοῦ, ἔπειτα δὲ δεικνύεται ἡ ἀρχαιότης τῆς νομοθεσίας καὶ ἡ ἀνωτερότης τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας ἔναντι τῆς πολυθεΐας, καὶ τέλος ἀνακρίνονται τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἡ *Εὐαγγελικὴ ἀπόδειξις*, τῆς ὁποίας σώζονται μόνον τὰ 10 ἐκ τῶν 20 βιβλίων, εἶναι ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τοῦ προηγουμένου μετὰ τοῦ ὁποίου ἐγρᾶφη συγχρόνως. Ἀπευθυνομένη πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, τονίζει ὅτι ἡ Π. Διαθήκη ἔχει παγκόσμιον ἰσχὺν καὶ δὲν εἶναι κτῆμα τῶν Ἰουδαίων. Ἡ ἀληθὴς λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία εἶχε παρερμηνευθῆ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ὠλοκληρώθη εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἐξ οὗ δικαιολογεῖται καὶ ἡ πρόσκλησις τῶν Ἐθνικῶν εἰς τὴν νέαν θρησκείαν. Ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ Λόγου, τὸ κήρυγμα, τὰ θαύματα, ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις αὐτοῦ φωτίζονται διὰ τῶν προφητικῶν ἐπαγγελιῶν.

Ὁ Εὐσέβιος ὡς ἀπολογητὴς ἦτο ἱκανός, ἀλλ' ὡς ἱστορικὸς ὑπῆρξεν ἄφθαστος. Ὑλικὸν διὰ τὰ ἱστορικὰ αὐτοῦ συγγράμματα συνεκέντρωνεν ἀπὸ τῆς ἐφηβικῆς του ἡλικίας, καθὼς ἐμελέτα τὰ ἔργα τῶν προγενεστέρων χριστιανῶν συγγραφέων εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Καισαρείας. Προτιθέμενος ν' ἀσχοληθῆ εἰς τὸ μέλλον μὲ τὴν σύνταξιν εὐρυτάτου συστήματος ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἠσθάνθη πολὺ ἔνωρις τὴν ἀνάγκην τόσον τῆς σταθεροποιήσεως τῆς χρονολογικῆς βάσεως, ὅσον καὶ τῆς ἐντάξεως τῆς ἱστορίας ταύτης ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἱστορίας. Καρπὸς τῆς ἀνάγκης ταύτης εἶναι τὸ ἔργον *Χρονικοὶ πίνακες καὶ ἐπιτομὴ παντοδαπῆς ἱστορίας*, τοῦ ὁποίου τὸ ἕν μέρος ἀποτελεῖται ἀπὸ χρονολογικοὺς πίνακας σφζομένους λατινιστί, τὸ δὲ ἄλλο ἀπὸ σύντομον γενικὴν ἱστορίαν σφζομένην λατινιστί. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ Εὐσέβιος ἐχρησιμοποίησε τὰς πηγὰς μὲ μεγάλην προσοχὴν καὶ ἐπρωτοτύπησεν ἔναντι τῶν παλαιότερων χρονογράφων, Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ καὶ Ἰπολύτου Ρώμης, κατὰ τὸ ὅτι δὲν ἐστηρίχθη εἰς τὴν ἀποκαλυπτικὴν καὶ ἰδίως εἰς τὸ γνωστὸν χωρίον τοῦ Δανιὴλ (9, 24) οὔτε ἐνδιεφέρθη διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῶν ἐσχάτων. Ἐγκαταλείψας τὴν κατὰ χιλιετίας ἐξιστόρησιν, ἀπέρριψε τὴν χιλιαστικὴν ἄποψιν. Ὡς ἐκκίνησιν ἔλαβε τὸ ἔτος ἀμῆς τοῦ Ἀβραάμ,

Τὸ κυριώτερον ἔργον τοῦ Εὐσεβίου εἶναι ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, ἓν τῶν λαμπροτέρων γραπτῶν μνημείων τῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Τὰ βιβλία 1-8 ἀπετέλεσαν τὴν πρώτην μορφήν τοῦ βιβλίου ἐκδοθεῖσαν τὸ 312. Μετὰ τριετίαν προσετέθη τόσον νέον ὑλικὸν εἰς τὸ τελευταῖον βιβλίον, ὥστε παρέστη ἀνάγκη τοῦτο νὰ χωρισθῇ εἰς δύο, μετὰ τινα δὲ ἔτη προσετέθη τὸ βιβλίον 10, καὶ τέλος τὸ 324, ὅτε ὁ Κωνσταντῖνος κατέστη μονοκράτωρ, τὸ ὅλον ἔργον ἐξεδόθη ἐκ νέου μὲ ἐλαφρὰν διασκευὴν καὶ ὀλίγας προσθήκας. Οὐδέποτε μέχρι τότε εἶχεν ἀναληφθῆ προσπάθεια συνθέσεως τόσον μεγαλειώδους ἔργου. Παρὰ τὸ ἀπολογητικὸν τοῦ σκηποῦ, συνιστάμενον εἰς τὴν κατάδειξιν ὅτι ἡ Ἐκκλησία, καθοδηγουμένη ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, ἔφθασε διὰ μέσου μυρίων κινδύνων καὶ διωγμῶν εἰς τὸν τελικὸν θρίαμβον, τὰ μέσα καὶ τὸ ὑλικὸν συνθέσεως ἐπιλέγονται βάσει τῶν ἀκριβεστέρων κανόνων ἱστοριογραφίας. Ὁ συγγραφεὺς δὲν παραλείπει νὰ καταφύγῃ εἰς πᾶσαν διαθέσιμον μαρτυρίαν, ὅπως ἔπραττον οἱ δοκιμώτατοι τῶν κλασικῶν ἱστοριογράφων, ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ δὲν ὁμοιάζει καθ' ὅλα μὲ τὰ κλασικὰ ἱστορικὰ συγγράμματα· ἀποτελεῖ ἔναντι αὐτῶν πρόοδον, διότι ἐνῶ αἱ παλαιότεραι ἱστορίαι ἠσχολοῦντο ἀποικλιστικῶς ἢ κυρίως μὲ πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ γεγονότα, τοῦτο δίδει γενικὴν καὶ πλήρη εἰκόνα τῆς πολιτιστικῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεως ὁλοκλήρου τῆς περιόδου τὴν ὁποίαν ἱστοριογραφεῖ. Ὁ Εὐσέβιος χρησιμοποιεῖ εὐρύτατα τὴν μέθοδον περιγραφῆς διὰ παραθέσεως χωρίων ἀπὸ παλαιότερα συγγράμματα, ἐνίοτε μάλιστα δίδει εἰς τὸ ἔργον τοῦ γραμματολογικὸν χαρακτῆρα.

Ὁ *Τριακονταετηρικὸς λόγος* εἰς Κωνσταντῖνον, γραμμένος κατὰ τὸν τύπον τῶν ἐπισήμων ἐγκωμιαστικῶν εἰς βασιλεῖς λόγων, δίδει τὸν ἔπαινον εἰς τὸν βασιλέα διὰ τὴν ἀγαθότητα, τὴν εὐσέβειαν καὶ τὰ ἄλλα προτερήματά του καὶ ἀκολούθως ἐρμηνεύει θεολογικῶς τὴν σημασίαν τοῦ ἔργου του.

Τὸ ἔργον *Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου* ἔχει μερικὰς ὁμοιότητας μὲ τὸ προηγούμενον κατὰ τὸν ὑπερβολικὸν ἐγκωμιασμὸν καὶ τὴν μεροληπτικὴν κρίσιν, ἀλλὰ περιέχει ἀκριβῆ ἱστορικὰ στοιχεῖα. Τὰ ἐπεισόδια ἐκ τῆς δράσεως τοῦ αὐτοκράτορος ἐπιλέγονται κατὰ τρόπον ἐπιτρέποντα νὰ δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὰς αἰτιάσεις τῶν ἐθνικῶν διὰ τὴν προσχώρησιν τούτου εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἐγράφη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου (337).

Ἀπερροφημένους ἀπὸ τὰς ἱστορικὰς μελέτας καὶ τὴν

φροντίδα ἑναρμονίσεως τῶν σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν πολιτείαν, παρέμεινε ξένος πρὸς τὸ μέγα ρεῦμα τῆς ἐποχῆς του, τὸν ἀσκητισμὸν, θὰ παρέμενε δὲ ξένος καὶ πρὸς τὰς δογματικὰς διενέξεις, ἂν αὐταὶ δὲν συνηρτῶντο πρῶτον μὲν μὲ τὴν φροντίδα ταύτην πρὸς ἑναρμόνισιν καὶ μὲ τὴν διατήρησιν τῆς ὑπολήψεως τοῦ Ὁριγένους. Εἰς τὴν πολεμικὴν κατὰ τοῦ Ἀρείου διέβλεπε διατάραξιν τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους, καὶ συνέχισιν τῆς ἀντιωριγενιστικῆς πολεμικῆς.

Ἡ συμπάθεια πρὸς τὸν Ὁριγένην καὶ αἱ ἀπολογητικαὶ του τάσεις συνετέλεσαν, ὥστε νὰ ἔχη ὑπερβατικὰς περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεις καὶ ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως μοναρχιανικὰς· θεωρεῖ τοῦτον ἀκατάληπτον, ἄρρητον, μοναδικόν, αἴτιον τῶν πάντων. Ὁ ἀληθὴς οὗτος καὶ μόνος Θεὸς εἶναι ὁ Πατήρ, ἐνῶ ὁ Υἱὸς ὀνομάζεται μὲν καὶ αὐτὸς οὕτως, ἀλλὰ δὲν εἶναι κυριολεκτικῶς Θεός.

Ἐπειδὴ ὑπερτονίζει τὴν αὐτοτέλειαν τοῦ Υἱοῦ, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ταυτιζούσης Πατέρα καὶ Υἱὸν σαβελλιανικῆς ἀπόψεως, φοβεῖται ὅτι, ἂν θεωρήσῃ καὶ αὐτὸν τέλειον Θεόν, θὰ εἰσαγάγῃ δύο Θεούς. Ὁ Υἱὸς εἶναι "ἄφωμοιωμένος τῷ Πατρὶ κατὰ πάντα". Εἶναι τοῦτο ἔκφρασις χρησιμοποιηθεῖσα πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἀρειανικῆς ἔριδος καὶ γενομένη μετέπειτα δεκτὴ ὑπὸ τῆς μετριοπαθοῦς μερίδος τῶν Ἀρειανῶν. Εἶναι ἐπίσης ὁ Υἱὸς "εἰκὼν τῆς πατρικῆς θεότητος καὶ διὰ τοῦτο θεός", ἀλλ' ὄχι κυρίως θεός, εἶναι μᾶλλον "δεύτερος θεός, μετὰ τὸν ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πᾶσιν", ὡς ἔλεγον ἐπίσης παλαιότερον ὁ Ἰουστινὸς καὶ ὁ Ὁριγένης. Οὕτω διακρίνεται οὗτος καὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τῶν κτισμάτων, διότι δὲν εἶναι οὔτε κυρίως θεός οὔτε κτίσμα, "οὐδέτερος ὢν ἐκεινῶν ὢν μέσος τυγχάνει", εὐρίσκεται δηλαδὴ εἰς τὸ μεταίχμιον καὶ ἐγεννήθη ἀκριβῶς ὡς μεσάζων μεταξὺ τοῦ ὑπερβατικοῦ τελείου Θεοῦ καὶ τῶν αἰσθητῶν.

Αἱ γνῶμαι αὐταὶ τοῦ Εὐσεβίου διαφέρουν καὶ ἀπὸ τοῦ Ὁριγένους καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀρείου· ἀπὸ τοῦ Ὁριγένους μὲν, διότι δὲν ἔχουν χῶρον διὰ τὸν ὄρον "ὁμοούσιος", τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίει ὁ Ὁριγένης, ἀλλ' ἀπέρριπτεν ὁ Εὐσέβιος, ταυτίζων τοὺς ὄρους "οὐσία" καὶ "ὑπόστασις" καὶ φοβούμενος ὅτι διὰ τοῦ ὁμοουσίου θὰ ἑταυτίζοντο αἱ ὑποστάσεις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ διότι δὲν ἐπιτρέπουν τὴν πεποιθήσιν περὶ ὑπάρξεως πραγματικῆς Τριάδος τὴν ὁποῖαν ἐξησφάλιζε τὸ σύστημα τοῦ Ὁριγένους διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν προαιωνίαν ὑπαρξιν τοῦ Λόγου· ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρείου, διότι τὸν λόγον ἐθεώρει γεννηθέντα καὶ ὄχι κτισθέντα. Προφανῶς ὅμως διέφερον κατὰ πολὺ

καὶ ἀπὸ τὴν τριαδολογικὴν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ὁ Εὐσέβιος ἐπηρέασε τὴν πορείαν τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ ποικίλους τρόπους, διότι, καίτοι μαθητὴς τοῦ Ὁριγένους, εἶχεν ὀξεῖαν αἴσθησιν τῆς πραγματικότητος καὶ εἰργάσθη πρὸς ἐπίτευξιν τῆς συνεργασίας τοῦ Χριστιανισμοῦ μετὰ τοῦ κόσμου. Μετὰ πολυχρόνιον μελέτην τῆς ἱστορίας καὶ τῶν χριστιανικῶν κειμένων ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ὀδηγεῖται εἰς πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἐνότητα καὶ παρέβαλλε τὸν μόνον ἐπὶ τῆς γῆς κυρίαρχον αὐτοκράτορα πρὸς τὸν Θεὸν μονοκράτορα τοῦ σύμπαντος. Πεισμένος δὲ ὅτι ὁ Θεὸς ἐνήργησεν, ὥστε κύριον ὄργανόν του πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς ὅλον τὸν κόσμον νὰ καταστήῃ ὁ αὐτοκράτωρ, διετύπωσε καὶ προώθησεν ἰδίαν θεωρίαν περὶ τῆς θέσεως τοῦ πολιτικοῦ ἄρχοντος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Οὗτος εἶναι ὁ ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός, ἐξ οὗ καὶ δικαιοῦται νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα· "οἷός τις κοινὸς ἐπίσκοπος ἐκ Θεοῦ καθεσταμένος". Ἡ θεωρία αὕτη ἐπικράτησε καθ' ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου. Ὁ αὐτοκράτωρ ὡς "ἐν Χριστῷ πιστὸς βασιλεύς" εἶχεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δικαιώματα καὶ καθήκοντα· ἦτο ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς πίστεως, ὁ ὀργανωτὴς τῶν ἱεραποστολῶν καὶ ὁ συντονιστὴς τοῦ διοικητικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Θρησκευτικὸν χαρακτῆρα ἐλάμβανε τὸ ἀξίωμα τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τῆς κρίσεως, εἰσαχθείσης βραδύτερον.

Συνεχισταὶ τοῦ Εὐσεβίου Ἔργα ἱστορικοῦ περιεχομένου συνέταξαν κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς καὶ πρὸ πάντων οἱ τρεῖς συνεχισταὶ τοῦ Εὐσεβίου, ἔχοντες ὡς ἀφετηρίαν τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς ἰδικῆς του ἐξιστορήσεως, Σωκράτης, Σωζόμενος καὶ Θεοδώρητος Κύρου, ἀκμάσαντες καὶ οἱ τρεῖς τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ Ε' αἰῶνος. Διακρίνονται διὰ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν προσεκτικὴν χρῆσιν τῶν πηγῶν.

2. ΑΡΕΙΑΝΟΙ

"*Αρειος* Πρὶν σχεδὸν προλάβῃ νὰ εἰρηνεύσῃ ἔξωτεριῶς ἢ Ἐκκλησία συνεταράχθη ἀπὸ τὴν ἔριδα περὶ Υἱοῦ τὴν ὁποῖαν προεκάλεσεν ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀρείου.

Προερχόμενος ἐκ Λιβύης ὁ Ἀρειος (265-336), ἐμαθήτευσε καὶ εἰς τὰς δύο φημισμένας τότε θεολογικὰς σχολὰς Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, οὕτω δὲ συνέδεσεν εἰς τὸ πρόσωπόν του δύο διαφορετικὰς θεολογικὰς παραδόσεις. Εἰργάσθη ὡς πρεσβύτερος εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν μὲ τὴν ἐπιτυχίαν, ὥστε συνεζητεῖτο ὑποψηφιότης του διὰ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς μεγαλοπόλεως ταύτης. Βραδύτερον, περὶ τὸ 318, ἦλθεν εἰς ρῆξιν μὲ τὸν ἀρχιεπίσκοπόν του Ἀλέξανδρον ἐξ ἀφορμῆς διχογνωμίας εἰς τὴν ἐρμηνείαν βιβλικοῦ χωρίου ἀναφερομένου εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέκρινε τὸν πρεσβύτερόν του ὅτι ἐδέχετο τὴν θεωρίαν τῆς ὑποταγῆς, οὗτος δὲ ἐνόμιζεν ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπός του ἐσαβελλιάνιζεν.

Ὁ Ἀρειος κατεδικάσθη καὶ ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλὰ τῇ ὑποστηρίξει τοῦ Εὐσεβίου Νικομηδείας, "συλλουκιανιστοῦ του", δηλαδὴ συμμαθητοῦ του εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Λουκιανοῦ, καὶ τῇ μεσολαβήσει τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας ἐπέστρεψεν ἐκεῖ μετ' ὀλίγον καὶ διέδωσεν εὐρύτατα τὰς δοξασίας του καὶ διὰ τοῦ λόγου καὶ διὰ ποιημάτων καταλλήλων εἰς πᾶσαν περίστασιν, ἐπιθυμίων, ὁδοιπορικῶν, ναυτικῶν, ἐπιθαλαμίων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὴν συλλογὴν *Θαλία*. Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον ταῦτα ἦσαν συντεταγμένα εἰς τὸ ἐκτεθηλυμένον ὕφος καὶ μέλος τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ποιητοῦ Σωτάδου, πολλὰ δὲ ἐξ αὐτῶν ἤδοντο εἰς συμπόσια μὲ θόρυβον καὶ παιγνίδια. Σὺν τῷ χρόνῳ αἱ θεολογικαὶ συζητήσεις ἐπεξετάθησαν καὶ μεταξὺ τοῦ ὄχλου, ἐνῶ οἱ Ἐθνικοὶ τὰς ἐσατύριζον εἰς τὰ θέατρα.

Τὰ πράγματα ἀνησύχησαν ὄχι μόνον τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς ἀλλὰ καὶ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον, ὅστις κατέληξεν εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ συγκροτήσῃ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον, ἡ ὁποία μετέπειτα ἐχαρακτηρίσθη ὡς Α' Οἰκουμενικὴ (325). Ἡ σύνοδος κατεδίκασε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀρείου, διακηρύξασα ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι κτίσμα ἀλλ' ἄκτιστον καὶ ὁ-

μούσιον με τὸν Πατέρα, οὗτος δὲ ἐξωρίσθη εἰς τὴν Ἰλλυρίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ εἰρήνευσις δὲν ἐπετυγχάνετο, ἀνεκλήθη μετὰ διετίαν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου κατόπιν φιλικῶν εἰσηγήσεων, εἰς τὰς ὁποίας καὶ ὁ Ἄρειος ἀνταπεκρίθη δι' ὑποβολῆς ὁμολογίας πίστεως. Πράγματι ὅμως εἰς τὴν ὁμολογίαν συνεκαλύπτοντο τὰ φρονήματα, κυρίως διὰ τῆς λέξεως "γεγεννημένος" περὶ τοῦ Υἱοῦ, ἡ ὁποία δύναται νὰ σημαίνει ἐπίσης καὶ κτίσιν ὅταν γραφῆ μετ' ἑν νῆ. Δηλώσας δὲ ἐν συνεχείᾳ ὅτι ἀποδέχεται τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, ἔγινε δεκτὸς εἰς κοινωσίαν ὑπὸ ἐνδημούσης συνόδου ἐν Νικομηδείᾳ. Ὁ Κωνσταντῖνος, λόγῳ τῶν ἀντιρρήσεων τῶν Ὁρθοδόξων καὶ ἰδίως τοῦ Ἀθανασίου, ἐκუმάνθη ἐπανειλημμένως εἰς τὴν ἔναντι τοῦ Ἀρείου στάσιν του καὶ διὰ διατάγματός του κατέκρινε τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ ὡς Πορφυριανούς, δηλαδὴ ὡς ὁμόφρονas τοῦ νεοπλατωνικοῦ κατηγοροῦ τοῦ Χριστοῦ Πορφυρίου, τελικῶς ὅμως τὸν ἐδέχθη. Οὗτος, μεταβὰς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 336, ὡμολόγησεν ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἐνῶ ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ καὶ ἐπισήμως δεκτὸς εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωσίαν, τὴν παραμονὴν τῆς εἰσδοχῆς του ἀπέθανεν.

Πρὸς ἐξήγησιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀρείου δὲν εἶναι ἴσως ἀρκετὸν νὰ ἀναδράμωμεν εἰς τὰς δοξασίας ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ Ὁριγένους περὶ ὑποταγῆς τοῦ Υἱοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ Παύλου Σαμοσατέως περὶ υἰοθεσίας τοῦ Ἰησοῦ κατόπιν καθόδου μιᾶς θείας δυνάμεως, τοῦ Λόγου. Εἰς τὴν θεωρίαν τῆς πρώτης σχολῆς ὑπόκειται ἡ ἀποδοχὴ μιᾶς ἀρχικῆς μονάδος, ἡ ὁποία κατὰ τὴν σκέψιν τῶν Ἀλεξανδρινῶν πλατύνεται εἰς πολλότητα θεῶν ὄντων, ἐνῶ εἰς τὴν δευτέραν ὑπόκειται ἡ βιβλικὴ μονοθεΐα τῶν ἁγίων Ἀντιοχειανῶν.

Ὁ Ἄρειος χρησιμοποιεῖ μὲν τὴν ἐπιχειρηματολογίαν καὶ τῶν δύο τούτων, ἀλλ' ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴν μονοθεΐαν εἰς τὴν ὁποίαν ἦσαν προσκολλημένοι καὶ οἱ ἀπολογηταὶ τοῦ Β' αἰῶνος. Ὡς ἄκρος μονοθεϊστῆς ἐπεθύμει νὰ διασφαλίσῃ ὅτι ὁ Θεὸς ἦτο εἷς καὶ ταυτοχρόνως ὑπερβατικός. Ἄρσις τῆς ἐνότητος θὰ ἦτο ἡ διάκρισις τοῦ Θεοῦ εἰς Πατέρα καὶ Υἱόν, ἄρσις δὲ τῆς ὑπερβατικότητος θὰ ἦτο ἡ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργία ἐνὸς κόσμου ἐν πολλοῖς καιοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι εἷς καὶ ἔχει ἐντὸς του δυνάμεις ἀπροσώπους, τὴν Σοφίαν καὶ τὸν Λόγον, ὅπως ἐδίδασκε καὶ ὁ Παῦλος Σαμοσατεύς, προφανῶς δὲ καὶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἀρείου Λουκιανός. Ἐπειτα ὅμως, θελήσας νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον καὶ χάριν τῆς δημιουργίας αὐτοῦ, κατεσκεύασε πρόσωπον τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται Υἱὸς ἢ Λόγος ἢ Σοφία· οὕτως ὑπάρχουν δύο Σοφαί, μία ἀπρόσωπος δύναμις καὶ μία προσωπικὴ ὑπαρξις. Προηγουμένως ὁ Θεὸς ἦτο

μόνος καὶ φυσικὰ δὲν ἦτο Πατήρ. Ὁ Υἱὸς ἔγινεν ἐκ τοῦ μηδενὸς ἦτο δὲ χρόνος καθ'ὄν οὗτος δὲν ὑπῆρχε· "ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν". Ὁ παρὼν κόσμος ἀρχίζει μὲ τὴν δημιουργίαν τοῦ Υἱοῦ, ὅποτε λαμβάνει ὑπαρξιν καὶ ὁ χρόνος. Τὸ πρῶτον τοῦτο γέννημα εἶναι καὶ ἀρχιτέκτων τῆς δημιουργίας. Κατὰ ταῦτα εἶναι ἀδύνατον νὰ θεωρηθῇ ὁ Υἱὸς ὡς τέλειος Θεός, ἐφ' ὅσον καὶ περιωρισμένην γνῶσιν ἔχει, δὲν γνωρίζει δηλαδὴ τελείως τὸν Θεόν.

Πρώτη συνέπεια τῶν δοξασιῶν τούτων εἶναι ἡ διάλυσις τῆς πίστεως εἰς τὴν Τριάδα. Καὶ ὠμίλει μὲν ὁ Ἄρειος περὶ Τριάδος, ἦτοι περὶ τριῶν προσώπων, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν μόνον τὸν Πατέρα ἀναγνωρίζει ὡς προαιώνιον, διαφέρων εἰς τοῦτο ἀπὸ τὸν Ὠριγένην. Ὁ Υἱὸς καταχρηστικῶς δύναται νὰ κληθῇ Θεός, ὅπως δύναται νὰ κληθοῦν καὶ οἱ ἄνθρωποι, ὅταν φθάσουν εἰς ὠρισμένον σημεῖον πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τελειώσεως.

Δευτέρα συνέπεια εἶναι ὅτι αἱ δοξασίαι αὐταὶ ἀποκλείουσι ριζικὴν μεταβολὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ· κάρπωσις τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου δὲν δύναται νὰ φέρῃ τὴν θέωσιν, καθ' ὅσον οὔτε ὁ Λόγος εἶναι Θεός, ἀλλὰ κάποιαν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνύψωσιν.

Ὁμοιονσιανοὶ Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀρείου διεχωρίσθησαν εἰς τρεῖς μερίδας. Ἡ μετριωπαθὴς ἐξ αὐτῶν ἀπετελέσθη ἀπὸ τοὺς ὠριγενιστάς, ἔχοντας ἡγέτην τὸν Εὐσέβιον Καισαρείας. Γενικῶς οἱ ὠριγενισταὶ ἐφάνησαν πολὺ εὐμενεῖς ἐναντι μιᾶς δοξασίας ἢ ὅποια τοὺς ὑπενθύμιζε τὴν ὑποταγὴν τοῦ Υἱοῦ. Ἐμμένοντες εἰς αὐστηρὰν διάκρισιν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἀπέρριπτον καὶ τοὺς δύο ὄρους τῆς Νικαίας — "ὁμοούσιος", "ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς", "οὐκ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως" — ὡς μὴ περιεχομένους εἰς τὴν Γραφὴν καὶ ὡς σαβελλιανικούς, ἦσαν ὅμως διατεθειμένοι νὰ δεχθοῦν ἐκφράσεις συγγενεῖς μὲ σχετικὸν ἀλλ' ὄχι ταυτὸν περιεχόμενον. Διὰ τοῦτο προέτεινον τὴν ἐκφράσιν "ὅμοιος κατὰ πάντα τῷ Πατρί", ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκλήθησαν ὁμοιονσιανοί. Ἐλέγοντο ἐπίσης ἡμιαρειανοί.

Βραδύτερον μεταξὺ τῶν ἡγετῶν τῆς μερίδος ταύτης διεκρίθη ὁ Βασίλειος Ἀγκύρας (366), εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει τὸ ἔργον *Περὶ Παρθενίας*, ἀποδιδόμενον ἄλλοτε εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον.

Ὅταν οὗτοι ἐκλινον πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀπέμεινε τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα, διότι πολλοὶ ἦτο δυνατόν ν' ἀνεχθοῦν τὸ ὁμοούσιον τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ'

ὄχι καὶ τοῦ Πνεύματος. Τὴν τάσιν ταύτην ἐξεδήλωσε πρῶτος ὁ Μακεδόνιος Κωνσταντινουπόλεως (362), ἐκ τοῦ ὁποίου οἱ Πνευματομάχοι ἔλαβον καὶ τὸ ὄνομα. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ Εὐστάθιος Σεβαστείας (380), διακεκριμένος ἀσκητικὸς ἡγέτης ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

Ἀνόμοιοι εἶναι οἱ αὐστηροὶ Ἀρειανοί, οἱ ἔλκοντες τὴν προέλευσιν ἀπὸ τοὺς Λουκιανιστάς, τοὺς ἀποδεχομένους τὸν Λόγον ὡς ἀπλὴν δύναμιν τὸν δὲ Χριστὸν ὡς υἱοθετηθέντα. Ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Εὐσεβίου Νικομηδείας κατ' ἀρχάς, βραδύτερον δὲ τοῦ Ἀστερίου Σοφιστοῦ καὶ τοῦ Ἀετίου, ἀπέκτησαν τελικῶς δραστηριώτατον ἡγέτην τὸν Εὐνόμιον ἐπίσκοπον Κυζίου (320-390).

Γενικῶς οἱ αὐστηροὶ Ἀρειανοὶ εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ ὀρίσουν τὸν Θεὸν κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ οὐσία αὐτοῦ ταυτίζεται μὲ τὴν ἀγεννησίαν. Ὁ Θεὸς δηλαδὴ κατὰ τὰς δοξασίας των εἶναι ἡ ἀνωτάτη καὶ κυριωτάτη οὐσία, ἡ ὁποία κατέχει τὴν ἀγεννησίαν, ὄχι ὡς ἀπλὴν ἰδιότητα ἀλλ' ὡς οὐσιαστικὸν στοιχεῖον, περικλειὸν καὶ ἄλλα συναφῆ, δηλαδὴ τὸ ἀναρχον, αἰώνιον, ἀμερίστον, ἀναλλοιώτον. Ἐξ αὐτῶν σημασίαν ἰδιαιτέραν ἔχει τὸ ἀμερίστον, διότι τοῦτο τοὺς ἐβοήθει εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν σχέσεων τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς εἶναι ἀγέννητος, ἄρα ἡ θεία οὐσία δὲν δύναται νὰ μερισθῆ καὶ δώσῃ εἰς ἄλλα ὄντα διὰ γεννήσεως ὅ,τι αὕτη δὲν ἔλαβεν ἀπὸ κανέναν ἀλλὰ κατέχει ἀφ' ἑαυτῆς. Συνεπῶς ὁ Υἱὸς εἶναι ἄλλη οὐσία κατωτέρα τῆς τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, μολονότι ἔλαβε δι' αὐτῆς τὴν ὑπαρξιν. Ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς εἶναι ἀγέννητος, τοῦ Υἱοῦ γεννητή, ἄρα αἱ δύο εἶναι ἀνόμοιοι καὶ ἀντίθετοι. Φυσικὰ καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι ἀνόμοιον κατὰ τὴν οὐσίαν, ὑποτάσσεται δὲ καὶ εἰς τὸν Πατέρα καὶ εἰς τὸν Υἱόν, εἰς τὸν πρῶτον δι' αἰτίαν, εἰς τὸν δεύτερον δι' ἐνέργειαν. Τὰς ἀπόψεις ταύτας διεμόρφωσεν ὀριστικῶς ὁ Εὐνόμιος εἰς τὸ ἔργον του *Ἀπολογία*, μὲ ὕφος πυκνὸν καὶ ξηρόν, ἀνασκειασθὲν ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου, καὶ εἰς τὴν ἀπάντησίν του πρὸς τὸν τελευταῖον ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀπολογία ὑπὲρ Ἀπολογίας*. Ὁ Εὐνόμιος καὶ οἱ ἄλλοι Ἀνόμοιοι ἀνεχώρουν ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ ὁποῖος δέχεται τὸν νοῦν ὡς περικλείοντα ὅλας τὰς μορφὰς καὶ ὡς δυνάμενον νὰ κατανοήσῃ ὄχι μόνον τὰ ὑποπίπτοντα εἰς τὰς αἰσθήσεις ἀντικείμενα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐντελέχειαν, τὴν ἀποτελοῦσαν τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν των, καὶ τὸ καθόλου. Εἶναι καταπληκτικὸς ὁ ἰσχυρισμὸς του ὅτι οἱ ἄνθρωποι γνωρίζουν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅ,τι ἀκριβῶς γνωρίζει καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς περὶ ἑαυτοῦ. Δύναται ὅμως νὰ ἐκφρασθῆ καὶ ἡ ὑ-

πόνονα ὅτι ὁ Εὐνόμιος ἐστήριζε τὴν ἄποψίν του περὶ τούτου εἰς ἀναγνώρισιν ἐμφύτου γνώσεως ἢ εἰδικῆς ἀποκαλύψεως ἢ δυνατότητος ἀμέσου θέας τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν καθαρῶν. Ἐὰν τὰ διασωθέντα κείμενα αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων Ἀνομοίων ἦσαν περισσότερα, δυνατόν νὰ εὕρισκωμεν στοιχεῖα περὶ τούτου.

Ὅμοιοι Τρίτη μερίς, ἡ τῶν Ὅμοίων, συνεκροτήθη τῇ ἐπινεύσει τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου λόγῳ τῶν ἀντιθέσεων μεταξὺ τῶν δύο τούτων μερίδων. Δὲν εἶχεν ἰδιαίτεραν θεολογίαν ἀλλὰ κατὰ περιστάσεις ἐκλινε πρὸς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην παράταξιν. Ἐχρησιμοποιοῦν καὶ αὐτοὶ τὸν ὄρον ὅμοιος, ἐξ οὗ ἔλαβον καὶ τὸ ὄνομα, ἀλλ' ὁ ὄρος οὗτος βεβαίως ἠδύνατο νὰ σημαίνει ὁμοιότητα οὐσίας ἢ βουλήσεως. Μεταξὺ τῶν ἡγετῶν τῆς διεκρίθησαν ὁ Ἀνάκιος Καισαρείας Παλαιστίνης καὶ οἱ ἐπίσκοποι εἰς τὰ βόρεια σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας Οὐρσάκιος Σιγγιδόνος καὶ Οὐάλης Μουρσῶν, οἱ ὅποιοι ἐπέβαλον τὰς ἀπόψεις των εἰς τὴν Δ' σύνοδον Σιρμίου.

3. ΥΠΕΡΜΑΧΟΙ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

Οἱ ἐν Νικαίᾳ πατέρες ἐχρησιμοποίησαν εἰς μὲν τὸ σύμβολον τοὺς ὄρους "ὁμοούσιος" καὶ "ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς", εἰς δὲ τοὺς ἀναθεματισμοὺς τὴν φράσιν "οὐκ ἔξ ἑτέρας ὑποστάσεως". Οἱ πρῶτοι ὄροι δυσηρέστησαν τοὺς ἀδιαλλάκτους Ἀρειανούς, ὁ δὲ δεύτερος καὶ τοὺς μετριοπαθεῖς. Φαίνεται ὅτι τὸ σύμβολον συνετάχθη ὑπὸ δυτικοῦ θεολόγου, ὡς εἶναι ὁ Ὅσιος Κορδοῦης, καὶ ἡ λέξις "ὑπόστασις" ἐχρησιμοποιήθη πρὸς μετάφρασιν τῆς λατινικῆς substantia. Ἡ πτωχεία τῆς λατινικῆς γλώσσης συνετέλει ὥστε δι' αὐτῆς νὰ σημαίνωνται συγχρόνως καὶ ἡ οὐσία καὶ ἡ ὑπόστασις, οἱ δὲ πατέρες τῆς Νικαίας ἐδέχθησαν τὴν ταύτισιν ἀπὸ φόβον, μήπως τυχόν, δεχόμενοι δύο ὑποστάσεις, Πατέρα καὶ Υἱόν, ἀναγκασθῶν νὰ προχωρήσῃ εἰς ἀποδοχὴν δύο οὐσιῶν, ἄρα ἀπὸ φόβον μήπως ἀρειανίσουν.

Οἱ πρῶτοι ὑπερασπισταὶ καὶ ἐρμηνευταὶ τοῦ δόγματος τῆς Νικαίας ἔθεσαν τὰς βάσεις τῆς ὀρθοδόξου τριαδολογίας ἐν μέσῳ διώξεων καὶ πιέσεων ἐκ μέρους τῶν ἀρειανιζόντων αυτοκρατόρων. Ἐν τῇ ἀντιθέσει των προέβησαν ἔκτοτε εἰς ἀκρότητας διατυπώσεων τὰς ὁποίας σὺν τῷ χρόνῳ καὶ οἱ ἴδιοι καὶ πρὸ πάντων οἱ μεγάλοι Καππαδοκαὶ διώρθωσαν.

Ἀλέξανδρος Πρῶτος ἀντίπαλος τοῦ Ἀρείου ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος Ἀλεξανδρείας (260-328). Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀρχιερατείας του, ἀπὸ τοῦ 313 μέχρι τοῦ 328, ἀνεφάνησαν πολὺπλοκα ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἀντεμετώπισε μὲ δεξιωτεχνίαν καὶ τὰ ὁποῖα ἐλύθησαν ὀριστικῶς ὑπὸ τῆς Α' οἰκουμενικῆς συνόδου. Ταῦτα δὲ εἶναι τὰ περὶ τοῦ χρόνου ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα, περὶ τοῦ μελιτιανοῦ σχίσματος καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀρείου.

Ὁ Ἀλέξανδρος συνήθιζε νὰ ἔρχεται εἰς συνεχῆ ἐπαφὴν μὲ τοὺς πρεσβυτέρους του, ἐζήτει δὲ συχνάκις τὰς γνώμας αὐτῶν ἐπὶ θεολογικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν προβλημάτων. Ὄταν εἰς μίαν ἀπάντησιν τοῦ Ἀρείου διείδε τάσεις ὑποτιμῆσεως τοῦ Υἱοῦ, τοῦ ἐζήτησεν ἐξηγήσεις, αὐτὸς δὲ ἐπέμεινε εἰς τὰς ἀπόψεις του ἀνεנדότως. Τότε κατεδίκασεν αὐτὸν διὰ συνόδου, κατεπολέμησε τὴν διδασκαλίαν του καὶ ἐφρόντισεν

ὥστε ἡ καταδίκη του νὰ γίνῃ δεκτὴ διεκκλησιαστικῶς. Εἰς τὴν σύνοδον τῆς Νικαίας ἦτο εἰς τῶν τριῶν προέδρων.

Ἀπὸ τὴν ὄχι καὶ τόσον πλουσίαν συγγραφικὴν του παραγωγὴν σώζονται μόνον μία *Ἐπιστολὴ* πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Κωνσταντινουπόλεως καὶ μία *Ἐγκύκλιος* πρὸς τοὺς συλλειτουργοὺς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν συνυπέγραψαν οἱ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Μαρεώτιδος.

Ἐνῶ ὁ Ἄρειος ἀφωρμᾶτο ἀπὸ φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς προϋποθέσεις, ὁ Ἀλέξανδρος ἀφωρμᾶτο ἀπὸ σωτηριολογικὰς, τὰς ὁποίας φαίνεται ὅτι περιεφρόνει ἐκειῖνος. Ἐλεγε λοιπὸν ὅτι ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι δυνάμεθα νὰ καταστῶμεν υἱοὶ Θεοῦ, ἀλλὰ θεοὶ υἱοί, ἐπιτυχάνομεν δὲ τοῦτο διὰ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι φύσει Υἱός.

Πρὸς κατοχύρωσιν τῶν ἀπόψεών του ἠκολούθει μέχρις ἐνὸς σημείου τὸν Ὠριγένην. Ἐφ' ὅσον ὁ Λόγος γεννᾶται αἰωνίως, ὁ Πατὴρ ὑπῆρξεν αἰωνίως Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἦτο αἰωνίως Υἱός. Ἀποκρούει ὅμως τὴν ὑποταγὴν καὶ προβάλλει τελείαν ἰσότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Παρὰ ταῦτα δὲν φθάνει εἰς τὴν μοναρχίαν καὶ δὲν χρησιμοποιεῖ οὔτε κ' ἂν τὸν ὄρον "ὁμοούσιος", ὁ ὁποῖος εἰσῆχθη μετὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἀνωτέρω ἐπιστολῶν του. Διέκρινε τὰς ὑποστάσεις τῶν δύο θεῶν ὄντων, τὰς θείας προσωπικότητος δηλαδή.

Ἐπειδὴ ἐμετρίαζε τὴν ὠριγενιστικὴν ἄποψιν καὶ ἔφερε τὸν Υἱὸν πλησίον τοῦ Πατρὸς, οἱ Ἀρειανοί, εὗρισκοντες ἀδυναμίας εἰς τὰς θέσεις του, τὸν κατηγοροῦν ὅτι ὠμίλει περὶ δύο ἀγεννήτων, ἄρα ὡς διθείτην. Τοιαύτη κατηγορία ἀπεικλείετο νὰ ριφθῆ κατὰ τοῦ Ὠριγένους, διότι οὗτος ἐδέχετο τὴν θεωρίαν τῆς ὑποταγῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὴν κορυφὴν ὑπῆρχεν μόνον ὁ Πατήρ.

Εὐστάθιος Ἀντιοχείας Ὁ Εὐστάθιος Ἀντιοχείας (260-331), ὁμολογητῆς κατὰ τὸν τελευταῖον ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ διωγμὸν, ἐξελέγη ἐπίσκοπος Βεροίας τῆς Συρίας καὶ βραδύτερον τῆς Ἀντιοχείας, ταχθεὶς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῶν δοξασῶν τοῦ Ἀρείου, καὶ κατεδίκασε διὰ συνόδου ἐν Ἀντιοχείᾳ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 325, μετέσχε δὲ καὶ τῶν ἐργασῶν τῆς Ἀ' Οἰκουμενικῆς συνόδου, ὡς εἰς τῶν τριῶν προέδρων αὐτῆς, καὶ ἐξεφώνησε τὸν ἐναρκτήριο λόγον παρόντος τοῦ αὐτοκράτορος.

Λόγῳ τῶν αὐστηρῶν μέτρων τὰ ὁποῖα ἔλαβε κατὰ τῶν Ἀρειανῶν εἰς τὴν ἐπαρχίαν του μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Νικαίας, ἐσυκοφαντήθη ὑπ' αὐτῶν ὡς ὑβριστῆς τῆς βασιλεομήτορος

Ἐλένης καὶ ὡς σαβελλιανιστής. Οὗτοι ἐπέτυχον ἐκθρόνισίν του τὸ 330 καὶ ἐξορίαν εἰς τὴν Τραϊανούπολιν τῆς Θράκης, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Ἡ ἀπομάκρυνσίς του ἀπὸ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον προεκάλεσε τὸ μακροχρόνιον ἀντιοχειανὸν σχίσμα (330-415).

Σύγγραμμά του γραφὲν κατὰ Ἀρειανῶν δὲν διεσώθη, ἀλλ' ἀπὸ τὰ διατηρούμενα ἀποσπάσματα του καὶ τὰς ἄλλας περὶ αὐτοῦ πληροφορίας γνωρίζομεν ὅτι ὑπεστήριζε βασικῶς τὰς ἀντιοχειανὰς ἀπόψεις ὅτι δηλαδὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον Ἰησοῦν κατῴκει ὡς εἰς ναὸν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἰδιαιτέρον πρόσωπον ἀλλὰ θεία δύναμις, ἐπομένως ἦτο ἀρρήκτως συνδεδεμένος μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ δὲν ἐχωρίζετο ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη, συμφώνως πρὸς τὴν τοῦ Παύλου Σαμοσατέως, ἦτο ἐπίσης δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Ἀρείου. Ἀλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος εἰς τὴν συνέχειαν τῶν σκέψεών του ἐχρησιμοποίει τὰς γνώμας τοῦ Ὠριγένους περὶ ὑποταγῆς, καὶ ἄρα διαχωρισμοῦ τοῦ Υἱοῦ ὡς ἰδιαιτέρας προσωπικότητος, καὶ διὰ τοῦτο εὗρε σφοδρὸν ἀντίπαλον τὸν Εὐστάθιον. Ὁ Εὐστάθιος ἀντέκρουσε τὸν Ὠριγένην καὶ ἀπ' εὐθείας μὲ τὸ ἔργον *Εἰς τὸ θεώρημα τῆς Ἐγγαστριμίθου*, τὸ μόνον πλήρως σωζόμενον ἔργον του, εἰς τὸ ὁποῖον κατακρίνεται ἡ ἀλληγορικὴ μέθοδος ἐρμηνείας. Ἡ στάσις αὕτη προεκάλεσε προστριβὰς μὲ τὸν Εὐσέβιον Καισαρείας, θερμὸν ὠριγενιστὴν.

Μάρκελλος Ὁ Μάρκελλος Ἀγκύρας (280-374) μετέσχε τῆς Ἀγκύρας Α' οἰκουμενικῆς συνόδου παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ὀρθοδόξων. Καὶ αὐτοῦ τὰς ἀπόψεις, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν σαφῆ μοναρχιανικὴν ἀπόκλισιν, πρέπει ν' ἀνασυγκροτήσωμεν ἐκ πληροφοριῶν ἄλλων. Ἐθεώρει τὸν Υἱὸν ὡς δύναμιν ἐντὸς τοῦ Θεοῦ, ὑπάρχουσαν καὶ ἐμφανισθεῖσαν μόλις πρὸ τῆς δημιουργίας καὶ χάριν αὐτῆς, ὡς ἐδίδασκον οἱ ἀπολογηταί. Ἡμιαρειανικὴ σύνοδος συνεδριάσασα ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 336 κατέκρινε τὸ ἀπολεσθὲν κύριον σύγγραμμά του καὶ τὸν καθήρσε. Τρὶς ἐξωρίσθη καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἔδραν του. Μολονότι ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ὡς ἀγωνιστής, αἱ ἀπόψεις του ἐθεωροῦντο πάντοτε ὑποπτοί· διὰ τοῦτο ἡ Β' οἰκουμενικὴ σύνοδος (381) ἀνεθεμάτισε τοὺς ὀπαδοὺς του.

Μέγας Ἀθανάσιος Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἀρείου δὲν ἦσαν καὶ τόσον ὀρθόδοξοι οἱ ἴδιοι, ἐξαιρέσει τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἀλεξανδρείας, προφανῶς διότι ἦτο ἀκόμη ρευστὴ ἡ περὶ ὀρθοδοξίας εἰς τὸ τριαδολογικὸν πρόβλημα ἀντίληψις. Ταύτην ἐσταθεροποίησεν ὁ Μέγας Ἀθανάσιος

(295-373), ὁ κυριώτερος ἀγωνιστὴς κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ εἰς τῶν μεγίστων θεολόγων καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν.

Γεννηθεὶς εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, ἠκολούθησεν εὐδοκίμους σπουδὰς εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν. Παρέμεινεν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν ἔρημον μετὰ τῶν ἀσκητῶν καὶ ἰδίως τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου, ἀλλ' ἐπέστρεψεν ἔπειτα εἰς τὴν πόλιν διὰ νὰ ἀφιερωθῇ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας. Διάκονος κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀρειανικῆς αἰρέσεως, ἔπαιξεν ἀξιόλογον πρόσωπον εἰς τὰ παρασηκία τῆς Ἀ' Οἰκουμενικῆς συνόδου. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, καίτοι μόλις 33 ἐτῶν, ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας (328), παρὰ τὴν ἀντίδρασιν συνησπισμένων τῶν Ἀρειανῶν, Μελιτιανῶν καὶ Κολλουθιανῶν, ἡ ὁποία, συνεχισθεῖσα ἐπὶ πολὺ, ἐδημιούργησε σάλον εἰς τὴν Ἀλεξανδρινὴν Ἐκκλησίαν καὶ προεκάλεσε πολλὰς περιπετείας εἰς τὸν Ἀθανάσιον.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατηγορήθη οὗτος ὅτι δῆθεν ἐδωροδόκησε βασιλικὸν ταχυδρόμον καὶ ὅτι προεκάλεσε δι' ἑνὸς ἀπεσταλμένου τοῦ ἱεροσυλίαν εἰς βάρος τοῦ κολλουθιανοῦ πρεσβυτέρου Ἰσχύρα. Κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εἰς ἀπολογία διὰ τὰς κατηγορίας ταύτας, ὡς καὶ διὰ τὴν ἄρνησίν του νὰ δεχθῇ τὸν Ἀρειον εἰς Ἀλεξανδρείαν, διεξήγαγε ταύτην μετὰ τόσης ἐπιτυχίας, ὥστε ἐπιστρέφων ἔφερεν ἐπαινετικὴν περὶ αὐτοῦ ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τοὺς Ἀλεξανδρεῖς. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐτάχθη τότε κατὰ τοῦ Ἀρείου, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ μικρὸν διάστημα.

Οἱ Μελιτιανοὶ συνεχίζοντες τὰς ραδιουργίας, ἐξετόξευσαν κατὰ τοῦ Ἀθανασίου μωρὰς κατηγορίας, ὡς εἶναι ὅτι προεκάλεσε τὸν φόνον τοῦ ἐπισκόπου Ἀρσενίου καὶ, ἀποκόψας τὴν χεῖρα του, τὴν ἐχρησιμοποιοῖ εἰς μαγικὰς πράξεις, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ πιεζόμενος ἀπὸ πολλῶν κατευθύνσεων διέταξε σύγκλησιν συνόδου εἰς τὴν Τύρον τὸ 335, ἀσχοληθεῖσαν κυρίως μὲ τὸ θέμα τοῦ Ἀθανασίου. Αἱ κατηγορίαι ἀνηρέθησαν πάλιν κατὰ τὸν ἐπίσημότερον τρόπον, ὁ Ἀρσένιος ἀνευρεθεὶς ὡδηγήθη ἐνώπιον τῶν ἐκπλήκτων ἀρειανῶν καὶ ἡμιαρειανῶν συνέδρων μὲ σώας τὰς δύο χεῖρας του, ἄλλη δὲ κατηγορία περὶ σαρκικῆς ἁμαρτίας προεκάλεσε θυμηδίαν ὅταν ἡ φερομένη ὡς διαφθαρεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου γυνὴ ὑπέδειξεν ἄλλον ἀντ' αὐτοῦ ὡς διαφθορέα. Παρὰ ταῦτα ἡ σύνοδος κατεδίκασε τὸν Ἀθανάσιον, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ, κατόπιν μάλιστα νέας κατηγορίας ὅτι ἠμπόδιζε τὴν φόρτωσιν σίτου ἐξ Ἀλεξανδρείας διὰ τὴν πρωτεύουσάν, τὸν ἐξώρισεν εἰς τὰ Τρέβηρα τῆς Γαλλίας (335).

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκράτησε τὴν ἔδραν τῆς Ἀλεξανδρείας κενήν, ὀλίγον δὲ πρὸ τοῦ θανάτου του ἐξέφρασε τὴν ἐπι-

θυμίαν περιῖ ἐπανόδου αὐτοῦ. Τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην ἐξετέλεσεν ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνος Β΄. Ὁ Ἀθανάσιος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πρὸς μεγάλην χαρὰν τοῦ ποιμνίου του, ἀλλ' ὁ ἀρειανίζων αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Κωνστάντιος τὸν ἐξώρισεν ἐκ νέου εἰς τὴν Ρώμην (340) καὶ δῶρισεν ἀρχιεπίσκοπον εἰς τὴν ἔδραν του τὸν καππαδόκη Γρηγόριον.

Ὁ Ἀθανάσιος ἐτιμήθη μεγάλως ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰουλίου καὶ ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς Ρώμης, ὁ ὁποῖος πλὴν ἄλλων διὰ πρώτην φοράν ἐμάνθανε διὰ τοῦ στόματός του περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου. Πρὸς διευθέτησιν τῆς τεταραγμένης καταστάσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων οἱ αὐτοκράτορες Κωνστάντιος καὶ Κώνστας συνεκάλεσαν τὴν σύνοδον τῆς Σαρδικῆς (343), εἰς τὴν ὁποίαν οἱ 76 ἀρειανοὶ ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς διαφώνησαν πρὸς τοὺς 300 ὀρθοδόξους ἐπισκόπους τῆς Δύσεως καὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ὡς πρὸς τὴν νομιμότητα τῆς συμμετοχῆς τῶν ἐξορίστων ἐπισκόπων καὶ ἰδίως τοῦ Ἀθανασίου. Διὰ τοῦτο οἱ μὲν Ἀρειανοὶ μετέβησαν εἰς τὴν Φιλιπούπολιν ὅπου ἐπανέλαβον τὴν κατάδικην κατὰ τῶν ἐξορίστων, οἱ δὲ Ὀρθόδοξοι παραμείναντες εἰς τὴν Σαρδικὴν ἀνεγνώρισαν τὸν Ἀθανάσιον καὶ τοὺς ἄλλους ἐξορίστους ὡς κανονικοὺς ἐπισκόπους. Ἡ διαφορὰ τῆς στάσεως ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀρειανισμὸς εἶχε διαδοθῆ κυρίως εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Κωνστάντιος ἦτο φιλαρειανός.

Τέλος ὁ Κωνστάντιος ἐδέχθη μεσολάβησιν τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ συναυτοκράτορος Κώνσταντος ὑπὲρ ἐπιστροφῆς τοῦ Ἀθανασίου, ὅστις ἔξ ἔτη μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσίν του ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὅπου παρέμεινεν ἐργαζόμενος ἐπὶ δεκαετίαν. Ἀλλ' ἡ μετὰ θάνατον τοῦ Κώνσταντος ληφθεῖσα ἀπόφασις τοῦ Κωνσταντίου νὰ ἐπιβάλη τὸν Ἀρειανισμὸν εἰς ὅλοκληρον τὴν αὐτοκρατορίαν προεκάλεσε νέαν καταδίκτην τοῦ Ἀθανασίου ἐν Μεδιολάνῳ καὶ φυγὴν του εἰς τὴν ἔρημον (356), ὅπου ἔμεινεν ἐπὶ ἑξαετίαν. Ὡς ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας ἐγκατεστάθη ἐπ' ὀλίγον ἕτερος καππαδόκης, ὁ Γεώργιος.

Ἐπανελθὼν εἰς τὴν ἔδραν του ὁ Ἀθανάσιος, δὲν ἔμεινεν ἐπὶ πολὺ, ἀλλ' ἐξωρίσθη πάλιν ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ (362), διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ ποικιλοφροσύνη του ἠμπόδιζε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων ἐκείνου περὶ ἀποκαταστάσεως τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας. Φεύγων ὁ Ἀθανάσιος εἶπε πρὸς τοὺς φίλους του τὸ γνωστόν· "θαρρεῖτε, νεφύδριόν ἐστὶ καὶ θᾶπτον παρελεύσεται". Ἐμεινε τότε πλησίον τῶν μοναχῶν τῆς Θηβαΐδος, ἐπανελθὼν δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὑπεχρεώθη ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος ν' ἀπομακρυνθῆ διὰ πέμπτην καὶ τελευταίαν φοράν ἐπὶ τινὰς μῆνας (365).

"Ἐκτοτε παρέμεινε ἀνενόητος εἰς τὴν ἔδραν τοῦ μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἡρχιεράτευσε ἐπὶ 45 ἔτη, ἐκ τῶν ὁποίων διήλθεν τὰ 10 εἰς τὴν ἔξορίαν, τὰ δὲ ὑπόλοιπα ἐν συνεχεῖ περισπασμῷ. Παρὰ τὰς ἀδιακόπους ὀχλήσεις εὑρίσκει τὸν καιρὸν νὰ προωθῇ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔργον καὶ νὰ ὀργανώσῃ ἱεραποστολάς, ὡς εἰς τὴν Αἰθιοπίαν, ὅπου ἔστειλε τὸν Φρουμέντιον. Καθ' ὅλον δὲ τὸ χρονικὸν διάστημα τοῦτο ἦτο κατὰ γενικὴν ἐκτίμησιν ὁ ἡγέτης τῆς Ὀρθοδοξίας. Σήμερον τιμᾶται ὑπὸ τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος ὅσον ὀλίγοι ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Γρηγόριος Θεολόγος τὸν εἰς μνήμην αὐτοῦ λόγον τοῦ ἀρχίζει μὲ τὴν φράσιν· "Ἀθανάσιον ἐπαινῶν, ἀρετὴν ἐπαινέσομαι".

Ὁ Ἀθανάσιος ἤρχισε τὸ δημόσιον στάδιον τοῦ βίου του διὰ μιᾶς λαμπρᾶς νεανικῆς συγγραφικῆς συνθέσεως. Αἱ περιπέτειαί του ὄχι μόνον δὲν ἐμείωσαν τὴν συγγραφικὴν του παραγωγὴν ἀλλ' ἀντιθέτως τὴν ἠύξησαν· παρὰ ταῦτα τὴν κατηύθυναν πρὸς ἄλλα πεδία. Ἡ πλουσία μόρφωσίς του, ἡ καλὴ γνῶσις τῆς Γραφῆς καὶ τῆς κλασικῆς λογοτεχνίας, ἡ ἰκαγότης πρὸς συζήτησιν καὶ διαπραγματεύσιν τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ δώσῃ προσωπικὴν σφραγιδα εἰς τὰ ἔργα του. Ὁ Φώτιος παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ ὅτι οὗτος εἶναι "τὴν φράσιν σαφῆς, ὡς καὶ ἐν πᾶσι (τοῖς συγγράμμασι), καὶ ἀπέριττος καὶ ἀφελής, δριμύς καὶ βαθύς καὶ τοῖς ἐπιχειρήμασιν εὐτονός".

Δύο ἀπολογητικαὶ πραγματεῖαι, *Λόγος κατὰ Ἑλλήνων* καὶ *Λόγος περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου*, ἀποτελοῦσαι δύο τμήματα μιᾶς ἐνιαίας συνθέσεως, ἐγράφησαν περὶ τὸ 318, ὅταν ὁ Ἀθανάσιος ἦτο περίπου 23 ἐτῶν. Εἰς τὴν πρώτην οὗτος ἀπορρίπτει τὴν μυθολογίαν καὶ τὸν πολυθεϊσμόν μὲ τὴν ἰδίαν ὡς καὶ οἱ παλαιότεροι ἀπολογηταὶ μέθοδον, ἀλλὰ δὲν παρουσιάζει δυσμένειαν ἐναντι τῆς φιλοσοφίας· ἐπωφελεῖται μάλιστα τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Ὠριγένους. Ἀκολούθως ἀπορρίπτει καὶ τὰς ὑψηλοτέρας μορφὰς φυσικῆς θρησκείας καὶ πανθεϊσμοῦ, προβάλλων τὸ ὑπερβατικὸν καὶ προσωπικὸν τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐποίησε διὰ τοῦ Λόγου τὸν κόσμον ἁρμονικὸν καὶ εὐτακτον. Ἡ ἀληθὴς θεογνωσία ὀρμᾶται ἀπὸ τὴν λογικὴν καὶ ἀθάνατον ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δευτέρα πραγματεία ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Λόγου, τὸν ὁποῖον οἱ Ἰουδαῖοι διαβάλλουν καὶ οἱ Ἕλληνες χλευάζουν, οἱ δὲ Χριστιανοὶ προσκυνοῦν. Εἶναι μία πνευματικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς τὴν ὁποίαν δεικνύεται ἡ σχέσις τοῦ Λόγου μὲ τὸ Σύμπαν κατὰ τρόπον δραματικόν, μὲ συνεχεῖ ἔνδειξιν πρὸς τὴν σωτηρίαν ταύτης. Ὁ Ἀνσελμος Καντερβουρίας μετὰ ἑπτὰ αἰῶνας ἐπανάλαβε τὴν σωτηριολογικὴν ταύτην διαπραγματεύσιν

κατὰ δικανικώτερον τρόπον.

Μερικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀθανασίου, γραφέντα ἐξ ἀ-
φορμῆς τῶν ἐναντίον του συκοφαντιῶν καὶ διώξεων, ἀποτελοῦν
ἐν νέον λογογραφικὸν εἶδος· περιέχουν ἀπολογίαὶν περὶ τῶν
πράξεών του, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κρίσεις περὶ τῶν ἐκκλησια-
στικῶν πραγμάτων, γνώμας περὶ διορθώσεως αὐτῶν καὶ παρατη-
ρήσεις δογματικὰς. Ὁ Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν εἶναι
συλλογὴ 36 ἐπισήμων κειμένων καὶ σχολιασμὸς αὐτῶν κατὰ τρό-
πον δεικνύοντα τὴν ἀθωότητα τοῦ Ἀθανασίου καὶ τὴν κακοπι-
στίαν τῶν ἀντιπάλων του. Ἡ Ἀπολογία περὶ τῆς φυγῆς αὐτοῦ
ἀπαντᾷ εἰς τοὺς ἐχθροὺς του, οἱ ὅποιοι εἶχον τὸ θράσος νὰ
τὸν κατηγορήσουν ἐπὶ δειλία, ὅταν μετὰ τὴν ἀγρίαν ἐπιθεσίαν
τοῦ 356 ἠναγκάσθη ν' ἀπομακρυνθῆ τῆς ἔδρας του. Ἡ Ἱστορία
Ἀρειανῶν περιγράφει τὰς περιπετείας τοῦ βίου του καὶ τὴν ἱ-
στορίαν τῆς ἀρειανικῆς αἵρέσεως μέχρι τοῦ 358, ἀλλὰ τὸ πρῶ-
τον μέρος αὐτῆς, ἐκθέτον τὰ μέχρι τῆς συνόδου τῆς Τύρου,
ἐχάθη. Ὁ Ἀθανάσιος εἶχε χάσει πλέον πᾶσαν ἐλπίδα περὶ
στροφῆς τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὴν ὀρθοπροσύνην καὶ τὸν πα-
ρουσιάζει ὡς σκληροτράχηλον. Ἀξιόλογος μεταξὺ τῶν ἐπιστο-
λμαίων διατριβῶν αὐτοῦ εἶναι ἡ *Περὶ τῶν ἐν Ἀριμίνῳ καὶ Σε-
λευκείᾳ Συνόδων*, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπικρίνονται ὅλαι αἱ κατα-
βαλλόμεναι προσπάθειαι ν' ἀλλοιωθῆ τὸ σταθερὸν δόγμα τῆς
Νικαίας δι' ἀλλεπαλλήλων συνόδων καὶ ἀλληλοσυγκρουομένων
ἀποφάσεων.

Τὸ κύριον δογματικὸν ἔργον τοῦ Ἀθανασίου εἶναι οἱ
τρεῖς *Λόγοι κατὰ Ἀρειανῶν*, εἰς τοὺς ὁποίους ἀφοῦ κατ' ἀρ-
χὰς ἐκθέτει τὴν ἀρειανὴν διδασκαλίαν βάσει τῆς Θεαλίας τοῦ
Ἀρείου, ἀκολούθως ἐρμηνεύει μὲ πᾶσαν λεπτομέρειαν καὶ σα-
φήνειαν τὰ περὶ γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ
πρὸς τὸν Πατέρα γραφικὰ χωρία, τὰ ὅποια παρηρμηνεύοντο ὑ-
πὸ τῶν Ἀρειανῶν (Ἐβρ. 3, 2· Πράξ. 2, 36· Παρομι. 8, 22·
Ματθ. 26, 39· 28, 18· Μάρκ. 13, 32· Λουκᾶ 2, 52· Ἰωάννου 3,
35· 12, 27). Θαυμασίαν ἀνάλυσιν τῆς σημασίας τοῦ ὄρου "ὑ-
πόστασις" κάμνει εἰς τὸν *Τόμον πρὸς Ἀντιοχεῖς*, γραφέντα κατ'
ἐξουσιοδότησιν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνόδου τοῦ 362, ἐνῶ τὰς
περὶ Ἁγίου Πνεύματος ὀρθοδόξους ἀντιλήψεις ἐκθέτει εἰς
τέσσαρας ἐπιστολάς *Πρὸς Σεραπίωνα περὶ Ἁγίου Πνεύματος*.

Παρὰ τὰς περιπετείας του ὁ Ἀθανάσιος δὲν ἐγκατέ-
λειψε ποτὲ τὴν συνήθειαν ν' ἀποστέλλῃ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἐ-
πισκόπους ἑορταστικὰς πασχαλίους ἐπιστολάς, τῶν ὁποίων σώ-
ζονται πολλαὶ εἰς συριακὴν καὶ κοπτικὴν μετάφρασιν. Ἡ σπου-
δαιότερα διὰ τὴν σημερινὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην ἐπιστολὴ εἶ-
ναι ἡ 39η, γραφεῖσα διὰ τὸ Πάσχα τοῦ 367 καὶ περιέχουσα κα-

τάλογον τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης, ἀνερχομένων εἰς 22 κατὰ συνοπτικὸν ὑπολογισμόν, καὶ τῆς Κ. Διαθήκης, ἀνερχομένων εἰς 27. Ὡς ἔξωθεν "οὐ κανονιζόμενα" θεωρεῖ τῆς μὲν πρώτης τὴν Σοφίαν Σολομῶντος, τὴν Σοφίαν Σειράχ, τὴν Ἑσθήρ, τὸν Τωβίτ, ἐνῶ ἀπουσιάζουν τὰ βιβλία τῶν Μακκαβαίων, τῆς δὲ δευτέρας τὴν Διδαχὴν καὶ τὸν Ποιμένα τοῦ Ἑρμᾶ.

Ὁ Ἀντώνιος ὑπῆρξε φίλος καὶ ὁδηγὸς τοῦ Ἀθανασίου. Ὄταν ἀπέθανε τὸ 356 εἰς ἡλικίαν 106 ἐτῶν, κατὰ παράκλησιν μοναχῶν οὗτος συνέγραψε τὸ ἔργον *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Ὁσίου Ἀντωνίου*, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε πρότυπον ἐνὸς νέου λογοτεχνικοῦ εἴδους τῆς χριστιανικῆς γραμματείας. Παρουσιάζει τὸν Ἀντώνιον ὡς ἥρωα ὁ ὁποῖος διὰ τῆς καταπληκτικῆς δυνάμεως τῆς θελήσεώς του συνέτριψεν ὅλας τὰς ἐπιθέσεις τῶν δαιμόνων. Τὸ θέμα ἦτο προσφιλὲς εἰς τὸν Ἀθανάσιον, διότι καὶ αὐτὸς ἠγωνίζετο διὰ νὰ συντρίψῃ τὰς ἐπιθέσεις τῶν Ἀρειανῶν, τοὺς ὁποίους ἐθεώρει προδρόμους τοῦ Ἀντιχρίστου. Διὰ τοῦ ἀγῶνος τούτου καὶ τῆς ἀγιότητος ὁ Ἀντώνιος ἔφθασεν εἰς τὴν θεωρίαν, τὴν θέαν τοῦ Θεοῦ. Τὸ σύγγραμμα κατέστη λαοφιλὲς εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν, μετεφράσθη δὲ ἤδη τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνην εἰς πολλὰς γλώσσας.

Ὁ Ἀθανάσιος εἶχεν νοῦν ἱκανὸν νὰ συλλάβῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ ἱκανοποιητικῶς τὰς θεολογικὰς ἐννοίας. Ἐὰν δὲν εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ ἀφιερῶσῃ ὅλην τὴν δραστηριότητα εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς καταπολεμήσεως τοῦ Ἀρειανισμοῦ, πιθανῶς θὰ ἄφηνεν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν ὠλοκληρωμένον σύστημα θεολογίας. Τώρα τὰς ἀπόψεις του πρέπει νὰ ἀνασύρωμεν ἀπὸ τὰ ἀπολογητικὰ καὶ ἀντιαρειανικὰ του κυρίως ἔργα.

Βάσις τῆς διατυπώσεως τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἶναι κατὰ τὸν Ἀθανάσιον "ἡ παράδοσις". Ὁ ὅρος αὐτὸς ἔχει εὐρυτάτην εἰς αὐτὸν ἐννοίαν, ἐπεκτεινόμενος εἰς τὴν Γραφὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν Πατέρων. Διακρίνεται οὕτω εἰς τρία στάδια μὲ διάφορον ἕκαστον σημασίαν. Ἡ Π. Διαθήκη μόνον περιλαμβάνεται εἰς αὐτὴν ὡς προκαταρκτικὸν στάδιον, ἡ Κ. Διαθήκη περιέχει οὐσιωδῶς τὴν παράδοσιν, οἱ δὲ Πατέρες φαίνονται ἐνίοτε ὡς ἀπλοῖ φύλακες τῆς παραδόσεως ἀπὸ τινὸς ἀπόψεως, ἐνῶ ἄλλοτε φέρονται ὡς μετέχοντες ἐνεργότερον εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων αὐτῆς.

Ὁ Ἀθανάσιος ἀκολουθῶν τοὺς παλαιότερους Ἀλεξανδρινοὺς φρονεῖ ὅτι τὰ περὶ τῶν ὑψίστων δογμάτων δὲν πρέπει νὰ κοινοποιῶνται ἄνευ ἐπιφυλάξεων, ἀλλὰ περιορίζει τὴν ἀπαγόρευσιν εἰς τοὺς "ἰδιώτας", ἐνῶ ἡ ἐπίσημος Ἐκκλησία δύναται ἄνευ φόβου παρερμηνείας νὰ πράξῃ τοῦτο.

Ἡ ὁδὸς πρὸς τὸν Θεὸν κατὰ τὸν Ἀθανάσιον δὲν εἶναι ἔξωτερική, ἀλλ' εὐρίσκεται ἐντὸς ἡμῶν. "Ἡ δὲ τῆς ἀληθείας ὁδὸς πρὸς τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν ἔξει τὸν σκοπόν. Πρὸς δὲ τὴν ταύτης γνῶσιν καὶ ἀκριβῆ κατάληψιν οὐκ ἄλλων ἐστὶν ἡμῖν χρεία, ἀλλ' ἡμῶν αὐτῶν· οὐδ' ὡς περ ἐστὶν αὐτὸς ὁ Θεὸς ὑπεράνω πάντων, οὕτω καὶ ἡ πρὸς τοῦτον ὁδὸς πόρρωθεν ἢ ἔξωθεν ἡμῶν ἐστὶν· ἀλλ' ἐν ἡμῖν ἐστὶ καὶ ἀφ' ἡμῶν εὐρεῖν τὴν ἀρχὴν δυνατὸν". Ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν πτώσιν ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ συναγάγῃ εἰκόνα περὶ Θεοῦ ἐκ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως. Ἀλλ' ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις δὲν εἶναι πλήρης, διότι δὲν χωρεῖ μέχρι τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Ἡ θεότης εἶναι κάτι πέραν τῶν ὀρίων τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, ἐξ οὗ καὶ περὶ τῆς θεότητος τοῦ Λόγου ἡ γνῶσις εἶναι ἀτελής. Ἀλλὰ πάντως ἐπὶ τῆς ἱκανότητος ταύτης δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ οἰκοδομήσῃ τὴν θρησκευτικὴν του πίστιν.

Ὁ Θεὸς εἶναι ὑπερβατικὸς καὶ προσωπικὸς, ἀποτελεῖ δὲ ἑνιαῖον ὅλον ὡς μὴ συνιστάμενος ἀπὸ μέρη ἢ διάφορα στοιχεῖα, καίτοι ὑπάρχει εἰς τρία πρόσωπα, Πατέρα, Υἱὸν καὶ Πνεῦμα. Ὁ Υἱὸς ἢ Λόγος εἶναι τέλειον γέννημα τοῦ Πατρὸς κατὰ φύσιν, ὄχι δὲ κατὰ θέλησιν, ὅπερ ἀκριβῶς ἐπισημαίνει τὴν διαφορὰν αὐτῶν ἀπὸ τὰ κτίσματα. Εἶναι εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις τοῦ Πατρὸς — ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν — ἀναρχος καὶ αὐτὸς ὡς ὁ Πατήρ. Διαφέρων τῶν κτισμάτων κατὰ φύσιν, δὲν εἶναι κτίσμα, ἐὰν δὲν ἦτο οὔτε ἀκτιστος, τότε θὰ ἦτο εἰδῶλον. Εἶναι δὲ ὁποῖος καὶ ὁ Πατήρ, διότι "ὅποια ἂν εἴῃ ἡ εἰκὼν, τοιοῦτον ἀνάγκη καὶ τὸν οὗ ἐστὶν ἡ εἰκὼν εἶναι". Ὡς ὁ Ὁριγένης, χρησιμοποιοῖ τὰς παραστάσεις τῆς ἀκτῖνος πρὸς τὸ φῶς καὶ τοῦ χειμάρρου πρὸς τὴν πηγὴν εἰς δήλωσιν τῆς σχέσεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα. Ἡ ἀκτὶς δὲν ἀφαιρεῖ τίποτε ἀπὸ τὸ φῶς, ὑπάρχει δὲ ὅσον ὑπάρχει τὸ φῶς. Οὕτω καὶ ὁ Λόγος διαφέρει μὲν τοῦ Πατρὸς ἀλλὰ προέρχεται ἐξ αὐτοῦ, ἔχει ὅ,τι ὁ Πατήρ καὶ εἶναι ταυτὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς. Ἡ ἐνότης των δὲν εἶναι ἡθικὴ, ἀλλὰ φυσικὴ.

Τὸ δὲ Πνεῦμα εἶναι εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ, ὅπως αὐτὸς εἶναι εἰκὼν τοῦ Πατρὸς. Εἶναι καὶ τοῦτο Θεός, ὡς συνάγεται ἀπὸ τὸ ἁγιαστικὸν του ἔργον· "ἐν ᾧ θεοποιεῖται ἡ κτίσις, οὐκ ἂν εἴῃ ἐκτὸς αὐτοῦ τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος". Τὰ τρία αὐτὰ πρόσωπα ἀποτελοῦν τῇ οὐσίᾳ ἓν ἐν τῇ ἡνώμενῃ καὶ ἀδιαιρέτῳ Τριάδι.

Μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρχον τότε δύο τάσεις. Ἄλλοι μὲν ὠμίλουν περὶ τριῶν ὑποστάσεων, ἄλλοι δὲ περὶ μιᾶς, καὶ ἐνίοτε οἱ πρῶτοι ἀπεκάλουν τοὺς δευτέρους σαβελλιανούς καὶ οἱ δεύτεροι τοὺς πρώτους ἀρειανούς. Ὁ Ἀ-

θανάσιος δὲν ἔδιδε πολλὴν προσοχὴν εἰς τὰς λέξεις καὶ τοὺς ὅρους. Ἐχρησιμοποίει κατὰ καιροὺς τὰς προσφιλεῖς εἰς τοὺς μετριοπαθεῖς Ἀρειανοὺς ἐκφράσεις "ὅμοιος κατ' οὐσίαν", "ὅμοιος κατὰ πάντα", ἐνῶ ἐπίσης συχνὰ ἀπέφευγε τὸν βασικὸν νικαιανὸν ὄρον "ὁμοούσιος". Μετὰ τὸ 362 ἰδίως διεκήρυξεν ὅτι καὶ αἱ δύο διατυπώσεις τῶν Ὁρθοδόξων εἶναι ὀρθαί· διότι οἱ λέγοντες μίαν ὑπόστασιν ἐπιθυμοῦν νὰ τονίσουν τὴν μοναδικὴν ἐν τῷ Θεῷ οὐσίαν (ὑπόστασις = οὐσία), οἱ δὲ λέγοντες τρεῖς ὑποστάσεις ἐπιθυμοῦν νὰ τονίσουν τὰς τρεῖς διακρίσεις ἐν τῇ μιᾷ οὐσίᾳ (ὑπόστασις = πρόσωπον).

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τὸν ἐνδιέφερεν ἦτο ὅχι ἡ λέξις ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα. Διὰ τοῦτο ἐτόνιζε πάντοτε, ὅτι αἱ τρεῖς ὑποστάσεις δὲν κατέχουν κοινὴν θεϊαν φύσιν, ἀλλὰ ταυτὴν φύσιν καὶ ἐκάστη ὁλόκληρον ταύτην. Εἰς ἀπόδειξιν τῆς θεότητος τοῦ Λόγου ἐκινεῖτο ἐκ πραγματολογικῶν προϋποθέσεων. Εὔρισκε δηλαδὴ ὅτι ὁ Ἀρειανισμὸς ἀνατρέπει ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ ἀναλαμβάνων τὴν πνευματικὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ κατέχη τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος· ἂν ἀναμένεται ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον νὰ θεωθῇ, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ εἶναι τέλειος Θεὸς ὁ Λόγος ὁ ἐνεργῶν τὴν θέωσιν τούτου: "Ἐπειτα, ἂν δεχθῶμεν κατωτερότητα τοῦ Λόγου καὶ ἐν χρόνῳ δημιουργίαν αὐτοῦ, διαλύομεν τὴν Τριάδα. Ἐὰν δὲ πάλιν λατρεύομεν ἓνα Λόγον, ὅστις εἶναι κτίσμα, περιπίπτομεν εἰς πολυθεϊσμόν. "Κτίσμα κτίσματι οὐ προσκυνεῖ, ἀλλὰ δοῦλος δεσπότη καὶ κτίσμα Θεῷ".

Κατακλείς τῆς ἀντιαρειανικῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἐθεοποιήθη εἰς ἀμοιβὴν τῆς ἡθικῆς τελειότητος αὐτοῦ, ἀλλ' ἀντιθέτως αὐτὸς ἐθεοποιήσεν ἡμᾶς· "οὐκ ἄρα ἄνθρωπος ὢν, ὕστερον γέγονεν Θεός, ἀλλὰ Θεὸς ὢν, ὕστερον γέγονεν ἄνθρωπος, ἵνα ἡμᾶς θεοποιήσῃ".

Ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος ἔλαβε ψυχὴν καὶ σῶμα ἀνθρώπινα, ἀληθῆ δὲ καὶ τὰ δύο. Ἐλθὼν νὰ σώσῃ τὸν ἀνθρώπον δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀφήσῃ οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο ξένον πρὸς ἑαυτόν. Ἐὰν δὲν ἐλάμβανε τὸ σῶμα, δὲν θὰ ἠλευθερωνόμεθα ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν κατάραν, διότι δὲν θὰ ὑπῆρχε τίποτε κοινὸν μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ θείου προσώπου. Διὰ τὸν ἴδιον δὲ λόγον ἔλαβε καὶ λογικὴν ψυχὴν, οὕτως ὥστε τὸ σῶμα αὐτοῦ νὰ μὴν εἶναι ἄψυχον, οὔτε ἀναίσθητον, οὔτε ἀνόητον. Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης κατεπολέμησεν ὁ Ἀθανάσιος δοξασίας προδρομικὰς τοῦ Ἀπολιναρισμοῦ, ἂν ὅχι τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀπολιναρίου.

Ὁ ἄνθρωπος, πλασθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συστατικά, σῶμα καὶ ψυχὴν, τῶν ὁποίων τὸ σπουδαιότερον εἶναι ἡ ψυχὴ. Ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἤτοι κατὰ τὸν Λόγον, ἀποτελοῦντα τὴν εἰκόνα. Ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ σῶμα καὶ δὲν κινεῖται ὑπ' ἄλλου τινός — πλὴν τοῦ Θεοῦ — ἀλλ' ἀφ' ἑαυτῆς ὡς αὐτοκίνητος δὲ ζῆ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν αἰσθάνεται ὁ Ἀθανάσιος κανένα δισταγμὸν καλῶν τὴν ψυχὴν ἀθάνατον, ἀλλὰ σημειώνει ὅτι ἡ ἀθανασία ὀφείλεται εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι εἰς τὴν φύσιν αὐτῆς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι θεωρητῆς καὶ ἐπιστήμων τῶν ὄντων, ἀλλὰ συγχρόνως λαμβάνει ἔννοιαν καὶ γνῶσιν τῆς αἰδιότητος τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὅτι λογίζεται καὶ νοεῖ τὰ θεῖα, ἀνήκοντα εἰς ἄλλην τάξιν πραγμάτων παρὰ τὰ ἀνθρώπινα, εἶναι ἀπόδειξις ὅτι ἐν αὐτῷ ὑφίσταται στοιχεῖον ὑπερβαῖνον τὰ ἐγκόσμια μέτρα· καὶ τοῦτο εἶναι ἡ λογικὴ καὶ ἀθάνατος ψυχὴ, ἡ ὁποία εἶναι συγγενῆς των. "Πῶς τοῦ σώματος θνητοῦ κατὰ φύσιν ὄντος, λογίζεται ἄνθρωπος τὰ περὶ ἀθανασίας καὶ πολλάκις ἑαυτῷ τὸν θάνατον ὑπὲρ ἀρετῆς προκαλεῖται; Ἡ πῶς προσκαιροῦ τοῦ σώματος ὄντος τὰ αἰώνια φαντάζεται ἄνθρωπος, ὥστε τῶν μὲν ἐμποδῶν καταφρονεῖν, εἰς ἐκεῖνα δὲ τὸν πόθον ἔχειν; Τὸ μὲν οὖν σῶμα οὐκ ἂν ἑαυτῷ περὶ ἑαυτοῦ τοιαῦτα λογίσηται καὶ οὐκ ἂν τὰ ἔξωθεν ἑαυτοῦ λογίζοιτο· θνητὸν γὰρ καὶ πρόσκαιρόν ἐστιν, ἀνάγκη δὲ ἕτερον εἶναι τὸ τὰ ἐναντία καὶ παρὰ τὴν φύσιν τοῦ σώματος λογιζόμενα. Τί οὖν ἂν εἴη τοῦτο πάλιν ἡ ψυχὴ λογικὴ καὶ ἀθάνατος;

Ὅχι δὲ μόνον ὁ ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ ὄντα εἶναι ἀγαθὰ· ταῦτα εἶναι "τὰ καλά", διότι ἐδημιουργήθησαν ἐκ τοῦ ὄντος Θεοῦ, ἐνῶ τὰ μὴ ὄντα εἶναι "τὰ φαῦλα", διότι ἐπλάσθησαν κατὰ τὰς ἐπινοήσεις τῶν ἀνθρώπων. Τὸ κακὸν εἶναι ἐπίνοια τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ ἡ ἁμαρτία, διότι ἀμφοτέρω προέρχονται ἀπὸ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου, δυναμένου νὰ βούλεται καλὸν καὶ κακόν. Ἡ οὐσία λοιπὸν τῆς ἁμαρτίας συνίσταται εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ ὄντως ὄντος.

Διὰ τῆς πτώσεως εἰς τὴν ἁμαρτίαν δὲν ἀπώλεσεν ὅλας βεβαίως τὰς λογικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ πάντως τὸ κατ' εἰκόνα ἠμαυρώθη. Ἀποβάλλων τὸν ρύπον τῆς ἁμαρτίας, δύναται ὡς ἐν κατόπτρῳ νὰ θεωρήσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρός, τὸν Λόγον. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, ἐχρειάσθη νὰ συντελεσθῇ ἡ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θυσία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ κάθαρσις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Ὁ Χριστὸς ἐνηθρόνησε διὰ νὰ θεοποιηθοῦν οἱ ἄνθρωποι. Δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἔγινεν ἄνθρωπος καὶ παρὰ ταῦτα ἔμεινε τέλειος θεός· ἔλαβε τὸ θνητὸν σῶμα διὰ νὰ τὸ

καταστήσει μὲ τὴν ἔνωσιν ἀθάνατον. Ὡς ἐκπρόσωπος ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος γενόμενος κατάρρα, ἀπέθανεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ ἐλύτρωσε τὴν ἀνθρωπότητα.

Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ὑπερβῇ κατὰ τινὰ τρόπον ἑαυτόν, νὰ ὑποβληθῇ εἰς εἶδος νηφαλίου ἐκστάσεως, διὰ νὰ προσεγγίσῃ τὸν Λόγον καὶ τὸν Πατέρα καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν θεάν αὐτῶν. "Ὄταν ὅλος ἐστίν (ὁ νοῦς) ἄνω ἑαυτῷ συνῶν ὡς γέγονεν ἐξ ἀρχῆς ἄνω μετάρσιος γίνεται, καὶ τὸν Λόγον ἰδὼν, ὁρᾷ ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸν τοῦ Λόγου Πατέρα, ἠδόμενος ἐπὶ τῇ τούτου θεωρίᾳ καὶ ἀνακαινούμενος ἐπὶ τῷ πρὸς τοῦτον πόθῳ". Τότε καθίστανται καὶ οἱ ἄνθρωποι θεοί, ὄχι ὅμως κατὰ φύσιν, ὡς ὁ Πατὴρ ἢ ὁ Λόγος, ἀλλὰ κατὰ χάριν.

Σεραπίων Ὁ Σεραπίων (300-362), στενὸς φίλος τοῦ μεγάλου Ἐπιφάνους τοῦ Ἀθανασίου, συνησκήθη κατὰ τὴν νεότητά του μὲ τὸν Μέγαν Ἀντώνιον, βραδύτερον δὲ προέστη μοναχικῆς κοινότητος. Ὁ Ἀντώνιος ἀποθνήσκων, ἄφησεν ἓν πρόβειον χιτῶνα εἰς τὸν Σεραπίωνα, τὸν δὲ ἄλλον εἰς τὸν Ἀθανάσιον. Τὸ 339 ὁ Σεραπίων κατέστη ἐπίσκοπος Ἐπιφάνους τῆς κάτω Αἰγύπτου, λόγῳ δὲ τῆς ἐντάξεώς του εἰς τὴν μερίδα τῶν Ὀρθόδοξων καὶ τῆς φιλίας του μὲ τὸν Ἀθανάσιον ἐδιώχθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου. Εἶχε σταλῆ ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου εἰς τὸν αὐτοκράτορα διὰ νὰ τὸν ὑπερασπίσῃ (356), ἀλλ' ἐπέτυχεν ἀντίθετα ἀποτελέσματα καὶ ἐξωρίσθη ὁ ἴδιος. Ἀπὸ τὴν ἔρημον ὁ Ἀθανάσιος τοῦ ἔστειλε τὰς περιφήμους ἐπιστολάς περὶ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ Σεραπίων ἐπιστρέψας ἀπὸ τὴν ἐξορίαν ἀπέθανεν εἰς τὴν ἔδραν του.

Κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ὁ Μανιχαϊσμός ἐνεφάνισεν ἀσυνήθη δραστηριότητα εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ Ἀφρικὴν καὶ προεκάλεσεν ἔντονον ἀντίδρασιν χριστιανῶν θεολόγων. Τὸ πρῶτον σχετικὸν σύγγραμμα εἶναι αἱ *Πράξεις Ἀρχελαίου*, σωζόμεναι λατινιστί, γραφεῖσαι δὲ ἀπὸ τὸν Ἡγεμόνιον ὁ ὁποῖος ἔζησε πιθανῶς εἰς τὴν Συρίαν περὶ τὸ 340. Ὁ Σεραπίων ἀκολουθήσας τὸ παράδειγμα τοῦτο συνέταξεν ἀξιόλογον σύγγραμμα *Κατὰ Μανιχαίων*, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρει τὰς δυαρχικὰς δοξασίας τῆς αἱρέσεως ταύτης.

Σπουδαία πηγὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς λατρείας εἶναι τὸ *Εὐχολόγιον* τοῦ Σεραπίωνος, δηλαδὴ συλλογὴ 30 εὐχῶν λεγομένων εἰς μυστήρια καὶ τελετάς. Πρώτη εἶναι ἡ εὐχὴ τῆς ἀναφορᾶς, ἀκολουθοῦν 4 μικραὶ εὐχαὶ τῆς θείας εὐχαριστίας, ἡ εὐλογία τῆς ἀπολύσεως, 5 εὐχαὶ τοῦ βαπτίσματος, 3 εὐχαὶ τῆς χειροτονίας διὰ διακόνους, πρεσβυτέρους καὶ ἐπισκόπους, 2 εὐχαὶ εὐλογίας τοῦ ἐλαίου τοῦ βαπτίσματος, εὐχὴ τοῦ εὐχε-

λαίου καὶ εὐχὴ νεκρώσιμος. Αἱ τελευταῖαι 12 εὐχαί, λεγόμεναι πρὸ τῆς προσφορᾶς, ἔπρεπε κανονικῶς νὰ τεθοῦν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς συλλογῆς, ἐτοποθετήθησαν ὅμως εἰς τὸ τέλος λόγῳ τῆς μικροτέρας ἀξίας των. Αἱ περισσότεραι ἀπὸ τὰς εὐχὰς αὐτὰς εἶναι παλαιότεραι καὶ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Σεραπίωνος πιθανῶς μὲ ἐλαφρὰν διασκευήν, ρητῶς ὅμως ἀναφέρεται ὅτι μερικαὶ (1 καὶ 5) εἶναι ἰδικαί του συνθέσεις.

Δίδυμος Ὁ ἀλεξανδρινὸς θεολόγος Δίδυμος (313-398) Ἰαλεξανδρεὺς παρουσιάζει ἓν τῶν ἐκπληκτικωτέρων παραδειγμάτων πνευματικῆς δραστηριότητος ὑπὸ ἄκρως δυσμενεῖς συνθήκας φυσικῆς καταστάσεως. "Ἐμεινεν εἰς τὴν ἱστορίαν γνωστὸς ὡς ὁ Τυφλὸς διότι ἔχασε τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν εἰς ἡλικίαν πέντε ἢ τεσσάρων ἐτῶν. Ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἡ μνήμη του κατέστησαν παροιμιώδεις. Κατέμαθε τοὺς χαρακτῆρας τῶν γραμμάτων ἐπὶ σανίδων μὲ τὰ δάκτυλα τῶν χειρῶν του, ἐμορφώθη δὲ δι' ἀκροάσεως διαλέξεων καὶ ἀναγνώσεων βιβλίων ὑπὸ φίλων του. Ἡ ποιότης τῆς μορφώσεώς του ἦτο τοιαύτη ὥστε προεκάλεσε τὸν θαυμασμὸν τῶν συγχρόνων του καὶ τοῦ ἔδωσαν τὸ ὄνομα "Δίδυμος ὁ βλέπων". Ὁ Μέγας Ἀντώνιος τὸν ἐπεσιέφη ἐπανειλημμένως εἰς τὸ πτωχικὸν κελλίον, ὅπου ἔζη βίον ἀσκητικόν, τοῦ εἶπε δὲ κάποτε "μηδέν, ὦ Δίδυμε, ταραττέτω σε ἢ τῶν αἰσθητῶν ὀφθαλμῶν ἀποβολή. Τοιοῦτοι γάρ σοι λείπουσιν ὀφθαλμοί, οἷς καὶ μυῖαι καὶ κώνωπες βλέψαι ἰσχύουσι· χαῖρε δὲ ὅτι ἔχεις ὀφθαλμούς, οἷς καὶ ἄγγελοι βλέπουσι, δι' ὧν καὶ ὁ Θεὸς θεωρεῖται καὶ τὸ φῶς αὐτοῦ καταλαμβάνεται".

Ἐπὶ ἀρχιερατείας τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς θεολογικῆς σχολῆς Ἰαλεξανδρείας καὶ τὴν διετήρησεν ἐπὶ μακρόν, ἴσως ἐπὶ πεντηκονταετίαν ὀλόκληρον. Εὐλόγος εἶναι ἡ ὑπόθεσις ὅτι διαλέξεις αὐτοῦ ἤκουσαν ὁ Γρηγόριος Θεολόγος καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος, βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι μαθηταὶ του διετέλεσαν οἱ λατῖνοι θεολόγοι Ρουφῖνος καὶ Ἰερώνυμος.

Ὁ Δίδυμος, μιμούμενος κατὰ πάντα τὸν Ὠριγένην, κατένειμε τὸν χρόνον του εἰς τὴν προσευχὴν, τὴν διδαχὴν καὶ τὴν συγγραφὴν. Ἀπὸ τὸν ὄγκον τῶν συγγραμμάτων του, ὁ ὁποῖος κατέπληξε τοὺς συγχρόνους του, σήμερον κατέχομεν μικρὸν μόνον μέρος. Μὴ δυνάμενος νὰ γράφῃ ὁ ἴδιος, ὑπηγόρευεν, ἐνῶ πολλὰ συγγράμματά του προέρχονται ἐκ στενογραφίας τῶν παραδόσεών του· διὰ τοῦτο χαρακτηρίζονται ἐκ τῆς ἐλλείψεως μεθόδου, τῆς ξηρότητος τοῦ ὕφους καὶ τῆς ἐνασχολήσεως εἰς λεπτομερειακὰ ἀναλύσεις.

Τὸ κυριώτερον ἀπὸ τὰ σωζόμενα δογματικὰ ἔργα του εἶ-

ναι τὸ *Περὶ Τριάδος*, εἰς τὸ ὁποῖον μὲ μέθοδον πολεμικὴν καὶ ἑρμηνευτικὴν ἐκθέτει τὴν διδασκαλίαν περὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος. Εἰς τὴν ἐν λατινικῇ μεταφράσει σωζομένην πραγματείαν *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* ὁ συγγραφεὺς δεικνύει ἀντιρρητικῶς δι' ἑρμηνείας συλλογῆς χωρίων στηριζόντων τὰς ὀρθοδόξους ἀπόψεις ὅτι τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι κτίσμα.

Τὸ ἔργον *Κατὰ Μανιχαίων*, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναιρεῖται ἡ διδασκαλία τῆς αἵρέσεως ταύτης δι' ἐπιχειρημάτων φιλοσοφικῶν καὶ ἀγιογραφικῶν, σώζεται ὑπὸ μορφήν ἀποτελοῦσαν πιθανῶς ἐπιτομὴν ἢ ἀπόσπασμα τῆς ἀρχικῆς. Δὲν καθίσταται σαφὲς ἂν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἔργον τοῦ Σεραπίωνος.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Δίδυμος εἶχεν ἑρμηνεύσει ὀλόκληρον ἢ σχεδὸν ὀλόκληρον τὴν Γραφήν, ἀκολουθῶν τὴν ἑρμηνευτικὴν μέθοδον τοῦ Ὁριγένους χωρὶς τὰς ἀκρότητας αὐτῆς. Παρὰ τὴν τάσιν του ν' ἀνακαλύψῃ τὸ κεκρυμμένον νόημα τῶν γραφομένων φροντίζει καὶ αὐτὸς ν' ἀποκαταστήσῃ τὸ κείμενον διὰ συγκρίσεως ἀξιόπιστων χειρογράφων. Τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἑρμηνευτικοῦ τοῦ ἔργου ἐπλουτίσθησαν σημαντικῶς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν καὶ οὕτω δυνάμεθα νὰ τὸ ἐκτιμήσωμεν εὐχερέστερον. Ἀξιόλογα τμήματα τῶν ὑπομνημάτων *Εἰς τὴν Γένεσιν*, *Εἰς τὸν Ἰωβ*, *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, καὶ *Εἰς τὸν Ζαχαρίαν* ἔχουν ἀποκατασταθῆ δι' ἀποσπασμάτων τῶν Σειρῶν καὶ δι' εὐρημάτων εἰς τὴν Τοῦρα. Πενιχρότερα εἶναι τὰ λείψανα τῶν ὑπομνημάτων εἰς βιβλία τῆς Κ. Διαθήκης.

Ὁ Δίδυμος ὡς κατ' ἐξοχὴν βιβλικὸς θεολόγος ἐπιδίδεται κοπιωδῶς εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ἀληθοῦς νοήματος τῶν ἀγιογραφικῶν χωρίων. Ἐν τούτοις χωρεῖ τολμηρῶς εἰς τὴν λογικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν θεολογικῶν του θέσεων, διὰ τὰς ὁποίας ἡ Γραφή προσφέρει τὸ πρῶτον ὑλικόν. Ἀναγνωρίζει τὸν Θεὸν ὡς ὑπεράνω παντὸς κτιστοῦ καὶ ἀκατάληπτον. Ἐννοια αὐτοῦ λαμβάνομεν πρῶτον μὲν κατ' ἀναλογίαν ἐκ τῶν ἐγχοσμίων καταστάσεων, δεύτερον δὲ ἐκ τῆς Γραφῆς, ἢ ὁποία περιέχει συγκαταβατικὴν γνῶσιν· "πρὸς τὰ μέτρα ἡμῶν ἐδίδαξαν αἱ Γραφαί".

Ἐπιμόνως ἠγωνίσθη διὰ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ὅρου "ὁμοούσιος" ὡς πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὴν κατοχύρωσιν τῆς θεότητος τοῦ Πνεύματος. Ὁ Θεὸς εἶναι ταυτοχρόνως τριαδικὸς καὶ ἑνιαῖος· καὶ ἡ οὐσία καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶναι ἑνιαῖαι, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς ὅσας περιπτώσεις φαίνονται αἱ ὑποστάσεις ὡς ἐπὶ μέρους ἐνεργοῦσαι, ὑπάρχει ἡ ἐνέργεια τοῦ ὅλου· "προκατήρξατο γὰρ εὐδοκήσας ὁ Πατήρ, ἐδημιούργησε δὲ ὁ Μονογενής, ἠγίασε δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ". Ἄλλ' ὑπάρχουν καὶ ἴδια καὶ μὴ κοινω-nούμενα εἰς τὴν Τριάδα, ὡς εἶναι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ὑ-

ποστατικές σχέσεις τῶν τριῶν προσώπων. Καθ' ὅμοιον τρόπον περιγράφει τὰς ὑποστατικές ιδιότητες καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος. Ὁ Δίδυμος χρησιμοποιεῖ συχνὰ καὶ εἰς ποικίλας παραλλαγὰς τὸν τύπον "μία οὐσία, τρεῖς ὑποστάσεις", ὁ ὁποῖος ἀπαντᾷ διὰ πρώτην ἴσως φοράν εἰς τὴν πραγματείαν *Κατὰ Ἀρείου καὶ Σαβελλίου*, συγγραφῆς ἀγνώστου καὶ ἀναζητουμένου μεταξὺ τῶν Ἀθανασίου, Διδύμου καὶ Γρηγορίου Νύσσης. Ἴσως πρῶτος εἰσηγητὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Δίδυμος. Πράγματι, οὗτος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν κυρίων ἐκπονητῶν τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας εἰς τὴν τριαδολογίαν καὶ ἀποτελεῖ συνδετικὸν κρίκον μεταξὺ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καὶ τῶν μεγάλων Καππαδοκῶν τοῦ Δ' αἰῶνος.

Εἰς τὴν χριστολογία, ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ συστατικὰ τοῦ Θεανθρώπου πρωτίστως καὶ ὄχι διὰ τὴν σωτηριολογίαν, ἀπομακρύνεται τοῦ Ἀθανασίου καὶ καθίσταται πρόδρομος τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Καταπολεμῶν τοὺς Ἀπολιναριστάς, τονίζει ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ σῶμα χωρὶς ψυχὴν, διότι τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνεργῇ μόνον· οὕτως οὔτε ἡ ἀνθρωπότης τοῦ Λόγου εἶναι ἄψυχος. Θεότης καὶ ἀνθρωπότης τοῦ Χριστοῦ εἶναι τέλειαι καὶ δὲν συγχέονται καθ' οἷονδήποτε τρόπον ὥστε ν' ἀποτελέσουν τρίτον τι.

Ἐνῶ ἦτο ἀπολύτως ὀρθόδοξος ὡς πρὸς τὰ θεῖα, ἐπέπρωτο νὰ καταστῇ αἰρετικὸς ὡς πρὸς τὰ ἀνθρώπινα, ἀσχέτως ἂν αἰῶς πρὸς αὐτὰ δοξασίαι τοῦ εἶναι συνέπειαι ὠρισμένων θεολογικῶν προϋποθέσεων του. Ἐπειδὴ ἐφρόνει ὅτι τοῦ Θεοῦ "αἱ νοήσεις ποιήσεις εἰσίν", κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι αἰώνως δημιουργὸς καὶ ὅτι τὰ δημιουργήματα κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν των φύσιν εἶναι αἰώνια. Ἐπομένως καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἐθεώρει προϋπαρχούσας καὶ εἰσερχομένας εἰς τὸ σῶμα ὡς εἰς τυφλὸν φρούριον. Ταῦτα εἶναι ἀπηχήσεις τῆς διδασκαλίας τοῦ Ὠριγένους, διὰ τοῦ ὁποῖου τὴν ὀρθοδοξίαν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ἀμφέβαλλεν. Ὡς πρὸς τὴν γνώμην του περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποφανθῶμεν ὀριστικῶς βάσει τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων. Ἄλλωστε αἱ παρεκκλίσεις αὐταὶ καθὼς καὶ ἄλλαι, θὰ εἶχον μείνει ἀπαρατήρητοι ἢ θὰ συνεχωροῦντο, ἂν οὗτος δὲν εἶχε συντάξῃ ὑπόμνημα εἰς τὸ *Περὶ Ἀρχῶν* τοῦ Ὠριγένους. Ὑπὸ τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς συνόδου (553) καὶ ὑπὸ τῶν ἐπομένων αὐτῇ κατεδικάσθη μετὰ τοῦ Ὠριγένους καὶ τοῦ Εὐαγρίου Ποντικοῦ ὡς αἰρετικὸς.

Ἡ πνευματικὴ διδασκαλία τοῦ Διδύμου εἶναι ὀλίγον γνωστὴ. Εἰς τὸ ὑπόμνημα εἰς Ζαχαρίαν καὶ ἀλλαχοῦ ὁμιλεῖ περὶ σταδίων τῆς ἀνοδικῆς κλίμακος τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τῶν πέν-

τε πνευματικῶν αἰσθήσεων, περὶ θεοῦ ἔρωτος προκαλοῦντος·
τραύματα ἀγάπης καὶ περὶ ἄλλων μυστικῶν ἐννοιῶν. Ὁ Εὐάγρι-
ος ἐπωφελήθη προφανῶς τῆς διδασκαλίας του.

4. ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΟΙ

Κύριλλος Ἐξαίρετος λαϊκὸς διδάσκαλος τοῦ τύπου τοῦ Ἱεροσολύμων Χρυσοστόμου ἀνεδείχθη περὶ τὰ μέσα τοῦ Δ' αἰῶνος ὁ ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Κύριλλος (312-386). Γεννηθεὶς εἰς τὰ περίχωρα Ἱεροσολύμων, ἐξελέγη ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων τὸ 348. Ἐὰν καὶ δὲν εἶχε κλίσιν πρὸς τὰς δογματικὰς λεπτολογίας, δὲν ἠδυνήθη νὰ παραμείνῃ ἐκτὸς τοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς καὶ νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀνάμιξίν του εἰς τοὺς δογματικούς ἀγῶνας. Ἐπειδὴ δὲν ἐχρησιμοποίει τὸν ὄρον "ὁμοούσιος", ἦτο ἀνεκτὸς ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν, ἀλλὰ τοὺς ἀπεγοήτευσεν ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τῆς ἀρχιερατείας του, ταχθεὶς φανερῶς ὑπὲρ τοῦ δόγματος τῆς Νικαίας. Ἡ ἐκδήλωσις αὐτῆ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη αἰτία ρήξεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀικαίου Καίσαρειας, δευτέρα δὲ αἰτία πρὸς τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ διαφορά των ὡς πρὸς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν δύο ἐδρῶν. Τὴν ρῆξιν διηυκόλυνεν ἡ ἀσάφεια τοῦ 7ου κανόνος τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ ὁποῖος ὠρίζεν, ὁ μὲν ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων νὰ τιμᾶται ἰσδιαιτέρως, ὁ δὲ μητροπολίτης Καισαρείας νὰ διατηρῇ τὸ οἰκειὸν ἀξίωμα. Ὁ Ἀκάκιος, εὐνοούμενος ὑπὸ τοῦ ἀρειανίζοντος αὐτοκράτορος Κωνσταντίου, κατῴρθωσε νὰ τὸν καθαιρέσῃ διὰ συνόδου εἰς τὴν ἑδραν τούτου καὶ νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ (357). Ἐπανελθὼν ἐπὶ Ἰουλιανοῦ, δὲν ἐταράχθη ἀπὸ τὰ σχέδια αὐτοῦ περὶ ἀναστηλώσεως τῆς εἰδωλολατρίας καὶ συντριβῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Νέα ἐξορία ἐπὶ Οὐάλεντος (367) τὸν ἐκράτησεν ἐπὶ ἑνδεκαετίαν μακρὰν τῆς ἑδρας του. Ἐμεινε τουλάχιστον ἀπερίσπαστος εἰς αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον τοῦ Θεοδοσίου Α' καὶ ἐξῆς.

Αἱ περὶ Κυρίλλου εἰδήσεις, πενιχραὶ ἀρχικῶς, πληθύνονται σὺν τῷ χρόνῳ, συμβαδίζουσαι μὲ τὴν διόγκωσιν τῆς χρήσεως τῶν συγγραμμάτων του, τὰ ὁποῖα οἱ μεταγενέστεροι θεολόγοι θεωροῦν ὡς μίαν τῶν ἐγκυροτέρων πηγῶν ἀντλήσεως μαρτυριῶν ὑπὲρ τῶν ἐκάστοτε ἀπόψεών του. Κατέλαβε πλέον τὴν θέσιν οἰκουμενικοῦ διδασκάλου εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐνῶ εἰς τὴν Δύσιν ἀνεκηρύχθη διδάκτωρ τῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ κύριον ἔργον τοῦ Κυρίλλου εἶναι αἱ **Κατηχήσεις**, αἱ ὁποῖαι ἀπηυθύνθησαν πρὸς φωτιζομένους καὶ νεοφωτίστους καὶ ἐξεφωνήθησαν εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Ἀναστάσεως κατὰ τὴν

Τεσσαρακοστήν καὶ τὴν Διακαινήσιμον τοῦ 348. Σκοπὸς τοῦ ἔργου εἶναι ἡ εἰσαγωγή τῶν κατηχουμένων εἰς τὰς θεμελιώδεις διδασκαλίας περὶ τῆς πίστεως καὶ τῆς χριστιανικῆς διαγωγῆς, καὶ ἡ φανέρωσις τῶν κυρίων μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς νεοφωτίστους.

Τὸ ἔργον περιλαμβάνει πρῶτον μίαν προκατήχησιν, διὰ τῆς ὁποίας ἐξαίρεται ἡ σημασία τοῦ τελευταίου σταδίου τῆς κατηχήσεως, διαγράφονται τὰ νέα καθήκοντα τῶν κατηχουμένων καὶ ἐπισημαίνεται ἡ ἀνάγκη τῆς προετοιμασίας πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ βαπτίσματος. Δεύτερον 18 κατηχήσεις πρὸς φωτιζομένους, αἱ ὁποῖαι πραγματεύονται περὶ τῆς μετανοίας καὶ τοῦ βαπτίσματος, δίδουν διάγραμμα περὶ τῶν βασικῶν δογμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν κανόνων τοῦ βίου καὶ ἐρμηνεύουν θεολογικῶς καὶ οἰκοδομητικῶς τὸ βαπτισματικὸν σύμβολον τῆς πίστεως. Τρίτον 5 κατηχήσεις πρὸς νεοφωτίστους, μυσταγωγικῶς, εἰς τὰς ὁποίας δίδεται ἀναλυτικὴ ἐρμηνεία τῶν μυστηρίων τοῦ βαπτίσματος, τοῦ χρίσματος, τῆς θείας εὐχαριστίας, ὡς καὶ τῆς λειτουργίας τῶν πιστῶν.

Τὸ κείμενον τῶν κατηχήσεων ἐξεφωνήθη αὐτοσχεδίως καὶ πολλὰ χειρόγραφα διατηροῦν τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτῶν ὡς "σχεδιασθειῶν". Τὸ ὕφος των ὅμως ἐλκύει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου, διότι παρὰ τὴν ἀπλότητά του εἶναι ρωμαλέον, θερμὸν καὶ ἐγκάρδιον. Ἀξιοθαύμαστος εἶναι ἡ μεθοδικότης τῆς διδαχῆς, προλαμβάνουσα τὰς ἀρχὰς νεωτέρων παιδαγωγικῶν συστημάτων. Εἰσάγων τὸ θέμα μὲ μίαν συνοπτικὴν εἰκόνα τοῦ ὅλου, τὴν ὁποῖαν ὀνομάζει "κεφαλαίωδη εἰσαγωγήν", ἔρχεται ἔπειτα εἰς τὰς λεπτομερείας καὶ πρὸς ἐμπέδωσιν ἐπαναλαμβάνει πολλάκις τὰ οὐσιώδη τῶν λεχθέντων. Ἐπειδὴ δὲ φρονεῖ ὅτι εἶναι καλύτερον νὰ γνωρίζῃ κανεὶς τὸν βόρβορον διὰ στόματος διδασκάλου καὶ μισήσῃ αὐτόν, παρὰ νὰ πέσῃ εἰς αὐτόν ἐξ ἀγνοίας, εἶναι τολμηρὸς εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἠθικῶν καταστάσεων.

Καίτοι κατ' ἐξοχὴν οἰκοδομητικοῦ χαρακτήρος, αἱ κατηχήσεις περιέχουν ἀφθονοῦ δογματικὸν ὕλικόν. Εἰς τὸ φλέγον τότε τριαδικὸν πρόβλημα ὃ Κύριλλος διεκήρυσσεν ὅτι αἱ θεῖαι ὑποστάσεις ἀποτελοῦν συγχρόνως τρία καὶ ἓν, ἂν καὶ δὲν ἐχρησιμοποίει, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὸν κρίσιμον ὄρον "ὁμοούσιος", πιθανῶς ἐκ φόβου μεταπτώσεως εἰς τὸν Σαβελλιανισμόν. Καταπολεμῶν ἀδιστακτικῶς τὸν Ἀρειανισμόν, καταπολεμεῖ ταυτοχρόνως καὶ τὴν Υἱοπατορίαν τοῦ Σαβελλιανισμοῦ. "Μήτε λέγωμέν ποτε τὸ ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός, μήτε Υἱοπατορίαν καταδεξώμεθα, ἀλλ' ὁδῶ βασιλικῇ πορευθῶμεν· μὴ ἐκκλίνωμεν μήτε ἀριστερᾷ μήτε δεξιᾷ· μήτε διὰ τὸ νομίζειν τιμᾶν τὸν

Υἱόν, Πατέρα αὐτὸν ἀναγορεύσωμεν, μήτε διὰ τὸ τιμᾶν τὸν Πατέρα νομίζειν, ἔν τι τῶν δημιουργημάτων τὸν Υἱὸν ὑποπτεύσωμεν". Ἐξ ἄλλου παρουσιάζει τὸ Πνεῦμα ὡς ὑπόστασιν ζῶσαν καὶ ἐνεργοῦσαν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς τριαδικῆς ἐνεργείας.

Τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος χαρακτηρίζει διττῶς, κατὰ τὰς δύο περὶ αὐτοῦ εἰκόνας εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, ἥτοι ὡς τάφον ἐκ τοῦ ὁποῦ ἀνίσταται ὁ ταφεὶς διὰ τῆς βαπτίσεως καὶ ὡς μητέρα ἐκ τῆς ὁποίας ὁ πιστὸς φέρεται εἰς νέαν γέννησιν. Εἰς δὲ τὴν θεῖαν εὐχαριστίαν τονίζει σαφῶς τὴν πραγματικὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ. "Ἐν τύπῳ ἄρτου" ὑφίσταται τὸ σῶμα καὶ "ἐν τύπῳ οἴνου" ὑφίσταται τὸ αἷμα· οὕτω δὲ ὁ πιστὸς μεταλαμβάνων καθίσταται "σύσσωμος καὶ σύναμος" τοῦ Χριστοῦ.

Ἐπιφάνιος Ὁ Ἐπιφάνιος (315-403) ἠθέλησε νὰ πολεμήσῃ **Κωνσταντίας** τὴν αἵρεσιν ἐν συνόλῳ καὶ εἰς τὴν ρίζαν αὐτῆς, ὡς εἶχον πράξει πρὸ δύο αἰῶνων ὁ Εἰρηναῖος καὶ ὁ Ἰππόλυτος. Ἐγεννήθη παρὰ τὴν Ἐλευθερούπολιν τῆς Παλαιστίνης ἀπὸ ἑβραϊκῆς καταγωγῆς χριστιανοὺς γονεῖς. Ἐπιδιοθεὶς μὲ ἀσυνήθη ζῆλον εἰς τὴν σπουδὴν, ἀπέκτησε πλουσίαν θεολογικὴν καὶ φιλολογικὴν μόρφωσιν, διεκρίθη δὲ, ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἐκμάθησιν γλωσσῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐγνώριζε πέντε, ἑλληνικὴν, ἑβραϊκὴν, λατινικὴν, συριακὴν, κοπτικὴν, φαινόμενον ἐκπληκτικὸν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καθ' ἣν δὲν ὑπῆρχον εἰδικαὶ μέθοδοι διδασκαλίας γλωσσῶν.

Εἰς νεαρὰν ἡλικίαν εἰσῆχθη εἰς τὸν μοναχικὸν βίον ὑπὸ τοῦ ἐρημίτου τῆς Γάζης Ἰλαρίωνος. Περιῆλθε πολλὰ μοναστήρια καὶ ἦλθεν εἰς ἐπαρὴν μὲ διαφόρους θρησκευτικὰς ὁμάδας, ἀκόμη καὶ ὑπόπτους, διὰ νὰ γνωρίσῃ τὰς μορφὰς τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ σκέψεως. Αἱ γυναῖκες μιᾶς ἀπὸ τὰς ὁμάδας αὐτάς, τὴν ὁποίαν ἀποκαλεῖ "γνωστικὴν", ἐθλίβησαν ὅταν δὲν κατάρθωσαν νὰ τὸν παρασύρουν εἰς τοὺς κύκλους των. Διήυθυνεν ἰδικὴν του μονὴν ἐπὶ τριακονταετίαν καὶ ἀπέκτησε φήμην ἁγίου ἀνδρός, τὴν ὁποίαν ἡμαῦρωνεν ἐνίοτε ἢ πολλὴ ἀφέλειά του.

Τὸ 367 ἐξελέγη ἐπίσκοπος Κωνσταντίας (Σαλαμίνας) τῆς Κύπρου καὶ ἐποίμανε τὴν ἐπαρχίαν του ἐπὶ 38 ἔτη.

Σφοδρὸς ἀντιωριγενιστής, ἦτο πιθανῶς αὐτὸς ὁ ἀνακινήσας τὴν πολεμικὴν κατὰ τοῦ παλαιοῦ ἀλεξανδρέως θεολόγου εἰς τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει εὕρισκόμενος εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα (394) κατεφέρθη κατὰ τοῦ Ὠριγένους δι' ὁμιλίας εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως ἐνώπιον τοῦ Ὠριγενιστοῦ

ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Ἰωάννου, καλέσας τοῦτον πατέρα τοῦ Ἀρείου καὶ τῶν ἄλλων αἵρετικῶν· ὁ δὲ Ἰωάννης ἀνταπέδωσε τὴν προσβολὴν εἰς τὸν ἑσπερινὸν τῆς ἰδίας ἡμέρας ὁμιλήσας κατὰ τῶν ἀνθρωπομορφιτῶν, ὡς θὰ ἦδύνατο κατὰ συμπέρασμα νὰ κατηγορηθῇ πᾶς ἀπορρίπτων τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν, ἐπομένως καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἐπιφάνιος. Ἡ διένεξις αὕτη ἔλαβε κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη μεγαλυτέρας διαστάσεις, ἀφοῦ ἀνემίχθησαν εἰς αὐτὴν ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Ρουφῖνος.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, μόλις στραφείς κατὰ τοῦ Ὠριγένους, παρέσυρε τὸν Ἐπιφάνιον εἰς τὸν κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἀγῶνα του. Τότε οὗτος μεταβὰς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὑπέργηρος, συνειργάσθη μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χρυσοστόμου, μεταμεληθεὶς ὅμως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἔδραν του, ἀπέθανε δὲ καθ' ὁδόν.

Δύο εἶναι τὰ σπουδαῖα ἔργα τοῦ Ἐπιφανίου, ἓν δογματικὸν καὶ ἓν ἀντιαιρετικόν. Ὁ Ἀγκυρωτός, γραφεὶς κατ' αἰτησιν Χριστιανῶν τῆς Παμφυλίας, προβάλλει τὴν ὀρθὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἄγκυραν ἐν μέσῳ τῶν ταραχῶν, τὰς ὁποίας προκαλοῦν αἱ ἀρειανικαὶ καὶ ἐν γένει αἱ αἵρετικαὶ ἐπιθέσεις. Ὅπως οἱ παλαιοὶ αἵρεσιολόγοι, δὲν ἔχει καμμίαν ἐκτίμησιν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν, τὴν ὁποίαν μάλιστα εὕρισκε ὡς ρίζαν ὅλων τῶν αἱρέσεων, μαζὶ μὲ τὸν Ὠριγένην ὁ ὁποῖος ἐστηρίχθη εἰς αὐτὴν τὴν σοφίαν. Μόνον λοιπὸν θεμέλιον τῆς χριστιανικῆς πίστεως εἶναι ἡ Ἁγία Γραφή. Δι' αὐτῆς ἀποδεικνύει τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ἐξετάζων μὲ προσοχὴν τὰ κεῖμενα καὶ ἐπωφελοῦμενος τῶν Ἐξαπλῶν τοῦ Ὠριγένους, τῆς μόνης προσφορᾶς τὴν ὁποίαν τοῦ ἀναγνωρίζει. Εἰς τὸ δεῦτερον τμῆμα τοῦ ἔργου ὁ Ἐπιφάνιος ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐνανθρώπησιν, τῆς ὁποίας καρπὸς εἶναι ἡ ἐπίτευξις τῆς αἰωνίου ζωῆς. Εἰς τὸ ἔργον προστίθενται δύο σύμβολα τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντίας καὶ ἀπετέλεσε βᾶσιν διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ συμβόλου τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου, τὸ δὲ ἄλλο συνετάγη ἀπὸ τὸν ἴδιον.

Σπουδαιότερον εἶναι τὸ ἐναντίον τῶν αἱρέσεων ἔργον του τὸ φέρον τὸν τίτλον *Πανάριον*, ἥτοι Φαρμακοθήκη. Δύο ἀρχιμανδριῖται ἀπὸ τὴν Κοίλην Συρίαν ἤθελον νὰ τὸν συμβουλευθοῦν προσωπικῶς ὡς ἀποστολικὸν καὶ ἅγιον ἄνδρα, ἀλλ' ἀσθενήσαντες δὲν κατώρθωσαν νὰ τὸν ἐπισκεφθοῦν. Τότε τοῦ ἔγραψαν καὶ ἐκεῖνος συνέταξε πρὸς ἱανοποιήσιν των τὸ ἔργον τοῦτο. Εἶναι τὸ ἐκτενέστερον ἀπὸ ὅλα τὰ σωζόμενα παλαιὰ ἀντιαιρετικὰ συγγράμματα καὶ διαιρεῖται εἰς μέρη ἑπτὰ, ἀρι-

θμόν ἱερὸν διὰ τὸν Ἐπιφάνιον. Αἱ αἵρέσεις εἶναι 80 ὅσαι καὶ αἱ παλλακίδες εἰς τὸ Ἄσμα, ἀλλ' ὁ ὅρος ἔχει εὐρυτάτην ἐδῶ ἔννοιαν, περιλαμβάνων θρησκείας καὶ φιλοσοφήματα. Πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπῆρχον τέσσαρα εἴδη θρησκείας, ὁ Βαρβαρισμὸς μέχρι τοῦ Νῶε ὁπότε δὲν ὑπῆρχε κοινωνία ἀνθρώπων ἢ δὲ θέ-
 ότης ἐλατρεύετο εἰς τὸ δάσος καὶ τὸ σπήλαιον, ὁ Σκυθισμὸς ἀπὸ τοῦ Νῶε μέχρι τοῦ Ραγαῦ, καθ' ἣν ἐποχὴν κατῳικήθη ἡ Εὐ-
 ρώπη, ὁ Ἑλληνισμὸς διακρινόμενος εἰς διαφόρους φιλοσοφικὰς αἵρέσεις καὶ ὁ Ἰουδαϊσμὸς διακρινόμενος εἰς διαφόρους θρη-
 σκευτικὰς αἵρέσεις. Ἐπειτα γίνεται λόγος περὶ τῶν χριστιανικῶν αἵρέσεων μὲ ἔναρξιν ἀπὸ τοῦ Σίμωνος Μάγου. Δι' ἐκά-
 στην αἵρεσιν παρέχονται στοιχεῖα περὶ τοῦ εἰσηγητοῦ, τῆς ἱ-
 στορίας καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, ἀκολουθεῖ δὲ ἀνασκευὴ αὐτῆς. Διὰ τὰς παλαιότερας αἵρέσεις ὁ Ἐπιφάνιος ἐστηρίχθη εἰς τὸν Ἰουστῖνον, τὸν Εἰρηναῖον, τὸν Ἰππόλυτον καὶ ἄλλους, διὰ τὰς αἵρέσεις τοῦ Δ' αἰῶνος ἐκθέτει προσωπικὰς γνώσεις καὶ ἐντυπώσεις. Συμπέρασμα αὐτοῦ εἶναι ὅτι μόνον ἡ Ἐκκλη-
 σία κατέχει τὴν γνησίαν παράδοσιν καὶ μόνον οἱ κανονικοὶ κληρικοὶ τὴν ἐκφράζουν ὀρθῶς.

5. ΚΑΠΠΑΔΟΚΑΙ

Πλείας διακεκριμένων θεολόγων ἀνεφάνη εἰς τὴν Καππαδοκίαν κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα. Ὁ Χριστιανισμός, διαδοθεὶς εὐρέως εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην διὰ τῆς δράσεως τοῦ Γρηγορίου Νεοκαισαρείας, εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσῃ σχεδὸν γενικῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὃ δὲ ἐξελληνισμὸς τῆς περιοχῆς, καθυστερήσας ἐπ' ἀρκετόν, ἔβαινε παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διάσημοι ἄνδρες ἐκ Καππαδοκίας κατελάμβανον ἤδη ἐξεχούσας θέσεις εἰς τὰ γράμματα, τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν.

Οἱ Καππαδοκαὶ θεολόγοι προέρχονται ὅλοι ἐξ ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν γαιοκτημόνων καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ λεπτότητα καὶ εὐγένειαν τρόπων καὶ σκέψεως. Συνδέονται μετὰ τῶν διὰ συγγενείας καὶ φιλίας, ἀλλ' ἐμφανίζουν ἐπίσης καὶ ταυτότητα ἀντιλήψεων εἰς τὰ μεγάλα ἐκκλησιαστικὰ καὶ θεολογικὰ προβλήματα. Συνέβαλον σπουδαίως εἰς τὴν νίκην τῆς Ὁρθοδοξίας κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ τῆς Πνευματομαχίας διὰ μιᾶς διδασκαλίας ἣ ὅποια ἠρμήνευεν ἐλαστικῶς τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, προήγαγον τὸν μοναχικὸν βίον καὶ κατέστησαν ὑποδείγματα ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν.

Βασίλειος Ὁ Βασίλειος Καισαρείας (330-378) εἶναι εἰς *Καισαρείας* ἀπὸ τοὺς μεγάλους Οἰκουμενικοὺς διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἀθανάσιος εἶχεν ἀκολουθήσῃ ἡρωικὴν καὶ ἀκαμπτον πολιτικὴν εἰς τὸ ἀρειανικὸν πρόβλημα. Ὡς πρὸς τὸν ἡρωισμόν τὸν ἐμμήθη καθ' ὅλα ὁ Βασίλειος, ἀλλ' οὗτος διεκρίνετο ἐπίσης δι' ἐξαιρετικὴν διπλωματικότητα καὶ εὐκαμψίαν, τὴν ὅποιαν ἐκεῖνος μόνον εἰς τὰς δυσμὰς τοῦ βίου του ἐπέδειξεν.

Γόνος εὐγενοῦς οἰκογενείας ἣ ὅποια προσέφερε πολλὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ υἱὸς τοῦ καθηγητοῦ τῆς ρητορικῆς εἰς τὴν Νεοκαισαρείαν Βασιλείου καὶ τῆς Ἐμμελίας, ἐγεννήθη τὸ 330. Ἐλαβεν ἐξαίρετον ἀνατροφὴν εἰς τὸ οἰκογενειακὸν περιβάλλον τοῦ ὁποίου ἐκυριάρχουν ἡ μήτηρ Ἐμμελία καὶ ἡ μάμμη Μακρίνη, κόρη καὶ σύζυγος μάρτυρος, καὶ εὗρεν εἰς αὐτὸ τὴν ἀπαραίτητον διὰ τὴν λεπτοφυῆ καὶ ἀσθενικὴν κρᾶσιν του φροντίδα.

Κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν πλουσίων νέων τῆς ἐποχῆς ἐ-
 ιείνης ἠθέλησε νὰ φοιτήσῃ εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρους
 ιαθηγητὰς καὶ πρὸς τοῦτο ἐπεσεκέφθη τὴν Καισάρειαν Καππα-
 δοκίαν, ὅπου συνεδέθη μὲ τὸν ἐξ Ἀριανζοῦ Γρηγόριον καὶ ἐ-
 γνωρίσθη μὲ τὸν νεαρὸν ἐξαδελφὸν τῶν βασιλέων Ἰουλιανόν,
 τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου πιθανῶς ἐμαθήτευσεν εἰς τὸν διά-
 στημον καθηγητὴν τῆς ρητορικῆς Λιβάνιον, καὶ τὰς Ἀθήνας,
 ὅπου ἤκουσε φιλολογίαν, ρητορικὴν καὶ φιλοσοφίαν ἀπὸ τὸν Ἰ-
 μέριον καὶ τὸν Προαιρέσιον.

Εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν ἀνέμενον ἀνυπομόνως ὁ φίλος του
 Γρηγόριος, ὁ ὁποῖος εἶχε φθάσει ἐκεῖ ἐνωρίτερον. Ἐκτοτε
 καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν σπουδῶν των οἱ δύο νέοι δὲν ἀ-
 πεχωρίσθησαν ἀλλήλων· διέμενον εἰς τὸ ἴδιον οἶκημα, συνε-
 στιῶντο καὶ εἶχον κοινὰ ἰδεώδη, σχεδὸν κοινὴν ψυχὴν, ὅπως
 χαρακτηριστικῶς λέγει ὁ Γρηγόριος·

τὰ πάντα μὲν δὴ κοινὰ καὶ ψυχὴ μία
 δυοῖν δέουσα σωμάτων διάστασιν.

Παρὰ τὴν συμφωνίαν των νὰ φύγουν μαζί μετὰ τὸ πέρασ
 τῶν σπουδῶν των, διὰ νὰ συμμαχάσων εἰς τὴν Καππαδοκίαν, ὁ
 Βασίλειος ἀνεχώρησε μόνος μετὰ τετραετίαν (356), ἐπηγγέθη
 μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν τὸν καθηγητὴν τῆς ρητορικῆς εἰς τὴν
 Καισάρειαν, ἀλλὰ τέλος ἀπεφάσισε νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν μελέτην
 τῆς χριστιανικῆς γραμματείας εἰς τὴν ὁποίαν εἶδεν ἄλλο φῶς
 διάφορον τῆς λάμψεως τῶν ἑλληνικῶν ἐθνικῶν συγγραμμάτων.
 Ἐμελέτησε δὲ τοὺς χριστιανικοὺς θεσμοὺς καὶ δι' ἐπισκέψεων
 εἰς τὴν Συρίαν, τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Αἴγυπτον.

Χειροτονηθεὶς δὲ μετὰ τὴν ἐκειθεν ἐπάνοδον (360) δι-
 άκονος, ὑπηρέτησεν εἰς τὴν μητρόπολιν Καισαρείας καὶ μετέ-
 σχεν ὡς παρατηρητῆς εἰς τὴν σύνοδον Κωνσταντινουπόλεως
 (360), ἀλλὰ λόγῳ δυσανεξικίας πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Διάνιον,
 ὑποκίψαντα εἰς τὰς πιέσεις τῶν Ἀρειανῶν, δὲν παρέμεινεν ἐ-
 πὶ πολὺ εἰς τὴν μητρόπολιν. Ἐμοίρασεν εἰς τοὺς ἐνδεεῖς τὸ
 μέγιστον μέρος τῆς πατρικῆς περιουσίας καὶ ἔφυγεν· ἠσκήθη
 ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν Τιβερίνην μαζί μὲ τὸν Γρηγόριον καὶ
 ἔπειτα ἐγκατεστάθη εἰς τὸ ἐν Πόντῳ κτῆμα του, ὅπου μετ' ὀ-
 λίγον τὸν ἐπεσεκέφθη καὶ ὁ Γρηγόριος. Εἰς ἐρημικὴν τοποθεσί-
 αν κατάφυτον καὶ κατάρρυτον, πλησίον τοῦ τόπου ὅπου ἐμό-
 ναζεν ἤδη ἡ μήτηρ Ἐμμελία μὲ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας, ἠ-
 σκήθησαν καὶ ἐμελέτησαν, εἰργάσθησαν διὰ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ
 μοναχικοῦ βίου καὶ παρεσεύασαν ἀνθολογίαν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ
 Ὠριγένους, τὴν *Φιλοκαλίαν*.

Ὁ διάδοχος τοῦ Διανίου εἰς τὴν ἔδραν τῆς Καισαρεί-
 ας Εὐσέβιος μετεκάλεσε τὸν Βασίλειον εἰς τὴν πόλιν, θεωρῶν

τὴν παρουσίαν τοῦ ἀναγκασίου εἰς τὸ ἔργον τοῦ. Ἡ συνεργασία τῶν πλὴν συντόμου διακοπῆς, ὑπῆρξεν ἀπρόσκοπτος καὶ καρποφόρος. Ὁ Βασίλειος εἶχεν ἐπιβληθῆ πλέον εἰς τὴν συνειδήσιν τῶν Καισαρέων ὡς προσωπικότης διακρινομένη δι' ἀρετὴν, σοφίαν καὶ ζῆλον· διὰ τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐσεβίου ἐξελέγη αὐτὸς ἐπίσκοπος (370) παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις μερικῶν προεστώτων τῆς ἐπαρχίας, οἱ ὅποιοι ἠκολούθουν τὴν πολιτικὴν τοῦ φιλαρειανοῦ Οὐάλεντος.

Ὁ Οὐάλης εἶχεν ἤδη λάβει μέτρα ἐναντίον ἄλλων ἐπισκόπων, πρὸ ὀλίγου δὲ εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἀσίας τὸν ὑπαρχον τῶν πραιτωριανῶν Μόδεστον, διὰ νὰ τοὺς ἐξαναγκάσῃ νὰ προσαρμοσθοῦν πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν τοῦ. Οὗτος ἔφθασεν εἰς τὴν Καισάρειαν τὸν χειμῶνα τοῦ 371, ἀλλὰ βεβαίως ὁ Βασίλειος δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ καμφθῆ· ὠμίλησε μὲ τοιαύτην γλῶσσαν, ὁποῖαν δὲν εἶχε ποτὲ ἕως τότε ἀκούσει ἐκεῖνος. "Ἦθελε νὰ μεταδοθοῦν οἱ λόγοι του καὶ εἰς τὸν βασιλέα· "ἀκουέτω ταῦτα καὶ βασιλεύς". Καὶ ὁ βασιλεὺς τὰ ἤκουσεν. Ἐξηγηριωμένος ἦλθε νὰ λάβῃ γνῶσιν τῶν πραγμάτων προσωπικῶς, ἀλλ' ὅταν ἤκουσε τὸν Βασίλειον ὁμιλοῦντα καὶ εἶδε τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ λαοῦ πρὸς τοῦτον, τόσον ἐντυπωσιάσθη, ὥστε ὄχι μόνον δὲν ὑπέγραψε τὸ ἔτοίμασθὲν διάταγμα ἐξορίας του, ἀλλ' ἐχορήγησεν εἰς αὐτὸν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν διὰ τὰ φιλανθρωπικά του ἰδρύματα, τὰ ὅποια ἐθαύμασε κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του.

Πάντως ὁ Οὐάλης εὔρε τρόπον νὰ μειώσῃ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἱεράρχου, καὶ τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ χωρισμὸς τῆς Καππαδοκίας εἰς δύο ἐπαρχίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς δύο μητροπόλεις, Καισαρείας ὑπὸ τὸν Βασίλειον καὶ Τυάνων ὑπὸ τῶν εὐμενῶς πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ διακεῖμενον Ἀνθιμον. Ὁ Βασίλειος ἐφρόντισε τουλάχιστον νὰ τοποθετήσῃ εἰς τινὰς κωμοπόλεις ἀνθρώπους ἀφωσιωμένους εἰς αὐτὸν ὡς ἐπισκόπους, τὸν ἀδελφόν του Γρηγόριον εἰς τὴν Νύσσαν καὶ τὸν φίλον του Γρηγόριον εἰς τὰ Σάσιμα· ἀλλ' ὁ δεύτερος ἠρνήθη ν' ἀναλάβῃ τὴν θέσιν, ἐξ οὗ ἐπῆλθε προσωρινὴ ψυχρότης μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν.

Ἡ ἐπισκοπικὴ σταδιοδρομία τοῦ Βασιλείου ὑπῆρξε σύντομος, ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ μέγα· διδασχὴ, ὀργάνωσις μοναχικῶν κοινοτήτων, ὀργάνωσις τῆς κοινωνικῆς προνοίας διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ συγκροτήματος τῆς Βασιλειάδος, συγγραφή. Αἱ φροντίδες, δυσβάστακτοι διὰ τὸν ἀσθενικὸν ἐπίσκοπον, ἐγίνοντο βαρύτεραι λόγῳ τοῦ ὑπερασθητικοῦ βίου του. Νόσος τῶν νεφρῶν προεκάλεσε τὸν θάνατον αὐτοῦ κατὰ τὰ τέλη Δεκεμβρίου 378. Ἀπέθανεν ἀπαγγέλλων τὰς λέξεις· "εἰς χειρὰς σου πα-

ραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου" καὶ ἐκηδεύθη τὴν 1 Ἰανουαρίου 379. Ἐχαιρε τιμῆς καὶ σεβασμοῦ μεταξὺ τῶν συγχρόνων του οἱ ὅποιοι τὸν εἶχον ὀνομάσει μέγαν ἤδη ζῶντα. Ἡ παράδοσις τὸν κατέταξε μεταξὺ τῶν οἰκουμενικῶν διδασκάλων καὶ ἡ Δύσις τὸν ἀνεκλήρυξεν διδάκτορα τῆς Ἐκκλησίας.

Προικισμένος μὲ ἰσχυρὰν διάνοιαν καὶ μὲ ἀδιάπτωτον προθυμίαν εἶχεν ἀποκτήσει ὅλα τὰ μέσα διὰ νὰ γίνῃ μέγας συγγραφεύς. Σαφῆς, ἀκριβῆς καὶ μεθοδικός, ἀναγιγνώσκεται μὲ εὐχαρίστησιν καὶ σήμερον.

Τρεῖς μικραὶ πραγματεῖαι ὑπὸ τύπον διαλέξεων ἀνήκουν εἰς τὸ παραινετικὸν εἶδος. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν, *Πρὸς τοὺς νέους*, ὁμιλεῖ περὶ τῆς ὠφελείας τῆς κλασικῆς γραμματείας εἰς τὴν χριστιανικὴν νεότητα. Διακρίνει δύο καταστάσεις βίου, τὴν παροῦσαν καὶ τὴν μέλλουσαν· περὶ τῆς μελλούσης διδάσκει ἡ Γραφή καὶ ἡ χριστιανικὴ θεολογία, τῶν ὁποίων τὰ διδασκόμενα δυσκόλως κατανοοῦνται ἀπὸ τοὺς νέους. Ἐπομένως οὗτοι δύνανται νὰ στραφοῦν εἰς τὴν μελέτην τῆς κλασικῆς γραμματείας, λαμβάνοντες ἐξ αὐτῆς ὅ,τι καλόν, ὅπως αἱ μέλισσαι ἀπὸ τὴν ἀκανθώδη ροδωνιὰν τὸ νέκταρ καὶ τὴν γῦριν. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Βασιλείου διὰ τὴν ἐπισήμανσιν τῆς ἀνάγκης συμμορφώσεως πρὸς τὸ θεῖον θέλημα φαίνεται περισσότερον πάσης ἄλλης. *Εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῶ*, ἡ ὁποία ἀρχίζει κατὰ τρόπον ἐνθυμίζοντα τὰ ἀξιώματα τοῦ Σωκράτους. Δὲν πρέπει νὰ προσέχη κανεὶς εἰς τὰ περὶ ἑαυτὸν ἢ εἰς τὰ ἑαυτοῦ τόσον ὅσον εἰς ἑαυτόν. Ἐὰν κατευθύνῃ τὴν προσοχὴν εἰς ἑαυτόν, θὰ γνωρίσῃ ἑαυτόν καὶ θὰ κατανοήσῃ ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ σῶμα θνητὸν καὶ ψυχὴν ἀθάνατον. Εἰς τοὺς ἀπροσέκτους εἶναι εὐκολοὺς ἢ σύγχυσις μεταξὺ αἰώνιων καὶ προσωαίων, μεταξὺ τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἀναξιότητος. Ἐὰν ἀντιληφθῇ τὴν ἀξίαν του, θὰ θεωρήσῃ ὡς ἀσήμαντα τὴν πτωχείαν, τὴν ἀγενῆ καταγωγὴν, τὴν ἀσθένειαν. Ἐὰν προσέχη εἰς ἑαυτόν θὰ προσέχη εἰς τὸν Θεόν· ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του ἄγεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν δημιουργόν. Τὰς ἀπόψεις του περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ διατυπώνει ὁ Βασίλειος εἰς τὸ δοκίμιον "Ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός. Φρονεῖ ὅτι ἡ ἐπίτευξις τῆς τελειότητος κατ' ἀρχὴν εἶναι ἔργον τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ δὲ ὀρίζει τὸ κυρίως ἀγαθὸν ὡς ταῦτόν μὲ τὸ θεῖον, διδάσκει ἔπειτα ὅτι τὸ κακὸν εἶναι ἀνυπαρκτικόν· δὲν εἶναι ὄν οὔτε ἐνυπόστατος οὐσία, ἀλλὰ στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ.

Αὐστηροτέραν ἠθικὴν καθορίζει ὁ Βασίλειος εἰς τὰ Ἀσκητικά, συλλογὴν περιλαμβάνουσαν σήμερον 12 συγγράμματα, ἀποτελουμένην ὅμως ἀρχικῶς ἐκ τριῶν, ἡτοι τῶν κατὰ πλάτος, τῶν κατ' ἐπιτομὴν καὶ τῶν ἠθικῶν Ὁρων. Εἰς τοὺς

"*Ορους κατὰ πλάτος* πραγματεύεται περὶ τῶν γενικῶν προβλημάτων τοῦ μοναχικοῦ βίου, τοῦ ὁποίου ὡς θεμέλιον χαρακτηρίζει τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Οἱ ἐπιθυμοῦντες ν' ἀσκήσουν τελείαν ἀγάπην καὶ ἀρετὴν εἶναι ἠναγκασμένοι ν' ἀποταγοῦν τοῦ κόσμου, ν' ἀσκήσουν ἐγκράτειαν καὶ νὰ νεκρώσουν τὸ ἐγωϊστικὸν φρόνημα· ἀλλ' ἡ ἀσκησις αὕτη νοεῖται εἰς κοινοτικὸν βίον. Εἰς τοὺς "*Ορους κατ' ἐπιτομὴν*" ἀναλύονται τὰ γενικὰ προβλήματα εἰς μερικώτερα θέματα καὶ δίδονται πρακτικαὶ ἀπαντήσεις δι' ἐκάστην περίπτωσιν. Εἰς τοὺς "*Ορους Ἠθικοῦς*" περιέχονται κείμενα τῆς Γραφῆς ἀναφερόμενα εἰς τὸν πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν βίον τῶν Χριστιανῶν. Ἐξ ἄλλου μερικαὶ ἀπὸ τὰς ἀξιολογώτερας ὁμιλίας καὶ ἐπιστολάς τοῦ Βασιλείου ἀναφέρονται εἰς τὸν ἀσκητισμὸν.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἱερατικοῦ του σταδίου ὁ Βασίλειος ἐξεφώνησε τὰς ἑννέα ὁμιλίας *Εἰς τὴν ἑξαήμερον*, εἰς τὰς ὁποίας περιγράφει τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου καὶ τῶν ὄντων βάσει τῆς διηγήσεως τῆς Γενέσεως καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς πλουσίας φυσιογνωσίας τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποκτήσει κατὰ τὰς σπουδὰς του. Βιβλικὰ κείμενα καὶ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα ἀποτελοῦν ἑνιαίαν σύνθεσιν, ἣ ὁποία προσφέρεται μὲ τόσην σαφήνειαν, ὥστε ἐξηγεῖται πῶς ἠδύναντο νὰ παρακολουθοῦν τὰς ὁμιλίας αὐτὰς ἐπωφελῶς, ὡς παρατηρεῖται εἰς τὸ κείμενον των τεχνῆται, ἐργάται καὶ γυναῖκες τοῦ λαοῦ. Ἀπὸ τὴν *Ἑρμηνείαν τῶν Ψαλμῶν* σώζεται μία σειρὰ 18 ὁμιλιῶν, εἰς τὰς ὁποίας μετὰ τῶν φιλολογικῶν ἀναπτύσσονται καὶ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ ζητήματα.

Τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐνομίου, ὅπως ἐξετίθετο εἰς τὴν Ἀπολογία του, ἀνασκευάζει εἰς τὸν *Ἀνατρεπτικὸν τοῦ Ἀπολογητικοῦ τοῦ Εὐνομίου*, διὰ τοῦ ὁποίου καταδεικνύει ὅτι ὁ κοινὸς νοῦς συλλαμβάνει τὴν πραγματικότητα τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ὅχι δὲ καὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, καὶ ἀπορρίπτει τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι αἱ ἔννοιαι τῆς ἀγεννησίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ γεννητοῦ τοῦ Υἱοῦ ἀποτελοῦν τὴν οὐσίαν αὐτῶν. Αὐτοὶ οἱ θεολογικοὶ διαξιφισμοὶ μεταξὺ τοῦ ὀρθοδόξου καὶ τοῦ ἀνομοίου θεολόγου εἶχον συνέχειαν.

Ὁ Βασίλειος εἶχεν εἰσαγάγει τὸν δοξολογικὸν τύπον "δόξα τῷ Θεῷ μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος", διὰ τοῦ ὁποίου τονίζεται ἡ ὁμοτιμία τῶν τριαδικῶν προσώπων, ἀντὶ τοῦ καθιερωμένου "δόξα τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι". Πρὸς διάλυσιν ἐγερθεισῶν ἀντιλήψεων ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου τὴν πραγματείαν *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος*, εἰς τὴν ὁποίαν διὰ διεξοδικῆς ἀναλύσεως τῆς ἐν-
 τος φράσεων καὶ λέξεων ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ νέος τύπος

συμβιβάζεται καλύτερον πρὸς τὰς ἀπόψεις τῶν ὀρθοδόξων καὶ τέλος καθορίζεται τὸ φωτιστικὸν καὶ τελειωτικὸν ἔργον τοῦ Πνεύματος.

Μερικαὶ εὐχαὶ τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βασιλείου Λειτουργίας ἀνήκουν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ πᾶσα λειτουργία ὡς σύνολον ἀνήκει εἰς τὴν χριστιανικὴν κοινότητα ἀπὸ τὴν ὁποίαν προῆλθε καὶ δὲν εἶναι ἔργον ἑνὸς προσώπου.

Ὁ Βασίλειος ὑπῆρξεν εἰς τῶν μεγίστων θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἤσκησε τεραστίαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν μετέπειτα θεολογικὴν κίνησιν καὶ ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐζήτει ἀπὸ ὅλους νὰ μετᾶσχουν τῆς παιδείας, τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος εἶχε γευθῆ ἀφθόνως, καὶ προέτρεπε τοὺς νέους νὰ λαμβάνουν ὅ,τι χρήσιμον συναντοῦν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς διδασκάλους καὶ τὴν ἐθνικὴν γραμματείαν, διότι αὕτη ἀποτελεῖ ἀναγκαῖον σύμβουλον εἰς τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου.

Τὸ περὶ γνώσεως τοῦ Θεοῦ πρόβλημα ἀντιμετωπίζει ἐν συναρτήσῃ μὲ τὴν ἀπόκρισιν τῶν γνωσιολογικῶν προὑποθέσεων τοῦ Εὐνομίου. Διδάσκει ὅτι αἱ "κοινὰ ἔννοια", αἱ ἔμφυτοι εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καταδεικνύουν μὲν τὴν εἰς τὰ δημιουργήματα ἐκφαινομένην δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ τέχνην τοῦ Θεοῦ, ἐπομένως καταδεικνύουν τὴν πραγματικότητα τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ φανερώσουν τί εἶναι ἡ οὐσία αὐτοῦ. Σαφῶς λοιπὸν ἐδῶ διακρίνεται ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ.

Εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐνομίου προβαλλομένην ἔννοιαν τῆς ἀγεννησίας τοῦ Θεοῦ δὲν φθάνομεν διὰ γνώσεως τῆς οὐσίας του, πρᾶγμα ἀνέφικτον, ἀλλ' ἐκ τῆς συγκρίσεως μὲ τ' ἄλλα ὄντα, διὰ τῆς ὁποίας παρατηροῦμεν ὅτι οὗτος εἶναι διάφορος καὶ ἀνώτερος αὐτῶν· συνεπῶς τὸ ἀγέννητον δὲν δύναται νὰ ταυτισθῆ μὲ οὐσίαν, ἀλλὰ δηλώνει ἀπλῶς τρόπον ὑπάρξεως.

Ὅσακις ὁ νοῦς χωρεῖ ἐντὸς ἐπιτρεπομένων ὁρίων, χωρεῖ εἰς ἐπαρκῆ κατανόησιν τοῦ Θεοῦ. Ἡ θρησκευτικὴ γνῶσις καὶ ἡ πίστις καὶ ἡ λατρεία ἀλληλοβοηθοῦνται· ἀπὸ τὴν πίστιν ἀγόμεθα εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ἀγόμεθα εἰς τὴν πίστιν· ἡ γνῶσις καὶ ἡ πίστις προέρχονται ἀπὸ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐν δυνάμει παρουσίαν του εἰς τὸν κόσμον. Τρίτον στάδιον εἶναι ἡ λατρεία.

Βασικὴ εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Βασιλείου εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς Ὀρθοδοξίας διὰ τῆς προωθήσεως τῆς διατυπώσεως νέας τριαδολογικῆς ὁρολογίας. Γεννημένος εἰς εὐσεβόφρον περιβάλλον ἐσέβετο τὴν ἀρετὴν τῶν ἀνδρῶν χωρὶς νὰ ἐπηρεάζεται πολὺ ἀπὸ τὰς δογματικὰς των πεποιθήσεις. Βραδύτερον

κατέστη καὶ ὁ ἴδιος ἀκριβολόγος χωρὶς νὰ στερηθῆ τῆς εὐρύ-
τητος ἀντιλήψεως καὶ τῆς εὐκαμψίας. Δὲν ἐνεφάνιζε προκλη-
τικῶς τὸν ὄρον "ὁμοούσιος" τὸν ὁποῖον ἐδέχετο. Μετὰ τὴν
Νίκαιαν οἱ Ὁρθόδοξοι ἐτριαδολόγουν, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν
πτωχείαν τῆς λατινικῆς (substantia, οὐσία καὶ ὑπόστασις), ἐ-
πὶ τοῦ τύπου "μία οὐσία, μία ὑπόστασις, τρία πρόσωπα". Ὁ
τριαδικὸς αὐτὸς τύπος εἰς πολλοὺς ἐφαίνετο σαβελλιανικὸς,
ἐφ' ὅσον ὑπόστασις δὲν εἶναι ἀκριβῶς οὐσία, ἀλλ' ἰδιαιτέρα
προσωπικὴ ὑπαρξις, ἄρα ἂν ὁ Θεὸς εἶχε μίαν ὑπόστασιν δὲν
θὰ ἦτο τριαδικός. Ἐξ ἄλλου ἡ λέξις πρόσωπον, σημαίνουσα ἀ-
κόμη κυρίως τὸ "προσωπεῖον" ἦτο βασικὸς ὄρος τῶν Σαβελλι-
ανῶν. Οἱ μεγάλοι πατέρες, ἰδόντες τὴν ἀδυναμίαν τῆς διατυ-
πώσεως, ἐπέστρεψαν εἰς ὀρολογίαν ἢ ὁποία ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς
εἰς τὸν Ὁριγένην· "μία οὐσία καὶ τρεῖς ὑποστάσεις". Ποῖος
πρῶτος ἔκαμε τὸ βῆμα τοῦτο, εἶναι ἄγνωστον· πιθανῶς ἔγινε
ταυτοχρόνως εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν καὶ τὴν Ἀντιόχειαν, ἐπε-
βλήθη δὲ εἰς τὴν σύνοδον Ἀλεξανδρείας τοῦ 362. Πάντως ὁ
πρῶτος χρησιμοποιήσας ἀπερμφράστως τὴν νέαν ὀρολογίαν εἶναι
ὁ Βασίλειος, ὁ ὁποῖος ἔθεσε καὶ τὰ φιλοσοφικὰ θεμέλια διὰ
τὴν ἀποδοχὴν τῆς. Οὐσία εἶναι τὸ κοινὸν εἰς ὅλα τὰ ἄτομα
τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ὑπόστασις εἶναι τὸ συγκεκριμένον ὄν τὸ πε-
ρικλεῖον τὴν οὐσίαν. "Οὐσία δὲ καὶ ὑπόστασις ταύτην ἔχει
τὴν διαφορὰν, ἣν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ καθ' ἕκαστον· οἷον
ὡς ἔχει τὸ ζῶον πρὸς τὸν δεῖνα ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο οὐσίαν
μὲν μίαν ἐπὶ τῆς θεότητος ὁμολογοῦμεν, ὥστε τὸν τοῦ εἶναι
λόγον μὴ διαφόρως ἀποδιδόναι· ὑπόστασιν δὲ ἰδιάζουσας, ἵνα
ἀσύγχυτος ἡμῖν καὶ τετρανωμένη ἡ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ
καὶ Ἁγίου Πνεύματος ἐννοία ὑπάρχη". Οὐσία εἶναι ἐκεῖνο τὸ
ὁποῖον ὁ Ἀριστοτέλης ὠνόμαζεν δευτέραν οὐσίαν, ὑπόστασις
δὲ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ Ἀριστοτέλης ὠνόμαζε πρώτην οὐσίαν.

Ἡ ἐνέργεια τῶν τριῶν ὑποστάσεων εἶναι κοινή, αὗται
δὲ ἴδια ἔχουν μόνον τὰς ὑποστατικὰς ιδιότητας, τὴν πατρότη-
τα, τὴν υἰότητα, τὴν ἀγιότητα. Ἡ νέα ὀρολογία διηυκλόνησε
τὴν ἐπιστροφὴν πλῆθους Ὁμοουσιανῶν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν.

Μία μερὶς Ὁμοουσιανῶν μὴ στέργουσα εἰς ὑποχώρησιν
ὡς πρὸς τὸ Πνεῦμα, ἐνέμεινε εἰς τὴν αἵρεσιν. Ὁ Βασίλειος
εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ παρασύρῃ καὶ αὐτούς, ὠμίλει μὲν
περὶ τῆς θείας φύσεως τοῦ Πνεύματος καὶ περὶ θεότητος τοῦ
Πνεύματος, ἀλλὰ πρὸς ἀποφυγὴν νέων δεινῶν δὲν ἐχρησιμοποί-
ει τὸν ὄρον "ὁμοούσιος" δι' αὐτό, προτιμῶν τὸ "ὁμότιμον".
Διὰ τοῦτο κατηγορήθη ὑπὸ τινων ὡς κρυπτοπνευματομάχος, ἐνῶ
ὁ Γρηγόριος Θεολόγος ὑπερεμάχησεν αὐτοῦ.

Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Βασιλείου φαίνεται ἑλληνικὴ, ἀλλὰ

πλήρως προσηρμοσμένη εἰς τὰ χριστιανικὰ πλαίσια. Ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, εἰς τὸν ἄνθρωπον διακρίνει τρία πράγματα· ἑαυτὸν ἦτοι τὴν προσωπικότητά του τὴν ὁποίαν ἀποτελεῖ ὁ νοῦς καὶ ἡ ψυχὴ, τὰ ἑαυτοῦ ἦτοι τὸ σύννοικον σῶμα του, καὶ τὰ περὶ αὐτὸν ἦτοι τὰ ἐπίκτητα ἀγαθὰ του. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει πραγματικὴν ἀξίαν εἶναι ὁ "ἑαυτός". Τὴν ἠθικὴν τελειότητα ἀποδίδει κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὰς προσπάθειάς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὡς προϋπόθεσιν αὐτῆς ἐθεώρει τὴν πλήρη αὐτογνωσίαν, τὴν ἀπόρριψιν τῶν εὐτελῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου καὶ τὴν προσκόλλησιν εἰς τὸ ἀγαθόν, τὸν Θεόν.

Τὸ κυριώτερον δὲ βάθρον τῆς τελειότητος εἶναι ἡ ἀγάπη. Ἐκ φύσεως ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τὸ καλόν, δὲν ὑπάρχει δὲ τίποτε θαυμασιώτερον τοῦ θεοῦ κάλλους καὶ χαριέστερον τῆς θείας μεγαλοπρεπείας. Αὐτὴ ἡ ἀγάπη εἶναι ἀντανάκλασις τῆς πρωτοτύπου ἀγάπης, τὴν ὁποίαν ἐκδηλώνει πρὸς ἡμᾶς ὁ Θεός, καὶ ἀντικαθιστᾷ τὸν φόβον τῶν ἀρχαρίων πρὸς τὸν Θεόν. Συναρτήματα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκδηλωθῇ ἄλλως, εἰμὴ εἰς τὸν ὁμαδικὸν βίον. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος ποθεῖ τὸν Θεόν, παρεμβάλλονται τὰ ἐγκόσμια διὰ νὰ διαστρέψουν τὴν φυσικὴν ροπὴν αὐτοῦ. Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ στηριχθῇ εἰς τὰ ἐγκόσμια ὡς εἰς αἰώνια καὶ νὰ καταφρονήσῃ τὰ αἰώνια ὡς ἀνάξια λόγου.

Ὁ Βασιλεὺς διακρίνει δύο κόσμους, τὸν πρόσκαιρον καὶ τὸν αἰώνιον. Οἱ Χριστιανοὶ ζοῦν εἰς οὐράνιον πολίτευμα καὶ εἰς χορείαν ἀγγέλων. Εἰς τὴν παροῦσαν πραγματικότητα προγεφύρωμα τοῦ προσκαιροῦ κόσμου πρὸς τὸν αἰώνιον εἶναι ἡ Ἐκκλησία, προγεφύρωμα δὲ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ μοναχικὸς βίος. Αὐτὸς εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τοῦ φιλανθρωπικοῦ κοινοβίου. Ἀφοῦ ἠσκήθη ὁ ἴδιος ἐπ' ὀλίγον χρόνον εἰς τὴν ἐρημίαν, ἔπειτα ἀπέκλεισεν ὀλοτελῶς τὸν ἐρημιτισμόν, διότι ἐφρόνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλασμένος διὰ κοινωνικὸν βίον· "ἡμερον καὶ κοινωνικὸν ζῶον ὁ ἄνθρωπος καὶ οὐχὶ μοναστικὸν οὐδὲ ἄγριον". Ἡ ἀρετὴ εἶναι κατ' ἐξοχὴν κοινωνικὴ ἀξία καὶ χωρὶς συντρόφους δὲν δύναται κανεὶς νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἀρετὴν. Ἀλλὰ προὔχωρησε πέραν αὐτοῦ ὁ ἱεράρχης. Μετέφερε τὸν βίον τοῦτον ἀπὸ τὰς ἐρημίας εἰς τὰς πόλεις, θέτων αὐτὸν ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καὶ καθορίζων εἰς αὐτὸν κοινωνικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ καθήκοντα. Εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐπανέφερε τὸν μοναχισμόν, ἀπομακρυνόμενον, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὰ κοινόβια ὀργανώθησαν εἰς τὸ ἐξῆς βάσει τῶν κανονισμῶν τοῦ Βασιλείου, ὁ δὲ Βενέδικτος ἐπωφελήθη αὐτῶν μεγάλως κατὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ μοναχισμοῦ εἰς τὴν Δύσιν.

Δὲν περιφρονεῖ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ ὁ Βασίλειος, ἂν καὶ ἀποδίδῃ εἰς αὐτὰ μόνον τὴν ἀξίαν των· ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν προσκαίρων ἀναγκῶν. Ἡ χρῆσις των πρέπει νὰ εἶναι προσεκτικὴ καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ. Τὰ ἀγαθὰ ὡς σύνολον ἀνήκουν εἰς τὸν Θεόν, ὁ δὲ πλούσιος δὲν εἶναι ἰδιοκτῆτης τῶν ἀγαθῶν τὰ ὅποια κατέχει, ἀλλ' ἀπλῶς οἰκονόμος, διαχειριστὴς τοῦ Θεοῦ. Τοῦ πλούτου ὁ σκοπὸς εἶναι κοινωνικός, διὰ τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ σπαταλᾶται εἰς πολυτελεῖ διαβίωσιν, ἀλλὰ νὰ κατανέμεται εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην. Ἡ ἐργασία εἶναι εὐλογημένη καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις δούλων πρὸς πλουτισμὸν εἶναι ἀνεπίτρεπτος.

Γρηγόριος Νύσσης Ὁ Γρηγόριος Νύσσης (335-395) δὲν διεκρίθη μὲν ὡς ποιμενάρχης ἀλλ' ἀνεδείχθη εἰς τὸν συστηματικώτερον καὶ βαθύτερον Ἑλληνα πατέρα τῆς Ἐκκλησίας.

Τρίτος υἱὸς τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς Ἐμμελίας, μετὰ τὸν Βασίλειον Καισαρείας καὶ τὸν Ναυκράτιον, ἐχειραγωγῆθη ὑπὸ τοῦ Βασιλείου εἰς τὰ πρῶτα μαθητικά του βήματα, διὸ ἀποκαλεῖ αὐτὸν πατέρα καὶ διδάσκαλον, διδάσκαλον δὲ ἀποκαλεῖ καὶ τὴν ἀδελφὴν του Μακρίνην. Αἱ σπουδαί του ὑπῆρξαν λαμπραὶ καὶ ἄφησαν τὴν σφραγίδα των εἰς τὴν λογοτεχνικὴν μορφήν τῶν ἔργων του καὶ ὄχι μόνον εἰς αὐτήν. Ἀφιερῶθη εἰς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ρήτορος, ἐνυμφεύθη τὴν Θεοσεβίαν, γυναῖκα σεμνὴν καὶ ἐνάρετον, ἣ ὅποια ἀπέθανεν τὸ 386, τέλος δὲ ὑπεύκων εἰς προτροπὰς οἰκείων καὶ φίλων, ἠκολούθησεν ἱερατικὴν σταδιοδρομίαν. Ὁ Βασίλειος, ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας πλέον, ἔχων ἀνάγκην τῆς βοηθείας του, τὸν ἐχειροτόνησεν ἐπίσκοπον Νύσσης, πολίχνης ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τὴν Καισάρειαν πρὸς τὴν Ἄγκυραν, τὸ 371. Ὁ Γρηγόριος ὅμως δὲν ἦτο γεννημένος διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου, ἀλλὰ διὰ τὸ ἔργον τοῦ στοχαστοῦ. Ὁ Βασίλειος ἐγνώριζε τὴν ἀδυναμίαν του ταύτην, ἐντὸς ὀλίγου δὲ ἀπεγοητεύθη περισσότερον ἀπὸ ὅσον ἐφοβεῖτο. Διότι ὁ Γρηγόριος, ξένος πρὸς τὰ μικροζητήματα τοῦ καθημερινοῦ βίου, δὲν ἠνείχετο τὰς ἐριδας ἢ ἀπλᾶς διενέξεις καὶ προσεπάθει πάντοτε νὰ τὰς κατασιγᾷ, συχνάκις μὲ τρόπον ἀφελῆ, ἐνίοτε καὶ περίεργον, ἀλλὰ πάντως συγιννητικόν. Ἀπετύγχανεν εἰς ὅλας τὰς προσπάθειάς του ἢ τὰς ἀποστολάς του πρὸς διευθέτησιν σπουδαίων προβλημάτων. Δικαίως λοιπὸν ὁ Βασίλειος τὸν παρουσίασεν ὡς καθήμενον εἰς ὕψη, ὡς μετέωρον, μὴ δυνάμενον ν' ἀντιληφθῆ τὰ συμβαίνοντα εἰς τὰ ἐπίγεια.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἐλλείψεως πολιτικῆς εὐλυγισίας ἦτο ὅτι κατέστη στόχος τοῦ φιλαρειανοῦ ἐπάρχου Πόντου Δημοσθέ-

νους, ὁ ὁποῖος τὸν συνέλαβεν ὡς ἀντικανονικῶς ἐκλεγέντα, ἀλλ' αὐτὸς παραδόξως κατώρθωσε νὰ δραπετεύσῃ. Ἐπειτα σύνοδος ἐξ ἀρειανῶν ἐπισκόπων Πόντου καὶ Γαλατίας, συνελθοῦσα εἰς τὴν ἔδραν τοῦ (376) τὸν κατεδίνασε ἐρήμην βάσει τῆς ἀνωτέρω καὶ ἄλλων συκοφαντικῶν κατηγοριῶν. Ὁ Γρηγόριος παρέμεινε κρυμμένος καὶ ἀσθενὴς ἐκ πλευρίτιδος εἰς χωρίον ἐπὶ διετίαν. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν Νύσσαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐάλεντος, ἔγινε δεκτὸς ἐνθουσιωδῶς ὑπὸ τοῦ ποιμνίου τοῦ (378), ἀλλ' ἠκολούθησαν ἀμέσως θλιβερά οἰκογενειακὰ γεγονότα· ὁ θάνατος τῶν ἀδελφῶν τοῦ Βασιλείου καὶ Μακρίνης.

Ἐκτοτε ἀνεμίχθη ἐνεργότερον εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Οἱ μετέχοντες τῆς κατὰ τοῦ Ἀπολιναρίου συνόδου τῆς Ἀντιοχείας τὸ 379 ἱεράρχαι πρέπει νὰ ἐξεπλάγησαν μεγάλως ἐκ τῆς δραστηριότητος τοῦ ἕως τότε ἀπλοῖκου καὶ μαλακοῦ Γρηγορίου· ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνέθεσαν δυσκόλους ἀποστολὰς εἰς Ἀραβίαν καὶ Πόντον. Ἐκλογὴν τοῦ εἰς ἀρχιεπίσκοπον Σεβαστείας, μητροπόλεως τῆς Μικρᾶς Ἀρμενίας, ἐθεώρησεν ὡς ἐντολὴν προσωρινοῦ χαρακτῆρος, διὸ ἀφοῦ διηυθέτησε τὰ ἐκεῖ πράγματα ἐπέστρεψεν εἰς τὴν μικρὰν Νύσσαν. Βραδύτερον τὴν ἔδραν ταύτην κατέλαβεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πέτρος.

Μετέσχε τῶν ἐργασιῶν τῆς Β' Οἰκουμενικῆς συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει (381), εἰς τὴν ὁποίαν ἔπαιξε σπουδαῖον πρόσωπον, ὄχι μόνον λόγῳ τοῦ ἐκ συγγενείας μὲ τὸν Βασίλειον γοήτρου πλέον, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ κύρους. Εἰς αὐτὸν ἀνέθεσεν ἡ σύνοδος νὰ ἐκφωνήσῃ τὸν ἐπικηδεῖον εἰς τὸν ἀποθανόντα πρόεδρον τῆς συνόδου Μελέτιον Ἀντιοχείας, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος Α' αὐτὸν ὤρισεν μετὰ δύο ἄλλων ὡς τύπον ὀρθοδοξίας εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ Πόντου.

Ἐκτοτε αἱ εἰδήσεις περὶ αὐτοῦ ἀραιώνονται καὶ αἱ ὑπάρχουσαι ἀναφέρονται εἰς συμμετοχὴν εἰς συνόδους μικρᾶς σημασίας καὶ εἰς τὴν ἐκφώνησιν ἐπικηδεῶν εἰς τὴν βασιλοπαιδα Πουλχερίαν καὶ τὴν βασίλισσαν Πλακιδίαν.

Ὁ Γρηγόριος εἶναι ἐξ ἴσου μὲ τοὺς ἄλλους κατὰ τὸν πατέρα τῆς ἐποχῆς τοῦ πολυγράφου, ἀλλ' εἶναι τεχνικώτερος καὶ μεθοδικώτερος τούτων. Ὅτι ὑπῆρξεν ἐπιμελὴς μαθητῆς τῶν ρητορικῶν σχολῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ δεικνύεται ἐκ τοῦ ἕφους τὸ ὁποῖον διέπεται ἀπὸ τοὺς ρητορικοὺς κανόνας, τὴν ποικιλίαν τῶν σχημάτων τοῦ λόγου καὶ τὴν ἀπτικίζουσαν γλῶσσαν. Ὁ Γρηγόριος Θεολόγος ὁμιλεῖ συχνὰ περὶ τῆς ἰδικῆς τοῦ ἀπτικῆς παιδείας, ἀλλ' ὁ Γρηγόριος Νύσσης ἔχει ἴσως διαποτισθῆ μὲ αὐτὴν περισσότερον τούτου.

Ἀρίστη γνῶσις τῆς κοσμικῆς σοφίας, καὶ ἰδίως τῆς φι-

λοσοφίας, κατοχή ολοκλήρου τῆς Γραφῆς, μελέτη τῆς πρὸ αὐτοῦ θεολογικῆς σκέψεως καὶ ὀξεῖα δύναμις συλλήψεως ἐννοιῶν τοῦ ἐπέτρεψαν ν' ἀναδειχθῆ εἰς μέγαν συγγραφέα καὶ στοχαστήν.

Ἐπῆρξεν ἐκλεκτικὸς εἰς τὸ ἐρμηνευτικὸν τοῦ ἔργου, ὅπως ὁ ἀδελφὸς του Βασίλειος. Μερικὰ μάλιστα ἀπὸ τὰ ἐρμηνευτικὰ του συγγράμματα ἐγράφησαν ὡς συνέχεια τοῦ ἔργου τούτου. Αἱ μυστικά του τάσεις συνετέλουν εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῆς τυπολογικῆς μεθόδου εὐρέως καὶ ἐνίοτε κατὰ κῆρον, μολονότι θεωρητικῶς ἠσπάζετο τὴν γνώμην τοῦ Βασιλείου περὶ ἀποφυγῆς τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας.

Δύο ἐρμηνευτικὰ πραγματείας ἔστειλεν εἰς τὸν ἀδελφόν του Πέτρον, τὴν *Περὶ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου* καὶ τὸν *Ἀπολογητικὸν περὶ τῆς Ἑξαήμερου*. Εἰς τὴν πρώτην ἐρμηνεύει τὸ χωρίον τῆς Γενέσεως 1, 26 "ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν", τὸ ὁποῖον εἶχε παραλείψει νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ Βασίλειος, ἂν καὶ προετίθετο νὰ τὸ πράξῃ, εἰς δὲ τὴν δευτέραν διασαφεῖ παρεξηγηθείσας ἀπόψεις τοῦ Βασιλείου καὶ διαλύει παρανοήσεις τοῦ κεμένου τῆς Γενέσεως.

Μία ὁλόκληρος σειρὰ ἐργασιῶν ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ παρουσιάσῃ τὸ πνευματικὸν νόημα τῶν γραφικῶν κεμένων. Κεντρικὴ ἰδέα τοῦ *Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῶν ψαλμῶν* εἶναι ὅτι ὁ ψαλτῆρ ἔχει σκοπὸν νὰ δείξῃ τὴν ὁδὸν πρὸς ἀνύψωσιν τῆς ψυχῆς. Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς ἡ διαίρεσις τοῦ Ψαλτῆρος εἰς πέντε βιβλία φέρεται ὡς δηλοῦσα τὰς πέντε βαθμίδας ἀνόδου τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν τελειότητα. Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον ἐρμηνεύονται αἱ ἐπιγραφαὶ κατ' ἀλληγορικὴν μέθοδον. Αἱ λέξεις ῥοδῆ, αἴνεσις, ὕμνος καὶ τὰ παρόμοια δὲν ἔχουν ἐξωτερικὸν νόημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν πλοκὴν τῶν ποιημάτων καὶ τὴν μελωδίαν, ἀλλ' ἐσωτερικὸν πνευματικόν. Ἡ *Ἑξήγησις ἀκριβοῦς εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὸν* ἐπιδιώκει εἰς ὀκτὼ ὁμιλίαις ἐπὶ τοῦ Ἐκκλ. 1, 1-3, 13 νὰ δείξῃ ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο ἔχει σκοπὸν "ὑπερθεῖναι τὸν νοῦν τῆς αἰσθήσεως", τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὑπὲρ τὰ ἐγκόσμια ἀγαθὰ. Ἡ *Ἑξήγησις ἀκριβοῦς εἰς τὰ Ἄσματα τῶν Ἀσμάτων*, ἀφιερωμένη εἰς τὴν Ὀλυμπιάδα, δεικνύει δι' ἀποκορυφωμένης ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας τὴν πορείαν τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ νοητὰ καὶ τὴν ἔνωσιν αὐτῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐν μυστικῷ γάμῳ. Ἀκολουθεῖ τὸν Ὠριγένην, τὸν ὁποῖον ἐπαινεῖ εἰς τὸν πρόλογον. Εἰς τὸν πρόλογον ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι αἱ ὁμιλίαι αὐταί, 15 τὸν ἀριθμόν, συνετάχθησαν δι' ἐπεξεργασίας σημειώσεων τὰς ὁποίας εἶχον κρατήσῃ ταχυγράφοι ἀεροαταί. Καὶ οἱ μακαρισμοὶ ἐπίσης θεωροῦνται ὡς βαθμίδες μιᾶς κλίμακος, τὴν ὁποίαν ἀνέρχεται ἡ ψυχὴ πορευο-

μένα πρὸς τὴν τελείωσιν, καθὼς ἀναπτύσσεται εἰς τὸ ἔργον *Εἰς τοὺς μακαρισμοὺς*.

Ὁ *Λόγος κατηχητικὸς ὁ Μέγας* εἶναι συνοπτικὸν ἐγχειρίδιον περὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀφιερούμενον εἰς τοὺς χριστιανοὺς διδασκάλους, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸν πρόλογόν του. Μετὰ τὴν κατηχητικὴν χαρακτῆρος Ἐπίδειξιν τοῦ Εἰρηναίου καὶ τὸ συστηματικώτερον Περὶ Ἀρχῶν τοῦ Ὠριγένους ἔχομεν ἐδῶ τὴν τρίτην καὶ περισσότερον ἐπιτυχῆ ἀπόπειραν συστηματοποιήσεως τοῦ συνόλου τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Τὰ προβλήματα περὶ Θεοῦ, κόσμου, ἀνθρώπου, πτώσεως, ἀνακαινίσεως ὑπὸ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου, βαπτίσματος, εὐχαριστίας καὶ πίστεως ἀναπτύσσονται εἰς τὰ τρία βιβλία τοῦ Μεγάλου Κατηχητικοῦ. Οὗτος ὁμοιάζει περισσότερον τῶν ἄλλων πρὸς τὰ μεταγενέστερα συστήματα δογματικῆς, μολονότι δὲ ἡ συνοπτικὴ του μορφή δὲν ἐπιτρέπει εὐρείαν ἀνάλυσιν τῶν ἐξεταζομένων προβλημάτων καὶ διεϊσδυσιν εἰς ὅλας τὰς πτυχάς των, οὗτος εἶναι ἓν τῶν σπουδαιότερων ἐν γένει πατερικῶν ἔργων. Ἡ διαπραγματεύσις εἶναι καθ' ὅλοκληρίαν πρωτότυπος, μολονότι εἶναι φανεραὶ ἐπιδράσεις ἐκ τῶν Ὠριγένους, Μεθοδίου, Ἀθανασίου, Πλάτωνος, εἰς τινὰ σημεῖα. Ὁ Γρηγόριος, ὡς λέγει, προσπαθεῖ διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου νὰ φθάσῃ εἰς τὸν θεῖον Λόγον, ἀλλὰ πάντως ὡς βάσιν ἔχει τὴν Γραφήν καὶ τὴν πίστιν.

Οἱ *Πρὸς Εὐνόμιον Ἀντιρρητικοὶ* ἀποτελοῦνται ἀπὸ τρία βιβλία τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν κατὰ παράκλησιν τοῦ ἀδελφοῦ του Πέτρου πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς μνήμης τοῦ βασιλείου καὶ ἀναίρεσιν τῶν δοξασιῶν καὶ ἰσχυρισμῶν τοῦ Εὐνομίου. Εἶναι λοιπὸν ἀπάντησις εἰς τὴν Ἀπολογία ὑπὲρ Ἀπολογίας τοῦ Εὐνομίου, τὴν ὁποῖαν δὲν εἶχε προφθάσει νὰ δώσῃ ὁ Βασίλειος, ἀποθανόντων. Τὸ τρίτον μάλιστα βιβλίον εἶναι ἀπάντησις εἰς νέον κατὰ τοῦ βασιλείου ἔργον τοῦ Εὐνομίου. Εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν ἐπεκράτησε τοιαύτη σύγχυσις ὥστε τὰ τρία βιβλία νὰ ἐμφανισθοῦν ὡς δέκα τρία, ὡς συμβαίνει εἰς τὴν ἔκδοσιν Migne.

Ἐκ τῶν ἄλλων ἀντιαρειανικῶν ἔργων του ἀξιόλογα εἶναι τὰ *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Μακεδονιανῶν* καὶ *Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς Θεοὺς*.

Ἡ πολεμικὴ του κατὰ τῶν ἀπολιναριστικῶν δοξασιῶν περιέχεται κυρίως εἰς τὸν *Ἀντιρρητικὸν πρὸς τὰ Ἀπολιναρίου*, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιχειρεῖται συστηματικὴ ἀνασκειὴ αὐτῶν, ὅπως ἦσαν ἐκτεθειμέναι εἰς τὸ σύγγραμμα τούτου *Ἀπόδειξις περὶ τῆς θείας σαρκώσεως τῆς καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρώπου*. Ἀποκρούει τὸ ὅτι ὁ θεῖος λόγος κατέλαβε τὴν θέσιν τῆς λογικῆς

ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ὅτι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι θείας προελεύσεως. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶναι τὸ ἄριστον ἀντιαπολιναριστικὸν ἔργον.

Τὸ ἔργον *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως ἢ τὰ Μακρίνεια* ἀποτελεῖ μνημόσυνον εἰς τὴν ἀξιοσέβαστον ἀδελφὴν του. Ἐπιστρέφων ὁ Γρηγόριος ἐκ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνόδου τοῦ 379, ἐπεσιέφθη τὴν παρὰ τὸν Ἴριν ποταμὸν εἰς τὸ οἰκογενειακὸν των κτῆμα μονάζουσαν Μακρίναν, ἣ ὅποια εὗρίσκειτο εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ βίου της, ἐπισπευσθεῖσας ἀπὸ τὸν πόνον διὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου. Τὴν συζήτησιν ἣ ὅποια διεξήχθη μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν τὴν παραμονὴν τοῦ θανάτου αὐτῆς ἐκθέτει ἐδῶ ὁ Γρηγόριος ὑπὸ διαλογικὴν μορφήν καὶ μὲ σικηνικὸν ὑπενθυμίζον τὸν Φαῖδωνα τοῦ Πλάτωνος. Στρέφεται περὶ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς, τὴν ψυχὴν, τὸν θάνατον, τὴν ἀθανασίαν, τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν. Ὡς διδάσκαλος ἐδῶ παρίσταται ἡ Μακρίνα, γνωρίζουσα εἰς βάθος τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ ἐμμένουσα εἰς αὐτὰς σταθερῶς, ἐνῶ ὁ Γρηγόριος ἐμφανίζεται ὡς ἀδιαφώτιστος καὶ διερευνητικός. Εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερα ἔργα τῆς χριστιανικῆς γραμματείας καὶ διὰ τὴν βαθύτητα καὶ διὰ τὸν πλοῦτον τῶν σκέψεων καὶ διὰ τὴν λογοτεχνικὴν του δύναμιν. Σημειωτέον ὅτι εἰς ἄλλο ἔργον τοῦ ὁ Γρηγόριος ἐβιογράφησε τὴν Μακρίναν.

Ὁ Γρηγόριος δὲν ἠσχολήθη, ὡς ὁ Βασίλειος καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, μὲ τὴν σύνταξιν ἀσκητικῶν κανόνων καὶ παραγγελμάτων, ἀλλ' ἔκαμε κἀτι οὐσωδέστερον· προέβη εἰς ἀνατομίαν τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ καθώρισε τὰς ἀρχὰς αἱ ὅποιαί τὴν διέπουν.

Τὸ *Περὶ Παρθενίας* ἔργον ἔγραψεν ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Βασιλείου εἰς ἀρχιεπίσκοπον, ἐπεξεργάσθη δὲ ἐκ νέου βραδύτερον. Χαρακτηρίζει τὴν παρθενίαν ὡς τὴν ὁδὸν διὰ τῆς ὁποίας ἡ θεότης κατέρχεται ἐκ νέου εἰς τὴν γῆν καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀνέρχεται εἰς τὰ οὐράνια. Ὅπως ὁ Χριστὸς κατῆλθε σαρκικῶς διὰ τῆς παρθένου Μαρίας, οὕτω κατέρχεται καὶ πνευματικῶς εἰς τὴν παρθένον ψυχὴν, ἣ ὅποια καθίσταται νύμφη τοῦ Χριστοῦ. Πρότυπα παρθενίας εἶναι ὁ ἀρχιπάρθενος Χριστὸς καὶ ἡ Παρθένος Μαρία. Περιγράφων τὸν τύπον ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος πραγματώνει τὸ ἰδεῶδες τῆς παρθενίας ἔχει κατὰ νοῦν τὸν ἀδελφόν του Βασίλειον, ἀλλ' ὡς πρὸς ἑαυτὸν ἐκφράζει τὴν λύπην του διότι νυμφευθεὶς δὲν ἔμεινεν εἰς τὸ παρθενικὸν στάδιον.

Τρία δοκίμια, γραφέντα εἰς γεροντικὴν ἡλικίαν, δεικνύουν τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν τελειότητα. Τὸ *Περὶ τοῦ τί τοῦ Χριστιανῶν ὄνομα ἢ ἐπάγγελμα*, ἀπαντῶν εἰς τὸ διὰ τοῦ τίτλου

ἐκφραζόμενον ἐρώτημα, λέγει ὅτι "χριστιανισμός ἐστὶ τῆς θείας φύσεως μίμησις" καὶ τονίζει ὅτι τοῦτο δὲν ὑπερβαίνει τὰ ἀνθρώπινα μέτρα, καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Εἰς τὸ *Περὶ τελειότητος καὶ ὁποῖον δεῖ εἶναι τὸν Χριστιανὸν* ὡς ὑπόδειγμα βίου προτείνει τὸν Χριστόν, τοῦ ὁποῖου ἡ προσωπικότης εἰς ἄλλα μὲν εἶναι ἀξία λατρείας εἰς ἄλλα δὲ ἀξία μιμήσεως. Πρὸς περιγραφὴν τῆς προσωπικότητος τοῦ Χριστοῦ χρησιμοποιεῖ τοὺς ὅρους τοῦ Παύλου. Τέλος τὸ *Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ καὶ τῆς κατὰ ἀλήθειαν ἀσκήσεως* ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν λέξιν τοῦ Γρηγορίου περὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου. Τονίζει ὅτι προϋπόθεσις τοῦ πνευματικοῦ βίου εἶναι ἡ ἄρνησις τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου καὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς, καὶ ἀναζήτησις τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ. Δίδει πλήρη εἰκόνα τοῦ "φιλοσόφου" βίου, τοῦ ἀσκητικοῦ. Ἡ *Μεγάλη Ἐπιστολὴ τοῦ Μακαρίου* προέρχεται ἐκ τοῦ ἔργου τούτου.

Ὅταν νεανίας ὀνόματι Καισάριος παρεκάλεσε τὸν Γρηγόριον νὰ χαράξῃ διάγραμμα περὶ τοῦ τελείου βίου, οὗτος ἐθεώρησε καλύτερον νὰ προσφέρῃ εἰς αὐτὸν ὡς πρότυπον τοῦ τελείου βίου τὸν Μωϋσῆν, "οἷόν τι πρότυπον ἐν μορφῇ κάλλους". Οὕτως ἔγραψε τὸ ἔργον *Εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, τὸ ὁποῖον, διαιρούμενον εἰς δύο βιβλία, προσφέρει εἰς μὲν τὸ πρῶτον ἱστορικὴν βιογραφίαν τοῦ ἀνδρός, εἰς δὲ τὸ δεύτερον "θεωρίαν" περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ δι' ἀκράτου ἀλληγορικῆς μεθόδου. Ὁ Μωϋσῆς παρουσιάζεται ὡς τὸ σύμβολον τῆς ἀνόδου τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ θεῖα· ὅπως ἐκειῖνος ἀνῆλθεν εἰς τὸν γνόφον τοῦ Σινᾶ, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἀνέρχεται εἰς τὸν θεῖον γνόφον.

Τόσον αἱ ὁμιλίαι ὅσον καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Γρηγορίου διαπραγματεύονται συνήθως ἀξιόλογα προβλήματα καὶ κατ' ἀξιοθαύμαστον τρόπον.

Ἡ λιπαρὰ γνῶσις πρῶτον μὲν τῶν μεγάλων φιλοσοφικῶν συστημάτων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς ἐποχῆς του, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Φίλωνος, καὶ τῶν Πλατωνικῶν, δεύτερον δὲ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τῆς ἀλεξανδρινῆς θεολογίας καὶ τῶν συγχρόνων του θεολογικῶν τάσεων, ἔδωσαν εἰς τὸ σύστημα τοῦ Γρηγορίου τὸ ὑλικόν, καὶ ἡ ὀξεῖα διάνοιά του ἔδωσε τὴν μορφήν καὶ τὰς διαστάσεις. Ἡ θεολογία του ἐξετιμᾶτο μεγάλως κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, εἰς ἐπισήμους δὲ ἀποφάσεις ἀνεγνωρίσθη ἡ μεγάλη προσφορὰ αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἄν καὶ ἡ συνειδήσις τῆς Ἐκκλησίας τὸν θεωρῆι οἰκουμενικὸν διδάσκαλον, πάντοτε οὗτος εὕρισκετο εἰς τὴν σιαν τῶν ἄλλων Καππαδοκῶν καὶ τοῦ Ἀθανασίου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου. Ἡ φιλοσοφικὴ ἐπένδυσις τῶν

θεολογικῶν ἐννοιῶν, τὸ συχνάκις προσωπιδὸν τοῦ χαρακτήρος τῶν διατυπώσεων καὶ ἡ εἷς τινα σημειῖα παρέκκλισις ἀπὸ τῆς παραδεδεγμένης πίστεως, ὡς εἰς τὸ περὶ ἐσχάτων πρόβλημα, ὑπῆρξαν αἰτία νὰ μὴ καταλάβῃ οὗτος τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν θεολόγων τῆς πατερικῆς ἐποχῆς, ὡς ἤξιζεν. Σήμερον ὁμως ἀναγνωρίζεται ὡς ἡ μεγαλύτερα πατερικὴ διάνοια τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ Γρηγόριος, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι Καππαδόκιαι, καλεῖ ἄγονον τὴν ἔξωθεν παιδεῖαν, διότι αὕτη δὲν ἐτελεσφόρησεν. Ἡ θύραθεν ἐπιστήμη προσφέρει ψυχία μόνον εἰς τὴν πνευματικὴν συγκρότησιν καὶ ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἀπλοῦν μόνον παίγνιον εἰς χεῖρας τοῦ σοφοῦ. "Ὅ,τι ἀσχολεῖται μὲ τὸ γράμμα καὶ τὸ ὄνομα μόνον δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ ἀσχολούμενον μὲ τὸ πνεῦμα, ὅσον δῆποτε εὐδοκίμως καὶ ἂν ἐνεργῇ. Τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων ἐκφράζει ἡ πίστις, ἡ ὁποία εἶναι ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς ἀληθείας δοκιμάζον πᾶσαν γνῶσιν καὶ ἔχει ἀποθασαυρισθῆ εἰς τὴν Γραφήν. "Ἄξιον ἀποδοχῆς εἶναι ὅ,τι συμφωνεῖ μὲ τὸν "σικοπὸν τῶν γεγραμμένων", μὲ τὸ βαθὺ νόημα τῆς ἀποκαλύψεως.

Ἄλλ' ἡ ἔξωθεν παιδεῖα δὲν εἶναι ἀπορριπτέα, διότι βοηθεῖ εἰς "τεκνογονίαν τῆς ἀρετῆς". Εἶναι χρήσιμος διὰ τὸν λογικὸν ἐγκαλλωπισμὸν τοῦ θεοῦ ναοῦ τοῦ μυστηρίου. Κατ' ἀρχὴν ἡ γνῶσις τῶν ἀσωμάτων καὶ θεῶν εἶναι ἀδύνατος διὰ τοῦ εἰς τὸ σῶμα περιλειομένου νοῦ, ἀλλ' εἶναι δυνατὴ ἡ κατοχύρωσις τῆς γνώσεως ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ τῆς πίστεως· διότι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐν ἑαυτῷ κάτι συγγενὲς πρὸς τὸ θεῖον, διὰ τοῦ ὁποίου οἰκειώνεται καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν γνῶσιν· "οὕτως ἀναγκαῖον ἦν ἐγκραθῆναί τι τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει συγγενὲς πρὸς τὸ θεῖον, ὡς ἂν διὰ τοῦ καταλλήλου πρὸς τὸ οἰκειὸν τὴν ἔφεσιν ἔχοι". Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἡ διδασκαλία τῆς Γραφῆς καὶ αἱ κοιναὶ ἐννοιαὶ συμβαδίζουσιν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀληθείας· "οὐδεμίαν ἐπιγιγνώσκομεν (περὶ τῶν ἀνωτέρω) οὔτε ἐκ τῆς τῶν Γραφῶν διδασκαλίας οὔτε ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν κατ' αὐτὸ τοῦτο διαφορὰν" Ἡ ἀποκάλυψις ἐκδηλώνεται καὶ διὰ τῶν ἐμφύτων νοητικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦ περιεχομένου εἰς τὰς Γραφὰς λόγου. Μόνον ὅταν χωρίζονται ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψιν, τὰ θύραθεν διδάγματα μένουσιν κενὰ καὶ ἄγονα.

Εἰς τὴν καθ' αὐτὸ θεολογίαν ὁ Γρηγόριος ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸν ἀποφατισμὸν διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν κατάφασιν τῆς ἐν ταῖς ἐνεργείαις γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεία φύσις ὑπέρκειται τῶν πάντων καὶ εἶναι κατὰ πάντα ἀπροσδιόριστος. Ὡς αἰεδιῆς καὶ ἀσώματος καὶ ὑπερβατικῆς, εἶναι ἀκατάληπτος καὶ ἀνώνυμος.

Δὲν ἔχει γνώρισμα, ἀλλὰ γνώρισμά της εἶναι "τὸ παντὸς ὑπερ-
κειῖσθαι γνωρίσματος" καὶ δὲν ἔχει ὄνομα, ἀλλ' ἐν ὄνομα αὐ-
τοῦ ὑπάρχει, "τὸ μόνον αὐτὸν ὑπὲρ πᾶν εἶναι ὄνομα".

Ἐνῶ δὲ κατὰ τὴν οὐσίαν εἶναι ἀόρατος καὶ ἀκατάλη-
πτος, καθίσταται ὁρατὸς διὰ τῶν ἐνεργειῶν· "ὁ γὰρ τῇ φύσει
ἀόρατος ὁρατὸς ταῖς ἐνεργείαις γίνεται, ἐν τισι τοῖς περὶ αὐ-
τοῦ ἰδιώμασι καθορώμενος". Τὸ ὄνομα "θεὸς" ἐξ ἄλλου δὲν ἀ-
νήκει εἰς τὰ θεῖα πρόσωπα, ἀλλ' εἰς τὴν κοινὴν φύσιν τῶν
προσώπων, καὶ ὄχι εἰς τὴν φύσιν καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' εἰς τὰ πε-
ρὶ τὴν θεῖαν φύσιν, ὡς ἐρμηνευτικὸν αὐτῶν, ἦτοι εἰς τὰς ἐν-
εργείας.

Ὁ Θεὸς ὑφίσταται εἰς τριάδα προσώπων, πῶς δὲ ἀκρι-
βῶς ὑφίσταται, δὲν γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος, διότι ἡ Τριάς εἶναι
μυστήριον ἀπόρρητον καὶ οὗτος μετρίαν γνῶσιν αὐτοῦ δύναται
νὰ λάβῃ διὰ διασκοπήσεως τοῦ βάθους αὐτοῦ. Ὀλίγα νέα στοι-
χεῖα προσφέρει ὁ Γρηγόριος εἰς τὰ ὅσα περὶ τοῦ τριαδικοῦ
προβλήματος εἶχον εἶπει ὁ Ἀθανάσιος, ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Θε-
ολόγος Γρηγόριος. Πρὸς διασάφησιν τῶν πραγμάτων χρησιμοποιοῦ-
εἶ τὰς δύο ἀριστοτελικὰς περὶ οὐσίας ἐννοίας, κατὰ τὰς ὁ-
ποίας πρώτη οὐσία εἶναι τὸ αὐθύπαρκτον ὄν καὶ δευτέρα οὐσία
εἶναι τὸ κοινὸν ἐπὶ πᾶσιν. Οὕτως εἰς τὸν Θεὸν ὑπάρχει μία
οὐσία δευτέρα, ἡ κοινὴ φύσις, ἀλλὰ τρεῖς πρῶται οὐσίαι, αἱ
τρεῖς ὑποστάσεις, τὰ πρόσωπα. Εἰς τὸν Ἀβλάβιον, ἐρωτήσαν-
τα, διατὶ ἐνῶ ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰάκωβος καὶ ὁ Ἰωάννης ἔχον-
τες μίαν ἀνθρωπότητα εἶναι τρεῖς ἄνθρωποι, ὁ δὲ Πατὴρ καὶ ὁ
Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἔχοντες μίαν θεότητα δὲν εἶναι τρεῖς θε-
οί, ἀπήντησεν· δὲν λέγομεν αὐτοὺς τρεῖς θεοὺς, διότι πρῶτον
καὶ τοὺς ἀνθρώπους μόνον ἐκ συνηθείας διακρίνομεν, ἐνῶ ἡ
φύσις αὐτῶν εἶναι μία, δεύτερον οἱ τρεῖς καθ' ἕκαστον ἄνθρω-
ποι ἔχουν χωριστὰς ἐνεργείας, ἐνῶ αἱ τρεῖς θεῖαι ὑποστάσεις
ἔχουν ἐνιαίας, τρίτον ἐὰν τοὺς ἀνθρώπους θεωρήσωμεν πολ-
λοὺς δὲν κινδυνεύομεν νὰ νομίσωμεν ὅτι ὑπάρχουν πολλαὶ ἀν-
θρωπότητες, ἐνῶ εἰς τὸν Θεὸν κινδυνεύομεν νὰ νομίσωμεν
τοῦτο, ὅποτε θὰ περιπέσωμεν εἰς τὴν πολυθεΐαν· ὁ Θεὸς ὡς
τὸ ἀπόλυτον περιέχει ὀλόκληρον τὴν θεότητα. Τὰ δύο ὡς ἄνω
ἐπιχειρήματα εἶναι ἰσχυρά, ἀλλὰ τὸ πρῶτον στηριζόμενον εἰς
τὴν πλατωνικὴν περὶ ἀνθρώπου ἀντίληψιν, εἶναι ἄτοπον.

Ἔργον τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς παραχθεῖσα
κτίσις. Ἡ δημιουργία ἐπραγματοποιήθη ἐν χρόνῳ καὶ ὁ κόσμος
ὡς ἔχων ἀρχὴν ἔχει καὶ τέλος. Ἐὰν ἡ κτίσις ἦτο ἀναγκαστι-
κὸν προῖόν, τότε θὰ ἦτο ἐπίσης φυσικὸν καὶ ἡ θὰ ἔπρεπε νὰ
ἦτο αἰδῖος, ὡς ἐφρόνει ὁ Ὁριγένης, ἢ, ἐὰν δὲν ἦτο αἰδῖος
θὰ ἐπέφερεν ἀλλοίωσιν ἐν τῷ Θεῷ, ὡς ἐφοβεῖτο ὁ Ὁριγένης.

Ὁ Γρηγόριος ἐκφεύγει τοῦ διλήμματος, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ πατέρες, ἀποδίδων τὴν παραγωγὴν τοῦ κόσμου εἰς τὴν θέλησιν καὶ ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Δὲν ἐπέρχεται ἀλλοίωσις ἐν τῷ Θεῷ πρῶτον μὲν λόγῳ τοῦ ὅτι παρεμβάλλεται ἡ θέλησις αὐτοῦ, δεύτερον δὲ διότι εἰς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ ὑπῆρχον αἰδιόως αἱ ἔννοιαι τῶν ὄντων, τὰς ὁποίας ὁ Γρηγόριος καλεῖ "νοερὰς ἀφορμάς".

Εἶναι δύσκολον νὰ συλλάβωμεν, πῶς ἐκ τοῦ αὐλοῦ προῆλθε τὸ ὕλιον καὶ ἐκ τοῦ ἀοράτου τὸ ὄρατόν. Ὁ Γρηγόριος ἐρμηνεύει τὰ πράγματα διὰ τῆς ἀνωτέρω θεωρίας περὶ νοερῶν ἀφορμῶν ἢ ψιλῶν νοημάτων. Ἡ ὕλη ἀποτελεῖ σύνθεσιν ποιότητων καὶ ἀντικειμένων· ἐκάστη ποιότης εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἔννοια καὶ ψιλὸν νόημα, ὅταν δὲ πολλαὶ ποιότητες συνδεθοῦν πρὸς ἀλλήλας, τότε παράγεται ἡ ὕλη. Αἱ καθ' ἕκαστον ὅμως ποιότητες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθοῦν πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἰδέας διότι καὶ αὐταὶ αἱ ποιότητες εἶναι νοήσεις τοῦ Θεοῦ.

Εἰς τὰ ὄντα ἐνυπάρχει ἡ θεία τέχνη καὶ δύναμις, ἡ ὁποία ἡνιοχεῖ τὰ πάντα διὰ διπλῆς ἐνεργείας, τῆς στάσεως καὶ τῆς κινήσεως. Τὸ σύμπαν εἶναι εἰς θαυμασίως συντεθειμένος ὕμνος εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ τὴν συνισταμένην καὶ τὸ νόημα τῆς δημιουργίας, διότι τὰ πάντα ἐποιήθησαν διὰ ν' ἀπολαύσῃ αὐτὸς τῶν ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ. "Ὅπως τὰ ἄλλα ὄντα καὶ πράγματα, οὕτω καὶ αὐτὸς προῦφίστατο εἰς τὸν νοῦν τοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει· " ἅπαν προῦφυστάναι τὸ ἀνθρώπινον πλήρωμα". Ἀπὸ ἀπόψεως κατασκευῆς εἶναι μικρόκοσμος περικλείων ἐν ἑαυτῷ ὅλην τὴν ἀρμονίαν τοῦ μακροκόσμου. Διαφέρει ὅμως τοῦ μακροκόσμου κατὰ τὸ ὅτι ἡ ἐν αὐτῷ ἀρμονία προέρχεται ἐκ συνθέσεως ἑτερογενῶν στοιχείων, αἰσθητῶν καὶ νοητῶν. Τὰ νοητὰ στοιχεῖα τὸν καθιστοῦν συγγενῆ καὶ οἰκειὸν εἰς τὸν Θεόν, τὸν καθιστοῦν "ἄλλο ἐκεῖνο", δηλαδὴ ἕτερον Θεόν.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν σύνδεσμον μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ θείου κόσμου εἶναι ἡ ψυχὴ, ἡ ὁποία λέγεται εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, κάτοπτρον τοῦ Θεοῦ καὶ ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ. Αὕτη καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον μεθόριον τῶν δύο κόσμων. Ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσία καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσα, ἀπλή, νοερά, ἄυλος, ἀναφῆς καὶ ἀσώματος, διατηρουμένη ἐν ζωῇ καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ συγκράματος. Δὲν εἶναι εὐκόλον ν' ἀντιληφθῇ κανεὶς πῶς συνάπτεται μὲ τὸ σῶμα, ἀλλὰ τοῦτο νοεῖται κατὰ τινα τρόπον, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ ἡ ὕλη εἶναι πάχυνσις νοήσεων, πάντως νοήσεων ὄχι καθ' ἑαυτὰς ὑπαρχουσῶν. Περιέχεται εἰς ὁλόκληρον τὸ σῶμα καὶ δι' ἐκάστου μέλους αὐτοῦ ἐνεργεῖ κα-

ταλλήλως. Τὰς δυνάμεις αὐτῆς καθορίζει ὁ Γρηγόριος κατὰ τὴν παλαιὰν φιλοσοφικὴν παράδοσιν εἰς τρεῖς, θρεπτικὴν, αἰσθητικὴν καὶ νοητικὴν, τῶν ὁποίων ἡ τελευταία ἀποτελεῖ τὸ κύριον μέρος τῆς ψυχῆς.

Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος περιέκλειεν ἐν ἑαυτῷ τὸ σύνολον τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ἐν δυνάμει, καθ' ἑκάστην δὲ κύησιν μεταφυτεύεται διὰ τοῦ ἀνδρικοῦ σπέρματος μία ψυχὴ ὡς ἡ ἀποσπὰς ἢ καταβολὰς ἀπὸ τοῦ δένδρον. Ἐντὸς τοῦ ἀθρώπου ψυχὴ καὶ σῶμα συγκροτοῦνται ταυτοχρόνως, "ὡς μήτε ψυχὴν πρὸ τοῦ σώματος μήτε χωρὶς ψυχῆς τὸ σῶμα ἀληθὲς εἶναι λέγειν, ἀλλὰ μίαν ἀμφοτέρων ἀρχήν".

Τὸ κακόν, μὴ ἔχον ὑπόστασιν, ὀφείλεται εἰς τὴν προαίρεσιν, ἰδίως εἰς τὴν ἀβουλίαν τοῦ ἀθρώπου, ἡ ὁποία τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τοῦ ἀγαθόν. Εἶναι κατ' οὐσίαν στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἔναντι μὲν τοῦ ὄντος ὡς μὴ ὄν, ἔναντι δὲ τοῦ φωτὸς ὡς σκότος καὶ ἔναντι τῆς ζωῆς ὡς θάνατος.

Λόγῳ τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων, ἡ ὁποία ἔφερε τὴν πτῶσιν ὅλων τῶν ἀθρώπων, ἐνηθρώπησεν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἐν αὐτῷ ἠνώθησαν τὸ θεῖον στοιχεῖον μὲ τὸ ἀθρώπινον κατὰ τρόπον περὶ τοῦ ὁποίου ἀπλῆν εἰκόνα λαμβάνομεν ἐκ τῆς ἐν τῷ ἀθρώπῳ ἐνώσεως τῶν δύο συστατικῶν αὐτοῦ, τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ πρὸς τὰ ταπεινὰ κἀθοδος τοῦ Θεοῦ εἶναι θαῦμα ἀνώτερον παντὸς ἄλλου· ἀνεβίβασε δὲ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ὕψος τῆς θεότητος διὰ τῆς ἀνακράσεως. Ὅπως ἡ πτῶσις τῶν πρωτοπλάστων ἐπέφερε τὴν πτῶσιν ὅλων τῶν ἀθρώπων, οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ ἔφερε τὴν δυνατότητα τῆς ἀναστάσεως τῶν ἀθρώπων. Ἐπραγματοποιήθη δυναμικῶς καθ' ὄν χρόνον ὁ διάβολος ἠγωνίζετο νὰ λάβῃ τὸν Χριστὸν ὡς λείαν. Ὁ διάβολος κατεῖχε τὴν ἀνθρωπότητα ὅλην καὶ εἶχεν ἐπ' αὐτῆς δικαιώματα, μόνον δὲ ἂν ἐδίδετο εἰς αὐτὴν ἀντίτιμον ἰκανόν, θὰ παρητεῖτο τῶν δικαιωμάτων του. Ἐδόθη εἰς αὐτὸν ὁ Χριστός, αὐτὸς δὲ ἀπατηθεὶς ἐνόμισεν ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ τὸν κρατήσῃ, ἀλλὰ συνετρίβη ἐνώπιον τῆς θείας δυνάμεως καὶ ὁ Χριστὸς ἀνέστη.

Διὰ τοῦ βαπτίσματος προκαλεῖται νέα γέννησις, μυστηριώδης, ὡς εἶναι ἄλλωστε καὶ ἡ φυσικὴ γέννησις. Διὰ δὲ τῆς θείας εὐχαριστίας, καθ' ἣν ὁ πιστὸς ἐνοῦται μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, χορηγεῖται εἰς αὐτὸν συνεχῆς πνευματικὴ δύναμις. Ὁ ἄρτος, ὅστις συνεχῶς μετεβάλλετο εἰς σῶμα Χριστοῦ ὅταν κατὰ τὸν ἐπίγειον βίον του ἠσθίετο ὑπ' αὐτοῦ, μεταβάλλεται καὶ κατὰ τὸ μυστήριον τοῦτο εἰς σῶμα Χριστοῦ.

Ὁ Γρηγόριος ἔθεσε τὴν σφραγίδα του εἰς τὴν πνευμα-

τικὴν παράδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν μυστικὴν θεολογίαν. Εἶναι ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῶν παλαιότερων Ἀλεξανδρινῶν καὶ τῶν μετέπειτα μυστικῶν, ὡς ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης.

Τὴν προκοπὴν τῶν ἀνθρώπων βλέπει εἰς ἓνα ἀγῶνα ἐκκινουῦντα ἀπὸ τὴν συνεργίαν τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον δέχεται ὡς δωρεὰν ὁ πιστός, καὶ τῆς ψυχῆς. Ὁ ἀγὼν πρέπει νὰ εἶναι ἀδιάνοπος καὶ οἱ πόνοι πρέπει νὰ καλύπτονται μὲ ἰδρώτα. Εἶναι ἀγὼν ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἰδίως τῶν ἀσκητῶν, τῶν ἀληθινῶν φιλοσόφων. Μία ὁρμὴ συνημμένη μὲ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ὁ "μακάριος ἔρως", φέρει τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὰ καλά, ἥτοι πρὸς τὴν θεϊαν ἀγάπην κατὰ τὴν θεϊαν βουλήν.

Ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς ἑαυτὴν ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς περισπασμούς, διὰ νὰ γνωρίσῃ καὶ ἑαυτὴν καὶ τὴν ἐν ἑαυτῇ εἰκόνα τοῦ ἀρχετύπου. Ἡ ἐγκατάλειψις δὲν εἶναι ἀρκετὴ, ἂν περιορίζεται μόνον εἰς τὰ αἰσθητά, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐκτείνεται καὶ εἰς τὰ νοητά, νὰ εἶναι ἀπόλυτος. Τοῦτο εἶναι ἓν εἶδος νηφάλιου ἐκστάσεως τὴν ὁποίαν ὁ Γρηγόριος καλεῖ "νηφάλιον μέθην" ἢ "ἐκστασιν πρὸς τὸ θεϊότερον". Ἡ ὅλη πορεία ἀκολουθεῖ τὸν τύπον τοῦ Μωϋσέως. Ὁ πιστός, ἀφοῦ καθαρῶς ἠθικῶς, ὅπως ἠγνίσθη ὁ Μωϋσῆς, πρέπει νὰ προχωρῇ ἀδιακόπως τελειούμενος, μέχρις ὅτου διὰ τῆς πολυπραγμοσύνης τῆς διανοίας εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἀθέατον καὶ ἀκατάληπτον, καὶ ἴδῃ τὸν Θεὸν μὲ μίαν ἰδιόμορφον θέαν. "Ὅσον περισσότερον ἀνέρχεται, τόσον σαφέστερον ἀντιλαμβάνεται τὸ ἀόρατον τοῦ Θεοῦ. "Ὅτε οὖν μείζων ἐγένετο ὁ Μωϋσῆς, τότε ὁμολογεῖ τὸν Θεὸν ἐν γνόφῳ ἰδεῖν, τουτέστι τότε γνῶναι ὅτι ἐκεῖνό ἐστι τῆ φύσει τὸ θεῖον, ὃ πάσης γνώσεως καὶ καταλήψεως ἐστιν ἀνώτερον". Καὶ εἰσέρχεται εἰς τὸ ἀόρατον ἄδυτον τῆς θεογνωσίας. Τὸ προχριστιανικὸν φαινόμενον τοῦ γνόφου διασπᾶται ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, διότι ἐδῶ ἡ θεὰ τοῦ Θεοῦ διευκολύνεται διὰ τῆς τηλαυγοῦς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ· "οὐδὲ γὰρ γνόφῳ κατακρύπτει τὴν ὑπερέχουσαν δόξαν ἀλλὰ τῷ τηλαυγεῖ φωτὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ γνόφου καταφωτίσας". Δὲν εἶναι βεβαίως πλήρης ἡ θεὰ, ἀλλ' ὑπάρχει εἰς τὸν ἄνθρωπον μία ἐσωτερικὴ πνευματικὴ αἴσθησις περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ. "ὑπὸ τῆς θείας νυκτὸς προέρχεται, καθ' ἣν ὁ νυμφίος παραγίνεται μὲν οὐ φαίνεται δὲ ἀλλ' αἴσθησιν μὲν τινα δίδωσι τῇ ψυχῇ τῆς παρουσίας, ἐκφεύγει δὲ τὴν ἐναργῆ κατανόησιν". Ὁ Γρηγόριος περιγράφει ἐπεισόδιον κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Βασίλειος προσευχόμενος εἶδε τὸ θεῖον ὡς ἄῦλον φῶς· "νυκτὸς οὔσης γίνεται αὐτῷ φωτὸς ἔλλαμψις κατὰ τὸν οἶκον προσευχομένῳ· ἄῦλον δὲ τι τὸ φῶς ἦν ἐκεῖνο".

“Όταν οί πιστοί εὐρίσκωνται εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τελειώσεως, καθίστανται ἄγγελοι καὶ μεταμορφώνονται ἐξ ἀνθρώπων εἰς θεούς.

Ὁ κόσμος ἔχων ἀρχὴν ἔχει καὶ τέλος, ὡς ἐλέχθη· ἄλλως θὰ ἦτο συναιώνιος μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἄλλα μετ’ αὐτοῦ δὲν θὰ σβεσθοῦν τὰ πάντα. “Όταν τεθῆ τέρμα εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν τῆς ἀνθρωπότητος διὰ καταπαύσεως τῶν γεννήσεων, θ’ ἀκολουθήσῃ “ἀναστοιχεύσις” ἥτοι πλήρης ἀναδιοργάνωσις τοῦ σύμπαντος καὶ ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ παθητῆς εἰς ἀπαθῆ. Οἱ ἁμαρτωλοὶ θὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὰ πάθη των καὶ ὁ ἐφευρέτης τοῦ καιοῦ ὁμοίως θὰ θεραπευθῆ· καὶ τότε, ὅταν τὰ πάντα ἀποκατασταθοῦν εἰς τὴν ἀρχέγονον κατάστασιν, θὰ ὑψωθῆ ὕμνος εἰς τὸν Θεὸν ἀπὸ ὀλόκληρον τὴν κτίσιν.

Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν οἱ ἄνθρωποι θὰ ἔχουν ἀμφοτέρα τὰ συστατικά των, ἀλλὰ τὸ σῶμα των θὰ εἶναι ἀπαθὲς καὶ αἰθέριον.

Γρηγόριος Καππαδόκης ἦτο καὶ ὁ ἄλλος δεινὸς θεολόγος τῆς **Θεολογῆς** ἐποχῆς ταύτης, τοῦ ὁποίου μάλιστα κατέστη ἐπώνυμος ἢ θεολογία, **Γρηγόριος ὁ Θεολόγος** (328-390). Προερχόμενος καὶ αὐτὸς ἀπὸ εὐγενῆ οἰκογένειαν τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης ἐγεννήθη εἰς Ἀριανζόν, ἀγρόκτημα πλησίον τῆς Ναζιανζοῦ. Ἡ μήτηρ του Νόννα, εὐσεβῆς Χριστιανή, κατῴρθωσε μετὰς καθημερινὰς παρακινήσεις τῆς νὰ κερδίσῃ εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ τὸν σύζυγόν της **Γρηγόριον**, ὁ ὁποῖος ἀνῆκεν εἰς τὸ ἀφανὲς θρήσκευμα τῶν Ὑψισταρίων. Ἡ Νόννα ἔγινεν εὐτυχεστέρα, ὅταν μετὰ πολλὰ δάκρυα καὶ πολλὰς προσευχὰς ἀπέκτησεν εἰς γερωντικὴν ἡλικίαν τέκνα, πρῶτον δὲ τὸν **Γρηγόριον**.

Ὁ **Γρηγόριος** διεκρίνετο ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας διὰ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὰ γράμματα. Ἀφοῦ ἐσπούδασεν εἰς τὴν Καισάρειαν Καππαδοκίας, ὅπου συνεδέθη μετὰ τὸν Βασίλειον καὶ ἐγνώρισε τὸν Ἰουλιανόν, ἠκολούθησε τὴν νοτίαν γραμμὴν αὐτός, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὰς Ἀθήνας μέσῳ Καισαρείας Παλαιστίνης καὶ Ἀλεξανδρείας. Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἤμουςε πιθανῶς τὸν Δίδυμον, εἰς δὲ τὰς Ἀθήνας παρηκολούθησε συστηματικῶς παραδόσεις ρητορικῆς, φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας τοῦ Ἰμερίου καὶ τοῦ Προαιρεσίου μαζί μετὰ τὸν φίλον του Βασίλειον. Ἦτο δὲ τόσο ἀξιόλογος ἢ ἐπίδοσίς του εἰς τοὺς κλάδους αὐτοὺς τῆς ἐπιστήμης, ὥστε εἰς τῶν φοιτητικῶν συλλόγων τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν τότε ὑφισταμένην δικαιοδοσίαν, τοῦ παρεχώρησε καθηγητικὴν ἔδραν. Οὕτως ἠθέτησε πρὸς και-

ρὸν ὑπόσχεσίν του πρὸς τὸν Βασιλεῖον νὰ ἐπιστρέψουν μαζί εἰς τὴν πατρίδα των διὰ νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς τὴν μοναχικὴν ἀσκησιν. Δὲν ἔμεινεν ὅμως πολὺ· ἀφοῦ ἐδίδαξεν ἐπὶ ἓν ἔτος ἢ ἐπὶ δύο, ἐβαρύνθη καὶ ἔφυγε (358), ἐγκαινιάζων μίαν σειρὰν ἐπεισοδίων φυγῆς τὰ ὁποῖα ἐκάλυψαν μέγα μέρος τοῦ βίου του.

Ὅταν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του, εἰργάσθη ἐπὶ τινα χρόνον ὡς ρήτωρ μὲ πολλὴν ἐπιτυχίαν, ἀλλὰ μόνον μέχρι τούτου ἔφθασεν ὁ πλήρης σύνδεσμός του μὲ τὸν κόσμον. Ἡ θορυβώδης ζωὴ τῶν πόλεων δὲν ἦτο κατάλληλος διὰ τὸν χαρακτήρα του, διότι οὗτος ὄχι μόνον ἦτο ἀσθενικός, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἰδιοσυγκρασίας ἠρέσκετο εἰς τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν ἐρημίαν. Μόνον αἱ ἀνάγκαι τῶν γερόντων γονέων του τὸν ἐκάλουν εἰς τὴν Ναζιανζὸν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ὅπου ὁ πατήρ του ἦτο ἐπίσκοπος ἀπὸ πολλῶν δεκαετιῶν. Ἐμόνασεν ἐπὶ μακρὸν διάστημα εἰς περιοχὴν πλησίον τῆς γενετείρας του καὶ ἔπειτα εἰς τὸν Πόντον πλησίον τοῦ Βασιλείου, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐμελέτησε θεολογίαν καὶ κυρίως Ὁριγένην.

Μετὰ τὴν νέαν ἐπιστροφήν του εἰς τὴν Ναζιανζὸν (362) ἡ ζωὴ του διέρρευσε ἐν μέσῳ ποικίλων περιπετειῶν, εἰς τὰς ὁποίας πολὺ συνετέλεσεν ὁ χαρακτήρ του. Ἦτο ἰδιόρρυθμος ἄνθρωπος φερόμενος ἀπὸ δύο ἀντιθέτους ροπὰς· τῆς ὠθήσεως πρὸς τὰς εὐθύναις τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἀπωθήσεως ἀπὸ αὐτάς. Ἡ μόρφωσίς του, τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, τὸ περιβάλλον του τὸν ὠθοῦν πρὸς τὰς εὐθύναις, ἀλλ' ἡ διάθεσίς του πρὸς μόνωσιν καὶ τὸ φιλάσθενον τὸν ἀπωθοῦν ἀπὸ αὐτάς. Πρὸς στιγμὴν τὰς ἐδέχετο, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μετενδοίει καὶ ἐματαίωνε τὰ σχέδια τῶν ἄλλων διὰ τῆς φυγῆς. Διὰ τοῦτο, ἐνῶ ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ πατρὸς του κατόπιν ἰσχυρᾶς πιέσεως, ἐγκατέλειψε ἀμέσως τὰ πάντα, παρ' ὅλην τὴν ἀνάγκην τοῦ ὑπεργήρου ἐπισκόπου πατρὸς του· ἔφυγεν εἰς τὸν Πόντον πλησίον τοῦ Βασιλείου, ὁ ὁποῖος τὸν ἐκράτησε δύο ἢ τρεῖς μῆνας, διὰ νὰ τὸν ἀναπαύσῃ, τέλος δὲ τὸν συνεβούλευσε νὰ ἐπιστρέψῃ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔπραξεν ἐκεῖνος εὐχαρίστως πλέον τὸ Πάσχα τοῦ ἰδίου ἔτους. Ἐπὶ δέκα ἔτη ὅλον τὸ βᾶρος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔργου εἰς τὴν Ναζιανζὸν ἔπесεν ἐπὶ τῶν ὤμων του.

Ἡ φιλία αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βασιλείου δὲν εἶχε ποτὲ ἕως τότε διασπασθῆ, ἀλλ' ἐπρόκειτο τώρα νὰ δοκιμασθῆ. Ὁ Βασιλεῖος διὰ ν' ἀντιδράσῃ εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Οὐάλεντος διώρισεν ἰδικούς του ἐπισκόπους εἰς τὰς κωμοπόλεις πλησίον τῶν ὀρίων τῶν δύο Καππαδοκιῶν. Ἐξέλεξε δὲ τὸν Γρηγόριον ὡς ἐπίσκοπον Σασίμων καὶ τὸν ἐχειροτόνησεν ἄκοντα πάλιν καὶ μὲ πίεσιν αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς του (372). Τὰ Σάσιμα ἦσαν ἄση-

μος κώμη, σταθμὸς εἰς τὴν κεντρικὴν λεωφόρον τῆς Καππαδοκίας, ἡ ὁποία ἐσχίζετο εἰς τρεῖς δρόμους, ἄνυδρος καὶ πολυθόρυβος ἀπὸ τοὺς περαστικούς· δὲν εἶχε λοιπὸν κανένα πλεονέκτημα τῶν χωρίων καὶ εἶχεν ὅλα τὰ μειονεκτήματα τῶν πόλεων. Τὸ δὲ χειρότερον ἦτο ὅτι ὁ μὲν Ἄνθιμος διεξεδίει τὸ χωρίον διὰ τὴν ἐπαρχίαν του, ὁ δὲ Γρηγόριος δὲν εἶχε διάθεσιν δι' ἔριδας. Οὕτως ἐψυχράνθη ἐπ' ὀλίγον ἡ φιλία τῶν δύο ἀνδρῶν, ὁ Γρηγόριος ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον ὀπόθεν μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ναζιανζόν, διὰ νὰ βοηθήσῃ τὸν πατέρα του μέχρι τοῦ θανάτου του, ὁπότε πάλιν ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Σελεύκειαν Ἰσαυρίας.

Ἄλλ' ἐνῶ αὐτὸς ἔφευγε πάντοτε τὸν κόσμον, ὁ κόσμος εὔρισκε τρόπον νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ. Μὲ πολὺ πνεῦμα δηλώνει εἰς ἓνα στίχον του ὅτι, καθὼς φαίνεται, δὲν ἦτο καλὸς φυγὰς. Αὐτὸ συνέβη καὶ πάλιν τώρα. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους, τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἶχον ἀπὸ τεσσαρακονταετίας ἐπικρατήσῃ οἱ Ἄρειανοί, τοὺς ὁποίους ἡνύδουν ἡ αὐλὴ καὶ ὁ στρατός, κυριαρχούμενοι ἀπὸ τοὺς Γότθους. Ἡ ὀρθόδοξος κοινότης δὲν διέθετεν οὔτε ἓνα ναὸν διὰ νὰ λειτουργῆται. Πρὸς διόρθωσιν τῶν πραγμάτων ἐζήτησαν ἄνδρα ἱκανόν, οἱ δὲ Ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι ἀπέβλεψαν εἰς τὸν Γρηγόριον, τοῦ ὁποίου τὴν ἐκλογὴν ἐπισημοποίησεν ἡ σύνοδος Ἀντιοχείας τοῦ 379. Ὁ Γρηγόριος ἐδέχθη ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον, ὅχι φυσικὰ χωρὶς ἀντιρρήσεις, ἀλλ' αὐταὶ ἦσαν ἀσθενεῖς. Κατὰ βάθος ἐπεθύμει τὴν ἀνάληψιν τοῦ ἔργου.

Τὴν ἐξήγησιν τῆς ἀποτόμου ἀλλαγῆς εἰς τὴν τακτικὴν του εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρωμεν εἰς τὸ γεγονός ὅτι τώρα ἀπέκτησε συνείδησιν ἡγέτου. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου ἀντελήφθη τὸ δημιουργηθὲν κενδὸν καὶ ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναλάβῃ τὸ βάρος τῶν ἡγετικῶν καθηκόντων ἐκείνου. Οὕτω διὰ τῆς μεταβάσεως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἠττήθη μὲν ὁ χαρακτήρ του, ἀλλὰ τοῦτο ἀπετέλεσε τὴν περιφανεστέραν νίκην του, ἡ ὁποία τοῦ ἔδωσε καὶ τὴν ἐξαίρετον θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν.

Οἱ Ἄρειανοὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν δὲν ἀνησύχησαν ἀμέσως· τί ἡδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ αὐτὸς ὁ ἐρημίτης, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἦτο μόνον πεντήκοντα ἐτῶν, ἐφαίνετο ὑπέργηρος ἀπὸ τὴν ἀσθένειαν καὶ τὴν νηστείαν, αὐτὸς ὁ κυρτὸς γέρων μὲ τὴν τριχίνην ἐνδυμασίαν; Ἴσως ν' ἀπεγοητεύθησαν καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι τὸν εἶχον καλέσει.

Αἱ συναθροίσεις τῶν Ὀρθοδόξων ἀρχικῶς ἐγίνοντο κατ' οἶκον, ἀλλὰ συντόμως κατεσκευάσθη ναὸς εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ οἴκου ὁ ὁποῖος ἐφιλοξένει τὸν Γρηγόριον καὶ ὠνομάσθη τῆς Ἀ-

ναστασίας. Ἐκεῖ ἐβρόντησεν ἡ φωνὴ τοῦ Γρηγορίου καὶ ἤστραψεν ἡ σκέψις του. Οἱ ἀκροαταὶ κατὰ τὰς συνηθείας τῆς ἐποχῆς ἐξέσπων εἰς χειροκροτήματα καὶ ἐπιδοκίμασίας τῶν λόγων τοῦ μεγάλου ρήτορος. Ἀνεγνωρισμένοι καὶ κρυφοὶ στενογράφοι κατέγραφον τὰ λεγόμενα. Ἡ φήμη του διεδόθη ταχύτατα καὶ τὸ ἀκροατήριον ἐπλήθυνε καὶ ἐποίκιλλε. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς αἵρετικοὺς ἀκροατὰς του ἤρχοντο πάλιν, μέχρις ὅτου ἐγίνοντο μέλη τῆς ὀρθοδόξου κοινότητος. Εἰς τοὺς ἀκροατὰς προσετίθεντο δόκιμοι θεολόγοι ἀπὸ μακρινὰς ἐπαρχίας, ὁ Ἱερώνυμος ἀπὸ τὴν Δύσιν καὶ ὁ Εὐάγριος ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν.

Εἰργάζετο εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὡς ἱεραπόστολος καὶ ὄχι ὡς ἀρχιεπίσκοπος. Οἱ αἵρετικοὶ τέλος ἀνησύχησαν ἀπὸ τὰς ἐπιτυχίας του καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐπέμβουν δυναμικῶς, ἀλλὰ καμμία βία δὲν τὸν ἐπτόησε. Πολὺ περισσότερον τὸν ἐστενοχώρησεν ἡ ἀπόπειρα τοῦ Πέτρου Β' Ἀλεξανδρείας νὰ ἐγκαταστήσῃ τὸν προστατευόμενόν του Μάξιμον ὡς ἀρχιεπίσκοπον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ὀλίγον ἀργότερον ἐδοκίμασε τὴν μεγαλυτέραν χαρὰν τῆς ζωῆς του. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος Α' εἰσῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐξεδηλώθη ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων ἀπόψεων. Ὁ πληθυνθεὶς ὀρθόδοξος λαὸς ἀνεγνώριζεν ἀρχιεπίσκοπόν του τὸν Γρηγόριον, ὁ Θεοδόσιος, βλέπων τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ λαοῦ, ἠθέλησε νὰ τὸν ἀνακηρύξῃ ἀμέσως, ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἐβιάζετο. Ἀνέμενε μέχρις ὅτου ἡ Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (381) ἐπισημοποίησεν τὴν ἐκλογὴν του. Ὄταν ἀπέθανεν ὁ Μελέτιος Ἀντιοχείας, τὸν διεδέχθη εἰς τὴν προεδρίαν τῆς συνόδου. Ἀλλὰ ἤρχισε τότε νὰ δεικνύῃ τὰς διοικητικὰς του ἀδυναμίας. Ἀδαῆς τῶν διπλωματικῶν ἐλιγμῶν, ἐντὸς ὀλίγου χρόνου κατάρθωσε νὰ δυσαρεστήσῃ ὅλας τὰς μερίδας, τοὺς μὲν μετριοπαθεῖς ὀρθοδόξους, διότι συνέστησε πρὸς ἄρσιν τοῦ ἀντιοχειανοῦ σχίσματος νὰ μὴ ἐκλεγῆ διάδοχος τοῦ Μελετίου ἀλλὰ ν' ἀναγνωρισθῆ ὁ ὑπάρχων Παυλῖνος, ἀνήκων εἰς τοὺς αὐστηροὺς, τοὺς δὲ αὐστηροὺς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μακεδονίας διότι ἠκολούθει τὴν μετριοπαθῆ τακτικὴν τῶν Καππαδοκῶν. Οἱ εἰς τὴν σύνοδον ἐπικρατοῦντες μετριοπαθεῖς δὲν τὸν εἰσήκουσαν καὶ ἐξέλεξαν διάδοχον τοῦ Μελετίου τὸν Φλαβιανόν, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι ἠμφεσβήτησαν τὸ κῆρος τῆς ἐκλογῆς του, ἐφ' ὅσον ἄλλοτε κατεῖχε τὴν ἔδραν τῶν Σασίμων.

Ὁ Γρηγόριος ἠδύνατο ν' ἀντιτάξῃ ὅτι δὲν εἶχε ποτὲ ἐγκατασταθῆ εἰς τὰ Σάσσιμα, ἀλλὰ τοῦτο εἶχε μικρὰν σημασίαν δι' αὐτόν. Καὶ μόνον ὅτι ἠγέρθη τοιοῦτον ζήτημα τὸν ἐπίκρανε θανασίμως. Ἐὰν ἤθελον ν' ἀπαλλαγῶν τῆς παρουσίας του, αὐτὸς ἐγνώριζε καλῶς τὸν δρόμον τῆς φυγῆς καὶ τὸν ἐξέλεξεν

ἐκ νέου. Πρὶν ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐξεφώνησεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστασίας πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ τὸν λαὸν τὸν περὶφημον *Συντακτήριον*, εἰς τὸν ὁποῖον ἐφανέρωσεν ὅλον τὸ μεγαλεῖον τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς δυνάμεώς του. Ὑπενθυμίζει ὅτι παρέλαβε τὸ ποίμνιον αὐτὸ μικρὸν καὶ ἀσύντακτον καὶ τώρα τὸ ἔκαμε πολυάριθμον καὶ τοῦ ἔδωσε σφριγῶς. Ἐκοπίασε πολὺ πρὸς τοῦτο καὶ δικαιούται νὰ ἀμειψθῇ· εἶναι δὲ ἀμοιβῆ νὰ τὸν ἀφήσουν νὰ φύγῃ, διότι ἐκουράσθη νὰ μάχεται μὲ λόγους καὶ μὲ ζῆλον ἐναντίον ἐχθρῶν καὶ ἰδικῶν του. Καὶ χαιρετίζει τὰ πάντα καὶ τοὺς πάντας· τὴν Ἀναστασίαν, τὸν ναὸν ὃ ὁποῖος κατέστη ἐπώνυμος τῆς εὐσεβείας, τὴν καθέδραν τὴν ὁποίαν ἐζήλευον τόσοι πολλοί, τὰς χοροστάσιαι τῶν μοναχῶν, τὰς ἀρμονίας τῶν ψαλτῶν, τὰ τάγματα τῶν χηρῶν καὶ τῶν ὀρφανῶν, τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν πτωχῶν οἱ ὁποῖοι ἐκύτταζον ἰκετευτικῶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς αὐτόν, τοὺς θαυμαστὰς τῶν λόγων του, τοὺς φανεροὺς καὶ κρυφοὺς στενογράφους, τοὺς βασιλεῖς καὶ τὰ ἀνάκτορα καὶ τοὺς αὐλικούς, οἱ ὁποῖοι ἂν εἰς τὸν βασιλέα ἦσαν πιστοὶ δὲν ἐγνώριζεν, ἀλλ' εἰς τὸν Θεὸν ἦσαν οἱ πλεῖστοι ἄπιστοι. "Χεῖρας κροτήσατε, ὄξυ βοήσατε, ἄρατε εἰς ὕψος τὸν ρήτορα ὑμῶν". Θὰ σιγήσῃ εἰς τὸ ἐξῆς ἡ δηκτικὴ καὶ φλύαρος, ὅπως λέγει, γλῶσσα του, ἀλλὰ δὲν θὰ σιγήσῃ ἡ γραφίς του.

Φεύγων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ Γρηγόριος, διήλθεν ἀπὸ τὴν Καισάρειαν, ὅπου ἐξεφώνησε τὸ *Ἐπιτάφιον εἰς τὸν Βασίλειον*, εἰς τὸν ὁποῖον διηγεῖται μὲ ἀγάπην καὶ συγκίνησιν τὰ κυριώτερα ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ φίλου του. Ἐτακτοποίησε τὰ πράγματα εἰς τὴν κενὴν ἐπισκοπὴν τῆς Ναζιανζοῦ καὶ ἀπεσύρθη πάλιν διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς τὸ κτῆμα ὅπου εἶχε γεννηθῆ. Ἠσχολεῖτο μὲ τὴν σύνταξιν ποιημάτων, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν σκέψιν του τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς φίλους του. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐπιστολῶν του.

Ὁ Γρηγόριος, γεννημένος συγγραφεὺς, ἔγραφε πρωτίστως πρὸς ἱκανοποίησιν ἰδικῆς του ἐσωτερικῆς ἀνάγκης. Οὕτως ἐξηγεῖται τὸ ὅτι ἡ συγγραφικὴ του παραγωγὴ συνίσταται ἐκ ποιημάτων, λόγων καὶ ἐπιστολῶν.

Ἦτο ὁ μεγαλύτερος ρήτωρ τῶν χρόνων του, οἱ δὲ σφζόμενοι 45 λόγοι του δίδουν καλὴν εἰκόνα περὶ τῆς ἀξίας τῆς ρητορείας του. Εἶναι τέλειοι εἰς τεχνικὴν καὶ προκαλοῦν ἐντύπωσιν μὲ τὰς ἀντιθέσεις καὶ τὸ πάθος των. Ὑπερτεροῦν κατὰ τοῦτο τῶν λόγων τοῦ Χρυσοστόμου, τῶν ὁποίων ὅμως ὑστεροῦν εἰς ἀπλότητα, σαφήνειαν καὶ διδακτικὴν μέθοδον.

Οἱ πέντε *Θεολογικοὶ λόγοι*, ἐκφωνηθέντες τὸ 380 εἰς

τὴν Κωνσταντινούπολιν εἶναι ἓν τῶν καλυτέρων δογματικῶν ἔργων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἔδωσαν εἰς τὸν Γρηγόριον τὸ ἐπώνυμον "θεολόγος". Ἐνῶ σκοπεύουν εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀνομοίων, διατυπώνουν μᾶλλον θετικῶς τὴν ὀρθόδοξον ἄποψιν περὶ τοῦ καθ' αὐτὸ θεολογικοῦ προβλήματος. Ὅμιλοῦν περὶ τῶν ὄρων θεολογήσεως, περὶ τῆς ἀκαταληψίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς εἰς τὰ κτίσματα φαινομένης μεγαλειότητος αὐτοῦ, καὶ περὶ ἀϊδιότητος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Ζητοῦν ἠθικὴν προετοιμασίαν διὰ τὴν διείδυσιν εἰς τὰς θεολογικὰς ἐννοίας καὶ τὴν διατύπωσιν τῶν θείων διδασκαλιῶν, ἂν καὶ γενικῶς δὲν θεωροῦν ἐπιτρεπτόν νὰ γίνεταί ἀντικείμενον περιεργείας ὁ Θεός. Βεβαίως ἡ θέα τοῦ κόσμου ὑποβάλλει τὴν ἐννοιαν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μένομεν ἀνίκανοι νὰ προσδιορίσωμεν τὴν οὐσίαν του.

Εἰς δύο *Στηλιτευτικούς* εἰς *Ἰουλιανόν*, ἀποτελοῦντας μίαν τῶν καλυτέρων χριστιανικῶν ἀπολογιῶν, ἐπισημαίνει τὸ μάταιον τῆς προσπαθείας τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν νίκην τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς σοφίας τοῦ κόσμου.

Θεολογικοῦ χαρακτῆρος εἶναι ἐπίσης οἱ πλεῖστοι τῶν ἑορταστικῶν του λόγων, ὅπως εἶναι ὁ *Εἰς τὰ Θεοφάνεια ἢ Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος*, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναπτύσσονται τὰ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς κράματος τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, τῆς πτώσεως καὶ τῆς θείας οἰκονομίας. Εἰς τὸν λόγον αὐτὸν δὲ εὐρίσκειται ἡ πηγὴ ἐμπνεύσεως τοῦ ποιητοῦ τοῦ κανόνος τῶν Χριστουγέννων. Ἀρχίζει ἀκριβῶς ὅπως ὁ κανὼν.

Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε ἄ
Χριστὸν ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε ἄ
Χριστὸς ἐπὶ γῆς, ὑψώθητε.

Εἰς τὸν λόγον *Εἰς τὰ Φῶτα* ζητεῖται κάθαρσις τῶν πιστῶν καὶ περιγράφονται τ' ἀποτελέσματα τῆς βαπτίσεως, εἰς δὲ τὸν *Εἰς τὴν Πεντηκοστὴν* ἐκτιθενται τὰ τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος.

Ἀπὸ τοὺς προσωπικοῦ χαρακτῆρος λόγους ἀξιολογητέος εἶναι ὁ *Περὶ φυγῆς*, ὁ ὁποῖος λέγεται καὶ "Περὶ ἱερωσύνης", διότι εἰς αὐτὸν ἀπολογεῖται ὁ ὁμιλητῆς περὶ τῆς φυγῆς του μετὰ τὴν χειροτονίαν ὑπὸ τοῦ πατρὸς του καὶ περιγράφει τὸ ὕψος τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος. Περὶ τοῦ *Συντακτηρίου* ἔγινεν ἤδη λόγος.

Ὁ Γρηγόριος εἰσήγαγε πρῶτος τὸ εἶδος τῶν ἐπιταφίων εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν, προσδώσας εἰς αὐτὸ χριστιανικὸν περιεχόμενον. Οἱ ἐπιτάφιοί του εἰς τὸν Βασίλειον, εἰς τὸν Ἀθανάσιον καὶ εἰς μέλη τῆς οἰκογενείας του εἶναι

ἐκλεκτὰ τεμάχια τῆς πατεριῆς γραμματείας.

Περίπου 200 Ἐπιστολαὶ ἀπὸ τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομά του σωζομένην συλλογὴν ἀνήκουν εἰς αὐτόν. Προητοίμασε μάλιστα ὁ ἴδιος τοιαύτην συλλογὴν τῶν ἐπιστολῶν του χάριν τοῦ ἀνεψιοῦ του Νικοβούλου καὶ τὴν συνώδευσε δι' εἰδικῆς ἐπιστολῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτίθενται οἱ κανόνες τῆς ἐπιστολογραφίας. Ὑπάρχουν μεταξὺ αὐτῶν φιλικαὶ ἐπιστολαὶ ἀπευθυνόμεναι εἰς συγγενεῖς καὶ φίλους, κοινωνικαὶ ἐπιδιώκουσαι τὴν ἐξυπηρέτησιν προσώπων καὶ κοινωνικῶν ὁμάδων καὶ μερικαὶ θεολογικαί. Ὅλαι δὲ ἐκφράζουν σκέψεις καὶ συναισθήματα μιᾶς εὐλικρινοῦς καὶ φωτισμένης διανοίας.

Σῶζονται περίπου 400 ποιήματα τοῦ Γρηγορίου, ἔπη, θρῆνοι, ἐπιγράμματα, διδακτικὰ καὶ λυρικά. Ἡ ποίησίς του ὑποτιμᾶται σήμερον ὑπὸ πολλῶν κριτικῶν ἀλλ' ἀδίκως· πράγματι ἡ ὑποτίμησις στρέφεται εἰς προκαταλήψεις ὀφειλομένας εἰς τὸ ἀρχαῖον τῆς γλώσσης καὶ τῶν μέτρων αὐτῆς. Ὁ Γρηγόριος ἐσκέπτετο πάντοτε ἁρμονικῶς καὶ ρυθμικῶς. Ὁ δὲ συγγραφεὺς τοῦ ὁποίου τόσα πεζὰ κείμενα ὁμιλιῶν του ἐνεσωματώθησαν εἰς λαμπρὰς συνθέσεις μεγάλων ὑμνογράφων, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ μικρὸς ποιητῆς εἰς τὰς ποιητικὰς συνθέσεις του. Ἡ γλῶσσα τῶν ποιημάτων του εἶναι πάντοτε ὑψηλή, ἂν καὶ ποικίλλει κατὰ τὰ εἶδη ποιήσεως ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς μέχρι τῆς συγχρόνου του. Τὴν προσφδίαν ἐγκαταλείπει εἰς δύο μόνον ποιήματα, εἰς τὰ ὁποῖα εἰσάγει τὸ ρυθμικὸν μέτρον καὶ δημωδέστεραν γλῶσσαν. Εἶναι σφάλμα ὅτι δὲν ἠπλοποίησεν ἐν γένει τὴν γλωσσικὴν μορφήν τῶν ποιημάτων του, καθ' ὅσον ἡ δυσκολία κατανοήσεώς των τὰ ἠμπόδισε νὰ γίνουν κτῆμα τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ, ἐνῶ ἐμελετῶντο μὲ ζῆλον ἀπὸ τοὺς λογίους καὶ ἐσχολιάζοντο. Εἶναι πιθανὸν ὅτι προετίμησε τὴν γλωσσικὴν αὐτὴν μορφήν, ὅχι μόνον διότι αὕτη ἤρесе προσωπικῶς εἰς αὐτόν, τὸν καυχώμενον ὅτι εἶναι ἀττικιστής, ἀλλὰ καὶ διότι ἐπεθύμει νὰ δώσῃ εἰς τοὺς νέους λογοτεχνήματα χριστιανικὰ ὅμοια κατὰ τὴν μορφήν μὲ τὰ παλαιά. Εἶναι δηλαδὴ ἡ ποίησίς του μία ἔμμεσος καὶ πρακτικὴ ἀπάντησις εἰς τὰ μέτρα τοῦ Ἰουλιανοῦ περὶ ἀποικεισμοῦ τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας.

Τὰ *Εἰς ἑαυτὸν* πολυάριθμα ποιήματα εἶναι ἀξιόλογα ὅχι μόνον διὰ τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν χάριν μὲ τὴν ὁποίαν εἶναι γραμμένα. Ἐκφράζουν λεπτὴν μελαγχολίαν διὰ τὴν ματαιότητα τοῦ βίου τούτου καὶ τὴν ἀθλιότητα τῆς παρουσίας ὑπάρξεως ἡμῶν· ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ πίστις ἔρχεται νὰ δώσῃ εἰς τὰ διαλογήματα ἕν στοιχεῖον ἀνανεώσεως.

Ὅπως βλέπομεν, ὁ Γρηγόριος δὲν συνέταξε συστηματικὰ θεολογικὰ ἔργα, ἀλλ' ὅλα τὰ ποιήματα, ὅλαι αἱ ἐπιστολαὶ καὶ ὅλαι αἱ ὁμιλίαι τοῦ εἶναι πλήρεις θεολογικῶν σκέψεων. Εἰς τὰ γραπτὰ του, ἡ ἠθικολογία ἔχει φευγαλέαν μόνον καὶ εἰς χονδρὰς γραμμάς παρουσίαν. Διὰ τοῦτο ἐθεωρήθη καὶ εἶναι εἰς τῶν μεγάλων θεολόγων οἱ ὅποιοι ἤσησαν ἰσχυρὰν ἐπιρροὴν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐν γένει θεολογιῆς σκέψεως. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνειδήσις τὸν τιμᾶ ὡς οἰκουμενικὸν διδάσκαλον καὶ ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν θεολόγον, καὶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία τὸν ἀνεκκήρυξε διδάκτορα τῆς Ἐκκλησίας.

Κατὰ τὸν Γρηγόριον εἶναι ἀνέφικτος ἡ ἄμεσος γνῶσις τοῦ Θεοῦ, διότι οὗτος εἶναι τὸ πάντων ἐπέκεινα. Πᾶσα ἀπλή φύσις ἐν γένει εἶναι ἢ τελείως καταληπτὴ ἢ ὅλως ἀκατάληπτος· ὁ δὲ Θεὸς ὡς ἀπλοῦς μὲν ἀλλὰ καὶ ἄπειρος, εἶναι ἀκατάληπτος, μόνον δὲ ἡ ἀπειρία αὐτοῦ εἶναι καταληπτὴ. Καὶ ἐφίεται μὲν πᾶσα λογικὴ φύσις τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πρώτης αἰτίας καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν κατακτήσῃ διὰ τοῦ νοῦ, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ τὸ κατορθώσῃ. Τότε ἀναλαμβάνει ὁ νοῦς δεύτερον πλοῦν· καταβάλλει προσπάθειαν νὰ νοήσῃ τὸν Θεὸν διὰ τῶν ὀρωμένων καὶ τοῦ κάλλους των. Ὅσα δύναται νὰ κατακτήσῃ διὰ τῶν δύο τούτων ὁδῶν εἶναι τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ ἢ, ὡς λέγει ὁ Γρηγόριος, εἶναι "Θεοῦ τὰ ὀπίσθια" ἢτοι ἡ δημιουργικὴ δύναμις καὶ ἡ μεγαλειότης αὐτοῦ. Ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ θὰ γνωσθῇ ὅταν ὁ θεοσεβῆς νοῦς καὶ ὁ λόγος μοχθοῦν μὲ τὸ οἰκεῖον εἰς αὐτοὺς στοιχεῖον καὶ ἡ εἰκὼν ἀνέλθῃ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον.

Ὁ Γρηγόριος ἔχει τὴν πληρεστέραν καὶ ἀκριβεστέραν τριαδολογίαν καὶ αὐτὴν ἀκολουθοῦν μετέπειτα ὅλοι οἱ ὀρθόδοξοι. Ὁ Θεός, λέγει, εἶναι ἐν μὲν κατὰ τὴν φύσιν ἢ οὐσίαν ἢ θεότητα, τρία δὲ κατὰ τὴν ὑπαρξιν ἢ τὰ πρόσωπα. Εἶναι ἐν φῶς καὶ τρία φῶτα ἀστράπτοντα συγχρόνως εἰς μίαν φωτοχυσίαν. Διαιρεῖται ἀδιαιρέτως καὶ συνάπτεται διηρημένως. Τὰ τρία πρόσωπα ἢ ὑποστάσεις ἔχουν μαζὶ καὶ χωριστὰ τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, διακρίνονται δὲ κατὰ τὸν τρόπον τῆς προελεύσεως. Ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ, πλὴν τοῦ αἰτίου, καὶ ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς εἶναι καὶ τοῦ Πνεύματος, πλὴν τῆς υἰότητος. Τὰς διακρίσεις αὐτὰς ὀνομάζει ἀγέννητον, γεννητόν, ἐκπορευτόν, εἰσάγων αὐτὸς ὁ ἴδιος τὸν τελευταῖον τοῦτον ὄρον. Μὴ συμμεριζόμενος τὴν ἐπιφυλακτικότητα τοῦ φίλου του Βασιλείου ὡς πρὸς τὸ Πνεῦμα, τὴν ὁποίαν ἐξ ἄλλου ἐδικαιολόγει, ἀπέδιδε σαφῶς πλήρη τὴν θεότητα καὶ εἰς αὐτό· "μέχρι τίνος τῷ μοδίῳ τὸν λύχνον περικαλύψωμεν;" Ἡ διαφοροποίησις τῶν βιβλικῶν ἐκφράσεων ὡς πρὸς τὰ τρία πρόσωπα ὀφείλεται εἰς τὸ προσδευτικὸν τῆς ἀποκαλύψεως. Οἱ Ἰουδαῖοι π.χ. ἐγνώριζον

περὶ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἠγνόουν τὰ περὶ τοῦ Υἱοῦ· ἔπειτα ἀπεκαλύφθη ὁ Υἱός, ἀλλ' ἔμειναν σκοτεινὰ τὰ περὶ τοῦ Πνεύματος· τώρα δὲ ἦλθεν ὁ καιρὸς νὰ φανερωθῇ καὶ τοῦτο πλήρως. Τίποτε δὲν εὔρε νὰ προσθέσῃ εἰς αὐτὴν τὴν τριαδολογικὴν διδασκαλίαν ἢ μεταγενεστέρα θεολογία.

Ἡ ἀνθρωπολογία του, κατ' ἐπίδρασιν τοῦ Ὁριγένους, εἶναι ἐνίοτε χωριστικὴ, ἰδίως εἰς τὰ ποιήματά του. Ἡ ψυχὴ, θεία καὶ ἀφθίτος, μετὰ θάνατον φεύγει ἀπὸ τὸ δεσμωτήριον, ἔρχεται πλησίον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀναμένει τὸ οἰκειὸν σῶμα, σῶμα πνευματικόν. Κάπου κάπου μάλιστα τὴν παρουσιάζει νὰ ἔρχεται ἀπὸ ἔξω εἰς τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον τελικῶς καταστρέφεται. Διάφορον εἰκόνα, γνησιωτέραν δέ, παρουσιάζει εἰς τὰς ὁμιλίαις του καὶ ἰδίως εἰς τὴν περίφημον περιγραφὴν τῆς πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου, περιληφθεῖσαν καὶ εἰς τὸ δογματικὸν σύστημα τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἀφοῦ ὁ Θεὸς ἔπλασε τοὺς δύο κόσμους, τὸν νοητὸν καὶ τὸν αἰσθητὸν, ἀπεφάσισε νὰ δημιουργήσῃ καὶ ἓν ὄν ὡς μῖγμα ἐξ ἀμφοτέρων, τὸν ἀνθρωπον. Οὗτος, προικισμένος μὲ ἀυτεξούσιον καὶ λεπτὴν σάρκα, τίθεται εἰς τὸν παράδεισον, μετὰ δὲ τὴν πτώσιν περιβάλλεται δερματίνους χιτῶνας καὶ τὸν θάνατον· ὑπῆρξε τότε εὐεργεσία ὁ θάνατος, διότι θέτει τέρμα εἰς τὴν ἁμαρτίαν.

Τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους μετὰ τὴν πτώσιν διακρίνει εἰς τρία στάδια, κατακλειόμενα δι' ἐκτάκτων τεραστίας σημασίας ἐπεμβάσεων τοῦ Θεοῦ, σεισμῶν, οἱ ὁποῖοι εἰσάγουν νέαν κατάστασιν βίου· εἶναι α) τὸ στάδιον τῆς εἰδωλολατρίας, β) τὸ στάδιον τοῦ νόμου, γ) τὸ στάδιον τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τελειότητος. Αἱ δύο διαθῆκαι εἶναι δύο σεισμοί, χωρίζοντες τὰ στάδια ταῦτα μεταξύ των κατὰ σειρὰν. Θὰ ἔλθῃ καὶ τρίτος σεισμὸς ἢ ἐντεῦθεν ἐπὶ τὰ ἐκεῖσε μετὰστασις. Εἰς τὸ δεύτερον στάδιον ὡς εἶδομεν ἐκυριάρχει ἡ ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς, εἰς τὸ τρίτον ἡ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ τοῦ Πνεύματος. Τὴν χριστολογικὴν διδασκαλίαν ἀνέπτυξεν ὁ Γρηγόριος ἐν ὄψει τοῦ Ἀπολιναρισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων αἵρετικῶν παρεκκλίσεων, ἔφερε δὲ καὶ τὴν χριστολογίαν εἰς συνάφειαν μὲ τὴν τριαδολογίαν, βλέπων εἰς ταύτην μὲν ἐκ μιᾶς φύσεως προερχόμενα τρία πρόσωπα, εἰς ἐκείνην δὲ ἐκ δύο φύσεων συγκροτούμενον ἓν συγκρίσει ἓν πρόσωπον. Ὅρίζει τὴν ἔνωσιν τοῦ Λόγου ὡς γενομένην μετὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι μετὰ μόνῃς τῆς σαρκός, ὡς σύγκρασιν δύο φύσεων. Ἄν ἔμενε κάτι ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκτὸς τῆς ἐνώσεως, θὰ ἔμενε καὶ ἐκτὸς τῆς σωτηρίας. "Τὸ ἀπρόσληπτον καὶ ἀθεράπευτον".

Ἡ Ἐκκλησία, ἔχουσα ἐμπολιτευόμενον ἐν ἑαυτῇ τὸ Πνεῦμα, βαδίζει τὸν δρόμον τῆς παρὰ τὰς ἀνθρωπίνας ἀδυνα-

μίας. Ὑπερτονίζει οὗτος τὰς ἀδυναμίας τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς χρόνους του καὶ κραυγάζει, "εἰρήνη, εἰρήνη φίλη". Εἶναι ὑψηλὴ ἡ τέχνη τῆς διαπομπάνσεως τῶν ψυχῶν, "τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν". Αἱ εὐθύ-
 ναι τοῦ ἱερέως εἶναι βαρύτεραι καὶ οἱ κίνδυνοι μεγάλοι· ναυμαχία εἰς τρικυμιώδη θάλασσαν εἶναι τὸ ἔργον του. Μόνον οἱ δυνατοὶ λοιπὸν πρέπει νὰ πλησιάζουν τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα. Ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὸ ὕψος τοῦ ἀξιώματος εἶναι δυσθεώρητον· εἶναι ἡ μεσίτευσις μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Μόνον οἱ καθαρὸι λοιπὸν πρέπει νὰ τὸ πλησιάζουν.

Ἐπάρχει διαφορὰ μεγάλη μεταξὺ θείων καὶ ἀνθρωπίνων οὐρανίων καὶ ἐγκοσμίων, αἰώνιων καὶ προσκαιρῶν. Ἄλλ' ὁ Γρηγόριος δὲν εἶναι δυαρχικός, ζητεῖ μάλιστα ἐναρμόνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸν κόσμον. Συγκρούονται ἀλλ' ὑπάρχει λύσις τῆς συγκρούσεως. Τοῦτο βλέπομεν εἰς τὸ θαυμαστὸν ποίημα *Σύγκρισις βίων*, ὅπου ὁ κοσμικὸς καὶ πνευματικὸς βίος μάχονται ἐνώπιον κριτοῦ.

- Κρίναις ἂν ἡμῶν, ὦ ξένε.
- Κρίσις δὲ τίς;
- Βίοι μάχονται.
- Καὶ τίνες, τίς δ' ἡ κρίσις;
- Ὁ κοσμικὸς τε καὶ ὅσος τοῦ πνεύματος, πότερός τ' ἀμείνων καὶ σοφοῖς βιώσιμος.
- Ὡς δύσκριτον μὲν ἀλλ' ὅμως ἀκουστέον.

Ἐνῶ δὲ ἕκαστος βίος προβάλλει τὰ προσόντα του, ἐν τέλει ἡ κρίσις τοὺς συμβιβάζει εἰς τοὺς στίχους·

- Ἄλλ' ἄπιτε· λῳῖον δ' ἦν ἔχητ' εἰρηνικῶς
 ἄμφω πρὸς ἀλλήλους τε καὶ Θεὸν μέγαν,
 σὺ μὲν νέμου τὰ πρῶτα τῷ πρώτῳ βίῳ,
 σὺ δ' ὡς ἀδελφὸν δεύτερον προσλαμβάνων...
 Οὕτως ἂν ἡμῖν ἀσφαλῆς βίος".

Τὴν ἀντίθεσιν ἐπεκτείνει ἐνίοτε μεταξὺ χριστιανικῆς θεολογίας καὶ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τὰ τῆς ὁποίας εἶναι "σκι-
 αὶ ἐν τῷ τῆς ἀληθείας σχήματι". Ἀλλὰ σαφῶς καὶ κατηγορημα-
 τικῶς τὰ συμβιβάζει κατὰ σύστημα. "Οἶμαι δὲ πᾶσιν ἀνομολο-
 γεῖσθαι τῶν νοῦν ἐχόντων παιδευσιν τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν εἶ-
 ναι τὸ πρῶτον· οὐ ταύτην μόνον τὴν εὐγενεστέραν καὶ ἡμετέ-
 ραν, ἢ πᾶν τὸ ἐν λόγοις κοσμικὸν καὶ φιλότιμον ἀτιμάζουσα μό-
 νης ἔρχεται τῆς σωτηρίας καὶ τοῦ κάλλους τῶν νοουμένων, ἀλ-
 λά καὶ τὴν ἔξωθεν, ἣν πολλοὶ Χριστιανῶν διαπτύουσιν ὡς ἐπί-
 βουλον καὶ σφαλερὰν καὶ Θεοῦ πόρρω βάλλουσαν, κακῶς εἰδό-
 τες".

Πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σωτηρίαν ὑπάρχουν πολλὰ ὁ-

δοί. "Εκαστος κατορθώνει μίαν μόνον ἢ περισσοτέρας ἀρετὰς κατὰ τὰς δυνάμεις του· τὸ σπουδαιότερον εἶναι νὰ ὀδεύῃ πάντοτε. "Ὀλων τῶν ἀρετῶν βεβαίως ὑψηλότερα εἶναι ἡ ἀγάπη, διὰ τῆς ὁποίας θεραπεύεται ὁ Θεός. Ἡ καλλιέργεια τῆς ἀρετῆς ἀποτελεῖ τὴν "πρᾶξιν", πέραν δὲ αὐτῆς ὑπάρχει ἡ "θεωρία", εἰς τὴν ὁποίαν ὀδηγεῖ ὁ "ἔρως τοῦ καλοῦ", τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως καὶ ἡ περὶ ἑαυτὸν συστροφή τοῦ νοῦ. Ἡ πρᾶξις εἶναι διὰ τοὺς πολλοὺς, ἡ θεωρία διὰ τοὺς ὀλίγους καὶ ἐκλεκτοὺς. Οἱ δύο οὗτοι ὅροι ἐπεκράτησαν ἔκτοτε γενικῶς διὰ τὴν δῆλωσιν τοῦ εἴδους τοῦ βίου τῶν μοναχῶν.

Ἀμφιλόχιος Συγγενὴς τοῦ Γρηγορίου καὶ φίλος τῶν ἄλλων **Ἰκονίου** Καππαδοκῶν ἦτο ὁ Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου (342 - 395). Ρήτωρ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀπεμακρύνθη εἰς τὴν ἐρημίαν λόγῳ τῆς δυσανεμείας τὴν ὁποίαν τοῦ προεκάλεσαν συκοφανταίαι εἰς βάρος του. Τὸ 373 ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Βασιλείου ἐπίσκοπος Ἰκονίου, ἔκτοτε δὲ εἰργάσθη ἀόκνως ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου του καὶ κατὰ τῶν αἰρέσεων. Ἡ ἀξία του ἀνεγνωρίσθη διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ Θεοδοσίου Α', τὸ ὁποῖον τὸν ὠρίζε τύπον ὀρθοδοξίας εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς "Ἀσίας".

"Ἐτρεφε τὴν ἰδίαν μὲ τοὺς ἄλλους Καππαδόκας ἀγάπην πρὸς τὸ κλασικὸν πνεῦμα, ὡς δεικνύει τὸ *"Ἔπος πρὸς Σέλευκον"*, εἰς τὸ ὁποῖον συνιστᾷ τὴν μελέτην τῶν κλασικῶν ποιητῶν, πεζογράφων, ρητόρων καὶ φιλοσόφων, ἀφοῦ καὶ ὁ Μωϋσῆς ἐπωφελέθη τῆς σοφίας τῶν Αἰγυπτίων, μολονότι κυρία εἶναι ἡ πίστις, ἡ δὲ κλασικὴ παιδεία εἶναι ὑπηρέτρια.

Πέντε ἐκ τῶν φερομένων ὑπὸ τὸ ὄνομά του λόγων εἶναι γνήσιοι. Εἶναι ὅλοι ἐκλεκτὰ προῖόντα, ἐξ αὐτῶν δὲ εἶναι ἀξιωματικὸς ὁ εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε πηγὴ ἐμπνεύσεως διὰ τὸ γνωστὸν τροπᾶριον τοῦ Μ. Σαββάτου (Μ. Παρασκευῆς), ὡς δεικνύει τὸ τμήμα τοῦτο.

"Ἐύλῳ τείνεται ὁ λόγῳ τείνας τὸν οὐρανὸν
καὶ δεσμοῖς περιβάλλεται ὁ δῆσας ψάμμῳ τὴν θάλασσαν.

Ποτίζεται χολὴν ὁ τὰς πηγὰς μέλιτος χαρισάμενος
καὶ στεφανοῦται ἀκάνθας ὁ τὴν γῆν στεφανώσας τοῖς
ἄνθεσιν".

6. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος (350-407) ἦτο μὲν πολυμέρης θεολόγος, ἀλλ' εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος παραμένει ὡς ὁ πατήρ ὁ ὁποῖος ἐμόχθησε κατ' ἐξοχὴν διὰ τὴν διαποτίσῃ τὴν κοινωनीαν μὲ τὰ χριστιανικὰ ἰδεώδη καὶ φυσικὰ ν' ἀνακόψῃ τὴν ἐκκοσμίμευσιν τῆς Ἐκκλησίας. Λόγῳ ἀκριβῶς τῆς σημασίας τοῦ ἔργου τούτου, διὰ τὸ ὁποῖον ἡ μὲν ἡμετέρα Ἐκκλησία τὸν ἀναγνωρίζει ὡς οἰκουμενικὸν διδάσκαλον, ἡ δὲ Δυτικὴ τὸν ἀνεκήρυξε διδάκτορα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐπίσης καὶ λόγῳ τῆς διαφοροποιήσεως τῆς θέσεώς του ἀπὸ τῶν ἄλλων Ἀντιοχειανῶν εἰς τὰ μεγάλα δογματικὰ ζητήματα, τὸν ἀπεσπάσαμεν ἀπὸ αὐτοῦς, διὰ τὴν τὸν ἐξετάσωμεν ἰδιαιτέρως.

Γεννηθεὶς περὶ τὸ 350 εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, εἶχε πατέρα μὲν τὸν τότε διοικητὴν τοῦ στρατοῦ Ἀνατολῆς Σεκοῦνδον, μητέρα δὲ τὴν Ἀνθοῦσαν τῆς ὁποίας ἡ ἀρετὴ ἐθαυμάζετο καὶ ὑπὸ τῶν Ἐθνικῶν. "Οἶαι γυναῖκες παρὰ χριστιανοῖς εἰσιν", παρετήρησε κάποτε ὁ Λιβάνιος, ἐκτιμῶν τὴν ἀπόφασίν τῆς νὰ μὴ νυμφευθῇ ἐκ νέου μετὰ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ συζύγου τῆς, διὰ τὴν ἀφοσιωθῇ εἰς τὴν ἀνατροφὴν τοῦ Ἰωάννου.

Ἡ Ἀνθοῦσα ἐφρόντισε νὰ λάβῃ ὁ υἱὸς τῆς ἐπιμελημένην παιδείαν εἰς τὴν ρητορικὴν πλησίον τοῦ Λιβανίου καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν πλησίον τοῦ Ἀνδραγαθίου. Ἡ ἐπίδρασις τῶν κλασικῶν σπουδῶν εἶναι ἔκδηλος εἰς τὴν λογοτεχνικὴν ὑφὴν καὶ τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τῶν πρώτων συγγραμμάτων τοῦ Ἰωάννου, ἄφησε δὲ διὰ παντὸς τὴν σφραγίδα τῆς εἰς τὴν ἀνεσιν μὲ τὴν ὁποίαν διεξῆγε τὸ συγγραφικὸν καὶ διδακτικὸν του ἔργον ὁ ἐμπνευσμένος χριστιανὸς διδάσκαλος.

Ἐγκατέλειψε πολὺ ἔνωρὶς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου καὶ τὰς κοσμικὰς ἀσχολίας, διὰ τὴν παρακολουθήσῃ μαθήματα εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν Ἀντιοχείας. Ἐπεθύμει διακαῶς νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν μοναχικὸν βίον, ἀλλὰ τὸν συνεκράτησαν τὰ δάκρυα τῆς μητρός του, ἐπραγματοποίησε δὲ τὴν ἐπιθυμίαν του ταύτην μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς, συμβάντα πιθανῶς τὸ 375. Ἠσικήτευσεν εἰς τὴν ἔρημον ἐπὶ ἕξ ἔτη, μέχρις ὅτου στομαχικαὶ διαταραχαὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πόλιν.

Μόλις ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς ἐρημίας, ἐχειροτονήθη διάκονος ὑπὸ τοῦ Μελετίου Ἀντιοχείας (381) καὶ μετὰ πενταετίαν πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ Φλαβιανοῦ. Τότε ἤρχισε τὸ μέγα κηρυκτικὸν καὶ φιλανθρωπικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον τὸν κατέστησε διάσημον ἀνὰ τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἦτο τόσον σπουδαῖον τὸ ἔργον, ὥστε ἡ φήμη του εἶχεν ἤδη διαβῆ τὰ σύνορα τῆς Συρίας, μολονότι οὗτος ἦτο ἀκόμη ἀπλοῦς πρεσβύτερος. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νεκταρίου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνεζήτησαν ἱκανὸν διάδοχόν του, τὸν ὁποῖον εὔρον εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰωάννου. Προεξάρχωντος τοῦ Πρωθυπουργοῦ Εὐτρόπιου, ἐζήτησαν τὴν ἀνυψωσίν του εἰς τὴν ἔδραν αὐτήν, φοβούμενοι δὲ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἄρνησίν του ν' ἀποδεχθῆ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀντίδρασιν τοῦ ὑπεραγαπῶντος αὐτὸν λαοῦ τῆς Ἀντιοχείας, ἐνήργησαν ὥστε νὰ ἐπιβαβισθῆ ἐσπευσμένως ἐπὶ πλοίου. Οὕτω τὸ 398 ὁ Ἰωάννης ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος ἀπὸ τὸν Θεόφιλον Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος δὲν παρέλειψεν ἀρχικῶς νὰ προβάλη ἀντιρρήσεις, ὅπως ἀνεμένετο ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπον τῆς πόλεως ἐκείνης, ἡ ὁποία ἐπεδίωκε τὴν ἐκ νέου ὑποβίβασιν τῆς ἔδρας τῆς πρωτεύουσας.

Συνέχισε τὸ ἐρμηνευτικὸν ἔργον ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ἀλλὰ εἶχεν ἤδη ἄλλα βαρύτερα ἔργα νὰ ἐπιτελέσῃ, τὴν ἠθικὴν ἐξύψωσιν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, τὴν κοινωνικὴν μέριμναν καὶ τὴν ἱεραποστολὴν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς αὐτοκρατορίας.

Τὰ πρακτικὰ μέτρα τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ὑπὲρ τῶν πτωχῶν ἦσαν ἐκδήλωσις τῆς συγκινητικῆς συμπαθείας τὴν ὁποίαν ἔτρεφε πρὸς αὐτούς. Ὁ ἴδιος δὲ ἔζη βίον λιτώτατον καὶ ἠθέλε νὰ ἐπιβάλλῃ τοιοῦτον βίον καὶ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν κληρικούς. Μέτρα του ἐναντίον τῆς φιλαργυρίας κληρικῶν καὶ τῆς σιμωνίας προεκάλεσαν, ὡς ἦτο φυσικόν, ἀντίδρασιν.

Εἰς τὸν κύκλον δὲ τῶν δυσηρεστημένων κληρικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων προεξῆρχον ὁ Σεβηριανὸς Γαβάλων καὶ ὁ Ἀκάκιος Βεροίας, προσετέθη καὶ ὁ Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας, ἀναμένων εὐκαιρίαν μειώσεως τῆς κωνσταντινουπολιτικῆς ἔδρας. Ἀλλ' οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ θίξουν τὸν Ἰωάννην, διότι εἶχε τὴν εὐνοίαν τῶν ἀρχόντων. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀρκάδιος μάλιστα ἐκάλεσε τὸν Θεόφιλον εἰς τὴν πρωτεύουσαν πρὸς ἀπολογίαν ἐνώπιον συνόδου διὰ τὴν ἐπέμβασίν του εἰς ξένην μητρόπολιν. Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης ἦτο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀγωνιστῶν καὶ δὲν δύνανται νὰ σωπῆσουν ἐνώπιον τῆς ἀτασθαλίας. Ὁ πρῶτος πολιτικὸς παράγων μὲ τὸν ὁποῖον συνεκρούσθη ἦτο ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος τὸν εἶχε καλέσει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ εὐνοῦχος πρωθυπουργὸς Εὐτρόπιος, τοῦ ὁποίου ὁ Χρυσόστομος δὲν συνεχώρει τὴν ἀ-

χόρταγον δίψαν χρήματος ἢ ὅποια τὸν ὕθει εἰς τὴν πώλησιν δημοσίων θέσεων καὶ τὴν δήμευσιν περιουσιῶν, ὡς ἐπίσης καὶ τὴν ἀπόφασίν του νὰ ἄρῃ τὸ δικαίωμα ἀσύλου τῶν χριστιανικῶν ναῶν τὸ ὁποῖον εἶχον κληρονομήσει ἀπὸ τοὺς Ἐθνικούς. Δεύτερος παράγων ἦτο ἡ Εὐδοξία, ἡ ὁποία ἦτο ἐξ ἴσου φιλάργυρος καὶ ματαιόδοξος μὲ τὸν πρωθυπουργόν. Ὅταν προσετέθησαν αἱ δύο αὗται προσωπικότητες εἰς τὸν ἐχθρικὸν κύκλον, τὰ πράγματα μετεβλήθησαν. Τὴν ἀρχικὴν ἐκτίμησίν των πρὸς τὸν Χρυσόστομον ἀντεκατέστησε τὸ μῖσος. Καὶ ὁ μὲν Εὐτρόπιος ἀπώλεσε μετ' ὀλίγον τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ τῆς Εὐδοξίας ἡ ἔχθρα παρέμενε ἀσίγαστος.

Οὕτως ὁ Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας, ἐνῶ ἤρχετο εἰς τὴν πρωτεύουσαν διὰ ν' ἀπολογηθῆ, εὐρέθη ἐνώπιον νέου κλίματος καὶ μετεβλήθη εἰς κατήγορον. Εἰς τὴν συγκροτηθεῖσαν σύνοδον *Ἐπὶ Δρυῶν*, ὁ Ἰωάννης κατεδικάσθη ὡς ἀρνηθεὶς νὰ ἐμφανισθῆ ἐνώπιον αὐτῆς. Ὁ ἱεράρχης ἐξωρίσθη, ἀλλ' ἐνῶ ἀνέμενε εἰς Βιθυνίαν ἀπόφασιν περὶ τοῦ τόπου προορισμοῦ του, ἀνεκλήθη εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἐνεργεῖα τῆς δεισιδαίμονος αυτοκρατείας, εἰς τῆς ὁποίας τὸν κοιτῶνα συνέβη "θραῦσις", πιθανῶς κάποια καταστροφή ἀπὸ ἐλαφρὸν σεισμὸν ἢ ἄλλο ἀτύχημα.

Τὸ ἐνθουσιῶδες πλῆθος ἀπήτησεν ἄμεσον ἐπανεγκατάστασιν εἰς τὸν θρόνον, ἐνῶ αὐτὸς, συνετὸς κατὰ πάντα, προετίμα ν' ἀποκατασταθῆ διὰ συνόδου μείζονος ἐκείνης ἢ ὁποία τὸν εἶχε καταδικάσει, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐδόθη καιρὸς νὰ γίνῃ. Ἡ βασίλισσα ἐξέφρασε τὴν χαρὰν τῆς μὲ ἐπιστολήν, αὐτὸς ἀνταπέδωσε τὴν φιλαφρόνησιν εἰς λόγον του κατὰ τὴν ἐπομένην τῆς ἐπανόδου. Αἱ ὀμαλαὶ σχέσεις ὅμως δὲν διήρκεσαν πολὺ. Τὸ φθινόπωρον τοῦ ἰδίου ἔτους ἐπῆλθε νέα σύγκρουσις, προελθοῦσα ἀπὸ ἐπικρίσεις τοῦ Ἰωάννου διὰ τὰς θορυβώδεις πανηγυρικὰς ἐκδηλώσεις κατὰ τὰ ἐγκαίνια ἀγάλματος τῆς Εὐδοξίας, τοποθετηθέντος εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς γερουσίας, ἐναντι τοῦ καθεδρινοῦ ναοῦ. Αὕτη ἀπέληξεν εἰς νέαν ἐξορίαν εἰς Κουκουσὸν τῆς Ἀρμενίας. Ἀναληφθεῖσαι προσπάθειαι πρὸς ἐπάνοδόν του, καὶ μάλιστα πρωτοβουλία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ρώμης Ἰννοκεντίου, προεκάλεσαν ὑποψίας τῶν ἐχθρῶν του, οἱ ὁποῖοι ἐνήργησαν ὥστε νὰ μεταχθῆ βορειότερον, εἰς τὸν Καύκασον. Ἀπέθανε καθ' ὁδόν, εἰς τὰ Κόμανα τοῦ Πόντου, τὴν 14ην Σεπτεμβρίου 407, προφέρων τὰς λέξεις "Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἔνεκεν".

Ἐπειδὴ οἱ ὀπαδοὶ του δὲν ἀνεγνώρισαν τὸν διάδοχόν του εἰς τὴν ἔδραν, προεκλήθη τὸ σχίσμα τῶν Ἰωαννιτῶν, ἡ δὲ Ρώμη διέκοψε τὰς σχέσεις τῆς μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ

τάξις ἀποκατεστάθη μετὰ τὴν μετακομιδὴν τῶν λειψάνων αὐτοῦ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τὸ 438 ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πρόβιλου.

Ὁ Χρυσόστομος ὑπῆρξεν εἰς τῶν πολυγραφωτέρων καὶ ἐπιφανεστέρων ἀνδρῶν τῆς παγκοσμίου λογοτεχνίας καὶ εἶναι εὐτύχημα ὅτι διεσώθη τὸ πλεῖστον τῆς συγγραφικῆς του παραγωγῆς. Ἄνυπέρβλητοι εἶναι ἡ ἄνεσις, ἡ σαφήνεια καὶ ἡ ρωμαλεότης τοῦ λόγου του, ἀρεταὶ αἱ ὁποῖαι τὸν κατέστησαν τὸν περισσότερον ἀναγνωσθέντα πατέρα τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ συγγραφικόν του στάδιον διαιρεῖται σαφῶς εἰς τρεῖς φάσεις, τὴν φάσιν τῶν ἀσκητικῶν καὶ λοιπῶν πράγματεω̄ν διήκουσαν μέχρι τῆς χειροτονίας του εἰς πρεσβύτερον (386), τὴν φάσιν τῶν ὁμιλιῶν διήκουσαν μέχρι τῆς ἐξορίας (404), τὴν φάσιν τῶν ἐπιστολῶν καλύπτουσαν τὴν τριετίαν τῆς ἐξορίας. Ἐννοεῖται ὅτι πολλαὶ ὁμάδες ὁμιλιῶν, ὡς καὶ πολλαὶ ἐπιστολαὶ εἶναι πραγματικὰ δοκίμια ἢ πραγματεῖαι.

Τὰς πλείστας τῶν πραγματειῶν του, ἀσκητικοῦ περιχομένου, ἔγραψε καθ' ὃν χρόνον ἤσκειτο εἰς τὴν ἐρημίαν. Προτρέπει τὸν φίλον του Θεόδωρον, τὸν μετέπειτα ἐπίσκοπον Μοψουεστίας, νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀσκησιν ὑποκύπτων εἰς τὰ θέλγητρα νεάνιδος, δῶναι παραινέσεις εἰς ἀθυμοῦντας συνασκητάς, ἀναπτύσσει τὰς περὶ ἐγκρατείας ἀπόψεις του, ἐπικρίνει τοὺς πολεμίους τοῦ μοναχικοῦ βίου. Εὕρισκετο ἀκόμη τότε εἰς τὸ στάδιον κατὰ τὸ ὅποιον ἐκυριάρχει τῆς σκέψεώς του ἡ ἐρημιτικὴ ἀσκησις. Ἐθεώρει τὸν μοναχὸν ὡς ἀνώτερον τοῦ βασιλέως.

Ἄλλ' ὀλίγον μετὰ ταῦτα μετέβαλε γνώμην ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο. Τὸ μέγα ἀξίωμα τοῦ ὁποίου ἡ τιμὴ εἶναι ἀνυπέρβλητος εἶναι τὸ ἱερατικὸν καὶ ὄχι τὸ μοναχικόν. Περὶ τοῦ θέματος δὲ τούτου συνέταξε τὴν πραγματεῖαν *Περὶ Ἱερωσύνης*, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμφανίζονται διαλεγόμενοι ὁ ἴδιος καὶ ὁ φίλος του Βασίλειος. Ἀναφέρει ὅτι οἱ δύο φίλοι εἶχον ἐκλεγῆ ἐπίσκοποι, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἐξένισε τὸ ὅτι ὅτι ἦσαν ἀκόμη νεανία καὶ μόλις εἶχον ἐγκαταλείψει τὴν κοσμικὴν ζωὴν. Καὶ ὁ μὲν Βασίλειος παρίσταται ὡς δεχθεὶς ὑπὸ ἰσχυρὰν πῆσιν τὴν χειροτονίαν, ὁ δὲ Χρυσόστομος ὡς ἀπαλλαγεὶς αὐτῆς διὰ τῆς φυγῆς. Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν τὸ ἐπεισόδιον εἶναι ἱστορικόν, ἀλλὰ πάντως ἡ μὲν πρᾶξις τοῦ Χρυσόστομου ὁμοιάζει μὲ τὴν φυγὴν τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, ὁ δὲ διάλογος φέρει ἐπίδρασιν ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχον ἔργον τούτου, ἐπίσης δὲ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ φίλου συμπίπτει πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ ἐπιστηθίου φίλου τούτου. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον νὰ ἐπλάσθη τὸ ἐπεισόδιον διὰ νὰ δώσῃ τὸ πλαίσιον εἰς τὴν διαπραγματεύσιν τοῦ θέματος περὶ τοῦ ὕψους τοῦ ἱερατικοῦ, καὶ ἰδίως τοῦ ἐπισκο-

πικροῦ ἀξιώματος, πρὸς τὸ ὁποῖον πολλοὶ προσέρχονται χωρὶς νὰ ὑποβληθοῦν εἰς αὐτοέλεγχον. Ὁ ἱερεὺς περιστοιχιζόμενος ὑπὸ ἀγγελικῶν δυνάμεων κρατεῖ εἰς χεῖρας τοῦ τὸν Κύριον καὶ ἀναλαμβάνει εἰς τοὺς ὤμους τοῦ τὴν εὐθύνην τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν τῶν παρ' αὐτοῦ πομαιομένων.

Ὁ Ἰωάννης ἔμεινε γνωστὸς εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς ὁ "Χρυσόστομος", δικαίως δέ. Ἡ δὲ ρητορεία του δὲν ἦτο "τέχνη", ἀλλὰ πνοή. Ἄν καὶ εἶχε σπουδάσει ρητορικὴν ὑπὸ τὸν διασημότερον καθηγητὴν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἱ λόγοι του δὲν προδίδουν προσπάθειαν συμμορφώσεως εἰς τεχνικοὺς κανόνας· εἶναι προῖδον ἐμφύτου ρητορικῆς δυνάμεως. Διεσώθησαν δὲ διὰ καταγραφῆς ὑπὸ ταχυγράφων, ἐνῶ αὐτὸς ἐπεθεώρει συνήθως τὰ κείμενα μετὰ ταῦτα. Ἀπέβη ὁ κατ' ἐξοχὴν λαϊκὸς χριστιανὸς διδάσκαλος, ὁ χρησιμοποιήσας ὡς προσφορώτερον μέσον καθοδηγήσεως τοῦ πομνίου τοῦ τὴν ἄμεσον καὶ διὰ τοῦ λόγου ἐπαφὴν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος. Ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐπετεύχθη εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ ἰδεωδεστέρα ἐπαφὴ ἢ ὁποῖα εἶχε ποτὲ κατορθωθῆ μεταξὺ ὁμιλητοῦ καὶ ἀκροατῶν. Ὁ Ἰωάννης εὗρισκε τρόπον νὰ ἐγκαθιστᾷ γέφυραν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ λαοῦ, ἢ ὁποῖα τοὺς συνέδεε τόσον, ὥστε ὁ ὁμιλητὴς νὰ χαίρῃ διὰ τοὺς ἀκροατάς του, αὐτοὶ δὲ ν' ἀκούουν ἀχόρταστοι. Προέβαινον εἰς τὰς συνήθεις τότε ἐπιδοκιμαστικὰς ἐκδηλώσεις, τὰ χειροκροτήματα καὶ τὰς ἐπιφωνήσεις, ἀλλ' ὁ Ἰωάννης ἀπῆτει νὰ τὰς ἀποφεύγουν, διότι δι' αὐτὸν ἔπαινος θὰ ἦτο νὰ ἐφαρμόζουν εἰς τὸν βίον των ὅ,τι τοὺς ἐζήτει.

Εἰς τοὺς λόγους του ἀναλύονται μὲ ἀπλότητα, σαφήνειαν καὶ πειστικότητα ζητήματα ἠθικά, κοινωνικά, ἐρμηνευτικά, δογματικά. Βεβαίως δὲν εἶναι ὁμοίμορφος ὁ χαρακτήρ τῶν ὁμιλιῶν. Εἰς τοὺς ἐπ' εὐκαιρίᾳ λόγους οἱ ὁποῖοι εἶναι ὀλιγώτεροι, ὁ Χρυσόστομος ἐμφανίζεται μὲ λαμπρὰν καὶ συγκινοῦσαν ρητορείαν ὁμοίαν μὲ τὴν τῶν δοκιμωτέρων ρητόρων τῆς ἀρχαιότητος. Εἰς τὰς ἐρμηνευτικὰς καὶ ἠθικὰς ὁμιλίαις ἐμφανίζεται ἀντιθέτως μὲ ὕφος ἀπλοῦν, διεισδυτικὸν καὶ ἀναλυτικόν. Ἡ ὑπὸ μορφὴν ὁμιλίας πραγματεία *Περὶ κενοδοξίας καὶ ἀνατροφῆς τῶν τέκνων*, μαρτυροῦσα ἰσχυρὰν ψυχολογικὴν παρατήρησιν καὶ παιδαγωγικὴν πείραν, περιέχει ὁδηγίας πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ παραδείγματα περὶ τοῦ τρόπου προσφορᾶς τοῦ μορφωτικοῦ ὕλικου εἰς τὰ παιδιά. Ἴσως πρόκειται περὶ δύο ἢ τριῶν ὁμιλιῶν αἱ ὁποῖαι δι' ἐπεξεργασίας ἀπετέλεσαν πραγματείαν.

Ἐχρειάσθη νὰ παρέλθῃ πολὺς χρόνος διὰ νὰ λησμονήσουν οἱ Χριστιανοὶ τὸ πέρασμα τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπὸ τὴν ἐξου-

σίαν. Εἰς τὴν πραγματείαν *Κατὰ Ἰουλιανοῦ ἢ Εἰς Βαβύλαν* ὁ Ἰωάννης δικαιώνει τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὰ θαύματα τοῦ Κυρίου καὶ τὰ σημεῖα τὰ ὅποια ἐπραγματοποιήθησαν κατὰ τὴν πρόσφατον μεταφορὰν τῶν λειψάνων τοῦ Βαβύλα. Τὴν δὲ ἀλήθειαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐπιχειρεῖ ν' ἀποδείξῃ βάσει τῶν προφητειῶν εἰς τὸ δοκίμιον *Πρὸς Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας*. Ἡ γλῶσσα του εἰς τὰς ὁμιλίαις αὐτὰς παρουσιάζεται λαϊνωτέρα, ἀλλ' εἶναι ἀκόμη καὶ ἐδῶ καθαρὰ. Ἐξ ἄλλου αἱ ὁμιλίαι του ἔχουν τὴν ἰδιοτυπίαν ὅτι ἀναπτύσσουν πάντοτε δύο θέματα ὅποιονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ κύριον πρόβλημα, ἐρμηνευτικόν, ἑορταστικόν, ἀκόμη καὶ δογματικόν, τὸ δεύτερον μέρος τῆς ὁμιλίας ἀναπτύσσει θέμα ἠθικὸν ἢ πρακτικόν, ὅπως πράττει ὁ Παῦλος εἰς τὰς ἐπιστολάς του. Ἐνίοτε φαίνεται ὡς ἀσύνδετον τὸ δεύτερον αὐτὸ θέμα μὲ τὸ προηγούμενον, ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὁ Ἰωάννης εἶχε τὴν ἰκανότητα νὰ εὐρίσκη σύνδεσμον καὶ εἰς τὰ πλέον ἀνόμοια, ἢ παιδαγωγικὴ ἀρχὴ εἰς τὴν ὁποίαν στηρίζεται αὐτὴ ἢ ἐναλλαγὴ εἶναι ὀρθή.

Καταπληκτικὸν εἶναι τὸ ἐρμηνευτικὸν ἔργον τοῦ Χρυσόστομου, τὸ ὁποῖον περιέχεται εἰς 700 περίπου ὁμιλίαις, ἀναφερομένας εἰς τὸ πλεῖστον τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὸ ἐρμηνευτικὸν κήρυγμα συνέχισε καὶ ὡς ἀρχιεπίσκοπος παρὰ τὰ βαρύτερα καθήκοντά του. Ἀναλύει διεισδυτικῶς τὰ ἐρμηνευόμενα χωρία καὶ εὐρίσκει πάντοτε τρόπον εἰς ἐποικοδομητικὰς ἀποστροφάς. Κανεὶς ἐρμηνευτῆς δὲν ἐπέτυχε νὰ συνδυάσῃ τόσον ἀρμονικῶς ὑγιᾶ σιέψιν, ἀκριβῆ κατανόησιν τῶν γραφικῶν κειμένων καὶ μεταφορὰν τῶν πορισμάτων εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τοῦ βίου. Ἐξέφυγεν ἀπὸ τὸν κλοιὸν τῆς Ἀντιόχειανῆς σχολῆς, ἢ ὁποία τὸν ἐξέθρεψε, δι' ἀναμιξεως στοιχείων τυπολογίας εἰς τὴν ἱστοριοφιλολογικὴν μέθοδον.

Πολυάριθμοι εἶναι αἱ ὁμιλίαι εἰς ἡγετικὰς προσωπικότητας τοῦ Χριστιανισμοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουν αἱ ἑπτὰ *Εἰς τὸν Ἀπόστολον Παῦλον*.

Ἀπὸ τὰς πολεμικὰς ὁμιλίαις ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ ἡ σειρὰ δώδεκα λόγων *Κατὰ Ἀνομοίων*. Εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, μὲ τὴν τεταραγμένην τότε ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν δὲν ἦσαν ὀλίγοι οἱ αἵρετικοὶ καὶ μάλιστα οἱ Ἀνόμοιοι. Ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν ὁ Χρυσόστομος ἐσκέπτετο νὰ τοὺς πολεμήσῃ διὰ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἔβλεπεν ὅτι μερικοὶ ἐξ αὐτῶν παρηκολούθουν τοὺς λόγους του μὲ ἐνδιαφέρον καὶ δὲν ἠθέλησε ν' ἀπομακρύνῃ πρόωγος τὸ θῆραμα. Ὅταν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τοῦ τὸ ἐζήτησαν, ἀπεδύθη εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τῆς ἐκφωνήσεως τῶν λόγων τούτων τὸ φθινόπωρον τοῦ 386. Οἱ πέντε πρῶτοι ἐξ αὐτῶν λόγων τοῦ ἰδι-

αιτέρου ἀντικειμένου των ὀνομάζονται *Περὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ*. Οἱ Ἀνόμοιοι, ὡς ἐλέχθη ἀλλαχοῦ, διεβεβαίωνον ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὑπὸ ὠρισμένας προϋποθέσεις εἶναι ἴκανοὶ ν' ἀνέλθουν εἰς τὰ ὕψη τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ γνωρίσουν τὴν οὐσίαν του, τὴν ἀγεννησίαν, καὶ ἐθεώρουν τὸν Υἱὸν ἀνόμοιον τοῦ Πατρός. Τὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, λέγει ὁ Χρυσόστομος, προέρχονται μόνον ἀπὸ τὴν Γραφὴν καὶ τὴν παρατήρησιν τῆς φύσεως, ἐνῶ ἡ δύναμις τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου εἶναι ἐξουθενωμένη. Δεύτερον θέμα τῶν ὀμιλῶν τούτων εἶναι ἡ προσευχή.

Τὴν σειρὰν τῶν ὀμιλῶν τούτων διέκοψε μία νέα, ἡ *Κατὰ Ἰουδαίων*, ἐκφωνηθεῖσα τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους αὐτοῦ καὶ ἐπικρίνουσα τὴν συνήθειαν τὴν ὁποίαν εἶχον ἀκόμη μερικοὶ Χριστιανοὶ νὰ συνεορτάζουν καὶ συνηστεύουν μετὰ τῶν Ἰουδαίων.

Αἱ λαμπρότεραι ὀμιλῖαι τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι αἱ περιστατικαί. Ἐκ τούτων ἀναφέρομεν τὴν σειρὰν 19 ὀμιλῶν *Εἰς Ἀνδριάντας*. Λόγῳ ἐπιβολῆς νέων φόρων ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως οἱ Ἀντιοχεῖς εἰς μίαν ἔκρηξιν ἀγανακτήσεως κατέστρεψαν τοὺς ἀνδριάντας τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου, τῆς αὐτοκρατείας καὶ τῶν υἱῶν των. Ἐν ᾧ δὲ χρόνῳ ἀνεμένετο μὲ τρόμον ἡ ἐπιβολὴ κυρώσεων διὰ τὴν στάσιν, ὁ Χρυσόστομος ἀνέλαβε τὸ ἔργον τῆς παρηγορίας καὶ τῆς ἐνθαρρύνσεως τῶν κινδυνεύοντων κατοίκων τῆς μεγαλουπόλεως ἐκείνης. Ἦτο εὐκαιρία νὰ διεξαγάγῃ παντὸς εἴδους ἠθικὴν διδασκαλίαν, ν' ἀφαιρέσῃ πᾶν ψυχικὸν πάθος, ἰδίως τὴν ἐκφορὰν ὀρκίων. Μετὰ τὰς πρώτας ὀμιλίας ὁ τόνος ἠλλάξεν· οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐπίτροποι, ἔχοντες συναντηθῆ καθ' ὁδὸν μὲ τὸν σπεύδοντα εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐπίσκοπον Φλαβιανὸν ἦλθον μὲ ἐπιεικεῖς διαθέσεις, ἀνεμένετο δὲ ἡ ἐπιείκεια καὶ ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορος. Τὸ Πάσχα τοῦ 387 ἐπιστρέφει ὁ Φλαβιανὸς καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐκφωνεῖ τὴν τελευταίαν ὀμιλίαν τῆς σειρᾶς, τὴν 21ην (αἱ ὑπ' ἀριθμὸν 1 καὶ 19 εἶναι ἐκτὸς σειρᾶς)· ἀναγγέλλει τὴν συγγνώμην ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς μεγάλην χαρὰν τοῦ πλήθους καὶ τελειώνει μὲ δοξολογίαν.

Ὁ Εὐτρόπιος ἐτιμωρήθη κατὰ τὸν ἐντυπωσιακώτερον τρόπον διὰ τὴν ἄστοχον ἐνέργειάν του νὰ καταργήσῃ τὸ ἄσυλον τῶν ναῶν. Κατόπιν στάσεως τῶν Γόθων ἀξιωματικῶν, οὗτος ἀνετράπη, διωκόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ πλήθους κατέφυγε πρῶτος αὐτὸς μετὰ τὴν ἄρσιν τοῦ ἀσύλου εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τῆς πρωτεύουσας. Δύο ἐκ τῶν λαμπροτέρων λόγων τοῦ Χρυσοστόμου εἶχον ὡς θέμα τὴν καταφυγὴν ταύτην, οἱ *Εἰς Εὐτρόπιον*. Εἰς τὴν πρώτην τονίζει ὅ,τι καὶ ἀλλαχοῦ λέγει, ὅτι τίποτε εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον δὲν εἶναι ἀμετάβλητον, τίποτε δὲν

εἶναι σταθερόν. "Ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης". Ποῦ εἶναι τὸ λαμπρὸν ἔνδυμα τῆς πρωθυπουργίας, ποῦ αἱ φωτειναὶ λαμπάδες; Ποῦ εἶναι οἱ θόρυβοι καὶ οἱ χοροὶ καὶ αἱ διασκεδάσεις καὶ αἱ πανηγύρεις; Ποῦ εἶναι αἱ ἐπευφημίαι εἰς τὰ ἵπποδρόμια καὶ αἱ κολακείαι; "Ὅλα ἐξηφανίσθησαν· ἄνεμος πνεύσας ἐγύμνωσε τὸ δένδρον τὸ ὅποιον σαλεύει ἀπὸ τῆς ρίζης του. Ἦσαν ὅλα νυκτερινὸν ὄνειρον διαλυθὲν ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Καὶ ἔσωσε μὲν τὸν Εὐτρόπιον τότε ὁ Χρυσόστομος, ἀλλ' οὗτος, θελήσας βραδύτερον νὰ δραπετεύσῃ, ἐξῆλθε τῆς πόλεως καὶ συλληφθεὶς ἐφρονεύθη.

Ἡ μετὰ τὴν ἐξορίαν συγγραφικὴ του παραγωγή, ὡς ἐλέχθη, συνίσταται εἰς ἐπιστολάς, αἱ ὅποιαι μαρτυροῦν ὅτι ἡ ἀγάπη του πρὸς τὸν λαὸν καὶ ἡ ἐπιθυμία του νὰ ἐργασθῆ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τὴν ἐξορίαν δὲν ἔσβυσαν. Εἰς τὴν πρωτεύουσάν οἱ φίλοι του, ἀπροστάτευτοι, ἐτέθησαν εἰς διωγμὸν καὶ περιφρόνησιν. Δὲν ἠδύναντο νὰ ἐννοήσουν πῶς καὶ διατὶ συνέβησαν οὕτω τὰ πράγματα, ὥστε εἰς ἅγιος ἱεράρχης νὰ τιμωρῆται σκληρότατα καὶ αὐτοί, ἀθῶοι ἄνθρωποι, νὰ ὑποφέρουν. Ἐνεῖχε βαθὺ παράπονον πρὸς τὴν θεϊαν πρόνοιαν ἡ στάσις των καὶ ὁ Χρυσόστομος ἠναγκάσθη νὰ τοὺς παρηγορήσῃ μὲ δύο ἐπιστολικὰς πραγματείας ὑπὸ τοὺς τίτλους *Τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παραβλάψαι δυνήσεται* καὶ *Πρὸς τοὺς σκανδαλισθέντας ἐπὶ ταῖς δυσημερίαις*. Συνιστᾷ εἰς τοὺς φίλους του ὑπομονήν. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀκατάληπτος, αἱ δὲ αἰτίαι τῶν ἐνεργειῶν του εἶναι ἐπίσης ἄγνωστοι. Αἱ ἀδύνατοι ψυχαὶ δὲν πρέπει νὰ πτοοῦνται ἀπὸ τὰς ἐχθρότητας, διότι ὁ πόνος εἶναι πολὺ συχνὰ μέσον παιδεύσεως καὶ τελικῶς ἡ θεία πρόνοια διευθετεῖ τὰ πράγματα καλῶς.

Εἰς τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς σκοπὸν ἀποβλέπουν καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἐπιστολαὶ του, καὶ δὴ αἱ 17 ἐπιστολαὶ *Πρὸς Ὀλυμπιάδα* τὴν συνεργάτιδα αὐτοῦ εἰς τὸ φιλανθρωπικὸν ἔργον, εἰς τὰς ὁποίας τονίζεται ἡ ἁγιαστικὴ δύναμις τοῦ πόνου.

Ἐνδιαφέρον ἐπέδειξεν ὁ Χρυσόστομος καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς λατρείας, συντάξας λειτουργικὰς εὐχὰς αἱ ὅποιαι περιελήφθησαν εἰς τὴν ἐξ Ἀντιοχείας εἰσαχθεῖσαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν *Λειτουργίαν*.

Δὲν στηρίζεται εἰς τὰ πράγματα ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἠδιαφόρησε διὰ τὰ δογματικὰ προβλήματα. Εἶναι δυνατὸν ν' ἀποσπᾶσμεν ἀπὸ τὰ συγγράμματά του τόσα δογματικὰ τεμάχια, ὥστε νὰ ὑπερβάλλῃ οὗτος εἰς δογματικὴν συγγραφικὴν παραγωγὴν πάντα ἄλλον ἀνατολικὸν πατέρα.

Εἰς τὸ θεολογικὸν πρόβλημα ἀκολουθεῖ τοὺς Καππαδόκους ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τοὺς Ἀνομοίους. Θεωρεῖ τὸν Θεὸν

ὡς κάτι τελείως ἀλλότριον τοῦ ἀνθρώπου, ἐξ οὗ καὶ ἡ μακαρία οὐσία αὐτοῦ παραμένει ἀπρόσιτος εἰς τὰς νοητικὰς δυνάμεις τούτου. Θεωρεῖ δὲ ἐπίσης τὸν Θεὸν καὶ μεγαλειώδη. Ὡς ἀρχὴ καὶ αἰτία τῶν πάντων ἐνεργεῖ ἔργα θαυμαστά, πρὸ τῆς δυνάμει δὲ αὐτοῦ ἡ κτίσις ὀλόκληρος σαλεύεται καὶ τρέμει, ὁ ἄνθρωπος καταλαμβάνεται ἀπὸ φόβον καὶ ἰλιγγον, οἱ ἄγγελοι φρίττουν. Ἐὰν δὲ ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶναι ἀσύλληπτος, περισσότερο ἀσύλληπτος εἶναι ἡ οὐσία αὐτοῦ. Εἰς τὸν κόσμον δὲν ἀποκαλύπτεται ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ἀλλ' ἡ δύναμις αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ ἐμφανίζεται μόνον κατὰ συγκιᾶτάβασιν καὶ δὴ ὅσάν τις καὶ ὅσον τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον.

Εἰς τὴν τριαδολογίαν ἀκολουθεῖ πιστῶς τὴν διδασκαλίαν τῶν δύο πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων, εἰς δὲ τὴν χριστολογία εἶναι ὁ μόνος σχεδὸν ἀντιοχειανὸς θεολόγος, ὅστις δὲν ἐξέκλινε τῆς ὀρθοδόξου γραμμῆς, ἔστω καὶ ἂν ἀποφεύγη ν' ἀποκαλέσῃ Θεοτόκον τὴν Παρθένον Μαρίαν. Ἡ ἔνωσις τῶν δύο φύσεων εἶναι σαφὴς ἀλλὰ καὶ ἀσύγχυτος· "τῇ γὰρ ἐνώσει καὶ τῇ συναφείᾳ ἓν ἐστὶν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ἡ σὰρξ, οὐ συγχύσεως γενομένης οὐδ' ἀφανισμοῦ τῶν οὐσιῶν, ἀλλ' ἐνώσεως ἀρρήτου τινὸς καὶ ἀφράστου".

Κατὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Χρυσοστόμου ἐπὶ τῆς γῆς ὑφίστανται δύο πολιτεῖαι, ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἡ κοσμικὴ, διαφέρουσαι ἀλλήλων εἰς συγκρότησιν καὶ προορισμόν· ἄλλοι βασιλείας ὄροι καὶ ἄλλοι ἱερωσύνης· ἀλλ' αὕτη μείζων ἐκεινῆς ... οὗτος μὲν γὰρ τὰ ἐπὶ γῆς ἔλαχεν οἰκονομῶν· ὁ δὲ τῆς ἱερωσύνης θεσμὸς ἄνω κἀθηται.... Ὁ βασιλεὺς τὰ ἐνταῦθα πεπίστευται, ἐγὼ τὰ οὐράνια". Τὰς δὲ σχέσεις αὐτῶν κατευθύνουν δύο ἀρχαί. Ἀρνητικῶς μὲ ἡ ἀρχὴ τῆς μὴ ἐπεμβάσεως. Ὅσάν τις παρατηρεῖται ἐπέμβασις, ἐπέρχεται σύγκρουσις, διὸ ἐκάστη ἐξουσία πρέπει νὰ μένη ἐντὸς τῶν οἰκειῶν ὄρων. Θετικῶς δὲ ἡ ἀρχὴ τῆς συνεργασίας. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία προέρχεται ἐκ Θεοῦ, ἀλλὰ δὲν προέρχονται ἄνωθεν καὶ οἱ ἄρχοντες· αὐτοὶ ἐγκαθίστανται διὰ κοινῆς ἀποφάσεως τῶν ἀνθρώπων, δι' ἐνὸς κοινωνικοῦ συμβολαίου. Βεβαίως δὲ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν πολιτικὴν προέρχεται ἄνωθεν ἡ ἱερατικὴ ἐξουσία, ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς τὰ ἄνω· "τελεῖται μὲν ἐπὶ τῆς γῆς, τάξιν δὲ ἐπουρανίων ἔχει ταγμάτων". Εἰς αὐτὴν καὶ οἱ ἄρχοντες ἀναλαμβάνουν τὴν ἀρχὴν ἄνωθεν. Διὰ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὴν ἐπιδιώκουν ἄνθρωποι στερούμενοι τῶν ἀπαραιτήτων προσόντων· τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ ποίμνιον, τοῦ ζήλου, τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς καθαρότητος, τῆς διοικητικῆς καὶ διδασκτικῆς ἰκανότητος. Περαιοχιζόμενος ἀπὸ ἀγγελικῆς δυνάμει, ὁ ἱερεὺς κρατεῖ εἰς χεῖρας τοῦ τὸν Κύριον. Ἀλλὰ καὶ αἱ εὐθύναι του εἶναι

δυσβάστακτοι, διότι ἀναλαμβάνει εἰς τοὺς ὤμους του τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν ὅλων τῶν ὑπ' αὐτοῦ πομαιομένων.

Εἰς αὐτὴν τὴν διάκρισιν τοποθετεῖται καὶ ἡ περὶ φιλοσοφίας ἀντίληψις τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν φαίνεται νὰ τὴν ἐκτιμᾷ. Δὲν δεικνύει γενικῶς ἐνθουσιασμὸν διὰ τὴν κλασικὴν παιδείαν, μολονότι ὁ ἴδιος ἦτο ἐξόχου μορφώσεως καὶ χρησιμοποιοῖ πλουσίως κλασικοὺς συγγραφεῖς. Βεβαίως δὲν τὴν ἀπορρίπτει. Θέλει νὰ καταστήσῃ σαφὲς ὅτι πρῶτιστον καθῆκον εἶναι ἡ κτῆσις τῆς ἀρετῆς, ἔπειτα δὲ ἔρχεται ἡ κτῆσις τῆς γνώσεως. Κατὰ τὰ ἄλλα ἀναγνωρίζει τὴν ἀξίαν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας ὅχι μόνον ὡς ἀγαθὸν ἀρμόζον εἰς τὴν κοσμικὴν τάξιν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ὡς δυνατότητα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει ἐναποτεθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν πλάσιν ἔμφυτος νόμος καὶ λόγος.

Θεμέλιον τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ ρίζα πάντων τῶν ἀγαθῶν εἶναι ἡ φιλάνθρωπία, ἐνῶ ἡ ἀπανθρωπία εἶναι ρίζα πάσης κακίας καὶ ἀσεβείας. Ἡ ἀπανθρωπία ἢ τουλάχιστον ἡ ἀδιαφορία διὰ τὸν ἀδελφὸν ἐγέννησεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν πόθον τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἔφερε τὴν μεταξὺ ἀνθρώπων μάχην· "ὅπου γὰρ τὸ ἐμὸν καὶ τὸ σόν, ἐκεῖ πᾶσα μάχης ἰδέα καὶ φιλονεικίας ὑπόθεσις". Ὁ σπάταλος διασκορπισμὸς τῶν ἀγαθῶν ὑπὸ τῶν πλουσίων ὁμοιάζει μὲ τὴν διανομὴν ξένης περιουσίας, διότι τὰ ἀγαθὰ δὲν εἶναι ἰδικὰ τῶν ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ καὶ πρέπει νὰ δαπανῶνται χάριν τῶν συνανθρώπων. Εἶναι ἡ θεωρία περὶ διαχειρήσεως τῶν ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν πλουσίων ὡς ἀπλῶν οἰκονόμων, τὴν ὁποίαν ἀσπάζονται ὅλοι οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ἀσχοληθέντες μὲ κοινωνικὰ προβλήματα.

Ὡς πρὸς τὴν περὶ τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν τοῦ Χρυσοστόμου, ἔαν κανεὶς στηριχθῆ εἰς ἐκφράσεις, ὡς ἡ "γῆ καὶ σποδὸς εἶ, τέφρα καὶ κόνις", θὰ ἀστοχήσῃ· διότι αἱ ἐκφράσεις αὗται ἀποτελοῦν ἄπλοῦν ρητορικὸν σχῆμα καὶ ἐπιχειρημα παιδαγωγικόν. Ὁ Χρυσόστομος δὲν εἶναι τόσο ἀπαισιόδοξος περὶ τοῦ ἀνθρώπου, μολονότι δὲν φθάνει καὶ εἰς τὴν αἰσιοδοξίαν τῶν Ἀντιοχειανῶν. Καὶ ἐδῶ ἀκολουθεῖ τὴν γραμμὴν τῶν Καππαδοκῶν· ὁ ἄνθρωπος εἶναι σύνδεσμος καὶ μεθόριον τῶν δύο κόσμων. "Διὰ μὲν γὰρ τῆς νοητῆς οὐσίας κοινωνεῖ ταῖς ἄνω δυνάμεσι, διὰ δὲ τῆς αἰσθητῆς τοῖς τῆς γῆς συνάπτεται πράγμασι, σύνδεσμός τις ὢν ἀκριβῆς ἑκατέρας τῆς κτίσεως".

Διὰ τῆς πτώσεως ὁ ἄνθρωπος ἔχασε τὸ ἐξουσιαστικὸν ἐπὶ τῆς κτίσεως, αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἀπετέλει βασικῶς τὴν ἐντὸς του εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἔχασεν ἐπίσης τὴν ἀρμονίαν τῶν σχέ-

σεων μετὰ τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ὅμως τοῦ Υἱοῦ ἀνεβιβάσθη ὑπεράνω καὶ αὐτῶν τῶν ἀγγέλων. Ἡ ἀποκατάστασις τῶν σχέσεων ὑπῆρξε γενικὴ καὶ δυναμικὴ, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτόματος· διότι ἀπόκειται εἰς ἓνα ἕκαστον ἀτομικῶς νὰ κατακτήσῃ τὴν θέσιν ἣ ὁποία εἶναι δι' ὅλους ἐτοιμῆ. "Ἐκαστος ὀφείλει νὰ διεξαγάγῃ ἀμειλικτον πόλεμον ἐναντίον τῶν κακῶν τάσεων καὶ τῶν ἔξωθεν παρορμησεων. Τὰ παθήματα ἔχουν λυτρωτικὸν χαρακτῆρα καὶ αἱ θλίψεις αὐξάνουσι τοὺς στεφάνους. Ταῦτα δὲν εἶναι τίποτε τὸ λυπηρὸν· ἓν μόνον λυπηρὸν ὑφίσταται, ἡ ἁμαρτία. Αἱ ἀρεταὶ ἀποτελοῦν τὰ ὄπλα τῶν Χριστιανῶν τὸ ἰσχυρότερον δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ προσευχή. "Ὅ,τι εἶναι διὰ τὸν ἰχθῦν τὸ ὕδωρ, εἶναι δι' αὐτοὺς ἡ προσευχή· εἶναι ἡ ζωὴ. "Εὐχῆς δύναμις δύναμιν πυρὸς ἔσβεσε, λεόντων θυμὸν ἐχαλίνωσεν, πολέμους ἔλυσε, μάχας ἔπαυσε, χειμῶνας ἀνεῖλε, δαίμονας ἤλασε, οὐρανοῦ πύλας ἠνέφξε, δεσμὰ θανάτου διέκοψεν, ἀρρωστίας ἐφυγάδευσεν. Ἐπηρείας ἀπεικρούσατο πλόλαις σειομένας ἔστησε καὶ τὰς ἄνωθεν φερομένας πληγὰς καὶ τὰς παρ' ἀνθρώπων ἐπιβουλάς, καὶ πάντα ἀπλῶς ἀνεῖλεν εὐχῆ τὰ δεινὰ". Διὰ τοῦτο πρέπει ὅλοι νὰ προσεύχωνται εἰς τὸν ναόν, ὅπου ὑπάρχει πληθὸς πατέρων, ὅπου ὑψώνεται ὁμοθυμαδὸν βοή πρὸς τὸν Θεόν, ὅπου ὑπάρχει ὁμόνοια καὶ συμφωνία καὶ ἀγάπη.

Εἰς τὸν ἀγῶνα δὲν εἶναι μόνος ὁ ἄνθρωπος, διότι ἐνισχύεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Τονίζει ἰδιαιτέρως τὴν ἀνάγκην συνεργίας θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου παράγοντος εἰς τὴν σωτηρίαν ὁ Χρυσόστομος. "Ἐντεῦθεν μανθάνομεν δόγμα μέγα, ὡς οὐκ ἀρκεῖ προθυμία ἀνθρώπων, ἂν μὴ τῆς ἄνωθεν τις ἀπολαύσῃ ροπῆς· καὶ ὅτι πάλιν οὐδὲν κερδαίνομεν ἀπὸ τῆς ἄνωθεν ροπῆς, προθυμίας οὐκ οὔσης".

Ὁ θάνατος εἶναι πέρασμα εἰς ἄλλην πατρίδα, τὴν γησίαν, "μεθίστασθαι ἀπὸ πατρίδος εἰς πατρίδα", ὅπου πραγματοποιεῖται ἡ ἀνταπόδοσις, ἥτοι ἡ τιμωρία τῶν πονηρῶν καὶ ἡ στέψις τῶν ἀγαθῶν. Ἡ ἀνταπόδοσις αὕτη εἶναι φυσικὴ κατάληξις τῆς θεοδικίας· διότι δὲν εἶναι ἠθικῶς νοητὸν οἱ μὲν ἀγαθοὶ νὰ πάσχουν, οἱ δὲ πονηροὶ νὰ εὐημεροῦν κατὰ τὸν παρόντα βίον, χωρὶς τὴν δικαίαν ἀντιστροφὴν τῶν ὅρων εἰς τὸ μέλλον. Ἡ μέλλουσα ζωὴ διὰ τοὺς ἐναρέτως ζῶντας εἶναι μετὰστασις ἀπὸ τὰ χειρότερα εἰς τὰ καλύτερα, ἀπὸ τὰ πρόσκαιρα εἰς τὰ μόνιμα. Περὶ ἐξωτερικῆς μορφῆς τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ καταστάσει ἐκείνῃ παρέχει εἰκόνα ἀναλογικὴν ἢ μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ· τὰ σώματα θὰ εἶναι φωτεινὰ καὶ ἑλαφρά, καὶ θὰ στεροῦνται ὑλικῶν ἀναγκῶν.

7. ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΝΟΙ

Ἡ ἀμὴ τῆς Ἀντιοχειανῆς σχολῆς συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχὴν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Δ΄ μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ε΄ αἰῶνος. Συνετέλεσεν εἰς αὐτὴν μεγάλως ἡ ἴδρυσις νέου διδαστηρίου παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν, τοῦ ὀνομαζομένου Ἀσκητηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφοίτησαν ὅλοι οἱ διακεκριμένοι θεολόγοι τῆς περιοχῆς ἐκείνης, ὅπως καὶ ἄλλων μακρινῶν περιοχῶν. Ἄν καὶ οὗτοι ἐκαλλιέργησαν ὅλους τοὺς κλάδους τῆς θεολογίας, διέπρεψαν κυρίως εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν. Εἶναι μάλιστα τόσον ὑψηλῆς ποιότητος ἡ προσφορὰ μερικῶν ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν τομέα τοῦτον, ὥστε τὰ ἔργα των ν' ἀποτελοῦν καλὸν ὄδηγόν καὶ διὰ τοὺς σημερινοὺς ἐρμηνευτάς. Οἱ τολμηρότεροι, κινούμενοι ἀπὸ τὰς υἱοθετιστικὰς ἀντιλήψεις αἱ ὁποῖαι ἐβασάνιζον τοὺς θεολογικοὺς κύκλους τῆς Ἀντιοχείας ἀπὸ παλαιότερας ἐποχῆς, διεκήρυξαν σαφῆ διάκρισιν μεταξὺ τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων καὶ ἐτόνισαν μονομερῶς τὸ ἡθικὸν στοιχεῖον τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ.

Διόδωρος Ταρσοῦ Πρῶτος εἰς τὴν σειράν αὐτὴν τῶν μεγάλων θεολόγων τῆς Ἀντιοχείας ἔρχεται ὁ Διόδωρος Ταρσοῦ (330 - 392), γεννηθεὶς ἐξ εὐγενοῦς οἰογενείας εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἢ τὴν Ταρσόν. Ἐκπαιδευθεὶς εἰς τὰ πανεπιστήμια Ἀντιοχείας καὶ Ἀθηνῶν, κατέστη κάτοχος εὐρείας μορφώσεως. Αὐτὸς μαζὶ μὲ τὸν Καρτέριον ἦσαν οἱ ἴδρυταὶ τοῦ Ἀσκητηρίου.

Δὲν ἦτο ἀρειανικῶν ἀντιλήψεων, ἀλλ' οὔτε εἶχε διακόψει τὰς σχέσεις του μὲ τὴν ἀρειανοκρατούμενην Ἐκκλησίαν τῆς Ἀντιοχείας, κατῴρθωσεν ὅμως ἐκ τῶν ἔνδον νὰ ἐπηρεάσῃ τὰ πράγματα, συνασπίσας πέριξ αὐτοῦ τοὺς μετριοπαθεῖς Ὀρθοδόξους, οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριξαν τὴν πολιτικὴν τοῦ Μελετίου εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην μητρόπολιν. Κατέβαλε πολλοὺς κόπους διὰ τὴν συγκράτησιν τῆς Ὀρθοδοξίας κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἐπανειλημμένων ἐξοριῶν τοῦ Μελετίου, ὑβρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ ἐδιώχθη ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος. Τὸ 378 ἐξελέγη ἐπίσκοπος Ταρσοῦ, ὤρίσθη δὲ διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ Θεοδοσίου Α' τύπος τῆς Ὀρθοδοξίας εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Συρίας. Πράγματι ἐπολέμησεν ὅλας τὰς αἱρέσεις τῆς ἐποχῆς, ὡς καὶ

τοὺς Ἰουδαίους.

Ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς νέας ἀντιοχειανῆς ἐρμηνευτικῆς, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν οἱ διαπρεπεῖς μαθηταί του, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Χρυσόστομος τὸν συνέκρινε μὲ τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάννην. Ἀντετίθετο ριζικῶς εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἀλληγορικῆς μεθόδου, τὴν ὁποίαν κατεπολέμησε δι' εἰδικοῦ μεθοδολογικοῦ ἐγχειριδίου. Ἐζήτει τὸ νόημα τῶν Γραφῶν ὄχι ὀπισθεν τοῦ γράμματος ἀλλ' ἐντὸς τοῦ γράμματος, διότι ἔβλεπεν ὅτι ἡ φιλολογικὴ ἐρμηνεία ἦτο ἰανὴ νὰ συναγάγῃ τὴν ἔννοιαν τῶν εἰδόνων, τῶν συμβόλων καὶ τῶν προφητειῶν, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὴν Γραφήν, καὶ ν' ἀποσπᾶσθαι ἀπὸ τὰ κείμενα τὸ ἠθικὸν νόημα, τὸ ὁποῖον περιελίχουν.

Ἀπὸ τὴν ἐρμηνευτικὴν του παραγωγὴν, καλύπτουσαν ὀλοκλήρον τὴν Παλαιὰν καὶ μέγα μέρος τῆς Καινῆς Διαθήκης, μόνον ἀσήμαντα ἀποσπάσματα σώζονται εἰς σειράς, ὅπως ἐπίσης ὀλίγα ἀποσπάσματα σώζονται ἀπὸ τὰ ἔργα του *Περὶ εἰμαρμένης* καὶ *Κατὰ Συνοουσιαστῶν*, ἧτοι Ἀπολιναριστῶν.

Ἀποδίδων μεγάλην ἀξίαν εἰς τὸ γράμμα τῶν κειμένων, ἔδιδεν ἐπίσης πρωτεύουσαν θέσιν καὶ εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα εἰς τὴν ὀλότητά του, ἐπομένως δὲ καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ. Οὕτως ἐναντίον τοῦ Ἀπολιναρίου ἔδέχετο παρουσίαν ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν ἔνωσιν ἠρμήνευεν ὡς ἀπλῆν συνοίησιν τοῦ Λόγου εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Δαβὶδ Ἰησοῦν. Ὁ ἐκ Μαρίας γεννηθεὶς ἄνθρωπος εἶναι υἱὸς κατὰ χάριν, ὁ Θεὸς Λόγος εἶναι υἱὸς κατὰ φύσιν· ὅ,τι εἶναι κατὰ χάριν δὲν εἶναι κατὰ φύσιν, ἐπομένως ἡ ἔνωσις των δὲν μεταβάλλει ὄντολογικῶς τὰς φύσεις. Ἦτο λοιπὸν πρόδρομος τοῦ Νεστορίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀντελήφθησαν καλῶς οἱ Ὀρθόδοξοι, ὅταν ἀνεκινήθη τὸ χριστολογικὸν πρόβλημα μετὰ τινὰς δεκαετίας. Διὰ τοῦτο, ἐνῶ οὗτος ἀπέθανεν εἰς κοινωσίαν μὲ τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καταπολέμησις του ἐμείωσε μετὰ θάνατον τὴν φήμην του, μέχρις ὅτου ὠδήγησεν εἰς καταδίην του ὡς αἱρετικοῦ ὑπὸ συνόδου Κωνσταντινουπόλεως τὸ 499.

Θεόδωρος Συνομήλικος, φίλος καὶ συμφοιτητὴς τοῦ Χρυσόστομου ὁ Θεόδωρος (350-428), ἐγεννήθη ἀπὸ εὐγενεῖς γονεῖς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν. Μετὰ τὰς σπουδὰς του πλησίον τοῦ Λιβανίου, ἐμαθήτευσεν εἰς τὸ Ἀσκητήριον. Ἀσκούμενος εἰς τὴν ἔρημον, ἐδοκίμασεν ἠθικὴν κρίσιν, θελήσας ἀπὸ τὰ κάλλη κόρης καλουμένης Ἐρμιόνης, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισεν εἰς μίαν ἐπίσκεψίν του εἰς τὴν πόλιν, μόλις δὲ κατέρθωσαν δύο θερμαὶ παραινετικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Χρυσόστομου

νὰ τὸν συγκρατήσουν εἰς τὴν ἄσκησιν.

Ἐξ ὅτου ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Μοψουεστίας, εὗρισκε καιρὸν νὰ ἐπισκέπτεται τὴν Ἀντιόχειαν, διὰ νὰ διδάσκη εἰς τὸ Ἀσκητήριον, ὅπου ἡ διδασκαλική του φήμη προσεέλικυσεν ἐκλεκτοὺς μαθητάς, τὸν Ρουφῖνον, τὸν Θεοδώρητον Κύρου, τὸν Νεστόριον. Εἰργάσθη ἐπίσης ἐπιτυχῶς εἰς τὴν ἐκρίζωσιν τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ Ἐθνισμοῦ εἰς τὴν ἐπαρχίαν του.

Ρηξικέλευθος ἐρμηνευτής, ἠκολούθει μὲν βασικῶς τὰς ἐρμηνευτικὰς ἀρχὰς τοῦ διδασκάλου του Διοδώρου, ἀλλ' εἰς μερικὰ σημεῖα τὰς παρεβίαζεν. Ἐτρεφε περισσοτέραν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς προσωπικὰς του προτιμήσεις παρ' ὅσῃν εἰς τὴν αὐθεντίαν τῆς ἐκ παραδόσεως ἐρμηνευτικῆς. Οὕτω λοιπὸν κατέληξε ν' ἀπορρίψη τὴν κανονικότητα ἐκ μὲν τῆς Π. Διαθήκης ὅλων τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων πλην τῆς Σοφίας Σειράχ, ἐπὶ πλεον δὲ τῶν βιβλίων τῶν Παραλειπομένων, τοῦ Ἐσδρα, τοῦ Νεεμίου, τοῦ Ἰώβ, τοῦ Ἄσματος, καὶ τῶν Ἐπιγραφῶν τῶν Ψαλμῶν· ἐκ δὲ τῆς Κ. Διαθήκης τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τῶν καθολικῶν ἐπιστολῶν πλην τῆς Α' Πέτρου καὶ Α' Ἰωάννου. Ἐθεώρει τὰ βιβλία τοῦ Ἰώβ καὶ τοῦ Ἄσματος ὡς ἔργα κοσμικὰ παρόμοια πρὸς τὰ ἑλληνικὰ δράματα ἢ τοὺς διαλόγους. Τὸ περιεχόμενον τῶν Παροιμιῶν καὶ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ ἀπέδιδεν εἰς ἀπλὴν ἀνθρωπίνην σοφίαν. Τοὺς μεσσιανικοὺς ψαλμοὺς περιώριζεν εἰς ἑπτὰ καὶ ἐπίσης ἐμείωνε τὸν ἀριθμὸν τῶν μεσσιανικῶν προφητειῶν. Αἱ γνῶμαι αὐταὶ δεικνύουσι πόσον ἐντόνως ἐκινεῖτο ὁ Θεόδωρος ἀπὸ ὀρθολογικῶν φρόνημα εἰς τὸ ἐρμηνευτικὸν του ἔργον.

Ἀπὸ ὅλας τὰς ἐρμηνείας του, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον μέγα μέρος τῆς Παλαιᾶς καὶ ὅλην σχεδὸν τὴν Καινὴν Διαθήκην, σώζονται τὰ ὑπομνήματα *Εἰς τοὺς Δώδεκα προφήτας, Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς ἐν μέρει, Εἰς τὸν Ἰωάννην καὶ Εἰς τὰς Ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου.*

Ἐπὶ ἤρξεν ἀπτόητος ἀγωνιστής κατὰ τῶν αἱρέσεων τῆς ἐποχῆς του, ἀλλ' ἀπὸ ὅσα ἔγραψε σχετικῶς διατηροῦνται μόνον ἀποσπάσματα. Ἀπὸ τοὺς αἱρετικοὺς τὸ κύριον ἐνδιαφέρον του προσεέλικυσεν ὁ Ἀπολινάριος καὶ τὰ δογματικὰ ἀποσπάσματα προέρχονται ἀπὸ συγγράμματα κατ' αὐτοῦ, ἰδίως τὸ *Περὶ σαρκώσεως*. Ὁ Θεόδωρος ἀκολουθῶν τὴν γραμμὴν τῶν Ἀντιοχειανῶν ἢ ὁποῖα ἦτο νὰ συνδέουν τὸ πνευματικὸν στοιχεῖον μὲ τὸ σωματικὸν κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μὴ συγχέωνται ταῦτα, ἐδέχετο ὅτι αἱ δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἑνωσίν των ἦσαν καὶ ἔμειναν τέλειαι, ἄρα δὲ τέλεια εἶναι καὶ τὰ πρόσωπα τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπου τὰ ἀντιστοιχοῦντα εἰς τὰς δύο φύσεις, καὶ παραμένοντα ἐπίσης δύο. Ἐκαμε τὴν ὑποχώρησιν νὰ δεχθῆ μοναδικὸν

πρόσωπον μόνον ἐν σχέσει μὲ τὴν ἔνωσιν τῶν δύο φύσεων, ὁπότε δὲν ἐπρόκειτο περὶ προσώπου κατ' οὐσίαν ἀλλὰ κατ' εὐδοκίαν καὶ ἡ ἔνωσις δὲν ἦτο φυσικὴ ἀλλὰ μᾶλλον νομικὴ. Κατ' ὄνομα δὲ μόνον εἶναι Θεοτόκος ἡ Μαρία.

Ὡς Ἀντιοχειανὸς ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συμβολὴν εἰς τὴν σωτηρίαν, ἀλλ' ἐπροχώρησε καὶ εἰς τὸ πρόβλημα αὐτὸ πολὺ πέραν τῶν γραμμῶν τῆς σχολῆς ἀπὸ τὴν ὁποίαν προήρχετο. Ἀπέδιδε τὰ πάντα εἰς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου, καταστρέφων οὕτω τὴν ἔννοιαν τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. Ἐλευθερίαν δὲ βουλήσεως ἀπέδιδε καὶ εἰς τὸν Χριστόν, τὸν ὁποῖον οὕτω παρίστα ὡς ὑποκειμένον εἰς τὴν ἁμαρτίαν, ὁπότε ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ τελειότης θὰ ἦτο, ὡς ἐνόμιζεν, ἀξία μεγαλυτέρας ἐκτιμήσεως.

Λόγῳ τῶν ἀντιλήψεων του τούτων καὶ ἰδίως τῆς προδρομικῆς του θέσεως εἰς τὸν Νεστοριανισμόν, ὁ Θεόδωρος ὑπέστη μετὰ θάνατον πολεμικὴν, συγγράμματά του δὲ κατεδικάσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διὰ τοῦ διατάγματος *Περὶ τριῶν Κεφαλαίων* καὶ ὑπὸ τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Νεστόριος Ὁ Νεστόριος (395-451), ὅπως καὶ οἱ *Κωνσταντινουπόλεως* πλειῶστοι τῶν μεγάλων αἵρεσιάρχων, δὲν διεκρίθη ὡς συγγραφεύς, ἂν καὶ ἦτο ἐξαίρετος ρήτωρ. Ἄλλωστε αἱ δυσχέρειαι εἰς τὰς ὁποίας περιῆλθε πολὺ ἐνωρὶς δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ δοκιμάσῃ ἐπαρκῶς τὰς θεολογικὰς του δυνάμεις. Εἶναι ὅμως εἰς ἕκ τῶν ἀνδρῶν οἱ ὁποῖοι συνεκλόνησαν τὴν ἀρχαίαν Ἑκκλησίαν. Περσικῆς καταγωγῆς, ἐγεννήθη εἰς τὴν Γερμανίειαν τῆς Συρίας καὶ ἐσπούδασε μαζὶ μὲ τὸν Θεοδώρητον εἰς τὴν Ἀντιόχειαν πλησίον τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας. Ἐδρασε καρποφόρως ὡς ἐπίσκοπος εἰς τὴν πόλιν ταύτην.

Μόλις εἶχεν ὑπερβῆ τὸ τριακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὅταν ἐνεργείαις τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Β' μετεκλήθη εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως (428). Μολονότι δὲ κατ' ἀρχὴν ἱκανοποίησε τοὺς Ὀρθόδοξους μὲ τὴν ὅλην δραστηριότητά του καὶ ἰδιαιτέρως μὲ τὸν ζῆλον του κατὰ τῶν ὑπολειμμάτων τῶν Ἀρειανῶν καὶ τῶν Νοβατιανῶν, δὲν ἐβράδυνε νὰ προκαλέσῃ δυσαρεσκείας. Καὶ τοῦτο διότι ὁ πρωτοσύγκελλός του Θεοδόσιος ὄχι μόνον ἀντετάχθη εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος "Θεοτόκος" διὰ τὴν Μαρίαν, ἀλλ' ἐπέμενε νὰ τὴν ἀποκαλῆ ἀνθρωποτόκον. Βεβαίως ὁ Νεστόριος δὲν ἔφθανε μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ, ὅπου μόνον υἱοθετισταὶ μοναρχιανοὶ ἠδύναντο νὰ φθάσουν, ἀλλὰ πάλιν ὠνόμαζε Χριστοτόκον τὴν Μαρίαν, ὅπερ ὑπεδήλωσε μείωσιν. Πράγματι,

ἐπόμενος εἰς τὰς δοξασίας τοῦ Θεοδώρου, ἐτόνιζεν ὅτι αἱ δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ διατηροῦν ἀνεπάφους τὰς ιδιότητες αὐτῶν καὶ μετὰ τὴν ἔνωσιν, ὅτι τὰ ιδιώματα τοῦ Θεοῦ Λόγου δὲν μετεδόθησαν εἰς τὸν ἄνθρωπον Ἰησοῦν, ἀλλ' ἔμειναν ἴδια εἰς ἐκεῖνον, ὁ ἄνθρωπος Ἰησοῦς δὲν εἶναι ἐκ φύσεως ἀλλ' ἐξ ὁμω-
 νυμίας Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι μὲν "μοναδικὸν πρόσωπον", δηλαδὴ ἑνιαῖον, ἀλλὰ τὸ πρόσωπον τοῦτο δὲν ταυ-
 τίζεται μὲ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ οὔτε βεβαίως μὲ τὸν ἄνθρωπον Ἰησοῦν, ἀλλ' εἶναι κοινὸν πρόσωπον ἀμφοτέρων τούτων ἐξωτε-
 ρικῶς συνδεδεμένων· εἶναι δηλαδὴ "νομικὸν πρόσωπον" καὶ ὄχι φυσικόν, οὕτως ὥστε ἐὰν διαχωρισθοῦν αἱ δύο φύσεις παύει νὰ ὑπάρχη τὸ πρόσωπον τοῦτο. Θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπη κανεὶς ὅτι εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Νεστορίου δὲν ὑπάρχουν μόνον δύο πρόσω-
 πα ἀλλὰ καὶ ἓν τρίτον, ἢ συνισταμένη τούτων. Τὰ δύο πρόσω-
 πα ὑφίστανται ἀπαραιτήτως, καθ' ὅσον εἰς τὴν σκέψιν τῶν θεο-
 λόγων τῆς περιόδου ἐκείνης φύσις καὶ πρόσωπον ἦσαν χριστο-
 λογικῶς ἀλληλοσυνήρητὰ. Ὅπου μία φύσις, συνυπῆρχεν ἓν πρόσωπον, ὅπου δύο φύσεις, συνυπῆρχον δύο πρόσωπα. Βραδύ-
 τερον ὁ Εὐτυχῆς ἐνώπιον τοῦ κινδύνου ν' ἀναγνωρίσῃ δύο πρό-
 σωπα ἐθυσίασε τὴν μίαν φύσιν.

Κατόπιν καταγγελίας ἐναντίον τῆς διδασκαλίας ταύτης ἐπενέβη ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Καλεστῖνος Ρώμης, οἱ ὅποιοι ἐνήργησαν ὥστε νὰ συγκροτηθῇ ἡ Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ (431) ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πρώτου. Ὁ Νεστόριος εἶδε τὴν διδασκαλίαν του καταδικαζομένην καὶ ἀπέ-
 θάνεν ἐξόριστος εἰς τὴν Ἀραβίαν.

Δύο μόνον ἐκ τῶν συγγραμμάτων του σώζονται πλήρη, οἱ Ἄντιαναθεματισμοί, ἔργον ἀπλῶς ἀναιροῦν τοὺς Ἀναθεματι-
 σμοὺς τοῦ Κυρίλλου, καὶ τὸ ψευδωνύμως, λόγῳ ἀπαγορεύσεως, ἐκδοθὲν τελευταῖον του ἔργον *Βιβλίον Ἡρακλείδου τοῦ ἐκ Δα-
 μασκοῦ*, εἰς συριακὴν μετάφρασιν τοῦτο. Εἰς τοῦτο δὲ ὁ Νε-
 στόριος ἀσπάζεται πλέον καὶ τὸν ὄρον "φυσικὸν πρόσωπον", πλησιάζων οὕτω τὰς ἀπόψεις τῶν Ὀρθοδόξων, μολονότι πάλιν προσπαθεῖ νὰ τὸν ἐννοήσῃ ἠθικῶς. Ὅχι μόνον τώρα ἀλλὰ καὶ προηγουμένως ὁ Νεστόριος ἦτο μετριοπαθέστερος τῶν διδασκά-
 λων αὐτοῦ, ἀλλ' εἶχε τὴν ἀφροσύνην νὰ μὴν ἀνακαλέσῃ τὰς γνώμας του εὐθὺς μετὰ τὴν καταδίην του.

Θεοδώρητος Τελευταῖος μεγάλος ἐκπρόσωπος τῆς Ἀντιοχεια-
Κύρου νῆς σχολῆς ὑπῆρξεν ὁ Θεοδώρητος Κύρου (393-
 457). Οὗτος, γεννηθεὶς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἐξ εὐγενῶν γο-
 νέων, παρηκολούθησε ρητορικὴν καὶ θεολογίαν, ἤκουσε δὲ καὶ αὐτὸς μαθήματα τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας. Τριακονταετῆς ἀ-

νέλαβε τὴν ἔδραν τῆς ἐπισκοπῆς Κύρου, πόλεως τῆς Ὀσροηνῆς παρὰ τὸν ποταμὸν Εὐφράτην, ἐχούσης 800 κοινότητας. Ἐπέδειξεν ἀσυνήθη δραστηριότητα εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῆς ὑπαναπτύκτου ἐκείνης ἐπαρχίας, ἀνεγείρων γεφύρας, ὑδραγωγεία, λουτρὰ καὶ στοάς, καὶ ἀποστέλλων εἰς τὰς πολίχνας ἰατρούς. Κυρίως ὅμως ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν καλὴν διαποίμανσιν τῆς ἐπισκοπῆς, τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ μεταξὺ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, τὴν καταπολέμησιν τῶν Ἀρειανῶν.

Περιπλακίει καὶ αὐτὸς εἰς τὴν νεστοριανικὴν ἔριδα, ὡς ἦτο εὐλόγον, κατέστη ὑποπτος εἰς τοὺς ὀρθοδόξους καὶ δὲν κατάρθωσε νὰ ὠφελήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν ὅσον ἠδύνατο μὲ τὰ σπουδαῖα προσόντα του. Ἦτο ὅμως καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν μετριοπαθῆς. Αὐτὸς μάλιστα συνέταξε τὸ διαλλακτικὸν σύμβολον, τὸ ὁποῖον τὸ 433 ἐτέθη ὡς βᾶσις συμφωνίας μεταξὺ Κυρίλλου καὶ μετριοπαθῶν Νεστοριανῶν. Καταδικασθεὶς ὑπὸ τῶν Μονοφυσιτῶν διὰ τῆς Ληστρικῆς Συνόδου (449), ἀποκατεστάθη ὑπὸ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451). Ἄλλ' ἐνῶ ἀπέθανεν ἐν κοινῶνίᾳ μὲ τὴν Ὀρθοδοξίαν ὠρισμένα συγγράμματά του κατεδικάσθησαν διὰ τοῦ *Περὶ τριῶν Κεφαλαίων* διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ὑπὸ τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (553).

Εἶναι ἐκ τῶν γονιμωτέρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἀλλὰ τὰ σωζόμενα ἔργα του εἶναι περιορισμένης ἐκτάσεως. Συνέταξε ἓν τῶν τελευταίων κατὰ τῶν ἑλληνικῶν φιλοσοφημάτων βιβλίων, ἐκ τῶν καλυτέρων δέ, τὸ *Ἑλληνικῶν Παθημάτων Θεραπευτικὴ*. Δὲν ἦτο ἀκίνδυνος διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἡ θρησκευτικὴ φιλοσοφία τῆς ἀρχαιότητος αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὕτη ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ἠτοίμαζεν ἓν εἶδος ἀντεπιθέσεως ἐναντίον ἐκείνου. Ὁ Θεοδώρητος χαρακτηρίζει τὰ διδάγματα τῶν Ἑλλήνων σοφῶν νοσηρὰ καὶ ἀντιπαραθέτει εἰς αὐτὰ τὰ χριστιανικὰ περὶ Θεοῦ, περὶ προελεύσεως καὶ φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, περὶ κόσμου, διδάγματα. Μὲ ἴσην ἐπιμέλειαν εἶναι συντεταγμένοι καὶ οἱ δέκα λόγοι *Περὶ Προνοίας* ἐκφωνηθέντες εἰς τὴν Ἀντιόχειαν.

Ἡ μέθοδος τοῦ συνθετικοῦ ἀντιαιρετικοῦ συγγράμματος *Αἵρετικῆς κακομυθίας ἐπιτομὴ*, ἐξηγεῖται ἐκ τῆς πεποιθήσεως τοῦ Θεοδώρητου ὅτι διὰ τῆς συγκρίσεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ καλύτερον ἀποτέλεσμα, ὡς συμβαίνει μὲ τὸ μέλι τὸ ὁποῖον ὅταν τὸ γευθῇ κανεὶς μετὰ δοκιμὴν πικρᾶς οὐσίας φαίνεται γλυκύτερον. Οὕτως ἀρνητικῶς περιγράφει οὗτος καὶ ἀποκρούει τὰς ἐξ ἀρχῆς μέχρι τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ χριστιανικὰς αἱρέσεις, θετικῶς δὲ ἐκθέτει ὀλόκληρον τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν μὲ ἀξιοθαύμαστον μέθοδον. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ὑπῆρξε πρότυπον διὰ πολλὰ ἔργα μεταγενέστερα συγγενοῦς τύ-

που συγγράμματα.

Μὲ τὸ ἔργον *Περὶ θεολογίας καὶ ἐνανθρωπήσεως* καταπολεμῆ τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀπολιναρίου καὶ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, τὰς ὁποίας ἐθεώρει ὡς προμονοφυσιτικὰς, εἰς δὲ τὸν Ἑρηνιστὴν ἢ Πολύμορφον, ἔχοντα διαλογικὴν μορφήν, ἀντικρούει τὴν μονοφυσιτικὴν αἴρεσιν ἅμα τῇ ἐμφανίσῃ τῆς, παρουσιάζων αὐτὴν ὡς ἐράνισμα ἀπὸ παλαιοτέρας αἱρέσεως, καὶ κατοχυρώνει τὸ ἀτρέπτον τῶν δύο φύσεων.

Ὁ Θεοδώρητος διέπρεψεν ὡς ἐρμηνευτής, ἀκολουθῶν τὰς ἀρχὰς τῆς Ἀντοχειανῆς σχολῆς μὲ νηφαλιότητα. Αἱ ἐρμηνεῖαι του, σύντομοι καὶ σαφεῖς, ἀποδεικνύουν ἐπιμέλειαν, μεθοδικότητα καὶ διαύγειαν κρίσεως. Δὲν προετίθετο νὰ δώσῃ ἔργον προσωπικόν, ὅπως ὁ διδάσκαλός του Θεόδωρος Μοψουεστίας, ἀλλ' ἔργον κοινοτικόν, προερχόμενον ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ προοριζόμενον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Διὰ τοῦτο σέβεται τὴν παράδοσιν καὶ ἀποφεύγει τὰς ἀκρότητας. Πλὴν διδακτικῶν πραγματειῶν ὑπὸ μορφήν ἐρωταποκρίσεων μὲ περιεχόμενον διηγήσεως ἐκ τῆς Π. Διαθήκης σώζονται ὑπομνήματά του *Εἰς τοὺς Ψαλμούς*, *Εἰς τὸ Ἄσμα*, *Εἰς τοὺς Προφήτας* καὶ *Εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου*

Συλλογὴν διηγήσεων ἐκ τοῦ βίου τῶν περφημοτέρων ἀσκητῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐξέδωσεν ὑπὸ τὸν τίτλον *Φιλόθεος Ἱστορία*. Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας αὐτοῦ εἶδομεν εἰς ἄλλο κεφάλαιον.

8. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΙ

Εἰς ἄλλην συνάφειαν ἀνεφέρθησαν μερικοὶ ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων, οἱ ἀντιμετωπίσαντες τὸν Ἀρειανισμόν. Ἐνταῦθα τοποθετοῦνται οἱ ὑπόλοιποι, καὶ δὴ οἱ μετὰ τὸ 360 δράσαντες.

Ἀπολινάριος Ὁ Ἀπολινάριος (310-390) ἐγεννήθη εἰς τὴν **Λαοδικείας** Λαοδίειαν τῆς Συρίας, ἀλλ' εἶχε στενὰς σχέσεις μετὰ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐκ τῆς ὁποίας κατήγετο ὁ πατήρ του, καλούμενος καὶ αὐτὸς Ἀπολινάριος, διὸ καὶ ἐξετάζεται ἐνταῦθα. Γενόμενος ἐπίσκοπος Λαοδικείας τὸ 360, ἀντεμετώπισεν εὐθὺς ἀμέσως τὴν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας δραστηριότητα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ. Ἐνῶ δὲ κατεπολέμησε τὰς δοξασίας αὐτοῦ καὶ τοῦ νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου Πορφυρίου δι' ἀπολογητικῶν συγγραμμάτων, ἀπεφάσισε νὰ δώσῃ καὶ κάτι θετικώτερον· εἰς τὸ γνωστὸν διάταγμα τοῦ Ἰουλιανοῦ περὶ ἀπαγορεύσεως εἰς τοὺς Χριστιανοὺς διδασκάλους νὰ παραδίδουν μαθήματα φιλολογίας, ρητορικῆς καὶ φιλοσοφίας ἀπήντησε διὰ τῆς παραγωγῆς ὀλοκλήρου βιβλιοθήκης εἰς ἀντικατάστασιν τῆς κλασικῆς γραμματείας· διεσκεύασε τὸ κείμενον τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς κλασικὴν γλῶσσαν ὑπὸ μορφήν πλατωνικῶν διαλόγων, ἐξέθεσε τὴν ἱστορίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀπὸ τοῦ Μωϋσέως μέχρι τοῦ Σαοῦλ εἰς ἠρωικὰ ἑξάμετρα, συνέταξε τραγυδίας, κωμυδίας καὶ λυρικὰ ποιήματα μὲ βιβλικὰ θέματα. Ἴσως μερικὰ ῥήματα αὐτοῦ νὰ κατέστησαν λαϊκὸν ἀνάγνωσμα, ἀλλὰ τὸ σύνολον παρέμεινεν ἄνευ συνεχείας, διότι ἦτο προῖον ἐσπευσμένης ἀντιδράσεως καὶ μμησεως. Διὰ τοῦτο δὲν ἐσώθη τίποτε ἐκ τῆς παραγωγῆς ταύτης.

Ὁ Ἀπολινάριος ἠγωνίσθη θαρραλέως ὑπὲρ τοῦ δόγματος τῆς Νικαίας, ἀλλ' ἐξ ὑπερβολῆς μετέφερε τὰς περὶ θεότητος ἐννοίας ἐκ τῆς τριαδολογίας καὶ εἰς τὴν χριστολογία. Κατὰ τὸν ὅρον τῆς Νικαίας ὁ Χριστὸς εἶναι τέλειος Θεός. Οἱ πατέρες οἱ ὁποῖοι μετέσχον τῆς συνόδου ταύτης ἐξεκίνουν ἀπὸ πραγματιστικὰς προϋποθέσεις· ὁ ἄνθρωπος θεώνεται διὰ τοῦ Χριστοῦ, ἐπομένως αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐνεργεῖ τὴν θέωσιν πρέπει νὰ εἶναι τέλειος Θεός. Τοῦτο ἦτο σαφὲς καὶ ἔγινε γενικῶς δεκτὸν ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων. Κατὰ τὸν ὅρον τῆς Νικαίας ὁ

Χριστὸς εἶναι ἐπίσης καὶ τέλειος ἄνθρωπος. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο σαφές· πῶς ἐκλαμβάνεται ἡ τελεία ἀνθρωπότης καὶ τί ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐνώνεται μὲ τὸν θεῖον Λόγον, καὶ πῶς ἐνώνεται; Εἰς ἐκ τῶν πρώτων ἀναλαβόντων ν' ἀπαντήσουν εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἦτο ὁ Ἀπολινάριος. Ὡς γνωστόν, κατὰ τὸν Γ' καὶ τὸν Δ' αἰῶνα ὑπερετονίσθη ἡ ἀνθρωπότης τοῦ Χριστοῦ, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ υἱοθετισμοῦ ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τὸν δοκητισμὸν. Εἰς τὸν περὶ Χριστοῦ ὄρον "τέλειος ἄνθρωπος" ὁ Ἀπολινάριος διέβλεπε τάσιν ὑποτιμήσεως τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ καὶ θεωρήσεως αὐτοῦ ὡς τινος προφήτου. Ἐπίσης ἐκ ψυχολογιῶν προϋποθέσεων ἠδυνάτει νὰ ἐννοήσῃ τὸν τρόπον τῆς ἐν Χριστῷ συνυπάρξεως δύο τελείων ὄντων, δύο υἱῶν οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἔκριεν ἀδύνατον ἐκ τῆς ἐνώσεως δύο τελείων νὰ προέλθῃ ἓν· "δύο τέλεια ἔν γενέσθαι οὐ δύναται". Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὅλοι οἱ θεολόγοι ἐν τῇ χριστολογία συνέδεον τὰς ἐννοίας φύσις καὶ πρόσωπον, κατὰ τὴν σύνδεσιν δὲ ταύτην, ὅπου ὑπάρχει ὠλοκληρωμένη φύσις ἑνὸς ὄντος, συνυπάρχει καὶ ὠλοκληρωμένη προσωπικότης· συνεπῶς, ἐὰν ὁ Χριστὸς ἔχῃ δύο φύσεις, ἔχει ἀπαραιτήτως καὶ δύο πρόσωπα, δύο προσωπικότητας, θεῖαν καὶ ἀνθρωπίνην, μὲ δύο θελήσεις, ἐνῶν ἐξ ἀντιθέτου, ἐὰν ἔχῃ ἓν πρόσωπον, θὰ ἔχῃ μόνον μίαν φύσιν. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀπολινάριος κατέληγεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Χριστὸς εἶχε μόνον μίαν φύσιν, καὶ αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι εἰμῆ θεία. Τὸν τρόπον δὲ τῆς διατυπώσεως τῆς διδασκαλίας ταύτης εὗρεν ἐν συναρτήσει μὲ τὸ ἠθικὸν πρόβλημα. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀπὸ τῆς δημιουργίας τῆς ἀποτελεῖ μίαν συμφύϊαν μὲ τὸ σῶμα καὶ εἶναι συνεπεύθυνος διὰ πάντα, ἰδίως διὰ τὴν ἁμαρτίαν. Δὲν δύναται λοιπὸν αὕτη νὰ καταστῇ ὄργανον σωτηρίας. Ὅθεν ὁ Χριστὸς δὲν ἔλαβε ψυχὴν καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἄνθρωπος, οὔτε κ' ἂν θεάνθρωπος, ἀλλὰ μόνον Θεός. Βεβαίως κἀτι προσέλαβεν, αὐτὸ ὅμως εἶναι ὅ,τι δηλώνεται διὰ τοῦ ρήματος "ἐνεσαρκιώθη", εἶναι ἡ σὰρξ μόνη, συμφώνως πρὸς τὸ τοῦ Ἰωάννου "Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο". Τὴν θέσιν δὲ τοῦ συνειδητοποιοῦντος τὴν σάρκα στοιχείου, τῆς ψυχῆς, κατέλαβεν ὁ Λόγος. Εἰς τινα χωρία ἀντι τῆς διχοτομίας ὁ Ἀπολινάριος προβάλλει τὴν τριχοτομίαν ἣτοι διακρίνει εἰς τὸν ἄνθρωπον νοῦν, βιολογικὴν ψυχὴν, σῶμα, ὅποτε εἰς τὸν Λόγον δίδει τὴν θέσιν τοῦ νοῦ καὶ ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ ἀνθρώπου παραμένουν εἰς τὸν Χριστὸν τὸ σῶμα καὶ ἡ βιολογικὴ ψυχὴ.

Οἱ Καππαδόκai ἀποδίδουν εἰς τὸν Ἀπολινάριον καὶ τὴν δοξασίαν καθ' ἣν ἡ ἀνθρωπότης τοῦ Χριστοῦ προϋπήρχε καὶ κατῆλθεν οὐρανὸθεν, ἂν δὲ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, θὰ εὕρισκό-

μεθα ἐνώπιον ἐνὸς εἴδους δοκητισμοῦ.

Τὴν διδασκαλίαν του διετύπωσεν ὁ Ἀπολινάριος εἰς πλῆθος συγγραμμάτων, τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν ἀπώλεσθησαν ἄλλα δὲ διεσώθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου Θαυματουργοῦ, τοῦ Ἰουλίου Ρώμης καὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Σπουδαιότατα μεταξὺ αὐτῶν εἶναι τὰ *Περὶ σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου*, *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰοβιανόν*, *Ἡ κατὰ μέρος πίστις, περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἐνώσεως σώματος καὶ θεότητος*. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ κατεκρίθη ὑπὸ τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (381). Σύνθημα τῆς κατ' αὐτῆς πολεμικῆς τῶν πατέρων ἀπετέλεσεν ἡ πρότασις "τὸ ἀπρόσληπτον καὶ ἀθεράπευτον", ἥτοι, ἐὰν ὁ Λόγος δὲν προσέλαβε κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τὴν ψυχὴν, τότε τὸ μὲν προσληφθὲν σῶμα ἐθεραπεύθη, ἀλλ' ἡ ψυχὴ ἔμεινεν ἀθεράπευτος.

Συνέσιος Ὁ Συνέσιος Πτολεμαῖδος (372 - 414) παρουσιάζει εἰς τὸ πρόσωπόν του παράδοξον κρᾶμα δραστηρίου χριστιανοῦ ἐπισκόπου καὶ ἐθνικοῦ λογίου, ἡ δὲ εἴσοδος του εἰς τὴν ἱεραρχίαν ἀποδεικνύει πόσον μεγάλην ἐπιρροὴν εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Χριστιανισμός. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Κυρήνην τῆς Ἀφρικῆς ἀπὸ γονεῖς ἀνάγοντας τὴν καταγωγὴν των εἰς τοὺς Ἡρακλείδας. Ἐνῶ δὲ ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας ἐμελέτα τὰ βιβλία μὲ ἀπληστίαν καὶ εἰλικύετο ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν, ἠσχολεῖτο ταυτοχρόνως μὲ τὴν ἱππευτικὴν, τὸ κυνήγιον καὶ τὸν ἀθλητισμόν. Μετὰ τὰς σπουδὰς του εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πλησίον τῆς φιλοσόφου Ὑπατίας ἠσχολήθη μὲ τὴν πολιτικὴν. Σταλεῖς ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ ἐπιδιώξῃ ἐλάττωσιν τῶν φόρων ἐπὶ τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας του μαστιζομένων ἀπὸ βαρβαρικὰς ἐπιδρομὰς, προσέφερεν εἰς τὸν βασιλέα χρυσοῦν στέφανον καὶ ἐξεφώνησεν ἐνώπιόν του τὸν *Λόγον περὶ βασιλείας*, εἰς τὸν ὁποῖον διατυπώνει τὰς ἀπόψεις του περὶ τοῦ βασιλικοῦ ἰδεώδους. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του κατεσκεύασεν ἀστρολάβιον, τηλεσκόπιον πρὸς παρατήρησιν τῶν ἀστέρων. Εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν, ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας, ἀπεγοητεύθη ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εὔρεν ἐκεῖ τίποτε ἄλλο ἐκτὸς τῶν ἱστορικῶν ὀνομάτων καὶ ἀντὶ φιλοσόφων συνήντησε μελισσοκόμους.

Κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας βαρβαρικὰς ἐπιδρομὰς ἐναντίον τῆς Κυρήνης ὁ Συνέσιος ἐπέδειξεν ἠγετικὰς ἀρετὰς καὶ ἰδίως τὸ ἔτος 405, ὅποτε τεθεῖς ἐπικεφαλῆς τῆς ἀμύνης τῆς πόλεως τὴν ἔσωσεν. Οἱ συμπατριῶται του, ἐκτιμῶντες τὴν σύνεσιν καὶ ἀνδρείαν του, τὸν ἐξέλεξαν ἐπίσκοπον Πτολεμαῖδος, ἀλλ' αὐτὸς ἐδίσταζε νὰ δεχθῆ, διότι δὲν ἐπεθύμει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς καλλιτεχνικὰς καὶ ἀθλητικὰς ἀσχολίας του, νὰ

ἀποχωρισθῆ τῆς συζύγου του καὶ ν' ἀναθεωρήσῃ ὠρισμένας μὴ συμβιβαζομένας μὲ τὸν Ὁρθόδοξον Χριστιανισμόν ἀπόψεις του. Ὁ Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας, μὴ στενοχωρούμενος διὰ τοιαῦτα ζητήματα, τὸν ἐχειροτόνησεν χωρὶς ν' ἀπαιτήσῃ ἀπ' αὐτὸν ἐγκατάλειψιν τῆς συζύγου του καὶ τῶν ἀσχολιῶν του, θέσας τὸν ὄρον ὡς πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς πεποιθήσεις του νὰ τὰς κρατήσῃ μόνον δι' ἑαυτὸν καὶ νὰ μὴ τὰς ἀνακοινώσῃ· "τὰ μὲν οἴκοι φιλοσοφῶν τὰ δὲ ἔξω φιλομουθῶν (κηρύττων)". Ὁ ἴδιος ἠσθάνετο ἔκτοτε ὡς ἐὰν εὕρισκετο εἰς ξένον κλῆμα· "ἄνθρωπος ἐν ἁμαρτίαις, ἀπόστροφος Ἐκκλησίας, ἀγωγὴν ἑτέραν ἠγμένος, θυσιαστήριον ἠψάμην Θεοῦ". Παρὰ ταῦτα ἐπέδειξεν ζῆλον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς ἐπαρχίας του.

Εἰς τὰ συγγράμματά του, γραμμένα κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸ τῆς χειροτονίας του, δὲν εἶναι εὐδιάκριτος ἢ χριστιανικὴ ἰδιότης του. Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ μυθιστόρημά του *Αἰγύπτιος*, εἰς τὸ ὁποῖον μὲ ὑπαινιγμοὺς εἰς σύγχρονα γεγονότα περιγράφει τὴν φύσιν τοῦ κόσμου ὑπὸ δύο ἀλληλοσυγκρουόμενας ὄψεις, τὴν φωτοειδῆ καὶ τὴν ἀειδῆ, τὴν ἐρχομένην ἀπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν ἀναβλύζουσαν ἀπὸ τὴν γῆν. Εἰς τὴν πραγματείαν *Περὶ ὀνείρων* ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ ὄνειρα εἶναι μέσον ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ. Εἰς δὲ τὸ σοφιστικὸν παιγνιδίον λογοτέχνημα *Φαλάκρας ἐγκώμιον* συμβουλεύει τοὺς βλέποντας τὰς τρίχας των νὰ πίπτουν ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης, νὰ μὴ στενοχωροῦνται, διότι ἡ φαλάκρα εἶναι δεῖγμα εὐφυΐας καὶ σοβαρότητος.

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς στενωτέρας προσεγγίσεώς του πρὸς τὸν Χριστιανισμόν συνέταξε δέκα "Ὑμνοὺς πρὸς τὸν Θεόν," εἰς δωρικὴν διάλεκτον μὲ ποικίλα μέτρα καὶ κατὰ συνέχειαν, χωρὶς στροφὰς καὶ ἐπιφδοὺς. Τὸ ὕφος εἶναι μεγαλοπρεπὲς καὶ ἐντυπωσιακὸν καὶ ἡ ἐξύμνησις περικλείει πολλὴν θέρημν. Ὁ δεύτερος ὕμνος ἀρχίζει μὲ τοὺς ἐξῆς στίχους, οἱ ὁποῖοι προδίδουν ἀγάπην πρὸς τὴν φύσιν.

Πάλιν φέγγος, πάλιν ἁώς,
 πάλιν ἡμέρα προλάμπει
 μετὰ νυκτίφοιτον ὄρφναν·
 πάλι μοι λίταινε, θυμέ,
 Θεὸν ὀρθρίοισιν ὕμνοις,
 ὃς ἔδωκε φέγγος ἁοῖ,
 ὃς ἔδωκεν ἄστρα νυκτί,
 περιμοσμίαν χορείαν.

Πολλὴ χάρις καὶ γλυκύτης διακρίνει τὰς σωζομένας 156 ἐπιστολάς του.

Αἱ θεολογικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Συνεσίου παρέμειναν διὰ

παντὸς νεσπлатωνικαὶ καὶ ὠριγενιστικαί. Πρεσβεύει προύπαρξιν τῶν ψυχῶν καὶ αἰωνιότητα τοῦ κόσμου καὶ ἀρνεῖται τὴν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων.

Κύριλλος Ἀλεξανδρείας Ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας (370-444) ὑπῆρξε διὰ τὸν Νεστοριανισμόν ὅ,τι ὁ Ἀθανάσιος διὰ τὸν Ἀρειανισμόν. Γεννηθεὶς εἰς ἐπιφανῆ ἀλεξανδρινὴν οἰκογένειαν, ἐμαθήτευσεν εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ δυναμικοῦ καὶ σκληροτραχήλου θεοῦ τοῦ Θεοφίλου, ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος διεκρίθη εἰς τοὺς διωγμοὺς ὄχι μόνον τῶν αἵρετικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ὠριγένους καὶ τοῦ Χρυσόστομου.

Ὁ Κύριλλος, καταλαβὼν τὴν ἔδραν Ἀλεξανδρείας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου (412) καὶ ἀφοῦ εἶχεν ἀσκηθῆ ἤδη ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν ἔρημον, ὡμοίασε τὸν θεῖον του εἰς δυναμισμόν, ἐνίοτε καὶ σκληρότητα, ἀλλ' ἦτο πάντοτε καλοπροαίρετος. Εἰργάσθη μὲ ζῆλον φθάνοντα μέχρι φανατισμοῦ διὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ παντὸς ἀνθισταμένου εἰς τὰς γνώμας του, ἀλλὰ καθὼς ὠρίμαζε καθίστατο ἡπιώτερος. Μετὰ δυσκολίας ἐδέχθη νὰ ἐγγράψῃ εἰς τὰ δίπτυχα τὸ ὄνομα τοῦ Χρυσόστομου, ἐπολέμησε τοὺς Ὠριγενιστάς, ὡς ἐπίσης καὶ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν Ἀνθρωπομορφιστάς, καὶ τοὺς Νοβατιανούς. Ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸν ἑπαρχὸν Ἀλεξανδρείας Ὁρέστην, ἐθνικὸν ὄντα καὶ ἐπηρεαζόμενον ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους, ὁ δὲ ὄχλος τῆς Ἀλεξανδρείας ἐκμεταλλευόμενος τὴν σύγκρουσιν ταύτην ἐφόνευσε τὴν φιλόσοφον Ὑπατίαν, φίλην τοῦ Ὁρέστου. Ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης, ἀνήκων εἰς τοὺς Νοβατιανούς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξιστορεῖ ὅλα τὰ ἐπεισόδια ταῦτα ὑπὸ δυσμενὲς διὰ τὸν Κύριλλον πρῖσμα, προφανῶς διότι οὗτος ἐδίωκε τοὺς ἐν Ἀλεξανδρεία ὁμόφρονάς του.

Τὸ 429 ἐδόθη εἰς τὸν Κύριλλον ἀφορμὴ νὰ προσφέρῃ θετικωτέρας ὑπηρεσίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ὄταν ἔφθασαν εἰδήσεις περὶ τῆς καινοτόμου διδασκαλίας τοῦ Νεστορίου, ἡ ὁποία εἶχεν ἐντυπωσιάσει τὸν λαὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Κύριλλος ἐζήτησεν ἀπὸ αὐτὸν ἐπανόρθωσιν "ἵνα παύσῃ σκάνδαλον οἰκουμενικόν", ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπήντησεν ἀγερώχως. Ὁ Κύριλλος παρὰ ταῦτα συνέχισε τὰς προσπάθειάς· ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Νεστόριον δῆλωσιν περὶ ἀποδοχῆς τῆς καθ' ὑπόστασιν ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων καὶ ἀπέστειλε πρὸς ὑπογραφήν τοὺς δώδεκα Ἀναθεματισμούς. Ἐκεῖνος ὅμως ὄχι μόνον δὲν ὑπέγραψε τούτους, ἀλλὰ συνέταξε τοὺς δώδεκα Ἀντιαναθεματισμούς εἰς τοὺς ὁποίους ἀντὶ ἐνώσεως ὠμίλει περὶ συναφείας

τοῦ Λόγου καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν πρὸς εἰρήνευσιν συγκληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου Β' ἐν Ἐφέσῳ Γ' Οἰκουμενικῆν Σύνοδον (431), ἅν καὶ ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ ἦτο δυσμενῶς διατεθειμένη ἔναντι τοῦ Κυρίλλου, οὗτος ἐπεκράτησεν. Οἱ πλειοψηφοῦντες Ὀρθόδοξοι κατεδίκασαν τὸν Νεστορίον, ἀλλ' ἡ νεστοριανὴ μειοψηφία ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Ἀντιοχείας εἰς ἀπάντησιν κατεδίκασε τὸν Κύριλλον. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐνῶ κατὰ τὸν εὐθύς ἀμέσως μετὰ τὴν σύνοδον χρόνον ἔκλινεν εἰς ἀποδοχὴν τῆς διπλῆς καταδίκης, τέλος ἐτάχθη πρὸς τὸ μέρος τοῦ Κυρίλλου.

Ὁ Κύριλλος τότε ἐπέδειξεν ἀξιοθαύμαστον πνεῦμα μετριοπαθείας καὶ διαλλακτικότητος. Προέβη ἐπανελημμένως εἰς ἔρμηνείαν ὠρισμένων ἐκφράσεων τῶν συγγραμμάτων του, διὰ νὰ γίνουσι αὗται ἀποδεκταὶ ὑπὸ τῶν Ἀντιοχέων. Τέλος ἐπετεύχθη συμφωνία βάσει συνδιαλλακτικοῦ συμβόλου τοῦ Θεοδωρήτου Κύρου (433), τὸ ὁποῖον ὠμίλει περὶ δύο φύσεων καὶ ἑνὸς προσώπου, ἀλλὰ παρέκαμπτεν ἄλλας ἐκφράσεις. Κατὰ τὴν συμφωνίαν ὁ Κύριλλος ἐγκατέλειπε τὸν ὄρον "μία φύσις" καὶ "ἔνωσις φυσικὴ", ἐνῶ ὁ Ἰωάννης Ἀντιοχείας ἐγκατέλειπε τὸν ὄρον "συνάφεια" καὶ ἐδέχθη τὸ ὄνομα "Θεοτόκος", τὸ δὲ σπουδαιότερον ἐδέχθη καταδίησιν τοῦ Νεστορίου. Ὁ Κύριλλος πανηγυρίζων ἀπέστειλε πρὸς τὸν Ἰωάννην τὴν περίφημον Ἐπιστολὴν 39, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ εἶδος συμβόλου. Ἄλλ' οἱ ὀπαδοὶ τῶν δύο ἀνδρῶν δὲν ἦσαν καθόλου σύμφωνοι μὲ αὐτούς, διὸ ἡ ἔρις δὲν κατέπαυσεν.

Ὁ Κύριλλος ἀπέθανε πρὶν ἴδῃ τὴν ὑπὸ τῶν Μονοφυσιτῶν διαστροφὴν τῆς διδασκαλίας του.

Τὰ σωζόμενα συγγράμματα αὐτοῦ καταλαμβάνουν πολλοὺς ὀγκῶδεις τόμους, τὰ δ' ἀπολεσθέντα ἦσαν πιθανῶς ἴσου μὲ αὐτὰ ὄγκου. Εἰς τὴν πολυγραφίαν του ὀφείλεται καὶ ἡ ἔλλειψις λογοτεχνικῆς χάριτος, μολονότι εἶναι σαφὲς ὅτι οὗτος κατεῖχε λογογραφικὴν ἐπιδεξιότητα.

Εἶχεν ἔντονα ἀπολογητικὰ ἐνδιαφέροντα, ὡς μαρτυρεῖ τὸ ὀγκῶδες σύγγραμμα Ἐπὲρ τῆς τῶν Χριστιανῶν εὐαγοῦς θρησκείας, εἰς 30 βιβλία, τῶν ὁποίων σώζονται τὰ 10. Ἀντικρούων τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Ἰουλιανοῦ, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι κατώτερος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἀποτελεῖ παραφθορὰν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ διὰ προσθήκης ἐθνικῶν στοιχείων, τονίζει ὅτι οὗτος εἶναι ἀληθὴς κληρονομία τοῦ Ἀβραάμ, ὅτι αἱ διηγήσεις τῆς Βίβλου εἶναι ὑψηλότεραι τῶν ἑλληνικῶν μύθων καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς προανηγγέθη ὑπὸ τῶν προφητῶν.

Δύο συγγράμματα ἀναφέρονται εἰς τὴν θέσιν τῶν Γραφῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ καὶ τὴν μεταξὺ των σχέσιν τῶν δύο

Διαθηκῶν. Τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸν τίτλον *Περὶ τῆς ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνήσεως καὶ λατρείας*, ἔχον μορφήν διαλογικὴν, ἀποτελεῖ εἶδος τυπολογικῆς ἐρμηνείας τῆς Γραφῆς. Διὰ τῆς προσαγωγῆς καὶ ἐρμηνείας ἐκλεκτῶν τεμαχίων δεικνύεται ὅτι διὰ τοῦ Εὐαγγελίου κατηργήθη μὲν τὸ γράμμα τοῦ νόμου, ἀλλ' ἐτονίσθη τὸ πνεῦμα αὐτοῦ καὶ ὅτι τὰ Ἰουδαϊκὰ θέσμια ἀποτελοῦν προτύπων τῆς χριστιανικῆς πνευματικῆς λατρείας. Τὸ δεύτερον, *Γλαφυρά*, ἀποτελοῦν εἶδος ἱερᾶς ἱστορίας βάσει τῶν διηγήσεων τῶν βιβλίων τῆς Πεντατεύχου ἐκ τῶν γραμμῶν τῆς ὁποίας καταδεικνύεται ὅτι "διὰ πάσης τῆς Μωϋσέως Γραφῆς τὸ τοῦ Χριστοῦ μυστήριον αἰνιγματωδῶς σημαίνεται". Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Κυρίλλου σώζονται τὰ *Εἰς Ἡσαΐαν*, *Εἰς τοὺς Δώδεκα προφήτας*, *Εἰς Ἰωάννην*.

Κατὰ τῶν Ἀρειανῶν, καὶ ἰδίως τῶν Ἀνομοίων συνέταξε δύο ἔργα μὲ συγγενῆ τίτλον καὶ περιεχόμενον, ἦτοι τὰ *Θησαυρὸς περὶ ἀγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος* καὶ *Περὶ ἀγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος*, εἰς τὰ ὁποῖα δι' εὐρείας χρήσεως τῆς διαλεκτικῆς θέτει ὑπὸ βάσανον τὰ ἐπιχειρήματα τῶν αἰρετικῶν καὶ δίδει εἰς τὰ προβλήματα τῶν ὀρθόδοξον ἀπάντησιν βάσει τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀθανασίου, τῶν Καππαδοκῶν καὶ τοῦ Ἐπιφανίου.

Κατὰ τοῦ Νεστορίου ὁ Κύριλλος ἔγραψε πρῶτον μὲν ἐπιστολμαίᾳ διατριβᾶς πρὸς μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἔπειτα τοὺς μνημονευθέντας *Δώδεκα ἀναθεματισμούς*, εἰς τοὺς ὁποίους ἐν συντομίᾳ διατυπώνει τὰς ἀπόψεις του περὶ φυσικῆς καθ' ὑπόστασιν ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐνότητος τοῦ προσώπου αὐτοῦ, κατὰ σειρὰν πραγματειῶν πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν Ἀναθεματισμῶν, τέλος δὲ τὰ *Σχόλια περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Μονογενοῦς*, "Ὅτι εἰς ὁ Χριστός, Κατὰ τῶν μὴ βουλομένων ὁμολογεῖν Θεοτόκον τὴν Ἀγίαν Παρθένον καὶ πολλὰ ἄλλα.

Συνέταξεν ἐπίσης λειτουργιολογικὰ δοκίμια, θαυμασίας ὁμιλίας καὶ ἐπιστολάς.

Ὁ Κύριλλος, ἀντιθέτως πρὸς τὸν θεῖον του Θεόφιλον, ἤθελε νὰ εἶναι ὄχι μόνον σπουδαῖος ἐκκλησιαστικὸς πολιτικός, ἀλλὰ καὶ θεολόγος καὶ τὸ ἐπέτυχεν. Οὕτω κατέλαβε μεταξὺ τῶν πρωτεργατῶν τῆς δογματικῆς συγκροτήσεως τῆς Ὀρθοδόξιας ἐξέχουσας θέσιν, ἡ ὁποία ἀνεγνωρίσθη εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν συγχρόνων του καὶ τῶν μεταγενεστέρων. Ὁ Ἀναστάσιος Σιναΐτης τὸν ἐκάλεσε "σφραγίδα τῶν πατέρων".

Ἀντικρύζων κατ' ἀρχὴν ἀπολογητικῶς τὸ θεολογικὸν πρόβλημα, διδάσκει ὅτι δυνάμεθα νὰ λάβωμεν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς πίστεως, καθ' ὅτι "ἀπὸ τῶν σωματικῶν, ὡς ἐξ εἰκότος

ἐναργεστάτης ἀναφοιτῶν ἀναγκαῖον ἐπὶ τὰ πνευματικά". Τὰ πνευματικά θεωροῦμεν διὰ τῶν αἰσθητῶν καὶ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ συλλαμβάνομεν ἐκ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου, τῆς εὐταξίας, τοῦ κάλλους καὶ τῆς προνοίας. "Ἐχει ὁ ἄνθρωπος τὴν ἱκανότητα ν' ἀντιληφθῇ τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τῶν ὄντων καὶ τὴν πηγὴν αὐτῶν· εἶναι ἡ ἔμφυτος δύναμις, ἡ ὁποία κινεῖ τὸν νοῦν εἰς γνῶσιν τῶν ὑπερτέρων, τῶν ὑπερβατικῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ἐνδιαφερόμενος νὰ διακριβώσῃ τὴν θέσιν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος εἰς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας, ἐναλλάσσει συχνάκις τὰς προθέσεις "ἐκ" καὶ "διὰ" ὡς πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος, μόνος δὲ αὐτὸς σχεδὸν ἐκ τῶν Ἑλλήνων πατέρων χρησιμοποιεῖ τὴν φράσιν "καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ". Πράττει τοῦτο, διότι λόγῳ τῆς σωτηριολογικῆς βάσεως τῆς τριαδολογίας τοῦ αἰ δύο προθέσεις εἶναι ταυτόσημοι καὶ προσδιορίζουν τὴν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, αὐτονοήτως δὲ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος, κατὰ κοινὴν ἐνέργειαν ἀποστολὴν τοῦ Πνεύματος εἰς τὸν κόσμον.

Εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Κυρίλλου τὸ κέντρον ὅλων τῶν δογμάτων κατέχεται ὑπὸ τοῦ χριστολογικοῦ, τὸ ὁποῖον τὸν ἀπησχόλει καὶ πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς νεστοριανικῆς ἔριδος καὶ μετ' αὐτήν. Ὁρισμένας ἀσαφείας τῆς πρώτου διδασκαλίας αὐτοῦ διεφώτισε καὶ ἀναπροσήρμοσε μετὰ ταῦτα, ὅποτε διεμόρφωσεν ὀριστικῶς τὴν χριστολογικὴν του διδασκαλίαν ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν νεστοριανικὴν, ἡ ὁποία ὠμίλει περὶ ἀπλῆς ἐνοικήσεως τῆς Θεότητος εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ὡς περίπου καὶ εἰς τοὺς προφήτας καὶ τοὺς ἀποστόλους, ἄνευ συγκράσεως καὶ ἐνώσεως. Οἱ Νεστοριανοὶ ἐταύτιζον τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ὄρων "φύσις" καὶ "ὑπόστασις" ἢ "πρόσωπον". Ἐπομένως, ὅπου ὑπάρχει φύσις, ὑπάρχει καὶ ἰδιαιτέρα προσωπικότης. Ὁ Κύριλλος ἄλλοτε τὴν ταυτίζει καὶ ἄλλοτε τὴν διαικρίνει, ἐξ οὗ προκαλεῖται διχογνωμία ὡς πρὸς τὰς ἀντιλήψεις του. Οὕτως ὁμιλῶν ἐνίοτε περὶ μιᾶς φύσεως τοῦ Χριστοῦ, ἐννοεῖ τὸ ἓν πρόσωπον καὶ ὄχι τὸ συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ Χριστοῦ. Ἡ δὲ πολλαχοῦ χρησιμοποιοῦμένη περίφημος φράσις "μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη", εἰλημμένη ἐκ τῆς *Πρὸς Ἰοβιανὸν* ἐπιστολῆς τοῦ Ἀπολιναρίου, ἡ ὁποία ἐκυκλοφορεῖτο ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθανασίου καὶ ὡς ἔργον αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου, πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς σημαίνουσα "ἓν πρόσωπον τοῦ ἐνσαρκωθέντος Λόγου". Ὁ Κύριλλος δὲν ἀπολιναρίζει ἀλλὰ χρωματίζει ὀρθοδόξως τὴν φράσιν τοῦ Ἀπολιναρίου. Δέχεται τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ ὡς τελείαν, μὲ σῶμα καὶ ψυχὴν, διὸ καλεῖ τὸν Χριστὸν κατὰ τὴν φύσιν

αὐτοῦ ταύτην "ὁμοούσιον ἡμῖν", βεβαίως δὲ τελείαν καὶ τὴν θεότητα. Ἀμφότεραι εἶναι ὑποστάσεις καὶ ἠνώθησαν ὡς ὑποστάσεις. Ἡ δὲ ἔνωσις αὕτη χωρεῖ εἰς βάθος, εἶναι "ἔνωσις καθ' ὑπόστασιν" καὶ "φυσικὴ καθ' ὑπόστασιν σύνοδος", εἶναι ἔνωσις πραγματικὴ καὶ ἀδιάσπαστος. Μολονότι δὲ εἶναι ἀσύγχυτος, ἐπέφερον ἀπερινοήτως μίαν νέαν σταθερὰν κατάστασιν ἄνευ οἰασδῆποτε μεταβολῆς τῶν φύσεων εὐρίσκομεν κάτι πέραν αὐτῶν, κάτι τὸ τρίτον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου τὰ δύο στοιχεῖα εἶναι πλέον ἀνύπαρκτα· δὲν εἶναι δηλαδὴ δυνατὸν νὰ νοήσωμεν τὰ δύο στοιχεῖα κεχωρισμένως, διότι τότε ἔχομεν ἀπλῶς μίαν ἰδεατὴν καὶ ὄχι πραγματικὴν διάκρισιν. Διὰ τῆς ἀσυγχύτου καὶ ἀδιασπάστου ἐνότητος ἔχομεν ἓν μοναδικὸν πρόσωπον.

Δεδομένου τοῦ ὡς ἄνω χαρακτῆρος τῆς ἐνώσεως, εἶναι εὐλόγον ὅτι ἡ Μαρία εἶναι καὶ πρέπει νὰ ὀνομάζεται Θεοτόκος. Ὁ ὅρος οὗτος ἀπέβη τὸ σύνθημα τοῦ ἀντινεστοριανικοῦ ἀγῶνος τοῦ Κυρίλλου. "Σχεδὸν ἅπας ἡμῖν ὁ ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀγὼν συγκεκρότηται, διαβεβαιούμενοι ὅτι Θεοτόκος ἐστὶν ἡ Ἁγία Παρθένος".

Μία πρότασις τοῦ Κυρίλλου ἀποδίδει θαυμασίως τὰς συνεπείας τῆς ἐνανθρωπήσεως. "Γεγόναμεν κατ' αὐτὸν ἡμεῖς, ἐπειδὴ γέγονε καθ' ἡμᾶς αὐτός". Οἱ ἄνθρωποι ἀνέρχονται εἰς κατάστασιν ἢ ὁποία εἶναι ἀνωτέρα τῆς ἐν τῷ Ἀδὰμ γεννήσεως. Τὸ ἀνθρώπινον γένος "ἀναστοιχειοῦται" ἐν τῷ Χριστῷ.

9. ΑΣΚΗΤΙΚΟΙ

Αἱ περὶ ρυθμίσεως τοῦ βίου τῶν Χριστιανῶν ἐντολαὶ ἤσαν ἀρχικῶς κοιναὶ καὶ καθολικαί, ἀπηθύνοντο δηλαδὴ πρὸς ὅλους τοὺς πιστοὺς. Σὺν τῷ χρόνῳ ἐμφανίζεται διαφοροποίησις μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν, ὀφειλομένη εἰς τὴν διαφορὰν μορφώσεως καὶ θέσεως αὐτῶν· οὕτως οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἄλλας ἀπαιτήσεις ἔχουν παρὰ τῶν ἀπλῶν πιστῶν καὶ ἄλλας παρὰ τῶν τελείων, τῶν γνωστικῶν.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Γ' αἰῶνος εὕρισκόμεθα ἐνώπιον τῆς δημιουργίας μιᾶς νέας τάξεως Χριστιανῶν, τῶν μοναχῶν, οἱ ὅποιοι φέρονται ὡς ἀποτελοῦντες τὴν ἐκλεκτὴν μερίδα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀποκεικομμένοι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τῆς Ἐκκλησίας εἶχον ἀνάγκην ἰδιαιτέρας φροντίδος πρὸς ἐνημέρωσιν ἐπὶ τῶν κανόνων τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου, ἀλλ' ἡ ἀνάγκη αὐτὴ διετηρήθη ἀκόμη καὶ ὅταν ὑπήχθησαν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς Ἐκκλησίας, διότι οὗτοι ἀπετέλουν ἰδιαίτερον τμήμα αὐτῆς. Ἐκ τούτου ἐγεννήθη μία ἐκτεταμένη καὶ εὐρωστος ἀσκητικὴ γραμματεία, ἀποβλέπουσα εἰς τρεῖς σκοπούς· εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν διατάξεων αἱ ὅποιαι πρέπει νὰ διέπουν τὸν μοναχικὸν βίον, εἰς τὴν διατύπωσιν ὄρων οἱ ὅποιοι προϋποτίθενται διὰ τὴν κατάκτησιν ὑψηλοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τρίτον εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς προσωπικότητος τῶν μεγάλων ἀσκητικῶν ἡγετῶν.

Ἐκ τῶν μεγάλων πατέρων τῆς περιόδου ταύτης, οἱ ὅποιοι ἐξετάζονται ἄλλοῦ, πολλοὶ εἶναι οἱ ἀσχοληθέντες μὲ ἀσκητικὰ θέματα, ὡς ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ ἄλλοι. Ἐξ ἄλλου ἀσκητικοῦ κανονισμοῦ συνέταξαν ὁ Μ. Ἀντώνιος, ὁ Παχώμιος, ὁ Μ. Βασίλειος.

Πέραν τούτων ἀξιωματικῶν εἶναι οἱ κατωτέρω συγγραφεῖς τῶν ὁποίων ἡ γραμματεία εἶναι ἀποκλειστικῶς ἢ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἀσκητικὴ. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν χρησιμοποιοῦν εὐρύτατα τὴν εἰς μικρὰς παραγράφους διαπραγματεύσιν τῶν θεμάτων, καλουμένας "κεφάλαια".

Μακάριος Αἰγύπτιος Ὁ Μακάριος Αἰγύπτιος (290-390), ἀσκητεύσας περὶ τὰ 60 ἔτη εἰς τὴν ἔρημον καὶ ἀποθανὼν πε-

ρίπου ἑκατοντούτης φέρεται ὡς συγγραφεὺς μεγάλης σπουδαιότητος ἀσηκητικῶν ἔργων, ἦτοι ἀποφθεγμάτων, ἐπιστολῶν, προσευχῶν, πραγματειῶν καὶ ὁμιλιῶν. Τὸ σπουδαιότερον ἐξ αὐτῶν εἶναι αἱ εἰς πέντε συλλογὰς καὶ εἰς διαφόρους γλώσσας σωζόμεναι *Πεντήκοντα ὁμιλίας πνευματικάι*. Ἐπειδὴ οἱ γράψαντες περὶ τοῦ ἀσηκητοῦ τούτου Ρουφῖνος καὶ Παλλάδιος δὲν ἀναφέρουν τίποτε περὶ συγγραφικῆς του δραστηριότητος, θεωρεῖται ἀπίθανον ὅτι τὰ συγγράμματα ταῦτα ἀνήκουν εἰς αὐτόν, μερικοὶ δὲ ἐρευνηταὶ ἀνευρόντες εἰς τὰς ὁμιλίαις τάσεις μασσαλιανικὰς, ἰδίως τὴν δοξασίαν περὶ ἀδιακόπου ἐν τῇ ψυχῇ ἀγῶνος μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, Θεοῦ καὶ δαίμονος, θεωροῦν αὐτὰς ὡς προερχομένας ἐκ μασσαλιανικοῦ συγγράμματος Συμεῶν τοῦ ἐκ Μεσοποταμίας διεσκηυσμένου, ὅπερ ὅμως δὲν εἶναι ἐπαριῶς κατωχυρωμένον. Ἀνήκουν πάντως εἰς ἄγνωστον πρόσωπον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα παρελείφθη καὶ παρέμεινεν εἰς τὰ χειρόγραφα μόνον τὸ ἐπίθετον αὐτοῦ "μακάριος", ὅπερ ἐξελήφθη ἔπειτα ὡς κύριον ὄνομα. Πρῶτος ὑποθέσας τοῦτο εἶναι ὁ Νεόφυτος Κουσοκαλυβίτης κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος.

Κεντριδὸν θέμα τῶν ὁμιλιῶν εἶναι ἡ πορεία τοῦ Θεοῦ πρὸς συνάντησιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ εἰς αὐτόν ἀνταπόκρισις τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς κατέρχεται καὶ κρούει τὴν θύραν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ἐὰν δὲ ὁ ἄνθρωπος ἀνοίξῃ, εἰσέρχεται εἰς αὐτὴν καὶ ἀποθέτει τὴν χάριν καὶ τὴν δύναμίν του· ἀλλὰ εἰσέρχεται εἰς αὐτὴν καὶ ὁ δαίμων, ὅποτε ἄρχεται σιληρὸς ἀγών. Εἶναι τὸ θέμα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐγκαινιάσει πολὺ παλαιότερον ὁ Ἑρμᾶς καὶ ἐπεξεργάσθησαν ἔπειτα οἱ Γνωστικοί. Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις δὲν εἶναι ἀπλῶς διαιτητής, ἀλλ' ἀποφασιστικὸς παράγων διὰ τὴν ἐκβάσιν του. Ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ὁ Χριστιανὸς εἶναι ἕτοιμος νὰ πῆσῃ καὶ νὰ συντριβῇ· θὰ νικήσῃ ἢ πλεურὰ ἐκείνη μὲ τὴν ὁποίαν θὰ συνταχθῇ ἢ θέλησίς του· ἀλλ' ἂν ταχθῇ μὲ τὸν δαίμονα, τότε θὰ νικήσῃ αὐτὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος θ' ἀφανισθῇ. Εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως ἔδιδον πολὺ μεγάλην σημασίαν οἱ ἀσηκηταὶ τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Κύριον ὄπλον εἰς τὸν ἀγῶνα εἶναι ἡ ἐν ἡσυχίᾳ ἀδιάλειπτος προσευχή.

Αἱ γνῶμαι αἱ ἐκφραζόμεναι εἰς τὰς ὁμιλίαις ταύτας ἐπηρέασαν τὴν ὅλην ἀσηκητικὴν καὶ μυστικὴν θεολογίαν τῶν μετέπειτα χρόνων μέχρι καὶ τοῦ ἡσυχασμοῦ.

Εὐάγριος Κατὰ πολὺ ἀξιολογώτερος ὡς συγγραφεὺς καὶ διανοητῆς ὑπῆρξεν ὁ Εὐάγριος Ποντικὸς (345 - 399), μαθητῆς τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, ὑπηρετήσας ἐπὶ τινα χρόνον ὡς διάκονος εἰς τὴν Κωνσταντινού-

πολιν καὶ ἔπειτα ἀσκητεύσας εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Αἴ-
γυπτον.

Εἶναι ἑρμηνευτὴς τοῦ Ὁριγένους, ἐπειδὴ δὲ παρέμει-
νεν ἀφωσσωμένος εἰς αὐτόν, κατεδικάσθη πολὺ βραδύτερον ὑπὸ
τῆς Ἐ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (553). Εἶναι γόνιμος συγγραφεύς,
πρῶτος δὲ αὐτὸς διετύπωσε τὰς σκέψεις του εἰς κεφάλαια κατὰ
ἑκατοντάδας. Λόγῳ τῆς καταδίκης του τὸ πρωτότυπον τῶν
πλείστων ἔργων του ἐχάθη, ἀλλ' εὐτυχῶς πολλὰ ἐξ αὐτῶν δια-
τηροῦνται εἰς συριακὰς καὶ ἄλλας ἀνατολικὰς μεταφράσεις.

Τὰ κυριώτερα τῶν σωζομένων ἔργων του εἶναι ὁ *Πρα-
κτικὸς* εἰς 100 κεφάλαια, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς ἀρχαρί-
ους καὶ πρακτικοὺς μοναχοὺς καὶ σωζόμενος ἑλληνιστί, ὁ *Γνω-
στικὸς* εἰς 50 κεφάλαια, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς τελείους
μοναχοὺς καὶ σωζόμενος κατ' ἀποσπάσματα ἑλληνιστὶ καὶ πλή-
ρως εἰς τὴν συριακὴν, τὰ *Κεφάλαια γνωστικὰ* εἰς ἕξ ἑκατον-
τάδας κεφαλαίων, ἀπευθυνόμενα εἰς τοὺς τελείους ἐπίσης μο-
ναχοὺς, οἱ ὅποιοι ἐκέρδισαν τὴν θέαν τῶν θείων μυστηρίων,
καὶ σωζόμενα εἰς τὴν συριακὴν, καὶ ἡ πραγματεία *Περὶ προσ-
ευχῆς*, σωζομένη ἑλληνιστὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νείλου.

Μολονότι ὁ Εὐάγριος προετίμησε τὴν εἰς τὰς μικρὰς
παραγράφους, εἰς "κεφάλαια", διαπραγμάτευσιν καὶ ὄχι εἰς ἐκ-
τενεῖς ἐνότητας, εἶναι συστηματικώτερος τοῦ Ὁριγένους, τοῦ
ὁποίου ἀνακατατάσσει βασικῶς τὰς ἀπόψεις. Ἄν καὶ διετέλεσε
μαθητὴς τῶν Καππαδοκῶν, δὲν ἠκολούθησε τὴν μετριοπάθειαν
αὐτῶν εἰς τὴν θεολογικὴν τοποθέτησίν του, ἀλλ' ἔμεινε πιστὸς
εἰς τοὺς παλαιοὺς Ἀλεξανδρινούς, τὸν Κλήμεντα καὶ τὸν Ὁ-
ριγένην, καὶ δὲν κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ τὴν γνωστικιστικὴν ἐ-
πίδρασιν. Ἠρμήνευσε πάντως τὰς ἀσκητικὰς ἐμπειρίας κατὰ
διάφορον τοῦ μέχρι τότε ἐπικρατοῦντος τρόπου, ἡ δὲ ἑρμηνεία
του ἔγινε κατὰ μέγα μέρος δεκτὴ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἀ-
σκητῶν, παρὰ τὴν καταδίκην του, ἐνῶ αἱ ἄλλαι θεολογικαὶ αὐ-
τοῦ δολιχοδρομίαι ἀπεδοκιμάσθησαν.

Κατὰ τὴν μεταφυσικὴν αὐτοῦ διὰ μιᾶς πρώτης δημιουρ-
γίας ἔρχεται εἰς ὑπαρξιν ἐνιαῖον σύνολον λογικῶν νόων, ἢ Ἐ-
νάς, νόων οἱ ὅποιοι εὐρίσκονται πλησίον τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ
καὶ ἐπιδίδονται εἰς τὴν θεωρίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ λόγῳ διαφορᾶς
εἰς τὴν καθ' ἕκαστον νοῦν ἐπίδοσιν διαταράσσεται ἡ ἐνότης
καὶ ὑπεισέρχεται τὸ στοιχεῖον τῆς διαφοροποιήσεως· ὁ μόνος
ἀπομείνας ἀφωσσωμένος εἰς τὸν Θεὸν νοῦς εἶναι ὁ Χριστός.
Κατὰ τὴν δευτέραν δημιουργίαν ἀποδίδεται εἰς ἕκαστον νοῦν
ἴδιον σῶμα καὶ οἱ νόες τοποθετοῦνται κατὰ κατηγορίας εἰς ἰ-
δίους κόσμους. Αὕτη ἐπραγματοποιήθη διὰ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ
παραμείναντος ἡνωμένου μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου, λα-

βόντος δὲ καὶ αὐτοῦ ἀνθρώπινον σῶμα, διὰ τὴν χορηγήσει εἰς τοὺς πεπτωκότας τὴν ἀληθῆ γνῶσιν ἥτοι τὴν γνῶσιν τῆς θείας ἐνότητος. Βαθμηδὸν ὅλοι οἱ πεπτωκότες δαίμονες, ἄνθρωποι καὶ ἄγγελοι, θὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἄνευ διακρίσεων κατὰστασιν καὶ ἐνότητα.

Εἰς τὸ πλαίσιον τοῦτο τοποθετεῖται ἡ ἀσκητικὴ διδασκαλία. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι "δῶγμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ πρακτικῆς καὶ φυσικῆς καὶ θεολογικῆς συνειστώσεως". Πρακτικὴ εἶναι ἡ μέθοδος καθάρσεως ἀπὸ τὰ πάθη, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς ἀγῶνα πρὸς τὸν δαίμονα. Προβαίνει ὁ Εὐάγγελος εἰς λεπτοτάτην ἀνάλυσιν αὐτῆς τῆς διαδικασίας, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τὴν πίστιν καὶ τὸν φόβον, καταλήγει δὲ εἰς τὴν ἀπάθειαν, τὴν γεννώσαν τὴν ἀγάπην. Ἡ ἀγάπη κυριαρχεῖ εἰς τὰ ἄλλα στάδια. Φυσικὴ εἶναι ἡ γνῶσις τῶν ὄντων τοῦ κόσμου ἡ ὁποία καθαίρει τὸν νοῦν ἀπὸ τὴν πλάνην καὶ ἐξασφαλίζει τὴν κατὰ φύσιν λειτουργίαν αὐτῆς· λέγεται καὶ δευτέρα θεωρία, ἥτοι δευτερογενῆς, καὶ παρουσιάζεται ὡς τύπος τοῦ γάλακτος. Εἰς τὴν κατὰστασιν ταύτην ἄλλοι μὲν εἶναι διδασκαλοὶ, ἄλλοι δὲ εἶναι μαθηταί, ἄλλοι ἄρχοντες καὶ ἄλλοι ἀρχόμενοι. Θεολογικὴ τέλος εἶναι ὡς τύπος τοῦ μέλιτος. Καλεῖται πρώτη καὶ κατ' ἐξοχὴν θεωρία. Ἀπηλλαγμένη πάσης νοησιαρχικῆς ἀναζητήσεως, ἀποτελεῖ καθαρὰν πνευματικὴν ἐμπειρίαν καθ' ἣν ὁ νοῦς καθίσταται ἐπόπτης τῆς Τριάδος. Δὲν ὑφίσταται τότε ἐδῶ διάκρισις, ἀλλ' ὅσοι εἶναι ἴσοι καὶ τέλειοι, ὅλοι εἶναι ἄρχοντες καὶ Θεοί. Οὕτως ἡ θεολογία εἶναι ἡ συνισταμένη ἰσχυρῶν πνευματικῶν ἐμπειριῶν, ἡ ὁποία ἄγει εἰς ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἐπαναφέρει δηλαδὴ εἰς τὴν πρὸ τῆς διαταραχῆς τῆς ἐνότητος κατὰστασιν.

Ὁ Εὐάγγελος, μολονότι ἐξεχώρισε ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν Ἀλεξανδρινῶν τοῦ Γ' αἰῶνος τὴν μυστικὴν καὶ αὐτὴν κυρίως ἐπεξεργάσθη καὶ διεμόρφωσε συστηματικῶς, ἦτο φανερόν ὅτι ἔδιδε πολλὴν ἔμφασιν εἰς τὸ ὀριγενιστικὸν στοιχεῖον τῆς θεολογίας, διὰ τοῦτο δὲ ἐνεφανίσθησαν τότε νέοι ἀντίπαλοι τοῦ Ὀριγένους, ὁ Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἐπιφάνιος Κωνσταντίας, ὁ Ἰερώνυμος, οἱ ὁποῖοι πολεμοῦντες τὸν Ὀριγένην, ἐπολέμουν τὰς θεωρίας τοῦ Εὐαγγερίου. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ τελευταία φάσις τῶν ὀριγενιστικῶν ἐρίδων, κατὰ τὸν Στ' αἰῶνα ἀφορμὴν εἶχε τὴν ἐμμονὴν μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγερίου.

Διάδοχος Ὁ Διάδοχος (390-460) ὑπῆρξεν ἐπίσκοπος Φω-
Φωτικῆς τικῆς τῆς Ἠπείρου καὶ ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀντιπάλων τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, ἐτιμᾶτο δὲ μεγάλως διὰ τὴν συγγρα-

φικὴν του δεξιότητα. Χάριν τῶν μοναχῶν συνέταξε τὰ *Ἐκατὸν κεφάλαια γνωστικά*, τὰ ὁποῖα, πραγματευόμενα περὶ τῆς πνευματικῆς τελειότητος, ἀρμόζουν καὶ διὰ τοὺς λαϊκοὺς. Οἱ ὄροι τοὺς ὁποίους χρησιμοποιεῖ ὁ Διάδοχος εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὸν Εὐάγριον, ἀλλ' ἔχουν εἰς αὐτὸν περισσοτέραν λεπτότητα καὶ εὐγένειαν, εἶναι δὲ ἀπηλλαγμένοι τῶν γνωστικῶν καὶ ὠριγενιστικῶν ὑπερβολῶν.

Φρονεῖ ὅτι εἶναι "δυνατωτέρα ἢ φύσις τοῦ καλοῦ τῆς ἕξεως τοῦ κακοῦ". Καὶ ὅμως ἐπῆλθεν ἡ πτώσις, ὅποτε διεσπάσθη ἡ ἑνιαία φυσικὴ αἴσθησις εἰς πνευματικὴν καὶ εἰς ἐμπαθῆ. Εἰς ἀποκατάστασιν τῆς ἐσωτερικῆς ἰσορροπίας τοῦ ἀνθρώπου ἀποβλέπει ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς αὐτὴν τείνει ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος παρὰ τὸν δυαδισμόν τῶν ἐνδιαφερόντων του δύναται νὰ φθάσῃ εἰς ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεὸν μέσῳ ἑνὸς ὀδυνηροῦ καὶ πλήρους θλίψεων ἀγῶνος. Διαθέτουν οἱ ἄνθρωποι ψυχικὴν ἰκανότητα διὰ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίσουν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐπιτύχουν τὴν κατὰ πνεῦμα ζωὴν· αὕτη εἶναι ἡ πνευματικὴ αἴσθησις. Μὲ ὄπλον αὐτὴν καὶ τὴν ἐν ἡσυχίᾳ προσευχὴν εἶναι ἰκανοὶ ν' ἀποικτήσουν καὶ τὰς ἄλλας πνευματικὰς λειτουργίας καὶ ἐμπειρίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπαραίτητοι πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ των. Τὴν γνῶσιν ἤτοι τὴν ἰκανότητα διακρίσεως ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, τὴν σοφίαν ἤτοι τὴν ἰκανότητα κατανοήσεως τῶν θεῶν ἀληθειῶν, τὴν θεολογίαν ἤτοι τὴν ἰκανότητα θεωρίας τοῦ Θεοῦ.

Νεῖλος Ὁ Νεῖλος (360-430) ἀκολουθεῖ τὸν Εὐάγριον *Ἀγκυρανὸς* μετριοπαθῶς εἰς τὰς ἀσκητικὰς του ἀντιλήψεις. Μαθητὴς τοῦ Χρυσοστόμου καὶ προῖστάμενος μοναστηρίου παρὰ τὴν Ἀγκυραν, ἔγραψε πολυάριθμα ἔργα, ἐκ τῶν ὁποίων σώζονται ὑπερχίλια σύντομοι ἐπιστολαί, διάφοροι ἀσκητικαὶ πραγματεῖαι καὶ συλλογὴ ἀποφθεγμάτων ὑπὸ μορφὴν κεφαλαίων, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι αἱ πραγματεῖαι εἶναι ὅλαι ἰδιαί του.

Μᾶρκος Μαθητὴς τοῦ Χρυσοστόμου ὁ Μᾶρκος (380-430), *Ἐρημίτης* φαίνεται ὅτι ἦτο ἡγούμενος μονῆς παρὰ τὴν Ἀγκυραν. Σώζονται δέκα πραγματεῖαι του, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ ὀκτὼ εἶναι ἀσκητικαὶ καὶ ὁμοίου τύπου πρὸς τὰς τοῦ Νεῖλου.

Ἰσιδωρος Ὁ Ἰσιδωρος (360-440), θαυμαστὴς τοῦ Χρυσοστόμου καὶ κάτοχος εὐρείας μορφώσεως, ἀπεσύρθη ἐκ τῆς γενετείας του Ἀλεξανδρείας εἰς τὸ Πηλοῦσιον, ἐν τῷ Δέλτα τοῦ Νεῖλου, διὰ νὰ ἀσκητεύσῃ ἐκεῖ καθ' ὅλον τὸν βίον του. Τὸ ἦθος του καὶ ἡ σοφία του ἦσαν γνωστὰ

εἰς ὀλόκληρον τὸν χριστιανικὸν κόσμον, ἀκόμη δὲ καὶ βασιλεῖς ἐδέχοντο ἐπιστολάς του, ὅπως ὁ Θεοδόσιος Β΄. Τὰς ἀπόψεις του διέτύπωνε πάντοτε δι' *Ἐπιστολῶν*, ἐκ τῶν ὁποίων σώζονται ἄνω τῶν 2.000· εἶναι ἢ ἐκτενεστέρα σωζομένη συλλογὴ ἐπιστολῶν. Αὗται ἀναφέρονται εἰς παντὸς εἴδους θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ ζητήματα, διακρίνονται δὲ διὰ τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν συντομίαν των, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Φώτιος ἀπεκάλεσε τὸν Ἰσιδῶρον μούσαν τῆς Ἑκκλησίας. Ἡ νοοτροπία τοῦ Ἰσιδώρου ἦτο διάφορος τῶν προηγουμένων συγγραφέων, καθ' ὅσον οὗτος ἐνδιεφέρετο ὄχι διὰ τὴν μυστικὴν θεωρίαν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἦθος καὶ ἐπανειλημένως ἐτόνιζεν· "ἀρετῆς οὐδὲν ἴσον".

Τὰ διηγήματα περὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἀγώνων καὶ τὰ λόγια τῶν μεγάλων ἀσκητῶν τῆς ἐρήμου ἀπετέλεσαν δημοφιλεῖς ἀνάγνωσμα. Ταῦτα διαδιδόμενα κατ' ἀρχὰς προφορικῶς, ἤρχισαν ἔπειτα νὰ καταγράφωνται. Μία τῶν πρώτων συλλογῶν τοιοῦτου ὑλικοῦ εἶναι ἢ *Ἱστορία μοναχῶν τῆς Αἰγύπτου* συνταχθεῖσα περὶ τὸ 400 εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ σωζομένη εἰς λατινικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ Ρουφίνου.

Παρόμοιον ὑλικὸν περιέχει ἢ *Λαυσαϊκὴ ἱστορία*, ἀφιερωμένη εἰς τὸν Λαῦσον καὶ ἀποδιδόμενη εἰς τὸν Παλλάδιον, ἐπίσκοπον Ἐλενουπόλεως, μαθητὴν τοῦ Εὐαγρίου καὶ θαυμαστὴν τοῦ Χρυσοστόμου. Τὸ σχετικὸν ὑλικὸν ὁ Παλλάδιος εἶχε συγκεντρώσει κατὰ τὰς περιουσίας του εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἀλλαχοῦ, ὅταν ἦτο μοναχός. Διὰ τῆς διηγήσεως ἀνεκδότων καὶ ἐπεισοδίων ἀπὸ τὸν βίον τῶν ἀσκητῶν, ἱκανοποιεῖ τὴν λαϊκὴν εὐσέβειαν καὶ περιέργειαν. Τὸ ἔργον ὑπόστάν διασκευάς, ἐξεδόθη εἰς παραλλαγάς, μία τῶν ὁποίων ἔφερε τὸν τίτλον "Παράδεισος".

Β' ΛΑΤΙΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Τὸ κέντρον τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ἡ Ρώμη, εἶναι ἀσθενὲς πνευματικῶς κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον· ὅθεν ὅλοι οἱ λατῖνοι συγγραφεῖς προέρχονται ἀπὸ τὴν περιφέρειαν, τὴν Ἀφρικὴν, τὴν Γαλλίαν, τὰς Νήσους, τὴν Β. Ἰταλίαν, τὴν Δαλματίαν. Ἡ διακοπὴ τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἑλληνικὸν Χριστιανισμὸν, παρατηρηθεῖσα ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ Γ' αἰῶνος, εἶχεν ἐξασθενήσει σοβαρῶς τὴν θεολογικὴν σκέψιν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν χῶρον ἐκεῖνον, ἀλλ' αἱ ἀνάγκαι τῶν πραγμάτων ἐδημιούργησαν συνθήκας νέας στενῆς ἐπαφῆς, ἡ ὁποία σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέδωσε πλουσίους καρπούς, συντελέσασα εἰς τὴν ἀνάδειξιν μεγάλων θεολογικῶν προσωπικοτήτων κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμῖσι τοῦ Δ' αἰῶνος.

1. ΑΠΟΛΟΓΗΤΑΙ

Τὴν παλαιὰν λατινικὴν ἀπολογητικὴν παράδοσιν μόλις ἀκολουθοῦν ὀλίγοι θεολόγοι, καὶ αὐτοὶ ὑπὸ νέον ἐντελῶς πρῶμα.

Φίρμικος Ὁ Φίρμικος Ματέρνος (περὶ τὸ 350), ρήτωρ ἐκ **Ματέρνος** Σικελίας προσελθὼν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἐξ ἔθνικῶν, συνέταξε τὸ ἔργον *De errore profanarum religionum* (περὶ τῆς πλάνης τῶν εἰδωλολατρικῶν θρησκειῶν), περιέχον βιαιοτάτην ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ ἔθνικοῦ κόσμου. Ζητεῖ παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων Κωνσταντίου καὶ Κόνσταντος νὰ ἐξοντώσουν βιαίως τὰ ὑπολείμματα τοῦ παγανισμοῦ καὶ εἰς κατοχύρωσιν τοῦ αἰτήματος περιγράφει τὴν ματαιότητα καὶ ἀνηθικότητα τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν, περὶ τῶν ὁποίων διασώζει ἀξιόλογον ὑλικόν.

Μάριος Ὁ Μάριος Βικτωρῖνος (περὶ τὸ 350), διάσημος **Βικτωρῖνος** ἀφρικανὸς ρήτωρ ἐν Ρώμῃ καὶ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, προσεχώρησεν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν εἰς γεροντικὴν ἡλικίαν. Τὰ συγγράμματά του *De generatione Divini Verbi* (περὶ γεννήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου) καὶ *Hymni in Trinitatem*

(ὕμνοι εἰς Τριάδα) ἀποσκοποῦν μὲν εἰς τὴν καταπολέμησιν τῆς ἀρειανικῆς ἔριδος ἀλλ' ἔχουν σημασίαν μᾶλλον διὰ τὴν προσπάθειαν αὐτοῦ νὰ δώσῃ φιλοσοφικὸν περιεχόμενον εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν.

Ὁ Αὐγουστῖνος ὑπερετίμα τὸν Βικτωρίνον καὶ ἐπηρέασθη σοβαρῶς εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Μανιχαϊσμοῦ πρὸς τὸν Πλατωνισμὸν στραφὴν του ἐκ μεταφράσεων νεοπλατωνικῶν συγγραμμάτων παρ' αὐτοῦ, ἐπηρέασθη δὲ ἐξ ἴσου σοβαρῶς καὶ εἰς τὴν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσχώρησίν του, ὅταν ἔμαθεν ὅτι οὗτος εἶχεν ἤδη ἀσπασθῆ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν.

2. ΑΝΤΙΑΡΕΙΑΝΙΚΟΙ

“Οσιος Κορδοῦης Εἰς ὅλας τὰς κινήσεις πρὸς διευθέτησιν τῆς ἀρειανικῆς ἔριδος καὶ πρὸς καταπολέμησιν τῆς αἵρέσεως κατὰ τὴν πρώτην τριακονταπενταετίαν αὐτῆς συναντῶμεν τὸν ἐπίσκοπον Κορδοῦης “Οσιον (256-358), τὸν ἀβραμιαῖον γέροντα ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ ὁ Μ. Ἀθανάσιος. Αὐτὸς ἐστάλη πρὸς κατασίγασιν τῆς ἀρειανικῆς ἀνταρσίας εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἔπειτα δὲ ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν καταδίηκην τούτου ὡς εἰς τῶν προέδρων τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ὡς συντάκτης τοῦ συμβόλου αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἔφερε πράγματι δυτικὸν χρῶμα. Ἐκτοτε ἐπέδειξε πολὺ θάρρος καὶ ἀκατάβλητον ἐνεργητικότητα, κινούμενος εἰς γεροντικὴν ἡλικίαν ἀπὸ τὴν Δύσειν εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ ἀντιστρόφως.

Τὸ 343 διηύθυνε τὰς ἐργασίας τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς, τῆς ὁποίας συνέταξε μερικοὺς κανόνας. Τὸ 357 ὅμως, ὑποκύψας εἰς τὴν πίεσιν, ἡλικίας 101 ἐτῶν ἤδη, ὑπέγραψε τὸ δεύτερον σύμβολον τοῦ Σιρμίου, τὸ ὁποῖον ἐκφράζει τὰς ἀόψεις τῶν Ὁμοίων, ἀλλὰ μετ’ ὀλίγον ἀνεθεμάτισεν ἐκ νέου τὸν Ἀρειανισμόν. Δὲν διεκρίθη ὡς συστηματικὸς συγγραφεύς.

Ἰλάριος Πικταβίου Ὁ κύριος πολέμιος τοῦ Ἀρειανισμοῦ εἰς τὴν Δύσειν ἦτο ὁ Ἰλάριος Πικταβίου (315-367), ὁ ἀποκληθεὶς Ἀθανάσιος τῆς Δύσεως. Ἐπηγγέλλετο ἐπιτυχῶς τὸν ρήτορα ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν, μέχρις ὅτου μελετῶν τὸ πρόβλημα τῆς εἰσαρμένης ἀνέγνωσε τὸν πρόλογον τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου καὶ προσεχώρησεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Τὸ 354 κατέστη ἐπίσκοπος Πικταβίου, ἕγγαμος ὢν. Λόγω τῆς δογματικῆς τοποθετήσεώς του ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου καὶ παρέμεινεν ἐπὶ τινα ἔτη εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὑπὸ τῶν Δυτικῶν ἔχει ὀνομασθῆ διδάκτωρ τῆς Ἐκκλησίας.

Τὴν διδασκαλίαν περὶ Τριάδος ἐκθέτει εἰς τὸ ἔργον του *De Trinitate*, περιγραφὴν δὲ τῶν συνόδων τῆς ἐποχῆς του χάριν τῶν ἀπληροφόρητων γάλλων ἐπισκόπων προσφέρει εἰς τὸ *De synodis*. Ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος γνωστὸς ὑμνωδὸς εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ὁ Ἰλάριος εἶναι ὁ μόνος ἴσως θεολόγος τῆς Δύσεως, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀντιληφθῆ τὴν αἰτίαν τῆς διαστάσεως μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Ἀρειανῶν, διὸ καὶ διέκειτο εὐμενῶς

πρὸς τοὺς μετριοπαθεῖς Ὁμοιουσιανοὺς καὶ τοὺς ὑπεστήριξεν εἰς τὸν ἀγῶνα των ἐναντίον τῶν Ὁμοίων. Ἔβλεπεν ὅτι ἡ ὁμοιουσιότης προϋποθέτει τὴν ὁμοουσιότητα.

Εἰς τὴν χριστολογία ὅμως στηρίζεται ἐπὶ θεολογικῶν προϋποθέσεων τῶν παλαιῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ ὑπενθυμίζει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀπολιναρίου· φρονεῖ ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ δὲν ἦτο ἀνθρώπινον ἀλλ' οὐράνιον, καθ' ὅσον ἀνελήφθη ἀνευ τῆς ἐνεργείας ἀνδρός· ἦτο τρόπον τινὰ μεταμόρφωμένον ἤδη πρὸ τῆς ἀναστάσεως, διὸ ἡ ἐν τῷ Θαβῶρ μεταμόρφωσις δὲν ἦτο θαῦμα ἀλλὰ κανονικὸς τρόπος ἐνεργείας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι ἐπόμενον ὅτι ὁ Χριστὸς ἠδύνατο μὲν νὰ πάσχη ἡθικῶς, ἀλλὰ δὲν ἔπασχε καὶ φυσικῶς, δὲν ἠσθάνετο πόνον· "*passus est, non doluit*".

Λούκιφερ Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἰλάριον ὁ Λούκιφερ, ἐπίσκοπος *Καλάρεως* (300-370), εἶχε πρωτογονικὴν προσωπικότητα μὲ ὑπερβολικὸν σθένος, ἀλλὰ μικρὰν μόρφωσιν. Ἐξωρίσθη καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου εἰς τὴν Ἀνατολήν, δυστυχῶς δὲ διερχόμενος τὸ 362 ἐξ Ἀντιοχείας ἐχειροτόνησεν ἐπίσκοπον αὐτῆς τὸν Παυλῖνον, παρὰ τὴν ὑπαρξιν ἄλλου ὀρθοδόξου ἐπισκόπου, τοῦ Μελετίου, οὕτω δὲ διεσπάσθη ἡ ἐκεῖ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία εἰς δύο μερίδας. Ἐπειδὴ διεφώνει πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου Ἀλεξανδρείας τοῦ 362, ἡ ὁποία συνεφιλίωσε τοὺς Ὁμοιουσιανοὺς μὲ τοὺς Ὀρθοδόξους, ἀπεσχίσθη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης καὶ διέκοψε τὴν φιλίαν του μὲ τὸν Ἀθανάσιον.

Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντίον ἀπηύθυνε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ συγγράμματα *De regibus apostaticis* (περὶ ἀποστατῶν βασιλέων), τὸ ὁποῖον ἀνεφέρετο εἰς βασιλεῖς τῆς Π. Διαθήκης, καὶ *De non conveniendo cum haereticis* (περὶ μὴ συναναστροφῆς μετὰ αἰρετικῶν).

Οἱ ὁπαδοὶ του διετηρήθησαν μέχρι τέλους τοῦ Δ' αἰῶνος, ἔχοντες ὡς ἡγέτην τὸν Γρηγόριον Ἐλβίρας, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὸ ἔργον *De fide orthodoxa* (Περὶ ὀρθοδόξου πίστεως).

3. ΜΕΓΑΛΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΟΥ Δ' ΑΙΩΝΟΣ

Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον διέπρεψαν τρεῖς θεολόγοι καὶ δραστήριοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, συνδεόμενοι κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον μὲ τὴν Β. Ἰταλίαν, ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ Ἱερώνυμος καὶ ὁ Ρουφῖνος. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπανέφεραν τὴν λατινικὴν θεολογίαν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἑλληνικῆς, τῆς ὁποίας εἶχεν ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τοῦ 230 κατόπιν τῆς εἰσβολῆς τῶν βορειοαφρικανῶν ἀπολογητῶν.

Ἀμβρόσιος Ὁ Ἀμβρόσιος (339 - 397) ὑπῆρξεν ἡ μεγαλυτέρα *Μεδιολάνων* ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότης τῆς Δύσεως κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον. Ὁ πατὴρ του, καλούμενος ἐπίσης Ἀμβρόσιος, ἦτο praefectus praetorio ἦτοι πρωθυπουργὸς τῆς Δ. Εὐρώπης, διοικῶν αὐτὴν ἀπὸ τὰ Τρέβηρα, ὅπου ἐγεννήθη καὶ ὁ υἱὸς Ἀμβρόσιος. Μετὰ τὰς ἐν Ρώμῃ φιλολογικὰς, ρητορικὰς καὶ νομικὰς σπουδὰς, ἠκολούθησε τὸ στάδιον τοῦ ἀποθανόντος ἤδη πατρός του καὶ διορίσθη διοικητὴς Λιγουρίας καὶ Αἰμιλίας, τῆς ὁποίας πρωτεύουσα ἦτο τὸ Μεδιόλανον, ἡ μεγαλυτέρα καὶ λαμπροτέρα καὶ τότε πόλις τῆς Β. Ἰταλίας.

Ἄν καὶ ἀνεδείχθη εἰς ἐπίσκοπον σχεδὸν κατὰ λάθος καὶ παρὰ τὴν ἄρνησίν του, ἐτίμησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὅσον ὀλίγοι ἄλλοι. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρειανοῦ ἀρχιεπισκόπου Μεδιολάνου Αὐξεντίου, αἱ δύο ἐκκλησιαστικαὶ μερίδες ἤριζον περὶ τοῦ διαδόχου, εἰς μίαν δὲ ζωηρὰν λογομαχίαν προσέτρεξεν ὁ διοικητὴς Ἀμβρόσιος νὰ καθησυχάσῃ τὰ πλήθη. Ἀλλὰ ἀντὶ τῶν συστάσεών του ἐζητήθη ἀπ' αὐτοῦ κάτι ἄλλο· ἠκούσθη φωνὴ μικροῦ παιδίου λέγουσα, *Ambrosium episcopum*, τὸ δὲ πλήθος ἐπανελάβε μηχανικῶς τοὺς λόγους καὶ ἡ κραυγὴ ἀπετέλεσε τὴν ἐκλογὴν του.

Ἐδέχθη τὸ ἀξίωμα τελικῶς μετὰ πολὺν δισταγμόν, διότι εἶχε μὲν ἀνατραφῆ χριστιανικῶς ὑπὸ τῆς μητρός του, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἀκόμη ἄν βαπτισμένος. Ἐβαπτίσθη καὶ ἐχειροτονήθη βεβιασμένως ἐπίσκοπος τὸν Δεκέμβριον τοῦ 374. Ὡς πρῶτον του καθήκον ἔθεσε νὰ καταρτισθῆ θεολογικῶς μελετῶν μὲ ζῆλον τοὺς Ἑλληνας θεολόγους, τῶν ὁποίων τοὺς κυρωτέρους ἐπέλεξεν ὡς ὁδηγούς. Εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν τὸν Ὁριγένη καὶ τὸν Βασίλειον, εἰς τὴν δογματικὴν τὸν Ἀθανάσιον, τὸν Δίδυ-

μον καὶ τὸν Γρηγόριον Θεολόγον, εἰς τὴν κατηχητικὴν τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων. Καὶ ἔπειτα ἐτέθη ἐπὶ τὸ ἔργον· κατήρτισεν ὑπηρεσίαν διὰ τὴν κοινωνικὴν μέριμναν ὑπὸ τὴν φροντίδα τῆς ἀδελφῆς του Μαριελλίνης, ὠργάνωσε τὸν μοναχικὸν βίον, ἀναδιωργάνωσε τὴν λατρείαν, ἐθεράπευσε τὸ κήρυγμα, εἰς τὸ ὁποῖον διέπρεψεν ὅσον ὀλίγοι. Ἀρειανὸς ἀκροατῆς του, ἀκούων κάποτε τὸν χεῖμαρρον τῶν λόγων του, ἐφαντάσθη ὅτι ἄγγελος ὑπηγόρευε τὸ κήρυγμα εἰς αὐτόν. Ὁ Αὐγουστῖνος ὀφείλει πολλὰ εἰς τοὺς λόγους του διὰ τὴν πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν ἐπιστροφὴν του.

Δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι εἶναι ὁ ἱεράρχης ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισιν τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, διότι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν του ὁ νεαρὸς αὐτοκράτωρ Γρατιανὸς ἠρνήθη ν' ἀποδεχθῆ τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπάτου ἀρχιερέως τοῦ Ἐθνισμοῦ, τοῦ Pontifex maximus, καὶ ἀπεμάκρυνε τῆς γερουσίας τὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης. Τὸν δὲ Θεοδόσιον Α' ἐταπείνωσε δις δι' ἀντιχριστιανικὰς καὶ σκληρὰς ἐνεργείας του, τὴν δευτέραν μάλιστα φορὰν ἐπιβαλὼν εἰς αὐτὸν μετάνοιαν, ἐκεῖνος δὲ πρὸς τιμὴν του ἐδέχθη τὴν ἐπιβληθεῖσαν ἐκκλησιαστικὴν ποινὴν καὶ κάποτε εἶπε· "δὲν γνωρίζω ἄλλον δοξάζοντα τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου πλὴν τοῦ Ἀμβροσίου". Ὑπέδειξεν ἐξ ἄλλου εἰς τὸν αὐτοκράτορα νὰ μὴν παραμένῃ μετὰ τῶν ἱερέων εἰς τὸ βῆμα, διότι, ὡς ἐδήλωσεν, εἰς τὸν βασιλέα ἀνήκει τὸ ἀνάκτορον καὶ εἰς τὸν ἱερέα ὁ ναός. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ἀπόκοσμος, ἀντιθέτως μάλιστα συνήργησεν, ὥστε νὰ προαχθῆ ἡ πολιτικὴ εὐταξία καὶ εὐρυθμία.

Ὁ Ἀμβρόσιος εἶναι εἷς τῶν ἐκ παραδόσεως ἀνεγνωρισμένων μεγάλων διδασκτόρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἄνθρωπος τῆς δράσεως καὶ ξένος πρὸς τὴν θεολογίαν μέχρι καὶ τῆς εἰς ἀρχιερέα ἀναδείξεώς του, δὲν ἔχει πρωτοτύπους θεολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς σκέψεις. Ἀκολουθεῖ τοὺς Ἕλληνας θεολόγους, οἱ ὁποῖοι ἐμνημονεύθησαν ἀνωτέρω, ἀλλ' εἶχε πάντοτε τὴν ἰκανότητα νὰ δίδῃ εἰς τὰς σκέψεις προσωπικὸν χρῶμα καὶ ἔνδυμα εὐχάριστον εἰς τὸν ἀναγνώστην.

Εἰς τὰς ὁμιλίαις *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ὁμῶνυμον ἔργον τοῦ μεγάλου Βασιλείου καὶ ἀπὸ τὰ φυσιογνωστικὰ ἐγχειρίδια τῆς ἐποχῆς. Ἀναζητῶν εἰς τὰ ἀντικείμενα τοῦ κόσμου συμβολικὸν χρῶμα, δύναται ν' ἀχθῆ εἰς τὸν αἶνον καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ. Τὸ ποιητικὸν ἔνδυμα τῶν ὁμιλιῶν δὲν ἐμποδίζει τὴν ἠθικὴν διδασχὴν. Εἰς ἄλλας ἐρμηνευτικὰς πραγματείας ἐξαίρει προσωπικότητας τῆς Π. Διαθήκης. Ἐκ τῶν ἐρμηνειῶν *Εἰς τοὺς Ψαλμοὺς* ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ εἰς τὸν ψαλμὸν 118, εἰς τὸν ὁποῖον ἀφιερώνει 22 ὁμιλίαις, ὁ-

σαι καὶ αἱ στροφᾶι αὐτοῦ. Καθορίζει δι' αὐτῆς τὰ μέσα ἐπιτεύξεως τῆς τελειότητος, τῆς εὕρισκομένης εἰς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

Μέγας ὑπέρμαχος τῆς ὀρθοδοξίας, ἀπηύθυνε κατὰ Ἀρειανῶν διάφορα ἔργα. Ἰδίως ἀπέκρουε τὴν ἀνάμιξιν τῶν αὐτοκρατόρων τῆς ἐποχῆς, κατὰ πλειονότητα φιλαρειανῶν, εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ὅτε δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Οὐαλεντινιανὸς Β' προέβαλεν ὡς ἀρχιεπίσκοπον Μεδιολάνου τὸν Αὐξέντιον, ὁ Ἀμβρόσιος ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὸν τὸν λόγον *Contra Auxentium* εἰς τὸν ὁποῖον ὑποδεικνύει τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ κοσμικοῦ ἄρχοντος καὶ τονίζει ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ὡς ἀπλοῦν μέλος τῆς Ἐκκλησίας δὲν δικαιούται νὰ ρυθμίζῃ τὰ ζητήματα αὐτῆς αὐτοβούλως.

Τὴν θειότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος κατοχυρώνει εἰς δύο συγγράμματα ἀπευθυνόμενα πρὸς τὸν Γρατιανόν, *De fide* (Περὶ πίστεως) καὶ *De Spiritu Sancto* (Περὶ Ἁγίου Πνεύματος). Τὰς ὁμιλητικὰς πραγματείας αὐτοῦ *De mysteriis* συνέταξε μὲ πρότυπον τὰς κατηχήσεις τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων.

Τὸ ἔργον *De officiis ministrorum* (Περὶ καθηκόντων τῶν Κληρικῶν) ἀποτελεῖ τὴν πρώτην προσπάθειαν συστηματοποιήσεως τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, ἔχον μὲν ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς ὡς πρότυπον τὸ ἔργον τοῦ Κικέρωνος *De officiis*, ἀκολουθοῦν δὲ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου τὴν διδασκαλίαν τῆς Κ. Διαθήκης.

Συνέταξε καὶ ἀξιολόγους ὕμνους. Οἱ Ἀρειανοὶ παρεπονοῦντο ὅτι οὗτος παρέσυρε τὸν λαὸν μὲ τοὺς λαμπροὺς ὕμνους του, αὐτὸς δὲ ἀπαντῶν ἔλεγεν ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε ἰσχυρότερον ἀπὸ τοῦ νὰ ὁμολογῆται ἡ Τριάς καθημερινῶς δι' ὕμνων ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ.

Ὁ Ἀμβρόσιος εἰς τὴν τριαδολογίαν καὶ τὴν χριστολογία ἀκολουθεῖ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἑλλήνων πατέρων. Ὁμιλῶν περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, "*Spiritus Sanctus procedit a Patre et Filii*", ἐννοεῖ τὴν ἐκπόρευσιν ὡς ἀποστολὴν πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς τὸν κόσμον. Εἶναι ὁ πρῶτος θεολόγος ὁ ὁποῖος ἀποδίδει ὑψίστην θέσιν εἰς τὴν Θεοτόκον· τὴν ἀποκαλεῖ τύπον τῆς Ἐκκλησίας καὶ νέαν Εὐάν, θεωρεῖ ὡς μὴ ὑποβληθεῖσαν εἰς προσωπικὴν ἁμαρτίαν, τῆς ἀναγνωρίζει θέσιν εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ζητεῖ νὰ τὴν τιμῶμεν καὶ σεβώμεθα.

Κατὰ τὸν Ἀμβρόσιον μετὰ θάνατον ὅλοι οἱ ἄνθρωποι διέρχονται διὰ πυρός, ἀλλ' ἐκεῖθεν διαχωρίζονται εἰς τρεῖς ὁμάδας. Οἱ δίκαιοι ἀνέρχονται εἰς τοὺς οὐρανοὺς, οἱ ἄπιστοι ὀδηγοῦνται εἰς αἰωνίαν κόλασιν, οἱ δὲ πιστοὶ μὲν, ἁμαρτωλοὶ δέ,

διακρίνονται πάλιν εἰς δύο ὑπομάδας· καὶ οἱ μὲν τῆς πρώτης καθαίρονται διὰ πυρὸς καὶ λαμβάνουν ἀκολούθως θέσιν πλησίον τῶν δικαίων, οἱ δὲ τῆς δευτέρας ἀκολουθοῦν τὴν τύχην τῶν ἀπίστων, ἀλλ' ἔχουν καὶ αὐτοὶ ἐλπίδα σωτηρίας. Οὕτως ὁ Ἀμβρόσιος πρεσβεύει μίαν μερικὴν ἀποκατάστασιν περιοριζομένην ἐντὸς τῶν κύκλων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου.

Τοῦ Ἀμβροσίου βεβαίως ἡ σημασία εἶναι πολὺ σπουδαιότερα διὰ τὰς ἐνεργείας του πρὸς προβολὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐπικράτησιν τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐπιδείξας σιδηρὰν θέλησιν εἰς πᾶσαν ἀντίξοον περίστασιν, κατέστη πρότυπον χριστιανοῦ ἱεράρχου. Ἐπέτυχε νὰ ἐπιβάλη πανταχοῦ τὴν αὐθεντίαν τῆς Ἐκκλησίας, καθ' ὅσον τὴν ρωμαϊκὴν ἐνεργητικότητα συνεδύαζε μὲ ἑλληνικὴν εὐγένειαν καὶ κατανόησιν. Ἄν καὶ δὲν ἦτο ὁ ἴδιος πάπας, τὸ παράδειγμά του παρεσκεύασε τὴν ἐπιβολὴν τοῦ παπισμοῦ. Ἄλλωστε, ὅσον καὶ ἂν ἠγωνίσθη διὰ τὴν αὐτονομίαν τῆς Ἐκκλησίας γενικῶς καὶ ἰδιαιτέρως τῆς ἰδικῆς του Ἐκκλησίας, ἀνεγνώριζε τὴν προτεραιότητα τῆς ἑδρας τῆς Ρώμης, τῆς πόλεως τὴν ὁποίαν ἀπεκάλει κεφαλὴν ὁλοκλήρου τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου.

Τυράννιος Ὁ Ρουφῖνος (345-411), γεννηθεὶς εἰς τὴν Κογ-Ρουφῖνος κορδίαν τῆς Ἀκυληίας, ἐσπούδασε κυρίως εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου συνεδέθη μετὰ τοῦ Ἱερωνύμου. Κατὰ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα ἔτη τῆς ἐμφανίσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου εἰς τὴν Δύσιν, κατελήφθη ὑπὸ ζήλου καὶ ἠθέλησε νὰ τὸν γνωρίσῃ εἰς τὰς ρίζας του. Μετέβη λοιπὸν μετὰ τῆς Μελανίας, εὐγενοῦς ρωμαίας γυναικός, εἰς τὴν Ἀνατολήν, παρηκολούθησε παραδόσεις τοῦ Διδύμου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἐπεσεκέφη τοὺς ἀσκητὰς τῆς Νιτρίας καὶ τῆς Σικήτεως. Βραδύτερον ἔζησεν ὡς ἐρημίτης εἰς τὰ περίχωρα τῶν Ἱεροσολύμων, πλησίον μονῆς τὴν ὁποίαν ἴδρυσε καὶ διηύθυνεν ἡ Μελανία, ἀσχολούμενος μὲ θεολογικὰς μελέτας. Ἐκεῖ ἀνασυνέδεσε τὰς σχέσεις μὲ τὸν Ἱερώνυμον, ἀλλ' ὁ σύνδεσμος οὗτος δὲν διετηρήθη διὰ παντός. Διότι, ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἀμφότεροι ἔτρεφον θαυμασμὸν πρὸς τὸν Ὠριγένην, ὁ Ἱερώνυμος τελικῶς ἐστράφη κατὰ τῆς διδασκαλίας του.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε χειροτονηθῆ πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ἱεροσολύμων. Τὸ 397 ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Δύσιν, ἀπέθανε δὲ εἰς τὴν Σικελίαν.

Ὁ Ρουφῖνος, μειωμένης συγγραφικῆς δεξιότητος, ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὸ μεταφραστικὸν ἔργον, στρέφων τὰς προτιμήσεις του σαφῶς πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἀλεξανδρινῆς θεολογίας. Μετέφρασε τὸ ἔργον τοῦ Ὠριγένους *Περὶ ἀρχῶν*

διορθώσας μάλιστα τὰ σφάλματά του ὡς πρὸς τὸ τριαδικὸν πρόβλημα ἀλλὰ διατηρήσας, τὰ εἰς τὸ ἐσχατολογικὸν πρόβλημα σφάλματα, τὰ ὅποια παρεδέχετο καὶ ὁ ἴδιος, μέρος τῆς *Ἀπολογίας ὑπὲρ Ὁριγένους* τοῦ Παμφίλου, τοὺς ἀσκητικούς *Ὁρους* τοῦ Μ. Βασιλείου, Λόγους τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, Κεφάλαια τοῦ Εὐαγρίου, ἔργα τοῦ Διδύμου, τοὺς κλημεντεῖους *Ἀναγνωρισμοὺς* καὶ τὴν *Ἱστορίαν μοναχῶν τῆς Αἰγύπτου*.

Τὸ κυριώτερον πρωτότυπον ἔργον του εἶναι τὸ ὑπόμνημα εἰς τὸ λεγόμενον Ἀποστολικὸν σύμβολον, *Commonitorium in symbolum Apostolorum*, εἰς τὸν ὅποιον ἀκολουθεῖ τὰς Κατηχήσεις τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων καὶ τὸ ὅποιον εἶχε μεγάλην ἐπιρροὴν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Μὲ τὴν *Historia ecclesiastica* συνεχίζει τὸ ὁμώνυμον ἔργον τοῦ Εὐσεβίου μέχρι τοῦ 395.

Σωφρόνιος Εὐσέβιος Ὁ Ἱερώνυμος (345-420) εἶχε μὲν παρομοίαν μὲ τὸν Ρουφῖνον νοοτροπίαν ἀλλ' ὑπερτερεῖ αὐτοῦ εἰς προσωπικότητα καὶ συγγραφικὴν παραγωγήν. Γεννηθεὶς εἰς τὴν Στριδῶνα τῆς Δαλματίας πιθανῶς ἐκ γονέων ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ρώμην φιλολογίαν, ρητορικὴν καὶ φιλοσοφίαν. Ἐζη βίον ἀκατάστατον, ἀλλ' εἰς ἓν ταξιδίον του εἰς τὰ Τρέβηρα ἀπεφάσισε νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν μελέτην τῆς θεολογίας, τὴν ὅποιαν συνέχισεν εἰς τὴν Ἀκυληίαν μετὰ τοῦ Ρουφίνου, γνωρίμου του καὶ ἀπὸ τὴν Ρώμην. Ἐγκατασταθεὶς βραδύτερον εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐμελέτησε τοὺς Ἕλληνας θεολόγους, τῶν ὁποίων ἔργα μετέφρασεν, ἐσπούδασε τὴν ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, παρηκολούθησε κηρύγματα τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀνεμίχθη ἐνεργῶς εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα.

Κατέβαλε προσπάθειαν ἐπιλύσεως τοῦ ἀντιοχειανοῦ σχίσματος καὶ τὸ 382 μετέβη πρὸς τοῦτο μετὰ τοῦ Παυλίνου Ἀντιοχείας εἰς τὴν Ρώμην. Λόγῳ τῆς ἰκανότητος, τῆς μορφώσεως καὶ τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων τῆς Ἀνατολῆς ἀνεδείχθη εἰς χρήσιμον βοηθὸν τοῦ πάπα Δαμάσου, τὸν ὅποιον ἐφαίνετο ὅτι θὰ διαδεχθῇ. Δὲν ἐξελέγη ὅμως αὐτὸς εἰς διαδοχὴν τοῦ Δαμάσου, ἐξ αἰτίας ἀντιδράσεως τῶν κληρικῶν τῆς Ρώμης, ἣ ὅποια ἐστηρίχθη εἰς τὴν συναναστροφὴν του μὲ εὐγενεῖς γυναῖκας ἐνδιαφερομένας διὰ τὸν ἀσκητικὸν βίον.

Ἡ δυσμένεια τοῦ ἐν Ρώμῃ περιβάλλοντος τὸν ἠνάγκασεν ἀναχωρήσει πάλιν εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ νὰ περιηγηθῇ τὴν Παλαιστίνην μετὰ τῆς ἀφωσμένης θαυμαστρίας του Πάολας. Ἀφοῦ ἤκουσε ἐπὶ τινα χρόνον μαθήματα τοῦ Διδύμου εἰς τὴν

Ἀλεξάνδρειαν, ἐγκατεστάθη ὀριστικῶς εἰς τὴν Βηθλεέμ, ὅπου ἡ Πάολα εἶχεν ἤδη ἰδρύσει δύο μοναστήρια, ἓν ἀνδρικὸν καὶ ἕτερον γυναικεῖον. Ἡσχολεῖτο ἐκεῖ μὲ τὴν προσευχὴν, τὴν καθοδήγησιν τῶν μοναχῶν, τὴν διδασκαλίαν τῶν γραμμάτων εἰς τὰ παιδιὰ τῶν περιχώρων καὶ ὑπεράνω ὄλων μὲ τὴν συγγραφὴν.

Ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἦτο καὶ αὐτὸς θαυμαστῆς τοῦ Ὁριγένους, βραδύτερον κατ' ἐπίδρασιν τοῦ Ἐπιφανίου Κωνσταντίας ἐστράφη κατ' αὐτοῦ, ἐξ οὗ καὶ διεκόπη ἡ μετὰ τοῦ Ρουφίνου φιλία του.

Ἡ προσφορὰ τοῦ Ἱερωνύμου εἰς τὴν θεολογίαν εἶναι μεγάλη, ὅχι διὰ τὴν διατύπωσιν σπουδαίων θεολογικῶν ἀπόψεων ἢ δι' ἄλλο τι, ἀλλὰ διὰ τὴν δημιουργίαν κινήτρων, τὰ ὅποια ἐβοήθησαν τὰς μελέτας εἰς τὴν Δύσιν.

Βασικὸν αἶτημα τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην ἦτο ἡ παρουσίαις νέου κειμένου τῆς λατινικῆς Βίβλου. Ὁ πάπας Δάμασος εἶχεν ἀναθέσει εἰς τὸν Ἱερώνυμον τὴν ἀναθεώρησιν τῆς παλαιᾶς μεταφράσεως τῆς Γραφῆς, τῆς λεγομένης *Itala*, τῆς ὁποίας τὸ κείμενον δὲν ἦτο ἀπολύτως ἀξιόπιστον. Οὗτος ἀνεθεώρησε κατ' ἀρχὰς τὸ κείμενον τῆς μεταφράσεως τῆς Κ. Διαθήκης, βραδύτερον δὲ ἐπεδόθη εἰς τὸ βαρὺ ἔργον τῆς ἀναθεωρήσεως καὶ τοῦ κειμένου τῆς μεταφράσεως τῆς Π. Διαθήκης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἐξαπλῶν τοῦ Ὁριγένους. Ἐκ τῆς Π. Διαθήκης δὲν σώζεται σήμερον εἰμὴ μόνον τὸ κείμενον τῶν Ψαλμῶν καὶ τοῦ Ἰώβ. Ὅταν ὅμως ἐξέμαθε τὴν ἑβραϊκὴν καὶ τὴν ἀραμαϊκὴν, ἀπεφάσισε νὰ προβῆ εἰς νέαν ἐξ ἀρχῆς μετάφρασιν τῆς Π. Διαθήκης ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ, διὰ νὰ προσφέρῃ κείμενον τοῦ ὁποίου τὴν ἀξιοπιστίαν δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀμφισβητήσῃ κανεὶς. Μόνον τοὺς Ψαλμούς, εὕρισκομένους ἤδη εἰς εὐρείαν χρῆσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τὸ κείμενον τῆς προηγηθείσης ἀναθεωρήσεως, δὲν μετέφρασεν ἐκ νέου. Οὕτω προῆλθεν ἡ νέα μετάφρασις ἡ ὁποία λόγῳ τῆς διαδόσεώς της ὀνομάζεται *Vulgata* (Λαϊκὴ).

Τὰ κυρίως ἐρμηνευτικὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ἥτοι τὰ ὑπομνήματα *Εἰς τοὺς Ψαλμούς*, *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν*, *Εἰς τοὺς Προφήτας* καὶ εἰς τινὰς *Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου* ἂν καὶ συνετάχθησαν μὲ μεγάλην ταχύτητα καὶ συνακολουθοῦσαν προχειρότητα, εἶναι ἀξιόλογα διὰ τὰς ἱστορικὰς, ἀρχαιολογικὰς καὶ φιλολογικὰς παρατηρήσεις.

Τὸ πρῶτον γραμματολογικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας ἐγράφη ἀπὸ τὸν Ἱερώνυμον· εἶναι τὸ *De viris illustribus* εἰς τὸ ὅποιον ἐχρησιμοποίησε τὸν τίτλον τοῦ παρομοίου ἔργου τοῦ Σουητωνίου καὶ τὸ ὕλικόν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου, προσθέσας ἐκ προσωπικῆς γνώσεως ἰδίως εἰς τὰ ἀ-

ναφερόμενα εἰς τοὺς συγγραφεῖς τοῦ Δ' αἰῶνος. Παρὰ τὴν συντομίαν καὶ μερικὰς ἀνακριβεῖας τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι χρησιμώτατη πηγὴ περὶ τῶν χριστιανῶν συγγραφέων τῶν τεσσάρων πρώτων αἰώνων.

Τὰς ἀπόψεις του περὶ τοῦ τρόπου ὑποδοχῆς τῶν ἐκ τοῦ Ἀρειανισμοῦ ἐπιστρεφόντων χριστιανῶν ἐκθέτει ὁ Ἱερώνυμος εἰς τὸ κατὰ τῶν Λουκιφεριανῶν ἔργον *Altercatio Luciferiani et Orthodoxi*, (Διάλογος Λουκιφεριανοῦ καὶ Ὁρθοδόξου).

Εἰς τὸν Ἑλβίδιον, ἰσχυριζόμενον ὅτι ὁ γάμος δὲν εἶναι κατώτερος τῆς παρθενίας καὶ ὅτι ἡ Μαρία μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ ἀπέκτησε τέκνα ἐκ τοῦ Ἰωσήφ, ἀπῆντησε διὰ τῆς πραγματείας *Adversus Helvidium de perpetua virginitate beatae Mariae*. Ὁρισμένα δὲ ἔθιμα τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἡ νηστεία, ἡ τιμὴ εἰς τοὺς Ἁγίους, ἡ τιμὴ εἰς τὴν παρθενίαν, ὑπερήσπισεν εἰς ἄλλας πραγματείας ἐναντίον κατηγορῶν αὐτῶν.

Αἱ σωζόμεναι 120 ἐπιστολαὶ αὐτοῦ παρέχουν χρησίμους πληροφορίας διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ὑλικὸν διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ συγγραφέως.

Τὸ νέον, τὸ ὁποῖον ἔφερεν ὁ Ἱερώνυμος εἰς τὴν θεολογίαν, εἶναι ἡ θέσις του εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ κειμένου τῆς Π. Διαθήκης. Ἔως τότε ἡ μετάφρασις τῶν Ο' ἐθεωρεῖτο θεόπνευστος καὶ οὔτε ἡ εὐρεῖα διάνοια τοῦ Ὁριγένους δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν μετάφρασιν, ἀρκεσθεῖσα εἰς ἀναθεώρησιν. Τοῦτο ἐτόλμησεν ὁ Ἱερώνυμος, καὶ μολονότι ἡ ἐνέργειά του αὐτὴ προεκάλεσεν σάλον καὶ διαμαρτυρίας ἀνδρῶν, ὡς ὁ Αὐγουστῖνος, τὸ ἔργον του ἔγινε τελικῶς δεκτὸν εἰς ὀλόκληρον τὴν Δύσιν, κατ' ἀρχὰς ἀνεπισήμως ἔπειτα δὲ ἐπισήμως. Τὸ κείμενον τῶν Γραφῶν ἐθεώρει ἀπολύτως θεόπνευστον, τούλάχιστον καθ' ὕλην. Ἐφθασεν εἰς τὴν γνώμην ταύτην, ἀφοῦ ἀπεμακρύνθη τῶν ἀρχικῶν προτιμήσεών του πρὸς τὴν ἀλληγορικὴν μέθοδον τοῦ Ὁριγένους, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου θεοπνευστίας.

Ἄν καὶ μοναχός, ὄχι μόνον δὲν ἔθεσε ποτὲ ἐν ἀμφιβολίᾳ τὴν αὐθεντίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπερετόνιζεν. Ἐθεολόγει ἐπὶ σταθερᾷ ἐκκλησιολογικῆς βάσεως, ἡ ὁποία ἐκφράζεται διὰ τῶν λόγων "sentire cum Ecclesia" ἤτοι "ὁμοφρονεῖν τῇ Ἐκκλησίᾳ". Ἐπανέλαβε δὲ καὶ αὐτὸς τὸ τοῦ Κυπριανοῦ ὅτι "ἐκτὸς Ἐκκλησίας δὲν ὑπάρχει σωτηρία". Ζῶν εἰς τὴν Ἀνατολήν, εἶχε τὸ βλέμμα του ἐστραμμένον εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν ἔδραν τῆς Ρώμης. Καὶ ἡ Ρώμη, καίτοι ἐκ τῶν ὑστέρων, τὸν ἐτίμησεν ἰδιαίτερως, ἀναγνωρίσασα αὐτὸν ὡς ἓνα τῶν τεσσάρων κυριωτέρων διδασκτόρων τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Ἰερώνυμος, μετασχὼν εἰς τὸν ἀντιπελαγίανικὸν ἀγῶνα τοῦ Αὐγουστίνου, ἐτόνισε τὰς σωτηριώδεις συνεπείας τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν σωτηρίαν ἐθεώρει ἀναγκαῖον πλὴν τῆς θείας χάριτος καὶ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου.

4. ΑΙΡΕΤΙΚΟΙ

Αἱ ἀνατολικαὶ αἵρέσεις περιωρισμένην μόνον διάδοσιν εἶχον εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, πλὴν τοῦ Μανιχαϊσμοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ εἰς τὴν Ρώμην καὶ εἰς τὴν Καρχηδόνα ἤημαζε. Παρουσιάσθησαν ὅμως ἐκεῖ αὐτόχθονες αἵρέσεις, τῶν ὁποίων αἱ κυριώτεραι εἶναι τρεῖς· ὁ Δονατισμὸς, ὁ Πρισκιλλιανισμὸς καὶ ὁ Πελαγιανισμὸς.

Δονατισμὸς Ὁ Δονατισμὸς εἶναι ἔκφρασις τῶν ἀνέκαθεν ὑφισταμένων εἰς ὠρισμένους χριστιανικοὺς κύκλους αὐστηρῶν τάσεων, ἀνήκει δὲ εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν αἱρέσεων μετὰ τοῦ Ἐγκρατιτισμοῦ, τοῦ Νοβατιανισμοῦ καὶ τοῦ Μοντανισμοῦ. Ἡ γένεσις του ὀφείλεται εἰς τὰς περιπετείας τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς τελευταίους σκληροτάτους διωγμούς, ὅποτε μία μερὶς αὐστηρῶν εἰς τὴν Β. Ἀφρικὴν ἠρνήθη ν' ἀναγνωρίσῃ κληρικούς, οἱ ὁποῖοι βασανισθέντες παρέδωσαν εἰς τοὺς δώκτας ἱερὰ βιβλία καὶ προέβησαν εἰς ἄλλας ἐπίσης παραχωρήσεις. Ὡς ἡγέτης αὐτῶν ἐνεφανίσθη ὁ Δονᾶτος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῆς αἱρέσεως. Ἡ ταχεῖα καὶ εὐρεῖα διάδοσις του ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν φυλετικῶν διακρίσεων μεταξὺ ἰθαγενῶν κατοίκων τῆς Ἀφρικῆς καὶ Λατίνων. Αἱ ὕπαιθροι περιοχαί, αἱ κωμοπόλεις καὶ αἱ πολίχναι τῆς Β. Ἀφρικῆς, κατοικοῦμεναι κατὰ πλειονότητα ὑπὸ ἰθαγενῶν, προσεχώρησαν εἰς τὸν Δονατισμὸν.

Ὁ Δονατισμὸς χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς σχίσμα, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητά εἶναι αἵρεσις, διότι ἀνατρέπει τὰς βάσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησιολογίας, ἐκλαμβάνων τὴν Ἐκκλησίαν ὡς κοινωνίαν ἀποκλειστικῶς ἁγίων καὶ θεωρῶν πᾶν ἀνάξιον μέλος αὐτῆς ὡς αὐτομάτως ἀποκοπτόμενον. Συνέπεια τῆς ἀρχῆς ταύτης εἶναι ἡ διδασκαλία αὐτοῦ περὶ τοῦ κύρους τῶν μυστηρίων, τὸ ὁποῖον δὲν ἐξαρτᾶται κατ' αὐτὸν ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα καὶ τὴν πίστιν τοῦ τελουῦντος, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἠθικὴν διαγωγὴν αὐτοῦ. Μυστήρια τελεσθέντα ὑπὸ ἀνάξιων κληρικῶν ἐπανελαμβάνοντο ὑπὸ τῶν Δονατιστῶν, οἱ δὲ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας προσερχόμενοι εἰς αὐτοὺς κληρικοὶ ἀνεχειροτονοῦντο. Ἡγέτης τῶν Δονατιστῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δονάτου κατέστη ὁ Παρμενιανός, τὸν ὁποῖον πρῶτος κα-

τεπολέμησεν ὁ Ὀπτᾶτος Μιλεύης. Μέγας ἀντίπαλος αὐτῶν ἀνεφάνη ὁ Αὐγουστῖνος.

Πρισκιλλιανός Ὁ Πρισκιλλιανός, εὐγενῆς ἰσπανός, εἰσηγήθη δυαρχικὰς ἀντιλήψεις δι' ἀναμίξεως γνωστικιστικῶν καὶ μανιχαϊκῶν στοιχείων. Ὡς εἶναι εὐλογον, ἀπέκρουε τὴν τριαδικότητα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐδέχετο τὸν διάβολον ὡς ἀρχὴν τοῦ κακοῦ. Ὁ Χριστός, οἱ ἄγγελοι καὶ αἱ ψυχαὶ εἶναι κατ' αὐτὸν ἀπόρροιαὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ σῶμα εἶναι πλάσμα τοῦ διαβόλου. Διὰ τοῦτο οὗτος ἠρνεῖτο τὸν γάμον ὡς παράγοντα νέα σώματα, ἀλλ' ἐπέτρεπε τὴν ἐξωγαμικὴν ἔνωσησιν. Εἶναι περιττὸν νὰ λεχθῆ ὅτι δι' αὐτὸν εἶναι ἀδιανόητος ἡ ἀνάστασις τῆς σαρκός.

Ὁ Πρισκιλλιανισμὸς διεδόθη ταχύτατα εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν Γαλλίαν, ἀλλ' ἐλήφθησαν ὑπὸ τῆς πολιτείας αὐστηρὰ κατ' αὐτοῦ μέτρα. Αὐτοκρατορικὸν δικαστήριον εἰς τὰ Τρέβηρα κατεδίδασκε τὸν Πρισκιλλιανὸν εἰς θάνατον (385) καὶ παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡγετῶν ἡ καταδικαστικὴ αὕτη ἀπόφασις ἐξετελέσθη.

Πελάγιος Ὁ βρεττανὸς μοναχὸς Πελάγιος, παραμείνας ἐπί τινα χρόνον εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐγνώρισε τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἀντιοχειανῆς σχολῆς, ἰδίως τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, ὡς πρὸς τὰ μεγάλα θεολογικὰ προβλήματα. Περὶ τὸ 400 ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Ρώμην.

Τὰ κυριώτερα συγγράμματά του ἦσαν τὰ *De natura* (Περὶ φύσεως) καὶ *De libero arbitrio* (Περὶ αὐτεξουσίου). Τὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖον εἰλικυσεν ἰδιαίτερος τὴν προσοχὴν του εἶναι τὸ περὶ τῶν παραγόντων τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὰς ἀντιλήψεις του δὲ γνωρίζομεν ἐμμέσως διὰ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀντιπάλων του, τὰ ὁποῖα διατηροῦν ἀποσπάσματα μόνον τῶν ὡς ἄνω ἔργων του, αὐταὶ δὲ εἰς πολλὰ συγχέονται πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ ἐκκεντριωτέρου ὁπαδοῦ του Καίλεστιου. Ἐὰν ὁ Πελάγιος δὲν εἶχε ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἀκραίαν περὶ προορισμοῦ διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου, ἴσως νὰ παρέμενε μετριοπαθέστερος, ὅπως ἐξ ἄλλου θὰ ἦτο καὶ ὁ Αὐγουστῖνος, ἂν δὲν εἶχε ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν ἰδικὴν του διδασκαλίαν. Τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας περὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς ρυθμιστικοῦ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ παράγοντος ἐπεξέτεινε περαιτέρω ὁ Πελάγιος, διὰ νὰ δημιουργήσῃ ὀλόκληρον σωτηριολογικὸν οἰκοδόμημα, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ κύριον πρόσωπον παίζει ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ἡ θεία χάρις παρεχομένη ἀδιακρίτως εἰς πάντας εἶναι βοηθη-

τική. Ὁ Ἀδὰμ ὡς αὐτεξούσιος ἄνθρωπος ἠδύνατο ν' ἁμαρτήσῃ ἢ νὰ μὴν ἁμαρτήσῃ, ἀλλ' ἡ ἁμαρτία αὐτοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ συνεπείας δι' ἄλλους πλὴν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Καὶ οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ἀδὰμ διετήρησαν τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἐλευθερίας καὶ εἶναι ὑπεύθυνοι διὰ πᾶσαν πράξιν αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἔχουν καμμίαν ἐνοχὴν διὰ τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα, τὸ ὁποῖον ἄλλος διέπραξε καὶ τὸ ὁποῖον μόνον ὡς κακὸν παράδειγμα ἐπιδρᾷ. Ὅθεν ὁ νηπιοβαπτισμὸς δὲν ἔχει καμμίαν ἰσχὺν καὶ ἔννοιαν. Ὁ θάνατος εἶναι φυσικὴ ἰδιότης τοῦ ἀνθρώπου, ἄσχετος πρὸς τὰς συνεπείας τῆς πτώσεως, ὁ δὲ Ἀδὰμ θ' ἀπέθνησκε καὶ χωρὶς ν' ἁμαρτήσῃ, ὅπως ἀποθνήσκουν τώρα πάντες οἱ ἄνθρωποι βεβαίως ἢ θεωρία αὐτῆ, κλονίζουσα τὰς βάσεις τῆς σωτηριολογίας, δὲν ἀφήνει πραγματικὴν θέσιν διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν, ἢ ὅποια κατ' αὐτὸν κρίνεται περιττή. Τὸ δὲ ἔργον τοῦ Χριστοῦ συνίσταται κατ' αὐτὸν εἰς τὴν διὰ τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ διδασκαλίαν.

Τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πελαγίου κατεπολέμησαν καὶ ἄλλοι πλὴν τοῦ Αὐγουστίνου, κατεδίκαναν δὲ πολλαὶ δυτικαὶ σύνοδοι καὶ ἐπίσης μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ (420) ἡ Γ' Οἰκουμενικὴ σύνοδος (431), ὀρθῶς συνδέσασα αὐτὴν μετὰ τοῦ Νεστοριανισμοῦ.

5. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ

Ὁ Αὐγουστῖνος (354 - 430) εἶναι εἷς τῶν μεγίστων οἰκουμενικῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν σπουδαιότερων φιλοσόφων τῆς ἀνθρωπότητος.

Ὁ πατὴρ του Πατρίκιος, ἔθνικος τὸ θρήσκευμα καὶ δημοτικὸς σύμβουλος τῆς Ταγαστῆς εἰς τὴν Β. Ἀφρικὴν, ἔζη βίον ἀκατάστατον, ἐβαπτίσθη δὲ μόνον εἰς τὴν ἐπιθανάτιον κλίνην κατόπιν θερμῶν παρακλήσεων τῆς συζύγου του. Ἡ δὲ εὐσεβῆς μήτηρ του Μόννικα ἠγάπα τόσον πολὺ τὸν υἱὸν τῆς, ὥστε δὲν εὗρισκε τὸ σθένος ν' ἀντιδράσῃ εἰς τὰς ἠθικὰς ἀταξίας τούτου, ἐνῶ αὐτὸς ἐκ μέρους του ὡμολόγει ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἄφειλεν εἰς τὴν μητέρα του. Ἠκολούθησε σπουδὰς ρητορικῆς καὶ φιλοσοφίας εἰς τὴν Καρχηδόνα μὲ τὴν ἐνίσχυσιν οἰκογενειακῶν φίλων του, παρηκολούθησε δὲ ἐπίσης μαθήματα ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἀλλ' ἠσθάνετο ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν ἐξέμαθεν ἀτελῶς.

Τὰ τῆς διαγωγῆς του κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ μέχρι τῆς βαπτίσεώς του περιγράφει εἰς τὰς *Ἐξομολογήσεις* μὲ μελανὰ χρώματα, ἀλλ' ὁ ἀναγνώστης διακρίνει τὴν ὑπερβολὴν εἰς τὴν ὁποίαν φθάνει οὗτος ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του νὰ ἐπισημάνῃ τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας ζωῆς του. Ὄταν ἔφθασεν εἰς τὴν Καρχηδόνα ἐπυρπολεῖτο, ὡς λέγει, ἀπὸ τὸν πόθον νὰ ἐρωτευθῇ· καὶ εὗρεν ἀμέσως νεάνιδα μὲ τὴν ὁποίαν συνεδέθη καὶ συνέζησεν ἐπὶ δεκαπενταετίαν κατὰ τὸ δίκαιον περὶ παλλακίδων. Καρπὸς τοῦ δεσμοῦ του τούτου ὑπῆρξεν ὁ υἱὸς του Ἀδεοδάτος (Θεόδοτος). Ὁ διάλογος τοῦ Κικέρωνος Hortensius τὸν παρεκίνησε ν' ἀναζητήσῃ πνευματικὰς ἀπολαύσεις.

Ἡ ἀπλοϊκότης τῆς Γραφῆς τὸν ἀπεγοήτευσεν, ἐνῶ ἐπίστευσεν ὅτι ὁ Μανιχαϊσμὸς εἶχε νὰ τοῦ δώσῃ κάτι βαθύτερον, γνῶσιν, σοφίαν καὶ λυτρωτικὴν ἀλήθειαν. Ἐνετάχθη εἰς τὰς τάξεις του, ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ ἔννεαετίαν, καὶ παρέσυρεν εἰς αὐτὰς ἐπίσης τοὺς φίλους του. Ἐπὶ τῇ ἐπιστροφῇ του εἰς τὴν γενέτειράν του, ἡ Μόννικα ἐστενοχωρήθη περισσότερο διὰ τὴν εἰς τὸν Μανιχαϊσμὸν προσχώρησιν παρὰ διὰ τὰς ἄλλας ἀταξίας.

Ὄταν ἤνοιξε ρητορικὴν σχολὴν εἰς τὴν Καρχηδόνα, ἡ

κουσε παιδιήν φωνήν ἔπαναλαμβάνουσαν μελωδικῶς τὰς λέξεις "tolle et lege, tolle et lege", "λάβε καὶ ἀνάγνωσε, λάβε καὶ ἀνάγνωσε". Τὰς ἡμήνευσεν ὡς θείαν φωνήν καὶ ἔλαβε τὴν Γραφήν εἰς χεῖρας μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ πρῶτον κεῖμενον τὸ ὁποῖον θὰ ἔπιπτεν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του θὰ τοῦ ἀπεικάλυπτε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἠνοίχθη τὸ χωρίον τοῦ Παύλου· "μὴ κῶμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ, ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦ Χριστόν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίαν". "Ἐκτοτε ἡ παραγωγή διάνοιά του ἡσύχασεν. Ἡ ἀλήθεια τὴν ὁποίαν ἀνεζήτηε εἰς τὴν σοφίαν ἀνευρίσκετο εἰς τὸ ἦθος.

Ἀποφασίσας νὰ βαπτισθῆ, ἐγκατέλειψε τὴν καθηγεσίαν καὶ χάριν προετοιμασίας ἐγκατεστάθη εἰς Κασσιμιακόν, ἀγρόκτημα τοῦ φίλου του Βερεκούνδου, ὅπου συνέταξε τὰ κυριώτερα τῶν φιλοσοφικῶν του συγγραμμάτων. Μὲ ἱερὰν συγκίνησιν καὶ γλυκύτητα ἔβλεπε νὰ προσεγγίξῃ τὸ βάπτισμα, τὸ ὁποῖον ἔλαβε μετὰ τοῦ υἱοῦ του Ἀδεοδάτου τὸ 387 διὰ χειρὸς τοῦ Ἀμβροσίου.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ὁ Αὐγουστῖνος μετεβλήθη εἰς ἱερὰν προσωπικότητα. Διανοητικῶς παρέμεινεν ἐπὶ τινὰ χρόνον προσκολλημένος εἰς τινὰς νεοπλατωνικὰς θεωρίας, ἀλλ' ἀπηλλάγη μετ' ὀλίγον τῆς φιλοσοφικῆς νοοτροπίας. Τότε ὀλοκλήρως ἡ ἀδελφότης του, ἀποτελουμένη ἀπὸ συγγενεῖς καὶ φίλους, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ πάτρια ἐδάφη. Ἀλλὰ κατὰ τὸν χρόνον αὐτὸν τῆς πνευματικῆς εὐφορίας ἐδοκίμασε βαρεῖαν οἰνογενειακὴν λύπην, ἀπολέσας πρῶτον μὲν τὴν μητέρα του εἰς τὴν Ὠστίαν, δεῦτερον δὲ τὸν Ἀδεοδάτον ὀλίγον μετὰ τὴν ἐπιστροφήν εἰς τὴν Ταγάστην.

Εἰς τὴν Ταγάστην ἡ ἀδελφότης συνέχισε τὴν κοινοβιακὴν ζωὴν μὲ διάφορον περιεχόμενον, ἐπιδιδομένη εἰς φιλοσοφικὰς μελέτας καὶ σχεδιάζουσα νὰ μετατραπῆ εἰς μοναχικὴν. Ἀλλ' ὁ Αὐγουστῖνος, μεταβὰς εἰς τὴν Ἰππῶνα πρὸς προώθησιν τοῦ σχεδίου του (391), ἐζωγρήθη ὑπὸ τοῦ γέροντος ἐπισκόπου αὐτῆς Βαλερίου καὶ ἐχειροτονήθη ἄκων πρεσβύτερος. Ἡ ἀδελφότης τότε διελύθη. Μετὰ δὲ πέντε ἔτη (396) ὁ Βαλέριος, φοβούμενος μὴ τυχόν ὁ Αὐγουστῖνος λόγῳ τῶν ἀπαραμύλων προσόντων του ζητηθῆ ὡς ἐπίσκοπος ὑπὸ μεγάλης ἐπαρχίας, τὸν ἐχειροτόνησεν ἐπίσκοπον διάδοχόν του καὶ μετ' ὀλίγον, ἀποθανών, παρέδωσε τὴν ἐπισκοπὴν του εἰς τὰς ἱκανὰς χεῖρας τούτου.

Ἐκτοτε οὗτος ἐποίμανε τὴν μικρὰν ἐκείνην ἐπαρχίαν ἐπὶ 35 ἔτη. Διηύθυνε τὸν ἐπισκοπικὸν οἶκον ὡς κοινοβιακὴν σχολὴν καὶ ἐπεδίωξε τὴν διεύρυνσιν τῆς μορφώσεως τοῦ ὑπ'

αὐτὸν κλήρου. Διωργάνωσε τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὸ φιλανθρωπικὸν ἔργον, ἐπεδόθη μὲ ζῆλον εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος διαπαιδαγώγησιν τοῦ λαοῦ καὶ ἠγωνίσθη ὑπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐνότητος τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας.

Εἰς τὴν Δύσιν τὴν ἐνότητα ταύτην ἠπειλοῦν τρεῖς κυρίως αἱρέσεις, τῶν παλαιῶν ὁμοφρόνων του Μανιχαίων, τῶν Δονατιστῶν καὶ τῶν Πελαγιανῶν. Ἐπολέμησε καὶ τὰς τρεῖς χωρὶς οἶκτον εἰς τρεῖς διαδοχικὰς φάσεις μέχρι τοῦ θανάτου του, διὰ τοῦ κηρύγματος, διὰ διαλέξεων, διὰ συμμετοχῆς εἰς συνόδους καὶ συνδιαλέξεις, ὅπου αὐτὸς ἦτο τὸ κύριον πρόσωπον, καὶ διὰ συγγραμμάτων.

Ὁ Αὐγουστῖνος ἐκλήθη νὰ μετάσχη τῆς τότε συγκληθείσης Γ' Οἰκουμενικῆς συνόδου (431), ἀλλὰ δὲν προέφθασε ν' ἀνταποκριθῆ, διότι τὸ προηγούμενον ἔτος, καθ' ὃν χρόνον οἱ Βάνδαλοι, ἐρημώσαντες τὸ πλεῖστον τῆς Β. Ἀφρικῆς, ἐπολιόρουν τὴν πόλιν του, ἀπέθανε. Μετ' ὀλίγον ἡ Ἰππὼν παρεδόθη εἰς τὸ πῦρ, ἀλλ' οἱ θαυμασταί του κατώρθωσαν νὰ μεταφέρουν τὰ ὀστέα του εἰς τὴν Σαρδηνίαν, ταῦτα δὲ ἀπόκεινται σήμερον εἰς μνημεῖον ἀνεγερθὲν ἐπὶ τῶν ἑρειπίων τῆς Ἰππῶνος.

Ὁ Αὐγουστῖνος ὑπῆρξεν εἰς τῶν μεγίστων συγγραφέων τῆς ἱστορίας. Ἡ παραγωγή του εἰς ὄγκον μὲν τείνει νὰ πλησιάσῃ τὴν τοῦ Ὠριγένους, εἰς λογοτεχνικὴν δὲ χάριν ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Χρυσόστομου. Κατὰ τὴν ἰδικήν του μαρτυρίαν ἀπὸ τῆς προσχωρήσεώς του εἰς τὸν Χριστιανισμὸν μέχρι τοῦ 427 εἶχε συντάξῃ 93 συγγράμματα εἰς 232 βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον 10 ἀπωλέσθησαν.

Πρωτοτυπῶν ἔναντι τῶν πρὸ αὐτοῦ συγγραφέων, ἀσχολεῖται μὲ τὴν αὐτοβιογραφίαν, ἐκ τῶν δύο δὲ σχετικῶν συγγραμμάτων αἱ *Retractationes* (Ἀναθεωρήσεις) εἶναι κριτικόν, κρίνει καὶ ἀναλύει τὰ ἀπὸ τῆς εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσελεύσεώς του συνταχθέντα ἔργα καὶ ἐπεξηγεῖ ἢ ἐν ἀνάγκῃ συμπληρώνει διατυπωμένας εἰς αὐτὰ ἀπόψεις. Τὸ δεύτερον, αἱ *Confessiones* (Ἐξομολογήσεις), εἶναι ἡ διασημότερα αὐτοβιογραφία τῆς ἱστορίας καὶ ἀνεγνώσθη περισσότερον παντὸς ἄλλου συγγράμματος τοῦ Αὐγουστίνου. Στρέφων περὶ τὸ 400 ὁ ἱερὸς πατὴρ τὸ βλέμμα του εἰς τὸ παρελθὸν καὶ φιλοσοφῶν ἐπὶ τοῦ βεβαρημένου προχριστιανικοῦ καὶ τοῦ εὐτυχοῦς χριστιανικοῦ βίου του, συνέθεσε τὸ ἔργον τοῦτο μὲ παλμὸν καὶ πνοήν, καὶ τὸ ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Θεόν, εἰς ἀναγνώρισιν τῆς εὐλογίας διὰ τῆς ὁποίας ἐπροίκισεν οὗτος τὴν ζωὴν του. Τὸ ἔργον λοιπὸν εἶναι ἱστορία τῆς ζωῆς του, καθίσταται δὲ ἐπίσης ἱστορία πάσης ψυχῆς ἀγωνιζομένης ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸν

Θεόν. Αἱ αὐτοβιογραφίαι τῶν κοσμικῶν συγγραφέων, καρποὶ συνήθως ἐγωϊστικοῦ φρονήματος, ἔχουν ἐπιδεικτικὸν σκοπὸν, ἀποκρύπτουν τὰ μελανὰ σημεῖα τοῦ βίου τοῦ γράφοντος, ἐνῶ τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Αὐγουστίνου πᾶσα σελὶς μαρτυρεῖ ταπεινώσιν καὶ εἰλικρίνειαν, ἐνίοτε δὲ καθ' ὑπερβολήν. Ἡ εὐγένεια τῆς διηγήσεως, ἡ δύναμις τῆς διεισδυτικῆς ἀναλύσεως καὶ ἡ βαθύτης τοῦ στοχασμοῦ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ εἶναι δύσκολον νὰ ὑπερβληθοῦν.

Τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα τοῦ Αὐγουστίνου συνετάχθησαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἀπεφάσισε νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν μέχρις ὀλίγον μετὰ τὴν βάπτισίν του, εἰς τὸ Κασσιανικόν, ὅπου μετὰ τῶν οἰκειῶν καὶ φίλων του ἡσχολεῖτο ὀλίγον μὲ χειρωνακτικὰ ἔργα καὶ περισσότερον μὲ φιλοσοφικὰς συζητήσεις. Ἀπετέλουν ἐκεῖ οὗτοι πραγματικὴν φιλοσοφικὴν σχολήν. Ἐκ τῶν συζητήσεων τούτων προῆλθον τρία ἔργα τὰ ὅποια κατὰ μίμησιν τοῦ Πλάτωνος εἶναι συντεταγμένα εἰς διαλογικὴν μορφήν· ἀλλ' ἐνῶ ὁ Πλάτων μεταφέρει εἰς τὰ συγγράμματά του τὰς συζητήσεις τοῦ Σωκράτους μετὰ τῶν μαθητῶν του, ὁ Αὐγουστίνος μεταφέρει τὰς ἰδικὰς του μετὰ τῶν μαθητῶν του συζητήσεις. Πλὴν δὲ τῶν τριῶν διαλόγων συνέταξε τότε καὶ ἓνα μονόλογον.

Εἰς τὸν διάλογον *Contra Academicos* ἀνακρίνει τὰς ἀπόψεις τῶν σκεπτικιστῶν Νεοακαδημεικῶν, οἱ ὅποιοι ἠρνοῦντο τὴν δυνατότητα ἀσφαλοῦς γνώσεως. Ὁ Αὐγουστίνος τονίζει ὅτι ἡ "πιθανολογία" εἶναι ἀνάξιον πρᾶγμα καὶ ὅτι ἡ μακαριότης εὐρίσκειται εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, ἡ ὅποια εἶναι ἐφικτή. Συγκεκριμένον περιεχόμενον εἰς τὸν ὄρον "γνῶσις" δίδει μὲ τὸν διάλογον *De beata vita* (Περὶ εὐτυχοῦς βίου), ὅπου ἀναπτύσσει τὸ θέμα περὶ τοῦ ὅτι ἡ εὐτυχία δὲν ἔγκειται εἰς τὴν νοητικὴν ἀναζήτησιν ἐνδὸς ἀπροσίτου Θεοῦ ἀλλ' εἰς τὴν μετοχὴν αὐτοῦ. Τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας ἐξετάζει εἰς τὸν διάλογον *De ordine* (Περὶ τάξεως). Ἐναντι τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας οἱ Μανιχαῖοι προέτεινον τὸ δῆλημα κατὰ τὸ ὅποιον, ἐφ' ὅσον τὸ κακὸν ἀποτελεῖ πρᾶγμα, ὁ δημιουργήσας αὐτὸ Θεὸς εἴτε δὲν εἶναι παντοδύναμος εἴτε ἔχει κακὴν βούλησιν. Ἀπαντῶν ὁ Αὐγουστίνος διακρίνει πρῶτον τὸ φυσικὸν κακόν, τὸ ὅποιον ἢ δὲν εἶναι πράγματι κακὸν ἢ δὲν κατανοεῖται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπαρηῶς, δεύτερον δὲ τὸ ἠθικὸν κακὸν εἰς τοῦ ὁποίου τὴν γένεσιν συντελεῖ ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ *Soliloquia* (Μονόλογοι) εἶναι εἶδος ἐσωτερικοῦ διαλόγου, μεταξὺ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ λόγου. Μετὰ μεγάλου προσευχῆν ἀναζητῶν τὸν τρόπον εὐρέσεως τῆς ἀληθείας φθάνει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι μόνον διὰ τῆς ἐνώσεως

τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου μετὰ τοῦ ἀντικειμένου εἶναι αὕτη ἐφικτή, ἥτοι διὰ τῆς ἐνώσεως τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ· ἀφοῦ δὲ ἡ ἀλήθεια, ὁ Θεός, εἶναι ἀθάνατος, καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἐπίσης ἀθάνατος.

Μεγαλειώδης ἀπολογητικὴ συγγραφὴ εἶναι τὸ *De civitate Dei*, γραφὴν ἀπὸ τοῦ 410 καὶ ἔξῃς μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Γότθων ἄλωσιν τῆς Ρώμης. Ἡ αἰωνία πόλις κατέκειτο εἰς συντρίμματα καὶ πολλοὶ ἔθνηκοι ἀπέδιδον τὴν πτώσιν αὐτῆς εἰς τὴν ἀσέβειαν τῶν Χριστιανῶν. Ὁ Αὐγουστίνος ἤθελε διὰ τῆς συγγραφῆς ταύτης ν' ἀπαντήσῃ ὅτι αἴτιον τῆς πτώσεως ὑπῆρξεν ἡ ἀσέβεια καὶ ἡ ἀνηθικότης αὐτῆς ταύτης τῆς Ρώμης, ἀλλ' ἔπραξε κάτι πέραν τούτου· συνέθεσε σύστημα ἑρμηνεῦον τὴν προνοϊκὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐκθέτον θεωρίαν περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς πολιτείας. Εἶναι τὸ ἀντίστοιχον τῆς Πολιτείας καὶ τῶν Νόμων τοῦ Πλάτωνος, καθ' ὅσον ἀμφότεροι οἱ συγγραφεῖς οὗτοι περιγράφουν πολίτευμα εἰς τὸ ὁποῖον θὰ κυριαρχῇ ἡ δικαιοσύνη. Ἄλλ' ἐνῶ τοῦ Πλάτωνος ἡ πολιτεία εἶναι φιλοσοφικὸν φάντασμα, τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι πραγματικότης. Διότι οὗτος στηρίζεται εἰς τὴν ὑφισταμένην ἐγκόσμιον πολιτείαν, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη ἐνιαίᾳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔπειτα διεσπάσθη εἰς δύο διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ διαβόλου. Ἐκτοτε διακρίνονται δύο ὄψεις αὐτῆς, ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ γήϊνη πολιτεία, ἡ πολιτεία τῆς πεπτωκυίας ἀνθρωπότητος. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκει ἡ κοινότης τῶν ἀγαπώντων τὸν Θεὸν εἰς τὴν δευτέραν ἡ κοινότης τῶν ἀπορριπτόντων τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸν κόσμον τοῦτον αἱ δύο πολιτεῖαι συναντῶνται εἰς πολλὰ σημεία καὶ συγχέονται, εὐρίσκονται δὲ εἰς συνεχῆ μετὰ τῶν ἀγῶνα. Ὁ Θεὸς προετοιμάζει τὴν νίκην τῆς οὐρανίου πολιτείας διὰ τῆς προνοϊκῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, ὁ δὲ θρίαμβος αὐτῆς θὰ πραγματοποιηθῇ, ὅταν πληρωθῇ ὁ χρόνος.

Τὸ κύριον δογματικὸν ἔργον τοῦ Αὐγουστίνου, τὸ ὁποῖον ἐχρειάσθη 17 ἔτη διὰ νὰ συμπληρωθῇ, τὸ *De Trinitate*, εἶναι ἴσως καὶ τὸ πληρέστερον εἰς τὸ εἶδος του. Ἐκθέτει εἰς αὐτὸ τὴν τριαδολογικὴν διδασκαλίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Γραφῆς καὶ διασαφεῖ τὸ δόγμα δι' ἀναλογιῶν ἐκ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Δὲν ἐπιδιώκει νὰ πείσῃ τὸν νοῦν τοῦ ἀναγνώστου μὲ σχολαστικὰς ἀποδείξεις, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ φέρῃ βαθμιαίως τὴν καρδίαν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς τριαδολογίας. Τὰς ἀπόψεις του περὶ εὐσεβείας καὶ πίστεως ἐκθέτει ἐν συντομίᾳ εἰς τὸ *Enchiridion sive de fide, spe et charitate* (Ἐγχειρίδιον ἥτοι περὶ πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης), τὸ ὁποῖον λαμβάνει μορφήν κατηχητικοῦ ἐγχειριδίου διὰ

τῆς ἑρμηνείας τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως καὶ τῆς Κυριακῆς προσευχῆς. Εἰς δὲ τὴν πραγματείαν *De vera religione* (Περὶ ἀληθινῆς θρησκείας) ἐκτίθενται αἱ ἀπόψεις τοῦ περὶ αὐθεντίας καὶ λόγου, τῶν ὄπλων τὰ ὁποῖα ἔδωσεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀληθείας.

Δεκατρία συγγράμματα συνέταξεν ὁ Αὐγουστῖνος κατὰ τῶν Μανιχαίων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βραχέα, πλὴν τοῦ ἐκτενεστάτου *Contra Faustum*, περιέχοντος διάλογον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Φαύστου. Ὡς ὁ ἀρμοδιώτατος ἐν προκειμένῳ, λόγῳ τῆς ἐπιέννεαετίαν θητεύσεως· του εἰς τὸν Μανιχαϊσμόν, ἠδυνήθη νὰ ἀντικρούσῃ τὴν δυαρχικὴν περὶ σύμπαντος εἰκόνα μὲ τὰς ὑλιστικὰς προϋποθέσεις τῆς, ἰδιαιτέρως δὲ τὴν περὶ αἰδιότητος τοῦ κακοῦ δοξασίαν. Οἱ Μανιχαῖοι διὰ τῆς ἀποδοχῆς ἑνὸς ὄντος κακοῦ, αἰώνίως ἀντιτιθεμένου εἰς τὸν ἀγαθὸν Θεόν, ἐνόμιζον ὅτι λύουν τὸ πρόβλημα τῆς παρουσίας τοῦ κακοῦ. Ὁ Αὐγουστῖνος ὑπερήσπισε τὴν μοναδικότητα τοῦ Θεοῦ, τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ κόσμου, τὴν κατ' οὐσίαν ἀγαθότητα τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀρνητικὴν ὑφὴν τοῦ κακοῦ.

Τὰ κατὰ τοῦ Δονατισμοῦ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι δεκαεπτὰ. Διὰ τῶν γραμμῶν αὐτῶν πέραν τῆς πολεμικῆς ἐκθέτει τὴν γνησίαν διδασκαλίαν περὶ Ἑκκλησίας ὡς ἐνιαίας, καθολικῆς ἀποστολικῆς καὶ ἁγίας κατ' ἐπίδιώξιν, περὶ τῆς ἐγκυρότητος τῶν μυστηρίων καὶ τέλος περὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὴν πολιτείαν.

Τελευταῖος μέγας ἀγὼν τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ὁ ἀντιπελαγιανικός, εἰς τὸν ὁποῖον ἀφιέρωσε δεκαπέντε συγγράμματα. Τὸν ἤρχισε τὸ 410, ὅταν ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ Πελάγιος ἐπέκρινε φράσιν του ἀπὸ τὰς *Confessiones*, διὰ τῆς ὁποίας ἐνεφάνιζε τὴν σωτηρίαν ὡς ἀδικαιολόγητον δῶρον τοῦ Θεοῦ! "*Da quod Jubes et Jube quod vis!*" δίδε ὅ,τι διατάσσης καὶ διάτασσε ὅ,τι ἐπιθυμεῖς. Ἀναιρῶν τὴν πελαγιανικὴν θεωρίαν περὶ αὐταρκειᾶς τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως εἰς τὴν σωτηρίαν, ἀναμορφώνει πλήρως τὸ ἰδικόν του ἀκραῖον σύστημα περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ.

Ἡ εἰς τὴν ἑρμηνείαν ἐπίδοσις τοῦ Αὐγουστίνου, ἀγνοοῦντος τὴν ἑβραϊκὴν καὶ γνωρίζοντος ἀνεπαρκῶς τὴν ἑλληνικὴν, εἶναι μετρία. Εἰς τὰς ἑρμηνείας του χρησιμοποιεῖ τὴν γραμματολογικὴν μέθοδον, ἐνῶ εἰς τὰς ἑρμηνευτικὰς ὁμιλίας προτιμᾷ τὴν μικτὴν ὡς ἐποικοδομητικωτέραν. Ἐξαίρετον εἶναι τὸ ὑπόμνημα *Εἰς Ἰωάννην*. Εἰς τὸ ἔργον *De doctrina christiana* (Περὶ τῆς χριστιανικῆς διδαχῆς) ἐξ ἄλλου πραγματεύεται περὶ τοῦ ἀναγκαίου φιλολογικοῦ καὶ θεολογικοῦ καταρτισμοῦ διὰ τὴν καρποφόρον ἐξέτασιν τῶν Γραφῶν, παρέχει ὁδηγίαν περὶ τῶν

μεθόδων ἑρμηνείας καὶ ὑποδεικνύει τὸν τρόπον χρήσεως τῆς Γραφῆς εἰς τὴν ὁμιλητικὴν διδαχὴν.

Ὀλίγον μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὸν Χριστιανισμόν ὁ Αὐγουστῖνος εἶχεν ἓνα διάλογον μὲ τὸν υἱὸν του Ἀδεοδᾶτον περὶ διδασκάλου, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ μόλις δεκαπενταετῆς ἐκεῖνος νεανίας ἐπιδεικνύει πρόωρα πνευματικὰ χαρίσματα. Ὁ Ἀδεοδᾶτος ἀπέθανε τὸ ἐπόμενον ἔτος (389), ὁ δὲ Αὐγουστῖνος περιέλαβεν ἔκθεσιν περὶ τοῦ διαλόγου ἐκείνου εἰς τὸ σύγγραμμα *De magistro*, εἰς μνημόσυνον πρὸς τὸν υἱόν, διὰ τοῦ ὁποίου τονίζει ὅτι ὁ μόνος πραγματικὸς διδάσκαλος εἶναι ὁ Θεός. Ὁδηγίας περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων εἰς τὰ θρησκευτικὰ ἀντικείμενα δίδει εἰς τὸ ἔργον του *De catechizantis rudibus* (Περὶ κατηχήσεως τῶν ἀπαιδευτῶν), δεύτερον εἰς εἶδος του μετὰ τὸ περὶ ἀνατροφῆς τῶν τέκνων τοῦ Χρυσοστόμου.

Ὁ Αὐγουστῖνος ἀνήκει εἰς τὰς μεγάλας ἐκείνας προσωπικότητας αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιορισθοῦν εἰς ἓνα τομέα δράσεως. Ὑπῆρξεν ἐξ ἴσου ἰκανὸς ἠγέτης, θεολόγος καὶ φιλόσοφος. Ἰδίως δὲν ἄφησε καμμίαν πλευρὰν τῆς θεολογίας ἀνεξέταστον, ἀπὸ τῆς θεωρητικωτάτης μέχρι τῆς πρακτικωτάτης. Ἐχων πληθωρικὴν πνευματικὴν ζωὴν καὶ λογοτεχνικὸν τάλαντον, ἀντὶ νὰ ἐκθέσῃ συστηματικῶς τὰς σκέψεις του, τὰς διατυπώνει εἰς διεσκορπισμένα ἀναλυτικὰ καὶ περιγραφικὰ κείμενα καὶ τὰς διατυπώνει κατὰ τρόπον ἀπαράμιλλον.

Τὴν διάνοιάν του εἶχεν ὀξύνει ἡ θήτευσις κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν Μανιχαϊσμόν, ἔπειτα δὲ εἰς τὸν Πλατωνισμόν καὶ τὸν Νεοπλατωνισμόν. Ὄταν προσεχώρησεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, δὲν ἀπεχωρίσθη τῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ἐνήργει ὡς ἐὰν ἡ θρησκεία ἦτο μία ζῶσα φιλοσοφία, ἐνῶ δὲ ἀπέρριπτε πλέον τὸν Πλατωνισμόν ὡς σύστημα, περιέβαλλε συχνάκις τὰς σκέψεις του μὲ πλατωνικὸν ἔνδυμα. Διακηρύσσει ὅτι ὁ χρυσοῦς καὶ ὁ ἄργυρος τοῦ Πλάτωνος εἶχεν ἐξαχθῆ ἀπὸ τὰ ὄρυχεῖα τῆς θείας προνοίας. Γενικῶς διετήρησεν ὅσα χρήσιμα στοιχεῖα εὑρίσκειν εἰς τὸν φθίνοντα ἔθνικὸν κόσμον, τὰ ἐνέταξεν εἰς τὸ χριστιανικὸν του σύστημα καὶ τὰ παρέδωκεν ὡς κληρονομίαν εἰς τὸν νεώτατον δυτικὸν κόσμον, τοῦ ὁποίου αὐτὸς ὑπῆρξεν ἡ ἀρχή. Ποτὲ δὲν ἔπαυσε νὰ ἐπηρεάζῃ τὴν δυτικὴν σκέψιν, καθ' ὅλους τοὺς μέσους χρόνους, ἡ ἐπίδρασις δὲ αὐτοῦ κατέστη ἐντονωτέρα ἀπὸ τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἐξῆς. Τὸ πλῆθος τῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταφρασμένων ἔργων του δεικνύει πόσον ἦτο ἀγαπητὸς καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν.

Ἐδίδασκεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει μὲν γνωστικὴν δύναμιν, τὸ ψῆλον, ἀλλ' οὗτος, τυφλὸς ἕνεκα τῆς ἐκ τῆς πτώσε-

ως φθορᾶς, δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ εἰμὴ μόνον τὰ πρόσκαιρα πράγματα· ἡ νόησις τῶν αἰώνιων εἶναι ἐκτὸς τῆς σφαίρας ἐνεργείας αὐτοῦ. Καὶ ὅμως αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ θεμελιῶδες· ἡ ἀληθινὴ γνῶσις ὁδηγεῖ εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν προσέγγισιν καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἀληθινῆς μακαριότητος, πᾶν δὲ σύστημα ἐπιδιῶκον ἄλλους σκοποὺς εἶναι προῖδν ματαίας σοφίας. Διὰ τὴν ἀληθινὴν λοιπὸν γνῶσιν ἀπαιτεῖται ἡ σύνδεσις τοῦ λόγου μετὰ τὴν πίστιν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ βάθρον τῆς γνώσεως· "nisi credideris, non intelligeris", ἐὰν δὲν πιστεύσῃς δὲν θὰ κατανοήσῃς, ἔλεγε κατὰ τὸ προηγούμενον τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως. Ἡ πίστις δίδει τὴν δύναμιν πρὸς κάθαρσιν τοῦ νοῦ καὶ ἀπελευθέρωσιν τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν αὐτοαγάπην, ἥτοι τὴν ἁμαρτίαν, καὶ πρόσδεσιν αὐτῆς εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. "Ὅ,τι ἀγαπᾶται, γινώσκεται, ὅ,τι δὲν ἀγαπᾶται, ἀγνοεῖται.

Τὸ κέντρον τῆς σκέψεως τοῦ Αὐγουστίνου κατέχει ὁ Θεός, ἡ μόνη καθολικὴ ἀρχὴ ὑπάρξεως, ἀγαθὴ καὶ ἀληθινή. Τὰ ὑπάρχοντα διακρίνονται εἰς δύο κατηγορίας, τὰ ἀναλλοιώτα καὶ τὰ μεταβαλλόμενα. Τὰ δεύτερα εἶναι πρόσκαιρα, διότι ἡ ἀλλοίωσις σημαίνει χρόνον. Ἀναλλοίωτον εἶναι ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος οὔτε ἀλλοιώνεται οὔτε εἶναι δυνατὸν ν' ἀλλοιωθῇ. Τὸ ἀναλλοίωτον εἶναι τὸ μόνον πράγματι ὑπάρχον καὶ διὰ τοῦτο εἶναι τὸ μόνον αἰώνιον.

Τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ μαρτυρεῖ πλήν τῆς Γραφῆς καὶ ἡ ἐν τῷ κόσμῳ παρουσία ἀναλλοιώτων ἀληθειῶν, λογικῶν, μαθηματικῶν, ἠθικῶν, αἰσθητικῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν ἄλλως ἐκτὸς ἐὰν περικλείωνται εἰς μίαν οὐσιώδη ἀλήθειαν· μαρτυρεῖ ἐπίσης ἡ φύσις τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία δεικνύει ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι αὐτόνομα, ἀλλ' ὀφείλουν τὴν ὑπαρξίν των εἰς δημιουργόν.

Οἱ Ἕλληνες πατέρες εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ ἀνέρχονται ἐκ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἐνεργειῶν αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν τριαδικῶν ὑποστάσεων, διότι βλέπουν τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ κυρίως εἰς τὰς ὑποστάσεις. Ἀντιθέτως ὁ Αὐγουστίνος ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο συνδέει τὴν ἀπόλυτον ὑπερβατικότητα μετὰ τῆς προσωπικότητος. Πρόσωπον κατὰ βάσιν εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός, ἐνῶ αἱ τριαδικαὶ ὑποστάσεις παρουσιάζονται ὡς τρόποι ἐνεργείας. Ἡ διαφορὰ ἀντιλήψεως ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸ ὅτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὑφίσταται λεπτὴ διάκρισις ἐννοίας μεταξὺ τῶν χρησιμοποιουμένων λέξεων "οὐσία" καὶ "ὑπόστασις", ἐνῶ εἰς τὴν λατινικὴν καὶ αἱ δύο ἔννοιαι ἀποδίδονται διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως substantia, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀλλαχοῦ. Τὰ τρία πρόσωπα κατ' Αὐγου-

στῖνον διαφέρουν μόνον ὡς πρὸς τὴν αἰτιότητα, ὡς πρὸς τὸ ὅτι δηλαδή ὁ μὲν Πατὴρ εἶναι ἀνάιτιος καὶ αἷτιον, ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα εἶναι αἷτιατά. Τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐκπορεύεται δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὄχι ὅμως κατ' αἰτιότητα ἀλλὰ κατὰ μεσολάβησιν.

Τὴν τριαδικότητα ἐξηγεῖ πρῶτον μὲν ἐκ τῆς ἐμπειρίας τῶν Χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι τὸν Θεὸν θεωροῦν τριτῶς, ὡς πηγὴν ὑπάρξεως, ὡς λύτρωσιν καὶ ὡς ἁγιασμόν· δεύτερον δὲ ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ὑπάρξεως ὠλοκληρωμένης ζωῆς ἐν τῷ Θεῷ, διὰ τῆς ἐσωτερικῆς κοινωνίας· καὶ τρίτον ἐκ τῆς ταυτοχρόνου ὑπάρξεως ἐν τῷ Θεῷ καὶ τῆς ὑπερβατικῆς καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐνεργείας. Πρὸς διασάφησιν τῆς τριαδικότητος ἀντὶ τῶν παλαιότερων ἐκ τῆς φύσεως παραδειγμάτων, ὡς ἥλιος, ἀκτίς, φῶς, προτιμᾷ παραδείγματα ἐκ τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὡς μνήμη νόησις βούλησις, ὑπάρχειν, νοεῖν, ζῆν, νοῦς, γνῶσις, ἀγάπη καὶ τὰ ὅμοια.

Ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενός· ἐπομένως ἡ δημιουργία ἔφερεν εἰς τὴν ὑπάρξιν νέα ὄντα καὶ πράγματα, τὰ ὅποια ὡς ἐκ τοῦ μηδενὸς προερχόμενα εἶναι καὶ μεταβλητά. Μέτρον δὲ τῆς μεταβολῆς αὐτῶν εἶναι ὁ χρόνος, ὁ ὁποῖος ἤρχισε μετὰ τῆς δημιουργίας. Χρόνος καὶ αἰωνιότης εἶναι ἀντίθετα. Τὰ κτίσματα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν ἄλλην ἀρχὴν πλὴν τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον αὐτὸς εἶναι τὸ μόνον ἀληθῶς ἀγαθὸν καὶ τὸ μόνον ἀληθῶς ὑπαρκτόν. Ἡ διαμόρφωσις τῶν ἐπὶ μέρους κτισμάτων ἐνεργεῖται διὰ τῶν σπερματικῶν λόγων, *rationes seminales* τοὺς ὁποίους ὁ Θεὸς ἔθεσεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθεῖσαν ὕλην, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια τελεῖ ὑπὸ συνεχῆ πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ.

Τὰ ὄντα εἶναι ἀγαθὰ, διότι ὑπάρχουν, πᾶν δὲ τὸ ὑπάρχον, ἔστω καὶ ὑστερογενῶς, εἶναι ἀγαθόν. Κακὸν εἶναι τὸ μὴ ὑπάρχον. Ἀκόμη καὶ ἡ θλιβερωτέρα ὑπάρξις εἶναι προτιμωτέρα τῆς ἀνυπαρξίας. Τὸ φυσικὸν δὲ κακὸν δὲν εἶναι εἰμὴ ἀτέλεια τῆς φύσεως, ἥτοι μερικὴ στέρησις τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὄντως ἀγαθοῦ. Ἡ ἀτέλεια προέρχεται ἐκ τῆς τάσεως τῆς κτίσεως νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀφάνειαν, τὸν ἐκμηδενισμόν, ὅπου πράγματι θὰ ἐπανήρχετο, ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν τὴν συνεκράτει. Ἐπιτρέπει δὲ ὁ Θεὸς τὴν ἀτέλειαν ἥτοι τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπ' αὐτοῦ τῶν ἐπὶ μέρους χάριν ἐξυπηρετήσεως ἐνὸς γενικωτέρου σκοποῦ.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀγαθὸς κατὰ τὸ σύνολον αὐτοῦ, ὅτι δὲ καὶ τὸ σῶμα εἶναι ἀγαθὸν ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Χριστὸς ἔπαθε κατὰ τὸ σῶμα αὐτοῦ, διὰ νὰ δώσῃ νέαν ζωὴν εἰς ὅλοκληρον τὸν ἄνθρωπον. Ἔχων ἐλευθέραν βούλησιν

τείνει καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ἐκμηδενισμόν· ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ἐκλέγει τὸ ταπεινὸν αὐτοῦ ἐγώ. Αὐτὴ ἡ φιλαυτία προκαλεῖ τὸ ἡθικὸν κακόν, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς ἁμαρτίας.

Κανεὶς ἄλλος πατὴρ τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐνέκυψεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος μετ' ὅσιν ἐπιμονὴν ὁ Αὐγουστῖνος. Εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἀντικρούσῃ τὸν Πελάγιον ἀνέπτυξε συστηματικῶς τὴν περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαν, ἀλλ' ἔφθασεν εἰς ἀκρότητα καὶ ὡς πρὸς τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὡς πρὸς τὰς συνεπείας τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος.

Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἦτο προικισμένος μετ' ἐλευθέραν θέλησιν, μετ' ἐκλογὴν εἴτε τῆς βαδίσσεως ἐπὶ τῆς ἡθικῆς ὁδοῦ εἴτε τῆς ἀπομακρύνσεως ἐξ αὐτῆς. Εἶχε δηλαδὴ τὴν ἐλευθερίαν νὰ δύναται νὰ μὴ ἁμαρτάνῃ καὶ νὰ δύναται νὰ ἁμαρτάνῃ, *posse non peccare* καὶ *posse peccare*. Ἠκολούθησε τὴν δευτέραν κατεύθυνσιν. Καθὼς ἔτεινε καὶ αὐτὸς μετὰ τῆς λοιπῆς φύσεως εἰς τὸν ἐκμηδενισμόν, ἀντὶ νὰ ἐκλέξῃ τὸν Θεὸν ἐξέλεξεν ἑαυτόν· ἠρνήθη ἀναγνώρισιν τῆς μεγαλειότητος τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπακοὴν εἰς αὐτόν καὶ ὑπήχθη εἰς τὸν ἐγωϊσμόν του. Αὐτὸ ὑπῆρξεν τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα, τοῦ ὁποῖου ἡ συνέπεια εἶναι διπλῆ. Πρῶτον ἡ φθορὰ τῆς φύσεώς του· ἐφ' ὅσον ἡ φυσικὴ τάξις ἦτο νὰ ὑπακούῃ τὸ φθαρτὸν σῶμα εἰς τὸν ἀφθαρτὸν νοῦν, ὁ δὲ Ἄδὰμ ὑπήγαγεν ἀντιθέτως τὸν νοῦν εἰς τὸ σῶμα, εἰσῆχθη τὸ φθαρτὸν εἰς τὸ ἀφθαρτὸν. Ἡ φύσις του ἔγινε σύντριμμα. Δεύτερον ἦλθεν ὡς ποινὴ διὰ τὴν ἐνοχὴν ὁ θάνατος. Ἐκτοτε ὁ ἄνθρωπος διετήρησεν ἐλευθερίαν ἐκλογῆς μόνον διὰ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ὄχι δὲ καὶ διὰ τὸν Θεόν, τὸν ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἐκλέξῃ, διότι ἤδη κατήντησεν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ *non posse non peccare*.

Τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ὁ Αὐγουστῖνος βλέπει ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς αἰωνιότητος· τὴν μεταφράζει ὡς θρησκευτικὴν ἱστορίαν. Μὴ εὐρίσκων εἰς τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου μόνιμον ἀξίαν, ἀναζητεῖ τὴν μακαριότητα εἰς τὸν οὐράνιον κόσμον. Ἡ μακαριότης δὲν πηγάζει ἀπλῶς ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ χορηγεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἐνέργεια πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Τὰς ἐνεργείας τῶν τριαδικῶν προσώπων ὁ Αὐγουστῖνος θεωρεῖ κοινάς. Εἰς ἐξήγησιν δὲ τῆς ἐνανθρωπήσεως ἑνὸς τῶν τριῶν προσώπων λέγει ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ ἐντὸς τῆς Τριάδος ἐπικρατοῦσα πραγματικὴ τάξις καὶ ἄλλη ἡ εἰς ἡμᾶς γνωστὴ τάξις· ἀπλῶς δὲν γνωρίζομεν πῶς συμβαίνει νὰ κατέλθῃ τὸ ἓν μόνον τῶν τριαδικῶν προσώπων. Τὴν λυτρωτικὴν ἐνέργειαν τοῦ Χριστοῦ περιγράφει κατὰ δογματικὸν τρόπον ἐν ἀναφορᾷ μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ διαβό-

λου. Ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Υἱὸς ἐκενώθη τῆς θεότητος καὶ ἔπαθεν ὡς ἄνθρωπος, ὁ διάβολος ὑπέθεσεν ὅτι κατέστη εὐκόλος λεία, ὡς οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἔσπευσε νὰ δώσῃ εἰς τὸν Χριστὸν τὴν δύναμιν τῆς δικαιοσύνης, ἡ ὁποία συντρίβει τὴν δύναμιν τῆς ἀδικίας· λύτρον τοῦ διαβόλου λοιπὸν ἦτο τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ. Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι συγγενῆς πρὸς τὴν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν ὄψει τῆς περὶ προορισμοῦ διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ δὲν φαίνεται καὶ τόσον ἀποτελεσματικόν. Βεβαίως οἱ ἄνθρωποι σώζονται ἐν τῷ Χριστῷ, ἀλλὰ σώζονται μόνον οἱ εἰς τοῦτο προωρισμένοι, καὶ οὗτοι εἶναι ἐλάχιστοι, τόσοι ἀκριβῶς ὅσοι εἶναι οἱ ἐκπεσόντες ἄγγελοι τῶν ὁποίων τὴν θέσιν ἀναπληροῦν. Οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς βουλήσεώς των δὲν δύνανται νὰ ἐπιτύχουν τίποτε καλόν, διότι μετὰ τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα κατέστησαν μᾶζα καταδικασμένη, *massa damnata*, καὶ ὁδηγοῦνται μόνοι εἰς ἀπώλειαν ὡς *massa perditionis*. Ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐκλέγει κατ' ἀπόλυτον βούλησιν ὀλίγους τινάς, τοὺς ὁποίους καθιστᾷ σκεύη ἐλέους, *vasa misericordiae*, καὶ τοὺς ὁδηγεῖ εἰς σωτηρίαν. Δὲν τοὺς ἐκλέγει δὲ διότι τὸ ἀξίζουν ἢ διότι τὸ ἐπιθυμοῦν οὗτοι, ἀλλὰ τοὺς ἐκλέγει παρὰ τὴν ἀναξιότητα καὶ παρὰ τὴν θέλησίν των· οὗτοι, καὶ νὰ θέλουν ν' ἀποκρούσουν τὴν ἐκλογὴν, δὲν δύνανται νὰ τὸ ἐπιτύχουν. Αὐτοὶ θὰ λάβουν τὴν αἰώνιαν ζωὴν ἡ ὁποία ἔχει μυστικὸν καὶ ἠθικὸν συγχρόνως περιεχόμενον ἥτοι συνίσταται εἰς πλήρη συμμόρφωσιν πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς θέαν τοῦ Θεοῦ. Τὰ δὲ μεγάλα πλήθη ἀφήνονται εἰς τὴν μοῖραν των ὡς σκεύη ὀργῆς, *vasa irrae*.

Ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς εἶναι μυστικὸν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν. Δὲν ἀποτελεῖ δὲ ἀδικίαν ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι δεῖγμα ἀγαθότητος τὸ ὅτι, ἐνῶ ὅλοι ἀξίζουν ν' ἀπολεσθοῦν, ὁ Θεὸς διαχωρίζει μερικοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς σωτηρίαν.

Ἡ θεωρία αὕτη διεμορφώθη πρῶτον μὲν ἐκ τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας τοῦ Αὐγουστίνου, ὁ ὁποῖος ἐκλήθη εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ χωρὶς νὰ συμβάλῃ εἰς τοῦτο κατὰ τίποτε ὁ ἴδιος, δεύτερον δὲ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας αὐτοῦ νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑπερβατικότητα καὶ παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ ἀνέπαφον. Εἶναι ἄκρως ἀπαισιόδοξος καὶ ἀποκαρδιωτικὴ θεωρία, εἰς μάτην δὲ ὁ ἴδιος προσεπάθει νὰ τὴν μετριάσῃ δι' ἐποικοδομητικῶν πρὸς τὸ ποίμνιον ὁμιλιῶν. Ἀπορρηφθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν ἀκραίαν μορφήν της ἐνεφανίζετο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς τὸ προσκήνιον, μετριάσμενη ἀπαντᾷ εἰς πολλοὺς ἐκ τῶν κορυφαί-

ων σχολαστικῶν, ἔχει δὲ ἔντονον παρουσίαν εἰς τὸν Προτε-
 σταντισμὸν, εἰσαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ζβιγγλίου, τοῦ Καλβίνου καὶ
 ἄλλων.

Τὴν σωτηρίαν τῶν ἐλαχίστων τούτων θεωρεῖ ὁ Αὐγου-
 στῖνος ἐπιτυχανομένην ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἐπαναλαμβάνων
 καὶ αὐτὸς τὸ "salus extra Ecclesiam non est". Διεμόρφωσε
 τὴν ἐκκλησιολογίαν του ἐν τῇ πολεμιῇ κατὰ τῶν Δονατιστῶν.
 Καὶ ἐν μὲν τῇ παρουσίᾳ καταστάσει ἐδέχετο αὐτὴν ὡς περιλαμ-
 βάνουσαν ἀγαθοὺς καὶ κακοὺς, τὴν δὲ ἀγιότητα πλήρη μετέφε-
 ρεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὰ μυστήρια εἶναι
 ἀπαραίτητος. Ἐπειδὴ ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ
 τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, τὸν Χριστόν, τὸ κῦρος αὐτῶν δὲν ἐξαρ-
 τᾶται ἀπὸ τὴν ἡθικὴν ποιότητα τῶν λειτουργῶν. Ἡ Ἐκκλησία
 εἶναι μία, τῆς δὲ ἐνότητος αὐτῆς δύο εἶναι τὰ στηρίγματα, ἡ
 πίστις καὶ ἡ ἀγάπη· ὅσοι παραβιάζουν τὴν πίστιν εἶναι αἵρετι-
 κοί, ὅσοι παραβιάζουν τὴν ἀγάπην εἶναι σχισματικοί.

Μαθηταὶ τοῦ Αὐγουστίνου Ἐκ τῶν φίλων καὶ μαθητῶν τοῦ Αὐγουστίνου ὁ
 Παῦλος Ὀρώσιος, ἐκ Βράγας τῆς Προτογαλλί-
 ας, ὀπόθεν ἀπεμακρύνθη ἐνώπιον τῆς εἰσβολῆς τῶν Βανδάλων,
 ἔγραψε, πλὴν ἔργων κατὰ τῶν Πρισκιλλιανιστῶν καὶ τῶν Πελα-
 γιανῶν, τὴν *Historia adversus Paganos*, ὡς συμπλήρωμα τοῦ Πε-
 ρὶ πολιτείας τοῦ Θεοῦ συγγράμματος τοῦ Αὐγουστίνου δι' ἀ-
 ναφορᾶς εἰς συγκεκριμένα γεγονότα τῆς ἱστορίας.

Ἐναντίον τῶν Πελαγιανῶν καὶ τῶν Νεστοριανῶν ἔγρα-
 ψεν ὁ Μάριος Μεριάτωρ, μοναχὸς εἰς λατινικὸν μοναστήριον
 τῆς Θράκης.

Ἀξιολογώτερος τούτων εἶναι ὁ λαϊκὸς Πρόσπερος Ἀ-
 κουϊτανιάτης, ὁ ὁποῖος ὑπερήσπισε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Αὐ-
 γουστίνου περὶ χάριτος καὶ προορισμοῦ καὶ δι' ἄλλων ἔργων καὶ
 διὰ τοῦ ποιήματος *De ingratis*, ἥτοι Περὶ τῶν ἀχαρίστων, τῶν
 μὴ ἐχόντων τὴν θεῖαν χάριν, εἰς 1002 ἐξάμετρα.

6. ΜΟΝΑΧΟΙ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ

Ἰωάννης Κασσιανός Εἰς τῶν μεγάλων διοργανωτῶν τοῦ μοναχικοῦ βίου εἰς τὴν Ν. Γαλλίαν ἦτο ὁ Ἰωάννης Κασσιανός (360-435). Φέρεται ὡς καταγόμενος ἐκ Σκυθίας, ἀλλ' ἦτο μᾶλλον ἐκ Σκυθοπόλεως τῆς Παλαιστίνης. Εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Βηθλεέμ, ὅπου εἰσῆλθε μετὰ τοῦ φίλου του Γερμανοῦ, ἔμαθε τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἐὰν αὕτη δὲν ἦτο μητρικὴ του. Ἐπειτα ἐμόνασεν εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπὶ δεκαετίαν. Φεύγων ἐκεῖθεν, παρέλαβε μαζί του πολύτιμα στοιχεῖα ἀπὸ συζητήσεις μετὰ μοναχῶν, τὰ ὅποια ἐχρησιμοποίησε βραδύτερον.

Μεταβὰς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 400, προσεκολλήθη εἰς τὸν Χρυσόστομον, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐχειροτονήθη διάκονος, μετέβη δὲ μετὰ τὴν καταδίηκην τούτου εἰς τὴν Ρώμην πρὸς μεσολάβησιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἐπειτα ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Ν. Γαλλίαν, ὅπου ἴδρυσεν τὴν ἀνδρικήν μονὴν τοῦ Ἁγίου Βίτωρος καὶ μίαν γυναικείαν μονήν. Εἶναι ὁ ἅγιος τοῦ ὁποίου ἡ μνήμη ἐορτάζεται τὴν 29 Φεβρουαρίου, δηλαδὴ ἅπαξ ἀνὰ τετραετίαν.

Χάριν τῶν μοναχῶν, ἀλλ' ἐπίσης δι' εὐρύτεραν χρῆσιν συνέταξε τρία πολὺ ἐνδιαφέροντα συγγράμματα. Πρῶτον τὸ *De institutis coenobiorum* (Περὶ κοινοβιακῶν θεσμῶν), περιγράφον τοὺς κανονισμοὺς οἱ ὅποιοι διέπουν τὰς μοναχικὰς κοινότητας Παλαιστίνης καὶ Αἴγυπτου. Μετ' αὐτοῦ ἠνώθη ἡ δευτέρα πραγματεία *De octo principalium vitiorum remediis* (Περὶ τῆς θεραπείας τῶν ὀκτὼ κυριωτέρων κακιῶν), περιγράφουσα τὰ ὀκτὼ θανάσιμα ἁμαρτήματα πρὸς τὰ ὅποια πρέπει νὰ παλαίῃ ὁ μοναχός.

Τρίτον ἔργον εἶναι αἱ *Collationes patrum* (Συζητήσεις πατέρων), δηλαδὴ συνδιαλέξεις αὐτοῦ καὶ τοῦ Γερμανοῦ μετὰ αἰγυπτίων ἐρημιτῶν καὶ μοναχῶν ἀναφερόμεναι εἰς τὴν μοναχικὴν τελειότητα. Αἱ διηγήσεις, ἀναγινωσκόμεναι ἀπλήστως ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν κατὰ τὸν μεσαῖωνα, μετεφράσθησαν ἐνωρὶς εἰς τὴν ἑλληνικήν.

Ὁ Κασσιανός ὡς σκοπὸν τοῦ θρησκευτικοῦ βίου θέτει τὴν πνευματικὴν τελειότητα, ὡς προϋποθέσεις δὲ αὐτοῦ τὴν ἀγάπην, τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς, τὴν θερμὴν προσευχὴν καὶ τὴν ἡσυχίαν. Ἐνδιατρίβει κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰ ἠθικὰ

στοιχεῖα τῆς τελειότητος.

Ἐποικρούων ἔξ ἄλλου τὰς ὑπερβολὰς καὶ τοῦ Πελαγίου καὶ τοῦ Αὐγουστίνου ὡς πρὸς τὰς προϋποθέσεις τῆς σωτηρίας, ἐδίδασκε τὴν συνεργίαν. Τὴν βουλησιαρχικὴν θεωρίαν τοῦ Πελαγίου περὶ τοῦ ὅτι ἡ σωτηρία εἶναι κατόρθωμα μόνον τοῦ ἀνθρώπου ἐθεώρει αἰρετικὴν, τὴν δὲ θεωρίαν τοῦ Αὐγουστίνου περὶ τοῦ ὅτι ἡ σωτηρία εἶναι ἔργον μόνον τοῦ Θεοῦ καταναγκάζοντος εἰς αὐτὴν τὸν ἄνθρωπον ἐθεώρει ἱερόσυλον. Αὐτὸς ἐφρόνει ὅτι χάρις καὶ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου συνεργάζονται ἢ μὲν στροφή δυνατὸν νὰ προέλθῃ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἢ προκοπή εἰς τὸ ἄγαθὸν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς θείας χάριτος. Ἡ διδασκαλία αὕτη, καίτοι πράγματι ὀρθόδοξος, κατεδικάσθη εἰς τὴν Δύσιν ὡς ἡμιπελαγιανικὴ, λόγῳ τοῦ καταθλιπτικοῦ κύρους τοῦ Αὐγουστίνου.

Βικέντιος Λειωνίτης Ὁ μοναχὸς τῆς μονῆς Λειρίνου τῆς Ν. Γαλλίας Βικέντιος (περὶ τὸ 430) συνέταξε δύο δοκίμια, *Commonitoria* (Μνημόνια), περὶ τῆς σημασίας τῆς παραδόσεως, ἐκ τῶν ὁποίων σώζεται τὸ ἕν. Ἐπειδὴ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν καταπολέμησιν τῆς περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ διδασκαλίας τοῦ Αὐγουστίνου καὶ πρὸς προφύλαξιν, τὰ ἔθεσεν ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Περεγρίνος. Τὸ σωζόμενον *Commonitorium* εἶναι γραμμένον μ' ἐξαιρετικὴν μεθοδικότητα. Φρονεῖ ὅτι ἡ Γραφή εἶναι μὲν πηγή τῆς πίστεως ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ μόνη, διότι αὕτη χρειάζεται ἐρμηνείαν, ἡ δὲ ἐρμηνεία ἐνεργεῖται ὀρθῶς μόνον βάσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως. Ἡ παράδοσις λοιπὸν εἶναι τὸ σταθερὸν κριτήριον πρὸς διάκρισιν τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν ἀπὸ τὴν πλάνην, τὴν αἵρεσιν. Βάσει τούτου εὐρίσκομεν ὅτι χριστιανικὴ ἀλήθεια εἶναι ὅ,τι ἐπιστεύθη παντοῦ, πάντοτε καὶ ὑπὸ πάντων "Id tenemus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est". Ἐφαρμόζων τὸ κριτήριον τοῦτο εἰς συγκεκριμένας περιπτώσεις, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ δογματικὴ ἀνάπτυξις ἀκολουθεῖ προοδευτικὴν ὁδόν, χωρὶς νὰ ἐπέρχεται οὐσιώδης ἀλλαγὴ εἰς τὸ δόγμα. Τὰ δόγματα ἔχουν ἀνάγκην καθάρσεως, διασαφήσεως, ἐπιβεβαιώσεως· ἀκριβῶς δὲ εἰς τοῦτο ἀποβλέπει καὶ ἡ συγκρότησις συνόδων, εἰς τὴν ἐν λεπτομερείαις διατύπωσιν τοῦ πρότερον ἐν γενικαῖς καὶ ἀπλαῖς γραμμαῖς ὑφισταμένου.

Τονίζει καὶ αὐτὸς τὴν συμβολὴν τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως εἰς τὴν σωτηρίαν καὶ εἶναι μετὰ τοῦ Κασσιανοῦ γνήσιος ἐκπρόσωπος τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος εἰς τὸ σωτηριολογικὸν πρόβλημα ἀκολουθῶν τὰς γραμμὰς τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας.

7. ΙΤΑΛΟΙ ΙΕΡΑΡΧΑΙ

Λέων Α΄ Ὁ μεγαλύτερος μέχρι τοῦ Ε΄ αἰῶνος πάπας Ρώμης **Ρώμης** εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ Λέων Μέγας (400-461). Προερχόμενος ἐκ Τοσκάνης, ἐγκατεστάθη νέος ἀκόμη εἰς τὴν Ρώμην, ἐνῶ ἦτο διάκονος. Ἀπ' αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἐποχῆς ἐκινεῖτο ἐναντίον τῶν αἱρέσεων τοῦ Πελαγίου καὶ τοῦ Νεστορίου. Ἀσυνήθη δυναμισμὸν ἐπέδειξε πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, ὅταν ἀνέλαβε τὴν προστασίαν τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου τῆς Ρώμης (440). Ἦτο περίοδος συμφορῶν διὰ τὴν Δύσιν. Δι' ἐνεργειῶν καὶ συναντήσεων μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Οὐννων Ἀττίλα καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Βανδάλων Γενζερίχου προέλαβε μέγιστα κακὰ διὰ τὴν Ρώμην καὶ τὴν Ἰταλίαν. Ἐπίσης διηυθέτησε τὰ τῆς λατρείας, τῶν τοπικῶν συνόδων καὶ τῆς ἐκλογῆς ἐπισκόπων εἰς τὸν χῶρον τῆς δικαιοδοσίας του. Ἐπίσης κατεπολέμησε τὸν Μανιχαϊσμὸν καὶ τὸν Μονοφυσιτισμὸν.

Ὅχι μόνον οἱ Ρωμαῖοι ἀλλὰ καὶ οἱ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐκκλησιαστικοὶ παράγοντες τὸν ἐσέβοντο βαθύτατα. Ὡνομάσθη μέγας καὶ ἀνεκηρύχθη διδάκτωρ τῆς Ἐκκλησίας.

Σῶζονται 96 γνήσιοι λόγοι του, ἠθικολογικοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον περιεχομένου, ἄπλοϊ, σύντομοι, συγκινητικοί, πρότυπα ρητορείας. Ζῶζονται δὲ ἐπίσης ἐπιστολαί του, ἐκ τῶν ὁποίων μία, ἡ 28η, ἔθεσε τὰς βάσεις διὰ τὴν ὑπὸ νέον πνεῦμα ἀντιμετώπισιν τοῦ χριστολογικοῦ προβλήματος. Κατὰ τὴν παλαιὰν ὁρολογίαν, ὅπου ὑπῆρχε φύσις, ὑπῆρχε καὶ πρόσωπον, ἄρα ἐὰν ὁ Χριστὸς ἔχη δύο φύσεις, ἔχει καὶ δύο πρόσωπα, ἐὰν ἔχη ἓν πρόσωπον, ἔχει καὶ μίαν φύσιν. Ὁ Λέων διεχώρισε πλέον τὰς ἐννοίας "φύσις" καὶ "πρόσωπον", οὕτω δὲ ἠδύνατο πλέον ὁ Χριστὸς νὰ θεωρῆται ὡς ἔχων δύο φύσεις καὶ ἓν πρόσωπον. Αὐτὸς δὲ ἔδωσε καὶ εἰς τὴν μονοφυσιτικὴν σύνοδον Ἐφέσου τοῦ 449 τὸν χαρακτηρισμὸν "ληστρικὴ", *latrocinium ephesinum*.

Πέτρος Χρυσολόγος Ὁ Πέτρος Χρυσολόγος (400-450), ἐκ Φόρουμ Κορνέλι, κατέλαβε τὸ 435 τὴν ἐπισκοπικὴν ἔδραν Ραβέννης, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο τότε ἐγκατεστημένος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ δυτικοῦ κράτους. Ζῶζονται 176 λόγοι του διακρινόμενοι διὰ τὴν συντομίαν, τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν φυ-

σιμότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπερβολικὴν χρῆσιν ρητορικῶν σχημάτων. Εἰς τὸν θαυμασμὸν τῶν συγχρόνων του διὰ τὴν ρητορείαν του ὀφείλει καὶ τὸ ἐπίθετον.

8. ΠΟΙΗΤΑΙ

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ ποίησις ἐκαλλιεργήθη περισσότερο εἰς τὴν Δύσιν παρ' ὅσον εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὁρισμένοι δὲ ἀπὸ τὰς ποιητικὰς συνθέσεις εἰσῆχθησαν εἰς τὴν λατρείαν, ἀλλ' αἱ πλεῖσται προωρίζοντο δι' ἀνάγνωσιν. Ἐκτὸς τῶν πατέρων οἱ ὅποιοι παρὰ τὰς ἄλλας ἀσχολίας των συνέταξαν καὶ μερικὰ ποιήματα ἤκημασαν τότε καὶ ἄνδρες ἀποκλειστικῶς σχεδὸν εἰς τὴν ποίησιν ἐπιδιδόμενοι.

Προυδέντιος Ὁ σπουδαιότερος τῶν ποιητῶν τῆς περιόδου Προυδέντιος (348-405) ἐγεννήθη εἰς Καλαχώραν τῆς Ἰσπανίας. Ἀφοῦ δὲ κατ' ἀρχὰς ἤσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου, βραδύτερον διωρίσθη ὑπάλληλος καὶ πιθανῶς διοικητὴς ἐπαρχίας, τέλος δὲ ἐγκατέλειψε τὰ πάντα διὰ ν' ἀφιερῶθῃ εἰς τὴν ἐξύμνησιν τοῦ Θεοῦ.

Εἰς ἡλικίαν 55 ἐτῶν ἐξέδωσε ποιητικὴν συλλογὴν ἐξ ἑπτὰ βιβλίων τὰ ὅποια φέρουν χαρακτηριστικούς ἑλληνικούς τίτλους. Εἰς τὸν πρόλογον δὲ αὐτῆς, δίδων αὐτοβιογραφικὰς πληροφορίες καὶ κατάλογον τῶν ἔργων του, χαρακτηρίζει τὰ ποιήματα ταῦτα ὡς ἐξιλαστήριον προσφορὰν διὰ τὰ νεανικά του σφάλματα, τὰ ὅποια ἐξομολογεῖται μὲ εἰλικρίνειαν. Ὡς ἀπολογητικὸν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ πρῶτον βιβλίον *Contra Symmachum* κατὰ τοῦ ἐθνικοῦ Συμμάχου ὁ ὅποιος ἐπεχείρησεν ἀναβῖωσιν τῆς εἰδωλολατρίας. Ἐγκωμιαστικὸν ὑπὲρ τῶν μαρτύρων εἶναι τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Peristephanon*. Εἰς τὰ βιβλία *Apotheosis* καὶ *Hamartigenia*, ἀσχολούμενος μὲ δογματικὰ θέματα, ἀντιρροῦει εἰς μὲν τὸ πρῶτον τοὺς ἀρνητὰς τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ, εἰς δὲ τὸ δεύτερον τὴν μαρκιωνιτικὴν δουραρχίαν ἐν συσχετισμῶ πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς ἁμαρτίας. Εἰς τὸ *Dittochaeon* ἐξηγεῖ ἐπιγραφὰς σιηνῶν ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς τοιχογραφίας ναοῦ τῆς Ἰσπανίας. Μεγάλην διάδοσιν κατὰ τὸν Μεσαίωνα εἶχε τὸ βιβλίον *Psychomachia*, εἰς τὸ ὅποιον περιγράφεται ὁ ἠθικὸς ἀγὼν ὁ διεξαγόμενος εἰς τὴν ψυχὴν μεταξὺ ἀγαθῶν καὶ πονηρῶν ροπῶν. Ὑμνοὺς διὰ τὸν καθημερινὸν βίον περιέχει τὸ βιβλίον *Cathemerinon*. Εἰς τὰς γραμμὰς τῶν λαμπρῶν τούτων ποιημάτων διαφαίνεται καὶ ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια τῶν Ἰσπανῶν, οἱ ὅποιοι ἐθεώρουν ἑαυτοὺς

ὡς κληρονόμος τοῦ ρωμαϊκοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος.

Ὁ Προυδέντιος εἶναι ἀληθινὸς ποιητὴς μὲ ὑψηλὴν ἔμπνευσιν, βαθέα συναισθήματα καὶ ἁρμονικὴν ἔκφρασιν, ἔστω καὶ ἂν προσπαθῇ νὰ μιμηθῇ κλασικὰ λατινικὰ πρότυπα. Βεβαίως ἡ ποίησις αὐτοῦ, πολὺ διδακτικὴ καὶ λυρική καὶ δραματική, δὲν εἰσῆχθη εἰς τὴν λατρείαν.

Παυλῖνος Ὁ Παυλῖνος (352-403), γεννηθεὶς εἰς Μπορντὸ Νόλης τῆς Γαλλίας ἐξ εὐγενῶν γονέων, ἐμαθήτευσε πλησίον τοῦ διδασκάλου καὶ ποιητοῦ Αὐσωνίου. Εἰς νεαρὰν ἡλικίαν διετέλεσε βουλευτὴς καὶ βραδύτερον ἔπαρχος Καμπανίας, ἀλλ' ἐπιστρέψας εἰς τὴν Γαλλίαν ἰδιώτευσεν. Ὄταν ἐβαπτίσθη, ἐμοίρασε τὴν περιουσίαν του καὶ μετέβη εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν κατήγετο ἡ σύζυγός του, ἐκεῖ δὲ ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος.

Ἀργότερον, λόγῳ συκοφαντικῶν κατ' αὐτοῦ διαβολῶν, ἐγκατεστάθη μετὰ τῆς συζύγου του εἰς ἐρημητήριον πλησίον τῆς Νόλης τῆς Ἰταλίας, τῆς ὁποίας τὸ 399 ἀνεδείχθη εἰς ἐπίσκοπον. Ἀπὸ τῆς ἐκεῖ ἐγκαταστάσεώς του ἔδειξεν ἰδιαιτέραν ἀφοσίωσιν εἰς τὸν Ἅγιον Φήλικα, εἰς τοῦ ὁποίου τὸν τάφον ἀνήγειρε ναὸν ἰδίαις δαπάναις. Ἀφιέρωνεν εἰς τὸν Φήλικα κατ' ἔτος ἓν ποίημα, ἐκ τῶν ποιημάτων δὲ τούτων, φερόντων τὸν τίτλον *Carmina natalia*, σώζονται 14. Ἄλλα ποιήματά του ἀναφέρονται εἰς διαφόρους περιστάσεις τοῦ βίου του.

Κομμοδιανὸς Εἶναι ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς καὶ ποῦ ἔζησεν ὁ Κομμοδιανός, πάντως κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὁποίας τοὺς συγγραφεῖς ἐξετάζομεν ἐνταῦθα. Εἰς τὸ *Carmen apologeticum* διηγεῖται εἰς ἐξάμετρα τὴν ἱστορίαν τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης μὲ σκοπὸν νὰ ἐλικύση Ἰουδαίους καὶ Ἑθνικούς, περιγράφει δὲ ἐπίσης τὸ τέλος τοῦ κόσμου κατὰ χιλιαστικὸν τρόπον. Ὀγδοήκοντα ἀμροστιχικὰ ποιήματα αὐτοῦ τὰ μὲν ἀπολογητικοῦ περιεχομένου ἀπευθυνόμενα πρὸς Ἰουδαίους καὶ Ἑθνικούς, τὰ δὲ διδακτικὰ ἀπευθυνόμενα πρὸς τοὺς κατηχουμένους, ἀποτελοῦν τὴν συλλογὴν *Instructiones*.

Γ' ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ βραδύτερον οἱ ἀνατολικοὶ χριστιανικοὶ λαοὶ ἐτροφοδοτοῦντο πνευματικῶς, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ μεταφράσεων ἑλληνικῶν κειμένων. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων μεταφράσεων συγγραμμάτων εἴτε ὀρθοδόξων εἴτε γνωστικῶν καὶ γενικώτερον αἱρετικῶν εἶναι πολύτιμοι σήμερον, ὡς ἀποτελοῦσαι πλεόν πηγὴν διὰ τὴν γραμματολογικὴν ἔρευναν. Οἱ Κόπται, οἱ Αἰθίοπες, οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Γεωργιανοὶ δὲν παρήγαγον ἀξίαν λόγου πρωτότυπον γραμματείαν, ἀντιθέτως πρὸς τοὺς Σύρους καὶ τοὺς Ἀρμενίους, οἱ ὅποιοι δὲν ἠρκοῦντο εἰς τὰς μεταφράσεις.

1. ΣΥΡΙΑΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Ἡ συριακὴ γλῶσσα ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀσίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δυναστείας τῶν Ἀχαμενιδῶν, τὴν ὁποίαν ἐξεθρόνησεν ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ ἔπειτα ἔχασεν ἔδαφος εἰς ὄφελος τῆς ἑλληνικῆς. Κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους διὰ τῶν γνωστικῶν συγγραφέων, καὶ ἰδίως τοῦ Τατιανοῦ καὶ τοῦ Βαρδεσάνου, κατέστη ἡ γλῶσσα τῶν λογίων τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, ὅσων δὲν εἶχαν ἐξελληνισθῆ. Ὁ πέρσης θεολόγος Μάνης, υἱοθετήσας αὐτήν, ἔδωκεν ἀκόμη μεγαλυτέραν ὠθῆσιν εἰς τὴν ἐπικράτησίν της.

Παρὰ ταῦτα ἐχρειάσθη νὰ παρέλθῃ πολὺς χρόνος, διὰ νὰ γενικευθῆ ἡ χρῆσις της ἐντὸς τῶν χριστιανικῶν κύκλων. Πόλὺ δὲ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπιβολὴν της ἡ ἰδρυσις τῶν θεολογικῶν σχολῶν τῆς Νισίβευς ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Νισίβευς (308-338) καὶ τῆς Ἐδέσσης ὑπὸ τοῦ Ἐφραῖμ τοῦ Σύρου, οἱ ὅποιοι εἶχον πρόγραμμα διδασκαλίας ἐποικοδομητικοῦ χαρακτῆρος.

Ἀφραάτης Πρῶτος συστηματικὸς σῦρος συγγραφεὺς ὑπῆρξεν ὁ Ἀφραάτης, γεννηθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ γ' αἰῶνος, πιθανῶς ἐπίσκοπος, ὁ ἐπιλεγόμενος "ὁ σοφὸς τῶν Περσῶν". Ἐγραψε πολυαριθμοὺς πραγματείας, τῶν ὁποίων σώζονται 23, δίδουσαι γενικὴν εἰκόνα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.

Ἐφραὶμ Ὁ μεγαλύτερος σῦρος θεολόγος τῆς ἐποχῆς ταύτης
Σῦρος καὶ ὄλων τῶν ἐποχῶν εἶναι ὁ Ἐφραὶμ (305 - 373),
αἰ περί τοῦ ὁποίου ὑπάρχουσαι εἰδήσεις συνδυάζουν τὸ ἱστορι-
κὸν μὲ τὸ μυθῶδες. Γεννηθεὶς εἰς τὴν Νισίβιν τῆς Μεσοπο-
ταμίας ἀπὸ πτωχοῦς γονεῖς, διετέλεσεν εἰς νεαρὰν ἡλικίαν
ἐργάτης. Ὄταν ἐπεδόθη εἰς τὸν ἀσκητικὸν βίον, ἀπέκτησε
καλὴν μόρφωσιν, τότε δὲ ὁ ἐπίσκοπος Νισίβεως Ἰάκωβος τὸν
ἐχειροτόνησε διάκονον καὶ τοῦ ἀνέθεσε τὴν διεύθυνσιν τῆς
θεολογικῆς σχολῆς τῆς πόλεως τὴν ὁποίαν ἤγαγεν εἰς περιο-
πὴν. Ἄλλ' οἱ πολεμικοὶ περισπασμοὶ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἐπὶ
πολὺ συνέχισιν τοῦ ἔργου. Εἰς σειρὰν πολιορκιῶν τῆς πόλεως
ὁ Ἐφραὶμ ἠγωνίζετο μετὰ τῶν συμπατριωτῶν του εἰς ἀπόκρου-
σιν τῶν εἰσβολέων καὶ ὁ λαὸς ἀπέδιδε τὴν σωτηρίαν εἰς τὰς
προσευχὰς του ἀλλὰ τὸ 363 ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἡ πόλις παρεδόθη
τέλος εἰς τοὺς Πέρσας. Τὰς δοκιμασίας τοῦ πολιορκημένου
λαοῦ περιγράφει ὁ Ἐφραὶμ εἰς τὰ *Νισιβιακὰ ᾠσματα*.

Μαζὶ μὲ ἄλλα πλήθη Χριστιανῶν τῆς Νισίβεως ἀνεχώ-
ρησε κατόπιν τῆς ἀλώσεως ταύτης καὶ ὁ Ἐφραὶμ εἰς τὴν Ἑ-
δεσσαν τῆς Συρίας, ὅπου διῆλθε τὰ ὑπολοιπόμενα δέκα ἔτη
τοῦ βίου του. Ἐγκατεστάθη εἰς μοναστήριον ἐπὶ τοῦ ὄρους
πλησίον τῆς πόλεως, ὅπου ἐλειτούργει καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυ-
θεῖσα θεολογικὴ σχολὴ τῆς Ἐδέσσης. Κατὰ τὸν παλαιὸν βιο-
γράφον δὲν ἔτρωγε τίποτε ἄλλο πλὴν ἄρτου ξηροῦ καὶ ξηρῶν
χορταρικῶν. Τιμᾶται μεγάλως ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας,
ἡ δὲ Δυτικὴ τὸν ἀνεκήρυξε διδάκτορα τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τὸ τεράστιον ἐρμηνευτικὸν ἔργον του ἐλάχιστα
λείψανα σώζονται. Κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης "Πᾶσαν Παλαι-
ὰν καὶ Καινὴν ἐκμελετήσας Γραφὴν καὶ ὡς οὐκ ἄλλος τις τοῖς
τοιούτοις θεωρήμασιν ἐμφιλοχωρήσας, ὅλην ἀκριβῶς πρὸς λέξιν
ἠρμήνευσεν ἀπὸ τε κοσμογενείας καὶ μέχρι τῆς τελευταίας τῆς
χάριτος βίβλου". Ὡς βάσιν δὲ εἶχε τὸ κεῖμενον τῆς συριακῆς
μεταφράσεως Πεσιτῶ καὶ τοῦ Διατεσσάρων Εὐαγγελίου τοῦ Τα-
τιανοῦ. Ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὴν καταπολέμησιν τῶν αἵρέσε-
ων.

Τόσον αἰ πραγματεῖαι ὅσον καὶ αἰ ὁμιλίας του εἶναι ἔμ-
μετροι. Διακρίνονται δὲ δύο εἶδη ποιημάτων ἀπὸ ἀπόψεως μορ-
φῆς· τὰ *μιμρὲ* ἦτοι ἔμμετροι ὁμιλίας καὶ τὰ *μαδρασέ* ἦτοι ὕ-
μνοι. Ἀπὸ τὰς ὁμιλίας αὐτὰς ἀξιομνημόνευτοι εἶναι αἰ εἰς
τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου, τὴν Δευτέραν Παρουσίαν, εἰς
τοὺς μοναχοὺς. Ἐκ δὲ τῶν ὕμνων, πολλοὶ τῶν ὁποίων εἰσή-
χθησαν εἰς τὴν λατρείαν, διακρίνονται οἱ κατὰ τῶν αἵρετικῶν
Βαρδεσάνους, Μαρκίωνος καὶ Μάνεντος, κατὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ,
περὶ παραδείσου, εἰς τὴν Θεοτόκον, τῆς ὁποίας τὴν ἀγιότητα

ὑπερεξαίρουν.

Πολλὰ ἐκ τῶν ἔργων του μετεφράσθησαν ἐνωρίτερα εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἄρμενικὴν, ἐκ τῆς ἑλληνικῆς δὲ εἰς τὴν λατινικὴν, τὴν γεωργιανὴν καὶ τὴν σλαβονικὴν.

Ἡ ποιητικὴ μορφή τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἐφραΐμ δὲν τοῦ ἐπέτρεπε συστηματικὴν διατύπωσιν δογμάτων οὔτε δὲ ἐπεχείρησεν οὗτος νὰ πρωτοτυπήσῃ εἰς τὴν θεολογίαν καὶ ἤρκεϊτο εἰς τὴν υἰοθέτησιν ὅσων οἱ Ἕλληνες πατέρες ἐθεολόγουν. Εἶχεν ὅμως ἰσχυρὸν δογματικὸν αἰσθητήριον τὸ ὁποῖον τὸν ἐβόηθει νὰ διακρίνῃ τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὴν πλάνην.

Ἰβας Ὁ Ἰβας, διευθυντὴς τῆς σχολῆς Ἐδέσσης καὶ ἐ-
Ἐδέσσηςπίσκοπος αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 435, συνέταξε ποιήματα καὶ ἐπιστολάς, καὶ ἐφιλοτέχνησε μεταφράσεις ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, αἱ ὁποῖαι ἀπωλέσθησαν. Ὅ,τι σώζεται ἐξ αὐτῶν τώρα εἶναι ἡ ἐπιστολὴ *Πρὸς Μάριν*, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, τοῦ ἐστοίχισε τὴν ἐκθρόνισιν ὑπὸ τῆς ληστρικῆς συνόδου τοῦ 449 ὡς νεστοριανοῦ καὶ τὴν καταδίην ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διὰ τοῦ *Περὶ τριῶν Κεφαλαίων* διατάγματος.

Ἰσαὰκ Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰσαὰκ σώζονται πολυάριθμα θεο-
Σῦροςλογικὰ ἔργα. Ἐκ τῶν πολλῶν προσώπων τὰ ὁποῖα φέρουν τὸ ὄνομα τοῦτο πρέπει νὰ διακρίνωμεν κυρίως τρεῖς. Πρῶτον τὸν Ἰσαὰκ ἐξ Ἀμίδος, ζήσαντα περὶ τὸ 450 καὶ συντάξαντα ἀριθμὸν ποιημάτων. Ἐνῶ οὗτος ἦτο ὀρθόδοξος, ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Ἰσαὰκ Ἀντιοχείας, γράψας ἐπίσης ποιήματα, ἦτο μονοφυσίτης. Τρίτος εἶναι ὁ Ἰσαὰκ Νινευί, μετριοπαθὴς νεστοριανός, ἀημάσας τὸν Ζ' αἰῶνα καὶ συντάξας πλῆθος ἀσκητικῶν καὶ μυστικῶν πραγματειῶν. Τῶν τριῶν τούτων προσώπων τὰ κείμενα συγχέονται ἀκόμη καὶ σήμερον.

Ἰάκωβος Ὁ μονοφυσίτης ἐπίσκοπος Ἰάκωβος Βάτνας (περὶ
Βάτναςτὸ 520), συνέταξεν ὁμιλίαις, ἐπιστολάς καὶ ποιήματα μεγάλης ἀξίας, μετέφρασε δὲ κεφάλαια τοῦ Εὐαγγελίου Ποντικοῦ.

Φιλόξενος Τέλος ὁ μονοφυσίτης ἐπίσκοπος Φιλόξενος Μαβ-
Μαββούγβουγ (περὶ τὸ 520) συνέταξε πραγματείας περὶ χριστιανικῆς ζωῆς, περὶ Τριάδος καὶ περὶ ἐνανθρωπήσεως.

2. ΑΡΜΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Οἱ Ἀρμένιοι ἀπέκτησαν ἴδιον ἀλφάβητον διὰ τοῦ Μεσ-
ρῶπ (περὶ τὸ 430), γραμματέως τοῦ βασιλέως τῆς Ἀρμενίας
καὶ ἔπειτα μοναχοῦ. Ὅμας λογίων, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐκπαιδευ-
θῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Ἔδεσσαν, ἐτέθησαν ὑ-
πὸ τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς μεταφράσεως τῆς
Ἀγίας Γραφῆς, τῆς λειτουργίας καὶ ἔργων ἑλλήνων καὶ σύρων
θεολόγων. Ὄνομάσθησαν διὰ τοῦτο "ἱεροὶ μεταφρασταί". Εἴ-
κοσι τρεῖς Δόγοι τοῦ Μεσρῶπ διεσώθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ
Γρηγορίου Νεοκαισαρείας.

Ἐν ἑκ τῶν πρώτων πρωτοτύπων ἔργων εἰς τὴν ἀρμενι-
κὴν γλῶσσαν εἶναι τὸ *Κατὰ αἱρέσεων* σύγγραμμα τοῦ ἐπισκό-
που Ἐζνὶκ Βαγναβάνα, καταπολεμοῦν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφί-
αν, τὴν εἰδωλολατρίαν, τὸν Μανδαϊσμόν καὶ τὸν Μαρκιωνιτι-
σμόν.

Γ΄ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

451 - 1054

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μολονότι ἐξετάζομεν ἐδῶ τὴν θεολογικὴν γραμματεῖαν καὶ περιοχῶν εὐρισκομένων ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, δὲν θεωροῦμεν ἀκατάλληλον τὸν τίτλον "Πρω-
τυβυζαντινὴ περίοδος", μὲ τὸν ὅποιον χαρακτηρίζομεν τὸ πα-
ρὸν τμῆμα, διότι εἰς τὸν μεσογειακὸν καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶ-
ρον κυριαρχεῖ κατ' αὐτὴν ὄχι μόνον ἡ βυζαντινὴ πολιτικὴ ἀλλὰ
καὶ ἡ ἑλληνικὴ θεολογικὴ σκέψις.

Διάσπασις καὶ διαφύλαξις εἶναι αἱ δύο κύρια καὶ ἐν
μέρει ἀντιφατικαὶ δυνάμεις, αἱ ὅποιαι δροῦν εἰς τὴν αὐτοκρα-
τορίαν ἤδη ἀπὸ τὸ τέλος τῆς προηγουμένης περιόδου. Αὕτη
κατόπιν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν διεργασιῶν διασπᾶται εἰς
ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν καὶ ἕκαστον τμῆμα κατασπαράσσεται ἀ-
πὸ βαρβάρους ἐπιδρομεῖς· ἀλλὰ πάντοτε μένει ὀρθία, ἔστω καὶ
ἀκρωτηριασμένη. Ἡ Ἑκκλησία ὑπὸ παρομοίας συνθήκας δια-
σπᾶται εἰς ὀρθόδοξον, μονοφυσιτικὴν, νεστοριανικὴν καὶ ἀρει-
ανικὴν.

Παρὰ ταῦτα δὲν καταρρέει οὔτε ἡ χριστιανικὴ πίστις
οὔτε ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια οὔτε ὁ πολιτισμὸς γενικώτερον.
Ὁ ἑλληνορωμαϊκὸς κόσμος διαφυλάσσει μὲ ζῆλον καὶ μὲ ἡρωϊ-
σμὸν ὅλα αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ κάτι περισσότερον· τὰ με-
ταδίδει καὶ εἰς τοὺς γύρω βαρβάρους, ὄχι μόνον τοῦ Βορρᾶ, ὅ-
που ταῦτα διετηρήθησαν μέχρι τῶν χρόνων μας, ἀλλὰ καὶ τοῦ
Νότου καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ ὅπου βραδύτερον ἐξηφανίσθη-
σαν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου.

Ὅσοι ἀπομονώνουν ὠρισμένα ἐπεισόδια σιληρότητος ἀπὸ
τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὰ ἐξετάζουν ἀνεξαρτήτως ἀ-
πὸ τὰ πλαίσιά των, δύνανται νὰ μορφώσουν δυσμενῆ γνώμην
περὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ· ἀλλὰ δὲν θὰ εἶναι δίκαιοι. Ἡ ὅλη
πορεία τῆς κοινωνικῆς καὶ ἰδιωτικῆς ἠθικῆς ἐνὸς λαοῦ εἰς δε-
δομένην στιγμὴν πρέπει νὰ κρίνεται ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν
διαγωγὴν τῶν γειτονικῶν λαῶν κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν, καὶ τὸ
ὅλον ἦθος μιᾶς περιόδου πρέπει νὰ ἐξετάζεται ἐν συγκρίσει
πρὸς τὰς προηγουμένας καὶ τὰς ἐπομένας περιόδους. Ὑπ' αὐ-
τὴν τὴν προοπτικὴν κατὰ τὸν βυζαντινὸν καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸν
μεσαίωνα παρατηρεῖται μὲν εἰσβολὴ βαρβάρων ἀλλ' ὄχι ἐκβαρ-
βάρωσις· ἡ πορεία δὲν εἶναι ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν πρὸς τὴν ἐκ-

βαρβάρωσιν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα πρὸς τὴν ἐκπολίτισιν. Τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη δικαιοῦνται νὰ πιστωθοῦν μὲ τοῦτο: ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν διετήρησαν τὸν κλασικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠμέρωσαν τοὺς λαοὺς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐπεζήτησαν νὰ τὰ καταστρέψουν.

Δύο δεινὰ πλήγματα ὑπέστη ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, μετ' αὐτῆς δὲ καὶ ὁ Χριστιανισμὸς, εἰς τὰ μέσα τῆς περιόδου ταύτης· τὸ ἓν ἐκ μέρους τῶν Ἀράβων, τὸ ἄλλο ἐκ μέρους τῶν Σλάβων. Οἱ λαοὶ οὗτοι κατέλαβον τὰς περισσοτέρας καὶ πλουσιωτέρας ἐπαρχίας αὐτῆς, συγχρόνως δὲ κατέστρεψαν εἰς ταύτας σχεδὸν ἐν συνόλῳ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν. Καὶ οἱ μὲν Σλάβοι βραδύτερον ἐδέχθησαν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ εἰσῆλθον εἰς τὸν κύκλον τῶν πολιτισμένων λαῶν. Οἱ δὲ Ἄραβες, φανατικοὶ πρόμαχοι ἑνὸς θεοκρατικοῦ θρησκευματος, ἔμειναν διὰ παντὸς ἐχθροὶ ταύτης, ἀλλ' ὅμως σιωπηρῶς ἐδέχθησαν καὶ αὐτοὶ τὸν πολιτισμὸν εἰς ἰδιὴν τῶν παραλλαγῆν.

Ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ τῆς θεολογίας, ὡς εἶναι εὐλόγον, ἐπηρεάσθη δυσμενῶς ἀπὸ τὰ πλήγματα ταῦτα, ἰδίως τὸ ἀραβικόν. Παρατηρεῖται σοβαρὰ ὀπισθοδρόμησις τῆς κλασικῆς παιδείας, ὀφειλομένη ἄλλωστε, πλὴν τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως, ἐπίσης εἰς τὴν πλήρη ἐξαφάνισιν τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας καὶ εἰς τὴν εἰκονομαχίαν.

Παρὰ ταῦτα ἡ θεολογικὴ γραμματεία συνεχίζει τὸν δρόμον τῆς μὲ τὸν ἴδιον ρυθμὸν, ἂν ὅχι εἰς ἔντασιν, τοῦλάχιστον εἰς ἕκτασιν. Οἱ θεολόγοι, καταληφθέντες ὑπὸ τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀμυνομένου, ἐπιδίδονται μὲ ἰδιαίτερον ζῆλον εἰς τὸ ἔργον τῆς συντηρήσεως, τῆς συλλογῆς καὶ τῆς κωδικοποιήσεως τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν.

Εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου, ὅταν ἀκόμη ἦτο ζῶσα ἡ παγανικὴ σκέψις, τοῦλάχιστον εἰς τὰ πλαίσια τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἐκαλλιιεργήθη μία εὐγενὴς καὶ ἐκλεπτυσμένη ἀπολογητικὴ γραμματεία. Ἀντιθέτως ἡ κατὰ τοῦ Ἰσλάμ πολεμικὴ καὶ ἀπολογητικὴ παρουσιάζεται πολὺ ἰσχνή. Ὁ λόγος ὅτι τὸ Ἰσλάμ ἐφαίνετο εἰς τὰ ὄμματα πολλῶν ὡς ἀπλῆ αἵρεσις τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν δίδει ἐπαρκῆ ἐξήγησιν τοῦ πράγματος, ἐνῶ δίδει ἴσως τοιαύτην ἐξήγησιν ἢ ἀνυπαρξία διαλόγου μὲ τοὺς Μουσουλμάνους. Οἱ Μουσουλμάνοι δὲν ἐπολέμουν τὸν Χριστιανισμὸν μὲ τὸν λόγον, ἀλλὰ μὲ τὸ ξίφος. Ἐπομένως καὶ ἡ ἀμυνα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνεταί μὲ τὸν λόγον· ἐδῶ εἶχον θέσιν τὰ ὄπλα τῶν Βυζαντινῶν.

Ἐπίσης εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου ἦνθησεν ἡ ἀντιαιρετική θεολογία, ἡ ὁποία ὑπεχώρησε μὲ τὸν τερματισμὸν τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων κατόπιν τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀποσπάσεως τῶν περιοχῶν τῶν Μονοφυσιτῶν καὶ τῶν Νεστοριανῶν, διὰ τὴν ἀναζωογονηθῆ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰκονομαχίας. Τὴν ἐποχὴν ταύτην πραγματοποιεῖται πλέον ἢ συστηματοποίησις καὶ τυποποίησις ὅλης τῆς δογματικῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ ἔχῃ θετικὰς συνεπειὰς εἰς τὴν πορείαν τῆς θεολογικῆς σκέψεως.

Ἡ μυστικὴ θεολογία, ἀναπτυχθεῖσα κυρίως εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου, ἐκφράζει ἐντονώτερον τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Μαζὶ μὲ τὴν ὑμνογραφίαν αὕτη ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιότεραν προσφορὰν τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν θεολογικῶν γραμμάτων.

1. ΑΠΟΛΟΓΗΤΑΙ

Ὁ Νεοπλατωνισμὸς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξε φιλοσόφημα θεολογικοῦ χαρακτῆρος, τὸν ὁποῖον μάλιστα ἐν μέρει ἔδιδεν εἰς αὐτὸ μία παραλλαγή τῆς χριστιανικῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίας τῆς ὕλης, ἢ ὑπὸ τοῦ Ἀμμωνίου Σακκά εἰσαχθεῖσα εἰς αὐτό. Βραδύτερον τὸ σύστημα προσέλαβε θρησκευτικωτέραν ὑφήν, τὸν Ε΄ δὲ αἰῶνα εὐρίσκειτο εἰς ἀπροσδόκητον ἔξαρσιν διὰ τῆς λεγομένης ἀθηναϊκῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς, τῆς ὁποίας κύριος ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ Πρόκλος (410-485). Ὁ φιλόσοφος οὗτος, μεταβαλὼν τὰς βάσεις φιλοσοφίσεως τοῦ Πλωτίνου, διεμόρφωσεν ἐν σύστημα τριάδων αἱ ὁποῖαι ἔχουν αὐτοτέλειαν καὶ αὐτάρκειαν. Εἰς ἐκάστην τριάδα ὑπάρχει τὸ μὴ μετεχόμενον, τὸ μετεχόμενον καὶ τὸ μετέχον. Ὅσον περισσότερον συγκεκριμένη εἶναι μία τριάς τόσον ἀτελεστέρα εἶναι. Εἰς τὴν κορυφὴν ὅλων εἶναι τὸ Ἐν, τὸ ἀνάιτιον αἴτιον. Ὅλα δὲ αὐτὰ ὁ Πρόκλος ἀνεμίγνυε μὲ σειρὰν θεουργικῶν τελετῶν.

Παρατηρεῖται αὐτὴν τὴν ἐποχὴν στενωτάτη φιλοσοφικὴ ἐπικοινωνία μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἀλεξανδρείας, εἰς τὴν ὁποίαν διαμορφώνεται παρομοία φιλοσοφικὴ σχολή. Ἀλλ' ἡ κίνησις αὕτη ὑπῆρξεν ἐφήμερος. Τὸ 529 ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκλείσσει τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν Ἀθηνῶν. Πολλοὶ θεωροῦν τὴν πράξιν αὐτὴν ὡς κτύπημα κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως ἡ σχολὴ ἐφυτοζῶει, διότι δὲν εἶχε πλέον μαθητάς, κατόπιν τῆς πλήρους ὑποχωρήσεως τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας. Οὕτω τὸ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος ἀπετέλει ἀπλῶς πιστοποίησιν τοῦ θανάτου τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας. Ἄλλωστε καὶ ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐκλείσει, χωρὶς νὰ ἔχη ἐκδοθῆ πρὸς τοῦτο διάταγμα.

Μερικοὶ ἐκ τῶν μαθητῶν τῶν σχολῶν τούτων, χριστιανοὶ εἴτε ἐκ γενετῆς εἴτε ἐκ προσηλυτισμοῦ, ἀνεπέεσαν τὴν ἀπολογητικὴν γραμματεῖαν εἰς μίαν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἔργον των θὰ ἐθεωρεῖτο μᾶλλον περιττόν. Ἐπολέμησαν τὰς ἀπόψεις τῶν διδασκάλων των, ἐνίοτε δὲ καὶ τῶν παλαιότερων φιλοσόφων, μὲ τὰ ὅπλα τῆς φιλοσοφίας.

Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης Εἰς ἐξ αὐτῶν διὰ τοῦ ἔργου του τούτου ἀνε-
 ὡς Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης. Τέσσαρες πραγματεῖαι καὶ δέκα
 τοῦλάχιστον ἐπιστολαὶ φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅ-
 πως τὰ συγγράμματα ταῦτα ὁμιλοῦν περὶ τοῦ θείου γνόφου, τοῦ
 σκοτίου τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ τὰ ἴδια εἶναι δι' ἡμᾶς βυθισμένα
 εἰς ἀδιαπέραστον γνόφον ἐξ ἀπόψεως προελεύσεως. Εἶναι γραμ-
 μένα εἰς ὕψος σκοτεινὸν καὶ ἰδιόρρυθμον, μὲ ἀτελειώτους
 γλωσσικοὺς νεολογισμοὺς, ὡς νὰ θέλη καὶ μὲ αὐτὸ ὁ συγγρα-
 φεὺς νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν μυστικότητα προσώπων καὶ πραγμάτων.

Αἱ πραγματεῖαι συνιστοῦν μίαν κλίμακα θεολογιῆς πο-
 ρείας πρὸς τὰ ἄνω, ἀπὸ τὰ τελούμενα ἐπὶ τῆς γῆς, εἰς τὰ τε-
 λούμενα ἐν οὐρανῷ, ἔπειτα εἰς τὰ ὀνόματα καὶ ἰδιώματα τοῦ
 Θεοῦ καὶ τέλος εἰς τὸν θεῖον γνόφον καὶ τὴν ἀγνωσίαν τοῦ
 Θεοῦ.

Εἰς τὴν μικρὰν πραγματείαν *Περὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρ-
 χίας* γίνεται λόγος περὶ τῶν μυστηρίων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν
 τάξεων. Εἰς τὴν *Περὶ Οὐρανίου Ἱεραρχίας* ὁ λόγος εἶναι περὶ
 τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων καὶ τῶν λειτουργιῶν αὐτῶν. Εἰς τὴν
Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων ἐκτίθενται τὰ προβλήματα τῆς ἐνότητος
 καὶ διακρίσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ δεικνύεται τὸ περιωρισμένον τῆς
 σημασίας τῶν ποιότητων, τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῶν ὀνομάτων αὐ-
 τοῦ. Εἰς τὴν *Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας* γίνεται λόγος περὶ
 θείου γνόφου, περὶ ὑπερβάσεως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παντὸς αἰσθη-
 τοῦ καὶ νοητοῦ, ὡς καὶ περὶ καταφατικῆς καὶ ἀποφατικῆς θεο-
 λογίας. Εἰς τὰς *Ἐπιστολάς* ἐξετάζονται ὑπὸ παρόμοιον πρῖσμα
 ἐπὶ μέρους ἀντικείμενα τῶν ἰδίων θεμάτων.

Τὸ θεολογικὸν σύστημα τοῦ Διονυσίου, περιοριζόμενον
 εἰς τὰ θεμελιώδη σημεῖα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἔχει ἀ-
 ποτελεσθῆ διὰ συνθέσεως καὶ ὀργανικῆς συγχωνεύσεως ἕτερο-
 γενῶν στοιχείων. Ἡ τάσις πρὸς παραμερισμὸν τῶν ὑλικῶν καὶ
 ἢ ἀπόδοσις ἱεραρχικῆς καὶ τριαδικῆς συγκροτήσεως εἰς τὰ μέρη
 τοῦ σύμπαντος, νεοπλατωνικῆς καὶ εἰδικῶς προκλείου προελεύ-
 σεως, δένονται ἀδιασπᾶστος μὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν
 περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν καὶ μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ. Εἶ-
 ναι ἐντελῶς ἀπίθανον ὅτι ὁ Διονύσιος ἐπιθυμεῖ νὰ κατασκευά-
 σῃ ἐν συγκρητιστικὸν σύστημα, διότι διαφαίνεται παντοῦ ἢ
 προσπάθειά του νὰ παραμείνῃ χριστιανός, καὶ μάλιστα ὀρθόδο-
 ξος. Εἶχεν, ὡς φαίνεται, προσωπικοὺς λόγους ν' ἀπευθύνεται πρὸς
 τοὺς Νεοπλατωνικοὺς μὲ μίαν ἰδιόρρυθμον ἀπολογητικὴν γλῶσ-
 σαν, ἢ ὁποία θέλει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ πραγματικὸν μυστήριον
 καὶ ἢ πραγματικὴ θεὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι κτῆμα τοῦ Χριστιανι-
 σμοῦ.

Ἐπὶ τὸ σύστημα τοῦτο δύο σφαῖραι ὑπάρξουσιν, διακειρμέναι μὲν, ἔχουσαι ὅμως κάποιαν ἀλληλεπίδρασιν, ἡ θεία καὶ ἡ ἐγκόσμιος.

Τὸ κοσμικὸν σύμπαν ἀποτελεῖ ὀργανικὸν σύνολον, ἁρμονικὸν καὶ εὐτακτον, ἀνάλογον πρὸς τὸ σύμπαν τῶν κλασικῶν καὶ μετακλασικῶν φιλοσόφων· "τὰ ὄντα πάντα...πάσης ἁρμονίας ἐνθέου καὶ ἱερᾶς εὐπρεπείας ἐστὶν ἀνάπλεα". Ἡ θεία πνοὴ πάντως διαπερᾶ ὅλας τὰς βαθμίδας τοῦ σύμπαντος καὶ τὰς διέπει· διότι ὅλα ἀπὸ τὸν Θεὸν προέρχονται καὶ ὅλα εἰς αὐτὸν ἐπιστρέφουν.

Εἰς τὴν οὐρανίαν ἱεραρχίαν διακρίνονται οἱ χοροὶ τῶν ἀγγέλων, ταξινομημένων εἰς τρεῖς τριάδας. Καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν, ὡς ἀπεικονίσιν τοῦ οὐρανοῦ κόσμου, παρατηρεῖται μία ἀντιστοιχία πρὸς ἐκείνην. Τρεῖς βαθμοὶ ἱερατικοὶ μὲ μυστηριακὰ ὀνόματα, ἱεράρχης, ἱερεὺς, λειτουργός· τρεῖς βαθμοὶ λαϊκοί, μοναχοί, λαϊκοί, κατηχούμενοι· τρεῖς τελεαί, βάπτισμα, θεία εὐχαριστία, χρισμᾶ, μὲ τὰς ἀντιστοιχοῦς ὁδοὺς ἀνόδου πρὸς τὸν Θεόν, καθάρσεως, φωτισμοῦ, τελειώσεως.

Ἐπικεφαλῆς τοῦ σύμπαντος ἴσταται ὁ Χριστός, ὁ ἐνσάρκωθεις Λόγος, ὁ ὁποῖος κινεῖ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν· "ἠγεῖται δὲ τοῦ λόγου Χριστοῦ... ὁ ἐμός". Ἡ θέσις ὅμως αὐτοῦ δὲν ἐξαίρεται ἐπαριῶς, προφανῶς διότι οὔτε διαρκικὸν εἶναι τὸ σύστημα τοῦ Διονυσίου, ὅποτε θ' ἀπητεῖτο ἔντονος μεσιτικῆς δραστηριότητος, οὔτε ἀπολύτως, ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο προσηρμοσμένον μὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Μία ἱεραρχικὴ συγκρότησις, εἰς τὴν ὁποίαν ναὶ μὲν ὑπάρχει δυσκολία ἐπικοινωνίας ἀπὸ τάξεως εἰς τάξιν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν κυκλοφορεῖ ἐλευθέρως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ κατώτερα ὄντα καὶ ἀντιστρόφως, δὲν ἔχει μεγάλην ἀνάγκην μεσιτείας. Εἰς τὸν κόσμον τοῦτον δὲν ὑπάρχει χῶρος ἐπίσης διὰ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει "ὑπόστασιν ἀλλὰ παρυπόστασιν", ὡς εἶδος παρασίτου ἀναπτυσσομένου εἰς ὑγιᾶς φυτόν.

Εἰς τὴν θείαν σφαῖραν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιγραφῆ τί ἀκριβῶς ὑπάρχει, διότι εἰς τὸ "Ἐν συγχέεται τὸ φῶς καὶ ὁ γνόφος. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον δύναται νὰ λεχθῆ περὶ Θεοῦ εἶναι ὅτι δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν εἴτε μὲ τὰ αἰσθητὰ εἴτε μὲ τὰ νοητά. Ὁ Διονύσιος ἀρνεῖται εἰς αὐτόν τὰ πάντα, πᾶσαν θέσιν καὶ πᾶσαν ἀφαίρεσιν· δὲν εἶναι οὔτος οὔτε ὄν οὔτε μὴ ὄν, εἶναι πέρα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως. Ταῦτα ὅμως πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν ἐκ τῆς ἀπόψεως τῶν ἐγκοσμίων, διότι εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν πραγμάτων ὑπὸ τοῦ Διονυσίου ἐναλλάσσεται τὸ στερητικὸν ἀ- μὲ τὴν πρόθεσιν ὑπέρ-. Οὕτως ὁ Θεὸς

εἶναι "ὑπερεξηρημένος", ὑπερβατικός, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἔχει θετικὴν ὑπαρξιν εἰς τὴν ἰδικὴν του σφαῖραν. Τοῦτο ἄλλωστε ἀπαιτεῖ ἢ ἀνακήρυξις αὐτοῦ εἰς "παντελῆ καὶ ἐνιαίαν τῶν πάντων αἰτίαν".

Τὸ βασικὸν πρόβλημα τὸ ὁποῖον ἀντιμετωπίζει ὁ Διονύσιος εἶναι τὸ περὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Αὐτὴ ἡ Αἰτία, ἡ ὁποία εἶναι κρυμμένη εἰς τὸ σκότος, ἔρχεται καὶ εἰς τὸ φῶς ἀποκαλύπτεται, ἐκδηλώνεται πρὸς τὰ ἔξω καὶ φανερόνεται. Ἡ δὲ δύναμις ἡ ὁποία κινεῖ αὐτὴν εἰς ἐκδίπλωσιν καλεῖται ἔρως. "Δι' ὑπερβολὴν ἐρωτικῆς ἀγαθότητος ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται". Αὐτὸς ὑπῆρξε τὸ κίνητρον τῆς δημιουργίας καὶ αὐτὸς εἶναι τὸ κίνητρον, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ τὸν Θεὸν μεταδοτικὸν τῶν οἰκειῶν ἀγαθῶν πρὸς τὸν κόσμον. Ἡ πρὸς τὰ ἔξω κίνησις τοῦ Θεοῦ ὀνομάζεται "πρόοδος", ἐνέργεια.

Περιλείπει λοιπὸν ὁ Θεὸς μέσα του ἔνωσιν καὶ διάκρισιν, ἢ κρυφίαν ὄψιν καὶ ἀποκαλυπτομένην, ἄρρητον καὶ ρητὴν. Διὰ τοῦτο ἡ θεολογικὴ προσέγγισις αὐτοῦ εἶναι διπλῆ. "Ἄλλωστε καὶ τοῦτο ἐννοῆσαι χρή, τὸ διττὴν εἶναι τὴν τῶν θεολόγων παράδοσιν, τὴν μὲν ἀπόρρητον καὶ μυστικὴν, τὴν δὲ ἐμφανῆ καὶ γνωριμωτέραν· καὶ τὴν μὲν συμβολικὴν καὶ τελεστικὴν, τὴν δὲ φιλόσοφον καὶ ἀποδεικτικὴν. Καὶ συμπλέκεται τῷ ρητῷ τὸ ἄρρητον· καὶ τὸ μὲν πείθει καὶ καταδειτᾷ τῶν λεγομένων τὴν ἀλήθειαν, τὸ δὲ δρᾷ καὶ ἐνιδρύει τῷ Θεῷ ταῖς ἀδιδάκτοις μυσταγωγίαις". Ἐκείνη ἡ δύναμις ἡ ὁποία ἐνεργεῖ εἰς τὸν Θεὸν τὴν κίνησιν ἐνεργεῖ ἐπίσης καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ διὰ τοῦ ἔρωτος ἔκστασις τοῦ Θεοῦ ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὴν διὰ τοῦ ἔρωτος ἔκστασιν τοῦ ἀνθρώπου· τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι Θεὸς καὶ ἄνθρωπος συναντῶνται. Ἡ ἐκδίπλωσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἓν συνεχὲς ρεῦμα, ἐκπεμπόμενον ἀπ' αὐτοῦ ἐλευθέρως πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀντίστοιχον ρεῦμα, παράλληλον καὶ ἐφαπτόμενον, εἶναι τὸ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπεμπόμενον· τὸ ἓν εἶναι ἡ κατάβασις τοῦ Θεοῦ, τὸ ἄλλο ἡ ἀνάβασις τοῦ ἀνθρώπου.

Πολὺ κοπιᾷ ὁ Διονύσιος νὰ ὑποδείξῃ τὰς ὁδοὺς προσέγγισεως τοῦ Θεοῦ. Συνήθως τὰς καθορίζει εἰς τρεῖς. Ὅταν ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν μυστηριακὴν προσέγγισιν, τὰς ὀνομάζει κάθαρσιν, φωτισμόν, τελείωσιν· ὅταν ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν νοητικὴν προσέγγισιν τὰς λέγει εὐθειᾶν, τεθλασμένην καὶ κυκλοειδῆ, ἐννοῶν μὲ τὴν πρώτην τὴν διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν κτισμάτων πορείαν, μὲ τὴν δευτέραν τὴν διὰ τῆς διαλεκτικῆς, μὲ τὴν τρίτην τὴν δι' ἐγκαταλείψεως τῶν ἐγκοσμίων ἐπίτευξιν τῆς μυστικῆς ἐνώσεως.

"Ἄλλοτε, περιοριζόμενος εἰς τὴν θεολογίαν, ὁμιλεῖ περὶ

δύο μεθόδων, τῆς καταφατικῆς καὶ τῆς ἀποφατικῆς. Ἡ καταφατικὴ εἶναι θετικὴ καὶ συνίσταται εἰς τὴν κατάβασιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ κάτω διὰ προσθήκης εἰς αὐτὸν ἰδιωμάτων, ὀνομάτων, συμβόλων, ὅλον ἐν κατωτέρων· ἡ δὲ ἀποφατικὴ εἶναι ἀρνητικὴ καὶ συνίσταται εἰς τὴν πρὸς τὰ ἄνω ἀπὸ τῆς κτίσεως ἀνάβασιν δι' ἀφαιρέσεως συμβόλων, ὀνομάτων, ἰδιωμάτων, ὅλον ἐν ὑψηλοτέρων, μέχρις ὅτου φθάσωμεν εἰς τὸ ἀδιαπέραστον σκότος τοῦ Θεοῦ.

Τὸν Διονύσιον δὲν ἱκανοποιεῖ πλήρως οὔτε ἡ καταφατικὴ οὔτε ἡ ἀποφατικὴ θεολογία, διότι καμμία δὲν διαλύει τὸν περὶ τὸν Θεὸν γνόφον. Καὶ αἱ δύο εἶναι μέθοδοι ἀνθρωπίνης θεολογήσεως, τρόπον τινὰ παίγνια τοῦ νοῦ. Ὑπεράνω αὐτῶν κεῖται ἓν εἶδος ὑπερβατικῆς θεολογίας, καθ' ἣν ὁ ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα καὶ ἐγκαταλείπων τὰς νοητικὰς λειτουργίας, ὀδηγούμενος εἰς ἀδιδάκτους μυσταγωγίας δοκιμάζει μυστικὴν ἐμπειρίαν καὶ ἐνώνεται μυστικῶς μετὰ τὸν Θεόν.

Αὕτῃ ἡ τελευταία πορεία ἐκινεῖ ἀπὸ τὴν συγγέντρωσιν τοῦ νοῦ εἰς ἑαυτὸν, τὴν "συνέλιξιν", καὶ προχωρεῖ πρὸς τὸν θεῖον γνόφον, ὁ ὁποῖος καθίσταται "ὑπέρφωτος". Ἀποτέλεσμα αὐτῆς εἶναι "ἡ πρὸς Θεὸν ὡς ἐφικτὸν ἀφομοίωσις τε καὶ ἔνωσις", "ἡ ἔνθεος μέθεξις τοῦ ἐνὸς εἰς ἐφικτόν". "Ὅσοι τὴν ἐπιτύχουν θὰ εἶναι πάντοτε μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Εὐρυτάτῃ ὑπῆρξεν ἡ διάδοσις καὶ μέγα τὸ κῦρος τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διονυσίου μέχρι τέλους τῶν μέσων χρόνων. Εἰς τὴν Ἀνατολήν τὰ ἐπέβαλε Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον τὰ ἐσχολίασε ἀλλὰ καὶ μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ τὰ ἐκαθάρισεν ἀπὸ τὰ νεοπλατωνικὰ στοιχεῖα. Τὰ ἐχρησιμοποίησαν ἢ ἐσχολίασαν ἀκολούθως ὁ Νικήτας Στηθαῖος καὶ ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, ἐνῶ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως τῶν ἡκούετο συχνότερον παντὸς ἄλλου θεολόγου. Παρὰ ταῦτα ἡ ἑλληνικὴ θεολογία δὲν ἐπηρεάσθη ἐξ αὐτῶν τόσον, ὅσον ἐπηρεάσθη ἡ λατινικὴ, ἀφ' ὅτου ὁ Ἰωάννης Ἐρίγενας τὰ μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν καὶ τὰ ἐμμήθη εἰς τὰ ἰδικὰ του ἔργα.

Ἐπῆρχε πάντοτε μία ἐπιφυλακτικότης ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τῶν συγγραμμάτων τούτων. Ὄταν διὰ πρώτην φοράν ἐνεφανίσθησαν δημοσίᾳ, εἰς τὴν θεολογικὴν διάσκεψιν τοῦ 532 ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ οἱ Μονοφυσῖται ἐπεκαλέσθησαν τὴν μαρτυρίαν ἐξ αὐτῶν ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών των, οἱ Ὁρθόδοξοι ἐξεπλάγησαν καὶ ὁ Ὑπάτιος Ἐφέσου ἠρώτησε· "ποῦ στηρίζετε τὴν αὐθεντίαν αὐτῶν τῶν μαρτυριῶν; ... Οὐδεὶς ἀρχαῖος συγγραφεὺς τὰ ἐπεκαλέσθη". Ἐνῶ δὲ βραδύτερον ἐπεβλήθη ἡ γνη-

σιότης των, ἡ ἐπιφυλακτικότης διαφαίνεται εἰς τὴν γενικὴν σύγχυσιν τοῦ προσώπου τοῦ παλαιοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεσπαγίτου, μαθητοῦ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, μὲ ὄλους τοὺς Διονυσίους οἱ ὅποιοι ἔζησαν τὸν Β΄ καὶ Γ΄ μ.Χ. αἰῶνα.

Συστηματικὴ ἔρευνα, γενομένη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος μέχρι τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ Κ΄ αἰῶνος, ἀπέδειξεν ὅτι τὰ ἔργα δὲν εἶναι γνήσια, ἐφ' ὅσον 1) δὲν μνημονεύονται καθόλου μέχρι τοῦ 532, 2) προὔποθέτουν ὀργάνωσιν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἀνύπαρκτον τὸν Α΄ αἰῶνα, 3) χρησιμοποιοῦν μεταχρηστικὴν θεολογικὴν ὀρολογίαν, 4) εἰς τὸ *Περὶ Θεῶν Ὀνομάτων*, ἀπευθυνόμενον πρὸς Τιμόθεον, παρατίθεται χωρίον τοῦ Ἰγνατίου γράψαντος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου, 5) αἱ λειτουργικαὶ μαρτυρίαι προὔποθέτουν στάδιον ἐξελίξεως μεταγενέστερον, ὡς εἶναι τὸ περὶ ἀπαγγελίας τοῦ συμβόλου εἰς τὴν λειτουργίαν, 6) ἐνσωματώνουν δοξασίας τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου, ζήσαντος τὸν Ε΄ αἰῶνα, ὡς εἶδομεν.

Ταῦτα ἐξηγοῦνται, ἂν δεχθῶμεν ὡς χρόνον συγγραφῆς τὴν περὶ τὸ 520 περίοδον. Ἡ προσπάθεια ὅμως ἀποδόσεως αὐτῶν εἰς συγκεκριμένον πρόσωπον εἶναι μάταιον ἔργον. Ὁ συγγραφεὺς πιθανῶς θὰ παραμείνῃ ἄγνωστος. Ἴσως ἦτο μοναχὸς ὀνόματι Διονύσιος, ἄλλοτε νεοπλατωνικός. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐσκηνοθέτησεν ὁ ἴδιος τὸ πλαίσιον τῶν συγγραμμάτων του, διὰ ταῦτα ἐνεφανίσθησαν τόσον αἰφνιδίως. Ἐχὼν φοιτήσῃ εἰς τὴν νεοπλατωνικὴν σχολὴν Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸν Πρόκλον, καὶ προσχωρήσας ἔπειτα εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὅταν ἡ σχολὴ ἐκεῖνη ἐψυχορράγῃ, ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὴν πορείαν ἀναζητήσεως τοῦ θεοῦ, τοῦ Ἐνός, εἶχε διαγράψῃ πολὺ πρὸ τοῦ Πρόκλου καὶ τοῦ Πλωτίνου ὁ πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Διονύσιος ὁ Ἀρεσπαγίτης· δυνατὸν νὰ ἔγραψε καὶ αὐτὸς εἰς τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑμηττοῦ, ἂν δὲν ἔγραψεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Δυνατὸν ὅμως τὴν σκηνοθεσίαν νὰ ἐνήργησαν Μοναφυσῖται, εἰς χεῖρας τῶν ὁποίων ἔπεσαν τὰ πρῶτα ἀντίγραφα αὐτῶν.

Τρεῖς ἄλλοι θεολόγοι εἶναι ἀξιωμαθόνευτοι διὰ τὴν προσπάθειάν των πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἔστω καὶ ἂν τὸ ἔργον των δὲν φθάσῃ εἰς τὴν στάθμην τοῦ Διονυσίου· οἱ Γαζαῖοι. Ἐχουν πολλὰ κοινὰ μετὰ τῶν ἡσάν συμπατριῶται, συνομήλικοι περίπου, συγγενεῖς ἢ φίλοι, τρόφιμοι τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς Ἀλεξανδρείας, καθηγηταὶ εἰς τὴν Γάζαν, ἡ ὁποία εἶναι τὸ πέρασμα ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Ἐδωσαν ἀξιόλογον παρουσίαν ὡς ἐκπρόσωποι ἑνὸς φιλελευθέρου Χριστιανισμοῦ, ὁ ὅποιος ἀντὶ νὰ φοβῆται ἐπεδίωκε τὴν μόρφωσιν. Κράτιστοι γινῶσται τῆς κλασικῆς λογοτεχνίας, ἄφησαν ὁ-

λίγα ἄλλ' ἐκλεκτὰ συγγράμματα, γραμμένα εἰς γλῶσσαν καθαρὰν καὶ εἰς ὕφος ἐντόνως χρωματισμένον καὶ περιέχοντα ἀφθονίαν ἀναμνήσεων ἐκ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Ἐπαναλαμβάνουν ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως τοὺς μεγάλους θεολόγους τῆς Καππαδοκίας. Ἐκείνο πάντως τὸ ὁποῖον ἐπεδίωξαν, παρακινούμενοι ἀπὸ τὴν προκλητικότητα τοῦ εἰς τὰς τελευταίας ἀναλαμπὰς εὐρισκομένου Νεοπλατωνισμοῦ, ἦτο ἡ ἀνανέωσις τῆς ἀπολογητικῆς ἔναντι τῆς φιλοσοφίας.

Αἰνεΐας Γαζαῖος Ὁ Αἰνεΐας (460-534), καθηγητῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὴν γενέτειράν του, εἰς τὰς πλήρεις χάριτος ἐπιστολάς του ἐξεικονίζεται ὡς ἄνθρωπος σεμνὸς μὲν ἀλλὰ καὶ φίλος τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Εἰς τὸ μόνον σωζόμενον σύγγραμμά του, τὸν *Θεόφραστον*, μιμεῖται μὲ δεξιότεχνίαν τὸν Πλάτωνα, χωρὶς νὰ κατορθῶνῃ νὰ δώσῃ εἰς τὸν διάλογον ὅλην τὴν ζωηρότητα τῶν πλατωνικῶν διαλόγων.

Δύο εἶναι τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα τὸν ἀπασχολοῦν βασικῶς· ἡ προέλευσις καὶ ἡ τύχη τοῦ κόσμου, ἡ προέλευσις καὶ ἡ τύχη τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντιμετωπίζει κατ' ἀρχὰς τὸ πρῶτον μὲ σαφῶς χριστιανικὴν προοπτικὴν. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Αἰνεΐου ἐφοβοῦντο ὅ,τι εἶχε ὠθήσει τὸν Ὁριγένην ν' ἀνακηρύξῃ τὴν δημιουργίαν ὡς προαιωνίαν· καὶ τοῦτο εἶναι ὅτι, εἰς ἣν περίπτωσιν ἡ δημιουργία ἐθεωρεῖτο ἔγχρονος, πρὸ αὐτῆς ὁ Θεὸς θὰ ἦτο κατ' ἀνάγκην ἀργός. Ὁ ἀπολογητῆς ἀπαντᾷ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Εὐξιθέου, ἐκπροσώπου τοῦ εἰς τὸν διάλογον, ὅτι ἡ ἐντὸς τῆς Τριάδος ζωὴ ἐνέχει προαιωνίως τόσην κίνησιν καὶ ἐνέργειαν, ὥστε νὰ μὴ μένῃ ἀργός ὁ Θεός.

Ἀκολούθως φυσικὰ ἀπορρίπτει τὴν πλατωνικὴν δοξασίαν περὶ προϋπάξεως τῆς ψυχῆς. Ποῖον προορισμὸν θὰ εἶχεν ἡ ψυχὴ εἰς μίαν κατάστασιν προϋπάξεως; καὶ διατί δὲν ἐνθυμεῖται τίποτε ἀπὸ αὐτῆς; Ἡ μόνη ὀρθὴ γνώμη περὶ τοῦ προβλήματος εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀποτελοῦν ὀργανικὸν σύνολον ταυτοχρόνως γεννώμενον, εἶναι τὸ εἶδος καὶ ἡ ὕλη τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ψυχὴ, τὸ εἶδος, δὲν εἶναι βεβαίως θεία ἀλλ' εἶναι εἰκὼν τοῦ θεοῦ, δὲν εἶναι ἄχρονος ἀλλ' εἶναι ἀθάνατος. Ἡ δύναμις τῆς ἐγκείται κυρίως εἰς τὴν ἐλευθερίαν, λόγῳ τῆς ὁποίας εἶναι ἐφικτὴ ἢ ἀρετὴ. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀπεργάζεται τὸν ἄνθρωπον θνητὸν ἢ ἀθάνατον.

Τὸ σῶμα, ἀφοῦ διαλυθῆ, θ' ἀνασυντεθῆ μεταποιούμενον ὑπὸ τοῦ δημιουργικοῦ τοῦ λόγου, τῆς ψυχῆς. Τὸ ἴδιον θὰ συμβῆ καὶ μὲ τὸν κόσμον· θὰ μεταποιηθῆ καὶ αὐτός. Εἰς τὸ τέλος ὅλα θὰ καταστοῦν νέα καὶ ἀθάνατα. "Καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀναβιώσεται, οὐχ ὥστε πάλιν τεθνάναι· οὐδὲν γὰρ ἔσται θνη-

τόν. Ἄλλα πάντα καινὰ καὶ ἀθάνατα· καὶ ὁ πᾶς οὗτος κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος".

Προκόπιος Γαζαῖος ὁ **Σοφιστής** Ὁ Προκόπιος (465-527) ἦτο φίλος τοῦ Αἰνείου καὶ συνάδελφος του εἰς τὴν σχολὴν τῆς Γάζης, τὴν ὁποίαν καὶ διηύθυνεν ἐπὶ τινα χρόνον. Διέπρεπεν ὡς ρήτωρ τόσον, ὥστε ὁ διάδοχός του εἰς τὴν σχολὴν ἔθνικος Χαρίμιος τὸν ἐγκωμίασεν ὡς ἄλλον Δημοσθένην. Ἀπὸ τὸ νεανικὸν ἀπολογητικὸν του ἔργον *Ἀντιρρήσεις εἰς Θεολογικὰ Κεφάλαια Πρόκλου*, τὸ ὁποῖον ἦτο ἴσως ἐπίσης εἰς διαλογικὴν μορφήν, σώζεται μόνον ἓν τεμάχιον, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ, ἐνῶ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπραγματεύετο τὰ ἴδια προβλήματα μετὰ τὰ τοῦ διαλόγου τοῦ φίλου του. Δι' ἄλλο λοιπὸν πρᾶγμα εἶναι γνωστὸς καὶ ἐκτιμᾶται σήμερον ὁ Προκόπιος· τὸν ὑπομνηματισμὸν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης κατὰ τὸ σύστημα τῶν σειρῶν, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν εἰς τῶν πρώτων εἰσηγητῶν.

Ζαχαρίας Γαζαῖος ὁ **Σχολαστικός** Ὁ Ζαχαρίας (470-550), πιθανῶς ἀδελφὸς τοῦ Προκοπίου, ἠσχολήθη ἀρχικῶς μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς νομικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλει καὶ τὸ ἐπώνυμόν του. Ἐπειτα εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν, γενόμενος μητροπολίτης Μυτιλήνης. Ἀκολουθῶν τὴν ἐπαμφοτερίζουσαν καὶ ἐπιεικῆ πρὸς τοὺς Μονοφυσίτας βασιλικὴν πολιτικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων, ἦτο φίλος τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Σεβήρου, τοῦ ὁποίου συνέγραψε καὶ βιογραφίαν· ἀφ' ὅτου ὅμως κατέλαβεν ἐπισκοπικὴν ἔδραν, ἐνετάχθη εἰς τὴν ὀρθόδοξον γραμμὴν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ λαϊκοῦ του σταδίου ἀπασχολήθη καὶ αὐτὸς μετὰ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Εἰς τὸν διάλογον *Ἀμμώνιος*, ἐπώνυμον ἑνὸς τῶν διδασκάλων του εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, πραγματεύεται τὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου. Ἀρνεῖται τὴν αἰδιότητα τοῦ κόσμου, διότι αὕτη θὰ ἔφερε τοῦτον εἰς τὴν θέσιν Θεοῦ. Δύο συναῖδια εἶναι καὶ σύγχρονα, καὶ εἰς δύο σύγχρονα δὲν εἶναι δυνατὸν τὸ ἓν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἄλλο. Σύγχρονος θὰ ἦτο μετὰ τὸν Θεὸν ὁ κόσμος, ἐὰν εἶχε δημιουργηθῆ κατ' ἀνάγκην, ἐὰν δηλαδὴ ἦτο ἀναγκαστικὸν προῖον τῆς θείας φύσεως. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Θεὸς δὲν δουλεύει εἰς ἀνάγκην, δὲν δύναται ὁ κόσμος νὰ εἶναι εἰμὴ προῖον θελήσεως καὶ ἐλευθερίας· πᾶν δὲ ἐκ θελήσεως προερχόμενον δημιουργεῖται ἐν χρόνῳ.

Τὴν ἀντίρρησην περὶ τῆς ἀργίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τῆς ἐν χρόνῳ γενομένης δημιουργίας καὶ προκλήσεως δι' αὐτῆς μιᾶς

ἀλλοιώσεως εἰς τὸν Θεόν, ἀντιμετωπίζει κατ' ἄλλην παραλλαγὴν ὁ Ζαχαρίας. Καὶ πρὸ τῆς δημιουργίας ὁ Θεὸς εἶχεν ἐν ἑαυτῷ αἰδίως τοὺς δημιουργικοὺς λόγους, ἤτοι τὴν ἔννοιαν τοῦ κόσμου, καὶ εἶχεν ἐπίσης ἐν αὐτῷ τὴν βούλησιν καὶ τὴν δύναμιν νὰ δημιουργῇ ἐν ἐνεργείᾳ· ἦτο λοιπὸν ἀνέκαθεν δημιουργός. Ὅπως ὁ ἱατρός λέγεται καὶ εἶναι ἱατρός, ὡς ἔχων ἐν αὐτῷ τοὺς ἱατρικοὺς λόγους, καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ἀσκήσῃ ἐνεργῶς τὴν ἱατρικὴν τέχνην, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς λέγεται καὶ εἶναι δημιουργός, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν δημιουργῇ.

Ὁ κόσμος ἔχει καὶ τέλος, ὅπως ἔχει ἀρχήν· θὰ φθαρῇ, ἐφ' ὅσον εἶναι σύνθετος. Ἀλλὰ τότε θὰ καταστῇ νέος πάλιν καὶ ἀθάνατος.

Ὁ Ζαχαρίας ὑπῆρξε καὶ δόκιμος ἱστορικός.

Ἰωάννης Ὁ Ἰωάννης Φιλόπονος (ἴσως 490-570) εἶναι εἰς **Φιλόπονος** ἀπὸ τοὺς μεγάλους Ἑλληνας τῆς Αἰγύπτου ὀλίγον πρὸ τῆς πτώσεώς της. Μέλος ἑταιρείας χριστιανῶν φοιτητῶν, φερούσης τὸν τίτλον τῶν φιλοπόνων, ἐσπούδασεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἀκολούθως ἐδίδαξεν ὁ ἴδιος φιλολογίαν καὶ φιλοσοφίαν. Ἐνῷ δὲ ἀρχικῶς τὸ κύριον ἐνδιαφέρον του ἦτο ἡ φιλοσοφικὴ ἐπένδυσις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, βραδύτερον ἔλαβε μέρος εἰς τὰς δογματικὰς συζητήσεις, ὡς ὀπαδὸς τῶν Μονοφυσιτῶν, τέλος δὲ ἐνεφανίσθη καὶ ὡς ἡγέτης ἰδιαίτερας αἱρέσεως, τῆς τῶν Τριθεϊτῶν.

Τὸ φιλοσοφικόν του ἔργον συνίσταται κυρίως εἰς ἐκτενῆ ὑπομνηματισμὸν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀποδίδοντα συνήθως τὰς ἰδικὰς του ἀπόψεις καὶ σπανιώτερον τὰς τοῦ διδασκάλου τοῦ Ἀμμωνίου. Ὁ ὑπομνηματισμὸς οὗτος, σχολικῆς χρήσεως, μαρτυρεῖ ὅτι εἰς τὴν νεοπλατωνίζουσαν φιλοσοφικὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας ἐμελετᾶτο μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν ὁ Ἀριστοτέλης. Βεβαίως ὁ Φιλόπονος ἐπιλέγει πρὸς ὑπομνηματισμὸν ὅσα κεφάλαια τοῦ Ἀριστοτέλους συμφωνοῦν μὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἢ δύνανται νὰ κινήσουν εἰς ἐποικοδομητικὸν διάλογον· οὕτω κατέστη εἰς ἓκ τῶν πρώτων εἰσηγητῶν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν μαζὶ μὲ τοὺς συγχρόνους του Λεόντιον τὸν Βυζάντιον εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ Βοήθιον εἰς τὴν Δύσιν.

Εἰς δύο ἄλλα συγγράμματα πραγματεύεται τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς κοσμολογίας, εἰς τὸ πρῶτον ἀπολογητικῶς εἰς τὸ δεύτερον θετικῶς. Τὸ *Περὶ αἰδιότητος κόσμου* εἶναι ἀπάντησις εἰς τὰς περὶ κόσμου δοξασίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν, ἰδίως δὲ τοῦ Πρόκλου. Τὴν ἀντίρρησιν περὶ τῆς ἀργίας τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν προδημιουργικὴν περίοδον ἀντι-

κρούει ὁ Φιλόπονος κατὰ τὸν ἴδιον περίπου μετὰ τοῦ Ζαχαρίου τρόπον· ὁ Θεὸς καθ' ἕξιν ἦτο αἰωνίως δημιουργός, ἐνῶ καθ' ἐνέργειαν δημιουργεῖ ἐν χρόνῳ, ὡς ὁ ἀρχιτέκτων εἶναι καθ' ἕξιν ἀρχιτέκτων, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν κτίζη. Τὸ ἄλλο σύγγραμμα, *Περὶ κατασκευῆς κόσμου*, ἐξετάζει τὸ ἴδιον θέμα ἀπὸ τῆς συστηματικῆς του πλευρᾶς, ἂν καὶ κατ' οὐσίαν ὑπομνηματίζει τὴν διήγησιν τῆς Γενέσεως περὶ ἑξαήμερου καὶ ἐπωφελεῖται εὐρέως τοῦ ἀντιστοίχου ἔργου τοῦ Μ. Βασιλείου. Δὲν θεωρεῖ τὴν διήγησιν τῆς Γενέσεως ὡς ἐπιστημονικὴν ἔκθεσιν τῶν πραγμάτων ἢ ὡς φιλοσοφικὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν, ἀλλ' ὡς πρόσκλησιν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ζωῆς.

Ἀπὸ τὰ θεολογικά του συγγράμματα τὸ ἀξιολογώτερον εἶναι ὁ *Διαιτητής*, ἄλλως λεγόμενον *Περὶ ἐνώσεως*, τὸ ὁποῖον σώζεται ὀλόκληρον μὲν εἰς συριακὴν μετάφρασιν, ἐν μέρει δὲ εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον. Τόσον εἰς αὐτὸ ὅσον καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα ἔργα διετύπωσε μεταξὺ ἄλλων μερικὰς πρωτοτύπους καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως παραδόξους ἰδέας.

Σημαντικὸν σάλον προεκάλεσεν ἡ διδασκαλία του περὶ χωριστῶν εἰς τὴν Τριάδα οὐσιῶν. Οἱ Ὁρθόδοξοι, ἐπειδὴ διέκρινον τὰς ἐννοίας τῶν ὄρων "οὐσία" καὶ "ὑπόστασις" εἰς τὴν τριαδολογίαν, ἠδύναντο νὰ δεχθοῦν εἰς τὸν Θεὸν μίαν οὐσίαν, ὄχι δὲ κατ' ἀνάγκην καὶ μίαν μοναδικὴν ὑπόστασιν, ἀλλὰ περισσοτέρας, ἦτοι τρεῖς. Ἐπίσης δέ, ἐπειδὴ διέκρινον τὰς δύο ἐννοίας καὶ εἰς τὴν χριστολογία, ἠδύναντο νὰ δεχθοῦν δύο οὐσίας ἢ φύσεις εἰς τὸν Χριστόν, θείαν καὶ ἀνθρωπίνην, χωρὶς ὅμως νὰ ἀπαιτοῦν κατ' ἀνάγκην καὶ δύο πρόσωπα. Οἱ Μονοφυσῖται ἐξ ἄλλου συνεφώνουν μὲν μὲ τοὺς Ὁρθοδόξους ὡς πρὸς τὸ πρῶτον σημεῖον, δεχόμενοι ἐν τῷ Θεῷ ἀσυζητητὶ μίαν οὐσίαν καὶ τρεῖς ὑποστάσεις, διεφώνουν ὅμως ὡς πρὸς τὸ δεύτερον, ὅπου ἐταύτιζον τὰς ἐννοίας τῶν δύο ὄρων καὶ ἄρα ἐφρόνουν ὅτι πᾶσα φύσις ἀπαιτεῖ καὶ ἰδιαίτερον πρόσωπον· ἐφ' ὅσον λοιπὸν δὲν ἠδύναντο νὰ φαντασθοῦν δύο ἐν Χριστῷ πρόσωπα, ἐπέμενον ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐν Χριστῷ φύσεως.

Ὁ Φιλόπονος ἐταύτιζε τὰς ἐννοίας τῶν ὄρων "οὐσία" καὶ "ὑπόστασις" εἰς ἀμφοτέρα, τριαδολογίαν καὶ χριστολογία, διότι ἀφωρμᾶτο ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν ὅτι πᾶν ἄτομον κατέχει μίαν "μερικὴν οὐσίαν", καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει τοιαύτη οὐσία, ἢ ὅποια νὰ μὴ εἶναι συγχρόνως καὶ ὑπόστασις. Ἐπομένως, ἐφ' ὅσον εἰς τὸν Θεὸν ὑπάρχουν τρεῖς ὑποστάσεις, πρέπει νὰ ὑπάρχουν καὶ τρεῖς "μερικαὶ οὐσῖαι, ἦτοι φύσεις ἡγουν ὑποστάσεις". Καὶ ναὶ μὲν δὲν ἔφθανεν ὁ Φιλόπονος εἰς καθαρὰν τριθεΐαν, διότι ὠμίλει μόνον περὶ τῶν μερικῶν καὶ συγκεκριμένων οὐσιῶν, ἐνῶ ἐδέχετο καὶ τὴν ἄλλην ἀριστοτελικὴν

ἀντίληψιν περὶ ὑπάρξεως ἐπίσης μιᾶς ἀφηρημένης κοινῆς εἰς τὰς ὑποστάσεις οὐσίας, ἀλλ' ἐπλησίαζε τὴν τριθεΐαν.

Ἐν συνεχείᾳ ἐφαρμόζων τὴν ταύτισιν τῶν δύο ἐννοιῶν καὶ εἰς τὴν χριστολογία, ὅπου εὔρισκεν ἀδύνατον αἱ δύο φύσεις ν' ἀποτελέσουν ἓν πρόσωπον, ἐδέχετο μίαν ἐν Χριστῷ φύσιν θεϊαν ἀλλὰ σεσαρκωμένην.

Ἡ ἀπόπειρά του νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ χριστιανικὰ δόγματα βάσει τῶν ἀριστοτελικῶν κατηγοριῶν ἀπέτυχε καὶ ἡ πρώτη ἐκείνη προσπάθεια δημιουργίας μιᾶς ἀριστοτελικῆς θεολογίας, προδρόμου τῆς σχολαστικῆς, δὲν εἶχε συνέχειαν. Οἱ Ὀρθόδοξοι ἐχαρακτήρισαν τὸν Ἰωάννην ὡς τριθεΐτην καὶ ἀντὶ Φιλοπόνου τὸν παρωνόμασαν ματαιόπονον.

2. ΜΟΝΟΦΥΣΙΤΑΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ

Δύο οίκουμενικαὶ σύνοδοι (431 καὶ 451) δὲν ἴσχυσαν νὰ διευθετήσουν τὸ χριστολογικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μορφήν ἐκυριάρχησε τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Η΄ αἰῶνος. Ὁ δὲ ἐκκλησιαστικὸς ἀγὼν, δεδομένης τῆς ἐπιρροῆς τῆς θρησκευτικῆς πίστεως εἰς ὅλας τὰς μορφὰς τοῦ τότε βίου, μετεβλήθη καὶ εἰς πολιτικόν, τέλος δὲ καὶ εἰς ἐθνικόν. Διεξήγετο μεταξὺ τῆς Ὁρθοδοξίας, ἣ ὁποία ἐκράτει τὸ κέντρον, καὶ τῶν δύο ἀκραίων ὁμάδων, ἦ-τοι τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ καὶ τοῦ Νεστοριανισμοῦ, ἅν καὶ ὁ τελευταῖος εὕρισκετο ἐν ὑποχωρήσει.

Τὸν Μονοφυσιτισμὸν ἐφαίνετο ὅτι ὑπεστήριζον κατὰ τινα τρόπον καὶ οἱ μετὰ τὴν Δ΄ οἰκουμενικὴν σύνοδον διατελέσαντες αὐτοκράτορες· ἀλλ' οὗτοι ἐπεκρίνοντο καὶ ὑπὸ τῶν δύο μερίδων, Μονοφυσιτῶν καὶ Ὁρθοδόξων, ὡς εἶναι ἡ μοῖρα ὅλων ὅσοι ἐπιζητοῦν συμβιβασμόν. Πράγματι, οἱ αὐτοκράτορες τῆς περιόδου αὐτῆς δὲν ἐζήτουν τίποτε περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ἐζήτηι ἄλλοτε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος· κατασίγασιν τῶν ἀντιθέσεων καὶ συμβιβασμόν.

Οὕτως ὁ Ζήνων (474-491) ἐπίστευεν ὅτι ἡδύνατο νὰ ἐπιτύχη τὸν συμβιβασμόν, ἐὰν παρεμέριζε συγχρόνως καὶ τοὺς δύο ἐπιμάχους ὄρους, "δύο φύσεις" καὶ "μία φύσις", ὅπερ ἔπραξε διὰ τοῦ Ἐνωτικοῦ. Τοιούτων τάσεων ἦτο καὶ ὁ Ἀναστάσιος Α΄ (491-518), διδάσκαλος καὶ ἱεροκήρυξ ἄλλοτε, ὑποψήφιος μάλιστα διὰ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἀντιοχείας, ὁ ὁποῖος ἅν καὶ ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει του ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ ἔγγραφον ὁμολογίαν πίστεως, διετήρησεν τὰς φιλομονοφυσιτικὰς ἀντιλήψεις ἀλλ' ἐνήργει μόνον συμφιλιωτικῶς μεταξὺ τῶν δύο μερίδων. Ἀλλαγὴ ἐσημειώθη εἰς τὴν κρατικὴν πολιτικὴν ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου Α΄ (518-527).

Οἱ Μονοφυσιταὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὠνομάζοντο Ἀκέφαλοι, ὡς μὴ ἔχοντες ἐπὶ κεφαλῆς ἀρχιεπισκόπους μετὰ τὴν ἐκθρόνισιν τῶν ἡγετῶν αὐτῶν. Αἱ δὲ ὡς ἄνω συμφιλιωτικαὶ προσπάθειαι εἶχον ὡς συνέπειαν νὰ διαχωρισθοῦν οὗτοι εἰς μετριοπαθεῖς, ἀκραίους καὶ ἀκροτάτους.

Σεβήρος Τὰς ἀκραίας τάσεις τῶν Μονοφυσιτῶν προσεπά-
Ἀντιοχείας θησε νὰ μετριάσῃ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΣΤ' αἰῶνος
ὁ Σεβήρος Ἀντιοχείας (+ 538). Καταγόμενος ἀπὸ τὴν Σωζόπο-
λιν Πισιδίας καὶ σπουδάσας νομικὴν καὶ φιλοσοφίαν, ἦτο ἀδιά-
φορος διὰ τὰ ἐκκλησιαστικά, μέχρις ὅτου ὁ συμφοιτητὴς του
Ζαχαρίας ὁ Σχολαστικὸς ὑπεκίνησεν τὸν ζῆλον του διὰ τὴν
μοναχικὴν ἄσκησιν. Πολεμούμενος ὑπὸ τοῦ δυναμικοῦ ὀρθόδο-
ξου μοναχοῦ Νηφαλίου, εὔρε προστασίαν πλησίον τοῦ αὐτο-
κράτορος Ἀναστασίου. Ἐφερε μάλιστα ἐκεῖ καὶ τὴν πρὸ τῆς
κατακλιείδος τοῦ τρισαγίου προστεθειῶσαν θεοπασχιτικὴν φράσιν
"ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς", τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰσαγάγει ὁ μονο-
φυσίτης πατριάρχης Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ Γναφεύς, διὰ νὰ το-
νίσῃ ἐμφαντικώτερον τὴν ἐν Χριστῷ ἔνωσιν τῶν δύο φύσεων.

Κατόπιν ἐνεργειῶν ἰσχυρᾶς ὁμάδος Μονοφυσιτῶν ἐτοπο-
θετήθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἀντιοχείας (512) διὰ νὰ
ἐκθρονισθῇ μετὰ ἕξ ἔτη, ὅταν ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ
Ἐνωτικοῦ κατηργήθη. Κατέφυγε τότε εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου
ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Τιμόθεος Δ' Αἰλουρος δὲν ἐνέκρινε
τὰς μεταβολὰς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστίνου, καὶ ἐγκατεστάθη
εἰς μονήν. Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν σωζομένων ἐπιστολῶν του
— 4.000 — δεικνύει πόσον ἀόκνως εἰργάζετο διὰ τὴν ἐπικρά-
τησιν τῶν ἀπόψεών του.

Εἰς μίαν στιγμὴν εὐνοϊωτέρας διὰ τὸν Μονοφυσισμὸν
τρόπῃς τῶν πραγμάτων ἐπωφελήθη προσηλήσεως τῆς αὐτοκρα-
τείας Θεοδώρας, ἡ ὁποία πιθανῶς τὸν ἐγνώρισεν εἰς τὴν Αἴ-
γυπτον, διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Συνεδέθη
μὲ τὸν ὀρθόδοξον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἀνθιμον,
τὸν ὁποῖον ἐντὸς ὀλίγου μετέτρεψεν εἰς μονοφυσίτην. Ὄταν
ὅμως ὁ πάπας Ρώμης Ἀγαπητός, φθάσας εἰς τὴν Κωνσταντινού-
πολιν ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ ὀστρογότθου βασιλέως Θεοδωρίχου,
ἀνεκίνησε νέον πόλεμον κατὰ τῶν Μονοφυσιτῶν, ἡ αὐτοκρατο-
ρικὴ εὐνοία δὲν ἤρκεσε διὰ νὰ σώσῃ οὔτε τὸν Σεβήρον οὔτε
τὸν Ἀνθιμον ἀπὸ τὴν συνοδικὴν καταδίησιν (536). Καταφυγὼν
ἐκ νέου εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἀπέθανε μετὰ δεκαετίαν. Τιμᾶται
ὡς ἅγιος ὑπὸ τῶν Κοπτῶν.

Ὁ Σεβήρος, ἀκαταπόνητος εἰς πᾶσαν ἐνέργειαν ἡγέτης,
ἀνεδείχθη εἰς τὸν παραγωγικώτερον θεολόγον τοῦ ΣΤ' αἰῶνος,
ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων του σώζονται πολὺ ὀλίγα, καὶ δὴ κυρίως
εἰς συριακὴν μετάφρασιν. Τὴν πολεμικὴν του κατὰ τῶν Ὀρθο-
δόξων ἐμπροσωποῦν σήμερον συγγράμματα κατὰ Ἰωάννου τοῦ
Γραμματικοῦ καὶ τοῦ Νηφαλίου, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ *Φιλαλήθης* μὲ
τὸν ὁποῖον ἀπαντᾷ εἰς βιβλίον ἀνωνύμου συγγραφέως, ὅστις
εἶχε συλλέξει κεφάλαια ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξαν-

δρείας, διὰ νὰ στηρίξη τὰς ἀποφάσεις τῆς Χαλιηδόνας. Ἐπο-
λέμησε μὲ ἴσην δριμύτητα τοὺς ἄκρους μονοφυσίτας, καὶ μὲ
ἄλλα ἔργα καὶ μὲ τὰ πέντε βιβλία *Κατὰ Ἀφθαρτοδοκητισμοῦ*,
κατὰ τοῦ συστήματος δηλαδὴ τοῦ παλαιοῦ συνεργάτου τοῦ
Ἰουλιανοῦ Ἀλικαρνασσοῦ. Πολλοὶ ἐκ τῶν πράγματι ἐκλεκτῶν
ὑμνων τοῦ ἐνεσωματώθησαν εἰς τὴν συριακὴν Ὀικτώηχον.

Ὁ Σεβῆρος ἀπέρριπτε μὲν τὸν ὄρον "δύο φύσεις" ὡς ὀ-
δηγοῦντα κατὰ τὰς προϋποθέσεις τοῦ εἰς διπλότητα προσώπων,
ἀπεδέχετο δὲ τὴν εἰς τὸν ἕνα Χριστὸν ὑπαρξιν καὶ θεότητος
καὶ ἀνθρωπότητος ὡς τελείων στοιχείων. Ὁ λόγος διὰ τὸν ὀ-
ποῖον ἀπέρριπτε τὸν ὄρον "δύο φύσεις" εἶναι ὅτι συνέχιζε τὴν
παλαιὰν ταύτισιν τῆς ἐννοίας τῶν ὄρων "φύσις" "ὑπόστασις"
"πρόσωπον" εἰς τὴν χριστολογία. Ἀνεγνώριζε δὲ τὴν διαφο-
ρότητα τῶν δύο στοιχείων, διὰ νὰ μὴ καταλήξῃ εἰς σύγχυσιν
αὐτῶν. "Ἐκ τῶν δύο φύσεων, ἔλεγε, τῆς θείας καὶ τῆς ἀν-
θρωπίνης, ἐμορφώθη εἰς Ἐμμανουὴλ καὶ μία φύσις τοῦ Θεοῦ
Λόγου σεσαρκωμένη". Ἐξ ἄλλου ἐδίδασκεν ὅτι τὸ σῶμα τοῦ
Χριστοῦ κατέστη ἄφθαρτον μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἐνῶ προηγου-
μένως ἦτο φθαρτόν. Τὴν διαφορότητα τῶν φύσεων ἀνεγνώριζον
καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἄκρους Μονοφυσίτας, ἀλλ' ἐνῶ αὐτοὶ ἐδέ-
χοντο τελικῶς μίαν μόνον ἰδιότητα τοῦ προσώπου, ὁ Σεβῆρος
ἀπέδιδεν εἰς τὸ ἐνιαῖον πρόσωπον δύο "ἰδιότητας ὡς ἐν ποιό-
τητι φυσικῇ". Πράγματι οὗτος ἴστατο πολὺ πλησίον τῶν θέσε-
ων τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν Ὀρθοδόξων ἐν γένει,
οἱ δὲ Ὀρθόδοξοι ἀπέκρουσαν τὰς ἀπόψεις του, διότι αὐταὶ ἡ-
γνόουν τὴν Δ' οἰκουμενικὴν σύνοδον. Οἱ πλεῖστοι τῶν Μονο-
φυσιτῶν ἠκολούθουν τὴν γραμμὴν του καὶ ἀκολουθοῦν ἀκόμη.

Θεμιστίος Εἰς παράδοξον δρόμον ὠδήγησε τὸν Θεμιστίον ἡ
προσπάθειά του νὰ τονίσῃ τὴν διαφορότητα τῶν
δύο ἐν Χριστῷ στοιχείων, τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου. "Ε-
φθασε νὰ διακηρύξῃ τὴν ἀτέλειαν τῆς ψυχῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ
τὴν ἄγνοίαν αὐτῆς, καὶ συνεικρότησεν οὕτω τὴν μερίδα τῶν
Ἀγνοητῶν, ἡ ὁποία εἶχε περιορισμένην ἐπιρροήν.

Ἰουλιανὸς Ὁ Ἰουλιανὸς (πρῶτον ἡμισυ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος)
Ἀλικαρνασσοῦ φίλος καὶ ἀκόλουθος τοῦ Σεβήρου κατ' ἀρ-
χάς, ἐγένεν ἀντίπαλος αὐτοῦ ἔπειτα ὡς ἡγέτης τῶν ἄκρων Μο-
νοφυσιτῶν. Ἄκρος μονοφυσίτης ἐξ ἀρχῆς, ὡς φαίνεται ἡμπο-
δίζετο νὰ ἐκδηλωθῇ ἐλευθέρως ἀπὸ τὴν λάμπιν τῆς προσωπικό-
τητος τοῦ Σεβήρου· πράγματι δὲ ἐξεδηλώθη, ὅταν αὕτη ἤρχισε
νὰ ἀμαυρώνεται. Προῖδον τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητος,
ἡ ὁποία συνδέεται κυρίως μὲ τὴν κατὰ Σεβήρου πολεμικὴν, εἶ-

ναι μεταξύ ἄλλων ὁ τόμος *Περὶ Ἀφθαρσίας*, ἀπολεσθεὶς καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν ἄλλων ἔργων του.

Ὁ Ἰουλιανὸς ἰσχυρίζετο ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐγεννήθη ἄφθαρτον, ἐξ οὗ οἱ ὀπαδοὶ του ὀνομάσθησαν Ἀφθαρτοδοκῆται. Ὀνομάσθησαν ἐπίσης Φανταστικοί, διὰ τὸ ὅτι πράγματι ἐξωτερικῶς κατὰ τὴν διδασκαλίαν ὁμοίαζον με τοὺς παλαιοὺς Δοκῆτας. Ἀποσχισθέντες ἀπέκτησαν ἰδίαν ἐκκλησιαστικὴν ὀργάνωσιν με πρῶτον ἀντιπατριάρχην Ἀλεξανδρείας τὸν Γάϊον.

Ἐνῶ οἱ Ἀφθαρτοδοκῆται ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἦτο κτιστόν, ἅμα δὲ τῇ ἐνώσει αὐτοῦ με τὸν Λόγον κατέστη ἄφθαρτον, μία ἀκροτάτη ὁμὰς Μονοφυσιτῶν, οἱ Ἀκτιστῆται, ὑπεστήριζον ὅτι ἦτο ἄκτιστον καὶ κατῆλθεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Τοιαύτη ἀντιληψις ἀπεδίδετο, ὡς γνωστόν, καὶ εἰς τὸν Ἀπολινάριον.

3. ΧΑΛΚΗΔΟΝΙΚΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ

Ἡ ἀδυναμία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας νὰ ἐπιβάλη γενικῶς τὸν ὅρον τῆς Δ' οἰκουμενικῆς συνόδου περὶ δύο ἐν Χριστῷ φύσεων, ἀσυγχύτως ἡνωμένων, ὠδήγησε τὴν πολιτείαν εἰς τὴν χάραξιν ἰδιικῆς τῆς πολιτικῆς ἐν προκειμένῳ, καὶ δὴ ἐνωτικῆς. Αὕτη ἐξεφράσθη ἐπίσημως διὰ τοῦ Ἐνωτικοῦ τοῦ Ζήνωνος (482), τὸ ὁποῖον προεκάλεσε πολλαπλᾶς κινήσεις· ἐχώρισε τοὺς Μονοφυσίτας εἰς μετριοπαθεῖς καὶ ἀκραίους, ἐχώρισε τοὺς Ὀρθοδόξους ὡσαύτως εἰς μετριοπαθεῖς καὶ αὐστηροὺς, ἔφερεν εἰς ἐπαφὴν τοὺς μετριοπαθεῖς τῶν δύο μερίδων καὶ προεκάλεσε σχίσμα μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως.

Οἱ αὐστηροὶ Ὀρθόδοξοι παρέμειναν ἀπολύτως πιστοὶ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Χαλκηδόνος, ἡ ὁποία διέκρινε σαφῶς τὰς δύο φύσεις καὶ παρεμέριζεν ὅσας ἐκφράσεις τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἐδυσχέραινον τὴν διάκρισιν, ὡς εἶναι ἡ "μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη", δάνειον ἀπολιναριστικόν. Μολονότι ἡ ἀκραιότης αὕτη μερίς, ἡ ἔχουσα κύριον ἐκκλησιαστικὸν ἐκπρόσωπον τὸν Μακεδόνιον Κωνσταντινουπόλεως (495-511), ἔχανε διαρκῶς ἔδαφος, ἀνέδειξεν ἕνα ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους θεολόγους τῆς περιόδου, τὸν Λεόντιον.

Λεόντιος Ὁ Loofs (1887) δι' εἰδικῆς μονογραφίας ἐταύτι-
Βυζάντιος σεν εἰς ἕν πρόσωπον ὅλους τοὺς θεολόγους, οἱ ὁποῖοι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστίνου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔφερον τὸ ὄνομα Λεόντιος, παραδόξως δὲ ἡ ἀποψίς του ἔγινε δεκτὴ ὑπὸ ὅλων καὶ μόλις προσφάτως ἀνεθεωρήθη. Τώρα Λεόντιος ὁ Βυζάντιος (περίπου 480-540) διακρίνεται ὅλων τῶν ἄλλων, πλὴν τοῦ ὠριγενιστοῦ Λεοντίου, μοναχοῦ τῆς μονῆς Ἁγίου Σάββα Παλαιστίνης, μὲ τὸν ὁποῖον ταυτίζεται ὑπὸ πολλῶν, ἀλλὰ βάσει τόσο ἀνισχύρων ἐπιχειρημάτων, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται πολὺν κόπον ἢ ἀνασκευὴ των.

Ἄμεσοι περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου μαρτυρίαι δὲν ὑπάρχουν, πρᾶγμα ἀσύνηθες δι' ἕνα συγγραφέα τῆς ἀξίας αὐτοῦ· ἀλλ' εὐρισκόμεθα ἀκριβῶς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ συγγραφεῖς περιβάλλονται ὑπὸ μυστηρίου. Βεβαιώνει ὁ ἴδιος ὅτι εἰς νεαρὰν ἡλικίαν εἶχε παρασυρθῆ ὑπὸ τῶν Νεστοριανῶν καὶ ἦτο ἤδη ἔτομον θήραμα διὰ τοὺς αἰρετικούς τούτους, ὅποτε ἠθεία

Χάρις τὸν ἤρπασεν ἀπὸ τοὺς ὀδόντας των. Προφανῶς ἦτο μοναχός, ὅταν συνέβαινον ταῦτα. "Ἐκτοτε ἐμόρφωσε τὴν συνείδησιν ὅτι εἶχε χρέος, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε κάποτε νὰ πληρῶσῃ διὰ τῆς καταπολεμήσεως αἱρέσεων.

Καὶ τὸ ἐπλήρωσε βασικῶς μὲ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου *Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιανῶν*, εἰς τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι αἱ δύο αἱρέσεις, παρὰ τὰς ἀντιθέσεις των, ἐκκινουῦν ἀπὸ τὰς ἰδίας ἐσφαλμένας προϋποθέσεις καὶ ἐμφανίζουσι τὰς ἰδίας ἀδυναμίας.

Ἀπὸ τὰ μικρότερα ἔργα του εἶναι ἀξιωμακτικῶς ἐκείνο εἰς τὸ ὁποῖον, μὲ πρωτοφανῆ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κριτικὴν μέθοδον, ἀποδεικνύει ὅτι συγγράμματα τοῦ Ἀπολιναρίου ἐκυκλοφοροῦντο ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν ψευδῶν μὲ ὀνόματα σεβαστῶν πατέρων.

Τὸ ἔργον τοῦ Λεοντίου, ἐνῶ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἐρασιμακτικόν, εἰς τὴν πραγματικότητά ἐστὶν συνθετικὸν καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα πρωτότυπον. Ἀρεσιόκομος ἰδιαίτερος εἰς τοὺς μεγάλους Καππαδόκας, οἱ ὁποῖοι καὶ κατὰ τὴν δογματικὴν μετριοπάθειαν ὑπῆρξαν πρόδρομοι αὐτοῦ, συνέθεσε πλῆρες χριστολογικὸν σύστημα ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς πολεμικῆς κατὰ τῶν αἱρετικῶν.

Διὰ νὰ τὸ ἐπιτύχῃ, δὲν ἐδίστασε νὰ προσφύγῃ εἰς τὴν βοήθειαν τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισε διὰ κατ' ἰδίαν μελετῶν, καθ' ὅσον δὲν φαίνεται νὰ ἐσπούδασε συστηματικῶς. Παρουσιάζεται εἰς μὲν τοὺς συλλογισμοὺς ἀριστοτελικός, εἰς δὲ τὴν ἀνθρωπολογίαν πλατωνικός. Ὑπῆρξε κατὰ τὴν μεθολογίαν πρόδρομος τοῦ Δαμασκηνοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ τῶν Σχολαστικῶν τῆς Δύσεως, ὅπως δὲ συνετέλεσεν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ πεδίον τῆς χριστιανικῆς σκέψεως.

Πρῶτον μέλημα τοῦ Λεοντίου ἦτο ἡ διευκρίνησις τῶν χριστολογικῶν ὄρων. Αἱ ἄκραι μερίδες τῆς ἐποχῆς του ἀπέριπτον τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς εἰς ἓν πρόσωπον ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων, δηλαδὴ τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνος. Ὁ Νεστοριανισμός, ἐκκινῶν ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς δύο φύσεις ἐν τῷ Χριστῷ καὶ ταυτίζων τοὺς ὄρους φύσις καὶ πρόσωπον, ἠναγκάζετο νὰ παραδεχθῇ δύο πρόσωπα· ἐπομένως διέλυε τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεανθρώπου. Ὁ Μονοφυσιτισμός, ἐκκινῶν ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς ἓν ἕνα ἰόν πρόσωπον ἐν τῷ Χριστῷ καὶ ταυτίζων ἐπίσης τοὺς ὄρους φύσις καὶ πρόσωπον, ἠναγκάζετο νὰ παραδεχθῇ μίαν μόνον φύσιν· ἐπομένως κατέστρεφε τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεανθρώπου. Προσπάθειά των λοιπὸν ἦτο νὰ ἀπογυμνώσουσι τὸν Χριστὸν εἴτε ἀπὸ τὸ θεῖον εἴτε ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον στοιχείον.

Ὁ Λεόντιος εὐρίσκειν τὰς ἀκριβεῖς ἐννοίας τῶν ὄρων, ἐταύτιζε τὴν οὐσίαν μὲ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὑπόστασιν μὲ τὸ πρόσωπον, ὄχι ὅμως τὴν φύσιν μὲ τὸ πρόσωπον. Οὐσία καὶ φύσις εἶναι τὸ εἶδος, ὑπόστασις καὶ πρόσωπον εἶναι τὸ ἄτομον κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ὀρολογίαν. Οὕτως, ἐνῶ αἱ δύο αἰρετικαὶ ὁμάδες ἐχριστολόγουν βάσει τῆς ταυτότητος φύσεως καὶ προσώπου, ὡς εἴπομεν — ὅπου φύσις, ἐκεῖ καὶ πρόσωπον — ὁ Λεόντιος διέκρινε τὰς δύο ἐννοίας, ὅπως καὶ ἡ ἀπόφασις τῆς Χαλκηδόνος. Ἐπειδὴ φύσις εἶναι ἡ καθόλου ὑπαρξίς τοῦ ὄντος, ὑπόστασις δὲ ἢ πρόσωπον ἢ καθ' ἑαυτὸ συγκεκριμένη ὑπαρξίς, χρησιμοποιοῦμεν τὴν ἀντωνυμίαν διὰ μὲν τὰς φύσεις, "ἄλλο καὶ ἄλλο" διὰ δὲ τὰς ὑποστάσεις, "ἄλλος καὶ ἄλλος". Ἐπομένως διὰ τὸ ὅτι δεχόμεθα δύο φύσεις, δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ δεχθῶμεν καὶ δύο πρόσωπα.

Ἡ θεία φύσις εἶναι πάντοτε αὐτοτελὴς καὶ τελεία, ἐνῶ ἡ ἀνθρωπίνη εἰς τὴν συνήθη αὐτῆς κατάστασιν δὲν εἶναι τελεία, καὶ θὰ ἐλέγομεν εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην δὲν εἶναι τελεῖ ὑπόστασιν ἢ προσωπικότητα, ἀλλ' ἄτομον. Διὰ νὰ μεταβληθῇ τὸ ἄτομον εἰς ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν χρειάζεται ἀγῶνα, πρέπει νὰ προηγηθῇ ἄρνησις τῆς ἰδίας θελήσεως καὶ ὑποταγὴ εἰς ὑψηλοτέραν θέλησιν. Οὕτω μὲ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἠνώθη μία ἀπλή ἀνθρωπίνη φύσις, ἐν ἄτομον, τὸ ὅποῖον δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀποτελέσει ἰδίαν ὑπόστασιν. Ὁ Λεόντιος καλεῖ τοῦτο μὲ τὸν ὄρον "ἐνυπόστατον", ἀλλ' ἐφρόντισε ν' ἀποκλείσῃ πᾶσαν ὑπόνοιαν ἀπολιναρισμοῦ. Ἐνυπόστατον ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐννοιαν εἶναι μία φύσις ἢ ὁποία δὲν εἶναι ὑπόστασις, ὑπάρχει ἐντὸς ὑποστάσεως μιᾶς ἄλλης φύσεως καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐκτὸς αὐτῆς· ἂν χωρισθῇ, θὰ ἐξαφανισθῇ. Οὕτως αἱ δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ, θεία καὶ ἀνθρωπίνη, δι' ἐνώσεως διαμορφώνουν μίαν ὑπόστασιν, μίαν μόνην προσωπικότητα.

Ἐπὶ τῆς ἐνώσεως εἶναι δύο εἶδῶν ἐνώσεις· πρῶτον ἢ εἰς ἓν ἐνώσις ἀριθμοῦ ἀτόμων, τὰ ὅποια ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος· δεύτερον ἢ λόγῳ δεσμοῦ τινος ἐνώσις εἰς ἓν ἀριθμοῦ ἀτόμων, τὰ ὅποια ἀνήκουν εἰς διάφορα εἶδη. Ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει τὸ μὲν πρῶτον ἐνώσιν εἰδούς, τὸ δὲ δεύτερον σύνθεσιν. Ὁ Χριστὸς ἔχει ἐν ἑαυτῷ δύο διάφορα εἶδη, τὰ ὅποια εἶναι συνδεδεμένα κατὰ σύνθεσιν, ὄχι κατ' εἶδος· ἄρα ταῦτα εἶναι ἠνωμένα καὶ διακεκριμένα. Ἐν τῷ Χριστῷ τὸ αὐτὸ εἶναι καὶ ἓν καὶ δύο· "ἓν μὲν τῇ ἐνώσει δύο δὲ ταῖς φύσεσιν". Ἡ ὑπαρξίς μιᾶς ὑποστάσεως συνάπτει τὰς δύο φύσεις, θείαν καὶ ἀνθρωπίνην, καὶ διαστέλλει τὸν Χριστὸν ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἐνῶ ἡ ὑπαρξίς δύο ἀτρέπτων φύσεων διαστέλλει τὸν Λόγον ἀπὸ τὴν σάρκα καὶ τὸν συνάπτει πρὸς τὸν Πατέρα. Εἰς τὴν χριστολογία παρατη-

ρεῖται κάτι τὸ ἀντίθετον ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν τριαδο-
λογίαν· εἰς τὴν Τριάδα ὑπάρχει ταυτότης φύσεως καὶ ἑτερότης
ὑποστάσεως, ἐνῶ εἰς τὸν Χριστὸν ὑπάρχει ἑτερότης φύσεως
καὶ ταυτότης ὑποστάσεως.

4. ΝΕΟΧΑΛΚΗΔΟΝΙΚΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ

Ἡ μετριοπαθὴς μερὶς τῶν Ὁρθοδόξων, χωρὶς νὰ ἀπορρίπτῃ τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνος, ἐπέδωκε νέαν διατύπωσίν του, εἰς τὴν προσπάθειάν της νὰ ἐλκύσῃ τοὺς μετριοπαθεῖς Μονοφυσίτας. Χαρακτηριστικὰ της λοιπὸν στοιχεῖα εἶναι τρία· πρῶτον ἡ ἀποδοχὴ τοῦ ὄρου τῆς Χαλκηδόνος, δεύτερον ἡ χρῆσις ὁλοκλήρου τοῦ ἔργου τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ἰδιαίτερος ἀγαπητοῦ εἰς τοὺς Μονοφυσίτας, καὶ τρίτον ἡ πολεμικὴ κατὰ τῶν νεστοριανιζόντων, ἀντιπάλων τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, ἰδίως τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας καὶ τοῦ Θεοδωρήτου Κύρου. Διὰ τοὺς Νεοχαλκηδονικοὺς ὁ ἀναγνωρίζων μίαν μόνον φύσιν εἶναι μονοφυσίτης, ὁ δὲ ἀναγνωρίζων δύο ἀπλῶς φύσεις εἶναι νεστοριανός, ἐνῶ ὀρθόδοξος εἶναι ὁ δεχόμενος ἀμφότερα, δηλαδὴ κατὰ μὲν τὴν διαίρεσιν δύο φύσεις, κατὰ δὲ τὴν ἔνωσιν μίαν φύσιν.

Ἡ ὑπὸ τῶν σιυθῶν μοναχῶν Μαξεντίου καὶ Λεοντίου εἰσαγωγή τοῦ θεοπασχιτικοῦ τύπου διὰ τῆς φράσεως "τὸν ἕνα τῆς Τριάδος πεπονθέναι σαρκὶ" ἐξυπηρέτει τὰς ἐπιδιώξεις τῆς νεοχαλκηδονικῆς μερίδος. Χωρὶς τὴν λέξιν "σαρκὶ" αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τὸν Πρόκλον Κωνσταντινουπόλεως, ἕνα αἰῶνα ἐνωρίτερον πολεμοῦντα τὸν Θεόδωρον, ταύτην δὲ προσέθεσαν οἱ σκύθαι μοναχοὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ὅπου ἀπαντᾷ εἰς τὴν συνάφειαν "ἔπαθεν ἀπαθῶς ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ".

Ἡ σπουδαιότης τῆς φράσεως, κατανοηθεῖσα ἐνωρίς, ὠδήγησεν εἰς τὴν μετέπειτα ἐπισημοποίησίν της διὰ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ (533). Σημαίνει βεβαίως αὕτη μετάδοσιν ἰδιωμάτων μεταξὺ τῶν φύσεων τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς εἰς ἕν πρόσωπον ἐνώσεως αὐτῶν.

Ὡς εἶδομεν, ἐνωρίτερον εἶχεν εἰσαγάγει εἰς τὸν τρισάγιον ὕμνον ἄλλον θεοπασχιτικὸν τύπον ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ Γναφεὺς διὰ προσθήκης εἰς τὴν κατακλειδα αὐτοῦ τῆς φράσεως "ὁ δι' ἡμᾶς σταυρωθεὶς". Ἀλλ' ἡ φράσις αὕτη λόγῳ τῆς μονοφυσιτικῆς προελεύσεως αὐτῆς ἀπερρίφθη, ἂν καὶ ἠδύνατο νὰ ἔχη τὴν ἰδίαν μὲ τὴν ἄλλην θεοπασχιτικὴν φράσιν ἔννοιαν.

Ἡ νεοχαλκηδονικὴ μερὶς, κερδίσασα εἰς τὰς τάξεις της

τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν, ἐπέβαλε τὰς ἀπόψεις τῆς εἰς τὴν Ε΄ οἰκουμένην σύνοδον καὶ εἰς ὅλην τὴν μετέπειτα ὀρθόδοξον θεολογίαν, ἔδωσε δὲ ἐπίσης τὴν σφραγίδα τῆς εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην. Ἡ ἀνθρωπότης τοῦ Χριστοῦ παρουσιάζεται ὡς ὑπεργηίνη καὶ φωτιζομένη ὑπὸ τοῦ θείου Λόγου. Ἀναπαράστασιν τῶν ἀντιλήψεων τῆς νεοχαλκηδονικῆς θεολογίας παρατηρεῖ ὁ θεατὴς εἰς τὸ μωσαϊκὸν τῆς σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Νηφάλιος Τὸ ἀρχαιότερον στάδιον τῆς συγχωνεύσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας μετὰ τῆς διδασκαλίας τῆς Χαλκηδόνος ἐκπροσωπεῖ ὁ ἀλεξανδρινὸς μοναχὸς Νηφάλιος, ὁ ὁποῖος, μονοφυσίτης κατ' ἀρχάς, ἐνεφανίσθη ἔπειτα εἰς τὴν Παλαιστίνην ὡς ὀρθόδοξος διώκτης τῶν Μονοφυσιτῶν, καὶ ἰδιαίτερος τοῦ Σεβήρου, μὲ μίαν δυναμικὴν τακτικὴν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν γραμμὴν τῆς μετριοπαθοῦς θεολογίας του. Ἐπειδὴ τὰ συγγράμματά του ἐχάθησαν, τὰς ἀπόψεις του γνωρίζομεν μόνον ἐκ δευτέρας χειρός. Προσεπάθει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ φράσεις "δύο φύσεις ἠνωμένοι" καὶ "μία φύσις σεσαρκωμένη" σημαίνουν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἐπομένως ὅτι ὁ Κύριλλος εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν Χαλκηδόνα. Ἐπίσης ὅτι τὸ μονοφυσιτίζον "ἐκ δύο φύσεων" σημαίνει ὅ,τι τὸ ὀρθόδοξον "ἓν δύο φύσεων".

Ἰωάννης Γραμματικὸς Ὁ Ἰωάννης Γραμματικὸς (πρῶτον ἥμισυ ΣΤ΄ αἰῶνος), διδάσκαλος τῆς γραμματικῆς ἀπὸ τὴν Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης, εἰς μίαν ἀπολεσθεῖσαν *Ἀπολογία* ὑπὲρ τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος ἀπεδείκνυε τὴν δυνατότητα συμβιβασμοῦ τῆς διφυσιτικῆς ὀρολογίας μὲ τὰς διατυπώσεις τῆς θεολογίας τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Ἀπὸ ὅσον ἐπιτρέπουν τὰ ἀποσπάσματά του νὰ συναγάγωμεν ἐχρησιμοποίει ταυτοχρόνως τοὺς ὅρους "δύο φύσεις" καὶ "μία φύσις", ἐπισημαίνων τὴν διάκρισιν τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑποστάσεως ὅχι μόνον εἰς τὴν τριαδολογίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν χριστολογία, καὶ κατοχυρώνων τὴν προέλευσιν μιᾶς ὑποστάσεως ἐκ τῶν δύο φύσεων καθ' ὑποστατικὴν ἔνωσιν ἠνωμένων. Τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ εὔρισκε μόνον εἰς τὴν ἔνωσίν τῆς μετὰ τοῦ Λόγου, ὅχι δὲ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ.

Ἰωάννης Σχολαστικὸς Ὁ Ἰωάννης ὁ Σχολαστικὸς (πρῶτον ἥμισυ ΣΤ΄ αἰῶνος), ἐπίσκοπος εἰς τὴν γενέτειράν του Σκυθόπολιν τῆς Παλαιστίνης, εἶναι γνωστὸς ὡς θεολόγος ἀπὸ ἀποσπάσματα ἔργων του, τὰ ὁποῖα διετηρήθησαν εἰς πρακτικὰ

συνόδων ἢ εἰς ἔργα μεταγενεστέρων θεολόγων. Ἀπὸ ὅλας τὰς πληροφορίας συνάγεται ἡ βεβαιότης ὅτι ἦτο ἀντάξιος τοῦ ἀντιπάλου του Σεβήρου εἰς τὴν γνῶσιν τῆς κλασικῆς γραμματικῆς καὶ τῆς θεολογίας. Ἠκολούθει καὶ αὐτὸς τὴν γραμμὴν "δύο καὶ μία", δύο φύσεις καὶ μία φύσις, ἔνωσις καὶ διάκρισις. "Ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύο ὁρῶμεν τὰς ἐνεργείας τῆς θεότητος αὐτοῦ καὶ ἀνθρωπότητος ἀμερίστως τε καὶ ἀναλλοιώτως". Ὁ Σχολαστικὸς εἶναι ὁ πρῶτος σχολιαστὴς τῶν συγγραμμάτων Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ἀλλὰ τὰ σχόλιά του, ἀναμιχθέντα τὸν ΙΒ' αἰῶνα μὲν τὰ τοῦ Μαξίμου, δύνανται νὰ διαχωρισθοῦν μόνον μὲ τὴν βοήθειαν παλαιοτέρας συριακῆς μεταφράσεως.

Λεόντιος Ὁ Λεόντιος οὗτος (πρῶτον ἡμισυ ΣΤ' αἰῶ-
Ἱεροσολυμίτης vos) παρέμεινε εἰς τὴν σκιάν τοῦ Λεοντίου Βυζαντίου καὶ τὰ δύο συγγράμματά του, *Κατὰ Νεστοριανῶν* καὶ *Κατὰ Μονοφυσιτῶν* ἐξεδίδοντο ὡς ἔργα ἐκεῖνου. Ἡ διάκρισις του ἀπ' ἐκεῖνου ἐστηρίχθη ὄχι μόνον εἰς τὴν διαφορὰν θεολογικῆς γραμμῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διαφορὰν ἐπωνύμου, καθ' ὅσον τὰ χειρόγραφα τούτου φέρουν τὰ βιβλία του ὡς "τοῦ πανσόφου μοναχοῦ κυρ Λεοντίου τοῦ Ἱεροσολυμίτου". Πιθανῶς αὐτὸς εἶναι ὁ μοναχός, ὁ ὁποῖος ἐστάλη ὑπὸ τῶν μοναχικῶν ἡγετῶν τῆς Παλαιστίνης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς συμμετοχὴν εἰς τὰς τότε δογματικὰς διαβουλεύσεις. Μετέσχε συσκέψεων καὶ συνόδων καί, πιθανῶς παραμείνας ἐκεῖ ἐπίσης μετὰ ταῦτα, ἐπηρέασε σοβαρῶς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ.

Ἐφ' ὅσον διαχειρίζεται τὸ χριστολογικὸν πρόβλημα μὲ ἀφρητιρίαν τὴν ὁρολογίαν τοῦ Κυρίλλου καὶ ὄχι τῆς Χαλικηδόνος, εἶναι ἐκπρόσωπος τῆς νεοχαλικηδονικῆς τάσεως. Ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῶν Μονοφυσιτῶν ἐνίστε σημειώνεται μὲ ἐλαφρὰς ἀποχρώσεις ἐννοιῶν. Ὡς παράδειγμα φέρομεν τὸν ὄρον "συνθετώτερον" ἰδίωμα ἀντὶ τοῦ ὄρου "σύνθετος ὑπόστασις" τοῦ Σεβήρου. Ὁ Λόγος, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν προῦπαρξιν αὐτοῦ, εἶχεν ἐν ἑαυτῷ διαμορφωμένον ἄθροισμα ἰδιωμάτων, τὰ ὁποῖα διέκρινον αὐτὸν ἀπὸ τὰ δύο ἄλλα πρόσωπα τῆς Τριάδος, εἶχε δηλαδὴ "σύνθετον ἰδίωμα", τὸ ὁποῖον μὲ τὴν πρόσληψιν τοῦ ἀνθρωπίνου στοιχείου ἔγινε συνθετώτερον. Τὸν ὄρον ἐνυπόστατον ἐχρησιμοποίει ὑπὸ ἔννοιαν διάφορον τοῦ Βυζαντίου. Ὅπως δηλαδὴ, ἔλεγεν, αἱ τρεῖς θεῖαι ὑποστάσεις εἶναι εἰς μίαν οὐσίαν ἐνούσιοι, οὕτω αἱ δύο τοῦ Χριστοῦ φύσεις εἶναι εἰς μίαν ὑπόστασιν ἐνυπόστατοι.

Ἰουστινιανός Ὁ Ἰουστινιανός (482 - 565), ἐπὶ μίαν τριακονταεταετίαν αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου, ἔδωκεν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τὸν ὀριστικὸν χαρακτήρα τῆς καὶ συγχρόνως ἄφησε τὴν σφραγίδα τοῦ εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον τοῦ Βυζαντίου. Μέχρις αὐτοῦ οἱ χριστιανοὶ αὐτοκράτορες ἐβοήθουν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀνεμιγνύοντο εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων· ἦσαν κατὰ τινα τρόπον συμφιλωταὶ εἰς τὰς δογματικὰς ἔριδας ἢ ἐτάσσοντο μὲ μίαν μερίδα, ἀλλὰ δὲν ἐφιλοδόξουν νὰ θεολογήσουν οἱ ἴδιοι, οὔτε κἂν ὁ Ἀναστάσιος Α', ὁ ὁποῖος ἦτο θεολόγος. Πρῶτος ἐπεδίωξε τοῦτο ὁ Ἰουστινιανός, καὶ μάλιστα ὄχι καὶ τόσον ἀνεπιτυχῶς. Δι' αὐτοῦ ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου ἡ θεολογία. Οὗτος ὅμως δὲν ἦτο συμβιβαστῆς ἀπόψεων, ἀλλὰ ρυθμιστῆς, μολονότι αἱ ἐπιβαλλόμεναι ἀποφάσεις ἐλαμβάνοντο κατόπιν ἐμπεριστατωμένων διαβουλεύσεων. Εἶχε πρὸς τοῦτο πλῆθος συμβούλων.

Εἰς τὴν ὅλην προσπάθειάν του πρὸς ἐνότητα καὶ αὔξησιν τῆς αὐτοκρατορίας αἱ φροντίδες διὰ τὴν ἐνότητα καὶ ἀκμὴν τῆς Ἐκκλησίας καταλαμβάνουν μεγάλην θέσιν. Ἡ πολεμικὴ του ἐναντίον τοῦ φθίνοντος ἐθνισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ὡς καὶ ἐναντίον τῶν παλαιότερων αἱρέσεων, δὲν συνήνητησε σοβαρὰς ἀντιδράσεις.

Ἐπρεπε νὰ εἶναι προσεκτικὸς ἐναντι τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ ἐνώπιον τοῦ κινδύνου τῆς ἀποσπάσεως τῶν μονοφυσιτικῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, πλουσιωτάτων μάλιστα, ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατὴ, ὡς ἐφρόνει, ἡ προσέλκυσις τῶν Μονοφυσιτῶν διὰ τῆς ἐξευρέσεως νέων διατυπώσεων τοῦ δόγματος. Ὁ ἴδιος παρέμεινε πιστὸς εἰς τὸν ὅρον τῆς Χαλκηδόνος περὶ δύο ἐν Χριστῷ φύσεων ἀσυγχύτως ἠνωμένων, ἀλλ' ἤθελε νὰ διατηρήσῃ καὶ ὀλόκληρον τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας μετὰ τῆς ἐκφράσεως "Μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη". ἦτο δηλαδὴ νεοχαλκηδονικὸς θεολόγος καὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται ἡ ἐκκλησιαστικὴ του πολιτικὴ.

Ὅταν ἀντελήφθη τὴν ἀδυναμίαν συμβιβασμοῦ τῶν δύο παρατάξεων διὰ μετὰξὺ των διασκέψεων, ἀπεφάσισε ν' ἀπαλλάξῃ τὸν ὅρον τῆς Χαλκηδόνος ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων τῆς ἐκτοξευομένων κατηγοριῶν. Ἐπέβαλεν οὕτω διὰ θεολογικῆς πραγματείας ὑπὸ τύπον διατάγματος τὸν δεύτερον θεοπασχιτικὸν τύπον "τὸν ἕνα τῆς Τριάδος πεπονθέναι σαρκί". Καὶ ὁ τύπος οὗτος καὶ ἡ ἀνωτέρω φράσις τοῦ Κυρίλλου ἀνιχνεύονται εἰς τὸν ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος συνταχθέντα καὶ εἰς τὴν λειτουργίαν εἰσαχθέντα ὕμνον *Ὁ Μονογενῆς Υἱός*.

"Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ

.....

σαρκωθῆναι ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου

.....

σταυρωθεὶς τε, Χριστὸς ὁ Θεός,

θανάτῳ θάνατον πατήσας·

εἷς ὢν τῆς ἁγίας Τριάδος".

Καὶ τὰ ἐν συνεχείᾳ ἐκδοθέντα θρησκευτικὰ διατάγματα, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν λιπαρὰν γνῶσιν τῶν θεολογικῶν προβλημάτων, εἶναι ἑναρμονισμένα μὲ τὰς ἀπόψεις του. Καταδικάζουν τὸν Μονοφυσιτισμὸν, τὸν Ὠριγένη, ἔπειτα εὐθύς ἀμέσως τὰ Τρία Κεφάλαια, δηλαδή τὸ πρόσωπον καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, τὰ ἀντικυριλλικὰ συγγράμματα τοῦ Θεοδωρήτου Κύρου καὶ τὴν Πρὸς Μάριν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰβᾶ Ἐδέσσης, περιλαμβανόμενα εἰς τρία ἰδιαίτερα κεφάλαια. Ἡ Ε΄ οἰκουμένη συνόδος (553) δὲν ἔκαμε τίποτε περισσότερον ἀπὸ τὸ νὰ ἐπικυρώσῃ τὰς ὡς ἄνω καταδικίας κατὰ τινὰ τρόπον.

Δυστυχῶς οἱ στόχοι τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἐπετεύχθησαν οὔτε διὰ τῆς συνόδου ταύτης λόγῳ τοῦ ἀμετακινήτου τῶν Μονοφυσιτῶν· τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν ὅτι αἰφνιδίως εἰς τὰ τέλη τοῦ βίου του οὗτος ἐνεφανίσθη ὡς ὑποστηρικτῆς τῆς ἄκρας μερίδος τῶν Ἀφθαρτοδοκητῶν, φαίνονται ἀπίθανα. Τὸ κείμενον τοῦ σχετικοῦ διατάγματος δὲν διεσώθη καὶ ἴσως δὲν εἶχε δημοσιευθῆ ποτέ. Δύναται νὰ ὑποτεθῆ βασιμῶς ὅτι ἐπιθυμῶν πάντοτε νὰ εὔρῃ νέαν δογματικὴν διατύπωσιν, ἀποδεκτὴν ἀπὸ τοὺς Μονοφυσίτας, ἐχρησιμοποίησε μερικὰς ἐκφράσεις ἀφθαρτοδοκητικῆς. Εἶναι ἔν ἐκ τῶν ἱστορικῶν παραδόξων τὸ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστερεώθη ἡ Ὀρθοδοξία, ἄφησεν εἰς πολλοὺς τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀπέθανεν ὡς μονοφυσίτης. Ἀντιθέτως ἐξ ἄλλης πλευρᾶς καὶ αὐτὸς καὶ ἡ σύζυγός του Θεοδώρα ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐφέροντο ὡς ἅγιοι.

Ἀναστάσιος Α΄ Ὁ Ἀναστάσιος (π. 520 - 599) ἀνῆλθεν εἰς Ἀντιοχείας τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἀντιοχείας τὸ 599. Ἐκτοτε κατέστη ἡγέτης τῆς Ὀρθοδοξίας, ἂν καὶ τὰ περισσότερα ἔτη τῆς ἀρχιερατείας του ἔζησεν εἰς τὴν ἔξορίαν, πιθανῶς εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἔξορίας καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασίν του ἐτήρει πυκνὴν ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν πάπαν Γρηγόριον τὸν Διάλογον.

Μὲ τὸ ὕψος τοῦ ἠθους του συνεβάδιζεν ἡ βαθεῖα θεολογικὴ γνῶσις του. Ἀπὸ τὰ ὀλίγα σωζόμενα συγγράμματά του ἀξιωματικόν εἶναι ἡ εἰς πέντε βιβλία πραγματεία *Περὶ τῶν*

ὁρθῶν τῆς Πίστεως δογμάτων, σύνοψις τῆς θεολογίας, χριστολογίας καὶ ἐσχατολογίας. Πρόδρομος καὶ αὐτὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ βεβαιώνει ὅτι οἱ πατέρες ὁμιλοῦν δι' αὐτοῦ· "τοὺς πατέρας εὐρίσκεις διδάσκοντας δι' ἐμοῦ". Ἀπορρίπτει τὴν διάκρισιν τριῶν οὐσιῶν εἰς τὴν Τριάδα, φιλοπονείου προελεύσεως· ὑποστάσεις μόνον ὑπάρχουν τρεῖς· ἕκαστον τριαδικὸν πρόσωπον εἶναι μὲν μιᾶς κοινῆς φύσεως, ἀλλ' ἔχει "ιδιότροπον ιδιότητα", χαρακτηριστικὴν προσωπικῆς ὑποστάσεως. Εἶναι καὶ αὐτὸς ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως νεοχαλκηδονικός, ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸν Χριστὸν ὡς ἔχοντα δύο φύσεις καὶ δύο ἐνεργείας, ἀλλὰ σημειώνει ὅτι ἢ ἀποτελεσματικῆ, ἢ ἔμπρακτος, ἐνέργεια αὐτῶν εἶναι μία, ὡς συνισταμένη τῶν δύο ἁρμονικῶν ἐνεργειῶν.

Ἀναστάσιος Σιναΐτης Δεινὸς φιλόσοφος καὶ θεολόγος ὁ Ἀναστάσιος οὗτος (περὶ τὸ 600), ἐφέρετο μέχρι τοῦδε ὡς δράσας κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ Ζ' αἰῶνος. Ἦδη ὅμως ὁ Σάκκος ἀπέδειξεν ὅτι οὗτος ἔζησεν ἐνωρίτερον. Ἄν δὲ εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τοῦ Ἀναστασίου Β' Ἀντιοχείας (599-608) δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον. Μοναχὸς τοῦ Σινᾶ, κατήρχετο συχνὰ εἰς τὰς πόλεις τῆς Αἰγύπτου, ὅθεν ἐκαλεῖτο καὶ Μωϋσῆς, διὰ νὰ πολεμήσῃ τὸν Μονοφυσισμὸν μὲ ποικιλίαν μέσων· συνεκρότει συσκέψεις, συγκεντρώσεις, διαδηλώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἐξεφώνει πυρίνους λόγους. Ἐπολέμει ὅλους τοὺς μέχρι τοῦ 600 ἡγέτας τοῦ Μονοφυσισμοῦ, κυρίως δὲ δέκα, τοὺς ὁποίους ἀποκαλεῖ "δεκακέρατον ὀρχήστραν".

Τὸ κυριώτερον ἔργον του εἶναι ὁ *Ὁδηγὸς*, ὁ ὁποῖος σώζεται εἰς ἐπεξεργασμένην μορφήν μὲ προσθήκας ὑπὸ ἄλλης χειρὸς ὠρισμένων τμημάτων καὶ σχολίων. Εἰς τοῦτον ὁ Ἀναστάσιος ἀνατρέπει τὰς πλάνας τῶν Μονοφυσιτῶν καὶ περιγράφει ὠρισμένα ἐπεισόδια ἐκ τῆς δράσεώς του. Αἱ *Ἐρωταποκρίσεις* του ἔχουν ὑποστῆ διάβρωσιν ὑπὸ νοθευτῶν. Εἰς συναρπαστικὸν ὕφος εἶναι γραμμένοι οἱ σωζόμενοι *Λόγοι* του. Πολλῶν ἄλλων Ἀναστασίων ἔργα ἀπεδόθησαν εἰς αὐτόν.

Ὁ Ἀναστάσιος ἐκινεῖ εἰς τὴν θεολόγησιν ἐκ τῆς Γραφῆς· θεωρεῖ ὅμως μονομερῆς καὶ ἀνεπαρκῆς τὸ νὰ περιορίζεται κανεὶς εἰς τὴν χρῆσιν λεξιδίων καὶ φρασιδίων βιβλικῶν, τὰ ὁποῖα ἄλλωστε ἐπιδέχονται ποικιλίαν ἐρμηνειῶν, πρὸς κατοχύρωσιν δογματικῶν ἀληθειῶν. Ἡ ἀποτελεσματικὴ μέθοδος εἶναι ἢ "πραγματικὴ παράστασις", ἢ θεολογικὴ καὶ ὄχι στενωῶς ἐξηγητικὴ ἀντιμετώπισις τῶν θεολογικῶν προβλημάτων βάσει τῶν ἀναμφισβητήτων πραγμάτων τῆς Γραφῆς, δηλαδὴ βάσει τοῦ συνόλου περιεχομένου τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος καὶ τῆς ὅλης τάσεως τῆς Γραφῆς. Ἄν καὶ ἀπορρίπτει ρητῶς τὴν διαλεκτικὴν

ἰς τὴν πραγματικότητα ἐνῶστε τὴν χρησιμοποιεῖ

5. ΔΟΓΜΑΤΙΚΟΙ ΤΟΥ Ζ' ΑΙΩΝΟΣ

Εἶναι ἀσαφεῖς αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας ὠρισμένοι μεσάζοντες θεολόγοι, ἀντιμετωπίζοντες τὴν συνεχιζομένην διάστασιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπροχώρησαν πέραν τῆς νεοχαλκηδονικῆς γραμμῆς, πρὸς τὸν μονοενεργητισμὸν καὶ τὸν μονοθελητισμὸν. Ἐκεῖνος πάντως ὁ ὁποῖος προέβαλεν ἐπισημῶς τοιαύτην διδασκαλίαν εἶναι ὁ Σέργιος Κωνσταντινουπόλεως (610-638). Εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἀντιστάσεως τῆς πρωτευούσης κατὰ τὴν ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου (626) ἐπίθεσιν τῶν Ἀβάρων. Διειρηθήθῃ δὲ παράδοσις ὅτι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ οὗτος συνέταξε τὸν Ἀκάθιστον Ὑμνον, ἀλλ' ἂν ὑπάρχη κάτι τὸ πραγματικὸν εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην, τοῦτο εἶναι πιθανῶς ὅτι οὗτος συνέταξε τὸ προοίμιον "Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια", τὸ ὁποῖον προσετέθη εἰς τὸν προϋπάρχοντα Ἀκάθιστον.

Καταγόμενος ἀπὸ μονοφυσιτικὴν οἰογένειαν τῆς Συρίας, δὲν ἐλησμόνησεν, ὡς φαίνεται, τοὺς δεσμοὺς πρὸς τὰς πεποιθήσεις τῶν πατέρων του. Αἱ ἐπαφαί του μὲ μονοφυσιτικοὺς κύκλους τῆς Αἰγύπτου τὸν ἔπεισαν περὶ τῆς ἀνάγκης ἀναζητήσεως νέου ἐνωτικῆς τύπου. Μία πρότασις περὶ μιᾶς θελήσεως καὶ μιᾶς ἐνεργείας, τὴν ὁποίαν εὗρεν εἰς μίαν ἐπιστολὴν τοῦ Μηνᾶ Κωνσταντινουπόλεως, ἐθεωρήθη ὡς κατάλληλος βᾶσις διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ ὅτι ὁ Χριστὸς ἔχει μὲν δύο φύσεις, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ ἑνιαῖον πρόσωπον, δὲν δύναται νὰ ἔχη εἰμὴ μόνον μίαν θέλησιν καὶ ἐνέργειαν, τὴν "θεανθρωπικήν", δηλαδὴ τὴν θεανθρωπίνην. Ἡ θέλησις ἀποδίδεται εἰς μόνον τὸ πρόσωπον, προκαλεῖται δὲ ὡς ἐκ τούτου τὸ ἄτοπον, ὅτι, ἐφ' ὅσον τὸ πρόσωπον οὐσιωδῶς εἶναι ὁ θεῖος Λόγος, ὁ Λόγος εἶχε καὶ ἀνθρωπίνας ἐπιθυμίας.

Ὁ μονοενεργητισμὸς εἶναι βαρυτέρα μορφή τοῦ μονοθελητισμοῦ· διότι ἡ ἑνιαία ἐνέργεια προϋποθέτει κατ' ἀνάγκην καὶ ἑνιαίαν θέλησιν, ἐνῶ ἡ ἑνιαία θέλησις δὲν συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην ἑνιαίαν ἐνέργειαν.

Ἡ νέα διατύπωσις, ἡ ὁποία πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ κλιῖμα τὸ δημιουργηθὲν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου ἀπελευθέρωσιν μονοφυσιτικῶν ἐδαφῶν κατεχομένων ὑπὸ τῶν Περσῶν, εἶχεν ἀρχικῶς ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα πρὸς

ὅλας τὰς κατευθύνσεις, ἀλλ' ὄχι ὀλοκληρωτικά. Τὴν *Ψῆφον* τοῦ Σεργίου (633), ἔκθεσιν μονοενεργητικῆς γραμμῆς, εἰς τὴν ὁποίαν γίνεται λόγος περὶ ἑνὸς ἐνεργοῦντος Θεοῦ, ἐδέχθη καὶ ὁ Ρώμης Ὀνώριος, ἀλλ' ἀπέρριψαν οἱ αὐστηροὶ Ὀρθόδοξοι. Τότε ἡ διδασκαλία διετυπώθη ἐκ νέου ὑπὸ τὴν μονοθελητικὴν μορφήν τῆς εἰς τὴν *Ἐκθεσιν*, ἐκδοθεῖσαν μὲν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου (638), συνταχθεῖσαν δὲ ὑπὸ τοῦ Σεργίου. Εἰς αὐτὴν τὸ ἐνιαῖον θέλημα τοῦ Κυρίου ἀποδίδεται ὄχι εἰς τὸ ὅτι ἡ σὰρξ τοῦ Λόγου ἔχασε τὴν φυσικὴν τῆς κίνησιν, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι αὐτὴ ἐκινεῖτο ὅπως ἤθελεν ὁ Λόγος.

Εἰς τὴν προσπάθειαν ταύτην ἀνεμίχθη καὶ ὁ Κῦρος Ἀλεξανδρείας (630 - 643), τὸν ὅποιον παρέσυρεν εἰς τὸν μονοθελητισμόν, ὅταν ἦτο ἀκόμη ἐπίσκοπος Φάσιδος τοῦ Πόντου, ὁ Ἡράκλειος. Μετὰ δυσκολίας μετεπεΐσθη, καὶ δὴ ἀφοῦ ἐπεδείχθη εἰς αὐτὸν ἡ φράσις "θεανθρωπικὴ ἐνέργεια" τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διονυσίου. Ὁ Ἡράκλειος ἀντιληφθεὶς τὰς ἰκανότητας αὐτοῦ, τὸν προώθησεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας καὶ τὸν διώρισεν ἐπίσης κυβερνήτην τῆς Αἰγύπτου. Οὗτος θεωρεῖται ὑπεύθυνος τῆς εἰς τοὺς Ἀραβας παραδόσεως τῆς Αἰγύπτου, ἂν καὶ αἱ συνθήκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας συνέβη τοῦτο δὲν ἔχουν διαλευκανθῆ πλήρως.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Μονοθελητισμοῦ ἀπέβη ματαία, διότι οἱ Μονοφυσῖται κατὰ τὸν μέγαν ὄγκον τῶν ἠρνήθησαν νὰ συμβιβασθοῦν, ἐνῶ ἡ ἐντὸς ὀλίγου ἐνσηκίψασα ἀραβικὴ λαΐλαψ εἰς μὲν τὴν Αἴγυπτον κατέστρεψε τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ ἐμάρανε τὴν κοπτικὴν μονοφυσικὴν Ἐκκλησίαν, εἰς δὲ τὴν Συρίαν ἐμείωσεν αἰσθητῶς τὴν δύναμιν καὶ τῶν δύο παρατάξεων.

Ὅσοι ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐκυριαρχοῦντο ἀπὸ πολιτικὴν σκέψιν, εἴτε πολιτικοὶ εἴτε ἐκκλησιαστικοὶ ἦσαν, ἀντεμετώπιζον τὸ πρόβλημα ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς, ἡ ὁποία διηυκόλυνε τὸν συμβιβασμὸν μὲ τοὺς Μονοφυσίτας καὶ οὕτως ἔφθασαν εἰς τὸν Μονοθελητισμόν. Ὅσοι ἐκυριαρχοῦντο ἀπὸ δογματικὴν σκέψιν, ἀντεμετώπιζον τὸ πρόβλημα ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς διατηρήσεως τῆς γνησίας ὀρθοδόξου παραδόσεως, διὰ καὶ ἐτόνιζον τὸν θεανθρώπινον χαρακτῆρα τοῦ Χριστοῦ. Αἱ ὥραι ἦσαν τραγικαὶ καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ διὰ τὴν πολιτείαν, αἱ ὁποῖαι ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας ἔχασαν τὸ ἥμισυ περιήπου τοῦ χώρου καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῶν εἰς ὄφελος τοῦ ἀραβικοῦ Ἰσλάμ.

Σωφρόνιος Ὁ Σωφρόνιος (π. 575-639) ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος
Ἱεροσολύμων μέγας πολέμιος τοῦ Μονοθελητισμοῦ. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Δαμασκὸν καὶ ἐμορφώθη εἰς τὰς σχολὰς τῆς πόλεως ταύτης, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἔλαβεν τὸν τίτλον τοῦ σχολα-

στικοῦ. Ἡ ἐπιθυμία του νὰ ἴδῃ διασήμους ἀσκητὰς καὶ αἱ περσικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Παλαιστίνην ἀπετέλεσαν τὸ κίνητρον διὰ σειρὰν ταξιδίων, τὰ ὅποια ἐπραγματοποίησε μὲ τὴν συνοδείαν τοῦ πνευματικοῦ καθοδηγητοῦ του Ἰωάννου Μόσχου. Συγκινητικὸν θρῆνον ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἄλωσιν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν Περσῶν.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ἡράκλειος προώθει τὴν διδασκαλίαν περὶ δύο μὲν φύσεων, μιᾶς δὲ ἐνεργείας καὶ θελήσεως εἰς τὸν Χριστόν, ὡς μεσάζουσας, μεταξὺ δύο ἄκρων, ὁ Σωφρόνιος εὗρίσκειτο εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἀντέδρασεν εἰς αὐτὴν ζωηρῶς. Ἀλλὰ μεταβάς ἀκολούθως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, συνεφώνησε μὲ τὸν Σέργιον ν' ἀποφεύγῃ ἀναφορὰν εἴτε μιᾶς εἴτε δύο φύσεων.

Ἀντιθέτως μὲ τὴν ἐνθρονιστήριον συνοδικὴν ἐπιστολὴν του πρὸς τοὺς πατριάρχας, ἐπὶ τῇ ἀνόδῳ του εἰς τὸν θρόνον Ἱεροσολύμων, ἐκφράζει τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι "ἓν καὶ δύο", ἐκτελεῖ τὸ ἔργον καὶ τῶν δύο φύσεων χωρὶς σύγχυσιν ὡς Θεὸς ἐνήργει τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὰ θαύματα, ὡς ἄνθρωπος ἔπραττε τὰ ἀνθρώπινα. Ὁ Υἱὸς, ὅσάκις ἠθέληεν, ἔδιδεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν του καιρὸν νὰ πράττῃ τὰ ἰδικά της ἔργα. Αἱ ἐνέργειαι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, λόγῳ τῆς προσωπικῆς ἐνώσεως, μετεδίδοντο καὶ εἰς τὸν θεῖον Λόγον, ὅχι ὅμως κατ' ἀνάγκην ἀλλ' ἐκουσίως καὶ κατὰ τρόπον ὑπερφυσικόν· "ἦν ὑπὲρ ἀνθρώπου αὐτοῦ τὰ ἀνθρώπινα". Οὕτως ἐρρυθμίσθη τὸ ζήτημα τῆς μεταδόσεως τῶν ἰδιωμάτων τῶν δύο φύσεων, τὸ ὅποιον ἀνέπτυξε μετ' ὀλίγον εὐρύτερον ὁ Μάξιμος.

Διὰ τὴν κατὰ τῆς ἐπισήμου πολιτικῆς ἀντίδρασίν του ὁ Σωφρόνιος ἐπετιμήθη σφοδρῶς ὑπὸ τοῦ Πύρρου Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἐνεργῶν οὕτως εἰς ἀκατάλληλον καιρὸν. Καὶ δὲν εἶχεν ἄδικον ὁ Πύρρος, διότι οἱ Ἄραβες εὗρίσκοντο ἤδη πρὸ τῶν πυλῶν μετ' ὀλίγον κατέλαβον τὰ Ἱεροσόλυμα (637), τὰ ὅποια ὁ Σωφρόνιος εἶχε τὴν ἀτυχίαν καὶ τὴν σωφροσύνην νὰ παραδώσῃ αὐτοπροσώπως εἰς τὸν Ὁμάρ, διασώζων αὐτὰ ἀπὸ ὀλοσχερῆ καταστροφῆν καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῶν ἀπὸ βίαιον ἐξισλαμισμὸν ἢ σφαγὴν.

Ἀξιομνημόνευτοι εἶναι αἱ Ἀνακρεόντειοι Ὁδαὶ τοῦ Σωφρονίου, ἐκ τῶν ὁποίων σώζονται 23, ἐξυμνοῦσαι γεγονότα τοῦ βίου τοῦ Χριστοῦ ἢ ἱερὰ βιβλικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα μὲ πολλὴν παραστατικότητα. Ἐκάστη ῥοδὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ τετραστίχους στροφὰς μὲ ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα, ἀνὰ τέσσαρας δὲ στροφὰς παρεμβάλλονται δύο δωδεκασύλλαβοι στίχοι, ἐνῶ οἱ στίχοι τῶν στροφῶν εἶναι ὀκτασύλλαβοι.

Μάξιμος Ὁμολογητῆς Κανείς δὲν ἐπηρέασε τὴν πορείαν τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου θεολογίας περισσότερον ἀπὸ ὅσον ὁ Μάξιμος (580-662), πολεμιστῆς ἀκατάβλητος, συγγραφεὺς ἀκάματος, θεολόγος ἐμπνευσμένος καὶ ἀσκητῆς γνησιώτατος.

Γόνος ἐπιφανοῦς οἰογενείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ λαμπρὰς φιλοσοφικὰς σπουδὰς διετέλεσεν ἀρχιγραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου. Ἐγκαταλείψας δὲ μετέπειτα τὸν κόσμον, ἠγουμένευσε μονῆς εἰς τὴν Χρυσούπολιν. Ἡ ἀναταραχὴ, τὴν ὁποίαν προεκάλεσαν αἱ εἰσβολαὶ τῶν Περσῶν, τὸν ἐξάπεστειλεν εἰς ἀναγκαστικὰς περιόδους, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν Ἀφρικὴν, ὅπου ἤδη ἐψυχορράγει καὶ ἡ Ὁρθοδοξία καὶ ὁ Ἑλληνισμός. Διέμεινεν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν πλησίον τῆς Καρχηδόνος μονὴν Εὐκρατᾶ, ὅπου ἦτο ἐγκατεστημένος καὶ ὁ ἄλλος φυγάς, ὁ Σωφρόνιος. Ἐκεῖ ἔλαβε γνῶσιν τῶν συμβιβαστικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Κύρου Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Σεργίου Κωνσταντινουπόλεως, τὰς ὁποίας ἀπέκρουσεν ὁ Σωφρόνιος, ἐνῶ ὁ Μάξιμος ἐτήρει ἀπέναντι αὐτῶν ἐπιφυλακτικὴν στάσιν, ἴσως ἐκ λόγων ἐκτιμήσεως πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Ἀναφανδὸν κατὰ τοῦ Μονοθελητισμοῦ ἐτάχθη, ὅταν ἔλαβε γνῶσιν τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Ἡρακλείου καὶ περισσότερον μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ.

Ἠκολούθησεν ἔπειτα τὸ ρεῦμα τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν Ἰταλίαν, μετὰ τὴν ἀραβικὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου, ὑπῆρξε δὲ τὸ κύριον πρόσωπον εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Λατερανοῦ (649), ἡ ὁποία κατεδίκασε καὶ τὴν Ἐκθεσιν καὶ τὸν Τύπον τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντος. Συλληφθεὶς εἰς τὴν Ρώμην μετ' ἄλλων προσώπων καὶ ὀδηγηθεὶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἠρνήθη νὰ προσυπογράψῃ τὸν Τύπον, ἔστω καὶ ὑπὸ συμβιβαστικὴν μορφήν, διὸ ἐξωρίσθη εἰς Βιζύην τῆς Θράκης, ἔπειτα εἰς Πέρβερα καὶ τέλος, μετὰ διαπόμπευσιν, λόγῳ τῆς ὁποίας ἔλαβε καὶ τὸν τίτλον τοῦ ὁμολογητοῦ, εἰς Ἀλανίαν τοῦ Καυκάσου, ὅπου καὶ ἀπέθανεν.

Ὁ Μάξιμος ἦτο ἐκ τῶν χαρακτήρων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀναδεικνύονται εἰς ἡγέτας. Ἀπλοῦς καὶ φερέοικος μοναχός, χωρὶς ἐπίσημα ἀξιώματα, κατηύθυνεν ἐπὶ μίαν τοῦλάχιστον εἰκοσιπενταετίαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν τῶν Ὁρθοδόξων. Ἄν ὅμως διετήρει τὴν ἀρχικὴν μετριοπάθειαν, εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ συνετέλει εἰς τὴν προσέλευσιν τῶν Μονοφυσιτῶν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Χαλκηδόνος, ἀλλ' ἴσως πάλιν θὰ ἦτο ἀργὰ διὰ νὰ προλάβῃ τὰς συμφοράς.

Ὁ Μάξιμος, ἂν καὶ ἤρχισε κάπως ἀργὰ τὴν συγγραφικὴν του δρᾶσιν, ἀνεδείχθη εἰς μέγαν συγγραφέα καὶ κατὰ ποσότητα καὶ κατὰ ποιότητα. Τὸ μειονέκτημα τοῦ δυσνοήτου, ἐπιτεινόμε-

μενον με τὸ σχοινοτενὲς τῆς φραστικῆς, καλύπτεται ἀπὸ τὴν ἱκανότητα διακρίσεως τῶν ἐννοιῶν καὶ μεθοδικῆς διαιρέσεως τοῦ ὕλικου.

Φίλος τοῦ ἡγούμενος ἐν Ἀφρικῇ συντάξας κατάλογον ἀποριῶν ἐπὶ ζητημάτων τῆς Γραφῆς ἐζήτησεν ἀπ' αὐτὸν λύσιν. Ὁ Μάξιμος, ἀνταποκριθεὶς εἰς τὸ αἶτημα με δέος, ἔδωκεν ἐν τῶν καλυτέρων ἔργων του, τὸ *Πρὸς Θαλάσσιον* περιέχον 65 ἐκτενεστάτας ἀποκρίσεις.

Μὲ τὰ *Σχόλια εἰς τὰ συγγράμματα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου* μετέθεσε τὸν μυστικισμὸν τοῦ Διονυσίου ἀπὸ τὴν σφαῖραν τοῦ ἀσυνειδήτου εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ συνειδητοῦ, τοῦ ἔδωκε ζωντανίαν καὶ ἀφήρεσε τὰ ἔργα αὐτὰ ἀπὸ τὸ ὄπλοστάσιον τῶν Μονοφυσιτῶν.

Τὸ σύγγραμμα *Περὶ διαφόρων ἀποριῶν Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, ἀποτελεσθὲν ἐκ δύο αὐτοτελῶν συγγενῶν βιβλίων, δίδει τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν Μάξιμον νὰ διατυπώσῃ μερικὰς ἀπὸ τὰς καλυτέρας γνώμας του.

Τριάκοντα *Δοκίμια*, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων ἀπετέλεσαν ἐνωρὶς ἐνιαίαν συλλογὴν, πραγματεύονται θέματα δογματικά, συχνὰ ὑπὸ μορφήν ἀντιρρητικὴν. Εἰς ταῦτα δὲ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ μερικαὶ ἐπιστολαί.

Λαμπρὰν συμβολικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν δίδει με τὴν περίφημον *Μυσταγωγίαν*, ἐν ἐκ τῶν πλέον διαδεδομένων ἔργων του.

Μὲ ζῆλον καὶ ἀποτελεσματικότητα ἐπεδόθη εἰς τὴν σύνταξιν ἀσκητικῶν ἔργων ὑπὸ μορφήν σειρῶν κεφαλαίων. Ἐκ τῶν σωζομένων ἀξιόλογα εἶναι τὰ *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* εἰς τέσσαρας ἑκατοντάδας, τὰ ὁποῖα δὲν περιορίζονται εἰς τὴν ἀγάπην, ἀλλ' αὐτὴν θέτουν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἀσκητικῆς ἀρετολογίας καὶ αὐτὴν θεωροῦν ὡς ὁδηγοῦσαν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ. Τὰ δὲ *Κεφάλαια περὶ θεολογίας καὶ οἰκονομίας*, παρουσιάζουν μὲν ἐπίδρασιν τοῦ Ὁριγένους καὶ τοῦ Εὐαγρίου, ἀλλὰ περιλείουν κυρίως προσπάθειαν προσαρμογῆς ὠρισμένων διδασκαλιῶν τῶν πρὸς τὸ ὀρθόδοξον πνεῦμα.

Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔδωσαν εἰς τὸν Μάξιμον τὰς ἀρχὰς τῆς διακρίσεως τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν ἐννοιῶν, οἱ δὲ μεγάλοι θεολόγοι, ἰδίως ὁ Ὁριγένης, ὁ Εὐάγριος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, τοῦ ἔδωσαν τὰ στοιχεῖα διὰ τὴν συγκρότησιν ἰδίου θεολογικοῦ συστήματος. Εἶχε δὲ τόσῃν πρωτοτυπίαν σκέψεως, ὥστε νὰ διορθώσῃ πολλὰς ἀπὸ τὰς πλάνας τῶν δύο πρώτων ἐκ τῶν θεολόγων ἐκείνων. Ἐν πολλοῖς τὸ ἔργον του ἦτο ἐρμηνευτικὸν καὶ διορθωτικὸν τῶν πρὸ αὐτοῦ θεολόγων.

Τὰ περὶ ἐνότητος καὶ τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ ὁ Μάξιμος ἀναλύει ἐπὶ τῆς γραμμῆς τῶν Καππαδοκῶν κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν. Ἄρνεϊται νὰ δεχθῆ ποιότητος ψυχολογικῆς φύσεως εἰς τὴν Τριάδα, ὡς ἔπραττεν ὁ Αὐγουστῖνος, διότι τὰς ιδιότητας τοῦ Θεοῦ ἐκλαμβάνει ὡς οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς ὑπάρξεώς του· ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ π.χ. δὲν εἶναι ποιότης ἀλλὰ στοιχεῖον τῆς ὑπάρξεώς του, δὲν ὑπάρχει δὲ θέλησις ἄνευ τοῦ θέλοντος, οὔτε θέλων ἄνευ θελήσεως. Ὁ Θεὸς ἔχει μίαν ἐνέργειαν πρὸς τὰ ἔξω, κίνησιν, ἡ ὁποία μάλιστα εἶναι κοινὴ εἰς τὰς τρεῖς τριαδικὰς ὑποστάσεις, διότι ὁσάνκις ἐνεργεῖ ἡ μία συνεργοῦν καὶ αἱ ἄλλαι. Αὕτῃ ἡ πρὸς τὰ ἔξω κίνησις δηλώνεται ἐνίοτε ὑπὸ τοῦ Μαξίμου μὲ τὸν ὄρον "ἔρως". "Ὡς μὲν ἔρως ὑπάρχον τὸ θεῖον καὶ ἀγάπη κινεῖται, ὡς δὲ ἔραστον καὶ ἀγαπητὸν κινεῖ πρὸς ἑαυτὸ πάντα τὰ ἔρωτος καὶ ἀγάπης δεκτικά". Κατὰ τὴν κίνησιν ταύτην ἔρχεται πρὸς συνάντησιν μὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ παρέχει εἰς αὐτὸν "μεταδόσεις", οὔτω δὲ ἐξηγεῖται, διατὶ παρατηρεῖται ἀντινομία μεταξὺ καταλήψεως καὶ ἀκαταλήπτου τοῦ Θεοῦ, μεταξὺ μεθεκτοῦ καὶ ἀμεθέκτου αὐτοῦ· εἶναι μεθεκτὸς κατὰ τὰς μεταδόσεις του ἀλλ' ἀμέθεκτος κατὰ τὴν οὐσίαν.

Ὁ κόσμος εἶναι προῖον τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀποβλεπούσης εἰς τὴν παραγωγὴν ὄντων, τὰ ὁποῖα θὰ μετεῖχον τῆς φύσεώς του· εἶναι ἐπομένως καρπὸς τοῦ ἔρωτος τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ λόγοι ὑπάρχουν εἰς τὸν Θεὸν προαιωνίως, χωρὶς νὰ ἔχουν, ὡς αἱ αἰώνιοι πλατωνικαὶ ἰδέαι, οὐσιώδη ὑπαρξιν. Τίποτε δὲν γίνεται ἂν ὁ λόγος αὐτοῦ δὲν ὑπάρχη ἐν τῷ Θεῷ, ἀλλ' ὁ λόγος οὗτος ὑπάρχει ἀπλῶς εἰς τὴν σοφίαν καὶ τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Οἱ λόγοι ἀποτελοῦν τὸ προαιώνιον θεῖον σχέδιον περὶ δημιουργίας, τὸ ὁποῖον ἐπραγματοποιήθη ἐν χρόνῳ. Οὔτω καὶ ἐν χρόνῳ ἐδημιουργήθη ὁ κόσμος καὶ αἰωνίως δημιουργὸς εἶναι ὁ Θεός. Ὁ χρόνος ἤρχισε μὲ τὴν δημιουργίαν, ὅταν δὲ παύσῃ οὗτος, θ' ἀρχίσῃ ἡ αἰωνιότης· αἶων εἶναι χρόνος ἀκίνητος, χρόνος δὲ εἶναι αἶων μετρούμενος· καὶ μόνη ἡ θεία ἀϊδιότης εἶναι ἄμετρος, εἴτε κατὰ τὸν χρόνον, εἴτε κατὰ τὸν αἶωνα. Ἄν καὶ εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐπειδὴ εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ, ὁ κόσμος δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως μὲ τὸν Θεόν· θέσις τοῦ ἐνὸς εἶναι ἀφαίρεσις τοῦ ἄλλου.

Εἰς τὸ σύμπαν ἐπισημαίνει πέντε διαδοχικὰς διακρίσεις καθ' ἱεραρχίαν.

Ἀπολύτως
Εἰς τὴν κτιστὴν φύσιν
Εἰς τὰ αἰσθητὰ
Εἰς τὴν γῆν

ἀκτίστου καὶ κτιστῆς φύσεως
νοητῶν καὶ αἰσθητῶν
οὐρανοῦ καὶ γῆς
παραδείσου καὶ οἰκουμένης

Εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος ἄρρενος καὶ θήλεος.

Προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἦτο νὰ ἐνώσῃ τὰ διεστῶτα ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του στάθμης μέχρι τῆς ἀκτίστου φύσεως, τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ ἀποτυχία του κατέστησεν ἀναγκαίαν τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Λόγου, τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο ἡ ἀνακαίνισις τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς τοῦτο ὑπῆρξεν ἀναγκαία ἡ πρόσληψις ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ θεῖον στοιχεῖον ἐνώνεται ἀρρήτως μὲ τὸ ἀνθρώπινον, καὶ πάντως κατὰ μυστήριον. Δύναται ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως νὰ λεχθῆ ὅτι τὸ θεῖον στοιχεῖον ἐκρύπτετο, ἡ δὲ πραγματικὴ ὑπαρξις τοῦ Θεανθρώπου ἐφανερώθη ἐφ' ἅπαξ κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν εἰς τοὺς ὀλίγους μαθητάς.

Ἀφιερῶσας πολὺν ἰδρωτὰ καὶ πολλὰς σελίδας εἰς τὸ πρόβλημα τῶν θελήσεων καὶ ἐνεργειῶν, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Χριστὸς εἰς πᾶσαν πρᾶξιν του εἶχε δύο διακεκριμένας ἐνεργείας, θεῖαν καὶ ἀνθρωπίνην, καὶ ὅτι ἐνήργει θελήσει ἀμφοτέρων τῶν φύσεων καὶ συμφωνίᾳ ἀμφοτέρων, ὅπως ὁ πυρακτωμένος σίδηρος, ὁ ὁποῖος καὶ καίει καὶ κόπτει συγχρόνως. Τονίζει ὅτι πᾶσα λογικὴ φύσις ἔχει φυσικὸν θέλημα ὡς οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς· ἀλλ' ὅτι καὶ πᾶν πρόσωπον ἔχει γνωμικὸν θέλημα. Οὕτως ὁ ἀνθρώπος ὡς φυσικὸν θέλημα ἔχει τὸ νὰ ὁμιλῇ, ἀλλὰ δὲν ὁμιλεῖ διὰ παντός· τὸ πότε θὰ ὁμιλῇ καὶ πότε ὄχι καθορίζεται ἀπὸ τὸ γνωμικὸν θέλημα, τὸ ὁποῖον εἶναι δύναμις τῆς προσωπικότητος καὶ ὄχι τῆς φύσεως. Κατὰ ταῦτα ὁ Χριστὸς, ὡς συνιστάμενος ἐκ δύο φύσεων, ἔχει δύο φυσικὰ θελήματα, ὡς ἀποτελῶν δὲ ἐνιαῖον πρόσωπον ἔχει ἐνιαῖον γνωμικὸν θέλημα, ἐνιαίαν δύναμιν ἐκλογῆς. Βεβαίως εἰς τὸ ἐνιαῖον τοῦτο θέλημα ἐπικρατεῖ τὸ θεῖον, τὸ ὁποῖον ὁσάκις εἶναι ἀνάγκη, παρέχει τὴν ἄδειαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν νὰ ἐνεργήσῃ τὰ ἀνήκοντα εἰς αὐτήν.

Ἄλλα τὰ πράγματα ἔχουν "θεοτελεῖς λόγους", ἔχουν πνευματικὸν νόημα, τὸ ὁποῖον ἐκφράζεται εἰς τὰς σχέσεις τῶν μὲ τὸν Θεόν. Πολὺ περισσότερον ὁ ἀνθρώπος. Οὗτος κατὰ φύσιν εἶχε τάσιν πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἐνῶ ἡ στροφή πρὸς τὸ κακὸν τὸν ὠδήγησεν εἰς παρὰ φύσιν. Ἐπομένως ἡ πρώτη προσπάθεια αὐτοῦ εἶναι ν' ἀποκατασταθῆ εἰς τὴν κατὰ φύσιν κατάστασιν. Τοιαύτη ὑπέρβασις ὁδηγεῖ εἰς διαμόρφωσιν ἐνὸς εἴδους πνευματικοῦ ὑπερανθρώπου, ἐνὸς "ὑπὲρ ἀνθρώπον ἀνθρώπου". Δὲν εἶναι μόνον ἡ βιβλικὴ ἀποκάλυψις ἡ διευκολύνουσα τὴν μεταμόρφωσιν ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ ἱστορίᾳ ἀποκάλυψις· ἡ ὑπαρξις, ἡ κίνησις καὶ ἡ διαίρεσις τῶν ὄντων ἀνάγουν εἰς τὸν Θεόν.

Ὁ Μάξιμος, ἂν καὶ διατηρεῖ τὴν διάκρισιν τῶν ἀνθρώπων εἰς πρακτικοὺς καὶ θεωρητικοὺς, δὲν τοποθετεῖ τὰς δύο τάξεις

εἰς ἱεράρχησιν καὶ δὲν ἐπιμένει τόσον πολὺ εἰς αὐτήν· καὶ τῶν δύο ἢ ὀλοκλήρωσις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀγάπης, τῆς ὁποίας τίποτε δὲν εἶναι μεγαλύτερον.

Ἐπάρχουν ὑψηλαὶ κορυφαί, τὰς ὁποίας δύναται νὰ καταλάβῃ κανεὶς. Εἰς τὸν βίον ἢ ἐνασχόλησις μὲ τὴν φθορὰν εἶναι καλάμη, ἢ ἀλογία χόρτος, ἢ περὶ τὰ αἰσθητὰ προσπάθεια ξύλα, οἱ εὐσεβεῖς λογισμοὶ τίμιοι λίθοι, ὁ καθαρὸς βίος ἄργυρος, ἢ θεολογικὴ μυσταγωγία χρυσός. Μὲ μίαν ἔντασιν τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν καθίσταται ὁ ἄνθρωπος ὄχι μόνον ἀτελεύτητος, ἀλλὰ καὶ ἄναρχος, ὡς ἄλλος Μελχισεδέκ. "Ὅτι εἶναι ὁ Θεὸς κατὰ φύσιν καθίσταται ὁ ἄνθρωπος κατὰ χάριν. "Ὅσοι ἐπιτυγχάνουν τοιαύτην τελειότητα, ἤδη ἀπὸ τὸν παρόντα βίον, εἶναι περίπου θεάνθρωποι κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου. "Ὅπως ὁ Θεὸς κινεῖται πρὸς τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ ἔρωτος καὶ τελικῶς ἐνηθρώπησεν, οὕτω κινεῖται ἀνταποκριτικῶς πρὸς τὸν Θεὸν ὁ ἄνθρωπος καὶ τελικῶς ἐνθεοῦται, "ὅλος ἄνθρωπος μένων κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν φύσιν καὶ ὅλος γινόμενος Θεὸς κατὰ ψυχὴν καὶ σῶμα διὰ τὴν χάριν καὶ τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῷ διόλου θείαν τῆς μακαρίας δόξης λαμπρότητα".

6. ΔΟΓΜΑΤΙΚΟΙ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ

Ἐπὶ ἓνα αἰῶνα καὶ πλέον (727-843) ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία συνεταράχθη ἀπὸ τὴν εἰκονομαχίαν τὴν ἐγκαινισθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἰσαύρων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παρετηροῦντο καταχρήσεις εἰς τὴν πρὸς τὰς εἰκόνας τιμὴν, ἀλλ' ἡ ὀλοσχερῆς κατάργησις αὐτῶν ἐσήμαινεν ἀπομάκρυνσιν τῆς τέχνης ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀπετέλει τρόπον τινὰ ἐπίθεσιν τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος τοῦ Βυζαντίου. Τὸ ὅτι οἱ Ἰσαυροὶ ἐπολέμησαν ταυτοχρόνως καὶ τὸν μοναχικὸν βίον, εἶναι πολὺ εὐλόγον λόγῳ τῆς ζημίας, τὴν ὁποίαν προεκάλει οὗτος διὰ τῆς ἀπορροφήσεως μεγάλων δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀπαραίτητοι εἰς τὴν κρατικὴν ὑπηρεσίαν καὶ τὸν στρατόν. Εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν τακτικὴν διαβλέπομεν ἐπίσης τάσιν ἐπιβολῆς τῆς πολιτείας ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, παποκαισαρισμόν. Ὁ Λέων Γ' μὲ τὴν γνωστὴν τόλμην τοῦ ἀναφωνῶν "βασιλεὺς εἰμι καὶ ἱερεὺς" ἤθελε νὰ συγκεντρώσῃ ὅλας τὰς ἐξουσίας εἰς χεῖρας του. Διὰ τοῦτο ἀπεικρούσθη μὲ μεγαλύτερον πειῶμα.

Ἡ εἰκονομαχία ἔφερε καθυστέρησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν θεσμῶν τοῦ κράτους καὶ παρακμὴν τῶν γραμμάτων, ἀφειλομένην σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν λειτουργίας τοῦ πανεπιστημίου Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἀντιδραστικοῦ. Εἰς τὸ τέλος ἐνίκησε τὸ βυζαντινὸν ἑλληνοχριστιανικὸν πνεῦμα, αἱ εἰκόνες διετηρήθησαν, ὁ μοναχικὸς βίος ἀποκατεστάθη καὶ τὰ γράμματα ἐκαλλιεργήθησαν ἐλευθέρως.

Οἱ μεγάλοι θεολόγοι τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν ἤτο δυνατόν ν' ἀγνοήσουν τὸ φλέγον πρόβλημα τῆς εἰκονομαχίας, εἰς τὸ ὁποῖον ἀφιερῶνουν πολλὰ συγγράμματα, ἐνῶ θεραπεύουν γενικώτερον τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἀποτελοῦν τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας πατερικῆς παραδόσεως.

Πανδέκτης Ἀπὸ τῆς τελευταίας ταύτης πλευρᾶς ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ ὁ Πανδέκτης, συλλογὴ πατερικῶν κειμένων καὶ θέσεων αἰρετικῶν, ἡ ὁποία ἤρχισε νὰ συγκροτῆται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ζ' αἰῶνος καὶ συνεπληρώθη εἰς τὰ μέσα τοῦ Η' αἰῶνος. Ἡ συλλογὴ ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν καταπολέμησιν τοῦ Μονοφυσισμοῦ, τοῦ Μονοθελητισμοῦ καὶ τῆς Εἰκονομαχίας. Εἶναι ἡ ὑπὸ τὸν λατινικὸν τίτλον *Doctrina patrum*

ἐκδοθεῖσα. Ἀποτελεῖ δὲ πρώτης κατηγορίας πηγὴν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας καὶ κριτήριον τῆς γνησιότητος ἔργων πολλῶν πατέρων.

Γερμανὸς Α΄ Ὁ πρῶτος ἀντιταχθεὶς εἰς τὴν εἰκονομαχίην πολιτικὴν τοῦ Λέοντος Γ΄ εἶναι ὁ ὁμολογητὴς Γερμανὸς Α΄ (645 π.-740). Γενόμενος πατριάρχης εἰς προχωρημένην ἡλικίαν, ἐπέθεσε τὸ ὠμοφρόδιον του εἰς τὴν ἁγίαν Τράπεζαν τοῦ ἀνακτορικοῦ ναοῦ εἰς ἔνδειξιν διαμαρτυρίας διὰ τὰς ἀποφάσεις τοῦ Λέοντος (730) καὶ ἔκτοτε ἔζη περιωρισμένος εἰς τὴν πατρικὴν του οἰκίαν. Μὲ τὸ σύγγραμμά του *Περὶ συνόδων καὶ αἱρέσεων* ἀποδίδει τὴν πρώτην αὐθεντίαν πρὸς ἐπίλυσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν προβλημάτων εἰς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους.

Ἰωάννης Δαμασκηνὸς Ὁ Ἰωάννης (680-755) εἶναι ὁ μέγας συλλογιστὴς καὶ ἀποταμιευτὴς τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως. Υἱὸς τοῦ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν ὑποθέσεων τοῦ χαλιφάτου Σεργίου, ἀφοῦ ἐσπούδασε ὑπὸ τὸν διδάσκαλον Κοσμᾶν, ἀνέλαβε καὶ αὐτὸς παρόμοιον ἀξίωμα, διὰ νὰ τὸ ἀνταλλάξῃ βραδύτερον μὲ τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα. Μαζὶ μὲ τὸν θετὸν ἀδελφόν του Κοσμᾶν ἀνεχώρησεν εἰς τὴν μονὴν Ἁγίου Σάββα πιθανῶς πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς εἰκονομαχίας. Δὲν εἶναι βέβαιος ὁ χρόνος τοῦ θανάτου αὐτοῦ καὶ μόνον καθ' ὑπόθεσιν δύναται οὗτος νὰ τοποθετηθῇ ὀλίγον μετὰ τὴν εἰκονομαχίην σύνοδον τοῦ 754, τῆς ὁποίας ἡ σιληρότης τῶν ἐναντίον του ἐκφράσεων δεικνύει ὅτι εἶχε κατανοηθῆ πλήρως ἡ σημασία τῆς προσωπικότητός του.

"Μανσοῦρ τῷ κακωνύμῳ καὶ σαρακηνόφρονι ἀνάθεμα"
τῷ εἰκονολάτρῃ καὶ ψαλσογράφῳ Μανσοῦρ ἀνάθεμα".

Ὁ Δαμασκηνὸς ἀνήκει εἰς τὴν χορείαν τῶν τυχερῶν ἐκείνων συγγραφέων, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα εὗρον καθολικὴν ἀναγνώρισιν καὶ ἐκτίμησιν. Εἰς τὴν κοινὴν ἀμφισβήτησιν τῆς ὑπάρξεως πρωτοτυπίας εἰς τὰ ἔργα του ὑπὸ τῶν σημερινῶν μελετητῶν, ἐνῶ ἀναγνωρίζονται ἡ μόρφωσις καὶ ἡ ἀξία τῆς προσφορᾶς του, δύναται νὰ παρατηρηθῇ ὅτι μετὰ τῶν ἔργων του ὑπάρχουν καὶ μερικὰ πρωτότυπα καὶ ὅτι ἡ πρωτοτυπία δὲν εἶναι γνῶρισμα μόνον τῆς σκέψεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ τρόπου παρουσιάσεως αὐτῆς.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κανεὶς δὲν ἀρνεῖται εἶναι ἡ αὐστηρότης εἰς τὴν μέθοδον καὶ τὴν διαίρεσιν. Δαμάζων τὸ ὕλικόν του προσέφερεν αὐτὸ εἰς μικρὰς ἐνότητες, ὡσὰν νὰ συνέθετε

πάντοτε μικρὰ τροπάρια κανόνων. Είναι πάντοτε σαφῆς εἰς τὴν ἔκφρασιν καὶ ἔχει ὕψος ἀνθηρόν.

Τὸ σημαντικώτερον ὄλων τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἰωάννου εἶναι ἡ *Πηγὴ Γνώσεως*, ἡ ὁποία ἔχει μεταφρασθῆ εἰς πολλὰς γλώσσας, παλαιὰς καὶ νέας. Εἰς τὸν Κοσμᾶν, πρὸς τὸν ὁποῖον τὸ ἀπευθύνει, ἐκφράζει τοὺς δισταγμούς του ν' ἀναλάβῃ παρόμοιον ἔργον καὶ βεβαιώνει ὅτι πᾶν καλὸν ἐν αὐτῷ προέρχεται ἐκ τῶν ἐκκρίτων διδασκάλων τοῦ παρελθόντος· "ἐρῶ τοιγαροῦν ἐμὸν οὐδέν". Εἰς τρία αὐτοτελῆ βιβλία ἀναπτύσσει τοὺς φιλοσοφικοὺς ὅρους, τὰς αἰρετικὰς παρέκκλίσεις καὶ τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Τὰ *Φιλοσοφικὰ Κεφάλαια* ἀποτελοῦν φιλοσοφικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, στηριζομένην κυρίως μὲν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, συμπληρωματικῶς δὲ εἰς τὸν νεοπλατωνικὸν Πορφύριον. Μετὰ ποιητικῶς ὀρισμοὺς τῆς φιλοσοφίας ὁ συγγραφεὺς διακρίνει ταύτην εἰς θεωρητικὴν (θεολογίαν, φυσιογνωσίαν μετὰ μαθηματικῆς) καὶ εἰς πρακτικὴν (ἠθικὴν, οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν), στηριζομένης βεβαίως εἰς τὴν λογικὴν, περαιτέρω δὲ ἐξετάζει τοὺς βασικοὺς φιλοσοφικοὺς ὅρους, ἧτοι ὄν, οὐσία, φύσις, ὑπόστασις, συμβεβηκός, γένος, εἶδος, ἄτομον, ταυτότης, διαφορά, μορφή, ποιότης, χρόνος, σύγχρονον, διαδοχή, πρότασις, συλλογισμός, κ.ἄ.

Ἐκατὸν αἰρέσεων τὴν διδασκαλίαν ἐξετάζει εἰς τὸ *Περὶ αἰρέσεων* βιβλίον τοῦ ἔργου, βάσει παλαιότερων ἀντιαιρετικῶν συγγραφέων καὶ τοῦ Πανδέκτου, ἐνῶ ὡς πρὸς τὰς τρεῖς τελευταίας αἰρέσεις, τῶν Μωαμεθανῶν, τῶν Εἰκονοκλαστῶν καὶ τῶν Ἀποσχιστῶν, πλανήτων μοναχῶν ἀρνούμενων τὴν ἱερωσύνην καὶ τὰ μυστήρια, ἡ διαπραγματεύσις εἶναι πρωτότυπος.

Τὸ τρίτον βιβλίον τοῦ ἔργου, *Ἐκθεσις Ὁρθοδόξου πίστεως*, διηρημένον εἰς 100 κεφάλαια, ἀποτελεῖ σύστημα δογματικῆς τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὁ Ὁριγένης μὲ τὸ *Περὶ Ἀρχῶν* καὶ εἰς μικροτέραν κλίμακα ὁ Γρηγόριος Νύσσης μὲ τὸν *Κατηχητικὸν* εἶχον ἐπιχειρήσει σύνθεσιν προσωπικῶν θεολογικῶν συστημάτων, ἀλλ' ἡ ἐπιδίωξις τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι διάφορος, καθ' ὅσον ἐπιθυμία τούτου εἶναι νὰ προσφέρῃ ἐκκλησιαστικὸν σύστημα· νὰ προσφέρῃ ὅ,τι ἡ συνισταμένη τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως καθιέρωσεν ὡς ὀρθόδοξον. Κατὰ βάσιν τὸ ὕλικόν εἶναι καππαδοκικὸν μὲ συμπληρώματα ἀπὸ ἄλλας κατευθύνσεις. Κυριαρχεῖ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἀκολουθοῦν ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, περαιτέρω ὁ Μ. Ἀθανάσιος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ὁ Νεμέσιος, Λεόντιος ὁ Βυζάντιος, Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης καὶ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής. Ὡς πρὸς τὰ φυ-

σιογνωστικὰ ἢ ἀναφορὰ εἶναι κυρίως εἰς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πτολεμαῖον. Οἱ μεταγενέστεροι κατ' ἀπομίμησιν τῶν Γνωμῶν τοῦ Πέτρου Λομβαρδοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε τοῦτο ὑπ' ὄψιν, διήρυσαν τὸ βιβλίον εἰς τέσσαρα τμήματα· θεολογικόν, κοσμολογικόν, σωτηριολογικὸν καὶ μικτόν.

Τρεῖς πραγματεῖαι *Περὶ Εἰκόνων*, ἐξετάζουσαι μὲ νηφαλιότητα τὸ πρόβλημα τῆς χρήσεως εἰκόνων καὶ δίδουσαι εἰς αὐτὸ τὴν ὀρθὴν λύσιν, ἀπετέλεσαν βάσιν τῆς ἐπιχειρηματολογίας τῶν Ὀρθοδόξων καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς εἰκονομαχίας.

Τὸ σπουδαιότερον ἀπὸ τὰ ἠθικολογικὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἶναι τὰ *Ἱερὰ παράλληλα*, συλλογὴ βιβλικῶν καὶ πατερικῶν χωρίων καταταγμένων μὲ ἀλφαβητικὴν σειράν, χωρὶς ἐπεξεργασίας. Ἄν καὶ δὲν εἶναι βεβαία ἢ ἐκ τοῦ Δαμασκηνοῦ προέλευσις, ἡ ἀξία αὐτοῦ εἶναι μεγάλη ὡς θησαυροῦ διατηροῦντος ἄγνωστον ἀλλαχόθεν ὑλικόν. Ἀριστοτεχνικὸν εἶναι τὸ μυθιστόρημα *Βαβυλῶν καὶ Ἰωάσαφ*, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἔγραψεν ὁ Ἰωάννης. Εἶναι ἐπίσης εἰς ἐκ τῶν σπουδαιότερων ποιητῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑκκλησίας.

Ὁ Δαμασκηνοὺς ἐπανειλημμένως τονίζει ὅτι ἀποδίδει πᾶν ὅ,τι ἡ παράδοσις ὑπετύπωσεν ὡς ὀρθόν. Καὶ πρῶτον μὲν θεμέλιον τῆς παραδόσεως θεωρεῖ τὴν Γραφήν "τὸν κάλλιστον παράδεισον, τὸν εὐώδη, τὸν γλυκύτατον, τὸν ὠραιότατον", τοῦ ὁποῖου ἡ μελέτη εἶναι τὸ σταθερὸν στήριγμα τῶν Χριστιανῶν. Ἄλλ' ἡ διατύπωσις τῆς ἀληθείας δὲν ὀλοκληρῶνεται εἰς μόνην τὴν Γραφήν, διότι οἱ αὐτόπται τοῦ λόγου παρέδωσαν τὰς ἀληθείας ἐνίοτε ἀγράφως. Αὕτη δὲ ἡ ἀγραφὸς παράδοσις εἶναι κάτι τὸ ἐξελισσόμενον καὶ ἀναπτυσσόμενον, διότι ἡ ἐνέργεια τοῦ Πνεύματος εἶναι πάντοτε ζῶσα. Οἱ πατέρες καὶ διδάσκαλοι ὁμιλοῦν διὰ τοῦ ἰδίου Πνεύματος, διὰ τοῦ ὁποῖου ὠμίλησαν οἱ Προφῆται καὶ οἱ Ἀπόστολοι.

Περαιτέρω φρονεῖ ὅτι καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἡ μελέτη συμβάλλει εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς γνησίας παραδόσεως, διότι ὅ,τι εἰς ταύτην εἶναι ἀγαθόν, ἔχει δωρηθῆ ἄνωθεν. Τὸ παράδειγμα τῆς θεραπεινίδος ἐναντι τῆς βασιλίσσης, χρησιμοποιηθὲν ἤδη ὑπὸ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, δεικνύει τὰς μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ θεολογίας σχέσεις. Ἀκολουθεῖ σταθερῶς τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὴν μέθοδον διαιρέσεως καὶ τὴν ὀρολογίαν, διὸ ἐκλήθη πατὴρ τῆς σχολαστικῆς θεολογίας, ἀλλ' ἀρνεῖται νὰ δεχθῆ τοῦτον ὡς δέκατον τρίτον τῶν Ἀποστόλων, ὅπως εἶχον προτείνει ἤδη ἄλλοι.

Περὶ σφόδρον παντὸς ἄλλου θεολόγου ὁ Δαμασκηνοὺς ἔδωκε τὰ κριτήρια πρὸς διακρίβωσιν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἡ θεο-

λογία αὐτοῦ εἶναι ἢ ἔκτοτε ἐπικρατήσασα ὡς ὀρθόδοξος διδασκαλία. Ἄλλ' εἶναι μία ἰδιαίτερος τυπικὴ θεολογία.

Ὁ Θεός, ὡς ἐκ τῆς ὑπερβατικότητος μὲν ἀκατάληπτος, ὡς ἐκ τῆς χάριτος δὲ καταληπτός, ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς τὰ μέσα νὰ πληροφορηθῶμεν τὴν ὑπαρξίν του· τὴν κτίσιν, τοὺς προφήτας, τὴν ἐνανθρώπησιν. Ὅ,τι εἶναι ἀναγκαῖον, γνωρίζομεν διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Χριστοῦ. Ἀκολουθῶν τοὺς Καππαδόκας χαρακτηρίζει τὸν Θεὸν ὡς ἐνιαίαν ἀφηρημένην οὐσίαν φερομένην ὑπὸ τριῶν ὑποστάσεων, ἥτοι συγκεκριμένων προσώπων. Εἰς τὴν Τριάδα κυριαρχεῖ τὸ κοινωνικὸν στοιχεῖον· ὁ Πατὴρ γεννᾷ καὶ ἐκπορεύει, ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ ἀναπαύει τὸ Πνεῦμα, τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται, ἀναπαύεται καὶ φωτίζει.

Ὁ κόσμος, αἰσθητὸς καὶ νοητός, προῆλθεν εἰς ὑπαρξιν ἐκ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, ἢ ὁποῖα ἤθελε νὰ λάβουν καὶ ἄλλα ὄντα ζώην, διὰ ν' ἀπολαύσουν τῶν εὐεργεσιῶν του. Εἶναι ἔργον τοῦ μὲν Πατρὸς ὡς ἐννόημα, τοῦ δὲ Υἱοῦ ὡς ἐκτέλεσις, τοῦ δὲ Πνεύματος ὡς τελειώσις. Οἱ ἄγγελοι, κατὰ χάριν μόνον ἀθάνατοι, εἶναι περιορισμένοι καὶ ἀόρατοι· ὡς κύριον ἔργον ἔχουν τὴν ὑμνησιν τοῦ Θεοῦ, ὡς δευτερεῦον τὴν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους βοήθειαν. Ἐλεύθεροι κατ' ἀρχὴν ἠθικῶς, μετὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐστράφησαν ἄλλοι μὲν εἰς τὸ ἀγαθόν, ἄλλοι δὲ εἰς τὸ κακόν, γενόμενοι φορεῖς αὐτοῦ. Τὸ κακὸν κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι ἀπλῆ ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ, μολονότι λόγῳ τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου κατέστη τέλος κἀτι τὸ θετικόν.

Οἱ ἄνθρωποι, συνιστάμενοι ἀπὸ ὑλικά καὶ πνευματικά στοιχεῖα, ἀποτελοῦν τὸ μεθόριον τῶν δύο κόσμων, ὡς ἔλεγον οἱ δύο Γρηγόριοι. Ἐλεύθεροι τὴν βούλησιν, δὲν περιορίζονται εἰς τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν. Ἡ δὲ ἐλευθερία ἐπέτρεψεν εἰς τὸν πρωτόπλαστον, ἀκολουθήσαντα τὸν πειρασμὸν τοῦ Διαβόλου, νὰ πέσῃ καὶ βυθισθῇ εἰς τὴν ἁμαρτίαν, ὅπερ εἶχε τραγικὰ ἀποτελέσματα· ἥτοι ἐπανάστασιν τῆς φύσεως κατὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀνθρώπου, σκοτασμὸν τῶν χαρακτήρων τῆς θείας εἰκόνας, δηλαδὴ τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν λειτουργιῶν, ἀπώλειαν τῆς χάριτος, λόγῳ τῆς ὁποίας καθίσταται θνητός.

Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὸ ὀριστικὸν μέσον ἀπαλλαγῆς τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. Αἱ φύσεις καὶ τὰ θελήματα τοῦ Χριστοῦ ὀρίζονται κατὰ τὴν γραμμὴν τοῦ Λεοντίου καὶ τοῦ Μαξίμου· δύο φύσεις, μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ἐνυπόστατον εἰς τὴν θείαν, δύο θελήματα μ' ἐνιαίαν ἐκδήλωσιν. Ὁ Χριστὸς μὲ τὴν διδασκαλίαν ἐπαιδαγώγησε τὴν ἀνθρωπότητα, μὲ τὴν πρόσληψιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀνεκαίνισεν αὐτήν, μὲ τὴν θυσίαν ἐνίκησε τὸν Διάβολον· οὐ-

τως ἤρθησαν ὅλαι αἱ συνέπειαι τῆς πτώσεως.

Τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς σωτηρίας. Καὶ ἡ ὁδὸς πρὸς αὐτὴν εἶναι ἡ πίστις εἰς τὸν Θεόν, ἡ ἀδίστακτος ἀποδοχὴ τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ συνύπαρξις τῶν ἔργων, καὶ τὰ τρία μαζί. Πίστις δὲ καὶ ἀποδοχὴ τοῦ δόγματος καὶ ἔργα ὀλοκληρώνονται διὰ τῆς μυστηριακῆς ζωῆς. Τὰ μυστήρια ἔχουν τὴν διττὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἔχουν χαρακτῆρα ὄρατον καὶ ἀόρατον. Ἡ μεταποίησις δὲ τῶν στοιχείων τῆς εὐχαριστίας, τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ θαῦμα τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ συνεχῆς ἐπανάληψις αὐτοῦ.

"Ὅλα αὐτά, συνοδευόμενα ἀπὸ τὴν ἀποταγὴν, τὴν μακρυνσιν ἀπὸ τὰ πρόσκαιρα καὶ γήινα, ὀδηγοῦν εἰς τὴν τελείωσιν. Λεῖπει ὅμως ἀπὸ τὴν περὶ τελειώσεως διδασκαλίαν τοῦ Δαμασκηνοῦ τὸ στοιχεῖον τῆς μυστικῆς ἐμπειρίας. Εἰς τοὺς ὕμνους του χρησιμοποιεῖ ἐνίοτε ὄρους τῶν μυστικῶν.

"Νῦν πάντα πεπλήρωται φῶς,
οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια".

Ἄλλὰ δὲν πρόκειται περὶ φῶτος περιλάμποντος μόνον τὸν μυστικόν. Γενικῶς δὲ ἡ ὁμοιότης πρὸς τὸν Θεὸν φέρει ἠθικὸν χαρακτῆρα· "οὐ θέλει ὁ Θεὸς μόνος εἶναι δίκαιος, ἀλλὰ πάντας ὁμοιοῦσθαι αὐτῷ κατὰ δύναμιν".

Ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν τιμὴν τῶν ἁγίων, "τῶν φίλων τοῦ Θεοῦ", εἰς τὴν κορυφὴν τῶν ὀποίων ἴσταται ἡ Θεοτόκος. Ἄλλὰ δὲν ἐπικτείνει τὴν τιμὴν εἰς λατρείαν. Αὐτὸ πολὺ περισσότερον ἰσχύει διὰ τὰς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ εἰκὼν εἶναι σύμβολον περιγράφον τὸ ἀνέκφραστον καὶ τὸν βαθμὸν ἀναβάσεως εἰς τὸν Θεόν, διότι, ὡς εἶχεν εἶπει ὁ Βασίλειος εἰς ἄλλην ἀναφοράν, "ἡ τῆς εἰκόνης τιμὴ πρὸς τὸ πρωτότυπον διαβαίνει". Εἰς τὴν εἰκονομαχικὴν ἔριδα εἶχον χρησιμοποιηθῆ ἀκόμη καὶ οἱ χριστολογικοὶ ὄροι πρὸς δικαιολόγησιν τῶν ἐκατέρωθεν ἀπόψεων, ἐφ' ὅσον ὁ πρωταρχικὸς λόγος ἦτο περὶ τῆς εἰκονίσεως τοῦ Χριστοῦ. Οἱ εἰκονοκλάσται κατηγόρουσαν τοὺς ἀντιπάλους των ὡς νεστοριανίζοντας, διότι διεχώριζον τρόπον τινὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ τῆς θείας καὶ αὐτὴν ἐξεικονίζον· οἱ εἰκονόφιλοι κατηγόρουσαν τοὺς ἀντιπάλους των ὡς μονοφυσίτας, διότι διὰ τῆς ἀρνήσεως τῆς εἰκονίσεως ἀπέρριπτον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ.

Εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἔριδος ταύτης ὁ Δαμασκηνός, ζῶν ἄλλωστε ἐντὸς τῆς ἐχθρικῆς μουσουλμανικῆς θεοκρατίας, ἀπῆλθει πλήρῃ ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῆς πολιτείας. "Οὐ δέχομαι βασιλέα τυραννικῶς τὴν ἱερωσύνην ἀρπάζοντα".

Καταφανής είναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς λατρείας. Οἱ ὕμνοι αὐτοῦ, πρότυπα διὰ τοὺς μεταγενεστέρους ποιητάς, ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τῶν ἀκολουθιῶν τῶν ἑβδομάδων καὶ τῶν μεγίστων ἑορτῶν τῆς Ὁρθοδοξίας, αἱ δὲ περὶ εἰκόνων ἀντιλήψεις του ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων.

Μεγίστη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ἐπίσης εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεολογίας. Ἐάν καὶ ἐβράδυνε, λόγῳ τῆς ἀπομονώσεώς του εἰς ἀραβοκρατουμένην χώραν, τὸ θεμελιῶδες ἔργον του *"Ἐκθεσις Ὁρθοδόξου πίστεως* νὰ διαδοθῆ, πάντως ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καθώρισε τὴν μέθοδον καὶ τὸ περιεχόμενον παντὸς ἐγχειριδίου ὀρθοδόξου δογματικῆς. Γενόμενον δὲ γνωστὸν καὶ εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Σταυροφοριῶν, μετεφράσθη ὑπὸ πολλῶν εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἠδυνήθη οὕτω νὰ συμβάλῃ σημαντικῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Θωμᾶς ὁ Ἀκινᾶτος ψυχοδόμησε τὸ μέγα σύστημά του *Summa Theologiae* εἰς τὰ θεμέλια τῆς Ἐκθέσεως, ἔστω καὶ ἂν ἡ τελευταία ἔναντι ἐκείνης παραμένει ἀπλῆ σύνοψις.

Νικηφόρος Α' Κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν τῆς εἰκονο-
Κωνσταντινουπόλεως μαχικῆς ἔριδος διεκρίθη ὁ Νικηφόρος Α' (755-828), ὁ ὁποῖος ἀρχικῶς εἶχεν ἀναμιχθῆ εἰς τὴν πολιτικὴν, ἔπειτα διετέλεσε κοσμοκαλόγηρος καὶ τέλος ἐξελέγη ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς διαδοχὴν τοῦ Ταρασίου (806).

Ἡ δυσαρέσκεια, τὴν ὁποίαν προεκάλεσε μεταξὺ τῶν Στουδιτῶν ἢ ἀπὸ λαϊκοῦ ἀνύψωσις του εἰς τὸν θρόνον, ἠὺξήθη λόγῳ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως τοῦ ἱερέως, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἱερολογῆσαι τὸν γάμον τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ ΣΤ' μετὰ τῆς αὐλικῆς Θεοδότης.

Ὁ Νικηφόρος ἀντέδρασεν εἰς τὴν εἰκονομαχικὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου (813-820) καὶ ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ πάπα, ἀλλὰ εἰς τὸ τέλος ἐξηναγκάσθη εἰς παραίτησιν, ὅποτε ἀπесύρθη εἰς τὴν νῆσον Προκόνησον.

Εἰς τὸ σύγγραμμά του *Ἀντιρρητικοὶ Ληρημάτων τοῦ Μαμωνᾶ*, ὑπονοῶν τὸν Κωνσταντῖνον Ε', χαρακτηρίζει τὴν εἰκονομαχίαν ὡς συμπλοκὴν τῆς μανιχαϊκῆς ἐχίδνης μὲ τὴν ἀρειανικὴν ἀσπίδα καὶ ἀπορρίπτει τὴν κατηγορίαν ὅτι οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν χρῆσιν τῶν εἰκόνων εἶναι εἰδωλολάτραι. Εἰσάγει σταθερωτέραν χριστολογικὴν βάσιν, λέγων ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι οἰκεία τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὅπως τὸ σῶμα εἶναι ἰδικόν του.

Ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ *Ἱστορία* αὐτοῦ (602-769), ὡς καὶ ἡ σύντομος *Χρονογραφία*, ἡ συνεχισθεῖσα ὑπ' ἄλλων μέχρι

Θεόδωρος Στουδίτης Ὁ μέγας μοναχικὸς ἡγέτης Θεόδωρος (759-826) διηύθυνε τὸν ἀγῶνα τῶν εἰκονοφίλων κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν του, εἰσήγαγε μεταρρυθμίσιν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον καὶ ἐπολέμησεν ὡς ζηλωτῆς τὴν ἐκκοσμίκευσιν τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁλόκληρος ἡ οἰκογένειά του, ἀνήκουσα εἰς τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν, ἀπεσύρθη μαζὶ μὲ τὸν θεῖον του Πλάτωνα εἰς κτῆμα τῆς, παρὰ τὸ χωρίον Σακουδίων τῆς Βιθυνίας, τὸ ὁποῖον μετέτρεψεν εἰς μοναχικὸν κέντρον. Ὁ Θεόδωρος ἔκτοτε ἀνεδείχθη εἰς ἡγέτην τῶν Ζηλωτῶν, τοὺς ὁποίους ὠδήγησεν εἰς ἀλληλοδιαδόχους συγκρούσεις μὲ τὰς πολιτικὰς ἀρχάς, μὲ ἀποτέλεσμα διώξεις καὶ ἐξορίας. Ἀφορμὴν διὰ τὴν πρώτην σύγκρουσιν ἔδωκε τὸ διαζύγιον τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ ΣΤ' καὶ ὁ γάμος του μὲ τὴν δευτέραν ἐξαδέλφην τοῦ Θεοδώρου Θεοδότην. Συνέπεια αὐτῆς ἦτο ἡ διάλυσις τῆς μονῆς Σακουδίωνος. Μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς Εἰρήνης ἐδόθη εἰς τὸν Θεόδωρον ἡ ἡμέρημος μονὴ τοῦ Στουδίου, ἡ ὁποία ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν του κατέστη περιώνυμος ἐστία τῶν Ζηλωτῶν μὲ 700 μοναχοὺς ζῶντας αὐστηρὸν βίον καὶ ἐπιδιδομένους εἰς τὴν προσευχὴν, τὴν σπουδὴν καὶ τὴν φιλανθρωπίαν.

Νεαὶ ἀντιθέσεις μὲ τὸν πατριάρχην Νικηφόρον Α' καὶ τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον Α' ἀπέληξαν εἰς ἀποκλεισμόν τῆς Στουδίου καὶ νέαν ἐξορίαν τοῦ Θεοδώρου. Καὶ κατέπαυσαν μὲν αἱ ἀντιθέσεις δι' ὀλίγον ἐπὶ τοῦ Μιχαῆλ Α' Ραγκαβέ, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνακίνησιν τοῦ εἰκονομαχικοῦ ζητήματος ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ε' τοῦ Ἀρμενίου, ἡ ὁποία ἠνάγκασε τὸν Θεόδωρον νὰ ὀργανώσῃ διαδηλώσεις μοναχῶν, ἐξωρίσθη ἐκ νέου, διὰ νὰ μὴ ἴδῃ πλέον τὴν μονὴν του. Ἡ εἰρήνη ἐπὶ Μιχαῆλ Β' Τραυλοῦ, περιλαμβάνουσα τὸν ὅρον ἐλευθερίας χρήσεως εἰκόνων μόνον κατ' οἶκον, δὲν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτὸν παραμονὴν εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ἀπέθανεν εἰς τὴν μονὴν Τρύφωνος κατὰ τὸν Ἀρτακηνδὸν κόλπον.

Ὁ ἐριστικὸς καὶ ἀγωνιστικὸς οὗτος μοναχὸς ἐκφράζει τὰς ἀπόψεις του μὲ λογικὴν συνέπειαν καὶ γλυκύτητα ὕφους.

Εἰς τοὺς τρεῖς Ἀντιρρητικούς κατὰ τῶν εἰκονομάχων, ἀντιστοιχοῦς πρὸς τοὺς τρεῖς γνωστοὺς λόγους τοῦ Δαμασκηνοῦ, φροντίζει νὰ κατοχυρώσῃ τὸ δόγμα τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου μὲ ποικιλίαν συλλογισμῶν, καὶ μάλιστα εἰς τὸν δεύτερον διαλογικῶς.

Μεγάλην ἀξίαν ἔχουν αἱ ὀμιλῖαι του, πολλαὶ τῶν ὁποίων διεσώθησαν εἰς τὰς δύο συλλογὰς, αἱ ὁποῖαι φέρουν τοὺς τί-

τλους *Μεγάλη Κατήχησις* καὶ *Μικρά Κατήχησις*. Ἀπευθυνόμενος μὲ ὕφος ταπεινὸν καὶ γεμᾶτον θέρμην, ὡς πατὴρ ἄγρυπνος πρὸς ἀγαπητὰ τέκνα, πρὸς τὰ μέλη τῆς κοινότητός του, ἐκθέτει τὰς σιέψεις του περὶ τῶν ἰδεωδῶν τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τῶν καθηκόντων τῶν μοναχῶν. Ἄλλαι ὁμιλίας του, προοριζόμεναι διὰ τὸ κοινόν, εἶναι ἐκτενεστέραι καὶ γραμμέναι εἰς λογιώτερον ὕφος.

Μία σειρά ἀποσπασματικῶν κειμένων ἀναφέρεται εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινότητος τοῦ Στουδίου, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν δὲν εἶναι τὸ ἐκ τῶν χειρῶν του προελθὸν τυπικὸν τῆς μονῆς, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε πρότυπον τῶν ἀγιορειτικῶν τυπικῶν.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς συγγραφικῆς του παραγωγῆς ἀντιπροσωπεύουν αἱ ἐπιστολαί του, τῶν ὁποίων σώζονται ἀκόμη 550, πρὸς αὐτοκράτορας, πάπας, πατριάρχας, μοναχοὺς, ἰδιώτας. Τὴν συμβολὴν του εἰς τὴν ὑμνογραφίαν καὶ τὴν συγκρότησιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων θὰ ἴδωμεν εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Θεοδώρου πρὸς μεταρρύθμισιν τοῦ μοναχικοῦ βίου δύναται νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν παλαιὰν τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τὴν μεταγενεστέραν τοῦ Κλουνιακοῦ εἰς τὴν Δύσιν, μολονότι δὲ εἶχε τόσον μόνιμα ἀποτελέσματα. Ἐπανάφερε τὸ κοινόβιον εἰς τὴν παλαιὰν του μορφήν, ἀφοῦ εἶχε τάλαιπωρηθῆ καὶ ὑποσκιασθῆ ἀπὸ τὸν ἀναχωρητισμόν, λόγῳ τῆς ἀραβικῆς κατακτῆσεως καὶ τῆς εἰκονομαχίας. Ἀπέρριψε τὰς μεταξὺ τῶν μοναχῶν διακρίσεις καὶ καθώρισεν διὰ τυπικοῦ ὅλας τὰς λεπτομερείας τοῦ βίου αὐτῶν. Ἔδωκε δὲ εἰς αὐτοὺς καὶ πνευματικὰς ἐνασχολήσεις διὰ τῆς ἰδρύσεως βιβλιοθήκης, καλλιγραφικοῦ ἐργαστηρίου καὶ σχολῆς. Τὸ ἐργαστήριον τοῦτο ὑπῆρξε τὸ καλύτερον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὸ Βυζάντιον. Εἰς τὴν μονὴν του προσήρχοντο πλήθη παιδῶν δι' ἐκπαίδευσιν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν διὰ πνευματικὴν καθοδήγησιν καὶ πτωχῶν δι' ἐλεημοσύνην.

Ἄγωνιστὴς σκληροτράχηλος, ἐγνώριζε νὰ συνδυάζῃ τὸν ζῆλον μὲ τὴν ἀγάπην. Ὄταν ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Α' διέταξε νὰ καταδικάζωνται εἰς θάνατον οἱ Παυλικιανοί, οἱ σπαράσσοντες τότε τὴν αὐτοκρατορίαν, ὁ Θεόδωρος ἐξηγέρθη, διότι διεκήρυσσε κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου ὅτι δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα οὔτε νὰ καταρώμεθα ἀπλῶς τοὺς αἵρετικούς.

Οἱ Στουδίται ἔχοντες ἀνέκαθεν δεσμοὺς μὲ τὴν Ρώμην ὡς ἐκ τοῦ ρωμαίου ἰδρυτοῦ τῆς μονῆς των, τοὺς ἰσχυροποίησαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὅποτε εἰς αὐτὴν ἔβλεπον τὴν σωτηρίαν τῆς κλυδωνιζομένης Ἑκκλησίας. Εἶναι εὐλόγον ὅτι εἰς ζῆλωτὴς τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Θεοδώρου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς στενῆς συνεργα-

σίας μὲ τὴν πολιτείαν καὶ εἰς μερικὰ σημεῖα ἐξαρτήσεως ἀπὸ αὐτὴν, διότι τοῦτο ἠγκυμόνει πάντοτε τὸν κίνδυνον τῆς ἐκκοσμικεύσεως. Αἱ ἀπόψεις του βεβαίως ἀπετέλεσαν καὶ ὡς πρὸς τοῦτο πρότυπον τῶν Κλουνιακῶν. Ὁ Θεόδωρος δὲν ἀπέδιδεν εἰς τὸν πάπαν μόνον τίτλους ἐξαίροντας αὐτόν, τοῦ ἰσαγγέλου ἐπὶ παραδείγματι, ἀλλ' ἐξῆρε καὶ οὐσιωδῶς τὴν θέσιν τοῦ πάπα, ἐπιμένων ὅτι πᾶσα καινοτομία πρέπει ν' ἀναφέρεται εἰς αὐτόν ὡς διάδοχον τοῦ Πέτρου καὶ ὅτι αὐτὸς πρέπει νὰ ἔχη τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὴν σύγκλησιν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Τὸ πρωτεῖον τοῦ Ρώμης, ὡς ἀναγνωρίζεται ὑπ' αὐτοῦ, ἔχει βεβαίως τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ πάπας ὡς πρῶτος τῆ τάξει ποιμενάρχης πρέπει νὰ εἶναι ἐνήμερος τῶν συμβαινόντων εἰς σύνολον τὴν Ἐκκλησίαν καὶ νὰ καθορίζῃ τὴν πορείαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους πατριάρχας, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν μετ' αὐτοῦ τὸ "πεντακόρυφον κράτος τῆς Ὁρθοδοξίας", τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας.

Εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἀγῶνα ὁ Θεόδωρος ἀφιέρωσε τὸν κάλαμον καὶ τὴν ἐλευθερίαν του κατὰ τὰ δώδεκα τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του. Ὁμολογεῖ φυσικὰ τὴν ἀδυναμίαν νὰ εἰκονισθῇ ἡ οὐσία τοῦ Θεανθρώπου, ἐφ' ὅσον ἡ θεία οὐσία εἶναι ἀπερίγραπτος, ἐνῶ ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δὲν εἶναι οὐσιωδῶς εἰκονιστή. "Ὅ,τι εἰκονίζεται εἶναι πᾶν ἐπὶ μέρους πρόσωπον· "παντὸς εἰκονιζομένου οὐχὶ ἡ φύσις ἀλλ' ἡ ὑπόστασις εἰκονίζεται". Οὕτω τὸ πρόσωπον τοῦ Θεανθρώπου ὡς ἔχον προσλάβει τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἔλαβε τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα ἐξεικονίσεως. Ἡ εἰκὼν ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τοῦ ἀπόντος ἐξεικονιζομένου προσώπου. Ἄλλο εἶναι τὸ πρωτότυπον καὶ ἄλλο τὸ παράγωγον, τὸ μῖμημα δηλαδὴ τοῦ πρωτοτύπου, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα αἱ αἰσθηταὶ εἰκόνες εἶναι ἀναγωγικαὶ πρὸς τὰ πνευματικά.

7. Ο ΦΩΤΙΟΣ

Εἰς τὰ μέσα τοῦ Θ' αἰῶνος παρατηρεῖται γενικὴ ἀκμὴ τῶν γραμμάτων εἰς τὸ Βυζάντιον μὲ κύριον φορέα τὸν πατριάρχην Φώτιον. Ἡ ἐπαναλειτουργία τοῦ πανεπιστημίου Κωνσταντινουπόλεως, κλεισμένου ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων ἐπὶ ἓνα περίπου αἰῶνα, συνετέλεσεν εἰς τὴν προώθησιν τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ, διατί ἡ ἀκμὴ αὕτη διετηρήθη ἐπ' ὀλίγον μόνον χρόνον, σχεδὸν ἐπὶ τρεῖς μόνον γενεάς· καὶ διατί μάλιστα ἡ θεολογία καθυστέρησεν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμος, ἀπορροφήσας τὰς κυρίας δυνάμεις τοῦ κράτους, δὲν ἄφηνε πολλὰ περιθώρια διὰ τὰ γράμματα. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ πανεπιστημίου, παραδίδοντος μὲν καὶ μαθήματα ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας ἀλλὰ μὴ περιλαμβάνοντος θεολογιῆν σχολήν, ἡ ὁποία ἐλειτούργει εἰς τὸ πατριαρχεῖον, ἐμείωσε τὴν ἐπιδοσιν εἰς τὴν θεολογίαν, ἀλλὰ ἐκ παραλλήλου δὲν ἐπρόλαβε νὰ προωθήσῃ τὰς ἄλλας σπουδὰς εἰς ὑψηλὸν σημεῖον πρὸ τῆς παρελεύσεως δύο αἰῶνων. Αὕτη ἡ ἔλλειψις ἐξισορροπήσεως προεκάλεσε τὴν ἀνακοπὴν.

Φώτιος Πολιτικὸς εὐστροφος, ἱεράρχης δραστήριος, ἐπιστήμων πολυμερῆς, συγγραφεὺς δόκιμος, ὁ Φώτιος (820-896), ἔπαιξε σπουδαῖον ρόλον εἰς τὰ δημόσια πράγματα ἐπὶ ἥμισυ αἰῶνα, ἀνεξαρτήτως τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας εὕρισκετο.

Τέκνον ἐπισήμου οἰκογενείας, συγγενοῦς αὐτοκρατόρων, καὶ μικρανεψίδος τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, διεξήγαγε σπουδὰς μὲ ἐξαίρετον ἐπιμέλειαν. Τὰ μορφωτικὰ ἐφόδια, ἡ διαλεκτικὴ ἱκανότης, ἡ διορατικότης του ἤνοιξαν εὐρείας ὁδοὺς δραστηριότητος.

Ὅταν περὶ τὸ 850 ἐπανιδρύθη τὸ πανεπιστήμιον Κωνσταντινουπόλεως ἐνεργείαις τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Θεοκτίστου, μὲ ἔδραν τὸ ἀνάκτορον τῆς Μαγναύρας, τὸ ἀνώτατον διδασκτικὸν προσωπικὸν ἀπετελέσθη βασικῶς ἀπὸ τὸν πρῶην ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης Λέοντα τὸν Μαθηματικόν, Κωνσταντῖνον τὸν φιλόσοφον (Κύριλλον) καὶ τὸν Φώτιον. Ὁ Φώτιος εἶχε μάλιστα τὸ κύριον βᾶρος τῶν φιλολογικῶν μαθημάτων, τὰ ὁποῖα

συνεπλήρωνε μὲ ἐπιστημονικὰς συζητήσεις εἰς τὸν οἶκον του. Παραλλήλως οὗτος ἐτιμήθη, λόγῳ τῆς πολιτικῆς δεξιότητός του, μὲ ὑψηλὰ πολιτικὰ ἀξιώματα, καὶ μάλιστα τοῦ ἀρχιγραμματέως τῆς κυβερνήσεως, τοῦ πρωτοασηκηρήτου. Τὸ 855 ἐστάλη ὡς ἔκτακτος πρεσβευτῆς εἰς τὸ χαλιφᾶτον διὰ νὰ μεσολάβῃ ὑπὲρ τῶν διωκομένων ἐκεῖ Χριστιανῶν.

Ἄλλ' ἡ σταδιοδρομία του ἐνεπλάκη εἰς τὰς συγκρούσεις τῶν πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν μερίδων. Ὁ τότε πατριάρχης Ἰγνάτιος, υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ραγκαβέ, ἐνάρετος ἀλλὰ καὶ τραχὺς ἱεράρχης, ἡγούμενος τῆς μερίδος τῶν Ζηλωτῶν, ἀντετίθετο εἰς πᾶσαν ὑποχώρησιν ἔναντι τοῦ κοσμικοῦ βίου, τῆς πολιτείας καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιδόσεων. Εἶχε μὲ τὸ μέρος του τὴν βασιλομήτορα Θεοδώραν. Ἡ φιλελευθέρα μερίς μὲ ἡγέτην τὸν μητροπολίτην Συρακουσῶν Γρηγόριον Ἀσβεστᾶν ἐπέτρεπε τὰς ἐνασχολήσεις μὲ ἐγκόσμια ἔργα, ἐπεδίωκε τὴν συνεργασίαν Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας καὶ ἠύνόει τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων. Ἡ μερίς αὐτὴ ἐκέρδισε τὴν συμπάθειαν τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Γ' καὶ τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ Βάρδα, θείου του. Ἡ δευτέρα μερίς, ἐπικρατήσασα τελικῶς, ἀπεμάκρυνε τὸν Ἰγνάτιον τοῦ θρόνου (857). Μετὰ μακρὰς ἀναζητήσεις ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν θρόνον ὁ Φώτιος (858), διὰ κανονικῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως, γενόμενος δεκτὸς ἀπὸ ὅλους, ἀπὸ μὲν τοὺς Ζηλωτὰς ὡς υἱὸς γονέων μαρτυρησάντων κατὰ τὴν εἰκονομαχικὴν ἔριδα, ἀπὸ δὲ τοὺς προσδευτικούς λόγῳ τῆς ἐπιδόσεώς του εἰς τὰ γράμματα, καὶ ἀπὸ ὅλους λόγῳ ἀποφυγῆς ἀναμίξεως εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν δύο μερίδων.

Παρὰ ταῦτα δὲν ἤργησε νὰ προκληθῇ ἀντίδρασις, ἔχουσα τὴν ἐστίαν εἰς τὴν φιλοπαπικὴν μονὴν Στουδίου καὶ ἀπολήξασα εἰς ἐπέμβασιν τοῦ φιλοδόξου πάπα Νικολάου Α', ὁ ὁποῖος ἐζήτηι εὐκαιρίαν νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἀξιώσεις περὶ δικαιοδοσίας τοῦ Ρώμης εἰς ὅλον τὸν κόσμον, βάσει τῶν προσφάτως τότε χαλκευθεισῶν *Ψευδοκωνσταντινείου Δωρεᾶς* καὶ *Ψευδοϊσιδωρείων Διατάξεων*. Αἱ ἀξιώσεις αὗται εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνεφέροντο εἰς δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῆς Ν. Ἰταλίας, τῆς Σικελίας, τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ τῶν σλαβικῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖαι ἐβάδιζον πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν μὲ γοργὸν ἤδη βῆμα.

Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθοῦσα πρωτοδευτέρα σύνοδος (861), τῇ συμμετοχῇ δύο ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα, ἐπεκύρωσεν ἐκ νέου τὴν ἐκλογὴν τοῦ Φωτίου, ἀλλ' ὁ πάπας Νικόλαος, λαβὼν γνῶσιν τῶν ἀποφάσεων, ἐκήρυξεν ἄκυρα τὰ γενόμενα καὶ διὰ συνόδου καθήρεσε τὸν Φώτιον καὶ ἀμεγνώρισεν ὡς πατριάρχην τὸν Ἰγνάτιον.

Αὐτοὶ οἱ περισπασμοὶ δὲν ἠμπόδισαν τὸν Φώτιον νὰ ἔργασθῃ μ' ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς δραστηριότητος. Ἐφρόντισε νὰ ἐπιλύσῃ τὰ ἐκ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν εἰκότων προκύψαντα ζητήματα, καὶ ἰδίως τὸ τῆς εἰκονογραφήσεως τῶν ναῶν, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον ἔδωσεν ὁ ἴδιος καταλλήλους ὁδηγίας· κατεπολέμησε τοὺς Παυλικιανούς, οἱ ὅποιοι διεβίβρωσκον τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας καὶ τὴν Θράκην· προσεπάθησε νὰ ἐλαφρύνῃ τὴν δεινὴν θέσιν τῶν Χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι ἔζων ὑπὸ τὸν μαμεθανικὸν ζυγόν.

Ἄνυπολογίστου δὲ ἀξίας ἦτο τὸ ἱεραποστολικὸν τοῦ ἔργον. Ἄντελήφθη ἐγκαίρως ὅτι τὰς ἀπωλείας, τὰς ὁποίας εἶχεν ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸν Νότον καὶ τὴν Ἀνατολήν, ἠδύνατο νὰ ἀναπληρώσῃ μὲ μίαν διεϊσδυσιν εἰς τὸν Βορρᾶν. Οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Χάζαροι, Τοῦρκοι τοῦ Βορρᾶ, ἦσαν ἔτοιμοι νὰ δεχθοῦν τὸν πολιτισμὸν καὶ νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν χῶρον τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος. Πρὸς πραγματοποίησιν ἑνὸς μεγαλεπήβολου σχεδίου συνεκρότησε κέντρον μελέτης τῶν θεσμῶν τῶν σλαβικῶν λαῶν καὶ φιλολογικῆς διαμορφώσεως τῆς ἀγράφου ἀκόμη γλώσσης των. Ἱεραπόστολοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων προεξῆρχον ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος, ἐκήρυξαν εἰς τὴν Ρωσίαν, τὴν Βουλγαρίαν, τὴν Κροατίαν, τὴν Σλοβενίαν καὶ τὴν Μοραβίαν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἰδρυθοῦν εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιοχὰς μικραὶ ἢ μεγάλα Ἐκκλησίαι.

Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ὅμως τῆς Βουλγαρίας περιεπλάκησαν πολὺ ἔνωρίς. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τῶν Βογιάρων του, ὁ Βόρις ἐβαπτίσθη καὶ ὠδήγησεν ὀλόκληρον τὸν λαόν του εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Τότε ὁ Φώτιος τοῦ ἔστειλεν ἐπιστολικὸν δοκίμιον μὲ συμβουλὰς ἰσοκρατείου χαρακτῆρος, εἰς τὸ ὁποῖον τὸν ἀπεκάλει "ἄγαλμα τῶν ἐμῶν πόνων", διότι αὐτὸς τὸν εἶχε σμιλεύσει μαζὶ μὲ ὀλόκληρον τὸ καλλιτέχνημα τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μεταξὺ τῶν σλαβικῶν λαῶν. Αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ παρεμβάσεις ἐκ μέρους τῆς Δύσεως δὲν κατῴρθωσαν ν' ἀποσπάσουν ὀριστικῶς τὴν βουλγαρικὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τὸ 867 ὁ Φώτιος, εὐρισκόμενος εἰς τὸ κορύφωμα τῆς δυνάμεώς του, συνεκάλεσε μεγάλην σύνοδον μὲ συμμετοχὴν χιλίων περίπου μελῶν, ἡ ὁποία ἔδωσεν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν εἰς ὅλας τὰς ἀξιώσεις τῆς Ρώμης καὶ κατεδίκασε τὸν πάπαν Νικόλαον, ἐνῶ συγχρόνως ἐφρόντισε νὰ φέρῃ τοῦτον ἀντιμέτωπον καὶ τῶν Φράγκων δι' ἀναγνωρίσεως τοῦ τίτλου τοῦ βασιλέως εἰς τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Λουδοβῖκον Β' τὸν Γερμανικόν.

Ἄλλ' αὐτὴ ἡ σύνοδος ἦτο καὶ ἡ τελευταία ἔκφρασις τῆς δραστηριότητός του κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, διότι αἱ διακυμάνσεις τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τοῦ Βυζαντίου παρέσυρον εἰς τοὺς πλοκάμους των καὶ τὸν Φώτιον. Βασίλειος ὁ Μακεδών, ἐξοντώσας διαδοχικῶς τὸν Βάρδαν καὶ Μιχαῆλ τὸν Γ', ἀνεζήτησε στηρίγματα τοῦ ἀσταθοῦς θρόνου του εἰς τοὺς Ἰγνατιανούς, οἱ ὅποιοι ἦσαν συμπαθεῖς εἰς τὴν Δύσιν. Διὰ τοῦτο αὐτὸς ἀπεμάκρυνε τὸν Φώτιον (867) καὶ ἐπανάφερε τὸν Ἰγνάτιον. Σύνοδος τοῦ 869 ἐκ περιωρισμένου ἀριθμοῦ ἐπισκόπων, θεωρουμένη ὡς 8η οἰκουμενικὴ ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, ἐνέκρινε τὴν μεταβολήν.

Ὁ Φώτιος καθειρχθεὶς εἰς τὴν μονὴν Σικέπης παρὰ τὸν Βόσπορον ὑπέστη σκληροὺς βασανισμούς, ἀλλὰ διετήρησε πάντοτε τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν μειλιχιότητά του. Ὄταν τὸ 870 συνέβη καταστρεπτικὸς σεισμὸς καὶ πολλοὶ ἀπέδιδον τοῦτον εἰς τὸν ἄδικον κατὰ τοῦ Φωτίου διωγμόν, αὐτὸς ἀπήντησε νὰ μὴ πιστεύουν εἰς τοῦτο· "τίνες γὰρ ἡμεῖς, εἰ καὶ πεπόνθαμεν ἀδιήγητα, ἵνα τηλικαύτην ὀργὴν ἐκκαλεσώμεθα τοῦ Θεοῦ:"

Δὲν ἦτο ὅμως δυνατὸν νὰ συνεχίζεται ἡ σκληρὰ συμπεριφορὰ ἐναντίον τοιαύτης προσωπικότητος· μετ' ὀλίγα ἔτη ἀνεκλήθη οὗτος ὡς καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου καὶ ὡς ἐπόπτης τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν βασιλοπαίδων. Εἰς τὴν ἀνάκλησιν ἴσως συνετέλεσαν καὶ αἱ συμβουλαὶ τοῦ εὐσυνειδήτου ἀνδρός Ἰγνατίου, ὁ ὅποιος ἐθεώρει ἰδικόν του βάρος τὴν δῶξιν κατὰ τοῦ Φωτίου, ἐπεζήτησε τὴν μετ' αὐτοῦ συμφιλίωσιν καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του τὸν ὑπέδειξεν ὡς διάδοχόν του.

Πράγματι ὁ Φώτιος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον διὰ δευτέραν φορὰν τὸ 877. Συγκαλέσας δὲ μεγάλην σύνοδον, ἐπέτυχεν ἐκ νέου τὴν εἰρήνευσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν καταστρεπτικὴν ἀντιδικίαν μετὰ τὸν παπικὸν θρόνον. Αἱ ὀμαλαὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν ἐκκλησιῶν διετηρήθησαν ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας, ἀδιατάρακτοι μέχρι τοῦ ὀριστικοῦ σχίσματος.

Δυστυχῶς ὁ μαθητὴς αὐτοῦ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σαφὸς ἐπέδειξε πρὸς αὐτὸν ἀντὶ σεβασμοῦ ἀναίτιον σκληρότητα καὶ τὸν ἀπεμάκρυνε πάλιν τοῦ θρόνου, διὰ τὴν ἀναβιβάσῃ εἰς αὐτὸν τὸν νεαρὸν ἀδελφόν του Στέφανον (886). Ὁ ἀκαταπόνητος ἱεράρχης ἀπέθανε μετὰ δεκαετίαν εἰς τὴν μονὴν τῶν Ἀρμενιανῶν.

Ἡ προσωπικότης του δὲν ἀπῆλαυσεν ἀνταξίας τιμῆς, ἄν καὶ ἀπὸ τοῦ 1' αἰῶνος ἐνεγράφη εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἁγίων. Οἱ χρονογράφοι ἐκακομεταχειρίσθησαν τὴν μνήμην του, προφανῶς λόγῳ τῆς ἐπικρατήσεως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς

μεταγενεστέρους αἰῶνας τῶν Ζηλωτῶν, ἐνῶ ἡ Δύσις τὸν κατη-
 ρᾶτο ὡς αἰρετικόν. Καὶ μόνον σήμερον ἡ ἀξία τοῦ ἐκτιμᾶται
 δεόντως.

Φιλόλογος, ρήτωρ, ποιητής, νομικός, φυσιολογιστής, φι-
 λόσοφος καὶ θεολόγος ὁ Φώτιος, ἠδύνατο νὰ ἀσχολῆται ἀνέτως
 μὲ ποικιλίαν θεμάτων. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ, ἀπορροφήσα-
 σα εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν προσοχὴν του, δὲν ἐτερμάτισεν μὲν
 τὸ λαμπρὸν συγγραφικὸν στάδιον, τὸ ὁποῖον εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ
 τῆς νεανικῆς του ἡλικίας, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἐμείωσε τὴν ἀπό-
 δοσίν του. Δὲν τοῦ ἐπέτρεψεν ἰδίως ν' ἀναλάβῃ σύνταξιν συ-
 στηματικῶν ἔργων.

Κατὰ τὰς φιλολογικὰς συναντήσεις τοῦ Φωτίου μὲ τοὺς
 μαθητὰς του εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἢ τὴν οἰκίαν ἀνεγιγνώσκον-
 το καὶ ἐκρίνοντο ποικίλου περιεχομένου κλασικὰ καὶ χριστια-
 νικὰ συγγράμματα. Ἐπειδὴ ὁ ἀδελφός του Ταράσιος ἠναγκάσθη
 ν' ἀπομακρυνθῆ τῆς πρωτεύουσας ἐπὶ τινα χρόνον, ὁ Φώτιος ἰ-
 κανοποίησε τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ πληροφορηθῆ περὶ τῶν ἀναγνω-
 σθέντων κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, συντάξας τὴν θαυμασίαν
Μυριόβιβλον ἢ Βιβλιοθήκην, ἡ ὁποία περιέχει κρίσιν περὶ τῆς
 συγγραφῆς, τοῦ ὕφους, τῆς μεθόδου καὶ τοῦ περιεχομένου με-
 ρικῶν ἑκατοντάδων βιβλίων καὶ εἶναι ἀνυπολογίστου ἀξίας διὰ
 τὴν γραμματολογίαν σύγγραμμα.

"Ἄλλο σπουδαῖον σύγγραμμα ἀπηύθυνε πρὸς τὸν φίλον του
 Ἀμφιλόχιον Κυζίκου, ὀνομασθὲν διὰ τοῦτο *Ἀμφιλόχια*, κατὰ
 τὸν χρόνον τῆς καθείρξεώς του. Μὲ κριτικὴν δύναμιν, δογμα-
 τικὴν ἀκρίβειαν καὶ πρωτοτυπίαν πραγματεύεται περὶ 326 ζητη-
 μάτων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐρμηνευτικῶν.

"Ὅταν οἱ λατῖνοι θεολόγοι τῆς Γερμανίας ἐπετίθεντο κα-
 τὰ τῶν ἀνατολικῶν ἱεραποστόλων μὲ ὄπλον τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκ-
 πόρευσιν τοῦ Πνεύματος, ὁ Φώτιος συνέγραψε τὴν *Περὶ τοῦ*
Ἁγίου Πνεύματος Μυσταγωγίαν, εἰς τὴν ὁποίαν μὲ ἀξιοθαύμα-
 στον διαλεκτικὴν εὐστροφίαν ἐκθέτει ὅλα τὰ δυνατὰ περὶ τῆς
 ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύσεως ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ἀ-
 πλῶς ἐπαναλαμβάνουν οἱ μεταγενέστεροι μέχρι σήμερον.

Ἀριστοργηματικαὶ εἶναι μερικαὶ ἀπὸ τὰς ὁμιλίας καὶ τὰς
 ἐπιστολὰς αὐτοῦ.

Ὁ Φώτιος ἦτο κυρίως ἐμπνευστὴς προγράμματος ἐκκλη-
 σιαστικῆς δράσεως καὶ παιδείας, καὶ ὄχι σκαπανεὺς ἰδίας θεο-
 λογικῆς γραμμῆς. Ἀπὸ ὅλην τὴν θεολογικὴν του διδασκαλίαν
 ἰδιαιτέραν ἀξίαν ἔχει ἡ ἐρμηνεία τοῦ περὶ Ἁγίου Πνεύματος
 δόγματος. Εἰς τὴν Δύσιν ἡ βαρεῖα κληρονομία τοῦ Αὐγουστίνου
 καὶ ἀκόμη περισσότερον ἢ ἀνάγκη καταπολεμήσεως τῶν γερμανῶν
 Ἀρειανῶν εἶχε δημιουργήσει τὴν διδασκαλίαν περὶ ἐκπορεύσεως

τοῦ Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, Filioque. Μὲ μίαν βραδυτάτην πορείαν ἢ διδασκαλία αὐτὴ μετεφέρθη ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν, εἰς τὴν Φραγκίαν, ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τέλος εἰς τὴν Ρώμην. Κατέλαβε δὲ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ Θ' αἰῶνος σπουδαίαν θέσιν εἰς τὰς διαμάχας μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Φώτιος ἐχάραξεν ὀριστικῶς τὴν ὀρθόδοξον γραμμὴν. Ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, εἰσάγουσα δύο ἀρχάς, διαταράσσει τὰς τριαδικὰς σχέσεις. "Πᾶν ὅπερ μὴ ἐστὶ κοινὸν τῆς Τριάδος, ἐνδὸς ἔστι μόνον τῶν Τριῶν". Ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος δὲν εἶναι κοινόν, ἀλλὰ ὑποστατικὴ ἰδιότης, ἀνήκει λοιπὸν εἰς ἓνα, τὸν Πατέρα. Ἡ ἀποστολὴ ὅμως τοῦ Πνεύματος εἰς τὸν κόσμον εἶναι κοινὴ ἐνέργεια τῆς Τριάδος, ἐκτελουμένη καὶ ὑπὸ τῶν τριῶν προσώπων.

Ἐξ ἴσου σπουδαία εἶναι ἡ θέσις του ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὀργάνωσιν. Ἦτο ἐναντίον τῆς πλήρους συγκεντρώσεως τῆς ἀρχῆς εἰς ἓν πρόσωπον καὶ τῆς ὁμοιομορφίας εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν λατρείαν, ἀκολουθῶν τὴν ἀνέκασθεν ἰσχύουσαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν τάξιν τῆς αὐτοκεφάλου διοικήσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ ποικιλία δὲν ἐμποδίζει τὴν ἐνέργειαν τῆς θείας χάριτος· "ἑτερότης καὶ παραλλαγή τὴν ἐνοειδῆ χάριν τοῦ Πνεύματος οὐ διεκάλυψεν". Ὅσα καθωρίσθησαν ὑπὸ οἰκουμενικῶν συνόδων, πρέπει νὰ τηροῦνται ὑπὸ ὅλων· ὅσα ἀπεφασίσθησαν ὑπὸ τοπικῶν συνόδων ἢ ὠρίσθησαν ἀτομικῶς ὑπὸ τινῶν πατέρων, δὲν εἶναι δι' ὅλους ὑποχρεωτικά. Διὰ τοῦτο ὅσαι Ἐκκλησίαι εἰς σλαβικὰς χώρας ἰδρύθησαν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Φωτίου ἔμειναν ἀνεξάρτητοι καὶ ἀφέθησαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ἰδίαν των γλῶσσαν.

Τὴν ἰδίαν φιλευθέραν διάθεσιν δεικνύει ὁ Φώτιος καὶ ὅταν καθορίζῃ τὰ καθήκοντα τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων.

- "Ἄρχε τῶν ὑπηκόων μὴ πεποιθῶς τυραννίδι ἀλλὰ τῇ τῶν ἀρχομένων εὐνοίᾳ· εὐνοια γὰρ μείζον ἀρχῆς βᾶθρον καὶ ἀσφαλέστερον ἢ φόβος".

- "Ὅταν τις ἀρχὴ ἑαυτοῦ, τότε νομιζέτω καὶ τῶν ὑπηκόων ἀρχεῖν ἀληθῶς".

- "Ἄ μὲν εὖ πάθοις, ἀεὶ μέμνησο· ὧν δ' ἂν εὖ ποιήσῃς, θᾶπτον ἐπιλανθάνου".

8. ΕΡΜΗΝΕΥΤΑΙ

“Όπως ἔχομεν ἴδει, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς θεολόγους αὐτῆς τῆς περιόδου ἔδωσαν χρήσιμα ὑπομνήματα εἰς ὀλόκληρα βιβλία ἢ ἠρμήνευσαν κατ’ ἐκλογὴν τεμάχια τῆς Γραφῆς. Ἄλλοι εἶχον ἀποκλειστικώτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐρμηνευτικὴν. Βασικὸν πρόβλημα τώρα, μετὰ τὴν τόσον πλουσίαν ἐρμηνευτικὴν παραγωγὴν τῶν προηγουμένων αἰώνων, δὲν ἦτο ἡ σύνταξις νέων ἐκτενῶν ὑπομνημάτων, ἀλλ’ ἡ ταξινομήσις καὶ ἀξιολόγησις τοῦ ὑφισταμένου ἐρμηνευτικοῦ ὕλικου, πολὺ περισσότερον μάλιστα, καθ’ ὅσον ἡ περίοδος αὐτὴ ἐνασμενίζεται γενικώτερον εἰς τὴν ἀποθησαύρισιν τῆς παραδόσεως.

Οὕτω προέκυψε τὸ εἶδος ἐρμηνευτικῆς ἐργασίας, τὸ ὁποῖον φέρει τὰ ὀνόματα ἐκλογὴ ἐξηγήσεων, συλλογὴ ἐξηγήσεων, παραγραφή, καὶ βραδύτερον ἔλαβε τὸ ὄνομα “σειραὶ”, λατινιστὶ δὲ *Catena*. Αἱ ἐρμηνευτικαὶ σειραὶ συγκροτοῦνται κατὰ διαφόρους τρόπους· εἴτε διὰ σημειώσεων εἰς τὸ περιθώριον τῆς σελίδος, ἢ ὁποία περιέχει τὸ κεῖμενον, παρατιθέμενον εἰς τὸ κέντρον τῆς σελίδος, εἴτε εἰς παράλληλον στήλην πρὸς τὴν τοῦ κειμένου, εἴτε εἰς ὀλόκληρον τὴν σελίδα μετὰ τὸ κεῖμενον χωρισμένον εἰς βραχείας ἐνότητας.

Οἱ συμπιληταὶ τῶν σειρῶν ἐλάμβανον κατ’ ἀρχὰς δι’ ἕνα στον χωρίον δύο συνήθως ἐρμηνείας, μίαν τῆς ἀλεξανδρινῆς ἀλληγορικῆς σχολῆς καὶ μίαν τῆς ἀντιοχειανῆς ἱστοριοφιλολογικῆς σχολῆς. Βραδύτερον ὅμως ἐλάμβανον πλῆθος ἐρμηνειῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συσκοτίζει τὴν προέλευσιν τῶν ἐπὶ μέρος τεμαχίων· διότι κατὰ τὰς διαδοχικὰς ἀντιγραφὰς παραλείπονται συχνάκις τὰ ὀνόματα τῶν παλαιῶν ἐρμηνευτῶν. Οἱ συμπιληταὶ σταχυολογοῦν ἀπὸ τὰ παλαιὰ ὑπομνήματα τὰ κύρια σημεία αὐτῶν, παραθέτοντες αὐτὰ κατὰ λέξιν, ἐνῶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προσφέρουν καὶ ἰδικὰς τῶν ἐρμηνείας. Πολλαὶ σειραὶ φέρονται ἐπωνύμως, ἄλλαι δὲ ἄνωνύμως.

Ὁ πρῶτος μεγάλῃς ἀξίας συντάκτης σειρῶν ὑπῆρξε Προκόπιος ὁ Γαζαῖος, τὸν ὁποῖον εἶδομεν καὶ ἄλλου. Ἐπετέλει τὸ ἔργον του εἰς δύο φάσεις, ἥτοι πρῶτον μὲν συνέλεγε χωρία ἀξιολόγων παλαιότερων ἐρμηνευτῶν, συμφωνοῦντα μεταξύ των ἢ διαφωνοῦντα, ἔπειτα δὲ συνέτασεν ἰδικὴν του σύντομον ἐρμηνείαν. Ὠνόμαζε τὰ πρῶτα ἐκλογάς, τὴν δὲ δευτέραν ἐπιτο-

μὴν ἐκλογῶν.

Εἰς διασωθείσας σειρὰς τῆς Ὀκτατεύχου διατηροῦνται πολλὰ τεμάχια τοῦ Προκοπίου, ἐνῶ ἡ ἐπιτομὴ εἰς τὴν Ὀκτάτευχον σώζεται λατινιστί. Σώζονται ἐπίσης σειραὶ τοῦ εἰς τὸν Ἡσαΐαν, τὸ Ἄσμα, τὰς Παρομίας καὶ τοὺς Ψαλμούς.

Εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Προκόπιος συνεδύαζε τὸν αὐτοτελεῆ ὑπομνηματισμὸν μὲ τὸ σύστημα τῶν σειρῶν. Ἄλλοι ἐρμηνευταὶ συνέχισαν τὴν παλαιὰν ὑπομνηματιστικὴν μέθοδον.

Κοσμᾶς ὁ Ἰνδιοπλευστής (ΣΤ΄ αἰών) ἐφήρμοσεν ἐντελῶς πρωτότυπον μέθοδον, ὑπομνηματίσας τὴν Ὀκτάτευχον εἰς τὴν *Χριστιανικὴν Τοπογραφίαν*, ὅπου ἐξαίρει τὸ βιβλικὸν κοσμοεἶδωλον καὶ ἀπορρίπτει τὸ πτολεμαϊκόν. Τὸ βιβλίον κοσμεῖται ἀπὸ γεωγραφικὰ καὶ κοσμογραφικὰ σχέδια.

Ὁ Οἰκουμένιος, ρήτωρ καὶ φιλόσοφος τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος, ἐπὶ μακρὸν ἐταυτίζετο μὲ τὸν ὁμώνυμον ἐπίσκοπον Τρίκκης. Ἀξιόλογον εἶναι τὸ ὑπόμνημά του *Εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν*, μεταφρασθὲν καὶ εἰς τὴν συριακὴν, ἐνῶ τὰ συμπληρωματικὰ ὑπομνήματα *Εἰς τὰς Πράξεις* καὶ *Εἰς τὰς Ἐπιστολὰς Παύλου* δὲν ἀνήκουν εἰς αὐτόν.

Ὁ Ἀνδρέας Καισαρείας, ζήσας τὸν ΣΤ΄ καὶ τὸν Ζ΄ αἰῶνα, συνέταξεν ὑπόμνημα *Εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν*, μὲ τάσιν πνευματικῆς ἐρμηνείας καὶ μὲ προσπάθειαν ἀντιθέσεως πρὸς τὴν ἐρμηνευτικὴν γραμμὴν τοῦ Οἰκουμένου.

Ὁ Ἀρέθας Καισαρείας (850-935 π.), καταγόμενος ἐκ Πατρῶν, ὑπῆρξεν ὁ διασημότερος μαθητὴς τοῦ Φωτίου. Διετήρησε τὴν ἀρχιεπισκοπικὴν ἔδραν τῆς Καισαρείας Καππαδοκίας ἐπὶ μίαν τριακονταετίαν περίπου, μέχρι τοῦ θανάτου του, ἂν καὶ συνήθως διέτριβεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ τὴν ὥθησιν, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του, ἐνεθάρρυνε τὰς φιλολογικὰς καὶ πατερικὰς μελέτας καὶ ἐδημιούργησεν ἰδίαν σχολὴν σπουδῆς καὶ κυρίως ἀντιγραφῆς παλαιῶν συγγραμμάτων. Ἀπὸ τὰ ἐργαστήριόν του ἐξῆλθον θαυμασίως φιλοτεχνημένοι κώδικες μερικοὶ τῶν ὁποίων ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν, ὡς εἶναι οἱ περιέχοντες ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ἀρχαίων ἀπολογητῶν.

Προσωπικῶς ἐκαλλιέργησε τὴν νομικὴν, τὴν ποιήσιν καὶ τὴν θεολογίαν, χωρὶς νὰ διακρίνεται ἰδιαιτέρως εἰς κάποιον ἀπὸ τοὺς τομεῖς αὐτοῦς. Ἀπὸ τὸν μέγαν ὄγκον τῶν σχολίων του εἰς κλασικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα σώζεται μικρὸν μόνον μέρος. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐρμηνεία *Εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν*, εἰς τὴν ὁποίαν ὡς Βαβυλῶν νοεῖται ἡ Κωνσταντινούπολις, στηρίζεται ἐν πολλοῖς εἰς τὸ ὑπόμνημα τοῦ παλαιοῦ προκατόχου του Ἀνδρέου.

9. ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστοριογραφία ἀκολουθεῖ ἐν μέρει τὰ πρότυπα τῆς προηγουμένης περιόδου. Γελάσιος ὁ Κυζικηνός, Ζαχαρίας ὁ Σχολαστικὸς καὶ Θεόδωρος ὁ Ἀναγνώστης ἐφαρμόζουν τὴν μέθοδον τῆς κριτικῆς ἱστοριογραφίας. Ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* τοῦ τελευταίου τούτου, ἐκθέτουσα τὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ 323 μέχρι τοῦ τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Α' (527), βασίζεται κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς εἰς τὰ ἔργα τῶν τριῶν ἱστορικῶν τοῦ Ε' αἰῶνος, Σωκράτους, Σωζομένου, Θεοδώρητου, διὸ καλεῖται "Τριμερὴς Ἱστορία" *Historia Tripartita*.

Ἐπιτυχέστερον ὅλων ἐφήρμοσε τὴν κριτικὴν μέθοδον Εὐάγριος ὁ Σχολαστικὸς (535 π. - 600 π.), ἐξ Ἐπιφανίας τῆς Συρίας. Διηγόρος εἰς τὴν Ἀντιόχειαν κατ' ἀρχάς, ἐγκατεστάθη μετέπειτα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐτιμήθη μὲ ὑψηλὰ πολιτικὰ ἀξιώματα. Ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* του ἐξετάζει εἰς ἕξ βιβλία τὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ σημείου εἰς τὸ ὁποῖον περίπου τὰ ἀφήνουν οἱ τρεῖς ἱστορικοὶ τοῦ Ε' αἰῶνος, ἀπὸ τῆς συνόδου τῆς Ἐφέσου, μέχρι τῆς ἐποχῆς του (431 - 594). Ἀποτελεῖ σπουδαίαν πηγὴν διὰ τὰς νεστοριανικὰς καὶ μονοφυσιτικὰς ἔριδας, τὰ περὶ τῶν ὁποίων ἐκθέτει μὲ ἀκριβείαν καὶ ἀντικειμενικότητα. Διακρίνεται δὲ ἐπὶ πλέον διὰ τὴν χάριν τοῦ ὕφους καὶ τὴν κριτικὴν χρῆσιν τῶν πηγῶν.

Ὁ μονοφυσίτης ἐπίσκοπος Ἐφέσου Ἰωάννης (507 - 586) εἶναι συγγραφεὺς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, ἐκθετούσης τὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος μέχρι τοῦ 585, εἰς τρία βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων ἐσώθη μόνον τὸ τρίτον, καὶ δὴ εἰς συριακὴν μετάφρασιν. Ἄλλο βιβλίον του, περιέχον βίους ὀνομαστῶν ἁγίων τῆς Μεσοποταμίας, εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὴν Λαυσαϊκὴν Ἱστορίαν. Ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη σύμβουλος τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν ὑπολεμμάτων τῆς φθινοῦσης εἰδωλολατρείας.

Τελευταῖος ἀξιόλογος ἱστορικὸς τῆς περιόδου εἶναι ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ λόγος εἶναι εἰς ἄλλο κεφάλαιον.

Πολλοὶ συγγραφεῖς ἠκολούθησαν τὸ ἐπίσης παλαιὸν σύ-

στημα συντάξεως χρονογραφῶν μὲ σύντομον καὶ ἄνευ κριτικῆς προσωπικῆς ἀξιολογήσεως ἀναφορὰν τῶν σπουδαιοτέρων ἱστορικῶν γεγονότων.

Ὁ Ἰωάννης Μαλάλας (δεύτερον ἥμισυ ΣΤ' αἰῶνος) ἔγραψε *Χρονογραφίαν*, τῆς ὁποίας ἡ σωζομένη ἐπίτομος μορφή ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ ἀρχαίου αἰγυπτιακοῦ κράτους καὶ φθάνει μέχρι τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α'. Γραμμένη εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς, ἔχει γενικῶς τὴν μορφήν ἡ ὁποία ἀρέσει ἰδιαιτέρως εἰς τὸν λαϊκὸν ἀναγνώστην.

Ἡ χρονογραφία αὕτη ἐντάσσει τὰ ἐκκλησιαστικὰ γεγονότα εἰς τὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συνεχίζουν καὶ οἱ μεταγενέστεροι χρονογράφοι, τῶν ὁποίων οἱ κυριώτεροι εἶναι ὁ Νικηφόρος Α' Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Θεοφάνης, ὁ Γεώργιος μοναχὸς καὶ οἱ συνεχισταὶ αὐτῶν. Αἱ χρονογραφίαι αὗται εἶναι ἀνεξάντλητοι σχεδὸν πηγαὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας.

Ἐν ἑκ τῶν ἐκλεκτοτέρων λογοτεχνικῶν εἰδῶν τῶν βυζαντινῶν χρόνων εἶναι οἱ βίοι ἁγίων. Ἐχομεν ἴδει τὰ παλαιὰ μαρτυρολόγια, τὰ ὁποῖα περιγράφουν μὲ ἀπλότητα καὶ ἐνάργειαν τὰ πάθη τῶν μαρτύρων τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Βραδύτερον, τὸν Δ' αἰῶνα, ἐγκαινιάζεται ἡ βιογραφίαις ἁγίων, κατὰ προτίμησιν μοναχῶν, μὲ τοὺς τίτλους "ἐγκώμιον", "βίος καὶ πολιτεία". Ἡ παραγωγή τοιούτων βιογραφῶν ηὐξήθη μεγάλως σὺν τῷ χρόνῳ.

Τὰ κείμενα αὐτά, παρέχοντα ἱστορικὰς πληροφορίας, ἀναπαριστῶντα τὴν ζωὴν τῶν λαϊκῶν ἰδίως τάξεων τῆς ἐποχῆς καὶ ἐκφράζοντα τὸ ἀκμαῖον θρησκευτικὸν φρόνημα, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται πάντοτε νὰ εὔρη θέσιν εἰς τὰ κείμενα τῆς ἐπισήμου θεολογίας, εἶναι πολλαπλῶς ἀξιόλογα λογοτεχνικὰ μνημεῖα. Εἶναι δὲ ἐπίσης χρήσιμα καὶ διὰ τὴν μελέτην τῆς ἐξελιξέως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Κύριλλος Σκυθοπολίτης Ὁ ἐπισημότερος συντάκτης βίων ἁγίων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἶναι Κύριλλος ὁ Σκυθοπολίτης (524-560). Ὁ ἅγιος Σάββας, ἐπισκεφθεὶς κάποτε τὴν οἰογένειαν τοῦ Κυρίλλου εἰς τὴν Σκυθόπολιν τῆς Παλαιστίνης, ηὐλόγησε τοῦτον, παῖδα ἀκόμη, καὶ οἱ γονεῖς αὐτοῦ εὐχαρίστως ἐδέχθησαν τοὺς λόγους του· "Οὗτος ἀπὸ τοῦ νῦν μαθητῆς ἐμός ἐστι". Συχναὶ περιοδεῖαι εἰς τὴν Παλαιστίνην ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Κύριλλον νὰ γνωρισθῇ μὲ διασήμους ἀσκητάς. Ὁ ἴδιος ἐμόνασεν εἰς τὰς μονὰς Εὐθυμίου, Νέας Λαύρας

καὶ Μεγάλῃς Λαύρας.

Διηγῆσεις ἀσκητῶν διήγειραν τὸ ἐνδιαφέρον διὰ παλαιότερους μοναχικοὺς ἡγέτας, ὡς ἦτο ὁ ἅγιος Εὐθύμιος, ἐνῶ ἐκ προσωπιῶν γνωριμιῶν ὁ ἴδιος ἔτρεφε βαθὺν σεβασμὸν πρὸς συγχρόνους τοῦ γέροντας. Συντάξας τὰς βιογραφίας μερικῶν ἐξ αὐτῶν ἀνεδείχθη εἰς τὸν μεγαλύτερον βιογράφον ἀγίων ὄλων τῶν ἐποχῶν.

Αἱ δύο πρῶται βιογραφίαι, Εὐθυμίου (473) καὶ Σάββα (532), πολὺ ἐκτεταμέναι, πλέκονται μὲ ἐκθεσιν περὶ τῶν ἀγῶνων κατὰ τῶν Μονοφυσιτῶν καὶ τῶν Ὁριγενιστῶν ἐν Παλαιστίνῃ. Οἱ ὑπόλοιποι βίοι (Ἰωάννου τοῦ Ἡσυχαστοῦ, Κυριακοῦ ὑμνογράφου, Θεοδοσίου τοῦ Κοινοβιάρχου, Θεογνίου ἐπισκόπου Βιτυλίου, Ἀβραμίου, Γερασίου) εἶναι συντομώτεροι.

Ἡ ἔλλειψις παιδείας καὶ ρητορικῆς δεινότητος, περὶ τῆς ὁποίας παραπονεῖται ὁ Κύριλλος, καλύπτεται ἀπὸ τὴν πηγαίαν συγγραφικὴν ἱκανότητα αὐτοῦ. Εἰς τὰς ἀπλᾶς καὶ νηφαλίους γραμμὰς τῶν βιογραφιῶν τοῦ συναντῶμεν ἀξιοπίστους εἰδήσεις, περὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν γεγονότων. Ἐπιδιώκων ἀκριβολογίαν, τὴν ἐπέτυχεν πλήρως, ἐνῶ συγχρόνως ἐπέτυχε νὰ παράσχη χρήσιμον ἐκθεσιν ὄχι μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐν γένει, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων ἐκεῖνων.

Δὲν εἶναι φυσικὰ δυνατὸν νὰ ἀναφέρωμεν ὄλον τὸ πλῆθος τῶν ἀγιογράφων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων διέπρεψαν Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων, ὁ Ἰωάννης Μόσχος καὶ ὁ Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων.

Ἀπὸ τὴν παλαιοτάτην ἐποχὴν κατὰ τὰς συναθροίσεις ἐπὶ τῇ ἐπετείῃ τῶν μαρτύρων ἀνεγιγνώσκοντο τὰ οἰκεῖα μαρτυρολόγια, ὅπως ἀνεγιγνώσκοντο τὰ Πάθη τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Μ. Παρασκευῆς. Ἐπίσης μεταγενεστέρως ἀνεγιγνώσκοντο οἱ βίοι τῶν ἀγίων κατὰ τὰς ἀντιστοίχους ἑορτάς των. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ μαρτυρολόγια καὶ οἱ βίοι ἦσαν συνήθως ἐκτενεῖς καθ' ἐκάστην δὲ ἡμέραν συνέβαινε νὰ ἑορτάζωνται πολλοὶ ἅγιοι, καθίστατο ἀδύνατος ἡ ἀνάγνωσις ὄλων αὐτῶν τῶν κειμένων. Παρέστη διὰ τοῦτο ἀνάγκη συντομεύσεως. Ὅσων ἀγίων, κυρίως παλαιῶν μαρτύρων, τὰ ἀντίστοιχα κείμενα εἶχον χαθῆ ἢ δὲν ὑπῆρχον ἄν, διετηρήθη ἀπλή μνεῖα τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ μαρτυρικοῦ ἐπεισοδίου. Τὸ αὐτὸ συνέβη ἐνίοτε καὶ ὡς πρὸς ἀγίους, τῶν ὁποίων ὑπῆρχον βιογραφικὰ κείμενα, ἀλλ' αἱ ἑορταὶ συνέπιπτον μὲ τὸν ἑορτασμὸν ἄλλων ἐπισημοτέρων προσώπων.

Τὰ κείμενα, ὑφ' ἧν μορφήν ἀνεγιγνώσκοντο εἰς τὰς συναθροίσεις ἢ συνάξεις, ὠνομάσθησαν συναξάρια. Ταῦτα εἶχον ἐκ-

τενῆ μορφήν εἰς σπανίας περιπτώσεις, ὡς εἰς ἁγίους τοπικῶς ἑορταζομένους.

Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ συνετάχθησαν συναξάρια καὶ τῶν δεσποτικῶν καὶ τῶν θεομητορικῶν, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν ἑορτῶν. Ὅλα αὐτὰ περιελήφθησαν εἰς ἑνιαῖον ὀγκῶδες βιβλίον, κατὰ ἡμερομηνίαν καὶ τάξιν, τὸ *μηνολόγιον*. Ὑπὸ τὴν ὀριστικὴν του μορφήν τὸ μηνολόγιον περιλαμβάνει τὰ συναξάρια τῶν ἁγίων εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ὄρθρου, μεταξὺ τῆς στ' καὶ τῆς ζ' ᾠδῆς τοῦ κανόνος. Τὰ παλαιότερα ὅμως μηνολόγια ἀπετελοῦντο μόνον ἀπὸ τὴν μνείαν τῆς ἑορτῆς καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν ἁγίων, καὶ τὰ συναξάρια. Τὸ κυριώτερον δὲ μηνολόγιον τοῦ εἴδους αὐτοῦ εἶναι τὸ λεγόμενον *Βασιλειανὸν Μηνολόγιον*, συνταχθὲν κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Β'. Βάσει αὐτοῦ συνετάχθησαν μεταγενέστερα μηνολόγια, ἀξιοποιήσαντα καὶ ὑλικὸν ἑτέρας προελεύσεως, ὡς τὰ τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, τοῦ Κωνσταντίνου Δουκάκη, τοῦ Νικοδήμου Ἀγιορείτου τοῦ Μιχαήλ Γαλανοῦ.

Συμεῶν Δὲν ἦτο τῆς αὐτῆς μορφῆς τὸ ἔργον τοῦ *Συμεῶν* *Μεταφραστῆς* μέων, ὁ ὁποῖος ἐπεξεργάσθη κείμενα ἐκτενοῦς μορφῆς δι' ἀνάγνωσιν εἰς τὸ γραφεῖον ἢ τὴν τράπεζαν. Ὁ Συμεῶν, γεννηθεὶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὸ 910, ἀνῆλθεν εἰς τὸ ὑπουργικὸν ἀξίωμα τοῦ λογοθέτου, πρὸς τὸ τέλος δὲ τοῦ βίου του ἀπεσύρθη εἰς μοναστήριον.

Γνωστὸς εἶναι κυρίως ἐκ τῆς *Συλλογῆς Βίων Ἀγίων*, τοὺς ὁποίους συνέταξε κατὰ προτροπὴν "τοῦ αὐτοκράτορος", ἄγνωστον τίνος, πιθανῶς ὅμως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Παρατηρῶν ὅτι τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα δὲν ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς του, ἔδωκεν εἰς αὐτὰ νέαν μορφήν. Τὰ ἐπενέδυσσε μὲ λογιωτέραν γλῶσσαν, σύμφωνον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀναγεννήσεως τῶν κλασικῶν γραμμάτων, καὶ προσέθεσεν ἐκθέσεις περὶ θαυματουργικῶν ἐνεργειῶν πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἐντονωτέρας εὐλαβείας τῶν πιστῶν πρὸς τοὺς ἁγίους. Ὅλιγους βίους ἄφησε σχετικῶς ἀμεταβλήτους, τοὺς περισσότερους διεσκεύασε πλήρως καὶ μερικοὺς συνέταξεν ἐξ ὑπαρχῆς. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ εἶχε τεραστίαν ἐπιτυχίαν, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὸ μέγα πλῆθος τῶν χειρογράφων εἰς τὰ ὁποῖα διατηρεῖται.

Πέραν τούτων ὁ Συμεῶν συνέταξεν ἠθικολογικὰ δοκίμια διὰ συνερανίσεως ὑλικοῦ ὁμιλιῶν τοῦ Μακαρίου, τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

Τ' ἀναρίθμητα κείμενα μαρτυρολογίων, βίων ἁγίων, ἐγκωμίων καὶ συναξαρίων δημοσιεύονται ἀπὸ τινων αἰώνων εἰς τὴν ἀτελείωτον σειρὰν τόμων τῶν Βολλανδιστῶν *Acta Sanctorum*.

Ἰωάννης Ὁ Ἰωάννης Μόσχος (545-619), ἐν Δαμασχοῦ, ὀνομαζόμενος λόγῳ τῆς περιωνύμου ἐγγρατείας του καὶ *Εὐκράτης*, ἀνήκειν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν μοναχῶν οἱ ὅποιοι περιώδευον τὰ μοναστικὰ κέντρα πρὸς συνάντησιν τῶν ἡγετικῶν φυσιογνωμιῶν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Καρπὸς τῶν προσωπιῶν του ἐπαφῶν καὶ τῶν μελετῶν του ὑπῆρξεν ὁ περίφημος *Λειμών*, ὁ ὅποιος, ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει, παρέχει "τέρψιν καὶ εὐωδίαν καὶ ὠφέλειαν τοῖς ἐντυγχάνουσιν". Ὁ *Λειμών*, ἄλλως λεγόμενος *Λειμωνάριον* καὶ εἰς τὴν λατινικὴν μετάφρασιν *pratum spirituale*, γραφεὶς εἰς τὴν Ρώμην, περιέχει ἐπεισόδια καὶ ἀνεκδότους ρήσεις μοναχῶν, τὰς ὁποίας ἤκουσεν ὁ ἴδιος ἀπ' εὐθείας ἢ διὰ στόματος τρίτων. Ἀπέβη ἀγαπητὸν ἀνάγνωσμα τῶν μοναχῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως καὶ ὑπέστη μάλιστα διασκευάς.

10. ΚΑΝΟΝΟΛΟΓΟΙ

Ἡ κωδικοποίησις τῶν πολιτικῶν νόμων ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἔμεινεν ἄνευ συνεπειῶν καὶ εἰς τὸ πεδίον τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων. Μέχρι τέλους περίπου τοῦ Δ' αἰῶνος αἱ κανονικαὶ συλλογαὶ συνετάσσοντο ὑπὸ τὴν μορφήν ἀποστολικῶν διατάξεων. Ἄλλ' ὁ ὄγκος τῶν ὑπὸ τῶν συνόδων ψηφισθέντων κανόνων καὶ οἱ ὀρισμοὶ τῶν μεγάλων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν ν' ἀγνοηθοῦν. Ὅθεν παρεμερίσθη ἡ μορφή ἐκεῖνη.

Βεβαίως αἱ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας σχέσεις ὀρίζονται ὑπὸ κανόνων ψηφιζομένων ὑπὸ συνόδων, εἴτε οἰκουμενικῶν εἴτε τοπικῶν. Μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπιτρεπομένης θρησκείας, καὶ μετέπειτα ὡς ἐπισήμου θρησκείας, ἰδίως δὲ ἀπὸ τοῦ Θεοδοσίου Α' καὶ Ἰουστινιανοῦ Α', ὠρισμένα ἐκκλησιαστικὰ ἀντικείμενα, ἀπτόμενα τῶν πολιτικῶν, ρυθμίζονται καὶ ὑπὸ τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας. Οὕτω εἰς τοὺς κανόνας προστίθενται καὶ οἱ σχετικοὶ νόμοι. Νόμους ἐκκλησιαστικοὺς ἐξέδωσαν οἱ πλεῖστοι τῶν αὐτοκρατόρων.

Τὸν ΣΤ' αἰῶνα, μὴ θεωρουμένης ἀρκετῆς τῆς ἀπλῆς συλλογῆς τῶν κανόνων, προχωροῦν εἰς τὴν θεματικὴν ταξινομήσιν αὐτῶν. Τοιαύτη, ὑπὸ νέαν μορφήν, συλλογὴ εἶναι ἡ τῶν 60 τίτλων ἀγνώστου συντάκτου, ὁ ὁποῖος μάλιστα ὡς εἰς παράρτημα προσέθεσεν 21 νόμους τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Βελτιωμένην συστηματοποίησιν τοῦ κανονικοῦ δικαίου ἐπραγματοποίησεν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Γ' ὁ Σχολαστικὸς, δικηγόρος ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ βραδύτερον ἀποκρισιάριος τοῦ πατριαρχείου Ἀντιοχείας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Εὐτυχίου κατέλαβε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον (565-577). Λαβὼν ὡς βάσιν τὴν συλλογὴν τῶν 60 τίτλων καὶ προσθέσας εἰς τὸ ὕλην αὐτῶν τοὺς λεγομένους ἀποστολικοὺς κανόνας, ὡς καὶ τοὺς κανόνας τῶν συνόδων Σαρδικιῆς καὶ Χαλικηδόνης καὶ τοῦ Μ. Βασιλείου, συνέταξε τὴν *Συναγωγὴν Κανόνων* διηρημένην θεματικῶς εἰς 50 τίτλους, ἐνῶ καὶ αὐτὸς παραρτηματικῶς συνῆψε συλλογὴν ἐκκλησιαστικῶν νόμων τοῦ Ἰουστινιανοῦ (νεαρῶν), ὀνομαζομένων συνήθως 87 *Κεφάλαια*. Τὰς δύο αὐτὰς συλλογὰς ὁ Ἰωάννης ἐπεμελήθη προσεκτικῶς, κατὰ πρῶτον μὲν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν,

ἔπειτα δὲ εἰς δευτέραν ἔκδοσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἐνῶς μέχρι τοῦδε κανόνες καὶ νόμοι ἑταξινομοῦντο χωριστά, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος τούτου ἐμφανίζεται μιτὴ διαπραγμάτευσις καὶ συλλογὴ αὐτῶν. Οὕτω προέκυψαν οἱ νομοκάνονες, τῶν ὁποίων πρῶτος εἶναι ὁ *Νομοκάνων τῶν 50 τίτλων*. Ἐπὶ Ἡρακλείου συνετάχθη ὁ περίφημος *Νομοκάνων τῶν 14 τίτλων*, ὁ ὁποῖος ἀναθεωρηθεὶς ἐπὶ Φωτίου καὶ πιθανῶς ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ, τὸ 883, ἐξ οὗ καλεῖται *Νομοκάνων τοῦ Φωτίου*, ἀπέβη ἡ ἐπίσημος νομοκανονικὴ συλλογὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τὴν ἐπικύρωσίν του ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τοῦ 920.

11. ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐκ τῶν προηγουμένων περιόδων ἔχομεν κατάλοιπα περισσότερων κειμένων προσωπικῆς θρησκευτικῆς ποιήσεως παρά τῆς λατρευτικῆς ὑμνογραφίας. Τώρα τὰ πράγματα ἀντιστρέφονται.

Ἡ θρησκευτικὴ ποίησις ἐκφράζει συναισθήματα, τὰ ὅποια πλημμυρίζουν τὸν ποιητὴν κατὰ τὴν προσπάθειάν του πρὸς ἀνάτασιν καὶ ἐπαφὴν μὲ τὸ θεῖον· εἶναι συνεπῶς προσωπική. Ἡ λατρευτικὴ ποίησις, συνδεομένη μὲ τὸ ὁμαδικὸν πνεῦμα λατρείας, ἐκφράζει τὴν κοινωνίαν μὲ τὸν Θεὸν ἢ μᾶλλον εἶναι μέσον κοινωνίας μὲ τὸν Θεόν. Ἡ πρώτη εἶναι ποίησις τοῦ γραφείου, ἡ δευτέρα εἶναι τοῦ ναοῦ.

Κατ' ἀρχάς, ὡς φαίνεται, εἰς ἐκάστην ἀκολουθίαν ἐψάλλετο εἰς μόνον ὕμνος, ἀποδίδων τὸ νόημα τῆς ἑορτῆς ἢ τοῦ μνημονευομένου γεγονότος.

Ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος ἀσφαλῶς, ἴσως δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ προηγουμένου, εἰσῆχθη ἡ μελώδησις ψαλμῶν καὶ ᾠδῶν τῆς Π. Διαθήκης καὶ ἐπανεισῆχθη ἡ μελώδησις τῶν ᾠδῶν τῆς Κ. Διαθήκης. Εἰς παλαιοδιαθηκικοὺς ψαλμοὺς προσεδίδετο χριστιανικὸν χρῶμα διὰ τῆς παρεμβολῆς ἑνὸς πολὺ μικροῦ κατ' ἀρχὰς ἐφύμνιου μεταξὺ τῶν στίχων, ὡς ἐπὶ παραδείγματι:

Ἐλέησόν με ὁ Θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου, ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου.

Μνήσθητί μου, Κύριε.

Ἐπὶ πλεῖον πλῦνον με ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου καὶ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας μου καθάρισόν με·

Μνήσθητί μου, Κύριε.

Καὶ οὕτω καθεξῆς. Κατ' ὀλίγον δὲ τὸ ἐφύμνιον κατέστη ἐκτενέστερον, ὡς εἰς τὴν ᾠδὴν τῶν τριῶν παιδῶν.

Εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα Κυρίου τὸν Κύριον· ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Τὸν Κύριον ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Εὐλογεῖτε ἄγγελοι Κυρίου, οὐρανοὶ Κυρίου τὸν Κύριον.

Τὸν Κύριον ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Καὶ οὕτω καθεξῆς.

Διὰ μεγαλυτέρας ἀκόμῃ ἐπεξεργασίας παρήχθη ὁ ἀπέραν-
τος κύκλος τῶν στιχηρῶν καὶ τῶν ἀποστίχων. Ὀλόκληρος ἐν
γένει ἢ μεταγενεστέρα ὕμνογραφία στηρίζεται εἰς δύο πόδας·
πρῶτον μὲν εἰς τὸν ἀρχαῖον αὐτοτελῆ ὕμνον, δεύτερον δὲ εἰς
τὴν στιχολογικὴν ψαλμωδίαν.

Κατὰ τὴν ἀρχαῖαν ἐποχὴν πᾶς ἐμπνεόμενος χριστιανὸς
ἠδύνατο νὰ μελωδήσῃ ὕμνον ἰδικῆς του συνθέσεως μὲ ἐφύμνιον
τὸ ὁποῖον ἐπανελάμβανον ἐν τέλει ὅλοι οἱ πιστοί. Σὺν τῷ χρό-
νῳ ἐδημιουργήθη ἰδιαίτερα τάξεις συντακτῶν ὕμνων, οἱ ὁποῖοι ἦ-
σαν ταυτοχρόνως καὶ συνθέται· διὰ τοῦτο οὗτοι ἐλέγοντο ἀδι-
ακρίτως ποιηταί, μελωδοί, ὕμνωδοί.

Ἐκ τοῦ Ε' αἰῶνος διεμορφώθη τὸ κοντάκιον, τοῦ ὁποῖου
ἡ πρώτη ἐμφάνισις εἶχε σημειωθῆ διὰ τοῦ ὕμνου τῶν παρθένων
τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου περὶ τὸ 300. Τὸ κοντάκιον, καλού-
μενον ἄλλοτε ὕμνος ἢ ψόδη, ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἓν προοίμιον (τὸ
κουκούλιον) καὶ ἀπὸ ἀριθμὸν στροφῶν (οἴκων) κυμαινόμενον με-
ταξὺ 18 καὶ 30. Ἐνῶ τὸ προοίμιον ἔχει τὴν ἰδικήν του μελω-
δίαν, εἶναι δηλαδὴ ἰδιόμελον, αἱ στροφαὶ ψάλλονται ὅλαι κατὰ
τὸ μέλος τῆς πρώτης, εἶναι δηλαδὴ προσόμοιαι. Ἐκ τὰ κύρια
χαρακτηριστικὰ τοῦ κοντακίου εἶναι ἡ ἀκροστιχίς, σχηματιζο-
μένη μὲ τὰ πρῶτα γράμματα ἐκάστης στροφῆς καὶ ἀπαντῶσα ἤδη
εἰς τὸν Μεθόδιον. Αὕτη δύναται νὰ εἶναι εἴτε ἀλφαβητικὴ εἴ-
τε ἐννοιολογικὴ, δηλοῦσα εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίπτω-
σιν τὸν συνθέτην ἢ τὸ ὑμνούμενον πρόσωπον καὶ γεγονός. Συ-
χνότατα διὰ τῆς ἀκροστιχίδος ἀνευρίσκειται ὁ συνθέτης.

Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀρχαίου αὐτοτελοῦς συντόμου ὕμνου εἰς
ἐκτενὲς κοντάκιον, ἐκθέτον διηγηματικῶς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐ-
ορτῆς, ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν διαπίστωσιν ἀνεπαρκείας
ἀποδόσεως τῆς ἐννοίας ταύτης δι' ἑνὸς ὀλιγοστροφου ὕμνου, ὡς
ἐπίσης καὶ εἰς τὴν πρόσδοσιν μεγαλοπρεπείας εἰς τὴν ἀκολου-
θίαν. Ἀπηγγέλλετο ἐμμελῶς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἢ τοῦ ψάλτου
κατὰ τὸν ὄρθρον, ἀκριβῶς πρὸ τοῦ συναξαρίου, ἐνῶ τὸ ἐκκλη-
σίασμα ἐπανελάμβανεν τὸ ἐφύμνιον.

Τὸ κοντάκιον ἀκμάσαν ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνας, τὸν ἕκτον
καὶ τὸν ἑβδομον, καὶ ἐκπροσωπούμενον κυρίως ὑπὸ Ρωμανοῦ τοῦ
Μελωδοῦ, ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ποιη-
τικοῦ εἴδους τῶν κανόνων καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἐξεβλήθη τῆς λα-
τρείας. Τότε διετηρήθη μόνον τὸ προοίμιον, καλούμενον σήμε-
ρον εἰδικῶς "κοντάκιον", καὶ ἡ πρώτη στροφή αὐτοῦ, καλουμέ-
νη εἰδικῶς "οἶκος". Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον ὁ ὅρος κοντάκιον
νὰ προῆλθεν ἀπὸ αὐτὴν τὴν βράχυνσιν, ἐνῶ κατ' ἄλλην ἄποψιν
οὗτος προῆλθεν ἐκ τοῦ κοντοῦ εἰς τὸν ὁποῖον περιελίσσετο
τὸ χειρόγραφον τοῦ ὕμνου.

Ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ζ' αἰῶνος ἤρχισεν ἡ ἀνάπτυξις τοῦ εἴδους τῶν κανόνων, τὸ ὁποῖον ἔκτοτε καὶ μέχρι σήμερον ἀποτελεῖ βασικὸν στοιχεῖον τοῦ ὄρθρου καὶ ἄλλων ἀκολουθιῶν. Ὁ κανὼν ἔχει τὴν προέλευσίν του ἀπὸ τὴν λατρευτικὴν χρῆσιν τῶν ἐννέα βιβλικῶν ψδῶν, ἧτοι 1) ψδῆς Μωϋσέως ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ Θαλάσσει, 2) ψδῆς Μωϋσέως κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πλακῶν τοῦ νόμου, 3) ψδῆς Ἀννης, 4) ψδῆς Ἀββακούμ, 5) ψδῆς Ἡσαΐου, 6) ψδῆς Ἰωνᾶ, 7) προσευχῆς τῶν τριῶν παιδῶν, 8) τοῦ ὕμνου τῶν τριῶν παιδῶν, 9) ψδῆς Θεοτόκου καὶ ψδῆς Ζαχαρίου. Τὰς ἐκτενεῖς βιβλικὰς ψδὰς οἱ ὑμνογράφοι συνώψισαν εἰς σύντομα τροπάρια· οὕτω τὴν πολὺστιχον ἀΨδὴν ὁ Ἀνδρέας Κρήτης ἀπέδωσε δι' 23 μόνον λέξεων. Τὰ τροπάρια ταῦτα ἀπέτελεσαν τοὺς εἰρμούς, βραδύτερον δὲ εἰς τοὺς εἰρμούς προσετίθεντο ὀριστικῶς δι' κανόνες. Βεβαίως ὁ πλήρης κανὼν περιλαμβάνει ἐννέα ψδὰς, οἱ πλεῖστοι ὅμως αὐτῶν παραλείπουν τὴν δευτέραν, ἐνῶ ὑπάρχουν ἐπίσης πεντάψαδια, τετραψαδια καὶ τριψαδια.

Ἐκαστος εἶρμος εἶναι προσδεδεμένος νοηματικῶς εἰς τὴν οἰκείαν βιβλικὴν ψδὴν, πλὴν ὀρισμένων περιπτώσεων κατὰ τὰς ὁποίας ὑμνοῦνται σπουδαῖαι προσωπικότητες ἢ μεγάλα γεγονότα. Ἀντιθέτως τὰ ἀκολουθοῦντα τροπάρια ἔχουν ὡς θέμα τὸ ἔορταζόμενον πρόσωπον ἢ γεγονός, ἀλλ' εἶναι πάντοτε πεποιημένα κατὰ τὸ μέτρον, τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν μελωδίαν τοῦ οἰκείου εἰρμοῦ. Συνήθως οἱ κανόνες φέρουν ἀκροστιχίδα.

Οἱ διασημότεροι ποιηταὶ κανόνων εἶναι οἱ καὶ πρῶτοι καλλιεργήσαντες τοῦτο Ἀνδρέας Κρήτης, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμᾶς ὁ Μελωδός.

Εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία παρατηροῦμεν ἓν εἶδος πάλης μεταξὺ κοντακίων καὶ κανόνων, ἡ ὁποία ἀπέβη εἰς βάρος τῶν πρώτων. Διὰ ποίους λόγους παρεμερίσθησαν οἱ ὕμνοι ἐκεῖνοι μὲ τὴν ὑψηλῆς ποιότητος ποιήσιν; Πιθανῶς διὰ τοὺς ἑξῆς:

Πρῶτον, τὰ κοντάκια, ἔχοντα ἀνεπτυγμένον τὸ διαλογικὸν στοιχεῖον εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν καὶ ἀπαγγελλόμενα κατὰ τὸν τρόπον δραματικὸν μὲ συμμετοχὴν κορυφαίου καὶ χορῶν, ἐνεθύμιζον ἀπὸ τινος ἀπόψεως τὸ ἀρχαῖον δράμα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο ἀρεστὸν εἰς πολλοὺς συντηρητικοὺς κύκλους τῆς Ἐκκλησίας. Δεύτερον, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰκονομαχικῆς ἔριδος οἱ εἰκονομάχοι, μεταξὺ ἄλλων, κατέστρεψαν τὰ λειτουργικὰ βιβλία, τὰ τροπολόγια, τὰ ὁποῖα περιεῖχον τοὺς ὕμνους μετὰ τῶν κοντακίων, εἰς τὸ γενικὸν πρόγραμμα τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὰ περίτεχνα στοιχεῖα. Εἰς τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ Θ' αἰῶνος οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς αὐτοκρατορίας εὐρέθησαν ἄνευ τυπικοῦ πλέον καὶ ἐδέχθησαν τὸ ἐκτὸς αὐτῆς τυπικὸν τῶν

Ἱεροσολύμων. Συνέβαινε δὲ τοῦτο: κέντρον ἀνθήσεως τῶν κοντακίων ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις μετὰ τὰ τροπολόγια της, τὰ ὅποια εἶχον καταστραφῆ· κέντρον ἀνθήσεως τῶν κανόνων ἦσαν τὰ Ἱεροσόλυμα, τῶν ὁποίων τὸ τυπικὸν, πληρὲς κανόνων ἀλλ' ὄχι κοντακίων, μετεφέρθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατόπιν τούτου τὴν βασικὴν θέσιν εἰς τὸν ὄρθρον ἐκράτησεν ὁ κανὼν· ἐπειδὴ δὲ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χωρήσῃ εἰς τὴν ἰδίαν ἀκολουθίαν καὶ ἄλλος ἐκτενὴς ὕμνος, ἀπὸ τὸ κοντάκιον παρελήφθη μόνον τὸ προοίμιον καὶ εἰς οἶκος, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων.

Πέραν τῶν εἰδῶν τούτων ὑπάρχει μέγας πλοῦτος στιχηρῶν τροπαρίων καὶ ἄλλων ὕμνογραφικῶν κειμένων, τὰ ὅποια περιέχονται εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία, τὰ νεώτερα ἔντυπα ἢ τὰ παλαιότερα χειρόγραφα.

Ρωμανὸς Μελωδὸς Ὁ Ρωμανὸς (πρῶτον ἡμισυ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος) ἀναγνωρίζεται καὶ ἐξυμνεῖται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὡς ὁ μέγιστος ἐκκλησιαστικὸς ποιητής, ὡς ὁ Πίνδαρος τῆς χριστιανικῆς ποιήσεως.

Εἰς τὸ *Μηηνολόγιον* τοῦ Βασιλείου περιέχεται συναξάριον κατὰ τὸ ὅποιον ὁ Ρωμανὸς προερχόμενος ἐκ Συρίας ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου, προφανῶς τοῦ Α'. Ὑπηρετῶν ὡς κληρικὸς εἰς τὸν ναὸν τῶν Βλαχερνῶν, ἔλαβε καθ' ὑπνον δι' ἐμφανίσεως τῆς Θεοτόκου τὸ χάρισμα τῆς συνθέσεως κοντακίων. Ἡ Θεοτόκος τοῦ ἔδωσε τόμον χάρτου καὶ εἶπε· "λάβε τὸν χάρτην καὶ κατάφαγε αὐτόν". Ἦτο δὲ ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων· καὶ ἀμέσως ἐγερθεὶς ὁ Ρωμανὸς μετέβη εἰς τὸν ναόν, ἀναβὰς δὲ εἰς τὸν ἄμβωνα ἤρχισε νὰ ψάλλῃ, "Ἡ παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκει".

Εἰς ὕμνους του περιέχονται εἰδήσεις σχετικαὶ μετὰ τὸν χρόνον τῆς ἀκμῆς του, ὡς εἶναι ὁ "Ὑμνος *Εἰς ἕκαστον Σεισμόν*, οἶκος 22, ὅπου, ἀφοῦ σημειώνεται περὶ τοῦ ναοῦ τῶν Ἱεροσολύμων ὅτι ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως 250 ἔτη μετὰ τὴν καταστροφὴν του, προστίθεται διὰ τὸν νεοκαταστραφέντα ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας (532).

" Ἄλλ' ἐνταῦθα μετὰ μίαν τῆς πτώσεως ἤρξατο ἡμέραν
τὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐγειρεσθαι ἔργον
καὶ φαιδρύνεται λαμπρῶς καὶ τελειοῦται.
Οἱ μὲν βασιλεῖς δαπάνη φιλοτιμοῦνται,
ὁ δὲ δεσπότης παρέχει ζωὴν τὴν αἰώνιον".

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀπέθανε γέρων περὶ τὸ 555.

Ὁ συναξαριστὴς ἀποδίδει εἰς τὸν Ρωμανὸν τὸν ὑπερβολικὸν ἀριθμὸν χιλίων κοντακίων, περιλαμβάνων πιθανῶς εἰς αὐτὸν καὶ ἄλλας συντόμους συνθέσεις, ἐνῶ σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνο-

μά του σώζονται 85 πλήρη κοντάκια καὶ ἀποσπάσματα μερικῶν ἄλλων κοντακίων, ὡς καὶ ἀκαθόριστος ἀριθμὸς ἀδῆλων ποιημάτων εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία. Ἡ κυριωτέρα συλλογὴ ὕμνων του εἶναι τὸ δίτομον κοντακάριον τῆς Πάτμου.

Ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὅλα σχεδὸν τὰ κοντάκια τοῦ Ρωμανοῦ ἐξεδόθησαν, κύρια δὲ ἐκδόσεις αὐτῶν εἶναι αἱ πρόσφατοι τῶν Τωμαδάκη, Τρυπάνη καὶ Grosdidier de Matons. Ἀπὸ τοὺς ὕμνους αὐτοὺς οἱ ξένοι μελετηταὶ θεωροῦν νόθους κατ' ἀρχὴν ὅλους τοὺς ἀγιολογικούς, δηλαδὴ τοὺς ἀναφερομένους εἰς ἱερά ἐκτὸς τῆς Ἀγίας Γραφῆς πρόσωπα. Ἡ ἄποψις αὕτη εἶναι ἐντελῶς δογματικὴ, διότι ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν παρῳχημένην πλέον ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἀπόδοσις τιμῆς εἰς τοὺς ἁγίους ἐβράδυνε νὰ ἐμφανισθῇ, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητα ἐνεφανίσθη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν διωγμῶν διὰ τῆς ἀφιέρωσης εἰς αὐτοὺς μαρτυρίων καὶ ὕμνων ὅπως δὲ τὰ μαρτύρια ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος μεταβαλλόμενα εἰς ναοὺς, καὶ οἱ ὕμνοι ἤρχισαν ἀναπτυσσόμενοι εἰς πλήρεις ἀκολουθίας. Εἶναι λοιπὸν τὸ ὀλιγώτερον παράδοξον νὰ φέρωμεν τοιαῦτα ἐπιχειρήματα ὑπὲρ ἀπορρίψεως τῆς γνησιότητος δεκάδων ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, ἢ ὅποια δημιουργεῖ ἄλλα προβλήματα. Μερικοὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς ἀπορριπτομένους ὕμνους εἶναι τόσον ἀξιόλογοι, ὥστε ἀπορεῖ κανεὶς, ποῦ εὐρέθησαν τόσοι ἰσάξιοι μὲ τὸν Ρωμανὸν ποιηταὶ διὰ νὰ τοὺς νοθεύσουν.

Ἡ τεχνικὴ τοῦ ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι πολὺ γνωστὴ, εἶναι ἡ τεχνικὴ τοῦ κοντακίου, τοῦ ὁποίου ἴσως νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ τελικὸς διαμορφωτής. Εἶναι ἐκτενὴς ὕμνος, μὲ ἓν προοίμιον ἰδιόμορφον, μίαν σειρὰν στροφῶν (οἴκων) ὁμοιομόρφων, ἐφύμνιον ἀπαντῶν εἰς τὸ τέλος τοῦ προοιμίου καὶ ἐπαναλαμβάνομενον εἰς τὸ τέλος ἐκάστης στροφῆς καὶ ἀκροστιχίδα, ἢ ὅποια φέρει πάντοτε τὸ ὄνομά του. Ὁ στίχος εἶναι τονικὸς ρυθμικός, ἀκολουθῶν τὸν ρυθμὸν τῆς μελωδίας. Συχνάκις ἔχει ἰσοσυλλαβίαν, ὁμοτονίαν καὶ ὁμοιοκαταληξίαν, χωρὶς τοῦτο νὰ εἶναι κανὼν. Ἡ δὲ ἰσοσυλλαβία καὶ ἡ ὁμοτονία δὲν εἶναι ἀπὸ στίχου εἰς στίχον, ἀλλ' ἀπὸ στροφῆς εἰς στροφήν. Γλῶσσα του εἶναι ἡ λογοτεχνικὴ κοινὴ, προσηρμοσμένη εἰς τὰ λειτουργικὰ πλαίσια, μὲ πλῆθος ἰδιοπλάστων λέξεων διὰ τὴν παραγωγὴν ἐντυπωσιακωτέρου ἀποτελέσματος (τρίμυρος, νιπτοπόδιον, ζοφοφόρος κ.λ.π.). Κατ' ἀμίμητον τρόπον ποικίλλει τὴν ἔκθεσιν μὲ τὴν ἐπιτυχῆ χρῆσιν τοῦ ἐπιθέτου. Εὐρεῖαν δὲ κάμνει χρῆσιν ρητορικῶν σχημάτων, ἰδίως παρηχίσεων καὶ ἀντιθέσεων, αἱ ὅποια μαζὶ μὲ τὰς μεταφορὰς καὶ τὰς εἰκόνας δίδουν ζωηρότητα εἰς τὴν ἔκφρασιν. Ἡ ἀπλότης συχνὰ ἀνυψώνεται εἰς μεγαλοπρέπειαν καὶ ἄλλοτε εἰς ἄφθαστον λυρισμόν.

" Λιγυροῦ ἀκούω κελαδήματος
 τερπνοῦ δὲ μινυρίσματος,
 ἀλλὰ μελίσματος νῦν ὁ φθόγγος
 οὐ τέρπει με ".

Τὴν διήγησιν δραματοποιεῖ ὁ διάλογος, εἴτε περιστάτικος εἴτε συνεχής. Εἰς τὸν ὕμνον *Εἰς τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν*, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, διαλέγονται δύο πρόσωπα, ὁ Ἰησοῦς καὶ ἡ Μαρία.

- Ὑπάγεις, ὦ σπλάχνον,
 πρὸς ἄδικον φόνον
 καὶ οὐδεὶς σοὶ συναλγεῖ
 - Ἀπόθου, ὦ μῆτερ,
 ἀπόθου τὴν λύπην·
 οὐ γὰρ πρέπει σοὶ θρηνεῖν.

Ἄλλοτε ὁ διάλογος εἶναι ἐσωτερικός, μεταξὺ ψυχῆς καὶ θείας εἰς τὸν ἄνθρωπον εἰκόνας. Εἰς τὸν ὕμνον *Εἰς τὴν Δευτέραν Παρουσίαν*, ἡ εἰκὼν ἢ τὸ πνεῦμα καλεῖ τὴν ψυχὴν εἰς ἐγρήγορσιν.

- Ἐγγίζει, ψυχὴ, τὸ τέλος,
 ἐγγίζει, καὶ οὐ φροντίζεις
 οὐχ ἑτοιμάζει.

Ἄλλοτε πάλιν ὁ ποιητὴς διαλέγεται μὲ τὸν Θεόν.

Τὰ θέματα ἀντλεῖ ὁ Ρωμανὸς ἀπὸ γεγονότα καὶ πρόσωπα τῆς Γραφῆς καὶ τῶν ἀποκρύφων, ἀπὸ τὸ ἐορτολόγιον καὶ τὸ μαρτυρολόγιον, ἀπὸ συμβάντα τῆς ἐποχῆς του καὶ ἀπὸ τὰς καταστάσεις τοῦ βίου. Τὰ δὲ στοιχεῖα τῆς συνθέσεως λαμβάνει ἀπὸ τὰ οἰκειὰ κείμενα, τὰ πατερικὰ συγγράμματα, τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις, ὑπεράνω δὲ ὅλων ἀπὸ τὴν πλουσιωτάτην ἔμπνευσίν του.

Ἀναλύει μ' ἐπιμονὴν τὰ θέματα εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας των, καὶ παρὰ ταῦτα τὰ ποιήματά του ἀναγινώσκονται καὶ σήμερον εὐχαριστότερον οἰουδήποτε ἄλλου ποιητοῦ τῆς ἀρχαιότητος, κλασικῆς καὶ χριστιανικῆς. Διαγράφει τοὺς χαρακτήρας τῶν προσώπων μ' ἔντονα χρώματα. Τὰ παρουσιάζει ἀνθρώπινα, μὲ τοὺς δισταγμοὺς καὶ τὰς ἀδυναμίας των, διὰ νὰ δείξῃ ἔπειτα ὅλην τὴν δύναμίν των, ἢ ὅποια τ' ἀναβιβάζει εἰς τὰ οὐράνια. Ὁ Γαβριήλ, ὅταν ἀποστέλλεται νὰ ἀναγγεῖλῃ εἰς τὴν Μαρίαν τὸ γεγονός τῆς κυήσεως, διαλογίζεται, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῇ τοῦτο· ἀλλὰ μεταβαίνει. Καὶ ἡ Μαρία, ὅταν τὸ ἀκούῃ, ἀπορεῖ· ἀλλὰ ὑπακούει.

Ἐξ ἄλλου περιγράφει τὰ γεγονότα μὲ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ν' ἀποδεικνύεται ὠλοκληρωμένον τὸ νόημά των. Δύναται ν' ἀποδώσῃ ὅλον τὸ μεγαλεῖον καὶ ὅλον τὸ βάθος των μὲ ὀλίγους στίχους. "Ὅταν λέγῃ " Ἡ Παρθένος σήμερον ", καθιστᾷ

σαφές ὅτι τὸ θαῦμα τῆς ἐνανθρωπήσεως συνεχίζεται διὰ παντός. Πάντοτε ἡ Παρθένος τίθει τὸν ὑπερούσιον, πάντοτε ἐνώνονται τὰ οὐράνια μὲ τὴν γῆν.

Δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διακρίνη κανεὶς ποῖοι εἶναι οἱ καλύτεροι τῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ. Συνήθως ἐπισημαίνονται ὡς ἐξαίρετοι οἱ Εἰς τὴν Χριστοῦ Γέννησιν, Εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν, Εἰς τὴν Ἀνάστασιν, Εἰς τὴν Δευτέραν Παρουσίαν καὶ εἰς τὴν Κοίμησιν Μοναχοῦ.

Ἀκάθιστος Ὑμνος Εἶναι ἴσως τὸ γνωστότερον καὶ ἀγαπητότερον λατρευτικὸν κείμενον τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς γραμματείας.

Εἶναι κοντάκιον, ἀλλ' ἡ τεχνικὴ του εἶναι μοναδικὴ εἰς ὀλόκληρον τὴν ποίησιν τῶν κοντακίων. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ προοίμιον "Τὸ προσταχθὲν μυστικῶς λαβὼν ἐν γνώσει", ἔχον ὡς ἐφύμνιον τὸν στίχον "χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε", καὶ ἀπὸ 24 στροφῶν (οἴκους) μὲ ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα. Αἱ μὲ περιττὸν ἀριθμὸν στροφῶν ἔχουν ὡς πρῶτον μὲν ἐφύμνιον δώδεκα στίχους ἀρχομένους μὲ τὴν λέξιν "χαῖρε" διαφόρους δὲ ἀπὸ στροφῆς εἰς στροφήν, ὡς δεύτερον δὲ κοινὸν ἐφύμνιον τὸν στίχον "χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε". Αἱ μὲ ἄρτιον δὲ ἀριθμὸν στροφῶν ἔχουν ἓν μόνον κοινὸν ἐφύμνιον, τὸ "ἀλληλούια".

Αἱ στροφῶν διαιροῦνται εἰς δύο ἴσα μέρη, τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον περιγράφει τὰ κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου, τὸ δὲ δεύτερον προβάλλει τὴν ἐπιτευχθεῖσαν διὰ τοῦ ἔργου τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου ἀνακαίνισιν τοῦ κόσμου· τοὺς χαιρετισμοὺς πρὸς τὴν Θεοτόκον θέτει ὁ ποιητὴς εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀγγέλου, τοῦ βρέφους, τοῦ Προδρόμου, τῶν ποιμένων, τῶν μάγων, τῶν πιστῶν.

Παρὰ τὴν κατάχρησιν τῶν ἐγκωμίων, τὸ κοντάκιον τοῦτο συναρπάζει τὸν ἀκροατὴν μὲ τὸν πλούσιον λόγον του, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἐνθουσιώδη ἔκφρασιν τῆς ἀγαλλιάσεως τῆς ἀνθρωπότητος ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ αὐτῆς.

Τὸ ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ θαυμασίου τούτου ὕμνου παρέμεινεν ἄγνωστος δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἐξηγηθῇ, ἴσως δὲ νὰ εἶναι μία ἐξήγησις τούτου ἡ ὑπόψια ὅτι οὗτος ἐνεπλάκη κάποτε εἰς δογματικὰς παρεκκλίσεις καὶ τὸ ὄνομά του ἀπηλείφθη. Πάντως ὁ ὕμνος συνετάχθη κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀκμῆς τῆς ποιήσεως τοῦ κοντακίου, δηλαδὴ τὸν ΣΤ' ἢ τὸν Ζ' αἰῶνα.

Ἡ λατρευτικὴ χρῆσις τοῦ ὕμνου τούτου ἔχει ἰδιάζουσαν ἱστορίαν. Ἀρχικῶς οὗτος ἐψάλλετο κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, εἰς ἰδιαιτέραν ἀκολουθίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ πιστοὶ ἔμενον ὄρθιοι, ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία του. "Ὅτε τὰ κον-

τάκια παρεμερίσθησαν ἀπὸ τὴν λατρείαν, ὁ Ἀκάθιστος, λόγῳ τῆς μεγάλης πρὸς τὴν Θεοτόκον ἐκτιμῆσεως τῶν πιστῶν, δὲν ἠκολούθησε τὴν ἀτυχίαν τῶν ἄλλων. Ἀποσπασθεὶς τῆς ἑορτῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὤρισθη νὰ ψάλλεται ἐν ἰδίᾳ πάλιν ἀκολουθία μετὰ τοῦ κανόνος Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου κατὰ τὸ Σάββατον τῆς ε' ἑβδομάδος τῶν Νηστεῶν, ἥτοι τὴν Παρασκευὴν ἑσπέρας εἰς ἀγρυπνίαν. Ἀκόμη βραδύτερον ὤρισθη νὰ ψάλλεται ἐπίσης εἰς τέσσαρα τμήματα κατὰ τὰς τέσσαρας πρώτας Παρασκευὰς τῶν Νηστεῶν.

Ἐψάλη ἐκτάκτως καὶ εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ κινδύνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων πολιορκίας τῆς (626). Τότε ἐπὶ τῇ λυτρώσει τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἀπεδόθη εἰς τὴν βοήθειαν τῆς Θεοτόκου, συνετάχθη τὸ τροπάριον "Τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια", τὸ ὁποῖον προσηρτήθη ὡς δεύτερον προοίμιον τοῦ ὄλου ὕμνου.

Ἀνδρέας Κρήτης Ὅριστικὸς διαμορφωτὴς τοῦ ὕμνογραφικοῦ εἴδους τῶν κανόνων ἦτο ὁ Ἀνδρέας Κρήτης (660-740). Προερχόμενος ἀπὸ τὴν ἀραβοκρατουμένην πλέον Δαμασκόν, ἡ ὁποία ἔδωκεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν πολλοὺς ὕμνογράφους μεγάλης ἀξίας, ἐμόνασεν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα τῶν Ἱεροσολύμων, ἀπὸ δὲ τὸ 685 ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου εἶχε σταλῆ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Διεκρίθη ὡς ὀρφανοτρόφος, μέχρις ὅτου ἐξελέγη μητροπολίτης Γορτυνίας τῆς Κρήτης. Μετριοπαθὴς καὶ ἥπιος δὲν κατέρθωσε ν' ἀντισταθῆ εἰς τὴν πίεσιν τοῦ αὐτοκράτορος Φιλιππικοῦ Βαρδάνου περὶ ἀποδοχῆς τῆς μονοθελητικῆς διδασκαλίας, τὴν ὁποίαν ἀπέρριψεν ὀλίγον μετὰ ταῦτα. Ἐπέδειξεν ἐξαίρετον δραστηριότητα εἰς τὴν ἐπαρχίαν του καὶ εἰς βαθὺ γῆρας ἐταξίδευσεν δι' ὑποθέσεις αὐτῆς εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὅθεν ἐπανερχόμενος ἀπέθανεν.

Ἦτο ὁ καλύτερος ρήτωρ τῆς ἐποχῆς του. Ἀναπτύσσει κυρίως ἠθικὰ θέματα μὲ λόγον πλούσιον καὶ ρητορικὰ σχήματα ἄφθονα. Πρῶτος αὐτὸς παρουσίασε πλῆρες σύστημα ἑορταστικῶν ὁμιλιῶν ἀναφερομένων εἰς ἑορτὰς καὶ εἰς ἑορταζόμενα πρόσωπα, ἀπὸ τὰς ὁποίας σώζονται περίπου τριάκοντα ἐκδεδομένα ἢ ἀνέκδοτοι. Ἐκτοτε ἡ βυζαντινὴ ρητορεία ἀκολουθεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον τὸν οὕτω κλεισθέντα κύκλον τοῦ ἑορτολογίου· δεσποτικαὶ ἑορταί, κυριακαί, θεομητορικαὶ ἑορταί, βιβλικοὶ ἅγιοι, μάρτυρες, ὄσιοι.

Σώζονται περίπου ἑκατὸν κανόνες καὶ πολυάριθμα ἰδιόμελα τροπάρια. Ἡ ποιήσις του εὕρισκει τὴν καλυτέραν τῆς ἔκφρασιν εἰς τὸ θέμα τῆς περιγραφῆς τῆς ἁμαρτωλότητος τοῦ

ἀνθρώπου καὶ τῆς μετανοίας. Ὁ *Μέγας Κανών*, ὁ ὁποῖος ἀποτελούμενος ἀπὸ 261 τροπάρια, εἶναι ὁ μακρότερος ὄλων τῶν κανόνων, εἶναι τὸ τυπικώτερον ποιήμα του. Μὲ ποικιλίαν ἐκφραστικῶν μέσων παρουσιάζει τὴν εἰκόνα τοῦ βασανιζομένου ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν ἀνθρώπου.

" Πόθεν ἄρξομαι θρηνεῖν
τὰς τοῦ ἀθλίου μου βίου πράξεις ;
ποῖαν ἀπαρχὴν ἐπιθήσω, Χριστέ,
τῇ νῦν θρηνηφδίᾳ ; "

Ὁ θρῆνος βεβαίως ἀπαλύνεται ἀπὸ τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας καὶ καταπαύει, ὅταν ἡ ἐλπίς μεταβάλλεται εἰς βεβαιότητα.

" Σὺ εἶ ὁ γλυκὺς Ἰησοῦς,
σὺ εἶ ὁ πλαστουργός μου,
ἐν σοί, Σωτήρ, δικαιωθήσομαι "

Ὁ κανὼν ψάλλεται ὀλόκληρος τὴν παραμονὴν τῆς Πέμπτης τῆς ΣΤ' ἑβδομάδος τῶν Νηστεῶν, διηρημένος δὲ κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Ἀκαθίστου εἰς τέσσαρα τμήματα ψάλλεται καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πρώτας ἡμέρας τῆς καθαρᾶς ἑβδομάδος.

Κοσμᾶς Ὁ Κοσμᾶς (685-750) ἔγινεν ἐξ υἱοθεσίας ἀδελφὸς Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τὸν ἠκολούθησεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα. Ὄταν βραδύτερον ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος τῆς μικρᾶς παλαιστινίου πόλεως Μαΐουμᾶ, ὁ Ἰωάννης τοῦ ἀφιέρωσε τὴν Πηγὴν Γνώσεως.

Ὁ Κοσμᾶς εἶναι ἀπὸ τοὺς πρώτους ποιητὰς τῶν κανόνων, οἱ ὁποῖοι εἰς αὐτὸν ἔχουν μικρὸν ἀριθμὸν τροπαρίων κατὰ ῥοδὴν καὶ εἶναι ἀφιερωμένοι κατὰ προτίμησιν εἰς τὰς δεσποτικὰς ἑορτὰς καὶ τὴν Μεγάλην Ἑβδομάδα. Τὸ περίφημον καὶ λαοφιλὲς τετραῶδιον τοῦ Μεγάλου Σαββάτου (ῥοδαὶ στ', ζ', η', θ') ἀνεπτύχθη εἰς πλήρη κανόνα μὲ προσθήκην τῶν ὑπολοίπων ῥοδῶν (α', β', γ', δ', ε') ὑπὸ τῆς Κασσιανῆς. Ὑπάρχει μαρτυρία ὅτι τὰ τροπάρια τῶν τελευταίων τούτων ῥοδῶν ἀνήκουν εἰς τὸν Μᾶρκον Ὑδροῦντος. Ὁ εἰρμὸς τῆς θ' ῥοδῆς τῆς Μ. Παρασκευῆς "τὴν τιμωτέραν τῶν Χερουβεὶμ" εἰσήχθη βραδύτερον ὡς μόνιμον στοιχεῖον τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὄρθρου καὶ τῆς λειτουργίας. Κατεσπαρμένα εἶναι πολλὰ ἰδιόμελά του εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία, ἐνῶ, ὡς φαίνεται, τ' ἀνέκδοτα ποιήματά του εἶναι περισσότερα τῶν ἐκδεδομένων.

Ἡ ἐκτίμησις τοῦ Κοσμᾶ πρὸς Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, τοῦ ὁποῖου ποιήματα ἠρμήνευσε καὶ εἰς τὸν ὁποῖον ἀφιέρωσε κανόνα, ἦτο τόση, ὥστε νὰ τροφοδοτῇ ἑαυτὸν ἀμέσως μὲ ἐκφραστικὸν ὑλικὸν ἀπὸ τὰς ὁμιλίαις ἐκείνου. Ὀλόκληρος στίχος

κανόνων του εἶναι εἰλημμένος ἀπὸ αὐτὰς μὲ κλασικὸν παράδειγμα τὸν εἶρμὸν τῆς ἀΐδῃς τοῦ κανόνος τῶν Χριστουγέννων, "Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε".

Ὁ Κοσμᾶς προσέχει ἐπιμελῶς τὴν στιχουργικὴν τεχνικὴν καὶ ἐνίστε σμιλεύει τοὺς στίχους του, μὴ παραλείπων νὰ καταφεύγῃ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν.

Ὁ ἔντονος εἰς ὅλας τὰς συνθέσεις του ρυθμὸς δύναται νὰ γίνῃ πλήρως ἀντιληπτὸς μόνον διὰ τοῦ μέλους ἢ τῆς ἐμμελοῦς ἀπαγγελίας. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον τὸν διακρίνει ὡς μέγαν ποιητὴν εἶναι ἡ ἰκανότης του νὰ δίδῃ ποιητικὸν ἀποτέλεσμα προσηρμοσμένον εἰς τὰς ἐκάστοτε καταστάσεις· ἐνθουσιῶδες εἰς τὰ Χριστούγεννα, κατανυκτικὸν τὴν Μ. Ἑβδομάδα. Εἰς τὸν κανόνα εἰς τὸ Μ. Σάββατον, ἂν καὶ ἐπεξεργασμένον μεθοδικώτερον, τὸν ἀκροατὴν δὲν ἐλκύει τόσον ὁ στίχος ὅσον ἡ ἔκφρασις, ἡ βαρεῖα, μεγαλοπρεπὴς καὶ πένθιμος.

Τὸ ἀπόστιχον τοῦ ἑσπερινοῦ τῆς Ὑπαπαντῆς, μεταφρασθὲν εἰς τὴν λατινικὴν, χρησιμοποιεῖται μέχρι σήμερον εἰς τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν.

"Κατακόσμησον τὸν νυμφῶνα σου, Σιών"

"adorna thalamum tuum, Sion".

Ἰωάννης Δαμασκηνὸς Ὁ μέγας θεολόγος, τὸν ὁποῖον εἶδομεν καὶ ἐνωρίτερον, ὑπῆρξεν ἐπίσης σπουδαῖος ποιητὴς καὶ εἰς ἐκ τῶν πρώτων συνθετῶν κανόνων. Καὶ εἰς μὲν τὰ ἔντυπα λειτουργικὰ βιβλία περιέχονται ὀλίγοι δεδηλωμένοι κανόνες, τῶν ὁποίων ἐπισημότεροι εἶναι οἱ εἰς τὴν Κυριακὴν τῆς Ἀναστάσεως, τὰ Θεοφάνεια, τὴν Μεταμόρφωσιν καὶ τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου. Ἄλλ' οἱ ἀνέκδοτοι καὶ οἱ ἐκδεδομένοι ἀδηλοὶ εἶναι πολλαπλάσιοι. Ἴσως δὲν πρέπει ν' ἀποδοθοῦν εἰς αὐτὸν οἱ δύο ἢ τρεῖς ὑπὸ τὸ ὄνομά του ἰαμβικοὶ κανόνες, οἱ ὁποῖοι πιθανῶς ἀνήκουν εἰς τὸν δαμασκηνὸν ποιητὴν Ἰωάννην Ἀρηλᾶν.

Τόσον εἰς τοὺς κανόνας ὅσον καὶ εἰς τὰ στιχηρὰ ἢ ἄλλα τροπάρια ὁ Ἰωάννης ἀκολουθεῖ τὴν ρυθμικὴν στιχουργικὴν. Ἀκριβολόγος, δογματικὸς καὶ βραχυλόγος, ἐνασμένιζεται καὶ κατὰ τὴν ποιήσιν εἰς ἀναφορὰς εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου, χωρὶς αἱ δογματικαὶ διατυπώσεις ν' ἀφαιροῦν τίποτε ἀπὸ τὴν θέρμην τῆς ποιήσεως.

Βεβαίως ἡ προσφορὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰς τὴν ὑμνογραφίαν εἶναι κατὰ πολὺ μεγαλυτέρα τῆς φαινομένης. Θεωρεῖται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν συντάκτης τῆς Ὁκτωήχου, ἥτοι ἐκεῖνου τοῦ ὑμνογραφικοῦ μέρους τῆς Παρακλητικῆς, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸν ἑσπερινὸν καὶ τὸν ὄρθρον τῶν Κυριακῶν. Δὲν εἶναι ὅμως

αὐτὸς ὁ εἰσηγητὴς τῶν ὀκτὼ ἤχων εἰς τὴν ὑμνολογίαν, ἐνῶ εἶ-
ναι ἴσως μεταρρυθμιστὴς αὐτῶν. Οἱ ἀναστάσιμοι κανόνες καὶ
τὰ ἀναστάσιμα στιχηρὰ καὶ τροπάρια εἰς τοὺς ὀκτὼ ἤχους, συν-
ταχθέντα ὑπ' αὐτοῦ, ἀπετέλεσαν τοὺς πυρῆνας πέριξ τῶν ὁποί-
ων προσετέθησαν ἄλλα στοιχεῖα διὰ ν' ἀπαρτισθῇ ὡς σύνολον ἡ
'Οκτώηχος. Ἐν ἀπὸ τὰ ἔργα του εἶναι ὅτι συνέδεσεν ἀρρήκτως
εἰς τὴν λατρείαν τὴν Θεοτόκον μὲ τὴν Τριάδα, εἰσαγαγὼν εἰς
ἐκάστην ὁμάδα στιχηρῶν ἓν δοξαστικὸν (Δόξα) ὑπὲρ τῆς Τριά-
δος καὶ ἓν θεοτοκίον (Καὶ νῦν) ὑπὲρ τῆς Θεοτόκου.

Θεόδωρος Ὁ Θεόδωρος εἰργάσθη ἀόκνως διὰ τὴν συγκρότη-
Στουδίτης σιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς μονῆς Στουδίου,
ἀπὸ τὴν ὁποίαν ταῦτα διεδόθησαν εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἐκκλησί-
αν, βοηθούμενος ἀπὸ τὰ πρότυπα τῶν ποιητῶν τῆς παρὰ τὰ Ἱε-
ροσόλυμα μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα. Εἰσήγαγε τὰ θεοτοκία καὶ
σταυροθεοτοκία εἰς τοὺς κανόνες καὶ συνέβαλεν ἀποτελεσματι-
κῶς εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ Τριψδίου. Γενικῶς οἱ Στουδίται συν-
έθεσαν τριψῆδια καὶ τετραψῆδια εἰς τὸ Τριψῆδιον καὶ τὸ Πεντηκο-
στάριον, ἀλλ' ἀπὸ τὸ τελευταῖον τοῦτο ταῦτα ἐξεβλήθησαν πλὴν
τοῦ τυπικοῦ τῆς Κρυπτοφέρρης. Ἄγνοοῦμεν ποῖα ἀκριβῶς ἀπὸ
αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὸν Θεόδωρον. Πλὴν ἄλλων ποιημάτων ἀνή-
κουν εἰς αὐτὸν καὶ οἱ ἀριστοτεχνικοὶ ἀναβαθμοὶ τῆς Ὀκτώη-
χου.

Ἰαμβοὶ εἰς διαφόρους ὑποθέσεις, μὴ προοριζόμενοι διὰ
τὴν λατρείαν, δεικνύουν ἰσχυρὰν ποιητικὴν ἔμπνευσιν.

Ἰωσήφ Ὁ Ἰωσήφ (762-832) συνεμερίσθη εἰς μέγαν βαθμὸν
Στουδίτης τὰς περιπετείας τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοδώρου, αἱ
ὁποῖαι δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ διατηρήσῃ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν
θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεδείχθη, περισ-
σότερον τῆς διετίας. Εἶναι μαζί μὲ τὸν Θεόδωρον ὁ κατ' ἐξο-
χὴν διαμορφωτὴς τοῦ Τριψδίου. Ἀπὸ τὰ διπλᾶ τριψῆδια ὅλων τῶν
ἡμερῶν τῆς περιόδου τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς τὰ πρῶτα εἶναι ἰ-
δικά του, ὅπως εἶναι ἐπίσης καὶ μερικοὶ ἐκ τῶν κανόνων τῆς
Παρακλητικῆς, τῶν φερομένων ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωσήφ τοῦ ὑμνο-
γράφου. Ἡ ποίησίς του εἶναι θερμὴ καὶ κατανυκτικὴ, ὡς τοῦ
Θεοδώρου.

Ἰωσήφ καὶ Θεοφάνης Ὁ ἐκ Σικελίας καταγόμενος Ἰωσήφ ὁ ὑμνογράφος
(816-886) συνέβαλεν ἐπίσης γενναίως εἰς τὴν δι-
αμόρφωσιν τῆς Παρακλητικῆς μὲ πολυαριθμοὺς κανόνες καὶ στι-
χηρά.

Ὁ Θεοφάνης Γραπτὸς (πρῶτον ἡμισυ Θ' αἰῶνος), ὁ δω-

χθεις ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου συνέθεσεν ἀξιολόγους κανόνες, διατηρουμένους εἰς τὰ τριῶδια, τὰ μηναιῶ καὶ ἄλλα λειτουργικὰ βιβλία.

Κασσιανή Τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Θ' αἰῶνος ἔζησεν ἐπίσης ἡ μόνη γνωστὴ γυνὴ ὑμνωδὸς τῆς Ἐκκλησίας Κασσιανή, τὰ τοῦ βίου τῆς ὁποίας μετεδόθησαν ἐν μέσῳ θρύλων. Καθὼς ὁ θρύλος βεβαιώνει, ἀπογοητευθεῖσα ἀπὸ τὴν ἀπέναντί της στάσιν τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου, ἀπεσύρθη εἰς μοναστήριον, ὅπου ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ποιήσιν.

Τὰ τρία γνωστὰ ποιήματά της εἶναι ἀπαράμιλλα. Πρῶτον ἔρχεται τὸ περίφημον δοξαστικὸν τῆς Μ. Τρίτης "Κύριε ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή", τὸ ὁποῖον προσελκίει πλήθη ἀκροατῶν εἰς τοὺς ναοὺς. Ἀποτελεῖ ἐξομολόγησιν τῆς ἁμαρτωλῆς γυναικὸς, γεμάτην εἰλικρίνειαν καὶ τρυφερότητα. Λαμπρὸν εἰς τὰς ἐπιτυχεῖς ἀντιθέσεις του εἶναι τὸ δοξαστικὸν τοῦ ἔσπερινοῦ τῶν Χριστουγέννων "Αὐγούστου μοναρχήσαντος ἐπὶ τῆς γῆς", τὸ ὁποῖον ζωγραφίζει τὴν διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ ἐπελθοῦσαν μεταβολὴν κατὰ τρόπον ζωηρότατον. Τέλος ἔρχονται οἱ τέσσαρες πρῶτοι εἴρμοι τοῦ κανόνος τῆς Μ. Παρασκευῆς "Κύματι θαλάσσης" "Σὲ τὸν ἐπὶ ὑδάτων κρεμάσαντα", "Τὴν ἐν Σταυρῷ σου θεῖαν κένωσιν", "Θεοφανείας σου, Χριστέ". Τὰ τροπάρια τῶν ῥόδων εἶναι κατὰ μεταγενεστέραν πληροφορίαν τοῦ Μάρκου Ὑδροῦντος, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ν' ἀνήκουν καὶ αὐτὰ εἰς τὴν Κασσιανήν.

Εἰς τὴν εἶδησιν ἀκριβῶς ταύτην, ὅτι τὰ τροπάρια ἀνήκουν εἰς ἄλλον, πρέπει νὰ διδῶμεν μίαν γενικωτέραν προσπάθειαν ἀπαλείψεως τοῦ ὀνόματος μιᾶς γυναικὸς, καὶ μάλιστα γυναικὸς ἡ ὁποία πιθανῶς εἶχε μίαν περιπέτειαν μετ' αὐτοκράτορα, ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους. Εἶναι ἀδύνατον ἡ θαυμασία αὐτῆ ποιήτρια νὰ ἔγραψε μόνον αὐτὰ τὰ τρία ἀριστουργήματα καὶ ἔπειτα νὰ ἐσίγησεν. Ἀπλῶς τὸ ὄνομά της ἐσίγησεν, ἐνῶ τὰ ποιήματά της εἶναι ἀποτεθειμένα εἰς τὰ βιβλία, ἔντυπα καὶ χειρόγραφα, ὅπου θὰ καταστή δυνατὸν ν' ἀνιχνευθοῦν μετὰ πολὺν κόπον.

Αὐτοκράτορες Μεταξὺ τῶν ἄλλων γραπτῶν Λέοντος ΣΤ' τοῦ ποιηταὶ Σοφοῦ (865-912) διακρίνονται τὰ ἔνδεκα ἑωθινὰ δοξαστικὰ τῆς Παρακλητικῆς, ἀποδίδοντα μετὰ δεξιοτεχνίαν τὸ νόημα τῶν οἰκειῶν εὐαγγελικῶν περικοπῶν.

Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος (905-959) περισσότερον λόγιος παρ' ὅσον πολιτικός, ἐνδιεφέρ-

θη διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γραμμάτων, ἐνίσχυσε καθηγητὰς καὶ φοιτητὰς τοῦ πανεπιστημίου τῆς πρωτεύουσης καὶ ἔγραψεν ὁ ἴδιος πολλὰ κείμενα. Τὰ ἐξαποστειλάρια τῆς Παρακλητικῆς εἶναι ποιήματα ἀποδίδοντα κατ' ἄλλον τρόπον τὸ νόημα τῶν εὐαγγελικῶν περικοπῶν.

Θρησκευτικὴ ποίησις Ἀντιθέτως μὲ ὅ,τι συνέβαινε κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον, τώρα ἢ ἐκτὸς λατρείας θρησκευτικὴ ποίησις δὲν ἐθεραπεύθη μὲ τόσῃν φροντίδα μὲ ὅσῃν ἢ λειτουργικὴ ποίησις. Καὶ ναὶ μὲν ὑπάρχουν καλὰ ἐπιγράμματα καὶ ἄλλα τεμάχια ἀπὸ τὸν κάλαμον σπουδαίων συγγραφέων, ὡς ὁ Φώτιος, ὁ Ψελλός, ὁ Μαυρόπουλος, ἀλλ' αὐτὰ δὲν δύνανται νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰ κοντάκια καὶ τοὺς κανόνες καὶ τὰ στιχηρά.

Ἀπὸ τὴν πρώτῃν ἐποχὴν τῆς περιόδου, πλην τοῦ Σωφρονίου ὁ ὁποῖος ἐμνημονεύθη, ἄξιος ἰδιαίτερας μνείας εἶναι ὁ Γεώργιος Πισίδης (πρῶτον ἡμισυ τοῦ Ζ' αἰῶνος), ἐκ τῆς πισιδικῆς Ἀντιοχείας. Εἶχεν ἀκολουθήσει ὡς σύμβουλος τὸν αὐτοκράτορα Ἡράκλειον καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦτο εἰς θέσιν νὰ περιγράψῃ τὰ ἐπεισόδια τῆς ἐκστρατείας του μὲ ἀκρίβειαν εἰς μακρὰν σειρὰν ἰαμβῶν, ὅπως καὶ τὰ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀβάρων.

Ἡ ποίησις του, ἂν καὶ ἐπιπῆ κατὰ μέγα μέρος, χρησιμοποιοῖ ἰαμβικὰ ἑξάμετρα ἢ τρίμετρα, καὶ χαρακτηρίζεται διὰ τὴν πλαστικότητα καὶ τὴν φαντασίαν. Ἐτιμᾶτο μεγάλως ἀπὸ συγχρόνους καὶ μεταγενεστέρους, τόσον μάλιστα, ὥστε ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς εἰς τὸ φλέγον τότε ἐρώτημα

τίς στοιχίζει κρεῖττον

Εὐριπίδης

ἢ Πισίδης

ἐτάσσετο μᾶλλον ὑπὲρ τοῦ Πισίδη. Ἡ διαφορὰ τῶν θεραπευθέντων ὑπὸ τῶν δύο ποιητῶν εἰδῶν καὶ τοῦ κλίματος μεταξὺ τῶν κοινῶν εἰς τὰς ὁποίας ἔζησαν καθιστοῦν βεβαίως ἀνεδαφικὸν τὸ ἐρώτημα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Οὕτως ἢ ἄλλως ὁ Πισίδης δὲν εἶναι Εὐριπίδης, ἀλλ' εἶναι καλὸς ποιητής.

Μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν ποιημάτων του ἐξέχει τὸ *Εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου*, εἰς τὸ ὁποῖον παριστᾷ μὲ ἄψογον λυρισμὸν τὴν λαμπρότητα τοῦ γεγονότος τῆς Ἀναστάσεως, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὴν ἱστορίαν εἰς δύο, παλαιὰν καὶ νέαν, καὶ τὴν κτίσιν εἰς δύο, παρελθοῦσαν καὶ ἀνακαινισθεῖσαν.

"Λευχεμονοῦσα νῦν παρῆλθεν ἢ κτίσις·
τὸ γὰρ σκοτεινὸν ἐκδιδύσκεται χρέως,
λευκὴν δὲ φωτὸς ἀμφιέννυται χάριν"

εὐφραίνεται δὲ πᾶσα τῶν ὄντων φύσις,
ἀνίσταται δὲ τῶν πεσόντων ἡ βᾶσις....
καὶ γειτνιῶσι τοῖς ἄνω τὰ τῷ κάτω".

Ἄξιόλογα ποιήματα θὰ συναντήσωμεν καὶ πρὸς τὰ τέλη
τῆς περιόδου ταύτης, εἰς τὸν Συμεὼν π.χ. καὶ τὸν Μαυρόπο-
δα.

12. ΑΣΚΗΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Αί βάσεις τῆς ἀσκητικῆς γραμματείας, ὡς καὶ τῆς μυστικῆς θεολογίας, εἶχον τεθῆ τὸν Δ΄ αἰῶνα ὑπὸ τῶν Καππαδοκῶν, ἰδίως τῶν ἀδελφῶν μεγάλου Βασιλείου καὶ Γρηγορίου Νύσσης, οἱ ὅποιοι ἠκολούθουν ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο διαφορετικὰς ὁδοὺς. Ὁ Βασίλειος, ἐξαρτῶν τὸν ἀσκητικὸν βίον ἀπὸ τὴν βούλησιν, προετίμα τὴν ὁδὸν τῆς τηρήσεως τῶν βιβλικῶν ἐντολῶν. Ὁ Γρηγόριος, ἐξαρτῶν αὐτὸν ἀπὸ τὸν νοῦν, ἐπεζήτη τὴν ὁδὸν τῆς "θεωρίας", τῆς μυστικῆς θέας τοῦ Θεοῦ. Μαθητῆς τῶν Καππαδοκῶν ὁ Εὐάγριος, διὰ συνδυασμοῦ τῶν δύο τάσεων διεμόρφωσεν ὀλόκληρον θεολογικὸν σύστημα ἀσκητικῆς καὶ μυστικῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ πρόοδος ἐπιτυγχάνεται κατὰ τρεῖς βαθμίδας τὴν πρακτικὴν, τὴν φυσικὴν θεωρητικὴν καὶ τὴν θεολογικὴν. Ἄλλ' ὁ Εὐάγριος ἦτο βασικῶς ὠριγενιστής.

Οἱ μεταγενέστεροι ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς δὲν εἶχον νὰ πράξουν ἄλλο, εἰμὴ νὰ δίδουν νέα σχήματα εἰς τὰς ἀπόψεις τῶν θεολόγων τούτων.

Ὁ *ὠριγενιστῆς* τὸν ΣΤ΄ αἰῶνα ἐξέσπασεν ἡ τρίτη καὶ τελευταία περὶ τοῦ ὠριγένους ἔρις, ἡ ὁποία, ἂν καὶ περιωριζέτο μετὰ τῶν μοναχῶν, εἶχε σοβαρὰς ἐπιπτώσεις. ὠριγενισταὶ κατῴρθωσαν νὰ διαδώσουν τὰς ἀπόψεις τοῦ ὠριγένους καὶ τοῦ Εὐαγρίου μετὰ τῶν μοναχῶν τῆς Μεγάλης Λαύρας τῆς Παλαιστίνης, κινούμενοι ἰδιαιτέρως ἐναντίον τοῦ ἡγουμένου αὐτῆς Σάββα τοῦ Ἁγιασμένου. Οἱ ἡγέται των Λεόντιος, Θεόδωρος Ἀσκιδᾶς καὶ Λεόντιος ὁ Βυζάντιος, διάφορος τοῦ γνωστοῦ συγγραφέως προφανῶς, ἀναχωρήσαντες ἐκεῖθεν ἕδρυσαν τὴν μονὴν τῆς Νέας Λαύρας (514).

Οἱ δύο δὲ τελευταῖοι, μεταβάντες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ ἐπιδίωξιν νὰ παρασύρουν τὸν Ἰουστινιανὸν ὑπὲρ τῶν ἀποψέων των, πράγματι ἐπηρέασαν εἰς ἄλλα σημεῖα αὐτόν, ἀλλὰ δὲν κατῴρθωσαν νὰ προλάβουν καταδίκην τοῦ ὠριγένους, τὴν ὁποίαν ἐζήτησαν οἱ ἀντιωριγενισταὶ μοναχοὶ τῆς Παλαιστίνης, καὶ ὑπεστήριξαν ὁ πάπας Πελάγιος καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μηνᾶς.

Τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἔφερε τοὺς μοναχοὺς εἰς σύγκρουσιν, ἦτο κατ' οὐσίαν χριστολογικόν. Ὡς γνωστὸν ὁ ὠριγένης

ισχυρίζετο ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ Χριστοῦ ἦτο ὁ πρῶτος κτισθεὶς νοῦς καὶ ὁ μόνος νοῦς ὁ ὁποῖος δὲν ἡμάρτησε καὶ δὲν ἐξέπε-
σεν. Οἱ ὀπαδοὶ του, οἱ ἐπικρατήσαντες εἰς τὴν μονὴν Φιρμί-
νου, ἰσχυρίζοντο ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτὴ ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἀνωτέρα τῶν
ἄλλων. Διὰ τοῦτο ὠνομάσθησαν *Πρωτοκτίσται*. Οἱ ἐπικρατή-
σαντες εἰς τὴν Νέαν Λαύραν, περισσότερον ἐπηρεασμένοι ἀπὸ
τὸν Εὐάγριον καὶ ἐνδιαφερόμενοι μᾶλλον διὰ τὴν τελειώσιν, ἰ-
σχυρίζοντο ὅτι ὅσοι χριστιανοὶ φθάσουν εἰς τὸν ὑψιστον βα-
θμὸν τελειώσεως, κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν μεταμορφούμενοι θὰ
ἐξισωθοῦν οὐσιωδῶς μὲ τὸν μεταμορφωμένον Χριστόν. Διὰ τοῦ-
το ὠνομάσθησαν *Ἰσόχριστοι*.

Ἄλλοι ὅμως ἦσαν οἱ διασημότεροι ἀσκηταὶ τῆς Παλαιστίνης
κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον. Ἐνδιαφερόμενοι οὗτοι διὰ τὴν
πρακτικὴν καὶ ὄχι τὴν θεωρητικὴν, διέκειντο δυσμενῶς ἔναντι
τοῦ Ὠριγένους καὶ τοῦ Εὐαγρίου. Ἀντὶ τῆς θεωρίας ἐπεζή-
τουν τὴν χάριν. Ἦσαν οἱ χαρισματικοὶ ἀσκηταί, οἱ ὁποῖοι ὡς
ιδεώδη εἶχον τὴν ἀγάπην, τὴν ὑπακοήν, τὴν ταπεινοφροσύνην,
τὴν ἐγκράτειαν, τὴν νηστείαν, τὴν σιωπὴν. Ἀξιόλογοι καθοδη-
γηταὶ ψυχῶν, ἄφησαν ἐκλεκτὰ κείμενα σχετικὰ μὲ τὸ ἔργον
τοῦτο.

Βαρσα- Μέγας ἀσκητὴς ἐν Παλαιστίνῃ ὑπῆρξεν ὁ αἰγύπτιος
νούφιος Βαρσανούφιος (π. 450-543). Μοναχὸς ἄνευ μονα-
στηριακοῦ δεσμοῦ ἐπὶ τινα χρόνον, "περιάκτης", ἐμόνασε τε-
λικῶς εἰς τὴν παρὰ τὴν Γάζαν μονὴν τοῦ Σερίδου. Διῆλθεν τὰ
18 τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του ἔγκλειστος εἰς κάθισμα ἄνωθι
τῆς μονῆς, δεχόμενος μόνον τὸν Σέριδον, τρώγων καθ' ἑβδο-
μάδα τρία ἄρτιδια καὶ πίνων κοινωνίαν καὶ ὕδωρ. Ἡ μόνη ἐπα-
φή του μὲ τὸν κόσμον ἦτο ἡ δι' ἀποκρίσεων, διδομένων εἰς ἐ-
ρωτήσεις ἐπισκεπτῶν μέσῳ τοῦ Σερίδου. Σώζονται *Ἀποκρίσεις*
αὐτοῦ περιλαμβάνουσα 396 τεμάχια καὶ ἀνάμικτοι μὲ ἄλλας τό-
σας περίπου Ἰωάννου τοῦ Προφήτου. Συντεταγμένα εἰς ὕψος
πλήρες ρυθμοῦ, εἰκόνων καὶ ἀλληγοριῶν, ἀποτελοῦν στερεὸν
σύνολον σκέψεων, αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν εἰς τὴν καλλιέργειαν
τῆς συνειδήσεως, τοῦ ἔσω ἀνθρώπου. Ἐπέκρινε τὴν ἐπίδοσιν
εἰς τὰς δογματικὰς ἕριδας. "Οὐαὶ καὶ ἀλαλαί, τῷ γένει ἡμῶν.
Τί ἀφήκαμεν καὶ τί ἐρευνῶμεν... Οὐρανοὶ φρίττουσι, τί πο-
λυπραγμονοῦσιν οἱ ἄνθρωποι... Ἡ γῆ σειέται, πῶς ἐξιχνιάσαι
θέλουσι τὰ ἀκατάληπτα... Οὐκ ἀπαιτεῖ ἡμᾶς ὁ Θεὸς ταῦτα
ἀλλ' ἁγιασμόν, κάθαρσιν, σιωπὴν καὶ ταπείνωσιν".

Δωρόθεος Ὀλίγον νεώτερος ἦτο ὁ Δωρόθεος (π. 500-555),
Ἀββᾶς ὁ ὁποῖος ἀρχικῶς μὲν ἐμόνασεν ἐπίσης εἰς τὴν

μονὴν Σεριίδου, βραδύτερον δὲ ἴδρυσεν ἰδικήν του μονὴν παρὰ τὴν Γάζαν.

Εἶχε παίξει σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν Βαρσανουφίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Προφήτου, ἀλλ' ἔγραψε καὶ ἰδικὰ του ἀξιόλογα ἔργα, σωζόμενα ὑπὸ τὸν τίτλον *Διδασκαλῖαι*. Δεκαοκτὼ ἐξ αὐτῶν εἶναι πραγματεῖαι περὶ τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν τοῦ ἀσκητινοῦ βίου εἰς τὰ κοινόβια, ἀποταγῆς, ταπεινοφροσύνης, συνειδήσεως, φόβου Θεοῦ καὶ λοιπῶν, εἰς ὕψος ἀπλὸν ἀλλὰ πλήρες χάριτος. Προσφέρει κατὰ τρόπον ἐξόχως εὐληπτον δύσκολα πράγματα, συχνὰ δὲ δίδει τὰς ὁδηγίας του διὰ τὴν συγκρότησιν ἐναρέτου καὶ ἁρμονικοῦ βίου εἰς τὰ κοινόβια διὰ αὐτοβιογραφικῶν σημειωμάτων. Θέλων π.χ. νὰ συστήσῃ στοὺς μοναχοὺς νὰ μὴν ὀργίζωνται κατὰ τῶν ἀδελφῶν, οἱ ὁποῖοι εἶναι τεταγμένοι ν' ἀφυπνίζουσιν αὐτοὺς διὰ τὰς ἀγρυπνίας ἢ τὰ διακονήματα γράφει περὶ τοῦ φόρτου ἐργασίας, ὁ ὁποῖος τὸν ἐβάρυνε, ὅτε ἦτο ξενοδόχος τῆς μονῆς - καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ τὸ ἰσχυρισθῆ ἡμέτερον πᾶς ἀρχοντάρης ἀγιορειτικοῦ μοναστηρίου - "Ἦρχοντο οὖν οἱ ξένοι καὶ ἐσπέριζον μετ' αὐτῶν, καὶ πάλιν καμηλάριοι καὶ ἐποίουν τὴν χρεῖαν αὐτῶν· πολλάκις δὲ καὶ μεθ' ὃ ἀπηρχόμην κοιμηθῆναι, πάλιν ἀπήντα ἄλλη χρεῖα καὶ ἐξύπνιζέ με. Ἐν τοσοῦτῳ οὖν ἔφθανεν ἡ ὥρα τῆς ἀγρυπνίας, καὶ ὡς μόνον ἤρπαζον μικρόν, ἴδου ὁ κανονάρχης ἐξύπνιζέ με. Λοιπὸν εὐρισκόμην εἴτε ἀπὸ τῆς κόπου εἴτε ἐκ τῆς ἀσθενείας - ἔτι γὰρ παρεκλεπτόμην ὑπὸ λεπτοπυρετίων διαλελυμένος - ὡς μὴ ἔχων ἑαυτόν. Ἀπεκρινάμην οὖν αὐτῷ καταφερόμενος ὕπνον· καλῶς κῦρι, μνησθείη ἡ ἀγάπη, ὁ Θεὸς δώη σοι τὸν μισθόν, ἐκέλευσας, ἔρχομαι, κῦρι". Ἄλλ' ἐπειδὴ ἀπεκοιμᾶτο πάλιν, ὤρισε δύο ἀδελφούς, ἦτοι ἓνα διὰ νὰ τὸν ἐξυπνίζη πάλιν καὶ ἓνα διὰ νὰ τὸν κρατῆ ἔν ἐργηγόρσει κατὰ τὴν ἀγρυπνίαν.

Ἀντίοχος Ὁ Ἀντίοχος (ἀρχὰς Ζ' αἰ.), ἐκ Γαλατίας τῆς *Μ. Μοναχὸς* Ἀσίας, ἠσκήτευσεν εἰς τὴν Λαύραν τοῦ Ἁγίου Σάββα πλησίον τῶν Ἱεροσολύμων. Εἶδε τὸν ἐμπρησμόν τῆς πόλεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ (614), μετ' ὀλίγον δὲ ἐπίσης τὴν προσωρινὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων.

Πρακτικὸς ἠθικολόγος καὶ αὐτός, μᾶς δίδει τὸ μέτρον τῶν ἐνδιαφερόντων του μετὰ τὴν εὐχὴν τοῦ ἀποδείπνου "Καὶ δὸς ἡμῖν, Δέσποτα, πρὸς ὕπνον ἀπιούσιν", ἂν πράγματι εἶναι ἰδική του. Κύριον ἔργον του βεβαίως εἶναι ὁ *Πανδέκτης*, ὁ ὁποῖος λέγεται "τῆς Ἁγίας Γραφῆς"· χωρὶς νὰ εἶναι ἐρμηνευτικὸν ἔργον, εἶναι ἠθικολογικόν, καὶ μάλιστα γραμμένον μετὰ σπανίαν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μεθοδικότητα. Βάσει συλλογῆς γυνωμῶν

ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων πραγματεύεται διάφορα ἠθικά, ἐνίοτε δὲ καὶ δογματικὰ ζητήματα, εἰς 130 κεφάλαια. Ἀρχίζει μὲ τὰς τρεῖς θεολογικὰς ἀρετάς, πίστιν, ἀγάπην, ἐλπίδα, καὶ προχωρεῖ ἔπειτα εἰς τὰς ἄλλας. Ἡ ἔκθεσις τῶν θεμάτων διανθίζεται συχνὰ μὲ προσευχάς. Τὸ ἐκλεκτὸν τοῦτο κείμενον ἐπηρέασε σοβαρῶς τὴν μεταγενεστέραν βυζαντινὴν ἠθικολογίαν.

Ἰωάννης Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ὑπερέβη ὅλους τοὺς ἀσκητικοὺς *Σιναΐτης* συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ ἀπόψεως καὶ προσφορᾶς καὶ ἐπιρροῆς, εἶναι Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης, ὁ ἐπονομασθεὶς τῆς Κλίμακος (525-595). Ἀφοῦ ἔλαβε λαμπρὰν μόρφωσιν, ἀνεχώρησεν εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ, ὅπου ἠσκήτευσεν ἄλλοτε εἰς τὴν ἐρημίαν καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν προσφάτως τότε ἰδρυθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μονὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης. Διετέλεσε μάλιστα καὶ ἡγούμενος τῆς μονῆς ταύτης.

Ἐλαβε τὸ παρωνύμιόν του ἀπὸ τὸ περίφημον ἔργον του *Κλίμαξ Παραδείσου*, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσεν ἐπὶ αἰῶνας τὸ προσφιλέστερον ἀνάγνωσμα εἰς τὴν τράπεζαν τῶν μοναστηρίων. Τὰ διατηροῦντα τὸ κείμενον του χειρόγραφα εἶναι πολυάριθμα καὶ ἡ εἰκονογράφησις σικηνῶν ἐξ αὐτῆς εἰς τὴν μοναστηριακὴν τράπεζαν δὲν εἶναι σπανία.

Ὁ Ἰωάννης παριστᾷ τὰ στάδια τῆς τελειώσεως εἰς 30 κεφάλαια, ἐμπνευσθεὶς τὴν ἰδέαν τῆς μὲν κλίμακος ἀπὸ τὸ ὄραμα τοῦ Ἰακώβ, τοῦ ἀριθμοῦ δὲ τῶν 30 βαθμίδων ἀπὸ τὴν ἠλικίαν τῆς ὠριμότητος, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἤρχισε τὸ ἔργον του. Ἡ ἔκφρασις του εἶναι σαφής, ζωηρὰ καὶ παραστατικὴ, λαμβάνουσα ἐνίοτε ρυθμικὴν μορφήν.

Κατ' ἀρχὰς περιγράφει τὸ πρῶτον στάδιον τοῦ μοναχικοῦ βίου, συνιστάμενον εἰς τὴν "ξενιτείαν", δηλαδὴ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ ἀπὸ πᾶν ὅ,τι ὑπενθυμίζει τὸν κόσμον. Ἐπειτα ἔρχεται ἡ περιγραφή τοῦ ἀγῶνος τοῦ ἀσκητοῦ μεταξὺ τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν κακιῶν, αἱ ὁποῖαι περιγράφονται ἀνάμικτοι· λύπη, ὑπακοή, μετάνοια, μνήμη θανάτου, πένθος, ἀοργησία, μνησικακία, καταλαλιά, σιωπή καὶ τὰ παρόμοια. Τέλος περιγράφονται ἡ ἡσυχία, ἡ ἐσωτερικὴ προσευχὴ καὶ ἡ ἐν ἀγάπῃ τελείωσις.

Ἡ ἀσκητικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου κατέστη τόσον προσφιλεῖς εἰς τοὺς μοναχοὺς, διότι εἶναι εὐληπτος. Ἄν καὶ ἀπαιτεῖ ψυχικὴν προσαρμογὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, στηρίζεται βασικῶς εἰς τὴν βούλησιν καὶ τὴν ἀρετὴν. Δὲν θὰ κατηγορηθῶμεν, λέγει, εἰς τὸν οὐρανὸν "διότι οὐ τεθαυματοουργήκαμεν, οὐδ' ὅτι οὐ τεθεολογήκαμεν, οὐδ' ὅτι θεωρητικοὶ οὐ γε-

γόναμεν, ἀλλὰ λόγον πάντως δώσομεν τῷ Θεῷ διότι ἀδιαλείπτως οὐ πεπενθήκαμεν". Ἡ ἰδιαιτέρα ἔμφασις ἐπὶ τοῦ πένθους καὶ τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῶν κακιῶν μαρτυρεῖ εἰς ποῖον κυρίως σημεῖον προσεῖχον οἱ μοναχοὶ τοῦ Σινᾶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰωάννου. Πᾶσα ἡμέρα παρερχομένη χωρὶς ἀγῶνα εἶναι χαμένη διὰ τὸν μοναχόν. Καὶ μέγα ὄπλον εἰς τὸν ἀγῶνα εἶναι τὰ δάκρυα, τὰ ὁποῖα μὲ μίαν τόλμην, τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως, χαρακτηρίζει ὡς σπουδαιότερα ἀπὸ τὸ βάπτισμα· θέλει δηλαδὴ νὰ εἴπῃ ὅτι τὰ δάκρυα εἶναι συνεχιζόμενον βάπτισμα. Εἶναι ἔπειτα ἄλλα ὄπλα, ἡ μελέτη θανάτου, ἡ ἀγάπη, ἡ ἀδιάλειπτος προσευχή. Τὴν ἠθικὴν συγκρότησιν δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ μία μόνη ἀρετή· "οὐ συνίσταται διάδημα βασιλέως δι' ἑνὸς λίθου". Ἀπαιτεῖται εἰς τοῦτο τὸ σύνολον τῶν ἀρετῶν.

13. ΜΥΣΤΙΚΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ

Ἐφ' ὅσον τοποθετοῦμεν εἰς φιλοσοφικὰ καὶ ἀπολογητικὰ πλαίσια τὴν θεολογίαν Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, τότε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ θεολογία τῆς μυστικῆς ἐμπειρίας τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία τόσον ἐντόνως περιγράφεται εἰς τὰς ὁμιλίας τοῦ Μακαρίου, εἰς τὰ δοκίμια τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, εἰς τὰ κεφάλαια τοῦ Εὐαγρίου καὶ τοῦ διαδόχου Φωτικῆς, δὲν εἶχεν ἄμεσον συνέχειαν κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον. Ἡ θεολογία τῶν ἀσκητῶν τώρα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἠθικολογικὴ καὶ παραινετικὴ. Φυσικὰ ἐξαιροῦνται ὠρισμένα συγγράμματα τοῦ Μαξίμου, μολονότι καὶ αὐτὸς ἐπενδύει τὰς σκέψεις του φιλοσοφικῶς, καὶ ὀλίγα μικρὰ κείμενα ἄλλων συγγραφέων.

Ἐχρειάσθη λοιπὸν νὰ φθάσωμεν εἰς τὰ τέλη τοῦ I' αἰῶνος, διὰ νὰ συναντήσωμεν νέαν ἀνθήσιν τῆς μυστικῆς θεολογίας ἐξόχως ὑψηλῆς στάθμης.

Συμεὼν Νέος Θεολόγος Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς θεολογίας ἐκπροσωπεῖ κατ' ἐξοχὴν ὁ Συμεὼν (πιθανῶς 975-1035), ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν μαθητῶν του Θεολόγος μὲν διότι ὡς ὁ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὁμιλεῖ καὶ αὐτὸς μὲ πάθος διὰ τὴν ἀγάπην, τὸ φῶς καὶ τὴν ἄμεσον ἐμπειρίαν τοῦ θείου, Νέος δὲ ἐν συγκρίσει μὲ τοὺς δύο ἐκείνους παλαιοὺς ἀνδρας.

Ὁ Συμεὼν ἐστάλη ὑπὸ τῶν γονέων του ἐκ Γαλάτης τῆς Παλαιστίνης εἰς θεῖον του διαμένοντα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωκε νὰ τοῦ δώσῃ μόρφωσιν κατάλληλον διὰ τὴν κατάληψιν πολιτικῶν ἀξιωμάτων. Ἀπεγοήτευσεν τὸν θεῖον του προτιμήσας ἀντὶ τῶν ἀξιωμάτων τὴν μοναχικὴν ἀσκήσιν, πρὸς τὴν ὁποίαν τὸν ὤθησεν ὁ ζηλωτῆς μοναχὸς τῆς Στουδίου Συμεὼν ὁ Εὐλαβῆς. Ἐπειδὴ αἱ σχέσεις του μὲ τὸν ἀσκητὴν τοῦτον ἠκολούθουν τὸ γερωντικὸν σύστημα (γέροντος καὶ ὑποτακτικοῦ), τὸ ὁποῖον ἀντέκειτο εἰς τοὺς κανονισμοὺς τοῦ κοινοβίου, ἡ παραμονὴ του εἰς τὴν μονὴν ταύτην καθίστατο δύσκολος. Διὰ τοῦτο ἐγκατεστάθη εἰς τὴν πλησίον κειμένην μονὴν Ἁγίου Μάμαντος Ξηροκέρκου, ὁπόθεν ἐπεσκέπτετο ἀκωλύτως τὸν Εὐλαβῆ.

Μετ' ὀλίγον ἀνεδείχθη εἰς ἡγούμενον τῆς μονῆς ταύτης

καὶ ἐχρειάσθη νὰ παλαίση κοπιωδῶς, ὥστε νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς μοναχοὺς του, συνηθισμένους μὲ τὴν "πρᾶξιν", τὴν ἰδικήν του προτίμησιν τῆς "θεωρίας". Διαπρέπει μαθηταὶ συνέρρεον πρὸς αὐτὸν ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν Δύσιν.

Βραδύτερον ἀπεφάσισε ν' ἀποσυρθῇ εἰς ἡσυχαστήριον, διὰ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν συγγραφὴν. Πολὺ τοῦ ἐστοίχισεν ἡ προσπάθειά του νὰ καθιερώσῃ τὴν μνήμην τοῦ διδασκάλου του Συμεὼν τοῦ Εὐλαβοῦς, τοῦ ὁποίου συνέθεσεν ἀκολουθίαν, κατεσκεύασεν εἰκόνα καὶ ὤρισεν ἑορτὴν. Ἄλλ' εὔρε σφοδρὰν ἀντίδρασιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ μητροπολίτου Νικομηδείας Στεφάνου, ὁ ὁποῖος, ὡς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐθεώρει κλειστὸν τὸν κύκλον τῶν ἁγίων, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὴ ἡ προσθήκη νέων. Ὁ Συμεὼν ἠναγκάσθη λόγῳ τῆς ἀντιδράσεως νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν τῆς Προποντίδος, ὅπου πάλιν προσεῖλκυσε πλῆθος νέων μαθητῶν.

Τὰ ἔργα τοῦ Συμεὼν, συλλεγόμενα ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Νικήτα Στηθάτου καὶ μέχρι πρό τινας ἀνεπαρκῶς γνωστά, μόλις προσφάτως ἐξεδόθησαν κριτικῶς. Ἐξοχὸν δεῖγμα τῆς λαμπρᾶς συγγραφικῆς ἱκανότητός του εἶναι οἱ *Θείων Ἐρώτων Ὑμνοι*, οἱ ὁποῖοι, συντασσόμενοι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ βίου του, ἀπετέλεσαν μέσον ποιητικῆς ἐκφράσεως τῆς πλουσίας πνευματικῆς ἐμπειρίας του, μιᾶς ἐμπειρίας ἡ ὁποία, προερχομένη ἀπὸ τὰς εἰς τὴν ψυχὴν του ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος, ἐπλημμύριζε τὸ μοναχικόν του κελλίον μὲ θεῖον φῶς. Ὁ ποιητὴς μετουσιώνει εἰς στίχους τὸ φῶς τοῦτο. Ξενίζει βεβαίως τὸ γεγονός ὅτι ἐπέλεξε διὰ τοὺς ὕμνους του τὴν πολιτικὴν λεγομένην στιχουργικὴν, συνήθως, δωδεκασύλλαβον, δεκαπεντασύλλαβον καὶ δεκαεξασύλλαβον. Ἴσως τὸ ἔπραξε διότι προώριζε τὰς συνθέσεις του ὄχι διὰ τὴν λατρείαν ἀλλὰ δι' ἀνάγνωσιν. Ὅσα δὲ ἐκ τῶν ποιημάτων του εἰσῆχθησαν εἰς τὰς ἀκολουθίας κατέλαβον τὴν θέσιν εὐχῶν ἀντὶ ὕμνων.

Σῶζεται μία τριπλῆ σειρὰ κεφαλαίων, ἥτοι *Κεφάλαια Πρακτικὰ καὶ Θεολογικὰ ἑκατόν*, *Κεφάλαια Γνωστικὰ καὶ Θεολογικὰ εἴκοσι πέντε*, *Κεφάλαια Θεολογικὰ καὶ Πρακτικὰ ἑκατόν*. Συνταχθέντα κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἡγουμενίας του εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Μάμαντος, περιγράφουν τὰς τρεῖς βαθμίδας τῆς πνευματικῆς προόδου τῶν ἀσκητῶν, ἀπὸ τῆς ἁμαρτωλοῦ ζωῆς εἰς τὴν πρᾶξιν, ἀπὸ τῆς πράξεως εἰς τὴν γνῶσιν, ἀπὸ τῆς γνώσεως εἰς τὴν θεολογίαν. Ἄλλ' αἱ βαθμίδες περιγράφονται ἀναμῖξ, ὡς συμβαίνει συνήθως εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς χριστιανικῆς γραμματείας.

Αἱ διδασχαί, τὰς ὁποίας ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς μοναχοὺς του,

φερόμεναι ὑπὸ τὸν τίτλον *Κατηχήσεις*, ἀναπτύσσουν ποικίλα προβλήματα ἐκ τῶν ἀπασχολούντων τοὺς μοναχοὺς καὶ ἀναλύουν ταῦτα μὲ ἀντικειμενικὴν ἐπιδίωξιν τὴν μοναχικὴν τελειώσιν. Μετ' αὐτῶν συνδέεται ὡς ἐπίλογος μία ἐξαίρετος *Εὐχαριστία*, ἐνῶ δευτέρα *Εὐχαριστία* συνδέεται μὲ τοὺς ὕμνους.

Διάφοροι συλλογαὶ *Λόγων*, αἱ ὅποια παρουσιάζουν ὑπὸ νέαν μορφήν τὸ ὕλικόν τῶν Κατηχήσεων προφανῶς προορίζονται διὰ τοὺς λαϊκοὺς.

Ὁ Συμεὼν, ἀκολουθῶν τὴν παλαιότεραν παράδοσιν τῶν κεφαλαίων, διακρίνει, ὡς εἶδομεν, τρία στάδια πνευματικῆς τελειώσεως, εἰς τὰ ὅποια ἐπικρατοῦν κατὰ σειρὰν ἡ πρᾶξις, ἡ γνῶσις καὶ ἡ θεολογία. Πρᾶξις εἶναι κυρίως ὁ ἀγὼν πρὸς ἀποκτησιν τῆς ἀπαθείας, γνῶσις εἶναι ὁ ἀγὼν πρὸς κατανόησιν τοῦ θεοῦ, θεολογία εἶναι ἡ θεωρία τοῦ θεοῦ, ἐξ οὗ καὶ ἐναλλάσσεται μὲ τὸν ὄρον θεωρία. Ἡ τελευταία εἶναι τὸ ὑψιστον στάδιον τελειώσεως.

Περιγράφει κατὰ ζοφερὸν τρόπον τὴν κατάστασιν τῆς ἀμαρτωλότητος ὡς ὁ Ἄνδρέας Κρήτης εἰς τὸν Μέγαν Κανόνα. Παρακαλεῖ δὲ τὸν Θεὸν νὰ δεχθῆ δέησιν

"ἀπὸ ρυπαρῶν χειλέων,
ἀπὸ βδελυρᾶς καρδίας,
ἀπὸ ἀκαθάρτου γλώσσης,
ἐκ ψυχῆς ἐρρυπωμένης".

Ἡ ψυχὴ εἶναι περισφιγμένη ἀπὸ ἔρπετὰ ὡς ἄλλος Λαοικόων.

"Ἐνθα ἔστι καθειργμένη,
ὄλον βόρβορον τὸν τόπον,
ἀκαθάρτων, ἰοβόλων,
ἔρπετῶν μεμεστωμένην,
ἑαυτὴν δὲ δεδεμένην,
καὶ δεσμοῖς κατεσφιγμένην,
χειῖρας ἅμα τε καὶ πόδας
καὶ αὐχμῶσαν καὶ ρυπῶσαν,
δήγμασι τῶν ἔρπετῶν τε
τετραυματισμένην ἅμα
καὶ τὰς σάρκας οἰδαινούσας
ἑαυτῆς φέρουσαν ἅμα...."

Ἐκεῖ ὅπου ὁ Συμεὼν πρωτοτυπεῖ εἶναι ἡ περὶ φωτὸς διδασκαλία. Εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν σκέψεών του ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὴν προσωπικὴν του ἐμπειρίαν, τὴν ὅποιαν ἐδοκίμασεν εἰς νεαρὰν ἡλικίαν. Περιγράφει κάποιον νεανίαν ὁ ὅποιος ἴσταται εἰς τὸ δωμάτιόν του, ἐνῶ αἴφνης θεία λάμψις ἐγέμισεν ὄλον τὸν χῶρον. Ὁ νεανίας μετρησιώθη τόσο πολύ, ὥστε ἐλησμόνησεν ὅτι εὕρισκεται εἰς κλειστὸν χῶρον.

Μόνον φῶς ἔβλεπε καὶ δὲν ἀντελαμβάνετο, ἂν ἐπάτει ἐπὶ τῆς γῆς. Δὲν ἠσθάνετο ὅτι ἔχει σῶμα, ἀλλ' ἦτο ἐντελῶς ἠνωμένος μὲ τὸ αὐτὸ φῶς καὶ τοῦ ἐφαίνετο σὰν νὰ εἶχε γίνει καὶ αὐτὸς φῶς· εἶχε λησμονήσει τὸν κόσμον καὶ ἐγέμισε δάκρυα καὶ ἀνέκφραστον χαράν. Ἔπειτα ἀνῆλθεν πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ εἶδεν ἄλλο φῶς λαμπρότερον ἀπὸ τὸ προηγούμενον. Καὶ ἐφάνη νὰ ἴσταται πλησίον ἐκείνου τοῦ φωτὸς ὁ ἰσάγγελος ἐκεῖνος γέρον, Συμεὼν ὁ Εὐλαβής.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Συμεὼν εἰς κάθε σχεδὸν σελίδα των περιέχουν τὰς λέξεις φῶς, ἔλλαμψις καὶ τὰς ὁμοίας. Ἀλλὰ δὲν διδάσκει ὅτι τέρμα τῆς πνευματικῆς ἀνατάσεως εἶναι ἡ θεωρία τοῦ φωτὸς· σκοπὸς εἶναι ἡ συνάντησις τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ὁποῦ σύμβολον εἶναι τὸ φῶς. Τέρμα τῆς πνευματικῆς τελειώσεως εἶναι ἡ ἔνωσις μὲ τὸν Χριστὸν καὶ τὸν Θεόν. Αἰσθάνεται ἐντόνως αὐτὴν τὴν ἔνωσιν.

Ἄπαντα δὲ τὰ μέλη μου
ἀκτιῖσι καταυγάζων,
ὅλος περιπλεκόμενος
ὄλον καταφιλεῖ με,
ὄλον τε δίδωσιν αὐτὸν
ἐμοὶ τῷ ἀναξίῳ,
καὶ ἐμφοροῦμαι τῆς αὐτοῦ
ἀγάπης καὶ τοῦ κάλλους
καὶ ἡδονῆς καὶ γλυκασμοῦ
ἐμπίπλαμαι τοῦ θείου.

Ἡ ἔνωσις τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου εἰς τὸν Θεάνθρωπον Χριστὸν εἶναι προηγούμενον, τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται ἐκάστοτε εἰς πάντα διώκοντα καὶ ἐπιτυγχάνοντα τὴν τελείωσιν. Ὁ ἄνθρωπος συλλαμβάνει τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν καρδίαν του, ὅπως συνέλαβεν αὐτὸν ἡ Παρθένος εἰς τὴν γαστέρα της. Οὕτως ὁ Χριστὸς μορφοῦται ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μορφοῦται εἰς Θεόν. Μερικαὶ ἀπὸ τὰς σχετικὰς ἐκφράσεις τοῦ Συμεὼν ἔχουν κάτι τὸ αἰσθησιακόν, τὸ ὁποῖον δὲν φαίνεται νὰ ἤρεσε πολὺ εἰς τοὺς συγχρόνους του.

Τὰ ἀνωτέρω σημαίνουν ὅτι ἡ πνευματικὴ ἐμπειρία εἶναι ὠλοκληρωμένη ἀπὸ τοῦ παρόντος ἤδη κόσμου, ὅτι ἡ ἀνάστασις εἶναι παροῦσα πραγματικότης· εἶναι πνευματικὴ ἀνάστασις. "Λέγω τὴν καθ' ἐκάστην γινομένην τῶν νεκρῶν ψυχῶν ἀναγέννησιν καὶ ἀνάστασιν, ἣν ὁ ἅπαξ ἀποθανῶν καὶ ἐγερθεὶς καὶ διὰ πάντων καὶ εἰς πάντας τοὺς ἀξίως βιοῦντας ἀνιστάμενος καὶ τὰς συναποθανούσας αὐτῇ τῇ προθέσει καὶ τῇ πίστει ψυχὰς συνεγείρων, δίδωσι διὰ τοῦ παναγίου αὐτοῦ Πνεύματος, δωρούμενος αὐταῖς ἀπ' ἐντεῦθεν ἤδη τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν".

Εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν εἶχε λησμονηθῆ ἡ παλαιότερα τάσις πρὸς μυστικὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐβασίλευεν ἡ τελετουργικὴ τάξις, ὁ Συμεὼν ἀνέλαβε νέαν πρωτοβουλίαν πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἐσωτερικῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας. Χωρὶς ν' ἀπορρίψῃ τὰ ἐξωτερικὰ μέσα λατρείας οὔτε νὰ περιφρονήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὀργάνωσιν, ἔδωκε τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν προσωπικὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπαφήν. Ἐπειδὴ ὁ τρόπος ἐκφράσεως τῶν ἐμπειριῶν του παρεῖχεν ἕδαφος εἰς παρεξηγήσεις, ἡ ἐπίδρασις του ἐπὶ τὴν πνευματικὴν σκέψιν καὶ ζωὴν ἦτο κατωτέρα τῆς ἀναμενομένης, ἀλλὰ πάντως ὑπῆρξεν αἰσθητῆ.

Παρὰ τὴν προσπάθειαν τοῦ Νικήτα Στηθάτου ἡ ἑορτὴ του ὡς ἁγίου δὲν ἐσταθεροποιήθη γενικῶς, μολονότι μερικὰ κείμενά του κατάρθωσαν νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀκολουθίας. Ἡ κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασις ἀνέκοψεν ἐπὶ πολὺν χρόνον τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐνῶ αὕτη εἰς τὴν Δύσιν ὑπῆρξεν ἀμεσώτερα. Ἴσως ὁ μυστικισμὸς τῆς Δύσεως καὶ ὁ ἡσυχασμὸς τῆς Ἀνατολῆς εἶναι ἰδιὰ του τέκνα, μολονότι εἰς τὴν ἡσυχαστικὴν ἀναβίωσιν ὤθησιν ἔδωσαν ὄχι τὰ γνωστὰ συγγράμματά του, ἀλλ' ἐν ψευδεπίγραφον δοκίμιον.

Νικήτας Μαθητὴς τοῦ Συμεὼν ὁ Νικήτας (πιθανῶς 1014-*Στηθάτος* 1090), ἐπεμελήθη τῆς συλλογῆς καὶ ἐκδόσεως τῶν ἔργων τούτου. Εἰσαχθεὶς εἰς τὴν μονὴν Στουδίου, συνήντησε καὶ αὐτὸς δυσκολίας παρομοίας πρὸς τὰς τοῦ Συμεὼν. Ἡσυχολήθη μετὰ ζήλου περὶ τὴν σύνταξιν πραγματειῶν καὶ τὴν καταπολέμησιν τῶν λατινικῶν καινοτομιῶν. Μία ἀντιλατινικὴ πραγματεία του ἦτο ἐξ ἐκείνων τῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα ἐπέσπευσαν τὴν ὀριστικὴν διάσπασιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ἄν καὶ μαρτυρεῖται ὅτι οὗτος ἀνεκάλεσε τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, διετήρησε πάντοτε τὰς ἀπόψεις του.

Μεταξὺ τῶν ἀντιρρητικῶν ἔργων του δὲν περιλαμβάνονται μόνον κατὰ Λατίνων δοκίμια, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν Ἀρμενίων. Τὰ πρῶτα εἶχον σοβαρὰν ἐπίδρασιν εἰς τὴν μετέπειτα κατὰ τῶν Λατίνων πολεμικὴν.

Τὰ εἰς τρεῖς ἑκατοντάδας *Κεφάλαια* περιγράφουν, κατὰ τὸ σῦνηθες σύστημα, τὰς προσπάθειάς τῶν πιστῶν νὰ φθάσουν εἰς τὴν πλήρη γνῶσιν τῶν ἀνθρωπίνων καὶ θεῶν πραγμάτων καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν τελείωσιν διὰ τριῶν σταδίων. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, καὶ ἰδίως εἰς τὰ πνευματικὰ δοκίμιά του, φαίνεται ἡ ἐπιτυχὴς ἐπίδοσις του εἰς τὰ πνευματικὰ ζητήματα. Εἰς τὸ δοκίμιόν του *Περὶ Οὐρανίου καὶ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, συνδέων δύο συγγραφικὰς ἐνότητας Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου εἰς μίαν, διακρίνει μὲν οὐσιώδως τὰς δύο ἱεραρχίας, εὐρίσκει

δὲ ἀπόλυτον ἀντιστοιχίαν μεταξὺ αὐτῶν. Εἰς τὸ *Περὶ ψυχῆς*, μὲ ταυτοχρόνως δογματικὴν καὶ τυπολογικὴν μέθοδον, ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας, τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, τῆς διαγωγῆς αὐτῆς ὡς ἐλευθέρου οὐσίας καὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως αὐτῆς. Τέλος, εἰς τὸ *Περὶ Νοητοῦ Παραδείσου* διδάσκει ὅτι πλὴν τοῦ παραδείσου τῆς Ἑδέμ καὶ τῆς οὐρανόου βασιλείας ὑφίσταται καὶ ὁ ὡς παρούσα πραγματικότης παράδεισος, εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν κόσμον τῆς ἀρετῆς.

Ὁ Νικήτας ἀπορροφᾶται πολὺ ἀπὸ τὰς πηγὰς τοῦ καὶ δὲν δύναται νὰ συγκριθῇ ἀπὸ ἀπόψεως συνθέσεως μὲ τοὺς κατὰ κόσμον χρησιμοποιουμένους ὑπ' αὐτοῦ Διονύσιον, Δαμασκηνὸν καὶ Συμεών. Εἶναι ὅμως προσεκτικώτερος εἰς τὰς ἐκφράσεις ἀπὸ τὸν πρῶτον καὶ τὸν τρίτον. Ἀπεμάκρυνε κάθε νεοπλατωνικὸν στοιχεῖον ἀπὸ τὴν περὶ ἱεραρχιῶν διδασκαλίαν τοῦ Διονυσίου καὶ ἔδωσε δογματικὸν χαρακτῆρα εἰς τὸν μυστικισμὸν τοῦ Συμεών.

Παῦλος Κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης (1Α' αἰών)
Εὐεργετηνός ὁ Παῦλος Εὐεργετηνός, ἰδρυτῆς τῆς μονῆς τῆς Εὐεργετίδος, συνέταξε τὴν γνωστὴν ἀνθολογίαν ἀσκητικῶν κειμένων. Τὸ ἔργον τοῦ, διαιρούμενον εἰς τέσσαρα βιβλία, περιλαμβάνει πεντήκοντα ἐν ὅλῳ ὑποθέσεις ἢ θέματα, πρὸς διασάφησιν τῶν ὁποίων παραθέτει ἐκτενῆ κείμενα ἀπὸ ἀσκητικὰ καὶ μυστικὰ συγγράμματα, μαρτύρια, βίους ἁγίων, συλλογὰς ἀποφθεγμάτων καὶ ἄλλα ἔργα. Ἐν καὶ ἐπωφελεῖται παλαιότερων παρομοίων συλλογῶν, τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι κατὰ πολὺ εὐρύτερον παντὸς προηγουμένου.

Ὁ Παῦλος φέρεται καὶ ὡς συντάκτης τῆς περιφήμου εὐχῆς τοῦ ἀποδείπνου εἰς τὴν Θεοτόκον "Ἄσπιλε, Ἀμόλυντε".

14. ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ

Ἐν καὶ τὸ μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν σχίσμα τοῦ Θ' αἰ-
ῶνος ἦρθη ἑνωρὶς, ἢ ἀποξένωσίς των ἀπ' ἀλλήλων συνεχίσθη με-
γοργότερον τώρα ρυθμὸν. Περισσότερον δὲ πολιτικοὶ καὶ πολι-
τιστικοὶ παρὰ δογματικοὶ ἦσαν οἱ λόγοι τοῦ φαινομένου τούτου.
Ὁ σεβασμὸς τῶν Δυτικῶν πρὸς τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν
ἐξέλιπε πλέον τελείως, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα σπανίως ἐμε-
λετᾶτο εἰς τὴν Δύσιν καὶ σπανιώτερον ἢ λατινικὴ εἰς τὸ Βυ-
ζάντιον. Διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ἔθιμα ἐκάστης Ἐκκλησίας, ἂν
καὶ ὑφιστάμενα παλαιόθεν, ἤρχισαν τώρα νὰ φαίνωνται ὡς πα-
ρεκλίσεις εἰς τὰ ὄματα τῶν μελῶν τῆς ἄλλης. Καὶ ὑπεράνω ὅ-
λων αἱ διεκδικήσεις τῶν παπῶν περὶ καθολικῆς κυριαρχίας κα-
θίσταντο ἀποκρουστικαί. Ὅλα αὐτὰ συνετέλεσαν ὥστε νὰ βα-
ρύνῃ ὑπερμέτρως εἰς τὸν ζυγὸν ἡ προσθήκη τοῦ Filioque εἰς
τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἐν τῇ ἐνθρονιστηρίῳ ἐπιστολῇ τοῦ
πάπα Σεργίου Δ' (1009) καὶ εἰς τὸ ἐπίσημον σύμβολον τῆς
Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ Βενεδίτου (1014). Ὁ πατριάρ-
χος Κωνσταντινουπόλεως διέγραψε τότε τὸ ὄνομα τοῦ Σεργίου
ἀπὸ τὰ δίπτυχα, διὰ νὰ μὴν ἐγγραφῆ ἔκτοτε εἰς αὐτὰ κανενὸς
πάπα τὸ ὄνομα.

Τὸ σχίσμα καθίστατο ὀριστικόν, ἔστω καὶ ἂν ἐχρειάσθη-
σαν μερικαὶ δεκαετίαι ἀκόμη διὰ νὰ ἐπισημοποιηθῆ. Τοῦτο συ-
νέβη τὸ 1054.

Μιχαὴλ Κηρουλάριος Ὁ Μιχαὴλ (ἄρχαι ΙΑ' αἰῶνος - 1059), μέλος εὐ-
γενοῦς οἰκογενείας, εἶχε πολιτικὰ ἐνδιαφέρον-
τα. Ἀναμιχθεὶς εἰς συνωμοσίαν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχα-
ῆλ τοῦ Παφλαγόνος, ἠναγκάσθη νὰ κερῆ μοναχὸς πρὸς ἀποφυ-
γὴν ἄλλων κυρώσεων πέραν τῆς δημεύσεως τῆς περιουσίας του.
Αἱ πρὸς κυριαρχίαν τάσεις του τὸν ἠκολούθησαν καὶ ἀφ' ὅτου
ἀπὸ μοναχοῦ ἀνεδείχθη εἰς πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως
(1043-1058). Ἐφόρει, ὡς ὁ αὐτοκράτωρ, ἐρυθρὰ πέδιλα καὶ
διεκλήρυσεν ὅτι δὲν ὑπῆρχε διαφορὰ μεταξὺ βασιλείας καὶ ἀρ-
χιερατείας· "ἱερωσύνης γὰρ καὶ βασιλείας τὸ διάφορον οὐδὲν
ἢ καὶ ὀλίγον εἶναι ἔλεγεν". Εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν
ὁποίαν οἱ πάπαι εἰς τὴν Δύσιν ἤρχισαν ἀγῶνα διὰ τὴν ἐξουδε-
τέρωσιν τῆς ἐξουσίας τῶν αὐτοκρατόρων.

Αὐτὴν τὴν ἐποχὴν αἱ ἐνέργειαι τοῦ πάπα Λέοντος Θ' καὶ τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου προεκάλεσαν σύγκρουσιν. Ὁ πρῶτος ἐπεχειρεῖ νὰ εἰσαγάγῃ τὰ λατινικὰ ἔθιμα εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ἐνῶ ὁ δεύτερος ἤθελε νὰ ἐπιβάλῃ τὰ ἀνατολικὰ εἰς τὴν Δύσιν. Ἡ ἀντίθεσις ὠδήγησε τὸν πάπαν ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσωπεῖαν ὑπὸ τὸν καρδινάλιον Οὐμβέρτον. Εἰς τὴν ὑπεροπτικὴν καὶ ὑβριστικὴν συμπεριφορὰν τῶν παπικῶν ἀντιπροσώπων ὁ Μιχαὴλ ἀντέταξε παρομοίαν ὑπεροψίαν, καὶ δὲν ἀνεμένετο τίποτε ὀλιγώτερον ἀπὸ διακοπὴν τῶν σχέσεων. Οἱ παπικοὶ ἀντιπρόσωποι εἰσελθόντες ἐν ὥρᾳ θείας λειτουργίας εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας διὰ μέσου τοῦ πλήθους, κατέθεσαν εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν πιττάκιον περιέχον ἀφορισμὸν τοῦ πατριάρχου καὶ ὄλων τῶν ἀκολουθούντων αὐτὸν ὡς αἰρετικῶν (10 Ἰουλίου 1054). Ὁ ἀφορισμὸς ἦτο βεβαίως ἄκυρος, διότι οὔτε τοιαύτην ἐξουσιοδότησιν εἶχεν ὁ Οὐμβέρτος ἀπὸ τὸν πάπαν, οὔτε ἔζη κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ ἀποστείλας αὐτὸν πάπας.

Ὁ Κηρουλάριος δὲν ἐβράδυνε ν' ἀντενεργήσῃ διὰ συνόδου, ἣ ὁποία ἀνεθεμάτισε τὸ ἀφοριστικὸν ἔγγραφον καὶ ὄλους τοὺς δεχομένους αὐτὸ (24 Ἰουλίου 1054), παρὰ τὰς συμβιβαστικὰς συμβουλὰς τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου, ὁ ὁποῖος ἀντιμετώπιζε δυσκολίας ἐκ τῆς εἰσβολῆς τῶν Νορμανδῶν εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν.

Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι, ἂν ὁ Κηρουλάριος καὶ ὁ Οὐμβέρτος ἦσαν ἡπιώτεροι τὸν χαρακτῆρα, θ' ἀπεφεύγετο ἡ ρῆξις, μολονότι αὕτη προφανῶς δὲν θὰ συνέβαινε τότε ἀλλὰ βραδύτερον.

Αἱ φιλοδοξίαι τοῦ Κηρουλαρίου προεκάλεσαν τὴν δυσἀρέσκειαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Κομνηνοῦ, εἰς τοῦ ὁποίου μάλιστα τὴν ἀνάρρησιν εἶχε μεγάλως συμβάλει ἐκεῖνος. Ὄταν ὁ πατριάρχης εἶδε τὴν ἀδικαιολόγητον ἐχθρικὴν στάσιν τοῦ αὐτοκράτορος, εἶπε τὴν λαϊκὴν παροιμίαν, "ἐὼ σε ἔκτισα, φοῦρνε, ἐὼ ἵνα σε χαλάσω". Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἐπρόλαβε νὰ τὸν συλλάβῃ καὶ νὰ τὸν ἐξορίσῃ. Τελῶν ὑπὸ νευρικὸν κλονισμὸν ὁ Κηρουλάριος ἀπέθανε πρὶν ἐμφανισθῆ εἰς συνοδικὸν δικαστήριον. Ὁ αὐτοκράτωρ μεταμελημένος, παρηκολούθησε τὴν κηδεῖαν καὶ ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῆ.

Ἄν ὁ Κηρουλάριος εἶχε καταλάβει ἀντὶ τοῦ πατριαρχικοῦ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, ὡς ἐπεθύμει, θὰ προσέφερε μεγαλυτέρας ὑπηρεσίας εἰς τὸ κράτος.

Δοκίμια καὶ σημειώματα τοῦ Μιχαὴλ περιλαμβάνονται εἰς τὴν *Πανοπλίαν κατὰ Λατίνων*, ὡς καὶ εἰς ἐπιστολάς του, ὅπου ἀσῆμαντα ἔθιμα παρουσιάζει ὡς διαφορὰς μεταξὺ τῶν δύο Ἐκ-

κλησιῶν.

Πέτρος Γ' Διαφορετικὴν στάσιν ἀπὸ τὴν τοῦ Κηρουλαρίου Ἀντιοχείας καὶ ἄλλων ἀνδρῶν, ὡς εἶναι ὁ Νικήτας Στηθαῖος καὶ ὁ Λέων Ἀχρίδος, ἐπέδειξεν ὁ Πέτρος Ἀντιοχείας, τοῦ ὁποίου αἱ διαλλακτικαὶ ἀπόψεις εἶναι ξέναι πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν τότε εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν κλίμα. Πρὶν ἀναβιβασθῆ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Ἀντιοχείας (1052), ἣ ὁποία ἦτο καὶ γενέτειρά του, εἶχε ζῆσει ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κύριον θέμα τῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Μιχαὴλ Κηρουλάριον, τὸν πάπαν Λέοντα Θ' καὶ ἄλλας προσωπικότητας εἶναι τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Εὔρισκεν ἀναξίας λόγου τὰς διαφορὰς εἰς τὰ ἔθιμα καὶ μόνον τὴν πρόσθήκην τοῦ Filioque εἰς τὸ σύμβολον ἐθεώρει σημαντικὴν, διότι αὕτη ἀνεφέρετο εἰς ἀντικείμενον πίστεως. Τὸ εἰρηνικὸν του πνεῦμα τὸν ἀναγκάζει νὰ καλῆ τοὺς Λατίνους "ἀδελφοὺς ἡμῶν".

Β' ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν περίοδος ἀνοίγει περίπου μὲ τὴν συντριβὴν τῆς δυτικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ προχωρεῖ μὲ τοὺς ἀγῶνας τῶν γερμανικῶν φύλων, τὰ ὅποια εἰσῆλθον εἰς τὸν χῶρον τῆς — Ὁστρογόθων, Βησιγόθων, Βανδάλων, Σουηβῶν, Βουργουνδίων, Ἑρούλων, Φράγκων, Ἀλανῶν, Ἀγγλων, Σαξόνων — πρὸς στερέωσιν ἐπὶ τῶν κατακτηθέντων ἐδαφῶν· ἀγῶνας ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐναντίον ἀλλήλων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐναντίον τῶν Βυζαντινῶν, οἱ ὅποιοι ἐπεζήτουν ἐπανάκτησιν τῶν περιοχῶν ἐκεινῶν, ὡς καὶ ἐναντίον τῶν βραδύτερον ἐμφανισθέντων Ἀράβων.

Ἐπομένως κύριον γνώρισμα τῆς περιόδου ταύτης ὡς πρὸς τὴν Δύσιν εἶναι ἡ δημιουργία πολυαριθμῶν γερμανικῶν κρατῶν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ εἰσαγωγή τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος διὰ τῆς κατατμήσεως τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου ἐκάστου κράτους εἰς μικρὰ ἢ εἰς μεγάλα διαμερίσματα, τελοῦντα ὑπὸ κυριάρχους ἄρχοντας μὲ ἰδίαν διοίκησιν καὶ οἰκονομικὴν συγκρότησιν, ἀλλ' ὑποτελῆ εἰς ἀνώτερον ἡγεμόνα. Ἡ φεουδαρχικὴ διάρθρωσις ἀντὶ νὰ καταλυθῇ ὠλοκληρώθη μὲ τὴν ἐπανίδρυσιν τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Καρόλου.

Ἡ θέσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Δύσιν παρουσίασεν ἤδη σημαντικὰς μεταβολάς. Ἡ ἐλαφρὰ ὑποχώρησις του διὰ τῆς εἰσβολῆς τῶν εἰδωλολατρικῶν γερμανικῶν φύλων, ὑπερεκαλύφθη διὰ τῆς πρῶμου ἐκχριστιανίσεως τῶν φύλων τούτων καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἐπικτάσεως τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐντὸς τοῦ καθ' αὐτὸ γερμανικοῦ ἐδάφους, ὡς καὶ εἰς τὴν Σκανδιναβίαν. Ἀντιθέτως αἱ διὰ τῆς ἀραβικῆς εἰσβολῆς προκληθεῖσαι ἀπώλειαι εἰς μὲν τὴν Ἀφρικὴν ἦσαν ὀριστικάι, εἰς δὲ τὴν Ἰσπανίαν ἐπαινωρθώθησαν πολὺ βραδύτερον.

Κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῆς περιόδου, ΣΤ' καὶ Ζ', αἱ τάξεις τῶν θεολόγων ἐπηνδρῶνοντο βασικῶς ἐκ τῶν παλαιῶν κατοίκων τῆς αὐτοκρατορίας, δηλαδὴ τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν ἐκλατινισμένων Κελτῶν, ἤτιδι Γαλατῶν, Ἰσπανῶν καὶ Βρεττανῶν. Εἶναι δὲ εὐλόγον ὅτι οἱ κάτοικοι οὗτοι, ἐφ' ὅσον ἐτέλουν ὑπὸ διπλοῦν ζυγόν, πολιτικὸν καὶ θρησκευτικόν, δὲν ἠδύναντο νὰ ἀναπτύξουν ζωηρὰν θεολογικὴν κίνησιν. Μέχρις ὅτου δὲ δια-

μορφωθῶν δι' ἐπιμιξίας τὰ νέα εὐρωπαϊκὰ ἔθνη, ἀπητήθη πολὺς χρόνος.

Οἱ δὲ Γερμανοὶ δὲν ἦσαν ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ προσφέρουν τίποτε εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν κατ' ἀρχάς, πρῶτον μὲν διότι τότε ἠκολούθουν τὴν εἰδωλολατρειάν καὶ μετ' ὀλίγον ἐδέχθησαν τὸν Ἀρειανισμόν, ἐνῶ ἡεἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν προσέλευσις, ἐκινήσασα ἀπὸ τῶν Φράγκων συνετελέσθη περὶ τὸ 700. Δεύτερον δὲ διότι, ἀπαίδευτοι ὄντες, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκφράζωνται θεολογικῶς εἰς μίαν ξένην δι' αὐτοὺς γλῶσσαν, τὴν λατινικὴν, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε εἰς τὴν Δύσιν ἀρχήν. Ἐν τῷ προηγούμενῳ τοῦ Γότθου ἐπισκόπου Οὐλφίλα, ὁ ὁποῖος τὸν Δ' αἰῶνα εἶχε χρησιμοποίησει εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθεῖσαν Ἐκκλησίαν τὴν γοθθικὴν γλῶσσαν, συνεχιζέτο, θὰ ἦτο διάφορος ἢ ἐξέλιξις· ἀλλὰ τότε θὰ ἦτο διάφορος καὶ ἢ ἀπὸ γλωσσικῆς πλευρᾶς ὅψις τῆς νεωτέρας Εὐρώπης· διότι δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ ἐξελατινίζοντο οἱ εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἰσπανίαν ἐγκατασταθέντες Γερμανοί. Ἐντὶ τούτου οἱ Γερμανοὶ μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν χωρῶν τούτων ἐπεζήτησαν νὰ εἰσέλθουν καὶ εἰς τὸν πολιτιστικὸν χῶρον τοῦ ρωμαϊσμοῦ, διότι δὲν ἐνδιεφέροντο τόσον νὰ διατηρήσουν τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα των, ὅσον νὰ γίνουν καὶ ν' ἀναγνωρισθῶν κληρονόμοι τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος. Ἡ πραγματικὴ τοῦ ὀνειροῦ των ἀπῆται βεβαίως μακρὸν χρόνον.

Ὀλίγον μετὰ τὸ 600 μ.Χ. ὁ ἀρχαιορωμαϊκὸς κόσμος, ὑπὸ τὴν χριστιανικὴν του βεβαίως μορφήν, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς καταστραφεῖς. Ὁ νέος κόσμος ἔλαβε σαφῆ διαμόρφωσιν περὶ τὸ 800. Κατὰ τοὺς δύο μεσολαβοῦντας αἰῶνας, τὰ γράμματα, αἱ ἐπιστῆμαι καὶ ἡ θεολογία εἶχον σχεδὸν ἐκλείψει ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἐξαιρέσει τῆς Ἀγγλίας, ὅπου διετηροῦντο εἰς τὴν ζωὴν λόγῳ τῆς καθυστερημένης ἐκεῖ ἐγκαταστάσεως τῶν Γερμανῶν καὶ τῆς παρουσίας Ἑλλήνων ἐπηλύδων. Αὕτη εἶναι ἡ περίοδος τῆς μεγάλης σιγῆς τῆς Δ. Εὐρώπης.

Οἱ Γερμανοὶ ἐχρειάσθησαν τρεῖς περίπου αἰῶνας ἀπὸ τῆς εἰς τὰς νέας χώρας ἐγκαταστάσεώς των, διὰ νὰ ἐπιδοθῶν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων. Ἀπὸ τοῦ 800 ὅμως ἐπικρατοῦν αὐτοὶ πλέον εἰς τὴν θεολογικὴν ζωὴν, κυρίως εἰς τὴν φραγκικὴν αὐτοκρατορίαν. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι κατὰ τὸν 1' αἰῶνα παρατηρεῖται σιγή, ἐξηγουμένη βεβαίως ἀπὸ τὴν μεγάλην κατὰπτωσιν τῆς Ἐκκλησίας.

1. ΕΠΙΣΗΜΑ ΠΑΠΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὰ ἐκκλησιαστικὰ προβλήματα ρυθμίζονται διὰ συνοδικῶν ἀποφάσεων, φερουσῶν τὸ ὄνομα "ὄρος" ἢ ἀναφέρωνται εἰς τὴν πίστιν, "κανόνες" ἢ ἀναφέρωνται εἰς τὴν ὀργάνωσιν. Αἱ συνοδικαὶ ἀποφάσεις ἀπετέλουν καὶ εἰς τὴν Δύσιν μέσον ρυθμίσεως τῶν προβλημάτων τούτων, ἀλλ' ἐκεῖ σὺν τῷ χρόνῳ παρείχετο μεγαλυτέρα ἐν προκειμένῳ ἐξουσία εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῆς Ρώμης.

Οὕτω ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Δ' αἰῶνος ἤλλαξεν ὁ τόνος τῶν παπικῶν ἐγγράφων, διὰ τὴν λάβην, κατ' ἀπομίμησιν τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων, τὴν μορφήν διαταγμάτων, καλουμένων δεκρεταλίων. Πρῶτος ὁ Σιρίκιος (385) ἀπηύθυνε δεκρετάλιον πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ταρραγῶνος τῆς Ἰσπανίας Ἰμέριον. Εἰς τοῦτο θεμελιώνει τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσχύος τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ρώμης, λέγων ὅτι "εἰς οὐδένα τῶν ἱερέων (ἐπισκόπων) τοῦ Κυρίου ἐπιτρέπεται ν' ἀγνοῇ τὰς ἀποφάσεις τῆς ἀποστολικῆς ἕδρας". Ἀπὸ τοῦ Ἕλληνος πάπα Ζωσίμου (417-418) καθιερώθη ὀριστικῶς ἡ μορφή αὐτῶν τῶν παπικῶν ἐγγράφων καὶ ἔκτοτε ἔχομεν πλῆθος δεκρεταλίων, ἐχόντων ἰσχὺν κανόνων εἰς τὴν Δ. Ἐκκλησίαν.

Διονύσιος ὁ Μικρὸς ἐφιλοτέχνησε τὴν συλλογὴν κανόνων καὶ δεκρεταλίων, ἡ ὁποία ἔλαβε τὸ ὄνομά του, *Collectio Dionysiana*. Ἡ ἴδια συλλογὴ υἱοθετήθη ὑπὸ τοῦ φραγκικοῦ βασιλείου μὲ τὸ ὄνομα *Collectio Hadriana*. Ἄλλη συλλογὴ, ἐμφανισθεῖσα εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἰσιδώρον, *Collectio Isidoriana* ἢ *Hispana*. Πλήρη συλλογὴ δεκρεταλίων καὶ ἀποφάσεων συνόδων, συστηματικῶς διατεθειμένων κατὰ περιεχόμενον, συνεκρότησε τὸ 1142 ὁ καθηγητὴς εἰς τὴν Βολωνίαν Γρατιανὸς ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀρμονία Ἀντιφατικῶν Κανόνων*, ἔργον μὲ τὸ ὁποῖον ἀρχίζει εἰς τὴν Δύσιν ἡ ἐπιστήμη τοῦ κανονικοῦ δικαίου.

Μεγάλῃς ἐπιρροῆς ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰσιδώρου Μερκάτωρος συλλογὴ, καλουμένη *Ψευδοϊσιδώρειοι Διατάξεις*. Τὸ ψευδώνυμον τοῦ συγγραφέως προέκυψεν ἐκ τῆς ἐνώσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰσιδώρου Σεβίλλης, φερομένου ὡς συντάκτου τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης κανονικῆς συλλογῆς, καὶ τοῦ ἐπωνύμου τοῦ Μερκάτωρος, μεταφραστοῦ ἐκκλησιαστικῶν ἀποφάσεων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Τὸ ἔργον περιέχει πρῶτον μὲν παπικὰ δεκρετά-

λια, προγενέστερα τῆς συνόδου τῆς Νικαίας καὶ ἄρα νόθα, δεύτερον δὲ συνοδικὰς ἀποφάσεις κατὰ τὸ πλεῖστον γνησίας καὶ τρίτον παπικὰ δεκρετάλια ἀπὸ τοῦ Σιλβέστρου Α΄ (+ 335) μέχρι Γρηγορίου Β΄ (+ 731), ἀναμιξ γνήσια καὶ νόθα. Τὰ νόθα δεκρετάλια ἀνέρχονται συνολικῶς εἰς 94, εἰς αὐτὰ δὲ προστίθεται καὶ ἡ *Ψευδοκωνσταντίνειος δωρεὰ*, καθ' ἣν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἀναχωρῶν ἐκ τῆς Δύσεως, παρεχώρησεν εἰς τὸν πάπαν τὴν διοίκησιν τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους με ἀυτοκρατορικὴν ἐξουσίαν. Ἡ συλλογὴ, συγκροτηθεῖσα περὶ τὸ 850 πιθανῶς εἰς Ρεῖμους τῆς Γαλλίας, εἶχε σπουδαίαν ἐπίδρασιν εἰς τὸν περὶ περιβολῆς ἀγῶνα μεταξὺ παπῶν καὶ γερμανῶν αὐτοκρατόρων.

Ἀπὸ τοῦ Β΄ αἰῶνος ἐτηρεῖτο εἰς τὴν Ρώμην κατάλογος τῶν ἐπισκόπων αὐτῆς μετὰ συντόμων βιογραφικῶν σημειωμάτων. Εἰς τὸ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΣΤ΄ αἰῶνος συνταχθὲν *Liber pontificalis*, περιελήφθησαν βιογραφίαι τῶν παπῶν ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου μέχρι τοῦ Φήλικος Γ΄ (526-530), τῶν μὲν παλαιότερων σύντομοι, τῶν δὲ μεταγενεστέρων ἐκτενεῖς. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐπεξετείνετο διαρκῶς διὰ προσθήκης μεταγενεστέρων ἐκτενεστέρων βιογραφιῶν καὶ ἔφθασε τέλος μέχρι τοῦ 1431. Προλογίζεται με ψευδεπίγραφον ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Δαμάσου πρὸς τὸν Ἱερώνυμον.

2. ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΑΦΡΙΚΗΣ

Ἡ ΒΔ. Ἀφρικὴ δίδει εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου αὐτῆς τοὺς τελευταίους τῆς ἐργάτας εἰς τὴν λατινικὴν θεολογίαν. Οἱ Βάνδαλοι, εἰσβαλόντες μετ' ὀλίγον, ἔφεραν μαζὶ μετὸν χαλασμόν καὶ τὸν Ἀρειανισμόν καὶ ἀπεξήραναν τὴν σκέψιν. Ἡ δὲ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀνάκτησις τῆς περιοχῆς ἔδωκεν εἰς αὐτὴν ἑλληνικὸν χρῶμα, μέχρις ὅτου ἦλθον καὶ ἐκεῖ οἱ Ἀραβες.

Δρακόντιος Ὁ ποιητὴς Δρακόντιος (δεύτερον ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος) δίδει μετὰ τὰς περιπετείας τοῦ ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς εἰς τὴν ΒΔ. Ἀφρικὴν ἐπικρατοῦσης καταστάσεως. Γόνος συγκλητικῆς οἰκογενείας καὶ διαπρεπῆς νομικός, εἶχε τὴν ἀφροσύνην νὰ ἐγκωμιάσῃ μετὰ ποιήματά του τὸν αὐτοκράτωρα Ζήνωνά· ὅθεν ὁ βάνδαλος βασιλεὺς Γουδαμουῆδος τὸν ἐνέκλεισεν εἰς τὰς φυλακὰς καὶ ἐδήμευσε τὴν περιουσίαν του. Μετ' ἐν ἀπὸ τὰ εἰς τὴν φυλακὴν συντεθέντα ποιήματά του παρακαλεῖ τὸν βασιλέα νὰ τὸν συγχωρήσῃ.

Τὸ κυριώτερον ἀπὸ ὅλα τὰ ποιήματά του εἶναι τὸ *De laudibus Dei* (Αἶνοι εἰς Θεόν) εἰς 3000 στίχους ἑξαμέτρους. Μετὰ γνησίαν ἔμπνευσιν ὑμνεῖ εἰς αὐτὸ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐκδηλουμένην εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν πρόνοιαν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ.

Φουλγέντιος Ρούσπης Ὁ Φουλγέντιος (468-533), καρχηδόσιος, ἐκπροσωπεῖ τὴν τελευταίαν ἀνταύγειαν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην. Ἐκκυσθεὶς εἰς τὸν χριστιανικὸν βίον ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν ἔργων τοῦ Αὐγουστίνου καὶ μονάσας ἐν μέσῳ ταλαιπωριῶν, ἀνεδείχθη ἐπίσκοπος Ρούσπης. Δις ἐξωρίσθη ὑπὸ τῶν ἀρειανῶν Βανδάλων εἰς τὴν Σαρδηνίαν, μόνον δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του ἔμεινεν ἀπερίσπαστος πλησίον τοῦ ποιμνίου του. Ἀπέθανε δὲ τὸ ἔτος τῆς καταστροφῆς τοῦ βανδαλικοῦ βασιλείου ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν.

Ζῶν τὸν Ἀρειανισμόν ὡς φλέγουσαν αἴρεσιν, εὐλόγως ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὅλην τὴν προσοχήν του, ἂν καὶ δὲν τοῦ ἐπετρέπετο νὰ κινῆται ἐλευθέρως. Τὸ κύριον κατ' αὐτοῦ ἔργον ἀπηύθυνε πρὸς τὸν βασιλέα Τρασιμουῆδον *Ad Trasimundum regem*

διὰ τὸ νὰ τοῦ ἐκθέσῃ τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς ἀπειρου θεότητος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ἐνδιεφέρθη ἐπίσης διὰ τὸ σωτηριολογικὸν πρόβλημα, εἰς τὸ ὁποῖον παρουσιάζεται ὡς ἐκλαϊκευτῆς τῆς θεολογίας τοῦ Αὐγουστίνου. Ἀποκρούει ἀκόμη καὶ τὴν ὡς ἡμιπελαγιανικὴν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν χαρακτηριζομένην διδασκαλίαν περὶ συνεργείας ἀνθρωπίνης θελήσεως καὶ θείας χάριτος εἰς τὴν σωτηρίαν. Ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸν Αὐγουστίνον εἰς τὴν γνώμην του περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ εἰς αἰώνιαν μακαριότητα ἢ καταδίκην. Διατυπώνει τὰς σκέψεις του μεταξὺ ἄλλων εἰς τὸ ἔργον *De veritate praedestinationis et gratiae* (Περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς χάριτος). Συστηματικώτερον τὰς θεολογίας του ἀπόψεις παρουσιάζει εἰς τὸ δοκίμιον *De fide* (Περὶ πίστεως).

3. ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους θεολόγους τῆς Δύσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔζησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἣ ὅποια ἤλλασσε κυριάρχους τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλον. Διατελοῦσα κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοὺς Ὀστρογότθους, περιῆλθεν ἔπειτα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ἐνῶ μετ' ὀλίγον κατελήφθη ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους, πλὴν τῆς Ν. Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, αἱ ὅποια ἔμειναν μέχρι τέλους τῆς περιόδου βυζαντιναί. Ἡ πάλῃ μεταξὺ τῶν πολιτικῶν τούτων δυνάμεων ἐνέπλεξεν εἰς τοὺς πλοκάμους τῆς καὶ τοὺς περισσοτέρους θεολόγους αὐτῆς.

Ἐννώδιος Ὁ Ἐννώδιος (473-521), ἄν καὶ γαλάτης ἐξ Ἀρελάτης, ἔζησεν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Μετὰ τὴν διάλυσιν ἀρραβῶνος του μετὰ πλουσίαν καὶ ὡραίαν νεάνίδα, προσῆλθεν εἰς τὸν κληρὸν καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Παβίαν. Μεταξὺ τῶν λόγων του περιλαμβάνεται καὶ εἰς πανηγυρικὸς πρὸς τὸν μέγαν Ὀστρογότθον βασιλέα Θευδέριχον. Ὡς ἐπίσκοπος Παβίας ἐστάλη δις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς διευθέτησιν τοῦ σχίσματος μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, χωρὶς νὰ φέρῃ ἀποτέλεσμα.

Καλὸς γνώστης τῆς κλασικῆς λογοτεχνίας, ἤθελε νὰ μιμηθῆ τὰς μορφάς τῆς. Διὰ τοῦτο τὰ κείμενά του εἶναι φορτωμένα μετὰ ρητορικὰ σχήματα, ἀκόμη καὶ τὸ αὐτοβιογραφικὸν ἔργον του *Eucharisticum*, εἰς τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ μιμηθῆ τὸν Αὐγουστίνον.

Τὰ ποιήματά του, εἰς δύο συλλογὰς, εἶναι κατὰ τὴν μορφήν ἄψογα. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τῆς νοοτροπίας του ὅτι μαζὶ μετὰ τὰ καθαρῶς χριστιανικῆς ἐμπνεύσεως ἀναμιγνύει καὶ ἄλλα ἀναφερόμενα εἰς κοσμικά, καὶ μάλιστα εἰς παγανικὰ θέματα.

Βοήθιος Ὁ Βοήθιος (480-525), περισσότερο φιλόσοφος παρὰ θεολόγος, ἔμεινεν εἰς τὴν ἱστορίαν μετὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ "τελευταίου ρωμαίου", ὁ ὁποῖος βεβαίως δὲν εἶναι ἀκριβής. Γεννηθεὶς ἀπὸ εὐγενῆ οἰκογένειαν εἰς τὴν Ρώμην, ἐσπούδασεν ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ φιλοσοφίαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Δύναται καὶ ἐκ τούτων ἀκόμη νὰ τοποθετηθῆ ἐπὶ

τῆς αὐτῆς γραμμῆς μὲ Ἰωάννην τὸν Φιλόπονον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει διετήρησε πάντοτε ἀμείωτον τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν καὶ ἠσθάνετο ξένος ἀνάμεσα εἰς τοὺς Ὀστρογότθους.

Δις ἀνεκηρύχθη ὕπατος τοῦ ὀστρογοθθικοῦ βασιλείου ἐπὶ Θεουδερῖχου καὶ εἶδεν ἐπίσης τοὺς δύο υἱούς του, νεανίας ἀκόμη, νὰ καταλαμβάνουν τὸ αὐτὸ ἀξίωμα. Ἀλλὰ τελικῶς ὑπέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ βασιλέως, ὅταν ἀποκατεστάθησαν αἱ σχέσεις τοῦ πάπα μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Ἰδιος, ὀρθόδοξος ὢν, ἐθεώρει ἀπαραίτητον τὴν συνεργασίαν τῆς Ἰταλίας μὲ τὸ ἑλληνικὸν Βυζάντιον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀντετίθετο εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀρειανοῦ Θεουδερῖχου. Συλληφθεὶς διὰ τοῦτο ὡς δῆθεν πράκτωρ τοῦ Βυζαντίου, ἐνεκλείσθη εἰς τὰς φυλακὰς καὶ μετὰ ἓν ἔτος ἐξετελέσθη.

Πολύπλευρος συγγραφεὺς ὁ Βοήθιος εἶχε τὴν δόξαν νὰ συναγωνίζεται ἐπιτυχῶς τὸν Αὐγουστῖνον εἰς τὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς σκέψεως τοῦ Μεσαίωτος. Μερικὰ ἔργα του μάλιστα μετεφράσθησαν καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος.

Εἰς τὴν παιδαγωγικὴν, χωρὶς νὰ πρωτοτυπῆ, ἔδωσε τὸ ὑλικὸν τὸ προσφερόμενον εἰς τὰ ἀνώτερα σχολεῖα τῆς ἐποχῆς, στήριζόμενος εἰς ἑλληνικὰ ἐγχειρίδια. Τὸ ὑλικὸν τῆς μεθόδου ἐκθέσεως τῶν γνώσεων εἰς τὸ σύστημα τοῦ trivium, τριόδου (γραμματικὴ, ρητορικὴ, λογικὴ), τὸ δὲ ὑλικὸν τῶν γνώσεων προσφέρει εἰς τὸ σύστημα τοῦ quadrivium, τετραόδου (ἀριθμητικὴ, ἀστρονομία, γεωμετρία, μουσικὴ). Ἀπὸ τὰς ὀλίγας διασωθείσας ἐκ τῶν σχετικῶν πραγματειῶν, ἰδιαίτερος ἐξετιμῶντο ἐπὶ αἰῶνας αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν λογικὴν.

Εὐρύτερον ἦτο τὸ φιλοσοφικὸν του πρόγραμμα. Πρῶτος αὐτὸς εἰς τὴν Δύσιν ἀντελήφθη ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καλλιεργηθῆ ἐκεῖ ἡ φιλοσοφία, χωρὶς νὰ μεταφερθοῦν εἰς τὴν λατινικὴν τὰ συγγράμματα τῶν μεγάλων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀνέλαβεν ὁ ἴδιος τὸ ἔργον τοῦτο καί, ἂν δὲν τὸ ἔφερεν εἰς πέρας, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν πρόωρον διακοπὴν τοῦ βίου του. Ἀπὸ ὅσα ἐπεράτωσε διεσώθησαν κυρίως αἱ μεταφράσεις τῶν Κατηγοριῶν καὶ τοῦ Περὶ ἑρμηνείας ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους, αἱ ὁποῖαι ἔδωσαν πολλὴν ὠθησιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας.

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς φυλακίσεώς του ὁ Βοήθιος εὗρισκε παρηγορίαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐβλεπεν ὅτι, ἔναντι τῆς ἀταξίας τῶν ἀνθρωπίνων, εἰς τὴν φύσιν ἐπεκράτει εὐταξία· καὶ τοῦτο τοῦ ἔδιδε τὴν βεβαιότητα ὅτι τὰ πάντα διέπονται ὑπὸ

τῆς θείας προνοίας. Τὰς σχετικὰς ἀπόψεις του διατυπώνει εἰς τὸ ἔργον του *De consolatione philosophiae* (Περὶ παρηγορίας τῆς φιλοσοφίας), γραμμένον εἰς ἐκλεκτὴν γλῶσσαν, εἰς ὕφος μεταξὺ πεζοῦ καὶ ποιήσεως καὶ μὲ μορφήν διαλογικὴν. Ἡ φιλοσοφία ἐμφανίζεται εἰς τὸν Βοήθιον ὡς εὐγενῆς κυρία καὶ συνομιλεῖ μαζί του. Αὐτὴ ἢ προσωποποιήσις εὐρίσκει ἐνίοτε θέσιν εἰς γλυπτὰς παραστάσεις τῆς προσόψεως καθεδρικῶν ναῶν τῆς Εὐρώπης.

Πέντε θεολογικὰ δοκίμια τοῦ Βοηθίου, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχει τὸ *De Trinitate* (Περὶ Τριάδος) ἔχουν ἐπίσης κάποιαν ἀξίαν, ἀλλ' ἢ θεολογία δὲν εἶναι τὸ πεδίον τῆς προσφορᾶς του.

Εἰς τὸ μνημονευθὲν φιλοσοφικόν του ἔργον δὲν μνημονεύει κἄν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ μόνον ἅπαξ λέγει δι' ἑαυτὸν ὅτι εἶναι χριστιανός. Θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι δὲν ἦτο χριστιανός ἢ ὅτι ἦτο κατ' ὄνομα μόνον, ἂν δὲν εἶχε ἀφήσει τὰ θεολογικὰ ἐκεῖνα δοκίμια. Παρὰ ταῦτα τὸ ἔργον του εἶναι διαποτισμένον μὲ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα. Ἄλλωστε καὶ αὐτοὶ οἱ νεοπλατωνικοὶ διδάσκαλοι, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε φοιτήσει, εἶχον ἤδη υἱοθετήσει σοβαρὸν μέρος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.

Ἄν καὶ συνέβῃ νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν μεταγενεστέραν φιλοσοφικὴν σκέψιν ὡς ἐρμηνευτῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ἴδιος ἦτο περισσότερον πλατωνικός· ἦτο ἰδεολογικός καὶ πραγματιστής, ἦτοι ὁπαδὸς τῆς περὶ πραγματικῆς ὑποστάσεως τῶν ἰδεῶν θεωρίας. Χωρίζει τὴν φιλοσοφίαν εἰς πρακτικὴν, ἦτοι ἠθικὴν, πολιτικὴν, οἰκονομικὴν καὶ εἰς θεωρητικὴν, ἦτοι φυσικὴν ἀσχολουμένην μὲ τὰ *naturalia*, ψυχολογίαν ἐνδιατρίβουσαν μὲ τὰ *intelligibilia* (νοητά), θεολογίαν ἐνδιατρίβουσαν μὲ τὰ *intellectibilia* (νοερά, πνευματικά).

Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ νοερὸν ἢ πνευματικόν, τὸ κατ' ἐξοχὴν *intellectibile ὄν*, ὁ νοῦς. Εἶναι τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν, ὑπεράνω τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ἕτερον. Εἰς τὴν ἱεραρχίαν τῶν ἀγαθῶν εἶναι ἀπαραίτητον καὶ τὸ τέλειον, διὰ νὰ κλείσῃ τὴν κλίμακα, ὅπως θὰ ἐφιλοσόφει βραδύτερον καὶ ὁ Ἄνσελμος. Ἐπειδὴ εἶναι τέλειον, εἶναι καὶ ἀπόλυτον· καὶ ἐπειδὴ εἶναι αἷτιον τῶν πάντων, εἶναι πέραν τῆς καταλήψεως. Τὸ ἀγαθὸν ταυτίζεται μὲ τὸ ὄν, τὸ κακὸν εἶναι τὸ μὴ ὄν.

Αἱ ἀνθρώπινα ψυχαὶ αἱ ὁποῖαι ἀρχικῶς ἦσαν *intellectibilia*, πνεύματα, μετὰ τὴν πτώσιν κατέστησαν *intelligibilia*, νοητά. Θὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν ἀρχικὴν θέσιν των, ἂν ἀποδεσμευθοῦν ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια, ἂν γίνουν ἐλεύθεραι πάλιν καὶ θελήσουν ὅ,τι θέλει ὁ Θεός.

Κασσιόδωρος Ὁ Κασσιόδωρος (485-580), εὐγενῆς ρωμαῖος ἐκ Καλαβρίας ἔχει πολλὰ κοινὰ μὲ τὸν Βοήθιον. Ὑπηρέτησε τὸν ὀστρογότθον βασιλέα Θεουδέριχον καὶ ἄλλους μετ' αὐτὸν βασιλεῖς καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ἐφρόνει ὅτι ὁ μόνος τρόπος διατηρήσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ συνίστατο εἰς τὴν μύησιν τῶν Γότθων εἰς τὰ μυστικά του. Βεβαίως δὲ οἱ ἀπολίτιστοι Γότθοι εἶχον ἀνάγκην τοιούτων ἀνδρῶν, ὡς αὐτός, διὰ τὴν ἐπιτυχῆ λειτουργίαν τῆς κυβερνήσεώς των.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ὄνειρου του τούτου, ἦτοι μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ ὀστρογοτθικοῦ βασιλείου ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, ἀπεχώρησε τοῦ κόσμου, διὰ νὰ ἰδρύσῃ μοναστήριον εἰς τὰ ἐν Καλαβρία κτήματά του, τὸ *Vinarium*. Ἡ κοινότης του διέφερε τῆς τοῦ Βενεδίκτου, διότι ἐπεδίωκε τὴν συγκρότησιν ἐνὸς λογίου μοναχισμοῦ, ὅπως ἄλλοτε ὁ Μ. Βασίλειος εἰς τὸν Πόντον, μὲ μελέτην τῶν ἱερῶν καὶ τῶν θύραθεν γραμμάτων καὶ ἀντιγραφὴν χειρογράφων. Ὁ κανὼν του συνέβαλε πολὺ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς πνευματικῆς παραδόσεως εἰς τὰ δυτικὰ μοναστήρια.

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὑπηρεσίας του ὑπὸ τὸν Θεουδέριχον συνέταξεν ἓν σπουδαιότατον ἔργον, τὸ *De Origine actibusque Cetarum* (Περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῶν κατορθωμάτων τῶν Γότθων), τοῦ ὁποῦ οὗ ἔγκωμιαστικὸς χαρακτήρ ἀπετέλεσε τὸ τίμημα διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς εὐμενείας τῶν κατακτητῶν ὑπὲρ τῶν Ρωμαίων κατοίκων. Σῶζεται εἰς ἐπιτομήν.

Τὸ σπουδαιότερον τῶν ἔργων του εἶναι αἱ *Institutiones divinum et saecularum lectionum* (Διδασκαλῖαι θεῶν καὶ κοσμικῶν μαθημάτων). Χωρὶς νὰ ἔχη βεβαίως καμμίαν πρωτοτυπίαν, χαράσσει πρόγραμμα διδασκαλίας, καὶ προσφέρει τὴν ὕλην πρὸς διδασκαλίαν, ὡς ἐγκυκλοπαιδεῖα τῶν θεολογικῶν γνώσεων, τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ ἔργου τούτου, ἀντιγραφόμενον συχνάκις ὡς ἰδιαίτερον σύγγραμμα, περιέχει τὸ ὕλικόν περὶ τῶν ἐλευθερίων τεχνῶν καὶ γραμμάτων (*artes et literae liberales*). Ἦτο ἐγχειρίδιον διδασκαλίας εἰς τὰς μοναστηριακὰς σχολὰς.

Οὕτως ὁ Κασσιόδωρος, ὁ Βοήθιος καὶ ὁ μετ' αὐτοὺς ἀκμάσας Ἰσιδωρος Σεβίλλης, ἀποτελοῦν τὴν τριανδρίαν, ἡ ὁποία διέσωσεν εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὸν Μεσαίωνα τὴν κλασικὴν παιδείαν.

Βενέδικτος Εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ μοναχικὸς βίος δὲν εἶχε τόσῃν ἀνάπτυξιν ὅσην εἶχεν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐξαιρέσει ἴσως τοῦ νοτίου τμήματος ταύτης, τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν

εἰς τὸν ἑλληνικὸν χώρον. Καὶ ὅσαι μοναχικαὶ κοινότητες ὑφίσταντο ἐκεῖ ὑπέστησαν καταστροφὰς ἐκ τῆς γοθτικῆς εἰσβολῆς. Ὁ Βενέδικτος (480-543), ὁ ἐκ Νουρσίας, ἀναδιωργάνωσε τὸν μοναχισμὸν ἐπὶ νέων βάσεων. Ἐγκατέλειψε τὰς σπουδὰς του εἰς τὴν Ρώμην, διὰ ν' ἀποσυρθῆ εἰς τὴν ἐρημίαν τοῦ Ἄνιο, ὅπου ἴδρυσε 12 μοναστήρια, ἕκαστον διὰ 12 μοναχοῦς. Ἐπειτα κατέφυγεν εἰς τὸ ὄρος Cassinum τῆς Καμπανίας, ὅπου ἴδρυσε τὸ ἱστορικὸν καταστᾶν μέγα κοινόβιον. Εἰς τὴν ἰδίαν τοποθεσίαν ὠργάνωσε γυναικειὸν μοναστήριον ἢ ἀδελφὴν τοῦ Σχολάστικα, τὴν ὁποίαν συνήντα ἅπαξ κατ' ἔτος διὰ νὰ συζητήσουν ἐπὶ πνευματικῶν θεμάτων.

Ὁ Κανὼν τοῦ Βενεδίκτου, τὸν ὁποῖον διετύπωσε νομικῶς ὡς καταστατικὸν χάρτην, ὀρίζει κοινοβιακὴν διαβίωσιν καὶ ἐπίδοσιν εἰς τὴν κοινὴν προσευχὴν, ταυτοχρόνως δὲ καὶ εἰς ἔργα παραγωγικὰ καὶ ἐκπολιτιστικά. Ἐπιβάλλει ζυγὸν ἐλαφρότερον ἀπὸ τοὺς ἀνατολικοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους εἶχεν ὑπ' ὄψιν, κυρίως μάλιστα τὸν τοῦ Βασιλείου. Μετὰ δύο αἰῶνας ἐπισημοποιήθη ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐδέσποσεν εἰς αὐτὴν μέχρι τοῦ 18' αἰῶνος, ὅποτε ἐνεφανίσθησαν τὰ μοναχικὰ τάγματα, τὰ ὁποῖα διετήρησαν μερικὰς μόνον ἐκ τῶν διατάξεων του.

Αἱ κοινότητες τῶν Βενεδικτίνων ἐπεκταθεῖσαι εἰς ὅλοκληρον τὴν Δ. καὶ Κ. Εὐρώπην, ἔζων ὡς οἰκογένειαι ἐφαρμόζουσαι τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολάς. Τὸ μέγα πλεονέκτημά των ἦτο ὅτι τὰ μέλη των ἦσαν μόνιμα, δὲν ἀπεμακρύνοντο οὔτε περιεπλανῶντο. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῆ ὅτι αὐταὶ εἶχον εἰσαγάγει καὶ μερικὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν κανόνων τοῦ Κασσιόδωρου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου, ἀκριβῶς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων. Πλησίον ἐκάστης ἐπισκοπῆς ἢ πολίχνης ὑπῆρχε καὶ μία μοναχικὴ κοινότης μὲ σχολεῖον. Αἱ κοινότητες τῶν Βενεδικτίνων ἴδρυσαν συνοικισμοὺς, ἀπεξήραναν ἔλη, ἐγύμνωσαν ἀδιαπεράστους δρυμοὺς. Ἄλλ' ἐπίσης ἐπεδόθησαν καὶ εἰς τὸ ἱεραποστολικὸν ἔργον· εἰς αὐτὰς ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῆς Κ. καὶ τῆς Β. Γερμανίας καὶ τῆς Σκανδιναβίας.

Διονύσιος ὁ Μικρὸς Ὁ Διονύσιος οὗτος (480 π.-540 π.) ὠνόμαζεν ἑαυτὸν μικρὸν ἐκ ταπεινοφροσύνης καὶ οἱ μετέπειτα ἐκράτησαν τὸ ὄνομα τοῦτο, Dionysius Exiguus, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τὸν Διονύσιον τὸν Μέγαν, ἀρχιεπίσκοπον Ἀλεξανδρείας. Μεταναστεύσας ἀπὸ τὴν Σκυθίαν εἰς τὴν Ρώμην, ἠσχολήθη μὲ ἰδιαιτέραν ἐπιτυχίαν εἰς τὴν μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὴν λατινικὴν καὶ τὴν σύνταξιν συλλογῶν κανό-

νων.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν συνέταξε συλλογὴν περιέχουσαν κανόνας τῶν συνόδων τῆς Ἀνατολῆς, εἰς τὸ πρωτότυπον καὶ τὴν μετάφρασιν, καὶ συνόδων τῆς Β. Ἀφρικῆς, ἔπειτα δὲ ἐφιλοτέχνησε συλλογὴν 38 παπικῶν δεκρεταλίων. Αἱ δύο δὲ αὗται συλλογαὶ ἀπετέλεσαν τὴν *Collectio Dionysiana*, ἡ ὁποία διεδόθη εὐρύτατα καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ ἄλλων συλλεκτῶν.

Μεταξὺ τῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μεταφρασθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἔργων περιλαμβάνετο καὶ ὁ Πασχάλιος Πίναξ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, διὰ τοῦ ὁποίου εἰσήγαγεν εἰς τὴν Δύσιν τὸν ἀλεξανδρινὸν πασχάλιον κύκλον τῶν 19 ἐτῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ πίναξ αὐτὸς ἐξετείνεται εἰς 95 ἔτη λήγοντα τὸ 531, ὁ Διονύσιος συνέταξεν ἴδιον πίνακα, *Cyclus decem novennalis*, δι' ἄλλα 95 ἔτη (532-626), διὰ τοῦ ὁποίου παρέμεινεν αἰωνίως εἰς τὴν ἱστορίαν. Διότι ἐσημείωσε τὰ ἔτη τοῦ πίνακος βάσει τῆς χρονολογήσεως ἀπὸ γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀντὶ τῆς ἐν τῇ Δύσει ἐπικρατοῦσης χρονολογήσεως ἀπὸ κτίσεως Ρώμης ἢ ἀπὸ Διοκλητιανοῦ καὶ τῆς ἐν Ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος ἢ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἢ ἀπὸ Ἀβραάμ. Πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὴν νέαν χρονολογικὴν βάσιν σταθερῶς Βέδας ὁ Αἰδέσιμος τὸν Η' αἰῶνα, ἔκτοτε δὲ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπεβλήθη αὕτη συνεχῶς.

Ὁ Διονύσιος ὑπελόγησεν ἐσφαλμένως ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ 754 ἀπὸ κτίσεως Ρώμης, ἐνῶ ὡς εἶναι γνωστὸν ὁ μὲν Ἡρώδης ἀπέθανε τὸ 750/751, καὶ δὴ ὀλίγον μετὰ τὴν σφαγὴν τῶν νηπίων, ὁ δὲ Χριστὸς κατὰ τὴν σφαγὴν ἦτο περίπου διετής, ἄρα πρέπει νὰ ἐγεννήθη τὸ 748/749, ἢ τὸ 6 π.Χ. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ σφάλματος πέντε ἢ ἕξ ἐτῶν, τὸ ὁποῖον διαωνίζεται πλέον εἰς τὴν ἱστορίαν.

Γρηγόριος Μέγας Ἡ μεγαλυτέρα προσωπικότης τῆς Ρώμης καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς περιόδου ταύτης ὑπῆρξεν ὁ Γρηγόριος (540-604). Βλαστὸς παλαιᾶς ρωμαϊκῆς συγκλητικῆς οἰκογενείας, ἀπέκτησε καλὴν μόρφωσιν, ἂν καὶ ὁ ἴδιος τὴν ὑπετίμα, διετέλεσεν ἑπαρχὸς τῆς Ρώμης, βυζαντινῆς τότε, καὶ τέλος ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον. Τὴν οἰκογενειακὴν του ἑπαυλιν μετέτρεψεν εἰς μονὴν, ἐνῶ ἴδρυσεν ἄλλας ἕξ μονὰς εἰς τὰ ἐν Σικελίᾳ κτήματά του.

Τὴν μοναχικὴν του ἀσκησιν διέκοψεν ὁ πάπας Πελάγιος Β', ὅστις τὸν ἀπέστειλεν ὡς ἀποκρισιάριον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Παραμείνας ἐπὶ ἕξαετίαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς αὐτοκρατορίας, κατέστη ἔμπειρος εἰς τὴν λεπτὴν τέχνην τῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία θὰ τοῦ ἐχρειάζετο βραδύτερον. Ὀλίγον μετὰ

τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὴν Ρώμην ἐκλήθη εἰς τὸ παπικὸν ἀξίωμα (590). Κατὰ τὰ 14 ἔτη τῆς ἀρχιερατείας του ἀπεδείχθη ὄχι ἀπλῶς δεξιότηνης ἀλλὰ καὶ μεγαλοφυΐας· ἐπέτυχε τὴν ἀτερέωσιν τοῦ κλονιζομένου καὶ εἰς κατάπτωσιν εὐρισκομένου τότε παπικοῦ ἀξιώματος καὶ ἔδωσε νέαν μορφήν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως, τὴν ὁποῖαν διετήρησεν αὕτη καθ' ὅλους τοὺς ἐπομένους πέντε αἰῶνας.

Κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν διὰ τὴν Ἰταλίαν ἐποχὴν, τὴν Ρώμην, ἔχουσιν ἀποκοπῆ τῶν ἄλλων βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν ἐκ τοῦ κλοιοῦ τῶν Λογγοβάρδων, ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν διοίκησίν του ὁ Γρηγόριος, ὡς εἶδος αὐτοτελοῦς κρατιδίου, γεγονός τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε προηγούμενον διὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ παπικοῦ κράτους μετὰ 150 ἔτη.

Μ' ἐπιπόνους προσπάθειάς ἐγεφύρωσε τὸ σχίσμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Β. Ἰταλίας ἀπὸ τῆς Ρώμης, προκλήθην ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Ἐκκλησία αὕτη ἀπέρριπτε τὴν καταδίξιμην τῶν Τριῶν Κεφαλαίων. Ἀξιοθαύμαστα δὲ ἀποτελέσματα εἶχε τὸ ἱεραποστολικὸν πρόγραμμα. Εἴλιψε κατ' ὀλίγον τοὺς Λογγοβάρδους, κατὰ τὸ ἥμισυ εἰδωλολάτρας καὶ κατὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ ἀρειανούς, εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν. Ἀπέστειλεν εἰς τοὺς εἰδωλολάτρας Ἄγγλους ὁμάδα τεσσαράκοντα μοναχῶν ὑπὸ τὸν Αὐγουστῖνον, ἡ ὁποία συνήντησεν ἀπροσδοκίτως εὐμενῆ ὑποδοχὴν ἐκ μέρους των. Ἐντὸς ὀλίγου χρόνου οἱ Γερμανοὶ ἐπιδρομεῖς τῆς Βρετανίας ἐξεχριστιανίζοντο.

Ἐξυγίανε τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιβάλλων γενικὴν λιτότητα, καὶ μεταβάλλων τὸ Λατερανόν, κατοικίαν τῶν παπῶν, ἀπὸ ἀνακτόρου εἰς μοναστήριον. Ἡρέσκειτο ν' ἀποκαλῆται δούλος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ, *servus servorum Dei*, μὲ ἓνα ταπεινὸν τίτλον δηλαδὴ, ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσε τὴν ἐκδίξιμην του ἐναντίον τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλεῖτο "οἰκουμενικός".

Ἡ θητεία του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄφησε διὰ παντὸς τὴν σφραγίδα τῆς εἰς τὸ μεταρρυθμιστικὸν τῆς λατρείας ἔργον. Πλὴν τῶν εὐχῶν του, αἱ ὁποῖαι διατηροῦνται εἰς τὸ λατινικὸν *Ἀγιασματάριον*, συμπεριέλαβεν εἰς τὸ *Ἀντιφωνάριον* ὅλους τοὺς ψαλλομένους ὕμνους. Εἰσήγαγεν εἰς αὐτὸ τοὺς ὀκτὼ ἑλληνικοὺς ἤχους μελωδίας, τὸ δὲ γρηγοριανὸν ῥῆσμα, τὸ ὁποῖον προέκυψεν ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴν τὴν μεταρρύθμισιν, διατηρεῖ μέχρι σήμερον τὴν κατασκευτικότητά του. Ὁμοιάζει μάλιστα καταπληκτικῶς μὲ τὸ παλαιὸν βυζαντινὸν ῥῆσμα. Ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομά του φερομένη *Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων* δὲν εἶναι βεβαίως ἔργον αὐτοῦ.

Τὸ ἔργον *Liber regulae pastoralis* (βιβλίον ποιμαντικοῦ

κανονισμού) ἔγραψε δι' οὓς λόγους ἔγραψαν τ' ἀντίστοιχα ἔργα ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, δηλαδή διὰ τὴν κατ' ἀρχὴν φυγὴν πρὸ τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος καὶ τὴν ἐν τέλει ἀποδοχὴν αὐτοῦ. Ἀποβλέπων εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ λειτουργήματος τῶν κληρικῶν καὶ ἰδίως τῶν ἐπισκόπων, διαγράφει κατὰ τρόπον ὑποδειγματικὸν τὰ καθήκοντα τῶν ποιμένων τῶν ψυχῶν. Ὅσον καὶ ἂν εἶχεν ὑπ' ὄψιν παλαιὰ καὶ νέα πρότυπα, ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ, ἡ αὐτενέργεια τοῦ Γρηγορίου εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι μεγάλη. Λόγῳ τῆς ἀξίας του μετεφράσθη σχεδὸν ἀμέσως εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Χάριν ὅχι μόνον τῶν μοναχῶν ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν Χριστιανῶν συνέταξε τὸ ἔργον *Dialogi*, εἰς τὸ ὁποῖον περιέλαβε διηγήσεις θαυμασιῶν ἔργων καὶ ἀνέκδοτα Ἰταλιωτῶν ἀσκητῶν καὶ ἰδίως τοῦ Βενεδίktου. Εἰς αὐτὸ ὀφείλει καὶ τὸ ἐπώνυμον *Διάλογος*, τὸ ὁποῖον ἀπονέμεται εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

Τὸ κυριώτερον θεολογικὸν ἔργον του εἶναι τὰ *Moralia* (Ἠθικά), περιέχοντα ἐκθεσιν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας καὶ ἠθικῆς ὑπὸ μορφήν ἐρμηνείας τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰώβ. Ἀντλεῖ φυσικὰ ἀπὸ τὸν πλοῦτον τῶν μεγάλων πατέρων τοῦ παρελθόντος. Ἄν καὶ θέλει ν' ἀκολουθῇ τὸν Αὐγουστῖνον, μετριάζει τὴν περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ διδασκαλίαν αὐτοῦ, εἰσάγων τὸ στοιχεῖον τῆς προσωπικῆς συμβολῆς εἰς τὴν πορείαν τῆς σωτηρίας. Ἡ παραμονὴ του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν δὲν ἀπέβη ἀνωφελῆς καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τὸ σημεῖον.

Ἀξιόλογος εἶναι ἡ προσφορὰ τοῦ Γρηγορίου καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν πνευματικότητα. Ἐζήτει πόλεμον κατὰ τῶν καιῶν, ἄσκησιν τῶν ἀρετῶν, περισυλλογὴν καὶ θεωρίαν τοῦ Θεοῦ. Συνεδύαζε δηλαδή θεωρίαν καὶ πράξιν. Ὡς τύπον τῆς πράξεως προσῆγε τὴν Λεῖαν τοῦ Ἰακώβ καὶ τὴν Μάρθαν ὡς τύπον τῆς θεωρίας τὴν Ραχήλ καὶ τὴν Μαρίαν, ἡ ὁποία εἶχεν ἐκλέξει τὴν ἀγαθὴν μερίδα.

4. ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ

Σταυροδρόμιον τῶν ἔθνων ἦτο ἡ Γαλλία κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς περιόδου ταύτης· ἐντόπιοι Κέλται (Γαλάται), παλαιοὶ ἄποικοι Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι, νέοι ἐπιδρομεῖς Γερμανοὶ (Βησιγότθοι, Ὄστρογότθοι, Βουργούνδιοι, Σουηβοί, Φράγκοι) μὲ ὅλους τοὺς ἀνταγωνισμοὺς των. Ἀπὸ τὴν ἐπιμιξίαν τῶν λαῶν τούτων προῆλθε τὸ νεώτερον γαλλικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον διὰ νὰ μὴ κακοκαρδίση κανένα παρέλαβεν ἀπὸ μὲν τὴν γερμανικὴν του παράδοσιν τὸ ὄνομα (Φράγκοι), ἀπὸ δὲ τὴν ρωμαϊκὴν τὴν γλῶσσαν.

Οἱ ἐξεταζόμενοι κατωτέρω ἡγέται, ἐκπρόσωποι τοῦ ὑποδούλου γαλατικοῦ λαοῦ ἔναντι τῶν γερμανῶν ἀρχόντων, εἶναι ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους διαμορφωτὰς τοῦ ἔθνους τούτου.

Φαῦστος Ὁ Φαῦστος (405-490 π.), καταγόμενος ἐκ Βρεττανίας, διετέλεσεν ἡγούμενος τῆς μονῆς Λειρίνου καὶ ἔπειτα ἐπίσκοπος τοῦ Ρηγίου τῆς Γαλλίας. Μεγάλῃς μορφώσεως καὶ ρητορικῆς δεινότητος, ἀπεδείχθη ἐπίσης καὶ ἐξαίρετος ποιμὴν. Ὁ βασιλεὺς τῶν Βησιγόθων Εὐρικὸς τὸν ἀπεμάκρυνε ἐπὶ τινα χρόνον τῆς ἕδρας του, διότι κατεπολέμει τὸν Ἀρειανισμόν καὶ τὴν πνευματομαχίαν.

Εἶχε τὴν ἰκανότητα νὰ δίδῃ νέαν μορφήν εἰς παλαιὰς ἀπόψεις. Κατέχει δὲ ὄχι εὐκαταφρόνητον θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς θεολογίας διὰ τῶν περὶ χάριτος καὶ ψυχῆς γνωμῶν του. Τὴν προοριστικὴν διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὑψίσταται διπλοῦς προορισμὸς τῶν ἀνθρώπων, ὀδηγουμένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἄλλων εἰς ἀπώλειαν καὶ ἄλλων εἰς σωτηρίαν, ἐπολέμησε πεισμόνως μὲ τὸ ἔργον του *De gratia* (Περὶ χάριτος), ὡς ἀντίθετον πρὸς τὴν θεϊὰν δικαιοσύνην. Ἀναγνωρίζει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ κατευθυνθῇ εἴτε πρὸς τὸ ἀγαθὸν εἴτε πρὸς τὸ κακόν. Ἐὰν συμβῇ τὸ πρῶτον, τότε ἐπανερχεται ἡ θεία χάρις, διὰ νὰ χορηγήσῃ τὴν σωτηρίαν. Πολλοὶ σύγχρονοὶ του καὶ ὅλοι οἱ νεώτεροι δυτικοὶ θεολόγοι τὸν κατατάσσουσιν μεταξὺ τῶν ἡμιπελαγιανιστῶν. Ἄλλ' οἱ Χριστιανοὶ τῆς Ν. Γαλλίας δὲν εἶχον τὴν ἰδίαν γνώμην, διὸ τιμοῦν αὐτὸν μέχρι σήμερον ὡς ἅγιον. Πράγματι ἡ διδασκαλία του δὲν ἀφίσταται τῆς διδασκαλίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ

ὅποια ἄλλωστε ἐπεχωρίαζεν εἰς τὴν Ν. Γαλλίαν, καὶ δὴ εἰς τὴν μονὴν Λειρίνου.

Εἰς τὸ ἔργον του *Adversum eos qui dicunt esse in creaturis aliquid incorporeum* (Κατὰ τῶν λεγόντων εἶναί τι ἀσώματον ἐν κτίσμασιν) ἀπορρίπτει τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν κτισμάτων καὶ ὀρίζει τὴν ψυχὴν ὡς οὐσίαν λεπτὴν μὲν ἀλλὰ πάντως σωματικὴν, ὡς ἐδίδασκε μεταξύ ἄλλων καὶ ὁ Τερτυλλιανός. Συνέπεια τῆς διδασκαλίας του ταύτης εἶναι καὶ ἡ μεταφυτευτικὴ ἀντίληψις ὅτι ἡ ψυχὴ μεταφυτεύεται ἀπὸ γονέως εἰς τέκνον. Ὁ Κλαυδιανὸς Μάμερτος ἐπολέμησε τὴν ἄποψιν ταύτην, ἀντιτείνων ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι αὐλὸς πνευματικὴ οὐσία.

Ἄβιτος Ὁ Ἄβιτος (450 - 520), μέλος τῆς οἰκογενείας Ἀβιέννης πρὸ τὴν ὁποίαν προήρθετο καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἄβιτος, διεδέχθη τὸν πατέρα του εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν ἔδραν τῆς γαλλικῆς Βιέννης. Κύριος ἐκπρόσωπος τοῦ ὀρθοδόξου Χριστιανισμοῦ εἰς τὸ ἀρειανικὸν βασίλειον τῆς Βουργουνδίας, ὅταν ἐβαπτίσθη ὑπὸ ὀρθοδόξων ὁ φράγκος βασιλεὺς Κλωβίς, ἐτόλμησε νὰ τοῦ γράψῃ "ἡ πίστις σου εἶναι νίκη ἡμῶν". Εἰς τὴν ἐπιστολὴν του ταύτην ἐξεικονίζει τὸ λαμπρὸν μέλλον, τὸ ὁποῖον ἀναμένει τὴν Γαλλίαν ὡς αὐτοκρατορίαν περιλαμβάνουσαν πολυάριθμα ἔθνη συνδεόμενα μεταξύ των πρῶτον μὲν διὰ τῆς κοινῆς πίστεως, δεύτερον δὲ διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς ἓνα ἄρχοντα. Ἔργον του εἶναι ἡ μεταστροφή τοῦ βουργουνδικοῦ λαοῦ εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Ἡ κυριωτέρα προσφορά του εἰς τὴν γραμματείαν εἶναι ἡ ποιήσις του. Τὸ μακρὸν ποίημά του *Libelli de spiritalis historiae gestis* (Περὶ τῶν πνευματικῶν γεγονότων τῆς ἱστορίας) εἰς 2552 ἑξαμέτρους στίχους, ἀποτελεῖ βιβλικὴν ἐποποιίαν, περιγράφουσαν τὴν δημιουργίαν, τὴν πτῶσιν καὶ τὴν ἀπώλειαν τοῦ παραδείσου, τὸν κατακλυσμόν καὶ τὴν διάβασιν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης.

Καισάριος Ὁ διασημότερος ὅλων τῶν γάλλων ἱεραρχῶν τῆς Ἀρελάτης ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὁ Καισάριος (470 - 542), ἐκ Σαλὸν σὺρ Σαόν. Κατέλαβε τὴν ἐπισκοπικὴν ἔδραν τῆς Ἀρελάτης, ἀφοῦ εἶχεν ἤδη μονάσει εἰς τὴν μονὴν Λειρίνου καὶ εἰς νησίδα τοῦ Ροδανοῦ, καὶ κατωχύρωσε τὰ μητροπολιτικὰ δικαιώματα αὐτῆς ἐπὶ τῆς Γαλλίας. Ἦσαν τόσον ταραχώδεις οἱ καιροί, ὥστε ἡ Ἀρελάτη κατὰ τὴν ἀρχιερατείαν του ἤλλαξεν ἐπανειλημμένως κυρίους, περιελθοῦσα ἀπὸ τῶν Βησιγόθων εἰς τοὺς Ὀστρογόθους καὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἰς τοὺς Φράγκους. Πᾶρα ταῦτα ὁ Καισάριος εἰργάζετο ἀόκνως διὰ τὴν διαποίμανσιν

τοῦ λαοῦ, περιερχόμενος τὰ ἀπομακρυσμένα καὶ ἡμιέρημα χωρία. Ἐνθουσιώδης ρήτωρ, ἐνεψύχωνε τοὺς Χριστιανοὺς μὲ τοὺς λόγους του, καὶ ὄλως ἰδιαιτέραν φροντίδα κατέβαλε διὰ τὴν περιφρούρησιν τῶν δογμάτων τῆς πίστεως, χάριν τῆς ὁποίας συνεκάλει συνόδους, τῶν ὁποίων κυριωτέρα εἶναι ἡ Β΄ τῆς Ὀράγγης (529).

Τὸ θεολογικόν του ἔργον λαμβάνει ἀξίαν μόνον, ἐὰν κριθῆ ἔν συναρτήσῃ μὲ τὴν ὅλην ἐκκλησιαστικὴν δραστηριότητά του. Ἐξ ἀπόψεως γραμματολογικῆς τὴν πρώτην θέσιν καταλαμβάνουν αἱ ὑπὲρ τὰς δύο ἑκατοντάδας σωζόμεναι Ὀμιλίαι του, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς γραφικὰ χωρία, ἑορτὰς καὶ ἠθικὰ ζητήματα.

Δύο δοκίμια *De gratia* (Περὶ χάριτος) καταπολεμοῦν τὸν λεγόμενον ἡμιπελαγιανισμόν. Ἀλλὰ φυσικὰ ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο μεγαλυτέραν ἐπίδρασιν ἤσκησαν αἱ ἀποφάσεις τῆς μνημονευθείσης συνόδου τῆς Ὀράγγης, τῆς ὁποίας αὐτὸς εἶχε καθορίσει τὸ πρόγραμμα καὶ τὴν γραμμὴν ἐργασίας. Διὰ τῶν ἀποφάσεων τούτων ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν ἑκατονταετῆ διαμάχην μεταξὺ αὐγουστινιανῶν καὶ ἡμιπελαγιανιστῶν. Αὗται ἐδέχθησαν ὅτι ἡ θεία χάρις εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν πρώτην κίνησιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν σωτηρίαν καὶ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις ἔξω τῆς χάριτος εἶναι ἀνίκανος νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀγιότητα. Ταῦτα βεβαίως ἀποτελοῦν ἀπόρριψιν τοῦ πελαγιανισμοῦ καὶ ἀποδοχὴν μέρους τοῦ αὐγουστινισμοῦ. Ἀπὸ τῆς ἄλλης ὅμως πλευρᾶς ἀποκλείονται αἱ αὐγουστινικαὶ δοξασίαι περὶ διπλοῦ προορισμοῦ, περὶ ἐμφύτου πονηρᾶς ἐπιθυμίας καὶ περὶ μοιραίας ἀπωλείας τῶν ἀβαπτίστων παιδῶν. Ὅθεν ἡ ἀποψις ὅτι εἰς τὴν σύνοδον ἐκείνην ἐθριάμβευσεν ὁ Αὐγουστίνος εἶναι ἀστήρικτος. Ὁ Καίσαριος δὲν ἐθήτευσεν εἰς μάτην εἰς τὸ Λειριῖνον. Ἔδωκεν διδασκαλίαν ἡ ὁποία εἶναι πράγματι ὀρθόδοξος.

Γρηγόριος Τουρώνης Ὁ Γρηγόριος (538-594) εἶναι ὁ πρῶτος ἱστορικός τῶν Φράγκων. Μέλος συγκλητικῆς οἰκογενείας ἐγεννήθη εἰς Κλερμώντ τῆς Ὠβέρν καὶ ἐξεπαιδεύθη πλησίον ἑνὸς θείου του ἐπισκόπου. Ἀσθενήσας βαρέως, μετέβη εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἁγίου Μαρτίνου, ὁ ὁποῖος εἶχε καταστήσει τὴν Τουρώνην θρησκευτικὸν κέντρον τῆς Γαλλίας καθ' ὅλον τὸν Μεσαίωνα, προσηυχῆθη καὶ ἐπέστρεψεν ὑγιῆς. Βραδύτερον κατέλαβε τὴν ἐπισκοπικὴν ἔδραν τῆς πόλεως ταύτης.

Ἦσχολήθη μὲ ἱστορικὰς συνθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀποβλέπουν εἰς θρησκευτικὴν οἰκοδομήν. Τὰ *libri miraculorum* (βιβλία θαυμάτων) διηγοῦνται θαυμαστὰς ἐνεργείας τοῦ Κυρίου, τῶν Ἀποστόλων, καὶ ὄλως ἰδιαιτέρως γάλλων ἁγίων. Παρὰ τὴν ἀφέλειαν

καὶ τὴν εὐπιστίαν, τὴν ὁποίαν περικλείουν, ἦσαν πολὺ χρήσιμοι διηγήσεις διὰ τὸ πολὺ κοινόν.

Μεγάλη ἀξία ἀποδίδεται εἰς τὴν *Historia Francorum* (Ἱστορία τῶν Φράγκων), εἰς τὴν ὁποίαν περιγράφει εἰς δέκα βιβλία τὴν ἱστορίαν τοῦ γερμανικοῦ τούτου φύλου ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως, καὶ εἶναι μοναδικὴ δι' αὐτὴν πηγή.

Ἡ ἀφελῆς ἐκθεσις καὶ ἡ πτωχεία τοῦ λεξιλογίου τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γρηγορίου ἐκτιμῶνται πολὺ διὰ τὴν μελέτην τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὴν λατινικὴν εἰς τὰς ρωμανικὰς γλώσσας.

Φορτουναῖτος Ὅπως τὸν Ἐννώδιον ἐδάνεισεν εἰς τὴν Ἱταλίαν ἢ Γαλλίαν, οὕτω ἢ Ἱταλία ἐδάνεισεν εἰς τὴν Γαλλίαν ἓνα ἄλλον ποιητὴν, τὸν Φορτουναῖτον (530-600 π.). Καταγόμενος ἀπὸ τὸ Τρεβίζο τῆς Β. Ἱταλίας ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ραβέννην, πρωτεύουσαν τότε τοῦ βυζαντινοῦ ἐξαρχάτου.

Ἀπὸ εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν θεραπείαν τοῦ ἐξ ὀφθαλμικῆς νόσου μ' ἔλαιον τῆς κανδήλας πρὸ τοῦ εἰκονίσματος τοῦ Ἁγίου Μαρτίνου ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Τουρώνην τῆς Γαλλίας ὡς προσκυνητῆς (565). Παρέτεινε δὲ τὴν εἰς τὴν Γαλλίαν παραμονὴν του περιερχόμενος πόλεις τῆς Γαλλίας καὶ ἀπαγγέλων ποιήματα ἐγκωμιαστικὰ τῶν ἡγεμόνων ὡς μεσαιωνικὸς τροβαδοῦρος. Τελικῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς χήρας τοῦ βασιλέως Κλωταρίου Α', μοναχῆς ἤδη, εἰσῆλθεν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Πουατιέ.

Ὁ Φορτουναῖτος εἶναι ἀγιογράφος καὶ ποιητής. Τὰ ποιήματά του, *Carmina miscellanea* (Ἀνάλεκτα ποιήματα), κατὰ μὲν τὴν μορφήν ἀνήκουν εἰς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα, κατὰ δὲ τὸ περιεχόμενον ἀνήκουν εἰς τὸν Μεσαίωνα. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἐξυμνοῦν τοὺς φιλοξενουῦντας αὐτὸν εἰς τὰς αὐλάς των ἄρχοντας καὶ εὐγενεῖς ἢ περιγράφουν τὴν φύσιν· ἄλλα εἶναι αὐστηρῶς θρησκευτικὰ κείμενα. Καὶ τὰ μὲν καὶ τὰ δὲ δεικνύουν ποιητὴν μὲ φαντασίαν καὶ ἔμπνευσιν. Μερικὰ ποιήματά του εἰσῆχθησαν εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία.

Εἰς τὰ ποιήματά του αὐτὰ δεικνύει προτίμησιν πρὸς τὴν ἔλεγείαν, ἐνῶ εἰς τὸν *Βίον τοῦ Ἁγίου Μαρτίνου* χρησιμοποιεῖ τὸ ἑξάμετρον, ὡς προσφορώτερον μέτρον.

5. ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ

Ἡ Ἰσπανία, τῆς ὁποίας τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον διετάρασεν ἐπὶ πολὺ ἡ αἵρεσις τῶν Πρισκιλλιανιστῶν, ὑπετάγη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε΄ αἰῶνος ἐν μέρει εἰς τοὺς ἀρειανοὺς Βησιγότθους καὶ ἐν μέρει εἰς τοὺς ἐθνικοὺς Σουήβους, οἱ ὅποιοι ὀλίγον κατ' ὀλίγον προσεχώρησαν ἐπίσης εἰς τὸν Ἀρειανισμόν. Ἡ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατοχῇ τῆς ἐπαρχίας τῆς Καρθαγένης συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποτελεσματικωτέραν ἀντίστασιν τῶν παλαιῶν ὀρθοδόξων κατοίκων ἐναντίον τῶν ἐπηλύδων. Ἡ ὀρθοδοξία ἐθριάμβευσεν ὀριστικῶς εἰς τὴν Ἰσπανίαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ζ΄ αἰῶνος.

Μαρτῖνος Ὁ Μαρτῖνος (520-580), προερχόμενος ἐκ Παννονίας καὶ μονάσας εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἐγκατεστάθη εἰς Δούμιον τῆς Ἰσπανίας, τοῦ ὁποίου κατέστη ἐπίσκοπος, διὰ ν' ἀνυψωθῆ ἔπειτα εἰς μητροπολίτην τῆς Βράγας (570), πρωτεύουσης τῶν Σουήβων. Εἰς ἰδικὰς του ἐνεργείας ὀφείλεται ἡ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν μεταστροφή τοῦ σουήβου βασιλέως Μίγο, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὀλόκληρον τὸ ἔθνος του.

Τὰ θεολογικά του ἐνδιαφέροντα περιορίζονται εἰς τὸ ἠθικὸν καὶ πρακτικὸν πεδίον. Πλὴν τῆς ἀξιωματικῆς μεταφράσεως τῶν *Ἀποφθεγμάτων τῶν Αἰγυπτίων Πατέρων* εἰς τὴν λατινικὴν, συνέγραψε καὶ ἔργα πρωτότυπα, ὡς εἶναι αἱ ἠθικαὶ πραγματεῖαι, εἰς τὰς ὁποίας ἀκολουθεῖ ἐν πολλοῖς τὸν Πλούταρχον καὶ τὸν Κικέρωνα. Εἰς τὴν κυριωτέραν ἐξ αὐτῶν, *Formula vitae honestae* (Τύπος ἐντίμου βίου) ὡς βάσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου ὀρίζει τὰς τέσσαρας πλατωνικὰς ἀρετάς, φρόνησιν, ἀνδρείαν, σωφροσύνην, δικαιοσύνην.

Λέανδρος Αἱ τύχαι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἰσπανίας. ἐπὶ δύο **Σεβίλλης** σχεδὸν γενεὰς εὕρισκοντο εἰς χεῖρας μιᾶς οἰκογενείας τῆς Καρθαγένης, ἡ ὁποία ἔδωσεν εἰς αὐτὴν τρεῖς ἀδελφοὺς ἐπισκόπους, τὸν Φουλγέντιον Καρθαγένης, τὸν Λέανδρον Σεβίλλης καὶ τὸν Ἰσίδωρον Σεβίλλης.

Ὁ Λέανδρος (549-600) ὑπῆρξεν περισσότερον ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης καὶ ὀλιγώτερον ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεύς. Ὅ,τι κατάρθωσεν ὁ Μαρτῖνος Βράγας εἰς τὸ μικρὸν βασίλειον

τῶν Σουήβων, κατώρθωσεν αὐτὸς εἰς τὸ μέγα τῶν Βησιγόθων. Εἰς μίαν περίοδον ἀφοδρᾶς ἐπιθέσεως τῆς βησιγοθικῆς ἐξουσίας κατὰ τῶν Ὀρθοδόξων, αὐτὸς ὕψωσε τὸ ἀνάστημά του, ἔχων βεβαίως τὴν ὑποστήριξιν τῶν Βυζαντινῶν, καὶ ὠργάνωσε τὴν ἀντίστασιν. Εἶχε χρήσιμον σύμμαχον εἰς τὸν ἀγῶνα τὸν πρίγκηπα Ἑρμενγιλδ, υἱὸν τοῦ ἀρειανοῦ βησιγόθου βασιλέως καὶ ὀρθοδόξου ἑλληνίδος, ὁ ὁποῖος ἐμαρτύρησεν εἰς τὸν ἀκολουθήσαντα θρησκευτικὸν πόλεμον. Γενόμενος τέλος ἀρχιεπίσκοπος Σεβίλλης (584), εἴλκυσεν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν τὸν βασιλέα Ρεκαρέδον, ἀδελφὸν τοῦ Ἑρμενγιλδ. Ἐπισημοποίησις τῆς μεταστροφῆς τῶν Βησιγόθων, ἀρχόντων καὶ λαοῦ, ἐπραγματοποιήθη εἰς τὴν Γ' σύνοδον Τολέδου (589). Εἶναι ἡ σύνοδος, ἡ ὁποία κατέχει τόσον σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν, διότι ὑπῆρξεν ἀπαρχὴ τῶν κληρικολαϊκῶν συνελεύσεων τῆς Ἰσπανίας, αἱ ὁποῖαι συνεχίσθησαν μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων καταλήψεως αὐτῆς (711) ἀλλὰ καὶ διότι ἤναψε τὸν σπινθῆρα τῆς διασπάσεως τῶν Ἑκκλησιῶν. Εἰσήγαγε διὰ κανόνος τῆς εἰς τὸ σύμβολον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν προσθήκην *Filioque*, ἥτοι περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὡς ἀντίρροπον κατὰ τῆς διδασκαλίας τῶν ἰσπανῶν ἀρειανῶν περὶ τοῦ κτιστοῦ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ προσθήκη αὕτη, ἡ ὁποία μικροπροθέσμως ἐβοήθησεν εἰς τὴν ἐνότητα τῆς ἰσπανικῆς Ἑκκλησίας, μακροπροθέσμως ὑπῆρξεν μοιραία, διότι συνετέλεσε περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο αἴτιον εἰς τὴν διάσπασιν τῆς Δύσεως ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς.

Ἰσιδώρος Σεβίλλης Ὁ Ἰσιδώρος (560-636) εἶχεν εὖρει τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔδαφος σταθεροποιημένον κατόπιν τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀδελφοῦ καὶ προκατόχου του εἰς τὴν Σεβίλλην. Ὁ ἴδιος διὰ τῆς Δ' συνόδου τοῦ Τολέδου (633) ἐπέτυχεν τὴν ἐνοποίησιν τῆς λατρευτικῆς τάξεως εἰς τὴν ἰσπανικὴν Ἑκκλησίαν.

Κατέχει ἀξιόλογον θέσιν εἰς τὴν παγκόσμιον γραμματολογίαν ὡς εἶδος θησαυροφύλακος. Συνέταξεν ἔργα τῶν ὁποίων τὰς ψηφίδας συνέλεξεν ἀπὸ τὴν πλουσίαν παράδοσιν, τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν πατέρων, ἰδίως τῶν Λατίνων. Μὲ λιτὸν καὶ συγχρόνως κομψὸν ὕψος ἐπιδίδεται εἰς τοὺς ὀρισμοὺς τῶν πραγμάτων μὲ ἀκριβολογίαν. Εἰς τὴν εὐσέβειαν συνάπτει τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ εἰς τὰ δύο προσθέτει μίαν συνήθη εἰς τοὺς ἰσπανοὺς συγγραφεῖς ἀρετὴν, τὴν τῆς φιλοπατρίας.

Ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ ὁ Ἰσιδώρος μαζὶ μὲ τὸν Βοήθιον καὶ τὸν Κασσιόδωρον, εἶναι οἱ παιδαγωγοὶ τοῦ Μεσαίωνος. Τὸ μέγα ἔργον τοῦ *Etymologiae* ἢ *Origines* (Ἐτυμολογία ἢ Ἀρχαί) περιέχει εἰς 20 βιβλία ὅλον τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὸ πε-

ριεχόμενον τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐλευθερίων τεχνῶν τῆς ἐποχῆς, μὲ ἀξιοθαύμαστον σύστημα ἤτοι τῶν ἐγκυκλίων μαθήσεων, *trivium* καὶ *quadrivium*, τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, τῆς ἐθνολογίας καὶ γλωσσολογίας, τῆς θεολογίας, τῆς ζωολογίας, τῆς ἰατρικῆς, τῶν ἀνοργάνων ἐπιστημῶν, τῆς τεχνολογίας. Σήμερον θὰ τὸ ὠνομάζομεν εἰκοσάτομον ἐγκυκλοπαιδεΐαν. Χίλιοι περίπου κώδικες διασώζουσι τὸ ἔργον, τεκμήριον τῆς τεραστίας διαδόσεώς του. Χῶρον πολὺν διὰ τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὰς μελέτας ἀφήνει ἐπίσης εἰς τὸν μοναχικόν του κανόνα.

Πρόδρομος τῶν μεσαιωνικῶν συνόψεων δύναται νὰ θεωρηθῆ τὸ σύγγραμμά του *Sententiae* (Γνώμαι), εἰς τὸ ὁποῖον ἐκθέτει τὰ θεολογικά του προβλήματα, στηριζόμενος εἰς τὸν Αὐγουστίνον καὶ τὸν Μ. Γρηγόριον.

Τὴν χριστιανικὴν γραμματολογίαν τοῦ Ἱερωνύμου καὶ Γεναδίου συνεχίζει μὲ τὸ δμώνυμον πρὸς τὰ ἴδικά των ἔργον *De viris illustribus* (Περὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν).

Τέλος προσέφερε καὶ αὐτὸς τὸν κάλαμον πρὸς διερεύνησιν καὶ ἀνάδειξιν τῆς ἱστορίας τῆς γερμανικῆς ἐθνότητος, συντάξας τὸ βιβλίον *Historia de regibus Gothorum, Wandalorum et Suevorum* (Ἱστορία τῶν βασιλέων τῶν Γότθων, Βανδάλων καὶ Σουήβων).

6. ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΒΡΕΤΤΑΝΙΑΣ

Μεταξὺ τῶν Κελτῶν τῶν βρεττανικῶν νήσων ὁ Χριστιανισμὸς μετεδόθη ἐκ τῆς Γαλλίας, ἢ δὲ ὀργανωθείσα ἐκεῖ Ἐκκλησία ἦτο ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς Ρώμης. Μὲ κάποιαν καθυστέρησιν συνέβη καὶ εἰς τὰς νήσους αὐτὰς ὅ,τι καὶ μὲ τὴν ὑπόλοιπον Δ. Εὐρώπην, ἀλλὰ παρηλλαγμένως. Ὅταν τὰ γερμανικὰ ἀγγλοσαξωνικὰ φύλα κατέλαβον τὸ νότιον κατ' ἀρχὰς τμῆμα τῆς κυρίας νήσου, οἱ παλαιοὶ κάτοικοι, χριστιανοὶ ἀπὸ πολλοῦ, περωρίσθησαν εἰς τὴν Οὐαλίαν, ἐνῶ παρέμειναν ἐπὶ πολὺ ἀνενόχλητοι εἰς τὴν Σικωτίαν καὶ τὴν Ἴρλανδίαν.

Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ἀγγλοσαξωνῶν ἤρχισε μὲ τὴν δρᾶσιν Ἴρλανδοσκητῶν μοναχῶν καὶ ἐπεταχύθη διὰ τοῦ ἔργου ἱεραποστολῶν ἀπὸ τὴν Ρώμην ὑπὸ τὸν Αὐγουστῖνον, ὁ ὁποῖος ἐπέλεξεν ὡς κέντρον ἐνεργείας τὴν Καντερβουρίαν, πρωτεύουσαν τοῦ Κέντ, ἐνὸς τῶν πολλῶν ἀγγλοσαξωνικῶν βασιλείων τῶν νήσων. Οὕτω ὅμως διεμορφώθησαν δύο συγκεκριμέναι παράλληλοι ἐκκλησιαστικαὶ ὁμάδες, ἡ ρωμαϊκὴ καὶ ἡ παλαιὰ αὐτοτελής. Ὁ Ἕλλην ἀρχιεπίσκοπος Καντερβουρίας Θεόδωρος ὁ ἐκ Ταρσοῦ (602-690) ὠργάνωσε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς νήσου κατὰ τὸ μητροπολιτικὸν σύστημα, ἵδρυσεν ἐπισκοπὰς, συνεκάλεσε τοπικὰς συνόδους, ἐξέδωσε κανόνας. Ἔθεσεν οὕτω στερεὰς βάσεις διὰ τὴν ἐνοποίησιν τῶν δύο ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων. Συνέστησεν ἐπίσης σχολεῖα εἰς τὰ ὁποῖα ἐδιδάσκοντο τὰ ἑλληνικὰ καὶ διέδωκεν εὐρύτατα τὴν παιδείαν. Κατὰ τὸν Η' δὲ αἰῶνα τὰ ἀγγλοσαξωνικὰ καὶ τὰ ἱρλανδοσικωτικὰ μοναστήρια ὑπῆρξαν ἐστίαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐξεπήγασεν ἡ χριστιανικὴ παιδεία εἰς τὴν Δ. καὶ τὴν Κ. Εὐρώπην.

Βέδας Ὁ πρῶτος ἀξιόλογος γερμανικῆς καταγωγῆς θεολόγος τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ ἀγγλοσάξων Βέδας (673-735), μοναχὸς εἰς τὴν μονὴν Γιάρρου, ὅπου διέμεινε καθ' ὅλον τὸν βίον του. Ἀνύψωσε τὴν σχολὴν τῆς μονῆς εἰς περιωπὴν μοναδικὴν διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην.

Ὁ Βέδας ἔπραξε διὰ τὸν ἀγγλοσαξωνικὸν Χριστιανισμὸν ὅ,τι ὁ Κασσιόδωρος καὶ ὁ Ἰσίδωρος διὰ τὸν λατινικὸν Χριστιανισμὸν. Παρέδωκεν εἰς τοὺς Ἀγγλοσάξωνας κατὰ συνοπτικὸν

τρόπον τὴν κλασικὴν παιδείαν καὶ τὸν χριστιανικὸν ἀνθρωπισμόν, εἰσήγαγεν εἰς αὐτοὺς τοὺς θησαυροὺς τῶν παλαιῶν πατέρων, διὰ δὲ τῶν πολυαριθμῶν μαθητῶν ἐπηρέασε τὴν πορείαν τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως εἰς ὁλόκληρον τὴν Δ. Εὐρώπην.

Συνέταξε διδακτικὰ ἐγχειρίδια τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων, τὰ ὅποια εἶχον τότε ἀνεκτίμητον ἀξίαν. Εἰς τὰ πολυάριθμα ἐρμηνευτικὰ ἔργα του, ἐφαρμόζων τὴν ἀλεξανδρινὴν μέθοδον, διατυπώνει ἐνίοτε προσωπικὰς κρίσεις ἀξιολόγους. Συνέθεσεν ἐπίσης ἓν *Μαρτυρολόγιον* καὶ ποιήματα.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον διατηρεῖ σήμερον τὸ ὄνομά του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γραμματείας περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο, εἶναι ἡ *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ ἔθνους τῶν Ἀγγλων), εἰς τὴν ὁποίαν ἐξετάζει ἀναμῖξ τὰ ἐκκλησιαστικά, τὰ πολιτικὰ καὶ τὰ κοινωνικὰ ζητήματα. Γραμμένη μὲ χάριν καὶ ἀσυνήθη τότε κριτικὴν ἰκανότητα, εἶναι τὸ πρῶτον ἐπιστημονικὸν ἱστορικὸν κείμενον τῆς δυτικῆς μεσαιωνικῆς γραμματολογίας.

Ἄλλοι θεολόγοι ἐκ τῶν βρεττανικῶν νήσων, ἀκμάσαντες μετ' ὀλίγον χρόνον, μετέφεραν τὸ κέντρον τῆς δραστηριότητος των εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Εὐρώπην.

7. ΚΑΡΟΛΙΝΕΙΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ

Κατὰ τοὺς ἀπὸ τοῦ 600 μέχρι τοῦ 800 χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους, ὡς εἶδομεν, αἱ πνευματικαὶ πηγαὶ εἰς τὴν Δύσιν εἶχον στερεύσει, ἢ πολιτιστικῆ κατὰστασις εἰς τὴν Βρεττανίαν καὶ τὴν Β. Ἰταλίαν ἦτο ἐλαφρῶς καλυτέρα. Ὁ Καρολομάγνος, φθονῶν τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, δὲν ἠρκεῖσθαι εἰς τὸ νὰ ἀνακηρυχθῆ ὁ ἴδιος εἰς αὐτοκράτορα, ἀλλ' ἐπεδίωξε ν' ἀποικήσῃ καὶ τὰ ἄλλα ἀγαθὰ τοῦ Βυζαντίου, τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ. Ἐνῶ ἦτο τυπικῶς ἀμόρφωτος, ἠγάπα τόσον πολὺ τὴν παιδείαν ὥστε καὶ ὁ ἴδιος μετεβλήθη εἰς λόγιον καὶ ἐπιτυχεῖς προσπαθείας κατέβαλε διὰ τὴν ἀνύψωσιν τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς στάθμης εἰς τὰς ὑπὸ τὴν διακυβέρνησίν του χώρας.

Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων καὶ τῆς θεολογίας, ἢ ὁποία ὑπῆρξε καρπὸς τῶν προσπαθειῶν του, ἂν καὶ ἄνευ μεγάλης διαρκείας, ἐπηρέασε τὴν πορείαν τῆς παιδείας εἰς τὴν Δύσιν. Κέντρον αὐτῆς ὑπῆρξε τελικῶς ἡ πρωτεύουσα τοῦ Καρόλου, τὸ Ἀκυΐσγρανον, Aix-La-Chapelle, εἰς τὸν Ρῆνον, ὅπου συνέρρεον λόγοι ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς αὐτοκρατορίας του καὶ ἐκτὸς αὐτῆς. Ἡ δὲ λέξις λόγοι σημαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κυρίως θεολόγους, οἱ ὅποιοι ἀσχολοῦνται μὲ ὅλα σχεδὸν τὰ πεδία τῆς μαθήσεως καὶ συνδέουν τὴν φιλοσοφίαν μὲ τὴν θεολογίαν.

Ἀλκουΐνος Πρωτεργάτης ὅλης αὐτῆς τῆς κινήσεως δύναται νὰ θεωρηθῆ ὁ Ἀλκουΐνος (735-804), εὐγενῆς ἀγγλοσάξων, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη διδάξει εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν σχολὴν τῆς γενετείρας του Ὑόρκης, τῆς ὁποίας ἔγραψε καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν.

Μεταβαίνων εἰς τὴν Ρώμην μ' ἐπίσημον ἀποστολὴν συνήνητησε καθ' ὁδὸν τὸν Καρολομάγνον, καὶ οἱ δύο ἄνδρες συνεννοήθησαν μεταξύ των τόσον καλὰ, ὥστε ὁ μὲν αὐτοκράτωρ ἔκαμε τὸν θεολόγον ὑπουργὸν παιδείας καὶ θρησκευμάτων, ὁ δὲ θεολόγος ἔκαμε τὸν αὐτοκράτορα σοφόν. Ὁ Ἀλκουΐνος, παραμείνας μέχρι τέλους ἀφωσιωμένος εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἐξεφράζετο περὶ αὐτοῦ ὡς ὁ Εὐσέβιος περὶ τοῦ Κωνσταντίνου· τὸν ἐκάλει ἐραστὴν καὶ ὑπερασπιστὴν τῆς Ἐκκλησίας.

Συνέστησε τὴν schola palatina, ἀνακτορικὴν σχολὴν, ἢ

ὅποια κατ' ἀρχὰς ἦτο κινήτη, ὡς καὶ ἡ αὐλή τοῦ αὐτοκράτορος, ἔπειτα δὲ ἐγκατεστάθη εἰς τὸ Ἀκνίσγρανον. Μαθηταὶ τῆς σχολῆς ταύτης ὑπῆρξαν ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ, οἱ υἱοὶ καὶ αἱ θυγατέρες του, οἱ συνεργάται του καὶ τὰ τέκνα των. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην καὶ εἰς ὅσας ἄλλας ἐνεφανίσθησαν μετ' ὀλίγον εἰσήγαγε τὰς ἑπτὰ ἐλευθερίου μαθήσεις, τὸ *trivium* καὶ τὸ *quadrivium*, ἔδωσε δὲ ἰδιαίτεραν θέσιν εἰς τὴν λογικὴν. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ βίου του μὲ ἄδειαν τοῦ αὐτοκράτορος ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Τουρώνην, ὅπου ἴδρυσεν σχολὴν γενομένην βραδύτερον περιώνυμον. Καὶ ἐκεῖ ἀπέθανεν.

Ὡς εἶναι φυσικόν, ἡ πρώτη φροντίς του ἦτο νὰ προικίσῃ τὰς σχολὰς του μὲ τὰ κατάλληλα ἐγχειρίδια ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους ἐγκύκλια μαθήματα. Θέλων νὰ συμβαδίζουσι ἡ ἐγκύκλιος μόρφωσις μὲ τὴν θρησκευτικὴν, ἡ ὅποια παρείχετο αὐτοτελῶς, συνέταξε καὶ τὴν πρώτην κατήχησιν διὰ παιδία ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἐρωταποκρίσεις διὰ παιδία*.

Ἀπὸ τὰ θεολογικὰ συγγράμματα αὐτοῦ τὰ κύρια εἶναι *De fide sanctae. et individuae Trinitatis* (Περὶ πίστεως τῆς ἁγίας καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος) καὶ *De animae ratione* (Περὶ τοῦ λόγου τῆς ψυχῆς). Εἶναι ἔργα ἀξιόλογα, εἰς τὰ ὅποια δὲν ὑπάρχει τίποτε περισσότερον ἀπὸ ὅσα ἀπαντοῦν εἰς παλαιότερους θεολόγους. Ἐβοήθησε τὸν Καρολομάγνον εἰς τὴν λειτουργικὴν μεταρρύθμισιν, θεωρεῖται δὲ ὡς πιθανὸς συντάκτης τῶν *Καρολινείων βιβλίων*, εἰς τὰ ὅποια ἀπορρίπτεται ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων, ἐνῶ ἐπιτρέπεται μόνον ἡ διὰ διδακτικῶν καὶ διακοσμητικῶν λόγους χρῆσις αὐτῶν.

Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Ἀλκουῖνος ἐξετίμα μέγας τὴν διαλεκτικὴν. Οἱ κανόνες τῆς διαλεκτικῆς, ἔλεγεν, εἶναι ἀναγκαῖοι, καὶ τὰ βαθύτερα ζητήματα περὶ Τριάδος δὲν δύνανται νὰ διαφωτισθοῦν εἰμὴ διὰ τῆς λεπτολογίας τῶν κατηγοριῶν. Ὑπῆρξε κατὰ τοῦτο πρόδρομος τῶν σχολαστικῶν. Ὡς ὑψίστην ἐπιστήμην ἐθεώρει τὴν θεολογίαν. Παρίστανε τὰς ἐλευθερίου μαθήσεις ὡς προπαιδεῖαν εἰς τὴν ἀληθινὴν σοφίαν, ὡς ἑπτὰ στύλους ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται τὸ σεμνὸν κατασκευάσμα τῆς θεολογικῆς γνώσεως διὰ τῆς προσθήκης τῶν ἑπτὰ χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος.

Τὰς ἐν γένει θεολογικὰς ἀπόψεις του στηρίζει εἰς παλαιότερους συγγραφεῖς. Τὸν Θεὸν θεωρεῖ ὡς ἀπόλυτον ἀπλότητα, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι ἕν τὰ πάντα, οὐσία, ζωὴ, νόησις, βούλησις, ἐνέργεια· ὑπερασπίζεται τὴν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσιν καὶ καταπολεμεῖ τὴν νέαν υἱοθετιστικὴν διδασκαλίαν, τὴν ὁποίαν θὰ συναντήσωμεν κατωτέρω.

Ἀγοβάρδος Ὁ Ἀγοβάρδος (769-840), καταγόμενος ἐξ Ἰ-
Λυῶνος σπανίας, ἐγκατεστάθη ἐνωρὶς εἰς τὴν Γαλλίαν,
 ὅπου ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ Εὐσεβοῦς ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ μεγαλύτε-
 ρος λόγιος καὶ ἔπαιξε ρόλον εἰς τὴν πολιτικὴν. Ὡς ἀρχιεπί-
 σκοπος Λυῶνος (814) διεκλήρυξε τὴν ἀνάγκην τῆς συγκεντρωτι-
 κῆς ἐξουσίας ἐναντίον τῆς διασπάσεως τῆς αὐτοκρατορίας εἰς
 κρατίδια, συνδυάζων τὴν ἄποψιν ταύτην μὲ τὴν διδασκαλίαν
 περὶ ἐμπροσωπήσεως τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκρά-
 τορος καὶ διαφυλάξεως τῆς ἐνότητος τῆς πίστεως. Ἡ στάσις
 τοῦ αὐτῆ κατὰ τοὺς δυναστικοὺς ἀγῶνας τοῦ Λουδοβίκου μὲ
 τοὺς υἱοὺς τοῦ τοῦ ἐστοίχισε μίαν ἐκθρόνισιν τριετοῦς διαρ-
 κείας.

Τὰ συγγράμματά του, λειτουργικά, ἠθικολογικά, θεολογι-
 κά, πολιτικά, στηρίζονται εἰς τὰς ἀπόψεις τῶν λατίνων θεο-
 λόγων τοῦ παρελθόντος, ἰδίως τοῦ Τερτυλλιανοῦ καὶ τοῦ Αὐ-
 γουστίνου. Ἐθεολόγησε δι' αὐτῶν, ἐπολέμησε λαϊκὰς προλή-
 ψεις καὶ τὴν μαγείαν καὶ ἐπέκρινε τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων.
 Ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν ὁ ὕμνος *Rector magnificus*.

Κυρίως ἐπολέμησε τὴν νεοφανῆ υἱοθετιστικὴν αἵρεσιν, τῆς
 ὁποίας εἰσηγηταὶ ἦσαν ὁ Ἐλίπανδος Τολέδου καὶ ὁ Φῆλιξ τοῦ
 Οὐργκελλ. Ἡ αἵρεσις αὐτῆ ὡς τάσις μὲν ἀποτελεῖ ἀναβίωσιν
 τοῦ γερμανικοῦ Ἀρειανισμοῦ, ὡς περιεχόμενον δὲ συγγενεῦει
 περισσότερον μὲ τὸν Νεστοριανισμόν. Οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Ἰσπα-
 νίας, ὑπερτονίζοντες τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ ταυτίζοντες
 περίπου αὐτὸν μὲ τὸν Πατέρα, ἔτεινον πρὸς τὸν Σαβελλιανι-
 σμόν. Οἱ παλαιοὶ υἱοθετισταὶ τοῦ Γ' αἰῶνος ἀπετέλουν ἀντίπο-
 दा τοῦ Σαβελλιανισμοῦ· ἀπέρριπτον τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ
 καὶ ἐθεώρουν αὐτὸν ἄπλοῦν ἄνθρωπον υἱοθετηθέντα ὑπὸ τοῦ
 Θεοῦ. Διάφορος ἦτο ἡ ὁδὸς τοῦ Ἐλιπάνδου, ὁ ὁποῖος ἐχώριζε
 τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ἐδέχετο ὅ-
 τι οὗτος ὡς Θεὸς μὲν εἶναι φύσει υἱός, ὡς ἄνθρωπος δὲ εἶναι
 καθ' υἱοθεσίαν υἱός. Διέκρινε δὲ οὕτω τὰς δύο φύσεις ὡς οἱ
 νεστοριανοί, ἀλλὰ καὶ ἤνωνε ταύτας εἰς ἓν πρόσωπον ὡς ἡ Δ'
 οἰκουμενικὴ σύνοδος. Ὁ Φῆλιξ ἐπεξεργάσθη τὴν θεωρίαν ταύ-
 την ὡς πρὸς ὠρισμένα σημεῖα· ὠμίλει περὶ δύο γεννήσεων τοῦ
 Χριστοῦ, σωματικῆς ἐκ τῆς Μαρίας καὶ πνευματικῆς ἐκ τοῦ
 Θεοῦ κατὰ τὸ βάπτισμα.

Ραβᾶνος Ὁ Ραβᾶνος (784-856), ἐκ Μαγεντίας, ἐσπούδασεν
Μαῦρος εἰς τὴν σχολὴν τῆς μονῆς Φούλδης καὶ εἰς τὴν
 σχολὴν Τουρώνης ὑπὸ τὸν Ἀλκουῖνον, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔδωκε καὶ
 τὸ παρωνύμιον Μαῦρος εἰς ἀνάμνησιν τοῦ εὐνοουμένου μαθητοῦ
 τοῦ Βενεδίktου. Ἀνυψώσας εἰς μεγάλην ἀκμὴν τὴν μονὴν καὶ

τὴν σχολὴν τῆς Φούλδης, αὐτὴν μὲν κατέστησε πνευματικὸν κέντρον τῆς Γερμανίας, δι' ἑαυτὸν δὲ ἐκέρδισε τὸν τίτλον τοῦ παιδαγωγοῦ τῆς Γερμανίας. Βραδύτερον κατέλαβε τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς γενετειρᾶς του Μαγεντίας.

Ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι πνευματικαὶ προσωπικότητες αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν διὰ πρώτην φοράν οἱ Γερμανοὶ εἰσῆρχοντο εἰς τὸν πολιτισμόν, ἐφρόντισε νὰ τοὺς προσφέρῃ θησαυροὺς τοῦ παρελθόντος μὲ τὴν μέθοδον τῶν ἐγχειριδίων γραμματικῆς, φιλοσοφίας, φυσιογνωσίας. Τὸ ἔργον του *De universo* (Περὶ σύμπαντος) εἶναι ἐγκυκλοπαιδεῖα τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἡ τοῦ Ἰσιδώρου, τὴν ὁποίαν ἐν πολλοῖς ἀντιγράφει. Αἱ ἀνάγκαι ἐξ ἄλλου τῆς καταρτίσεως κληρικῶν καὶ ἱεραποστόλων τὸν ὥθησαν νὰ συντάξῃ τὸ ἔργον *De clericorum institutione* (Περὶ διδασκαλίας τῶν κληρικῶν). Ἐντυπωσιακὸν εἶναι τὸ ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ τὴν πνευματικὴν μέθοδον ἐρμηνείας.

Ἐνεργὸν μέρος ἔλαβε εἰς τὰς συζητήσεις περὶ τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς θείας εὐχαριστίας. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον σημεῖον, πολεμῶν τὸν μαθητὴν του Γιόδεσκαλι, ἐδέχετο μόνον ἓνα προορισμόν, τὸν τῶν ἀγαθῶν εἰς σωτηρίαν, ἐνῶ διὰ τὴν τύχην τῶν πονηρῶν ἐδέχετο πρόγνωσιν μόνον τοῦ Θεοῦ. Σύνοδος προεδρευομένη ὑπ' αὐτοῦ (848), κατεδίνασεν ὡς αἵρεσιν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γιόδεσκαλι, περὶ διπλοῦ προορισμοῦ. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον σημεῖον, πολεμῶν τὸν πραγματισμὸν τοῦ Πασχασίου Ραδβέρτου, ἐδέχετο πνευματικὴν καὶ συμβολικὴν παρουσίαν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν θείαν εὐχαριστίαν.

Πασχάσιος Ὁ Πασχάσιος (785 π.-860 π.), ἡγούμενος τῆς *Ραδβέρτος* ἐν Κόρμπι μονῆς, ἔγραψεν ἐξαίρετον ὑπόμνημα εἰς τὸν Ματθαῖον καὶ δογματικὰ δοκίμια. Ἐν ἐξ. αὐτῶν, τὸ *De corpore et sanguine Domini* (Περὶ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου), εἶναι τὸ πρῶτον συστηματικὸν δοκίμιον περὶ θείας εὐχαριστίας, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἰσῆχθη ὡς βασικὸν θέμα εἰς τὴν δογματικὴν. Ἡ ἀποψὶς του εἶναι ὅτι, ἐνῶ τὰ στοιχεῖα τῆς θείας εὐχαριστίας μένουσιν ἐξωτερικῶς ἀμετάβλητα, ὑφίστανται ἐσωτερικὴν μεταβολὴν πραγματικὴν εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ δι' ἑνὸς θαύματος ξένου πρὸς τὰ φυσικὰ δεδομένα. Ἄν καὶ δὲν ὁμιλεῖ ρητῶς περὶ μετουσιώσεως, ἡ πραγματικὴ παρουσία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἐκ Μαρίας γεννηθέντος καὶ παθόντος καὶ ἀναστάντος μετουσιώσιν σημαίνει. Τὸ εὐχαριστιακὸν σῶμα εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὸ ἱστορικὸν σῶμα τοῦ Χριστοῦ, πολλαπλασιαζόμενον εἰς ἐκάστην λειτουργίαν, ἂν καὶ ὁ τρόπος ὑπάρξεως τῶν δύο εἶναι διάφορος. Ὅσοι τρώ-

γουν τὸ σῶμα τοῦτο ἐνσωματώνονται εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἦτοι τὴν Ἐκκλησίαν. Αὐτὴν τὴν πραγματιστικὴν διδασκαλίαν, σαφῶς ἐπηρεασμένην ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν χριστολογικὸν μυστικισμόν, ἐπολέμησαν ὁ Ραβᾶνος καὶ ὁ Ράτραμνος.

Ράτραμνος Ὁ μαθητὴς τοῦ Πασχασίου Ράτραμνος (+ 868), μοναχὸς τῆς ἐν Κόρμπι μονῆς, μετέσχευ ὄλων σχεδὸν τῶν συζητήσεων τῆς ἐποχῆς του περὶ τῶν θεολογουμένων ζητημάτων. Καὶ πρῶτον τῆς περὶ θείας εὐχαριστίας γράφας ὁμότιτλον πρὸς τὸ τοῦ Πασχασίου δοκίμιον *De corpore et sanguine Domini*, εἰς ἀπάντησιν ἐρωτήματος τοῦ βασιλέως Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ. Ἡ γνώμη του εἶναι ὅτι τὸ σῶμα καὶ αἷμα, τὸ ὑπάρχον εἰς τὸ ποτήριον μετὰ τὸν καθαγιασμόν δὲν εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, τοῦ γεννηθέντος, σταυρωθέντος, ἀναστάντος. Ἀναζητῶν τὴν σημασίαν τῆς θείας εὐχαριστίας εἰς τὴν πνευματικὴν δύναμιν τοῦ Χριστοῦ, ἰσχυρίζεται ὅτι ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῶν στοιχείων τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εὐρίσκεται τὸ πνευματικὸν σῶμα καὶ τὸ πνευματικὸν αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὸ θέμα τοῦτο εἶναι πρόδρομος τοῦ Λουθήρου.

Εἰς τὸ ἐπίσης κατ' αἴτησιν τοῦ Καρόλου γραφὲν ἔργον *De praedestinatione* (Περὶ προορισμοῦ) ὑπεστήριξε τὸν διπλοῦν προορισμόν, ἄλλων εἰς σωτηρίαν καὶ ἄλλων εἰς ἀπώλειαν, μὲ μικροτέραν ὅμως ἔντασιν ἀπὸ τὸν Γόδεσκαλι.

Ὅταν ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ Ἀνατολιτικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἔφθασεν εἰς σύγκρουσιν, ἐπὶ Φωτίου, ὁ Ράτραμνος προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὰς δυτικὰς ἀπόψεις γράφων ὑπὲρ τοῦ *Filioque* καὶ κατὰ τῶν ἑλληνικῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπόψεων, τὸ ἔργον *Contra Graecorum opposita* (Κατὰ τῶν ἀντιθέσεων τῶν Ἑλλήνων).

Γκόδεσκαλι Ὁ Γκόδεσκαλι (805-868), υἱὸς σάξωνος κόμητος, κατέστη εἰς τῶν δραστηριωτέρων καὶ πολυπαθεστέρων θεολόγων τῆς περιόδου ταύτης. Ἐκκινήσας ἀπὸ τὴν μονὴν τῆς Φούλδης, ὅπου εἶχε διδάσκαλον τὸν Ραβᾶνον, εἰργάσθη ὡς ἱεραπόστολος εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν Εὐρώπην, φθάσας μέχρι τῆς Δαλματίας καὶ Βουλγαρίας.

Αἱ περιπέτειαί του συνετέλεσαν ὥστε σπαράγματα μόνον ἐκ τῶν πολυαριθμῶν συγγραμμάτων του νὰ ἔχουν διασωθῆ. Τὰ κυριώτερα τούτων ἀνεφέροντο εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ προορισμοῦ, ἢ περὶ τὸ ὁποῖον ἐνασχόλησις του ὑπῆρξεν ἀφορμὴ τῶν δεινῶν του. Διέβλεπε δύο προορισμούς, τὸν εἰς σωτηρίαν καὶ τὸν εἰς ἀπώλειαν, ἀμφοτέρους τῆς αὐτῆς φύσεως. Ἄλλ' οὕτω παρίστα-

νε τὸν Θεὸν προσωποληπτοῦντα καὶ ἐνδιαφερόμενον δι' ὠρισμένους μόνον ἐκ τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ὀδηγεῖ αὐθαιρέτως εἰς μακαριότητα. Ἐπανεφέρε δηλαδὴ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Φουλγεντίου, ἡ ὁποία εἶχε τροποποιηθῆ διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς Β' συνόδου τῆς Ὁράγγης (529). Συνοδικῆ καταδίκη τῆς διδασκαλίας ταύτης προεκάλεσε τὸν ἰσόβιον περιορισμὸν τοῦ Γκόνδεσκαλι εἰς φυλακὴν μοναστηρίου, ὅπου ἀπέθανε.

Ἡ διδασκαλία του κατεπολεμήθη, ὡς ἐλέχθη, ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του Ραβάνου Μαύρου καὶ τοῦ Ἰγκμαρ, τὸν ὁποῖον ὁ Γκόνδεσκαλι κατηγόρει ὡς σαβελλιανιστὴν. Εἶναι πολὺ εὐλόγον ὅτι οἱ Ἰανσενισταὶ κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἐξετίμων μέγας τὸν Γκόνδεσκαλι.

Ἰγκμαρ Ὁ Ἰγκμαρ (806-882), υἱὸς εὐγενοῦς, μετὰ τὰς εἰς *Ρεΐμων* τὴν μονὴν Ἀγίου Διονυσίου σπουδᾶς, ὑπηρέτησεν εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ αὐτοκράτορος Λουδοβίκου τοῦ Εὐσεβοῦς καὶ τοῦ βασιλέως Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ, βραδύτερον δὲ κατέλαβε τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῶν Ρεΐμων (845). Εἶχε βαρύνουσαν γνώμην εἰς τὰ πολιτικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναποφεύκτως ἀνემίχθη, καὶ ἀπέθανε φεύγων εἰσβολὴν τῶν Νορμανδῶν.

Ἀπὸ τὰς πολλὰς δεκάδας τῶν σωζομένων πραγματειῶν του, ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἔχουν αὐτόνομον ἀξίαν εἶναι αἱ κανονολογικοῦ περιεχομένου. Καὶ διὰ τῶν συγγραφῶν τούτων καὶ διὰ τῆς ὅλης δραστηριότητός του προσπαθεῖ νὰ προβάλλῃ τὸ ἰδεῶδες μιᾶς αὐτοκρατορίας μὲ ἡνωμένας τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Διαφέρων ὅμως ἀπὸ τὰς ἀπόψεις τῶν κύκλων τοῦ Καρολομάγνου καὶ τῶν ἐπιγόνων, ἐμμέσως θέτει εἰς τὴν κορυφὴν τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν. Θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν περὶ τὸν αὐτοκράτορα ὑπαρξίν μιᾶς ὀλιγαρχίας κληρικῶν, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ κατευθύνουν τὴν σιέψιν καὶ τὰς ἐνεργείας του. Δὲν ταυτίζει δὲ τὴν πνευματικὴν ἐξουσίαν μετὰ τοῦ πάπα, ἀλλ' ἀντιθέτως φρονεῖ ὅτι αὕτη πρέπει νὰ συνάγεται ὡς συνισταμένη τῆς θελήσεως τῶν κατὰ τόπους ἀρχιεπισκόπων. Αἱ σιέψεις τοῦ Ἰγκμαρ εἶναι προφανῶς δανεισμένοι ἀπὸ τὰς ἀνατολικὰς, ἑλληνικὰς ἐν προκειμένῳ, ἀπόψεις.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ δυτικοὶ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς κατεπολέμησαν τὸν Γκόνδεσκαλι, ἀλλ' οὐδεὶς εἰς ὃν βαθμὸν ὁ Ἰγκμαρ. Εἰς τὸ βιβλίον του *De praedestinatione Dei et libero arbitrio* (Περὶ προορισμοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐλευθέρας βουλήσεως), συντρίβει τὴν περὶ διπλοῦ προορισμοῦ διδασκαλίαν, ὑποστηρίζων ὅτι, ἐὰν ὑπῆρχε καὶ εἰς ἀπώλειαν προορισμός, τότε ὁ

Θεός θα ἦτο καὶ τῆς ἁμαρτίας δημιουργός. Εἶναι φυσικὸν ἀλό-
λουθον τῆς ἀπόψεως ταύτης ὅτι οὗτος ἀποδίδει τὴν πρέπουσαν
ἀξίαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην βούλησιν, ὡς οἱ Ἕλληνες πατέρες.

Ὁ Γιόδεσκαλι τὸν κατηγορεῖ ὡς σαβελλιανιστὴν, διότι
πράγματι ὁ Ἰγνιμαρ εἶχεν ἀλλάξει τὴν φράσιν "*trina deitas*" ὕ-
μνου τοῦ ἔσπερινοῦ τῶν Μαρτύρων Πάντων εἰς "*summa deitas*",
φοβούμενος κατολίσθησιν εἰς τριθεΐαν. Πρὸς δικαιολόγησιν τῆς
ἐνεργείας του συνέταξε τὸ ἔργον *De una et non trina deitate*.
Ἐφ' ὅσον τὸν ὄρον "θεότης" ἐξελάμβανεν ὡς ταυτόσημον μὲ
τὸν ὄρον "θεός", ὀρθῶς θεολογεῖ. Ἀλλὰ βεβαίως οἱ ὄροι δὲν
εἶναι ταυτόσημοι, ὅποτε ἡ ὅλη ἐνέργεια καὶ ἡ ἐπιχειρηματολο-
γία του καθίστανται περιτταί.

Ἰωάννης Σκῶτος Ὁ μεγαλύτερος τῶν λατίνων θεολόγων ἀπὸ
Ἐρίγενας τοῦ 600 (ἂν μὴ ἀπὸ τοῦ 430) μέχρι τοῦ
1050 ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης Σκῶτος Ἐρίγενας (810 π. - 878). Προ-
ερχόμενος ἐξ Ἰρλανδίας, εἰσῆλθεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ γάλλου
βασιλέως Καρόλου τοῦ Φαλακροῦ, ὡς προϊστάμενος τῆς αὐτο-
κρατορικῆς αὐλῆς. Κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν τελειότητα
καὶ ἐμβριθῆς μελετητῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πατερικῆς θε-
ολογίας, ἀνέδειξεν ἴδιον θεολογικὸν φιλοσοφικὸν σύστημα κατὰ
στάδια.

Κατ' ἀρχὰς, τελῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δυτικῶν θεολόγων,
ἰδίως τοῦ Αὐγουστίνου, ἠσχολήθη μὲ τρέχοντα θέματα, ὡς εἶ-
ναι τὸ περὶ προορισμοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀφιέρωσε τὸ *De divina
praedestinatione* (Περὶ τοῦ θεοῦ προορισμοῦ), περιέχον μερικὰς
πρωτοτύπους σκέψεις. Ἡ σπουδὴ τῶν ἑλλήνων πατέρων ἔπειτα,
τῆς ὁποίας προῖδν εἶναι ἡ μετάφρασις ἔργων τοῦ Γρηγορίου
Νύσσης, Διονυσίου τοῦ Ἀρεσπαγίτου καὶ Μαξίμου τοῦ Ὁμο-
λογητοῦ, τοῦ ἠνοιξε τὸν δρόμον εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ περι-
σπουδάστου συγγράμματος *De divisione naturae* (Περὶ μερι-
σμοῦ τῆς φύσεως).

Μὲ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔργον ὁ Ἐρίγενας ὑπερέβη τοὺς
χρόνους του καὶ κατὰ πρόθεσιν καὶ εἰς ἀποτέλεσμα. Ἐπεχεί-
ρησε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ περιεχόμενον τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ φι-
λοσοφικοὺς ὄρους, ὅπως παλαιότερον οἱ δύο θεολόγοι τῆς ἑλ-
ληνικῆς Ἀνατολῆς, Ὁριγένης καὶ Διονύσιος, αὐτὸς δὲ μὲ εὐ-
ρυτέραν χρῆσιν τῆς λογικῆς. Θεωρητικῶς στηρίζει τὸ θεολογι-
κὸν φιλοσοφικὸν οἰκοδόμημά του ἐπὶ δύο θεμελίων, τὴν αὐθεν-
τίαν καὶ τὸν ὀρθὸν λόγον· αὐθεντία εἶναι τὸ κείμενον τῶν
Γραφῶν, ὀρθὸς λόγος εἶναι ἡ νοητικὴ ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου.
Οἱ ἀμόρφωτοι περιορίζονται εἰς τὴν αὐθεντίαν, οἱ δυνατοὶ κα-
τὰ τὸν νοῦν προχωροῦν καὶ εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, ὁ ὁποῖος ὁ-

δηγεῖ εἰς τὴν ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῆς αὐθεντίας, εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῶν κρυμμένων νοημάτων ὀπισθεν τοῦ γράμματος καὶ τοῦ τύπου τῆς Γραφῆς. Αἱ δύο δυνάμεις εἶναι ἐνηρμονισμένοι, διότι ἐν τέλει ἔχουν ἀμφοτέραι κοινὴν πηγὴν, τὴν θεῖαν σοφίαν. Οὕτω θεολογία καὶ φιλοσοφία ταυτίζονται.

Φυσικὰ εἰς τὰ ὑψηλότερα πεδία τῆς γνώσεως τὴν πρωτοβουλίαν ἔχει ὁ λόγος. Τοῦτο συμβαίνει μὲ τὴν προσέγγισιν πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς σκέψεως τοῦ Ἑρίγενα. Ἄλλ' ὁ ὀρθὸς λόγος δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν. Ὁ λόγος, ὁ ὁποῖος εὐρίσκει τὴν ἀλήθειαν, δὲν εἶναι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀλλ' ὁ θεῖος φωτισμός, ὁ ὁποῖος ἐνεργεῖ ἐπὶ τὸν ἀνθρώπινον λόγον. Ἡ ἀλήθεια βλέπει τὸν ἑαυτόν της εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τὸν ἑαυτόν του εἰς τὸν ἄνθρωπον· δὲν εὐρίσκει δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεόν, ἀλλ' ὁ Θεὸς εὐρίσκει ἑαυτόν ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ μέθοδος τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ ὁ νοῦς εἶναι διπλῆ, ἀρνητικὴ καὶ θετικὴ, καὶ ἡ κίνησις ἐπίσης διπλῆ, καθοδικὴ καὶ ἀνοδική. Εἶναι προοπτικὴ, ὁμοία μὲ τὴν τοῦ Διουυσίου, εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ Ἑρίγενας θέτει τὴν προσωπικὴν σφραγιδα. Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, λέγει, ἀντικατοπτριζόμενος εἰς ἑαυτόν, εὐρίσκει τὸν διπλοῦν αὐτοῦ δρόμον, καὶ ὁ δρόμος τὸν φέρει, ἀπὸ τὸ ἓν εἰς τὸ πολλαπλοῦν καὶ ἀπὸ τὸ πολλαπλοῦν εἰς τὸ ἓν. Ἡ ψυχὴ εἰς μίαν συνεχῆ ὁδοιπορίαν συναντᾷ πρῶτον μὲν τὸν μερισμὸν τοῦ ἑνός, δεύτερον δὲ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸ ἓν.

Ὁ Ἑρίγενας εἰς τὸ πᾶν, τὸ ὁποῖον ὀνομάζει καὶ φύσιν, περιλαμβάνει τὸ μὴ ὄν καὶ πᾶν ὄν. Ἄλλ' ὁ ὅρος "μὴ ὄν" ἔχει θετικὴν ἔννοιαν, σημαίνων τὸ ἕτερον, τὸ ξένον πρὸς τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ὡς εἰς τὸν Διουύσιον, ὁ ὁποῖος τὸν Θεὸν ἀπεικάλει μὴ οὐσίαν. Ἡ φύσις ὑφίσταται ὑπὸ τέσσαρα εἶδη εἰς μίαν διαδοχικὴν ἀποκάλυψιν καὶ κίνησιν.

Ἡ πρώτη φύσις εἶναι ἡ δημιουργοῦσα καὶ μὴ δημιουργουμένη, *natura creans et non creata*. Εἶναι ὁ Θεὸς ὡς ὑπερτάτη ποιητικὴ αἰτία τῶν πάντων, ὑπερούσιος, ἀπρόσιτος καὶ ἀκατάληπτος. Εἰς τὴν ἀπόλυτον ὑπαρξίν του εἶναι τὸ μὴ ὄν, διότι ὄχι μόνον εἶναι ξένος πρὸς οἶονδήποτε ὄν ἀλλὰ καὶ δὲν ὑπάρχει ἀκόμη κάτι εἰς τὸ ὁποῖον νὰ ἐπιδεικνύεται ἡ ὑπαρξίς του.

Δευτέρα φύσις εἶναι ἡ δημιουργουμένη καὶ δημιουργοῦσα, *natura creata et creans*, ἥτοι αἱ αἰδίοι ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται ἐντὸς τοῦ Θεοῦ μὲ πρώτην τὸν Λόγον. Εἰς τὰς ἰδέας αὐτὰς λαμβάνει καὶ ὁ Θεὸς μορφήν, δημιουργῶν κατὰ τινα τρόπον μαζὶ μὲ αὐτὰς καὶ ἑαυτόν καὶ ἀποκαλύπτων ἑαυτόν εἰς ἑαυτόν. Ἐπομένως ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ

Θεὸς εἰς τὸ στάδιον τῆς αἰδίου ἐνεργείας. Αἱ ἰδέαι εἶναι τὰ πρωτότυπα καὶ τὰ αἷτια, οἱ δὲ ἄνθρωποι ὡς ἰδέαι ἀνήκουν εἰς τὴν δευτέραν ταύτην φύσιν.

Τρίτη φύσις, ἡ καὶ κατωτέρα, εἶναι ἡ δημιουργουμένη καὶ μὴ δημιουργοῦσα, *natura creata et non creans*, δηλαδή τὰ ἐπὶ μέρος ὄντα καὶ ἀντικείμενα τοῦ κόσμου. Ἡ ἀμέριστος οὐσία, ἀφοῦ διεμορφώθη εἰς ἰδέας, τώρα μερίζεται εἰς γένη καὶ εἶδη καὶ ἄτομα, ἀλλὰ μένει παρὰ ταῦτα ἀδιαίρετος· εἶναι ταυτοχρόνως ἀπλῆ καὶ πολλαπλῆ. Ἡ οὐσία καθ' ἑαυτὴν δὲν ἀποδέχεται συμβεβηκότα, ἀλλ' ὅταν κατέρχεται εἰς τὰ ἐπὶ μέρος ἄτομα, προσλαμβάνει συμβεβηκότα, τὰ ὅποια συνενούμενα συγκροτοῦν τὰ σώματα. Τὰ σώματα δηλαδή ἔχουν καὶ οὐσίαν καὶ συμβεβηκότα, ἰδίως ποσὸν καὶ ποιόν· ἂν ἀφαιρέσωμεν τὰ συμβεβηκότα, μένει ἡ ἀναλλοίωτος οὐσία. Τοιοῦτοτρόπως τὰ σώματα δὲν ἔχουν ἰδίαν οὐσίαν ἢ ἀξίαν, ἀλλ' εἶναι σκιαὶ τῆς ἀληθινῆς οὐσίας, κατὰ πλατωνικὴν θεώρησιν, εἶναι φαινόμενα καὶ ὄχι πράγματα. Ἡ διαφορὰ τῆς τρίτης φύσεως ἀπὸ τὴν δευτέραν εἶναι μικρά. Ὁ Θεὸς ἐξερχόμενος ἀπὸ τὸ μὴ ὄν, λαμβάνει μορφήν διὰ τῆς δημιουργίας τῶν ἰδεῶν, τῶν αἰτίων· τώρα ἀπὸ τὰ αἷτια κατέρχεται εἰς τὰ ἀποτελέσματα, ἀλλὰ μένει πάντοτε τὸ κέντρον ὅλων τῶν φύσεων. Οἱ ἄνθρωποι ὡς ἄτομα ἀνήκουν εἰς τὴν τρίτην φύσιν, ὅπου κατῆλθον κατὰ τὸ ὅλον δημιουργικὸν σχῆμα τοῦ φιλοσοφήματος τούτου. Ἡ περὶ πτώσεως διδασκαλία, τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Ἐρίγενας, φαίνεται ὡς ξένον πρὸς αὐτὸ σῶμα.

Τετάρτη φύσις εἶναι ἡ μήτε δημιουργουμένη καὶ μήτε δημιουργοῦσα, *natura non creata et non creans*, ἥτοι ὁ Θεὸς ὡς τελικὸς σκοπὸς τῶν πάντων. Τὰ ἐπὶ μέρος αἰσθητὰ ὄντα ἐπανέρχονται εἰς τὰς αἰτίας των, καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐπανέρχονται εἰς τὴν προηγουμένην ἰδεατὴν κατάστασίν των, ἡ ὁποία λέγεται παράδεισος, ἐνῶ οἱ ἐξ αὐτῶν ἐκλεκτοὶ ἐνώνονται ἀπ' εὐθείας μὲ τὸν Θεόν, θεοούμενοι. Χωρὶς νὰ χάνουν τὴν φύσιν των, τὰ ὄντα αἴρονται εἰς ὑψηλοτέραν κατάστασιν.

Βλέπομεν πάλιν παρουσίαν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐδῶ. Ἡ ἐπάνοδος τῆς τρίτης φύσεως, τῶν ἀποτελεσμάτων, εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ ἀκολούθως τὸν Θεόν, συντελεῖται διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου. Εἶναι δηλαδή ἓν εἶδος σωτηρίας, ἡ ὁποία πάλιν προϋποθέτει πῶσιν. Ὁ θεῖος Λόγος ἐνώνει εἰς ἑαυτὸν τὴν ὅλην δημιουργίαν, ἡ ὁποία θεώνεται. Ἀφοῦ ὅλα τὰ αἰσθητὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς αἰδίου αἰτίας των, ὅπου θὰ μείνουν αἰδίως, ἡ θεία φύσις παύει δημιουργοῦσα. Ὁ Θεὸς δὲν θὰ δημιουργῇ καὶ τὰ ὄντα δὲν θὰ δημιουργοῦνται. Ὁ Θεὸς θὰ εἶναι τὰ πάντα ἐν πᾶσι καὶ θὰ σκιάζῃ τὰ πάντα ὡς ὁ

ἀνατέλλων ἥλιος τὰ ἄστρα.

Μὲ τὰς ἀντιλήψεις ταύτας ὡς καὶ μὲ τὴν μετάφρασιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ὁ Ἐρίγενας προήγαγεν εἰς τὴν Δύσιν ἓνα φιλοσοφικὸν χριστιανικὸν μυστικισμὸν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἔντονον τὸ πανθεῖστικὸν χρῶμα. Ἐν ὅσῳ ἔζη βεβαίως, ὄχι μόνον δὲν εἴληυσε τὴν δυτικὴν διάνοησιν πρὸς τὰς σκέψεις του, ἀλλ' ἀντιθέτως κατεδικάσθη διὰ συνόδων καὶ τότε καὶ τὸν ΙΑ' αἰῶνα. Ἡ ἐπιρροή του ὅμως, διατηρουμένη περιθωριακῶς, συνετέλεσε μὲ τὸν τρόπον τῆς καὶ αὐτὴ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν πανθεῖζόντων συστημάτων ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καὶ ἔξῃς.

8. ΠΡΟΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ

Ἡ ἀνθισις τῶν γραμμάτων κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα εἰς τὰς γερμανικὰς χώρας ἐχαρακτηρίζετο διὰ τοῦ στενοῦ συνδέσμου μεταξὺ θεολογίας καὶ φιλοσοφίας· ἀλλ' ἠκολούθησεν ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο διχογνωμία. Οἱ συντηρητικοὶ εἶχον τὴν γνώμην ὅτι ἤρκει εἰς τὴν Ἑκκλησίαν ἡ μελέτη τῆς Γραφῆς καὶ ἡ ἐπίδοσις εἰς τὴν ἀσκητικὴν γραμματείαν ἢ τὸ πολὺ καὶ εἰς τὰ ἄλλα πεδία τῆς θεολογίας, οἱ δὲ φιλελεύθεροι ἐζήτουν περισσότερον χῶρον διὰ τὴν διαλεκτικὴν καὶ τὴν ρητορικὴν. Αὐταὶ αἱ ἀντιθέσεις ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν κρῖσιν, ἡ ὁποία παρατηρήθη εἰς τὴν Εὐρώπην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου, προεκάλεσαν γενικὴν κατάπτωσιν τῆς παιδείας κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα. Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν διαλεκτικὴν μετεβλήθησαν εἰς γυρολόγους ἐξυμνοῦντας τὴν τέχνην των. Χρειάζεται νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος διὰ νὰ συναντήσωμεν νέαν ἐπίδοσιν εἰς τὴν θεολογίαν, καὶ δὴ ὑπὸ μορφήν πάλιν διχογνωμίας. Πρόκειται περὶ τῆς ἀρχῆς μιᾶς νέας ἀναζωογονήσεως τῶν γραμμάτων, ἡ ὁποία συμπίπτει μὲ τὴν ἐν Βυζαντίῳ παρατηρουμένην ἀκμὴν καὶ ἐπωφελεῖται ταύτης.

Βερεγγάριος Ὁ πρῶτος σπουδαῖος διαλεκτικὸς τοῦ αἰῶνος τούτου εἶναι ὁ Βερεγγάριος (999-1089). Καταγόμενος ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας τῆς Τουρώνης, ἐσπούδασεν ὑπὸ τὸν Φουλβερτ εἰς τὴν σχολὴν τῆς Σάρτρ, καὶ ἀκολούθως διηύθυνε τὴν σχολὴν τῆς Τουρώνης ὡς διάκονος. Παρὰ τὰς ἀντιθέτους συστάσεις τοῦ Φουλβερτ ἐπεδόθη μὲ ζῆλον εἰς τὴν διαλεκτικὴν, τὴν ὁποίαν ἔθετεν ὑπεράνω τῶν δογμάτων καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐζήτει ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῆς κρατούσης πίστεως. Τὴν ἴδιαν ἐποχὴν παρόμοιαι τάσεις ἐμφανίζονται εἰς τὴν Ἀνατολὴν μὲ κύριον ἐκπρόσωπον Ἰωάννην τὸν Ἰταλόν, ἀλλ' ὁ Βερεγγάριος δὲν εἶχε τόσον εὐρείαν προοπτικὴν, ὅσον ἐκεῖνος, καὶ ἐνδιεφέρετο δι' εἰδικὰ προβλήματα.

Ἐστρεψε περισσότερον τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν περὶ θείας εὐχαριστίας διδασκαλίαν. Τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶχεν ἀπασχολήσει δύο αἰῶνας ἐνωρίτερον τοὺς Γερμανοὺς θεολόγους, ὁ δὲ Βερεγγάριος μὲ τὸ δοκίμιόν του *De sacra coena* (Περὶ θείας εὐχαριστίας), ἀπευθυνόμενον κατὰ τοῦ Λανφράγκ, προώθησε πε-

ραιτέρω τὴν δυναμικὴν θεωρίαν τοῦ Ρατράμνου. Ἐθεώρει ἀδύνατον τὴν μετουσίωσιν, διότι ἡ μεταβολὴ τῆς οὐσίας ἔπρεπε, κατὰ τὰς ἀριστοτελικὰς του προϋποθέσεις, νὰ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ μεταβολὴν τῶν συμβεβηκότων· ἐπειδὴ δὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἐξωτερικῶς μένουσιν ἀμετάβλητα, ἀμετάβλητα εἶναι καὶ ἐσωτερικῶς. Οὕτως ὁ Χριστὸς δὲν παρίσταται εἰς τὸ ἅγιον ποτήριον· εὐρίσκεται εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ μόνον κατὰ τὴν β' παρουσίαν θὰ ἐπιστρέψῃ. Μόνον δὲ πνευματικῶς καὶ συμβολικῶς παρίσταται εἰς τὸ ποτήριον, ὡς σκιά τοῦ πραγματικοῦ Χριστοῦ. Ὅπως δηλαδὴ τὰ εἰς τὸν κόσμον ἄτομα εἶναι σκιαὶ τῶν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἰδεῶν, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς τοῦ ποτηρίου εἶναι σκιά τοῦ πραγματικοῦ ἐν οὐρανοῖς Χριστοῦ. Ἡ σκιά ὅμως αὕτη ἔχει παρὰ ταῦτα πνευματικὴν δύναμιν ἀξιόλογον, τὴν ὁποίαν λαμβάνουν μόνον οἱ πιστοί.

Ἡ διδασκαλία αὕτη κατεδικάσθη ἐπανειλημμένως, καὶ πρῶτον ὑπὸ τοῦ πάπα Λέοντος Θ' (1050), οὗτος δὲ μεθ' ἑκάστην καταδίηκην ὑπέβαλλεν ὁμολογίαν πίστεως, ἀλλ' ἀνήρει αὐτὴν ἀμέσως. Μετὰ τὴν τελευταίαν του ὁμολογίαν ἀπέθανεν ὑπέργηρος, ὡς ἀπογοητευμένος ἐρημίτης.

Λανφράγκ Ἀντίπαλος τοῦ ἀνωτέρω, ὡς εἶδομεν, ἦτο ὁ ἰταλὸς εὐγενὴς Λανφράγκ (1005-1089), ἐκ Παβίας. Μετήλλαξεν ἐνωρὶς τὸ ἔργον τοῦ νομοδιδασκάλου μὲ τὸ τοῦ διδασκάλου τῆς διαλεκτικῆς, διὰ νὰ καταλήξῃ ἔπειτα εἰς μοναστήριον, ὅπου περιωρίσθη εἰς τὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν θεολογίαν, καὶ ἰδιαιτέρως τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου. Ἀπὸ τοῦ 1070 μέχρι τοῦ θανάτου του διετέλεσεν ἀρχιεπίσκοπος Καντουαρίας, διαδραματίσας σπουδαιότατον ρόλον ἐρμηνευτοῦ καὶ ἐξυψωτοῦ κατὰ τὴν ταραχώδη ἐκείνην περίοδον.

Ὅχι μόνον δὲν ἀπέρριπτε τὴν διαλεκτικὴν, ἀλλ' ἀντιθέτως, ἐπικαλούμενος τὴν περὶ αὐτῆς γνώμην τοῦ Αὐγουστίνου, τὴν ἐθεώρει χρήσιμον εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τῆς πίστεως. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀπέρριπτεν εἶναι ἡ μονομερὴς χρῆσις καὶ κατάχρησις αὐτῆς εἰς τὰ μυστήρια τῆς θεότητος, ὅπου ὁ νοῦς ἀδυνατεῖ νὰ διεισδύσῃ. Μὲ τοιαύτας προϋποθέσεις συνέταξε τὸ δοκίμιον *De corpore et sanguine* (Περὶ σώματος καὶ αἵματος), ἀντίστοιχον κατὰ τὴν τάσιν πρὸς τὸ ὁμότιτλον ἔργον τοῦ Ραδβέρτου καὶ ἀντίθετον πρὸς τὸ τοῦ Βερεγγαρίου. Ἐδέχετο δηλαδὴ οὗτος ὅτι εἰς τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας τὰ στοιχεῖα μεταβάλλονται εἰς πραγματικὸν σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἂν καὶ ὁμολόγει ὅτι ταῦτα ἐπίδρουσιν μόνον εἰς τοὺς πιστοὺς, ὅχι δὲ καὶ εἰς τοὺς ἀπίστους.

Πέτρος Δαμιάνι Ὁ Πέτρος Δαμιάνι (1007-1072), ἐπίσκοπος Ὠ-
Δαμιάνι στίας ἀπὸ τοῦ 1057 καὶ καρδινάλιος, ὑπῆρξε μία
 τῶν μεγαλυτέρων προσωπικοτήτων κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τοῦ
 ἀγῶνος μεταξὺ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς γερμανικῆς
 αὐτοκρατορίας.

Τὰς κατ' ἀρχὴν ἀσκητικὰς καὶ ἠθικολογικὰς τάσεις του
 καὶ τὴν ἀντίθεσίν του εἰς τὴν πολιτικὴν διαβίωσιν τῶν κληρι-
 κῶν παρουσιάζει εἰς πολυάριθμα συγγράμματά του, καὶ δὴ εἰς
 τὰς ἐπιστολάς του. Ἐμπράκτως ἐφήρμοσεν αὐτὰς διὰ τῆς συμ-
 βολῆς του εἰς μεταρρύθμισιν καὶ ἐξύψωσιν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀδιάλλακτος ἐχθρὸς τῆς διαλεκτικῆς, ἂν καὶ ἐνίοτε πα-
 ρεδέχετο ταύτην ὡς θεραπαινίδα τῆς πίστεως καὶ τῆς θεολο-
 γίας, ἠρνεῖτο νὰ τῆς ἀναγνωρίσῃ ὅποιανδήποτε θετικὴν ὑπη-
 ρεσίαν, εἴτε ἐμβάθυνσιν εἰς τὰ μυστικὰ τῆς πίστεως εἴτε δια-
 σάφησιν αὐτῶν. Τὴν ἀποκαλεῖ μάλιστα δημιούργημα τοῦ Διαβό-
 λου, ὁ ὁποῖος, ὡς ὁ πρῶτος γραμματικός, ἐδίδαξε τοὺς πρω-
 τοπλάστους νὰ κλίνουν τὸ ὄνομα "Θεὸς" εἰς πληθυντικόν, κα-
 τὰ τὸ τῆς Γενέσεως 3, 5 "ἔσεσθε θεοί". Ἡ διερεύνησις τοῦ
 θεοῦ ὄντος, τὸ ὁποῖον καὶ οἱ ἄγγελοι μόνον νὰ λατρεύουν
 δύνανται, δὲν ὀδηγεῖ εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον.

Λόγῳ τῆς πολλαπλῆς προσφορᾶς του ὁ Δαμιάνι ἀνεκηρύ-
 χθη διδάκτωρ τῆς Ἐκκλησίας.

ΤΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Α΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΙΩΓΜΩΝ (30 - 313)

	σελ.	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3	
1. Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ	7	
Εὐαγγέλιον Κατὰ Μᾶρκον	8	
Εὐαγγέλιον Κατὰ Ματθαῖον	10	
Εὐαγγέλιον Κατὰ Λουκᾶν	11	
Εὐαγγέλιον Κατὰ Ἰωάννην	12	
Πράξεις τῶν Ἀποστόλων	13	
Ἀποκάλυψις Ἰωάννου	14	
Παῦλος	15	
Πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολή	21	
Καθολικαὶ Ἐπιστολαὶ	21	
2. ΑΠΟΚΡΥΦΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	23	
3. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ	30	
Διδαχὴ Ἀποστόλων	30	
Διδασκαλία Ἀποστόλων	32	
Ἀποστολικὴ Παράδοσις	32	
Διαταγαὶ Ἀποστόλων	32	
Ἀποστολικοὶ Κανόνες	33	
4. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ	34	
Ὕμνοι Κ. Διαθήκης	35	
Ὠδαὶ Σολομῶντος	36	
Ἐκκλησιαστικοὶ Ὕμνοι	37	
Λογία Ποίησις	39	
Λαϊκὴ Ποίησις	39	
5. ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΟΙ ΠΑΤΕΡΕΣ	41	
Ἐπιστολὴ Βαρνάβα	43	
Ἑρμᾶς	44	
Κλήμης Ρώμης	47	
Β΄ Ἐπιστολὴ Κλήμεντος	50	
Ἰγνάτιος Θεοφύρου	50	
Πολύκαρπος Σμύρνης	55	
Παπίας Ἱεραπόλεως	55	
6. ΜΑΡΤΥΡΟΛΟΓΙΑ	57	
7. ΑΠΟΛΟΓΗΤΑΙ ΤΟΥ Β΄ ΑΙΩΝΟΣ	64	
Ἀριστείδης Ἀθηναῖος	67	

Ἄθηναγόρας Ἀθηναῖος	σελ.	68
Ἰουστῖνος ὁ Φιλόσοφος	"	69
Θεόφιλος Ἀντιοχείας	"	74
Πρὸς Διόγνητον	"	76
Τατιανὸς ὁ Σῦρος	"	77
Ἀνώνυμοι Ἀπολογίαι	"	79
8. Αἰρετικοὶ τοῦ β' καὶ γ' αἰῶνος	"	81
9. Ὁ γνῶστικισμός	"	86
Ἀντινομισταὶ	"	89
Ὀφῖται	"	90
Οὐαλεντῖνος	"	90
Βασιλείδης	"	91
Βαρδησάνης	"	91
Μαρκίων	"	92
Μανιχαϊσμός	"	92
10. Ἀντιδράσις κατὰ τῆς αἵρεσεως	"	96
Εἰρηναῖος Λυῶνος	"	98
Ἰππόλυτος Ρώμης	"	103
11. Ἀλεξανδρινὴ θεολογία	"	107
Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς	"	108
Ὠριγένης Ἀλεξανδρεὺς	"	115
Διονύσιος Ἀλεξανδρείας	"	125
12. Μικρασιαταὶ καὶ Παλαιστῖνοι	"	126
Μελίτων Σάρδεων	"	126
Μεθόδιος Ὀλύμπου	"	126
Γρηγόριος Νεοκαισαρείας	"	129
Ἰούλιος Ἀφρικανὸς	"	129
Πάμφιλος Καισαρεὺς	"	130
13. Ἀντιοχειανὴ σχολή	"	131
14. Λατινοὶ συγγραφεῖς	"	133
Τερτυλλιανὸς	"	133
Μινούνιος Φῆλιξ	"	136
Κυπριανὸς Καρχηδόνας	"	136
Νοβατιανὸς	"	137
Ἀρνόβιος	"	138
Λακτάντιος	"	138

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΕΩΣ (313-451)

Εἰσαγωγή	σελ.	143
Α' Ἑλληνεσὶ συγγραφεῖς		
1. Ἱστορικοὶ	"	147
Εὐσέβιος Καισαρείας	"	147

	Συνεχισταὶ τοῦ Εὐσεβίου	σελ.	152
2.	ΑΡΕΙΑΝΟΙ	"	153
	Ἄρειος	"	153
	Ὅμοιουσιανοὶ	"	155
	Ἀνόμοιοι	"	156
	Ὅμοιοι	"	157
3.	ΥΠΕΡΜΑΧΟΙ ΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ	"	158
	Ἀλέξανδρος Ἀλεξανδρείας	"	158
	Εὐστάθιος Ἀντιοχείας	"	159
	Μάρκελλος Ἀγκύρας	"	160
	Μέγας Ἀθανάσιος	"	160
	Σεραπίων Θμούεως	"	169
	Δίδυμος Ἀλεξανδρεὺς	"	170
4.	ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΟΙ	"	174
	Κύριλλος Ἱεροσολύμων	"	174
	Ἐπιφάνιος Κωνσταντίας	"	176
5.	ΚΑΠΠΑΔΟΚΑΙ	"	179
	Βασίλειος Καισαρείας	"	179
	Γρηγόριος Νύσσης	"	187
	Γρηγόριος Θεολόγος	"	198
	Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου	"	208
6.	ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ	"	209
7.	ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΝΟΙ	"	220
	Διδῶρος Ταρσοῦ	"	220
	Θεόδωρος Μοψουεστίας	"	221
	Νεστῶριος Κωνσταντινουπόλεως	"	223
	Θεοδώρητος Κύρου	"	224
8.	ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΙ	"	227
	Ἀπολινάριος Λαοδικείας	"	227
	Συνέσιος Πτολεμαίδος	"	229
	Κύριλλος Ἀλεξανδρείας	"	231
9.	ΑΣΚΗΤΙΚΟΙ	"	236
	Μακάριος Αἰγύπτιος	"	236
	Εὐάγριος	"	237
	Διάδοχος Φωτικῆς	"	239
	Νεῖλος Ἀγκυρανὸς	"	240
	Μᾶρκος Ἐρημίτης	"	240
	Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης	"	240
	Β' ΛΑΤΙΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ		
1.	ΑΠΟΛΟΓΗΤΑΙ	"	242
	Φίρμικος Ματέρνος	"	242
	Μάριος Βικτωρίνος	"	242

2. ΑΝΤΙΑΡΕΙΑΝΙΚΟΙ	σελ.	244
Όσιος Κορδούης	"	244
Ίλάριος Πικταβίου	"	244
Λούκιφερ Καλάρως	"	245
3. ΜΕΓΑΛΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΟΥ Δ΄ ΑΙΩΝΟΣ	"	246
Άμβρόσιος Μεδιολάνων	"	246
Τυράννιος Ρουφῖνος	"	249
Σωφρόνιος Εὐσέβιος Ἱερώνυμος	"	250
4. ΑΙΡΕΤΙΚΟΙ	"	254
Δονατισμὸς	"	254
Πρισκιλλιανὸς	"	255
Πελάγιος	"	255
5. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ	"	257
Μαθηταὶ τοῦ Αὐγουστίνου	"	269
6. ΜΟΝΑΧΟΙ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ	"	270
Ἰωάννης Κασσιανὸς	"	270
Βικέντιος Λειρινίτης	"	271
7. ΙΤΑΛΟΙ ΙΕΡΑΡΧΑΙ	"	272
Λέων Α΄ Ρώμης	"	272
Πέτρος Χρυσολόγος	"	272
8. ΠΟΙΗΤΑΙ	"	274
Προυδέντιος	"	274
Παυλῖνος Νόλης	"	275
Κομμοδιανὸς	"	275
Γ΄ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ		
1. ΣΥΡΙΑΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	"	276
Άφραάτης	"	276
Έφραῖμ Σῦρος	"	277
Ἰβας Ἐδέσσης	"	278
Ἰσαὰκ Σῦρος	"	278
Ἰάκωβος Βάτνας	"	278
Φιλόξενος Μαββούγ	"	278
2. ΑΡΜΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	"	279

Γ΄ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (451 - 1054)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ.	283
Α΄ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ	"	285
1. ΑΠΟΛΟΓΗΤΑΙ	"	287
Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης	"	288
Αἰνεῖας Γαζαῖος	"	293
Προκόπιος Γαζαῖος, ὁ Σοφιστῆς	"	294
Ζαχαρίας Γαζαῖος, ὁ Σχολαστικὸς	"	294

	Ἰωάννης Φιλόππος	σελ.	295
2.	ΜΟΝΟΦΥΣΙΤΑΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ	"	298
	Σεβῆρος Ἀντιοχείας	"	299
	Θεμίστιος	"	300
	Ἰουλιανὸς Ἀλικαρνασσοῦ	"	300
3.	ΧΑΛΚΗΔΟΝΙΚΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ	"	302
	Λεόντιος Βυζάντιος	"	302
4.	ΝΕΟΧΑΛΚΗΔΟΝΙΚΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ	"	306
	Νηφάλιος	"	307
	Ἰωάννης Γραμματικὸς	"	307
	Ἰωάννης Σχολαστικὸς	"	307
	Λεόντιος Ἱεροσολυμίτης	"	308
	Ἰουστινιανὸς	"	309
	Ἀναστάσιος Α΄ Ἀντιοχείας	"	310
	Ἀναστάσιος Σιναΐτης	"	311
5.	ΔΟΓΜΑΤΙΚΟΙ ΤΟΥ Ζ΄ ΑΙΩΝΟΥ	"	313
	Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων	"	314
	Μάξιμος Ὁμολογητῆς	"	316
6.	ΔΟΓΜΑΤΙΚΟΙ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ	"	321
	Πανδέκτης	"	321
	Γερμανὸς Α΄ Κωνσταντινουπόλεως	"	322
	Ἰωάννης Δαμασκηνοῦ	"	322
	Νικηφόρος Α΄ Κωνσταντινουπόλεως	"	327
	Θεόδωρος Στουδίτης	"	328
7.	Ο ΦΩΤΙΟΣ	"	331
8.	ΕΡΜΗΝΕΥΤΑΙ	"	337
9.	ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ	"	339
	Κύριλλος Σκυθοπολίτης	"	340
	Συμεὼν Μεταφραστῆς	"	342
	Ἰωάννης Μόσχος	"	343
10.	ΚΑΝΟΝΟΛΟΓΟΙ	"	344
11.	ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ	"	346
	Ρωμανὸς Μελωδὸς	"	349
	Ἀκάθιστος Ὕμνος	"	352
	Ἀνδρέας Κρήτης	"	353
	Κοσμᾶς Μελωδὸς	"	354
	Ἰωάννης Δαμασκηνοῦ	"	355
	Θεόδωρος Στουδίτης	"	356
	Ἰωσήφ Στουδίτης	"	356
	Ἰωσήφ καὶ Θεοφάνης	"	356
	Κασσιανῆ	"	357
	Αὐτοκράτορες ποιηταὶ	"	357

Θρησκευτική ποίησης	σελ.	358
12. ΑΣΚΗΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ	"	360
Ώριγενισταὶ	"	360
Βαρσανούφιος	"	361
Δωρόθεος Ἀββᾶς	"	361
Ἀντίοχος Μοναχὸς	"	362
Ἰωάννης Σιναΐτης	"	363
13. ΜΥΣΤΙΚΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ	"	365
Συμεὼν Νέος Θεολόγος	"	365
Νικήτας Στηθαῖος	"	369
Παῦλος Εὐεργετηνὸς	"	370
14. ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΟΥ ΣΧΙΣΜΑΤΟΣ	"	371
Μιχαὴλ Κηρουλᾶριος	"	371
Πέτρος Γ΄ Ἀντιοχείας	"	373
Β΄ ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ	"	374
1. ΕΠΙΣΗΜΑ ΠΑΠΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	"	376
2. ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΑΦΡΙΚΗΣ	"	378
Δρακόντιος	"	378
Φουλγέντιος Ρούσπης	"	378
3. ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ	"	380
Ἐννώδιος	"	380
Βοήθιος	"	380
Κασσιόδωρος	"	383
Βενέδικτος	"	383
Διονύσιος ὁ Μικρὸς	"	384
Γρηγόριος Μέγας	"	385
4. ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ	"	388
Φαῦστος Ρηγίου	"	388
Ἄβιτος Βιέννης	"	389
Καيسάριος Ἀρελάτης	"	389
Γρηγόριος Τουρώνης	"	390
Φορτουναῖος	"	391
5. ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ	"	392
Μαρτῖνος Βράγας	"	392
Λέανδρος Σεβίλλης	"	392
Ἰσιδώρος Σεβίλλης	"	393
6. ΘΕΟΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΒΡΕΤΤΑΝΙΑΣ	"	395
Βέδας Αἰδέσιμος	"	395
7. ΚΑΡΟΛΙΝΕΙΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ	"	397
Ἄλκουῖνος	"	397
Ἀγοβάρδος Λυῶνος	"	399
Ραβᾶνος Μαῦρος	"	399
Πασχάσιος Ραδβέρτος	"	400

Ράτραμνος	σελ.	401
Γιόδεσκαλι	"	401
Ίγιμαρ Ρείμων	"	402
Ίωάννης Σηῶτος Ἐρίγενας	"	403
8. ΠΡΟΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΙ ΘΕΟΛΟΓΟΙ	"	407
Βερεγγάριος	"	407
Λανφράγκ	"	408
Πέτρος Δαμιάνι	"	409